T.C.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE HÂKİM VE MUHALİF POLİTİKANIN GERİLİM ALANLARINDAN BİRİ OLARAK KÜRTÇE DİL MESELESİ

Doktora Tezi

Ronayi ÖNEN BAYKUŞAK

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Aralık 2020

T.C.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE'DE HÂKİM VE MUHALİF POLİTİKANIN GERİLİM ALANLARINDAN BİRİ OLARAK KÜRTÇE DİL MESELESİ

Doktora Tezi

Ronayi ÖNEN BAYKUŞAK

Sosyoloji Anabilim Dalı

Genel Sosyoloji ve Metodoloji Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Aralık 2020

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Ronayi Önen Baykuşak

Annem Rûkya ve kızım Lîlan’a…

TÜRKİYE'DE HÂKİM VE MUHALİF POLİTİKANIN GERİLİM ALANLARINDAN BİRİ OLARAK KÜRTÇE DİL MESELESİ

ÖZET

Dil etnik hareketlerin ve ulusal inşa süreçlerinin yapı taşlarından biri olagelmiştir. Nüfusun homojen olduğu devletlerde dil, birliğe ve siyasi istikrara katkıda bulunabilirken, farklı dillerde konuşan önemli sayıda azınlık barındıran ülkelerde dil ayrıştırıcı bir rol üstlenerek çatışmalı ortamların temelini oluşturabilmektedir. Bu çatışmalar devletlerin tekçi ve merkeziyetçi politikalar geliştirmeleriyle politik şiddete dönüşebilmektedir. Öte yandan dil ve kimlik arasındaki ilişki türünün bir tercih olduğunu ileri süren yakın dönemli çalışmalar bu tercihlerin siyasal ve ekonomik sistemler, iktidar ilişkileri, dil politikaları ve kişilerin kendilerine ve ötekilere dair kimlik algılarıyla kaçınılmaz bir etkileşim içinde olduğunu vurgular. Bu bağlamda dil, kolektif bir kimliğin işareti olduğu kadar, sembolik bir sermaye veya sosyal bir kontrol aracı olarak da işlev görmektedir. Kişinin belli bir dili kullanma tercihi, özellikle çatışmalı durumlarda, kişilerin anadiline, etnik aidiyetine, dil kapasitesine, siyasal konumuna ve hatta açık görüşlülüğüne dair karmaşık bir dizi varsayıma işaret eder. Dolayısıyla dil, bir kimliği simgelemenin yanı sıra, iktidar, çatışma, müzakere, direniş ve/veya dayanışma alanlarından birini de oluşturabilmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmada etnik çatışma konusu olarak dil meselesinin kökenleri incelenirken, Türkiye'de ulus-devlet inşa sürecinde devletin yürüttüğü dil politikaları ve pratikleri, Kürt siyasal ve kültürel aktörlerinin geliştirdiği dil siyaseti ve dilsel tutumlarla ilişkisellik içinde incelenmektetir.

Anahtar kelimeler: ulus inşası ve dil, dil politikaları, dil ve etnik kimlik, dil hakları, Kürt dili

KURDISH LANGUAGE ISSUE AS ONE OF THE TENSION AREAS OF THE DOMINANT AND OPPOSITION POLICY in TURKEY

ABSTRACT

Language has been one of the building blocks of ethnic movements and nation building processes. In states where the population is homogeneous, language can contribute to the unity and political stability, whilist in countries with a significant number of minorities speaking different languages, language can play the basis of conflictual environments by playing a distinctive role. These conflicts can turn into political violence with the development of monist and centralist policies of states. On the other hand, recent studies claiming that the type of relationship between language and identity is a preference, emphasizing that these preferences interact in an inevitable interaction with political and economic systems, power relations, language policies and people's perceptions of identity about themselves and others. In this context, language functions as a symbol of a collective identity as well as a symbolic capital or a means of social control. A person's preference to use a particular language implies a complex set of assumptions about their mother tongue, ethnicity, language capacity, political position, and even frankness, especially in conflict situations. Therefore, in addition to symbolizing an identity, language can also form one of the areas of power, conflict, negotiation, resistance and / or solidarity. In this context, while examining the origins of the language issue as a matter of ethnic conflict, this study looks into the language policy and practices conducted by the state during nation-building process in Turkey and the language policy and attitudes developed by Kurdish political and cultural elites meanwhile.

Keywords: nation-state and language, language policy, language and ethnic identity, language rights, Kurdish language

ÖNSÖZ

Öncelikle tezi yazmaktan her vazgeçtiğimde mütevazı müdahaleleriyle beni kendime getiren, tezimi birçok kez okuyup gerekli kırpmaları yapmamı sağlayan, uzun sessizlik dönemlerimde bile bana olan inancını yitirmeyen sevgili Hocam Şükrü Aslan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.
Akademik hayatıma yüksek lisanstan beri katkıda bulunan ve her zaman destek olan Bülent Bilmez ve Bülent Somay'a, tez jürimde yer almayı kabul edip değerli katkılarını esirgemeyen Ferda Keskin'e, Mimar Sinan Üniversitesi'ni bana sevdiren hocalarım Sibel Yardımcı Yalçıntan ve Begüm Özden Fırat'a çok teşekkür ederim.
Faruk Sevim yaptığım mülakatların çözümlenmesine yardımcı olarak ve Müge Karalom tezimi büyük bir incelikle okuyup değerlendirmelerini ileterek destek sundular sağ olsunlar. Canom Serhat Arslan tezimi satır satır okuyarak ve önerilerde bulunarak, Ayhan Işık aradığım kaynaklara ulaşmam konusunda destek olarak, Deniz Cenk Demir bazı mülakatları gerçekleştirmeme yardımcı olarak bu çalışmaya önemli katkıda bulundular, dostluğumuz daim olsun, var olsunlar.
Tez kardeşlerim İlkay Özküralpli ve Kiraz Özdoğan beni tezin yazılabileceğine inandırarak ve tüm yazma deneyimlerini benimle paylaşarak en büyük destekçilerimden oldular, sağ olsunlar. Bu ekibin dördüncüsü Onur Baysal'a arkadaşlığı için teşekkür ederim.
Ağabeyim Baran Rizgar, Sami Tan ve Zana Farqini'ye Kürt dili üzerine bildiklerimin önemli bir kısmını borçluyum, çok teşekkür ederim.
Benimle mülakat yapmayı kabul ederek, ufkumu genişleten ve bu tezi var eden tüm görüşmecilerime sonsuz teşekkürler.
Hayatıma dokunarak, yaşamı katlanılır kılan fikrimin ince gülleri canım kadınlar Yıldız Önen, Ferda Önen, Ruken Alp, Seda Altuğ, Sibel Akkulak, Esin Ertürk, Evin Aydın, Ebru Yıldırım ve Meral Varışlı iyi ki varlar.
Namık Kemal Dinç, Adnan Çelik, Onur Günay, Harun Ercan, Şerif Derince, Hakan Sandal, İrfan Amida, Hasan Sun ve Ferzan Şêr düşünsel dünyama katkıda bulundukları ve dostluklarını esirgemedikleri için sağ olsunlar.
Bu tezi yazmam konusunda beni sürekli cesaretlendiren ve yazmadan peşimi bırakmayacaklarını her fırsatta dile getiren güzel insanlar Yiğit Ekmekçi ve Ayşen Ekmekçi'ye sonsuz teşekkürler. Benzer şekilde bana bu tezi yazmam gerektiğini sıklıkla hatırlatan ve fikirsel katkılarını esirgemeyen Serdar Şengül'e teşekkür ederim.
Bilgi Üniversitesi'nden tüm öğrencilerime hayatımı renklendirdikleri, Deniz Ağar, Rokan Baysal, Deniz Büyükkaya, Hişyar Aydın, Felat Aslan, Mustafa Kesici, Hebun Dinçer, Muhlis Büyükkaya, Okan Orman, Sait Yılmaz, Ahmet Potak ve Ferhat Genç'e öğrencilikten öte yürüdüğüm yola yoldaş oldukları için teşekkür ederim.
Geniş ailemin her bir üyesi annem, babam, ablalarım, ağabeylerim ve yeğenlerim her an yanımda olarak, tüm düşüşlerimde ellerimden tutarak, tüm gülüşlerimin şahidi olarak sol yanımı hep canlı kıldılar. Hepsine sonsuz teşekkürler. Sol yanımın en özeli, kızım Lîlan, bu tezin biricik ilham kaynağı oldu, tam vazgeçecekken "Ona bırakacağım başka neyim var ki" diyerek yeniden giriştim, canım kızım ve desteğini esirgemeyen babası Tahir Baykuşak hep var olsunlar.

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

AİHM: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

ANAP: Anavatan Partisi

BDP: Barış ve Demokrasi Partisi

DDKO: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DEHAP: Demokratik Halk Partisi

DEP: Demokrasi Partisi

DTK: Demokratik Toplum kongresi

DTP: Demokratik Toplum Partisi

HADEP: Halkın Demokrasi Partisi

HDP: Halkların Demokratik Partisi

HEP: Halkın Emek Partisi

KURDÎ-DER: Kürt Dilini Araştırma ve Geliştirme Derneği

MAÜ: Mardin Artuklu Üniversitesi

PKK: Partiya Karkerên Kurdistan (Kürdistan İşçi Partisi)

SHP: Sosyal Demokrat Halkçı Parti

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TZP-Kurdî: Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî (Kürt Dili ve Eğitimi Hareketi)

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT iii
ÖNSÖZ v
KISALTMALAR vii
İÇİNDEKİLER ix
1. **GİRİŞ** 1
2. TEORİK VE KAVRAMSAL ARKA PLAN 15
2.1. Dil, Kimlik ve Sembolik Güç 16
2.2. Dil Kullanımı/Dil Tutumları 20
2.3. Milliyetçilik ve Dil 22
2.4. Modernleşme, Dil Politikaları, Dil Hakları 26
2.5. Etnik Mobilizasyon 36
2.6. Postkolonyal Literatürde Dil; Postkolonyal Sesler 40
3. TÜRKİYE'DE DEVLETİN DİL SİYASETİ VE DİL PRATİKLERİ: KÜRTÇE ÖRNEĞİ 45
3.1 2000 Öncesi: İnkârdan Kabule 45
3.1.1 Cumhuriyet'in Kuruluşu: Ulusal İnşada Köken Arayışı 45
3.1.2 Kürtlerin Türk Kültürüne Temsili 56
3.1.3 Ulusal İnşa Yolunda Gerçekleştirilen Farklı Türkleştirme Pratikleri 61
3.1.3.1 Soyadı Kanunu 61
3.1.3.2 Nüfus Sayımları 63
3.1.3.3 Eğitim Yoluyla Türkleştirme 66
3.1.3.4 Yerleşim Yerleri İsimlerinin Türkçeleştirilmesi 71
3.1.4 1980 Askeri Darbesinin Kürtçe Üzerindeki Etkisi 75
3.1.5 1990'lar: Kürtçenin Varlığının Kabulü 79
3.2 2000'li Yıllarda Gerçekleştirilen Reformlar: Kabulün Kamusal Alana Yansıması 87
3.2.1 2000'den 2009'a: Avrupa Birliğine Giden Yolda Kürtçe 87
3.2.2 2009'dan 2013'e: Milli Birlik Projesinden Çözüm Sürecine 95
3.2.3 2013'ten 2015'e: Çözüm Sürecinde Gelişen Dil Siyaseti 102
3.3 Değerlendirme 105

4. XX. YÜZYILIN BAŞINDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE'DE KÜRT SİYASAL VE KÜLTÜREL AYDINLARININ SÖYLEMİNDE KÜRT DİLİNİN İNŞASI 113
4.1 2000 Öncesi: Kürt Kimliğinin İnşasında Dilin Rolü **113**
4.1.1 XX. Yüzyılın Başında Kürt Aydınlarının Dil Meselesine Yaklaşımı 114
4.1.2 1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi 124
4.1.3 1938'den 1960'a: Kürt Dilinin Sessizliğini Bozma Girişimleri 129
4.1.4 1960'lar Türkiyesi'nde Kürt Dilinin Dirilişi 138
1960'larda Çıkan Yayımlarda Kürt Dilinin İzini Sürmek 145
DDKO Davası: Kürt Dilinin Savunması 154
4.1.5 1970'ler: Çok Parçalı Kürt Siyasal Hareketinin Kürt Diline Bak(may)ışı 163
4.1.6 1980 Sonrası: Sürgünde Köksüzlüğe Karşı Kürt Dili 178
4.1.7 1990'lar: Kürt Dili Aktivizminin Gelişimi 189
Kürt Siyasetçilerin Kürt Dili ile İmtihanı 206
Kültürel Zemine Yön Verenler 215
4.1.8 Dil Planlaması Girişimi 220
4.1.9 Kirmanckî/Zazaca Pratiği 233
4.1.10 Yazı Dilinin Gizemi 250
4.2 2000'li Yıllar: Dönüşen Söylemin Kürt Dili Aktivizmine Yansıması / Farklı Dil Pratikleri 254
4.2.1 1999-2004 Yılları Arasında Hâkim Kürt Siyasetinin Dönüşen Söyleminde Dil Meselesi 255
4.2.1.1 Üniversite Öğrencilerinden Seçmeli Kürtçe Dersi Talebi 261
4.2.1.2 Kürtçe İsimler Üzerindeki Yasaklar 264
4.2.1.3 Çok Dilli-Çok Kültürlü Belediyecilik Girişimleri 270
4.2.1.4 Kürtçe Dil Kurslarından Anadilinde Eğitim Talebine 278
4.2.2 2005'ten 2013'e: Söylemin Yeniden Şekil Bulması 281
4.2.2.1 Kürt Dili ve Eğitim Hareketi (TZP-Kurdî) 289
4.2.2.2 Siyasetin Dilinin Kürtçeleştirilmesi Çağrısı 294
4.2.2.3 Kürt Olmanın Gerekliliği Olarak Kürtçe Konuşmak, Kürtçe Üretmek 297
Dil Üzerinden Kürt Olma Halleri 307
4.2.2.4 Kürt Dilini Merkeze Alan Söylemler 312
Antikolonyal Söylemin Dil Üzerinden İnşası 313
Haklar Söyleminin Dil Üzerinden İnşası 317

4.2.2.5 Kürtçe Kullanımının Yaygınlaştırılması Çabaları 322
Kürtçe Dil Atölyeleri/Materyaller 323
Kürt Diline Yönelik Konferanslar ve Çalıştaylar 325
Kürtçeyi Görünür Kılmak 330
4.2.2.6 Anadilinde Eğitim Mücadelesi 333
4.2.3 Müzakere Sürecine Dil Meselesi Üzerinden Bakmak 342
4.2.3.1 Bir Müzakere Aracı Olarak Anadilinde Eğitim Meselesi 350
4.2.3.2 Boykotlar 355
4.2.4 Müzakere Sürecinden Sonra: Bir Çatışma ve Cezalandırma Aracı Olarak Dil 371
4.2.5 Kürt Dilinin Direnişi: Tabandan Yükselen Direniş Pratikleri 376
4.2.5.1 Sosyal Medyanın Dil Aktivizminde Yeri… 381
4.2.5.2 Kürtçe Okuma Grupları 384
4.2.5.3 Kürt Dili ve Edebiyatına Amatör Dokunuşlar: Fanzinler 387
4.2.6 Değerlendirme 391
5. SONUÇ 395
KAYNAKÇA 419
ÖZGEÇMİŞ 441

1. GİRİŞ

Dört yaşındaki kızımla doğduğu günden beri Kürtçe konuşuyorum. Dile dair her türlü tercihin altında bir dizi toplumsal kod bulunması gibi, elbette benim de kızımla iletişim dili olarak iyi derecede bildiğim üç dilden anadilimi kullanmayı tercih etmem rastlantısal değildi. Ancak bir yanıyla benim için doğal da bir refleksti. Zira kendimi bildim bileli annem ve babamla Kürtçe konuşmuştum. Babam iyi derecede Türkçe bilmesine rağmen, biz çocuklarıyla hiçbir koşulda Türkçe konuşmamıştı. Annem birkaç kelime ve temel cümle dışında Türkçe bilmezdi; masalları ve ninnileriyle zenginleştirilmiş Kürtçesiyle bizleri Kürtçede yetkin kılmıştı. Dolayısıyla, kızımla Kürtçe konuşmam ve bana aktarılanı aktarmam kadar doğal bir şey olamazdı. Ancak kızımla sosyalleşmeye başladığım andan itibaren bu durumun benim hissettiğim gibi "doğal" olmadığını fark ettim. Kızım iki yaşında Kürtçe dil becerisini geliştirmişken, henüz tek kelime Türkçe bilmiyordu. İki yaşında kreşe yolladım ve kısa bir süre içinde Türkçe de konuşmaya başladı. Üç yaşına geldiğinde artık iki dilliydi. Kimlerle hangi dili konuşacağını da çözmüştü. Ancak dediğim gibi bu süreç içinde gelen tepkiler, bu dönemde kendi çocuğumla Kürtçe konuşmamın sadece doğallığıyla gelişmeyeceğini, farklı algılar ve pratiklerle şekillenecek, yorumlanacak veya değerlendirilecek bir süreç olacağını fark ettim. Bu tepkilere ilk örnek, ablamın komşusundan, 1980'lerde İç Anadolu'dan İstanbul'a göç eden, samimi ortamlarda kendisini Kürt olarak tanımlayan ve Kürtçe bildiğini söyleyen orta yaşlı bir kadından geldi. Kızımın henüz Türkçe bilmediği dönemde karşılaştığımız bu kadın bana, "Kızına bunu neden yapıyorsun? Türkçe bilmeyecek, okulda zorlanacak, dışlanacak" demişti. Ona, "Kızımla, annemin benimle konuştuğu dilde konuşmak istiyorum, iki dilli büyümesi mümkün" gibi şeyler söylemem içini rahatlatmamış, bana kızıma haksızlık yapan cahil bir anne gözüyle bakmasını engellememişti. Zaman içinde aynı nesil ve aynı koşullardan gelen pek çok insandan benzer tepkiler aldım. Bir başka tepki aynı okulda çalıştığım Diyarbakırlı bir öğretmen arkadaşımdan geldi. 40 yaşlarında, sosyal meselelere karşı politik bir duyarlılığı olan arkadaşım Diyarbakır'da büyümesine rağmen Kürtçe bilmiyor. Kızımla ilk karşılaştığında yanındaki arkadaşına, "Bak bu bir

proje çocuğu, annesi onu iki dilli büyütecekmiş" dedi. Bu cümlenin yansıttığı dil algısı da oldukça ilginçti. Kendisi bilmese de etrafında Kürtçe konuşulan bir ortamda büyümüş birisinin benim "doğal" diye tanımladığım durumu "proje" olarak yorumlaması beni şaşırtmıştı. Yine çalıştığım lisedeki Kürt öğrencilerimden gelen tepkiler not almaya değer tepkilerdi: "Hocam kızınıza Kürtçe yerine İngilizce öğretsenize, Kürtçe ne işine yarayacak?" Öğrencilerim kızımla Kürtçe konuşmamı "bir öğretme süreci" olarak değerlendiriyor ve bunun yerine "İngilizce öğretmemi" daha yararlı buluyordu. Zira prestijli olan dil İngilizceydi. Buna denk düşen bir başka tepki ise başka bir öğretmen arkadaşımdan geldi. Kendisi Tuncelili Kurmanc, iyi derece Kurmancî ve İngilizce biliyor. Kızımla Kürtçe konuşmama tepki olarak, "İngilizce konuşsana, onun için çok iyi olur, ben çocuğumla İngilizce konuşacağım" dedi. "Güzel, ama bir dilde çocuk yetiştirmek o dilde fizik anlatmaya benzemez, mesela İngilizler çocuklarını hangi sevgi sözcükleriyle severler bilir misin?" dedim. Bilmem ki "*Come here beauty* nasıl?" dedi gülerek. Kızımla Diyarbakır ve Mardin'e gidişlerimizde aldığım tepkiler ise pozitif olmasına rağmen yine bu sürecin "doğal"lığına yönelen tepkilerdi. Kızımla Kürtçe konuştuğum için tebrik ediliyordum. Kürt illerinde genç kuşağın çocuklarıyla Kürtçe konuşma oranı sürekli düşmekteyken, bunu yapabilenler, bazı Kürtlerin gözünde kutlanacak insanlar olarak değerlendiriliyordu. Kürtlerce verilen bu tepkiler, günümüz Türkiyesi'nde Kürtçe çocuk yetiştirmenin en azından şehirlerde doğal, kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığını gözler önüne sermekte. Burada asimilasyon politikalarından kaynaklanan zorluklar ve kısıtlılıklarından bahsetmeyeceğim, amacım Kürtçe dil meselesinde Kürtler arasında ortaya çıkan basit, sıradan, gündelik algı ve tutumlara dikkat çekmekti. Zira bu algı ve tutumlar dilbilimsel herhangi bir pratiğin, basit bir tercihten ibaret olmadığını; altında bir dizi toplumsal cinsiyetçi, sınıfsal ve etnik hiyerarşik kod ve güç ilişkisi barındırdığını göstermekte. Bir başka deyişle konuşan sadece o konuşmayı icra eden özneler değil, o öznelerin temsil ettiği toplumsal sınıflar, kültürel gruplar ve bunların arasındaki güç ilişkilerinin tarihselliğidir.[1]

Bu tezi yazmaya başladığımda Kürtler arasında gelişen ve sıradan gibi görünen bu gibi dilsel tutumları daha derin incelemeyi düşünüyordum. Ancak bu algı ve tavırlara sebep

[1] Pierre Bourdieu, **Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları,** Metis Yayınları: İstanbul., 2016, ss.138-9

olan yüksek dil siyasetini[2] irdelemek, çalışmayı yeterince yoğunlaştırdığı için, bu gibi gündelik pratiklere amaçladığım kadar yer veremedim. Bu çalışmanın böylesi çalışmalara yön vermesini umut ediyorum.

Dil hakları meselesi, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, siyasal çatışmaların önemli bir bileşeni haline gelmiş, politik teori ve vatandaşlık hakları tartışmalarının merkezi konularından biri olmuştur. Dil meselesi, Türkiye'de de özellikle 2000'li yıllarda hâkim ve muhalif siyasetin Kürt meselesine dair söyleminin önemli bir bileşeni haline gelmiş, bu dönem iki tarafın da dil siyasetinde gelişen söylemsel dönüşüm ve değişen dilsel pratiklerine tanıklık etmiştir. 2000'li yıllarda, dilsel ve kültürel kimlik hakları Kürt siyasal hareketinin de politik söyleminin merkezine yerleşti. Öncesinde dil meselesini çok fazla gündemine almayan hareket, 2000'li yıllarda kitlesini diline sahip çıkmaya davet ederken, "Anadilde eğitim istiyorum" şiarıyla sokaklara çıkarmıştı. Yine dönem dönem Kürtçe konuşmanın bile yasaklandığı Türkiye'de 2000'li yıllarda hükümetler bir dizi reformla Kürtçenin kamusal olarak görünür kılınmasını sağladı; ülkenin başbakanı Kürtçe yayın yapacak televizyon kanalının açılışını Kürtçe olarak kutladı.[3]

2000'li yıllarda tarafların dönüşen siyasasına rağmen bu çalışmada da analiz edildiği gibi başta anadilinde eğitim hakkı olmak üzere Kürt dili ile ilgili tüm meseleler iki taraf arasında uzlaşmadan çok, bir gerilim ve müzakere alanı olarak inşa oldu. Hükümetlerin farklı dönemlerde gerçekleştirdiği reformlar Kürt siyasetçilerince eleştirilip yeterli bulunmazken, Kürt siyasal hareketinin dil hakları konusunda öne sürdükleri talepler hükümetlerce kabul edilemez ve uygulanamaz bulundu. 2000'li yılların başından itibaren farklı hükümetlerce dil politikaları alanında gerçekleştirilen tüm reformlarda ve Kürt siyasal hareketinin dil hakları adına geliştirdiği tüm eylemlerde bu gerilim kendisini hissettirmiştir. Alanda çalışan biri olarak, dönüşen siyasayı anlama/anlamlandırma çabası Kürtçe dil meselesini iki taraf açısından tarihsel, sosyal ve siyasal olarak derinlikli araştırmama yol açtı.

Yine İstanbul Kürt Enstitüsü'nde dahil olduğum Kürt dilini geliştirme çalışmalarında dili tanımaya ve tanımlamaya, kurallarını belirlemeye –veya kural koymaya– çalışırken, "doğru Kürtçe"yi bulmak gibi bir misyon edindiğimizi fark ettim. Dile bu

[2] Tez içerisinde anlatıldığı gibi yüksek dil siyasetinden kasıt, devletin ve Kürt siyasal ve kültürel aktörlerinin yürüttüğü dil politikalarıdır.
[3] "Erdoğan'dan TRT 6 için Kürtçe mesaj" **Habertürk**, 30.12.2008

kadar kuralcı (*prescriptive*) yaklaşmanın doğruluğunu sorgulamaya başladığımda, karşıma dilin standardizasyonunun dil politikaları kapsamında ulus-inşa sürecinin bir vazgeçilmezi olduğunu anlatan geniş bir literatür çıktı. Bu alanda yaptıkları çalışmalarla çığır açmış olan Einar Haugen,[4] Harold Schiffman,[5] Joshua Fishman[6] gibi araştırmacıların çalışmalarını okumam, ulus-inşası süreçlerinde entelektüellerin –dil üzerinden kolektif bir bilinç oluşturmak için– dilsel bir planlamaya girdiklerini ve aslında benim de dahil olduğum dil çalışmalarının bunun bir parçası olduğunu görmemi sağladı. İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı'nda yazdığım yüksek lisans tezim[7] sırasında Anthony Smith, Benedict Anderson, Ernest Gellner gibi milliyetçilik teorisyenlerinden yaptığım okumalar çalışmama kaynaklık etti.

Ulusun tahayyülünde dilin önemli bir rol oynadığını, geçmiş ve şimdiyi bağlayan bir köprü görevi görerek ulusun üyelerini aynı düşünce ve duygunun etrafında kenetlediğini,[8] ortak dil sayesinde ortak bir tarihin ve ortak bir kimliğin üretildiğini kavramamı sağladı. Eşzamanlı olarak Lippi Green[9] ve James Milroy[10] gibi dilbilimcilerin çalışmalarının da beni etkilediğini söylemem yanlış olmayacaktır. Bu çalışmalar, dil politikalarının aynı zamanda bir iktidar alanı yarattığını, dilin standardizasyonunun dilin çeşitli varyantlarının yok edilmesine yol açtığını ve bu varyantlar arasında bir hiyerarşi yarattığını iddia eder, ki bu da tanıklık ettiğim pek çok şeyi ve içinde yer aldığım çalışmaları bir başka açıdan değerlendirebilmeme yol açtı.

Örneğin yazarlarından biri olduğum "Kürtçe" ders kitabına dair aldığım olumlu/olumsuz tepkilerin basit kişisel yorumlar olmaktan çok, oluşturmaya çalıştığımız standarda verilen ve altında bir dizi sosyal ve siyasal motivasyon barındıran çok katmanlı dilbilimsel tutumlar olduğunu anlamama katkıda bulundu. Yine verdiğim Kürtçe derslerinde başlangıçta takındığım kuralcı (*prescriptive*)

---

[4] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı:: 68, 1966, ss. 922-935

[5] Harold Schiffman, **Linguistic Culture and Language Policy,** London: Routledge, 1995

[6] Joshua A. Fishman, **Language and Nationalism, Two Integrative Essays,** USA: Newbury House Publishing, 1975; Joshua A. Fishman, **The Sociology of Language, Rowley**, Mass: Newbury House, 1972; Joshua A.Fishman, "The Impact of Nationalism on Language Planning", **içerisinde Language in Socio-cultural Change,** der.Anwar S. Dil, Satanford: Stanford University Press, 1972.

[7] Ronayi Önen, "Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943)" İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Tezi, 2012

[8] Carleton J. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, İstanbul: İz Yayınları 1995, s.16,17

[9] Rosina Lippi-Green, **English with an accent: Language, ideology, and discrimination in United States**, London and Newyork: Routledge, 1997

[10] James Milroy and Lesley Milroy **Authority in Language, Investigating Standard English**, London and Newyork: Routledge, 1999; James Milroy, "Language ideologies and the consequences of standardization", **Journal of Sociolinguistics** 5/4, 2001: 530-555: Blackwell Publishers Ltd. 2001

yaklaşımın yerini betimleyici (*descriptive*) bir tutuma bırakmasına ve dil meselesinde "*polynomy*" olarak tanımlayabileceğim "farklı varyantların eşit ölçüde değer bulduğu, hepsinin eşit şekilde tolere edildiği, sıralanmadığı veya işlevsel olarak ön plana çıkarılmadığı" sosyo-dilbilimsel bir perspektif edinmeme yol açtı.

Bir Kürt dili eğitimcisi ve Kürtçe dilbilgisi kitabı yazarı olarak 2000'li yıllarda Kürt dilinin standartlaşması serüvenine tanıklık ettim, dilin standartlaşması daha geniş ölçekte dil planlamasının bir parçası olduğu için alanda yapılan pek çok girişime pratikte de şahitlik ettim. Örneğin, Kürt dili üzerine yapılan konferanslar, dil hakları ve dilin yaygınlaştırılması üzerine düzenlenen çalıştaylara katıldım. Dilsel planlamanın ise çalışmada anlatılacağı gibi yüksek dil siyasetinden bağımsız olması mümkün olmadığı için hükümetlerce ve Kürt siyasetince yürütülen dil politikalarını yakından takip etmek durumunda kaldım. Böylelikle Kürt dilinin gelişimine katkıda bulunmak için giriştiğim yolculuk beni Kürtçe meselesini daha geniş bir perspektifte ele almaya ve bu tezi yazmaya sürükledi.

Öte yandan Kürtçe dil meselesini merkezine alan pek çok çalışmanın alana yabancı olmasının birtakım dezavantajları olduğu fikrindeyim. Öncelikle bu meseleyi merkezine alan akademisyenlerin bir kısmı Kürtçe bilmemektedir. Bu, hem Türkçe bilmeyen veya konuşmak istemeyenlerle iletişim kuramamaya hem de Kürtçe kaynakları tarayamamaya sebep olmaktadır. Bunun analiz ve değerlendirmelerde eksiklik yaratacağını düşünüyorum. Yine alanın içinde olmak, hangi kaynaklara bakılması, kimlerle konuşulması gerektiği konusunda önemli bir fikir vermekte ve bu kaynakların güvenilirliği konusunda kişisel deneyimlerden faydalanma avantajı getirmektedir. Üçüncü tekil şahıs dili kullandığım, ikinci ağızdan veya kaynaklardan aktardığım pek çok olaya veya pratiğe kendim de tanıklık ettim. Ayrıca tez boyunca kendi tanıklıklarımdan da örnekler verebildim.

Ulusal kimlik inşasında dilin temel bir işlevi olduğu genel olarak kabul görür. Dil aynı zamanda ulusal mücadeleler veya azınlıkların kimlik hakları mücadelelerinde etkin bir rol alarak bir direniş alanı haline gelir. Ulus-devlet inşa sürecinde izlenen toplumu tek tipleştirmeye yönelik dil politikaları ilgili ülke topraklarında genellikle çoğunluk tarafından konuşulan bir dili, resmi veya ulusal dil haline dönüştürerek, azınlıklar tarafından konuşulan diğer diller karşısında egemen bir konuma kavuşturmayı amaçlamıştır. Diller arasındaki bu asimetrik ilişki çoğunluk dilini orijinal, saf ve standart olarak kurgularken; azınlık dillerini türemiş, bozulmuş veya gelişmemiş diller

olarak tasvir etmiştir. Bu tasvir çoğunluk dilinin azınlık dillerine üstün bir şekilde konumlandırılmasına imkân tanımıştır. Söz konusu üstünlüğe çoğunluk dilinin tarihsel gelişimi, yaygın kullanımı veya sembolik değeri üzerinden meşruiyet kazandırılmaya çalışılmıştır.

Oysa çoğunluk dilinin tarihsel gelişimi ve yaygın kullanımı kendiliğinden gerçekleşmemiş, aksine o dilin kurumsal bir şekilde korunması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasını sağlayan devlet politikaları sonucu mümkün olmuştur. Bu imkân aynı zamanda resmi ya da ulusal sıfatı da eklenen bu dile, devlet egemenliğini ve ulusal bütünlüğü temsil eden önemli bir sembolik değer de kazandırmıştır. Ulusal dili konuşmak ya o devletin vatandaşı olmanın zorunlu bir koşulu ya da çoğunluğa dahil olmayı çekici veya yararlı kılan bir davet haline gelmiştir. Çoğunluk üyeleri ile eşit muamele görebilmek ve kamusal alana dahil olabilmek için anadillerini evde bırakıp çoğunluk dilini kazanmaları gereken azınlık üyelerinin, dile ilişkin bir kamusal alan-özel alan ayrımının hayati olmadığı çoğunluk üyelerinden farklı bir yaklaşıma sahip oldukları açıktır. Bourdieu'ye göre dil seçimi, konuşan kişinin dilbilimsel pazarda mevcut farklı dillere veya dil varyantlarına yüklenen sosyal anlam ve değerine dair bilgisi tarafından belirlenir. Bu değerler basit bir şekilde ekonomik olabileceği gibi saygınlık, gurur veya eğitim düzeyi gibi kültürel bir değer de olabilir. Bu değerler farklı pazarlar veya sosyal alanlarda çeşitlenir. Örneğin bir dil düşük bir ekonomik değere sahipken bir grup kimliği açısından yüksek bir değere sahip olabilir.[11]

Dil ve kimlik arasındaki ilişki türünün bir tercih olduğunu ileri süren yakın dönemli çalışmalar bu tercihlerin siyasal ve ekonomik sistemler, iktidar ilişkileri, dil politikaları ve kişilerin kendilerine ve ötekilere dair kimlik algılarıyla kaçınılmaz bir etkileşim içinde olduğunu vurgular. Dil, kolektif bir kimliğin işareti olduğu kadar, sembolik bir sermaye veya sosyal bir kontrol aracı olarak da işlev görmektedir. Kişinin belli bir dili kullanma tercihi, özellikle çatışmalı durumlarda, kişilerin anadiline, etnik aidiyetine, dil kapasitesine, siyasal konumuna ve hatta açık görüşlülüğüne dair karmaşık bir dizi varsayıma işaret eder.[12] Dil, bir kimliği simgelemenin yanı sıra, iktidar, çatışma, müzakere, direniş veya dayanışma alanlarından birini, birkaçını veya tümünü oluşturabilmektedir.

---

[11] Pierre Bourdieu, **Language and Symbolic Power,** Cambridge: Harvard University Press, 1991, s. 37

[12] Pavlenko, Aneta ve Adrian Blackledge, "Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts", **Negotiation of Identities in Multilingual Contexts,** der. A. Pavlenko, Clevedon: Multilingual Matters Limited, 2003, s. 11

Bu bağlamda bu çalışmada etnik çatışma konusu olarak dil meselesinin kökenleri incelenirken, Türk ulus-devlet inşasında devletin dil politikalarının tarihsel gelişimi ve eşzamanlı olarak Kürt siyasal aktörlerince farklı dönemlerde üretilen söylemlerde gelişen dil siyaseti analiz edilecektir. Bu analiz, tarafların dil meselesine dair geliştirdiği söylem ve politikaların ne gibi bir ilişkisellik içinde olduğunu anlamayı da amaçlamaktadır. Bu analizin eşliğinde, iki tarafın geliştirdiği politikalar ve söylemlerin tabana nasıl yansıdığı, Kürt halkının arasında ne gibi dil pratikleri ve algıları ortaya çıkardığı incelenecek; bu incelemenin ana hattını ise özellikle 2000'li yıllarda gelişen Kürt dili aktivizmi oluşturacaktır. Kürt dili aktivizminin temel tartışmalarını, ideolojik eğilimlerini ve söylemsel inşasını incelemek ve Kürt dili planlamacılarının dilbilimsel felsefesini ve stratejilerini şekillendiren zeminin sembolik ve pragmatik boyutunu araştırmak da yine tezin hedefleri arasındadır.

2000'li yıllarda Türkiye'nin dil politikalarında önemli dönüşümler gözlenmektedir. Aynı şekilde Kürt kültürel ve siyasal aktörleri için de bu dönem yeni bir dil siyasetinin ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Çalışma bu dönüşümün sebepleri, imkân ve kısıtlılıklarını irdeleyecektir. 2000'li yılları 90'lı yıllardan bağımsız anlamak mümkün olmayacağından 90'lı yıllarla karşılaştırmalı bir analiz, çalışmayı daha anlamlı kılacaktır. 2000'li yılları saha çalışmamın başladığı 2015 yılı ile sınırlandırmak, çalışmanın güvenilirliği açısından önemli olacaktır; zira çalışmanın esasını teşkil eden Kürtçe dil meselesi süregiden bir meseledir. Çalışma bu anlamda kendisini tarihsel olarak sınırlandırmak zorundadır. 2015 yılı aynı zamanda sözü edilen tarafların dil siyasetinde yaşanan bir kırılmayı yansıtması açısından da önemlidir. 2015 yılı AK Parti Hükümeti'nin Kürt siyasal aktörleri ile 2013 yılı itibariyle aktif bir şekilde yürüttüğü müzakere sürecinin sona erdiği yıldır. Çalışmada, Kürtçe dil meselesinde gelişen süreklilik ve kopuşları daha iyi analiz edebilmek için meselenin tarihsel arka planı da incelenecektir. Ayrıca çalışma 2015 yılına kadar olan süreci titizlikle incelemekle birlikte akabinde gelişen sosyo-dilsel pratikleri de çalışmaya katkısı olacağı düşüncesiyle kısaca değerlendirmiştir.

Türkiye ve dünya akademisinde özellikle son otuz yılda Türkiye ve dünya politik gündeminde önemli bir yer alan Kürt meselesi pek çok akademisyen tarafından araştırma konusu haline getirilmiştir. Türkiye akademisine baktığımızda çalışmaların önemli bir kısmı Türk ulus inşası çerçevesinde Kürt halkını yok sayan, görmezden gelen, hatta var olmadığını ispata girişen çalışmalardır. Yine meseleyi terör meselesine

indirgeyen çalışmalar da mevcuttur.[13] Meseleyi Kürt halkını, dilini, tarihini, gündelik hayatını merkezine alarak araştıran ya da meseleye bir haklar ve özgürlükler meselesi olarak yaklaşan çalışmaların sayısı ise özellikle son yıllarda artmakta, bu konu pek çok tarih, siyaset, sosyoloji ve antropoloji tezine kaynaklık etmektedir.[14]

Türkiye akademisinde son yıllarda "anadilinde eğitim hakkı" olarak kavramsallaştırılan dil meselesi, anadilinde eğitim ve Kürtçenin eğitimde kullanılması, çocuk hakları ve eğitimde fırsat eşitliği gibi konuların üzerine yoğunlaşan araştırmalar bulunmaktadır. Bunun bir örneği DİSA (Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü) öncülüğünde Vahap Coşkun, M. Şerif Derince ve Nesrin Uçarlar tarafından hazırlanan *Dil Yarası* isimli çalışmadır. Bu çalışmada Türkiye'de eğitimde anadilinin kullanılmamasının yarattığı sosyal, psikolojik ve dilbilimsel sorunlar alandan toplanan veriler etrafında irdelenmiş, öğrenci ve eğitmen deneyimleri aktarılmıştır.[15] Daha sonra aynı enstitü tarafından bu alandaki dünya tecrübelerine ve Kürtler için çözüm önerilerine yer veren çalışmalar da yayımlanmıştır.[16]

Bu çalışmaların önemli bir kısmında dil ve eğitim meselesi neoliberal çokkültürcü bir perspektifle ele alınmış ve konunun tarihsel, siyasal ve sosyal kökenleri çok fazla irdelenmemiştir.[17] Bu alanda yapılan çalışmaların bir kısmı ise "doğuda yaşayan" öğrencilerin okul performanslarının düşüklüğüne veya Kürt öğrencilerin Türkçe dil seviyelerine bakmaktadır.[18]

Kürt dili üzerine yapılan akademik çalışmalar tabii ki anadilinde eğitim ile sınırlı değildir. Dil politikaları ve yansımalarını konu alan az sayıda da olsa çalışma vardır. Örneğin Nesrin Uçarlar 2009 yılında yazdığı doktora tezinde, Kürtçenin, Kürt halkı

---

[13] Buna bir örnek için bknz. Gökhan Emiroğlu, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Dünden Bugüne İsyan-Terör Olayları ve Kamu Faaliyetleri**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2012

[14] Basili Nikitine, Martin Van Bruinessen, Robert Olson, David McDowall gibi Avrupalı akademisyenlerin çalışmalarının yanında Hamid Bozarslan, Mesut Yeğen, Hişyar Özsoy, Cengiz Güneş, Cuma Çiçek, Adnan Çelik, Ahmet Hamdi Akkaya gibi Kürt akademisyenler de son yıllarda bu alanda önemli çalışmalar sunmuşlardır. Bu çalışmaların bu tezle ilgili olanları tez içinde referanslarıyla verilmiş, kaynakçada da yer almıştır.

[15] Vahap Coşkun-M.Şerif Derince-Nesrin Uçarlar, **Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri,** Diyarbakır: DİSA Yayınları, 2010

[16] **Perwerdehıya Dînamîk a Pirzimanî Û Pirzaravayî Li Ser Bıngehê Zımanê Dayıkê: Modelên Perwerdehiyê Bo Xwendekarên Kurd**, Diyarbakır: DİSA Yayınları, 2012

[17] Aysıt Tansel, "**Determinants of School Attainment of Boys and Girls in Turkey: Individual, Household and Community Factors"**, Economics of Education Review, Volume 21, sayı: 5, Ekim 2002, s. 455-470
Ayhan Aksu-Koç, Taylan Erguvanlı, S. Bekman, **Türkiyede Okul Öncesi Eğitimi: Hizmete Duyulan İhtiyaçların Belirlenmesi ve Çocuğun Dil Yetisi Düzeyinin Değerlendirilmesi**, İstanbul: AÇEV Anne Çocuk Eğtimi, Ocak 2002
Müge Ayan-Ceyhan, Dilara Koçbaş, **Çiftdillilik ve Eğitim; TESEV Raporu, Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler,** LAS Projesi Türkiye Raporu, İstanbul, Aralık 2011

[18] I Şahin, Y. Gülmez, "**Social sources of failure in education: The case in east and southeast Turkey",** Social Indicators Research, 49, ss.83–113 (2000).

adına siyaset yapan kişi ve kurumlarca, ulusal siyaseti eleştirme, dönüştürme ve nihayet siyasalı diriltme amacıyla nasıl kullanıldığına bakmayı hedeflemiştir.[19] Bu tezin kapsamı, bu çalışma ile bazı bağlamlarda örtüşmekle birlikte; bu çalışma 2009 senesini aşmakta, daha fazla aktörün söylemini incelemekte ve Kürtçe bilme avantajı ile daha geniş bir kaynak taraması sunmaktadır.

Handan Çağlayan'ın farklı Kürt ailelerin gündelik hayatlarında dil kullanımını izleyerek yaptığı alan araştırmasına dayalı *Aynı Evde Ayrı Diller* çalışması ise Kürtçenin farklı kuşaklar arasında hangi durumlarda aktarılabilmiş olduğunu ve nasıl aktarılamamış olduğunu göstermektedir.[20] Yapılan literatür çalışmasında bu alanda yapılan çalışmaların önemli bir kısmının devletin dil politikalarına ve bu politikaların Kürt çocuklarının eğitim durumlarına yansımasına,[21] anadilinin eğitim açısından önemine[22] odaklanılmaktadır. Alana ciddi katkılar sunan bu literatürdeki çalışmaların önemli bir kısmının devletin söylem ve pratiklerine odaklanırken Kürt siyasi hareketini bir özne olarak konumlandırmadıkları, Kürt kültürel aktörlerinin ve sivillerin gündelik hayat içinde geliştirdikleri direniş mekanizmalarını gözden kaçırdıkları veya bu konuya yeterince eğilmedikleri görülmektedir. Oysaki devletin dil politikaları ve pratiklerinin Kürtlerin tavırlarına yansımaları, direnme stratejilerinin neler olduğu, nasıl geliştiği ve ne gibi sonuçlar ürettiği de bir araştırma çalışması için eşdeğer ölçüde önemli olmalıdır.

Bu çalışma; hâkim iki gücün yani devletin ve özellikle 1980'lerden itibaren Kürt halkı içinde geniş taban bulan Kürt siyasi hareketinin dil siyasetini incelerken bu siyaseti inşa eden söylemlerin tabanda oluşturduğu yansımalara da bakacaktır. Bu anlamda özgünlüğü, meseleyi çok boyutlu ve çok aktörlü olarak ele almasıdır.

Bu çerçevede çalışmanın amacı ve kapsamının sunulduğu giriş bölümünden sonra, ikinci bölümde çalışmanın kavramsal arka planını oluşturacak teorik çerçeve ele

---

[19] Nesrin Uçarlar, **Between majority power and minority resistance: Kurdish linguistic rights in Turkey,** Lund University, 2009 Doktora Tezi

[20] Handan Çağlayan, **Aynı Evde Ayrı Diller,** DİSA Yayınları, 2014

[21] Tove Skutnabb-Kangas, Michael Chyet, Amir Hassanpour, "Non-Education of Kurds: A Kurdish Perspective", **International Review of Education,** sayı: 42, 1992, ss. 367-379**,** Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010, Cuma Çiçek, **Zimanek Çima Tê Qedexekirin? Polîtîkayên Zimanî û Rewşa Kurdî li Tirkiyeyê Ji Înkarê Ber bi Nasînê**, İstanbul: Peywend Yayınları, 2013

[22] Coşkun, Derince, Uçarlar, 2010; M. Şerif Derince, **The Role of First Language (Kurdish) Development in Acquisition of a Second Language (Turkish) and a Third Language (English),** Boğaziçi Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2010; Bahar **Şahin Fırat, Öğretmenim Burda Bizden Birşey Yok mu**?, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2010; Fatma Gök, Soner Şimşek, Banu Can, **Kürt Meselesi Okulda Nasıl Yaşanıyor: Toplumsal Barışın İnşasında Öğretmenlerin Rolü,** Helsinki Yurtdaşlar Derneği: İstanbul, 2013

alınacaktır. Bu çalışma bir dizi farklı literatürden beslenmektedir. Çalışmanın temel alanlarından biri ulus inşa sürecinde gelişen dil politikaları olduğu için milliyetçilik literatürüne dil meselesi eksenli atıfta bulunulacaktır. Dilin modernleştirilmesi, standartlaştırılmasına dair kavramsal literatür de bu başlık altında incelenecektir. Çalışmada, dil meselesi etnik çatışmalarda bir mobilizasyon ve müzakere aracı olarak tartışılacağı için, etnik çatışma literatürüne bakılacaktır. Kürt siyasal ve kültürel aktörlerinin dil üzerinden kurdukları direniş alanlarını anlamak için postkolonyal literatüre de yine dil merkezli atıfta bulunulacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, kuruluşundan itibaren Türkiye Cumhuriyeti'nin dil politikaları incelenecek, tarihsel bir arka plan ile birlikte 2000'li yıllarda dönüşen söylem ve pratiklerin sebepleri, imkân ve kısıtlılıkları tartışılacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümü, "XX. Yüzyılın Başından 2000'li Yıllara Türkiye'de Kürt Dili Aktivizmi ve Dilin İnşası" başlığı altında Türkiye'de özellikle 2000'li yıllarda serpilen Kürtçe dil aktivizmini incelemektedir. Kürtçe dil aktivizmini çok boyutlu ve çok aktörlü olarak kabul eden çalışma, bu aktivizmin dönem dönem öncülüğünü yapan Kürt kültürel ve siyasi aktörlerinin farklı dönemlerde sürdürdükleri dil siyasetini, geliştirdikleri dilsel pratik, algı ve tavırları anlamaya çalışmaktadır. Cereyan eden kopuşlar ve süreklilikleri anlamak için bu başlık iki bölümde incelenmiştir; "2000'li yıllar öncesi" ve "2000'li yıllar". 2000'li yıllara dair analizler esasen bu yıllarda gelişen dil aktivizmine odaklanırken, bu hattı oluşturan çoklu aktörlerin beslendikleri siyasi, kültürel ve ideolojik zemini tartışmaktadır. Çalışma ulaşılan bulguların toparlandığı bir sonuç bölümü ile bitirilecektir.

Çalışmada literatür taraması, gazete ve dergi gibi süreli yayınların taranması ve bu yayınlar üzerinden yapılan söylem analizi ve derinlemesine mülakat yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca yer yer arşiv çalışması yapılmış, konuya dair TBMM tutanakları ve *Resmi Gazete*'ler taranmıştır. Söylem analizi araştırmanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Özellikle Kürt siyasal ve kültürel aktörlerince çıkarılan süreli yayınlar üzerinden farklı dönemlerde geliştirilen söylemler karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bu amaçla bu aktörlerce 1900'lü yılların başından itibaren çıkarılan yayınlar imkânlar dahilinde titizlikle incelenmiştir. 1899'da çıkan ilk Kürtçe gazete *Kürdistan Gazetesi*'nden başlayarak, 1900'lü yılların ilk çeyreğinde yayınlanan *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* (1908), *Roj-î Kurd* (1912-Kürt Güneşi), *Hetawî Kurd* (1913-Kürt

Ayı), *Jîn* (1918-Yaşam) dergileri XX. yüzyılın başında Kürt aydınlarının dile dair algı ve pratiklerini anlamak için incelenmiştir. Aynı şekilde 1960'lı yılları değerlendirmek için, dönemin yayınlarından *Dicle Fırat* (1962), *Roja Newe* (1963-Yeni Gün), *Deng* (1963-Ses) ve *Yeni Akış* (1968) taranmıştır. 1970'li yıllarda farklı Kürt siyasi ve kültürel çevrelerce pek çok dergi çıkarılmıştır. Bu dergilerden ulaşabildiklerimiz taranmıştır. Ulaşılabilen dergiler şunlardır: *Özgürlük Yolu* (1975), *Roja Welat* (1977-Vatan Güneşi), *Têkoşîn* (1978-Mücadele), *Xebat* (1978-Çalışma), *Azadî* (1978-Özgürlük), *Pale* (1978-Irgat), *Rizgarî* (1978-Kurtuluş), *Tîrêj* (1979-Işık Süzmesi) ve *Jîna Nû* (1979-Yeni Yaşam). 1980 sonrası için incelenen temel periyodik yayınlar ise şunlardır: *Serxwebûn* (1982-Bağımsızlık), *Welat* (1992-Vatan) ve *Azadiya Welat* (1996-Vatanın Özgürlüğü). Bu üç periyodik yayının ilk sayılarından 2015 yılına kadar çıkan hemen tüm sayıları dil üzerine yazılmış yazı ve haberlerin tespiti ve analizi için titizlikle taranmıştır.

1990'lardan itibaren çıkan dergilerden *Rewşen* (1992-Aydın) ve *ZEND* (1994) isimli Kürtçe dergilerin tüm sayıları ve *Özgür Halk* (1990) dergisinin 2000 yılına kadar çıkan sayıları aynı amaçla taranmıştır. 1980'lerde Avrupa'da yayınlanan dergiler de yine imkânlar ölçüsünde taranmıştır: *Niştiman* (1983-Vatan), *Berhem* (1988-Eser), *Hêvî* (1983-Umut) ve *Berbang* (1982-Tan). Ayrıca *Milliyet*, *Radikal* ve *Hürriyet* gazetelerinin arşivleri dönemsel olarak, pek çok internet gazetesi de bazı konular özelinde tematik olarak taranmıştır.

Derinlemesine ve açık uçlu sorularla mülakat yapılan görüşmecilerden ikisi hariç tamamı kendilerini Kürt olarak tanımlayan, Türkiye'de gelişen Kürtçe dil aktivizminin farklı aktörlerindendir. Aralarında Adalet ve Kalkınma Partisi ve Halkların Demokratik Partisi milletvekilliği yapmış Kürt siyasetçiler, 2006 yılında kurulan Kürtçe Dil ve Eğitim Hareketi'nin yöneticisi, sözcüsü veya eğitmeni olarak çalışan aktivistler, 1970'lerden günümüze farklı Kürt siyasi çevrelerinden gelen siyasetçiler, 1990 ve 2000'lerde kurulan kültür ve sanat dernekleri kurucuları, yayınevi sahipleri, dergi editörleri, Kürt meselesine dair çalışan akademisyenler ve dilbilimciler yer almaktadır. Görüşmeciler ve alana katkılarına dair ek, çalışmanın sonunda yer almaktadır. Kendisini Kürt olarak tanımlamayan iki görüşmeci Zaza olarak tanımlamıştır. Bu çalışmada görüşmecilerin aktardığı olgusal bilgiler, kişisel deneyimler, tanıklıklar ve değerlendirmelere yer verilmiştir. Yine bu çalışmanın

tanıklarından birisi de yazarın kendisidir. Çalışmada “kendi tanıklıklarım” dipnotu ile kendi deneyimlerini de aktarmıştır.

Kürtçe bir lisan ismi olarak, Türkiye’de kendini Kürt olarak tanımlayanların çoğu tarafından, başta Kurmancî, Kirmanckî (Zazaca) ve Soranî olmak üzere farklı lehçeleri olan bir dile işaret eder. Bu tezin de değineceği gibi kendini Kürt değil Zaza olarak tanımlayanlar için ise kendi dilleri Zazacadır ve Kürtlerin konuştuğu Kürtçeden bağımsız bir dildir. Bu tezin amacı, bu iki dilsel varyantın ayrı birer dil mi ya da bir dilin lehçeleri mi tartışmasından çok bu tartışmanın etrafında gelişen birtakım dilsel tutum ve algıları incelemektir. Türkiye’de yaşayan Kürtlerin önemli bir kısmınca, benim saha çalışmamı oluşturan yayın ve dokümanların çoğunca, görüşmecilerin ve bu çalışmada ele alınan Kürtçe dil aktivizminin yürütücülerinin çoğunluğunca aynı dilin lehçeleri olarak tanımlandığı için bu çalışmada Kürtçeye atıfta bulunulurken iki varyanta da gönderme yapılmaktadır.

Çalışmanın etnik çatışma ve müzakere konusu olarak dil meselesinin kapsamlı bir analizini yaparak ve Kürtçe dil aktivizminin sınırları, imkân ve kısıtlılıklarını inceleyerek literatüre mütevazı bir katkıda bulunması ve bundan sonraki çalışmalara da kaynaklık etmesi ümit edilmektedir.

2. TEORİK VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

Dil meselesi özellikle son yarım asırda dünyada gerçekleşen birçok etnik çatışmanın merkezi meselelerinden biri olagelmiş, buna bağlı olarak da dilin toplumsal boyutu toplumbilim ve sosyo-dilbiliminin temel kaygılarından biri halini alırken, dil hakları konusu, siyaset teorisi ve vatandaşlık tartışmalarının merkezi sorunlarından biri olmuştur.

Bourdieu[23] ve Giroux[24] dilin, kontrol ve tahakkümün önemli bir aracı olduğuna işaret etmiş, çok katmanlı hiyerarşik toplumsal ilişkilerin yapıtaşlarından biri olduğunu savunmuşlardır. Öte yandan Gellner,[25] Hobsbawm,[26] Smith,[27] Anderson[28] vd. akademisyenler dili milliyetçilik çalışmalarının merkezine yerleştirmiş, ulus inşasında homojenleştirici bir unsur olduğuna işaret etmiştir. Bu çalışmalarda dilin meşruiyetinin tartışılmaz olması, "ben" ve "öteki" yaratmak için elverişli olduğu, ortak kimlik etrafında duygudaşlık yaratabildiği ve zamana karşı direngen olduğuna atıfta bulunulmuş, bu anlamda milli kimlik inşasında dilin vazgeçilmezliği vurgulanmıştır.

Dilin bu bağlamda bir toplumsal mühendislik alanı olarak inşa edildiğini anlatan dil siyaseti literatürü, ulus-devletlerde dilin/dillerin kamusal alanlarda kullanımının düzenlenmesine eğilmiş, dil planlamalarının toplumsal yansımalarını ortaya çıkarmıştır.[29] Dil planlaması dahilinde dilin standartlaşma sürecini anlamaya çalışan çalışmaların yanı sıra,[30] "standart" dilin rolü ve yarattığı tahakkümü konu alan çalışmalar ortaya çıkmıştır.[31] Dil aynı zamanda postkolonyal çalışmaların da odaklandığı konulardan biri haline gelmiş, bu çalışmalar dilin kolonyal yapıların korunmasında[32] ve yeni sömürge yapılarının yeniden üretilmesinde önemli bir rol

---

[23] Pierre Bourdieu, **Language and Symbolic Power,** Cambridge: Harvard University Press, 1991,
[24] Henry Giroux, **Border Crossing. Cultural Workers and the Politics of Education**, New York and London: Routledge, 1992
[25] Ernest Gellner, **Nations and Nationalism**, Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell. 1983
[26] Eric J. Hobsbawm, **Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality**, Cambridge: Cambridge University Press. 1991
[27] Anthony Smith, **National Identity, London**, London: Penguin Books, 1991
[28] Benedict Anderson, **Imagined communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism**, London: Verso. 1983
[29] Joshua A. Fishman, **The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society, Rowley, Mass.: Newbury House, 1972**
[30] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı:: 68, 1966,
[31] Rosina Lippi-Green, **English with an accent: Language, ideology, and discrimination in United States**, London and Newyork: Routledge, 1997; James Milroy and Lesley Milroy, **Authority in Language, Investigating Standard English,** London/Newyork: Routledge, 1999
[32] Robert Phillipson, **Linguistic imperialism**, Oxford: Oxford University Press, 1992

oynadığına vurgu yapmıştır.[33] Cummins ve Skutnabb-Kangas gibi akademisyenler egemen dili esas alan tek dilli eğitimin azınlık gruplarına mensup çocukların asimilasyonuna hizmet ettiğini vurgularken, bu çocukların yaşadığı psikolojik sorunlara odaklanmakta, çok dilli eğitimin olanaklarına değinmektedir.[34] Dilin aynı zamanda kolektif haklarını talep eden etnik, azınlık gruplar için bir mobilizasyon aracı olduğunu,[35] egemenin dil politikasına karşı, azınlık dillerinin bir direniş alanına dönüştüğüne işaret eden yakın zamanlı çalışmalar,[36] bu bağlamda farklı dünya örnekleri sunmuştur.

Dil, kolektif kimliğin tarifinde en çok başvurulan bileşenlerden biridir. "Kürt kimliği" tarifinde Kürtçenin yerini anlamayı hedefleyen bu çalışma, bu sebeple dil ve kimlik ilişkiselliğini merkezine alan literatürden de beslenecektir. Kürt kimliğinin inşasında ortaya çıkan güç ilişkilerini anlamlandırmaya çalışmak için özellikle Bourdieu'nün dil ve sembolik alan arasında kurduğu bağa bakmak faydalı olacaktır. Bu güç ilişkilerinin ortaya çıkardığı dilsel pratikler ve dil tutumları yine bu çalışmanın inceleme konularından biridir ve bu bağlamda dil davranışlarını saikleri ve yansımalarıyla ele alan literatür de incelenecektir. Bu sayede Kürtçenin farklı toplumsal, mekânsal ve zamansal bağlamlarda artan ve/veya eksilen sembolik değeri açıklanmaya çalışılacaktır. Özellikle 2000'li yıllarda gelişen Kürtçe dil aktivizmini merkezine alan bu çalışma, bu bağlamda postkolonyal sesler literatüründen de beslenmektedir.[37]

2.1. Dil, Kimlik ve Sembolik Güç

Dil, kelimelerle işaret edilenden daha fazlasını ifade eder. Bireylerin kendilerini diğerleriyle konumlandırma biçimini, kendilerini gruplandırma biçimlerini, kendileri için talep ettikleri ve diğerlerini maruz bıraktıkları iktidar biçimlerini tarif eder.[38] İnsanlar dili sosyal bağlarını işaret etmek; hangi grubun/grupların üyesi olduğunu ve

---

[33] Thiong'o wa NGŨGI, **Decolonising the mind: the politics of language in African literature**, London: James Currey. 1986

[34] Jim Cummins, **Bilingualism and Special Education: Issues in Assessment and Pedagogy**, Clevedon: Multilingual Matters; 1984; Jim Cummins, **Empowering Minority Students**, Sacramento: California Association for Bilingual Education, 1989

[35] Mart Rannut, "Beyond Linguistic Policy: The Soviet Union Versus Estonia", **Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination**, içinde, Skutnabb-Kangas, Tove And Phillipson, Berlin ve New York: Mouton De Gruyter, 1994

[36] Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, ve Helen Tiffin, **The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures,** New York: Routledge, 1989; Celia M. Britton, Edouard Glissant, Postcolonial Theory : Strategies Of Language And Resistance, Charlottesville, Va.: University Press of Virginia, 1999.

[37] Anchimbe, Eric and Stephen A Mforteh, **Postcolonial Linguistic Voices : Identity Choices And Representations**, Boston : De Gruyter Mouton 2011

[38] Rosina Lippi-Green, **English with an Accent,** New York: Routledge, 1997, 31.

hangi gruba/gruplara ait olmadığını belirtmek için kullanır. Buna ek olarak dil, bir topluluk tarafından kullanılan dilsel çeşitliliklerin toplumun yapısına karşılık gelen bir sistem oluşturacak şekilde bireyler ve gruplar arasındaki rol ilişkilerini oluşturmak, sürdürmek ve ifade etmek için kullanılır. Bir konuşmacı dili sadece ifade etmek için değil, etkileşimde bulunduğu diğer kişilerle ilgili olarak bir temsili oluşturmak için de kullanır.[39]

Ne dil ne de kimlik sabitlenmiş, sınırları net kavramlardır; ikisi de zamana ve mekâna bağlı olarak dinamiktir.[40] Kendimizi algılama biçimimiz toplumsal pratiklerimizle birlikte değişir ve zamanla çoklu kimlikler deneyimleriz. Bu bağlamda özellikle etnik kimlik tartışmalarında, akademisyenlerin bir kısmı etnik bir kimliğin tanımında dilin önemli bir gereklilik olmadığını dile getirir. Kişi kendini o etnik grubun dilini konuşmadan da o etnik gruba ait olarak hissedebilir ya da tanımlayabilir.[41] Buna ek olarak etnik bir grup ya da bir bireyin kendini ait hissettiği etnik grubun diline sembolik bir bağlılığı varken, farklı bir dili kişisel/etnik çıkarları adına konuşabilir veya konuşmak zorunda bırakılabilir.[42] Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği gibi "Kürt dili" Kürtler arasında güçlenen "Kürt kimliği" tarifinde dönem dönem baskın bir element olarak öne çıksa da kendini "Kürt" olarak tanımlamak için Kürtçe bilmenin zorunlu olmadığını savunanların sayısı da azımsanacak kadar az değildir.

Dil ideolojisi çalışmaları, dilin kültürel düzlemini yorumlamak ve kolektif dilbilimsel davranışları incelemek adına dilbilimsel antropoloji, dil değişimi, dil planlaması ve konuşma etnografisi paradigmaları içinde gelişmiştir. Yakın dönem çalışmaları bu literatüre, kimliğin cinsiyet, sınıf, ırk, etnik köken ve toplumsal cinsiyet üzerinden gelişen toplumsal güç ilişkilerine tabi olduğu savını eklemiştir.[43] Dil ve kimlik arasındaki ilişki türünün bir tercih olabileceğini ileri süren bu çalışmalar bu tercihlerin

---

[39] Polly Sterling, **Identity in Language: An Exploration into the Social Implications of Linguistic Variation,** Texas A&M University, 2000

[40] Mary Bucholtz, "Why be normal?": Language and identity practices in a community of nerd girls." **Language in Society,** 1999, 28(2), 203-225.

[41] Carol Eastman ve Thomas Reese, "Associated language: How language and ethnic identity are related", **General Linguistics,** 1981, 21(2), 109-116.

[42] Carol Eastman ve Thomas Reese, 1981,ss. 109-116.

[43] Pavlenko, Aneta ve Adrian Blackledge, "Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts", **Negotiation of Identities in Multilingual Contexts,** der. A. Pavlenko, Clevedon: Multilingual Matters Limited.2003, ss.243-257

siyasal ve ekonomik sistemler, iktidar ilişkileri, dil politikaları ve kişilerin kendilerine ve ötekilere dair kimlik algılarıyla kaçınılmaz bir etkileşim içinde olduğunu vurgular.

Dil, kolektif bir kimliğin işareti olduğu kadar, sembolik bir sermaye veya sosyal bir kontrol aracı olarak da işlev görmektedir. Kişinin belli bir dili kullanma tercihi, özellikle çatışmalı durumlarda, kişilerin anadiline, etnik aidiyetine, dil kapasitesine, siyasal konumuna ve hatta açık görüşlülüğüne dair karmaşık bir dizi varsayıma işaret eder.[44] Dil, bir kimliği simgelemenin yanı sıra, iktidar, çatışma, müzakere, direniş veya dayanışma alanlarından birini oluşturabilmektedir.

Bu alanda çığır açan çalışmalarıyla bilinen Pierre Bourdieu, dilin, bir iletişim aracından öte, iktidar ve güç ilişkilerinin sürdürülmesinde önemli bir kültürel ve sembolik sermaye olduğunu dile getirir. Dil, kolektif bir kimliğin işareti olduğu kadar, sembolik bir sermaye veya sosyal bir kontrol aracı olarak da işlev görmektedir. Bourdieu'ye göre dil seçimi, konuşan kişinin dilbilimsel pazarda mevcut farklı dillere veya dil varyantlarına yüklenen sosyal anlam ve değerine dair bilgisi tarafından belirlenir. Bu değerler basit bir şekilde ekonomik olabileceği gibi saygınlık, gurur veya eğitim düzeyi gibi kültürel bir değer de olabilir. Bu değerler farklı pazarlar veya sosyal alanlarda çeşitlenir. Örneğin bir dil düşük bir ekonomik değere sahipken bir grup kimliği açısından yüksek bir değere sahip olabilir.[45]

Bourdieu'ye göre dile dair yapılanlar, sadece iletişimi tasarlamak değildir, aynı zamanda pozisyon alma, otorite ve güç için verilen mücadeleye dahil olmaktır. Dolayısıyla basit bir dilbilimsel değişim bile özel sosyal bir otoriteyle donatılmış konuşmacılar ve bu otoriteyi belirli bir derecede tanıyan bir dinleyici kitlesi arasında karmaşık tarihsel güç ilişkileri ağlarının ortaya çıkmasına yol açar;[46] otorite toplumsal ve dilsel eşitsizlik ilişkilerini doğallaştırır ve meşrulaştırır.

Pierre Bourdieu'ye göre, "dilbilimsel pratikler; güç ilişkilerini, bir dil ekonomisinin varlığını ve dönüşümünü" ortaya koyar: "Dil, dilsel çözümleme için değil, uygun zamanda, uygun şeyi konuşmak için yapılmıştır."[47] Dilbilimsel analizler için, dilin dışındaki fonksiyonel yapıları; tarihsel konjonktürü, iletişimsel eylemin aktörü olan öznelerin "cinsiyet, eğitim düzeyi, toplumsal köken, yerleşim bazındaki demografik

---

[44] Pavlenko, Aneta ve Adrian Blackledge, .2003, 243-257

[45] Pierre Bourdieu, **Language and Symbolic Power,** Cambridge: Harvard University Press, 1991, s.37

[46] Bourdieu, P. Wacquant, L. **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, İletişim Yayınları: İstanbul. 1992: 142-143

[47] Halime Yücel Bourse ve Michel Bourse, **İletişim Bilimlerinin Serüveni,** Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 2012, s.225

koordinatlarını" da incelemek önemlidir. Zira dilbilimsel etkileşimin niteliği, icra edenlerin bilincinde veya bilinçdışında işleyen bu yapıya sıkı sıkıya bağlıdır. Bir başka deyişle, konuşan sadece o konuşmayı icra eden özneler değil, o öznelerin temsil ettiği toplumsal sınıflar, kültürel gruplar ve bunların arasındaki güç ilişkilerinin tarihselliğidir.[48]

Bu bağlamda dilsel yetiler, bireylere evrensel olarak doğuştan gelmez. Bourdieu'ye göre "dil, hava, güneş, toprak gibi herkesin kullanımına açık, doğal ve sınırsız bir kaynaktan öte bir şeydir" zira "meşru dile erişim son derece eşitsizdir (…) ve iktisadi mallar piyasasında olduğu gibi dilsel mallar piyasasında da tekeller vardır."[49] Bu dilbilimsel eşitsizliğin ve tahakküm ilişkilerinin içselleştirilmesi, egemen dili kullanma becerisini bir statü/prestij sembolü haline getirir ve hatta bu tahakküme maruz kalan özneler giderek kendi dillerini küçümseyebilirler. Sömürgeci iktidarların, işgal bölgelerinde yaşayan halkları tahakküm altına almak için öncelikle yerel dilleri baskı altına alma yolunu seçmesi de bu çerçevede ele alınabilir. Bu durum Kürtçe dil meselesinde de karşımıza çıkmaktadır, bu çalışma Kürtlerin gözünde "değersiz" kılınan "Kürt dilinin", değişen/dönüşen konjonktürde belli ölçülerde yükselen sembolik değerine değinmektedir. Belirli ölçülerde denilmektedir, zira sonraki bölümlerde açıklanacağı gibi Kürtçe dil aktivizminin ulaşabildiği/tesir edebildiği kesimlerin nezdinde Kürtçenin sembolik değeri yükselirken, devam eden asimilatif politikalar hâlâ önemli bir Kürt nüfusunu etkilemekte ve girişte vurguladığım gibi Kürtçe bu kesim için "değersizliğini/önemsizliğini" korumaktadır.

Bourdieu, meşru ilan edilen dilbilimsel pratiklerin, egemen sınıflarca şekillendiğini savunur.[50] Her toplumsal sınıfın kendine özgü dilsel bir *habitus*'u, yani belirli bir biçimde konuşma, belirli şeyleri dile getirme, sözlü veya sözsüz iletişim becerileri kazanma anlamında yatkınlıkları vardır. Ancak egemen toplumsal grupların ürettiği dilbilimsel pratikler, medyada, siyasette, kamusal alanda, iş yerinde, mahkeme, okul, devlet daireleri gibi kamusal alanlarda hâkim konumdadır ve egemenlerin belirlediği dili konuşmak bir saygınlık nişanesi olarak kabul edilir. Tabi kılınanlara dayatılan bu dil, son derece rafine bir dildir. Bir de bu dilin karşısında duran ve bu yönüyle sıra dışı bir toplumsal kimliği ortaya koyan, tabi grupların kullandığı avam dil vardır. Bu ayrım

---

[48] Pierre Bourdieu, **Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları,** Metis Yayınları: İstanbul., 2016, ss.138-9
[49] Bourdieu, P, **(**2016), s.242
[50] Bourdieu, P, **(**1991), s.43-66

kamusal alana ve ekonomik kaynaklara erişim ve resmi ortamlarda söz almak konusunda önemli bir eşitsizlik yaratır.[51]

Bu bağlamda her türlü dilbilimsel pratik, örtülü veya açık bir biçimde toplumsal hiyerarşik yapıyı ve güç ilişkilerini yansıtır. Buna ek olarak toplumsal ilişkiler içinde sembolik iktidarı elinde bulunduran sınıflar, belirledikleri dilbilimsel kurallara uymayı zorunlu kılan sansür mekanizmaları üzerinden, dil yargıçlarınca (öğretmenler, entelektüeller, gramerciler vs.) ve başkaları adına konuşma yetisini elinde bulunduranlarca (siyasetçiler, medya profesyonelleri, vs.) sembolik şiddet uygulanır.[52] Bourdieu, çerçevesi ve kuralları kültürel sermayeye sahip olanlarca tayin edilen, bütünüyle o topluma ve tarihsel konjonktüre has gelişen bir dil ekonomisinin varlığını dile getirir.[53] Tıpkı ticari bir pratikte olduğu gibi, farklı dilsel *habitus*'ları temsil eden aktörler kendi dilsel ürünlerini dilsel bir piyasa içinde dolaşıma sokarlar.

Farklı alanlarda (siyaset, akademi, medya gibi) sembolik mücadeleler sonucunda oluşmuş dilsel piyasa koşulları mevcuttur. Alan içindeki güç ilişkilerini yansıtan ve özgül sansür sistemini öznelere dayatan bu dilsel piyasa içinde, dilsel ürünlerin olası bedeli belirlenir. Böylece aktörler, söyleminin kazanacağı bedeli öngörerek dilsel pratiklerine şekil verir.[54] Dolayısıyla, her türlü dilsel pratiğin kaçınılmaz olarak konuşan özneler ve onların temsil ettiği farklı toplumsal konumlar arasındaki yerleşik hiyerarşileri yansıttığını, bu yönüyle de az veya çok (açık veya örtük) simgesel şiddet içerdiğini savunur. Bu durum Kürtler arasında gelişen sosyo-dilbilimsel pratiklerde gözlemlenmektedir. Çalışma boyunca örneklendirildiği gibi "Kürt dili" üzerinden bir dizi çok boyutlu hiyerarşik ilişkiler gelişmekte ve bu durum yer yer sembolik bir şiddet ortaya çıkarmaktadır.

2.2. Dil Kullanımı/Dil Tutumları

Çift dillilik üzerine araştırma yapan akademisyenler, bir ülke sınırları içinde dilin kamusal alanda, özellikle eğitim sisteminde kullanımına dair geliştirilecek herhangi bir düzenlemenin, etkilenmesi muhtemel olanların tutumunu dikkate almak zorunda olduğunu ifade ederler. Bu konuya dair politika geliştirecek olanlara ise şunlar tavsiye edilir; ilgili kişilerin dile dair tutumlarını tespit etmek, bu tespit üzerine geliştirilen

[51] Halime Yücel Bourse ve Michel Bourse, **İletişim Bilimlerinin Serüveni,** Ayrıntı Yayınları: İstanbul, 2012, s.123
[52] Bourdieu, P. (1991), s.43-66
[53] Bourdieu, P. (1991), s.43-66
[54] Pierre Bourdieu, **Sociology in Question** London: Sage, 1993, s.79.

politikanın doğruluğu hakkında olumsuz tutum sergileyenleri ikna etmek, veya anlaşmazlığın nedenini gidermeye çalışmak. Her halükârda, dilsel tutumlarla ilgili bilginin, bir politikanın oluşturulmasının yanı sıra uygulanmasındaki başarı için de esas olduğu ifade edilir.[55]

Sosyo-dilbilimde dil tutumu (*language attitudes*), insanların bir dile yönelik inançlarının, önyargılarının, ilişkiselliklerinin ve görüşlerinin toplamıdır; insanların kendi dil çeşitliliği veya başkalarının dilleri veya dil çeşitleri hakkında sahip oldukları duygulardır.[56] Dile/dillere dair bu algı, duygu ve düşünceler bireysel olarak ele alınacağı gibi, ortak bir aidiyetin var olduğu grupların tutumu olarak da ele alınabilir.

Güncel literatürdeki dil tutumları ile ilgili çalışmalar ve raporlar üç ana kategoriye ayrılmaktadır:[57]

1. Dil yönelimli veya dile yönelik tutumlarla ilgilenenler;
2. Belirli dillere veya dil çeşitlerine ve konuşmacılarına yönelik topluluk çapında kalıplaşmış izlenimlerle ilgilenenler;
3. Farklı türde dil tutumlarının uygulanmasıyla ilgilenenler.

Birinci kategorideki çalışmalar öncelikle dil veya dil çeşitlerinin bu dilleri konuşan veya maruz kalanlarca "zengin veya fakir", "değerli veya değersizleştirilmiş", "güzel veya çirkin", "sert veya yumuşak tınılı", vb. olarak değerlendirmelerini veya derecelendirmelerini rapor eder. İkinci kategorideki çalışmalar, genellikle dillerin veya dil çeşitlerinin sosyal önemi ile ilgilidir; "standart/resmi/modern/ulusal" dili "standart dışı/resmi olmayan/bölgesel veya etnik dillere" karşı konumlandıran tutumlara ve dilsel çeşitliliğin mevcut olduğu sınırlar içinde dilsel çeşitlilik karşısında alınan tutumlara odaklanmaktadır. Üçüncü kategorideki çalışmalar ise dil seçimi ve kullanımı, dil güçlendirme ve planlama, dil öğrenme, diyalektler arası karşılıklı anlaşılabilirlik hakkında ifade edilen görüşler ve tutumlara odaklanmaktadır.[58]

Bu üç ana çalışma kategorisinin her birinin farklı bir vurgusu olmasına rağmen, bunlar birbirini dışlamaktan çok içeren ve/veya besleyen alanlardır; belirli dillere yönelik tutumlar hakkında rapor veren bazı çalışmalar, bu tutumların bu dili konuşanlara da yöneldiğini gösterir. Diğer yandan, özellikle çok dilli ortamlarda dil seçimi ve

---

[55] E. Glyn Lewis, **Bilingualism and Bilingual Education**, Oxford: Pergamon Press. 1981 s.262
[56] Rebecca Agheyisi, Joshua A. Fishman; "Language attitude studies a brief survey of methodological approaches" ; **Anthropological Linguistics,** Vol. 12, No. 5 (May, 1970), ss. 137-157
[57] Rebecca Agheyisi, Joshua A. Fishman, 1970, ss.137-157
[58] William J. Samarin, "Self-annulling Prestige Factor Among Speakers of a Creole Language in Bright", **Sociolinguistics.** The Hague: Mouton, ss. 188-213

kullanımı ile ilgili tartışmalar, farklı dillerin ve onların konuşmacılarının sosyal önemi ile ilgilidir.

Birçok araştırmacı, özellikle Tripp[59] ve Hymes,[60] dil seçimini yaygın olarak etkileyen sosyal faktörleri şu şekilde tespit etmişlerdir:

1. Konuşmanın zamanı ve yeri;
2. Söylem konusu;
3. Etkileşimin amacı veya niyeti;
4. Sürece dahil olanlar; aktörler.

Bu çalışmalar, dil seçiminin tamamen bireysel bir konuşmacının tercihine bırakılmadığını, aksine bir dizi toplumsal güç tarafından dikte edildiğini ve birtakım toplumsal hiyerarşik ilişkisellik tarafından belirlendiğini iddia eder. Çalışmalarda, diller üzerindeki kısıtlamaların ve yasakların konuşmacıların dil kullanımını ve dil tutumlarını belirlediği belirtilmiştir. Buna göre dil tahakküm için bir araç olabilecekken, ona karşı direnişin de aracı olabilmektedir.

Bir dilin durumu, değeri ve önemi çoğu zaman o dile yönelik tutumlarla ölçülür. Bu tür tutumlar bireysel düzeyde ölçülebileceği gibi bir grubun veya topluluğun ortak tutumlarıyla da ortaya çıkarılabilir. Tutumların nedenleri ve etkileriyle nasıl ilişkili olduğunun ele alınması, insanın işleyişine ilişkin iç görü sağlayabildiği gibi[61] sosyo-dilbilimsel hiyerarşiyi de gözler önüne serebilir.

Bu çalışma, Kürtçeye karşı Türkçeyi, standart dile karşı bölgesel ağızları konumlandıran dilsel tutumları da konu edinmektedir. Bu bağlamda farklı politik ve kültürel Kürt aydınlarınca farklı dönemsel, mekânsal ve hiyerarşik düzlemlerde geliştirilen, farklı dilsel tutumları anlamaya çalışmaktadır.

2.3. Milliyetçilik ve Dil

Milliyetçilik, bilince şekil veren, dünyayı anlamlandırmayı sağlayan bir söylem; başka bir deyişle, kolektif kimlikleri belirleyen, gündelik konuşmaları, davranış ve tutumları yönlendiren bir görme, yorumlama ve algılama biçimidir.[62] Ulus ise belli bir grubun

---

[59] Susan Ervin-Tripp, , "An Analysis of the Interaction of Language, Topic and Listener" içerisnde **Readings in the Sociology of Language,** der. Joshua Fishman, Paris: Mouton,1968: 192- 211

[60] Dell Hymes, " Model of Interaction of Language and Social Life" içerisnde **Directions in Sociolinguistic: the ethnography of communication**. der. J. Gumperz and D. Hymes. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972 ss.35-71

[61] Colin Baker, **Attitudes and Language,** Bristol: Multilingual Matters, 1995,s.10

[62] Umut Özkırımlı, **Milliyeçilik kuramları: Eleştirel bir bakış,** Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2009 s.15

kendini ortak dil, din, tarih, soy, mekân gibi unsurların ulus-inşacı aydınların da öncü etkisiyle, biri, birkaçı ya da hepsi üzerinden tanımladığı siyasi ve kültürel bir oluşumdur. Sayılan unsurlar hem ulus inşa sürecinin önemli harçları hem de ulusun sembolleri olarak öneme sahiptir. Ulusal bilinci yaratmak için temel alınan kültürel birlik duygusunun temellerini de sayılan bu unsurlar oluşturur ve ortak bir kültürün inşası sırasında bu sembollerden biri veya birkaçı işlevselleşir / işlevselleştirilir. Dilsel farklılığının ulusal bir farklılık olarak kodlanması XVIII. yüzyıl ve sonrasına özgüdür. Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte yoğunlaşan merkezileşme ve ulus-inşa süreçleriyle birlikte kültürel bir farklılığın sembolü olan dil, siyasileşmiş ve ulusal söylemin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

Ulusun tahayyülü ya da ulusal kimliğin inşasına bakıldığında zamandan ve mekândan bağımsız kolektif bir ortaklık algısının inşasında dilin son derece önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür.[63] Farklılığın en önemli göstergelerinden biri olan ortak dil sayesinde ortak bir tarih üretilmekte ve grubun devamlılığı da yine dil ile sağlanan iletişimle ve dilin geçmişten geleceğe bir köprü olarak inşasıyla sağlanmaktadır. Carleton Hayes, geçmiş ve şimdiyi bağlayan bir köprü görevi gören dilin, ulusun üyelerini aynı düşünce ve duygunun etrafında kenetlediğini söyler.[64]

Ulusal hareketlerin gelişmesinde aydınların önemli bir rol aldığını öne süren Anthony Smith'e göre ise aydınlar sadece gelenekleri ve dili canlandırmakla kalmaz, tarihi yeniden keşfeder, gelenekleri ve törenleri yeniden kurgulayarak bütün bunlara daha önce sahip olmadıkları ulusal siyasal anlamlar yüklerler.[65] Etnik hareketlerin başını çeken aydınlar için dil, çoğu zaman ulusun ruhunun canlanması; uyanışının sembolüdür ve aynı bağlamda dilin zayıflaması ya da ortadan kalkması da ulusun ölümü olarak kodlanmaktadır.

Öte yandan tüm milliyetçi hareketler için dil aynı işlevselliktedir demek çok doğru olmayacaktır. Geniş bir şekilde kabul gören iki tarz milliyetçiliğin dil ile ilişkisinin benzerlik teşkil etmekle birlikte farklı olduğundan bahsetmek mümkündür.[66] Bu iki tarzı klasik ayrımla Fransız-Alman tarzı milliyetçilikler ya da daha yaygın bir tanımla

---

[63] Montserrat Guibernau, "Nationalism and Intellectuals in Nations without States: the Catalan Case" Barcelona, 2003, **Political Studies**: 2000 cilt 48, ss. 989-1005

[64] Carleton J. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din, İstanbul,** İz Yayınları: İstanbul, 1995, ss.16,17

[65] Anthony Smith, **National Identity, London**, London: Penguin Books, 1991, ss.140-141

[66] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları,** İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi yy, 2010, s.3

sivil-etnik milliyetçilikler olarak tanımlamak mümkündür. Aslında her ikisinde de dil ortak kültürün temel unsurlarından biridir; fakat dile yüklenen anlam değişmektedir.[67]

Fransız geleneğinde ve/veya sivil milliyetçilikte ulusun devletin kurumsal ve teritoryal yapısıyla ilişki içinde gelişmesi söz konusudur. Bu bağlamda tek bir dil ortak kamusal alanda iletişimi sağlama işlevine sahip kılınmakta ve bu dili konuşan tüm vatandaşlar o devletin ve/veya ulusun üyesi sayılmaktadır.[68] Dolayısıyla dil bu bağlamda ayrımcı değil kapsayıcı bir pratiktir. Tarih, sanat ve diğer bilim dalları ve etkinlikler ulusun ezeli ve ebediliğini kutsamaktan ziyade bu ulusu oluşturan farklı halkların birlikteliğine vurgu yapmak için kullanılmakta, soya dayalı ayrımcı bir zihniyeti yansıtmamaktadır. Fakat bu tarz bir milliyetçiliğin azınlıklara yaklaşımının çoğulcu olduğunu söylemek de mümkün değildir. Fransız tarzı milliyetçilikte asimilasyon, özellikle uygarlaştırma misyonuyla meşrulaştırılarak uygulanmış, bu noktada merkezi iktidarın seçtiği ortak dil, kültürel birliğin temel sembolü olarak yükseltilerek azınlık dilleri bu dilin altında ezilmeye mahkûm edilmiştir.

Alman geleneğinde ise ulus, soy ve soya dayalı bir kültürel birlik üzerinden tanımlanmakta, "ortak bir dil" değil, sadece anadil bu birliğin temsilcisi olarak yükselmektedir. Soya dayalı ortak kültüre dayanan bu milliyetçilik söylemi dil ve gelenekler üzerinden giderek ulusun geçmişle bağını kurmakta, ulusun ezeliliğini tarihe ve dile atıfla, dinsel meşruiyet kaynakları bularak ispatlamaya çalışmaktadır.[69] Burada ulusun özgünlüğü vurgusu karşımıza çıkmakta, dil de bir ulusun biricikliğinin kanıtı olarak kabul edilmektedir;[70] artık dahil edici değil, dışlayıcı bir pratiktir.[71]

Öte yandan bu iki tarz milliyetçilik arasında süreklilik arz eden keskin bir ayrılık olduğundan bahsetmek de mümkün değildir. Pek çok milliyetçilik her iki tarzdan da etkilenmiş, dili bir yandan ulusun ezeliliğinin ve ebediliğinin bir göstergesi olarak tanımlarken, bir yandan da ortak kamusal alanın iletişim aracı olarak kodlamıştır.

Farklı ulusal hareketler ele alındığında söylemsel ulus inşasında da dilin aynı oranda önem arz etmediğini söylemek mümkün görünüyor. Dilin önemi din, toprak / vatan

---

[67] Tzvetan Todorov, **On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought,** Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. s.172
[68] Peter Alter, **Nationalism**, London: E. Arnold, 1989 s.14
[69] Sadoğlu,H, (2010), s.3
[70] Tomasz Kamusella, "Language as an instrument of nationalism in Central Europe", **Nations and Nationalism** 7 (2), 2001, ss. 235-251
[71] Charles A. Kupchan, "Introduction: Nationalism Resurgent", der. C.A. Kupchan **Nationalism and Nationalities in the New Europe**, Ithaca, NY: Cornell University Press.1995, s.4

veya sosyo-ekonomik faktörlerin ön plana çıkması ile azalabiliyor. Bazı hareketlerde öncül aydınlar ırk, din veya vatan algısını ön plana çıkarabilir ve ulusal söylemde dil çok daha geri plana düşebilir.

İspanya'da Milliyetçilik ve Siyasal Çatışma isimli çalışmalarında Goldie Shabad ve Richard Gunther, Bask ve Katalan milliyetçi hareketlerinde dilin rolünü sorgulamışlar ve her iki milliyetçi söylemde de dilin merkezi bir rol aldığını öne sürmüşlerdir.[72] Bununla birlikte "her iki hareketin başlangıçtaki ideolojik söyleminde dilin rolünün farklılık gösterdiğinin" de altını çizmektedirler. Shabad ve Gunther, "Çok erken döneminden itibaren Katalan milliyetçilerinin söylemlerinin merkezinde dilin yer aldığını" ve "Katalan dili ve kültürünün Katalan ulusal kimliğini tanımladığını" belirtiyorlar. Katalan dilinin tersine ilk dönemlerde Bask dilinin Bask ulusal kimliğinin tanımında merkezi bir rol almadığını iddia ederek ulusal kimlik inşasında Bask dilinden çok Bask ırkının ön planön planda olduğunu XX. yüzyılın başlarında bu iki ulusal hareket tarafından yayımlanan çeşitli belgeler üzerinden söylem analizi yaparak gösteriyorlar.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında gelişen farklı ulusal hareketler için dil tıpkı Katalan örneğinde olduğu gibi hem merkezin kültürel tektipleştirilmesine karşı bir mücadele alanı hem de aynı çoğunluk gibi azınlık grubunun da kendi içinde kültürel ortaklığı korumasının ve gelişmesinin bir aracı olarak önem kazanmıştır. Bu bağlamda milliyetçi aydınlar, sıklıkla ulusal kimliğe sahip çıkılması çağrısı yapmış ve bunun ancak dilin varlığı ve geliştirilmesi ile mümkün olduğunu vurgulamıştır. Bu hareketlerin pek çoğu "ulusal dilin" geliştirilmesi ve canlandırılması için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların başında bu dilde yayın organlarının çıkarılması, dilin standardizasyonu için dilbilgisi kitapları ve sözlükler hazırlamak, halkı egemenin dilini terk ederek kendi dilini kullanmaya davet eden kampanyalar yürütmek geliyordu.

Örneğin, 1893'te kurulan Kelt Birliği (*The Gaelic League*) temel faaliyet alanını İrlanda dilinin canlandırılması olarak belirlemiş,[73] Galiçya'da Galego olarak yazılan ilk roman 1863'te kaleme alınmış ve bu tarih Galiçya'da dilsel canlanmanın başlangıcı

[72] Goldie Shabad and Richard Gunther, " Nationalism, and Political Conflict in Spain", içerisinde **Comparative Politics**, vol. 14, sayı: 4, York: Temmuz., 1982, ss. 443-477
[73] http://irelandsown.net/revival.html>; <www.usna.edu/EnglishDept/ilv/gaelic.htm, (s.e: 14.07.2018)

olarak kabul edilmiştir.[74] Fransa'daki azınlıklardan Ok kimliği ve Bröton kimliği dil üzerinden ulusal bir kimlik olarak tarif edilmiştir.

Paralel bir şekilde 1898 yılında Kürtler de Kahire'de ilk Kürtçe gazeteyi yayımlamış ve bu gazeteden Kürtlere Kürtçe seslenmişlerdir. *Kürdistan* isimli bu gazetede Kürtlerin birliği ve eğitimin önemine dair yazılar yazılmış, Kürtlerin köklerine uzanmaları ve geçmişleri ile gurur duymaları gerektiğinin altı çizilmiştir. Kürt siyasal hareketince "Kürt dili" her dönem aynı derecede önemli görülmemiş, dönüşen konjonktürle birlikte söylemin bir parçası halini almaya başlamış, dönemsel olarak da mobilizasyon aracı olarak görülmüştür.

2.4. Modernleşme, Dil Politikaları, Dil Hakları

Dile dayalı kolektif bir kimlik inşası girişimlerinde entelektüellerin ilk yaptıkları şey, bir dil planlaması hareketi başlatmaktır. Hedef, amaca hizmet edecek "eksiksiz" ve "modern" bir dil geliştirmektir. Amerikalı dilbilimci Einar Haugen, "dil planlaması" terimini 1950'lerde "bir dil komitesinin dil davranışlarında değişiklik amaçlayan tüm bilinçli çabalar" şeklinde tanımlamıştır.[75] Dil politikaları ise dil planlaması sürecinin altında yatan genel dilbilimsel, politik ve sosyal hedeflerdir.[76] Dil politikaları dil davranışlarına, dil topluluğunun ortak normlarına, milliyetçi duygulara ve değişime bağlı olarak gelişen sosyo-dilbilimsel dinamiklere bağlıdır.[77] Dil planlaması, dilbilimsel davranışlarda gerçekleşen değişimlerdir.

Dil politikaları iki planlama türünü içerir: bütünce/korpus planlaması (*corpus planning*), dilin içsel yapısı ile ilgilidir; statü planlaması, verili bir toplumda dilin kullanım ve işlevini değiştirmek için geliştirilen çabaların tümüdür.[78] Bütünce planlaması yazı sisteminin planlanması, imla kurallarının belirlenmesi, yeni terimlerin oluşturulması ve kuralların saptandığı dilbilgisi kitaplarının yayımlanması gibi bir dizi aktiviteyi içerir. Bütünce planlamasının merkezinde tekil bir dilbilimsel normun kurulması olarak tanımlayabileceğimiz dil standardizasyonu yer almaktadır. Bir dile

---

[74] Justo G. Beramendi, "Identity, Ethnicity and State in Spain: 19th and 20th Centuries," der. William Safran, Ramon Maiz, Identity and Teritorial Autonomy in Plural Societies, London, Frank Cass, 2000, s. 86

[75] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı:: 68, 1966, ss. 922-935

[76] Andrea A. Deumert, "Language Planning and Policy",der. R. Meshtrie / J. Swann / A. Deumert **Introducing Sociolinguistics**, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000 ss. 384- 418

[77] Kristi Haav, **What are the repercussions of using language as a political tool by nationalist elites?** M.A Thesis, Submitted to Central European University Nationalism Studies Program, Budapest, 2006 s.3

[78] Deumert, A.,(2000), ss. 384- 418

yeni işlevlerin yüklenmesi olarak (dilin eğitim dili veya resmi dil olarak kullanılması gibi) tanımlayabileceğimiz statü planlaması dilin verili bir toplumda oynadığı rolü etkiler.[79] Bu iki planlama süreci teorik olarak ayrılabilse de, aslında birbirini dışlayan süreçler değildir. Dilin standardizasyonu, dilin statüsündeki değişimi betimler, resmi bir dil olmasa bile, statü planlaması da genellikle kelime hazinesinin geliştirilmesi, dilbilgisi kurallarının standartlaştırılması gibi aşamalar da içerir.[80]

Dilin yeni işlevleri ile uğraşmak (statü planlaması) dilbilimsel sistem (bütünce planlaması) içinde değişiklikler de gerektirir. Andrea A. Deumert, dil planlamasının iki boyutunu daha vurgular: Saygınlık planlaması (*prestige planning*) ve edinim planlaması (*acquisition planning*). Saygınlık planlaması uzun-süreli dil planlaması aktiviteleri için önemli olan psikolojik arka planarka planın oluşturulması girişimidir. Dilin yayılması ve öğrenilmesi için harcanan çabalar da edinim planlamasıdır.[81]

Einar Haugen (1996) standart dillerin ortaya çıkışı ile ilgili olarak genel olarak kabul gören bir model sağlar: İlk önce standart dile temel teşkil edecek bir lehçe seçilir (norm seçimi / *selection of a norm*). Daha sonra bu lehçe dilbilgisi kurallarının belirlenmesi, sözlüklerin hazırlanması gibi süreçler yoluyla standardize edilir (kodlama / *codification of form*). Sonra bu yeni dil pek çok sosyal bağlamda artarak kullanılır (işlevselleşme / *elaboration of function*). Son olarak bu form toplumun tamamı tarafından kabul görür (kabul / *acceptance by the community*).[82]

Çalışmada görüleceği gibi Türk ulus devleti de döneminin diğer ulus devletleri gibi dilsel bir planlamaya girişmiş, Türk dilini ülkenin yegâne resmi dili olarak medeniyetin gerekliliklerini yerine getirecek "modern bir dil" seviyesine çıkarmak için dilde birtakım değişiklikler hedeflemiştir. Modernleşme ve ulus inşa sürecinde dilin bir planlama çerçevesinde standardize edilmesi ve böylece yayılmasının sağlanması öncelikli öneme sahip görülmüştür. Yine Kürt kültürel ve siyasal aydınları bir ulus-devlet yokluğunda olsa bile dilde modernizasyon çalışmaları yürütmüş, standart bir Kürtçe yaratmayı hedeflemiştir.

[79] Deumert, A., (2000, ss. 384- 418)
[80] Kristi Haav, K, (2006), s.3
[81] Deumert, A., (2000), ss. 384- 418
[82] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı:: 68, 1966, ss. 922-935

Lippi Green[83] ve James Milroy[84] gibi dilbilimciler, çalışmalarında dil politikalarının aynı zamanda bir iktidar alanı yarattığını, varyantlar arasında bir hiyerarşi oluşturarak çeşitli varyantlarının yok edilmesine yol açtığını iddia ederler. Bu bağlamda dilin standartlaştırılması "doğru yazan ve konuşanlara" otorite ve prestij kazandıran, sosyal bir hiyerarşi oluşturur.[85] Dilin standardizasyonuna eleştirel yaklaşan akademisyenler, dil planlamasının daha geniş bir toplumsal mühendisliğin bir parçası olarak dilin politize edilmesine karşı çıkmaktadırlar.[86] Bu akademisyenler dil planlamasının esasen sosyo-ekonomik modernizasyon ve ulusal entegrasyon gibi gayri-dilbilimsel amaçlara hizmet ettiğini de ileri sürmektedirler. Özellikle standart dil için yapılan kelime seçimlerinin ve dili yabancı kelimelerden arındırmanın dili despotik bir alan kıldığını iddia eden literatür, dilbilimsel tercihleri belirleyen kaygıların dilbilimsel olmaktan öte politik kaygılar olarak ortaya çıktığını, dolayısıyla dil planlamasını daha genel politik amaçlara hizmet ettiğini vurgulamaktadır. Bu çalışmanın özgün bir yanı da "standart dil" yaratma serüveninde Türkçe ve Kürtçenin hikâyesini karşılaştırabilmesidir. Kürtçede standart dil oluşturma serüveni Türk Dil Kurumu gibi belirli bir otoritenin yokluğunda kültürel aktörlerin yer yer bireysel ve/veya dar grupsal çabalarıyla, geliştirdiği, aşırılıklara tabandan daha yüksek sesle itiraz edilen bir süreç olmuştur. Burada Kürtçenin, Türkçeden farklı olarak, uygulanan tahakküm karşısında bir hak savunusu özelliği taşıdığının da altını çizmek gerekir.

Ortak bir dil konuşma şartı ulus devletlere özgü; nispeten yeni bir tarihsel fenomendir ve dilsel homojenizasyon, devletlerin farklı toplumlarda ortak bir sivil kimliğin inşası için kullandığı merkezi mekanizmalardan biri olagelmiştir.[87] Bu noktada, diğer etnik ve dilsel gruplar ekonomik süreçlere katılımda dezavantajlı kılınıp pazardan faydalanmaları engellenirken, kültürel ve sosyal refahları da tehdit altına alınır. Kymlicka, bir dilin devlet tarafından tercih edilmesinin, bu dillerin ve konuşmacılarının geleceği üzerinde önemli bir seçim yapmak anlamına geldiğini savunur. Zira bir kültürün hayatta kalıp kalmayacağının en önemli belirleyicilerinden biri, dilinin bir idari dil olup olmadığıdır, yani dilin devlet okullarında, mahkemelerde,

---

[83] Rosina Lippi-Green, **English with an accent: Language, ideology, and discrimination in United States**, London and Newyork: Routledge, 1997

[84] James Milroy and Lesley Milroy **Authority in Language, Investigating Standard English,** London/Newyork: Routledge, 1999

[85] Pierre Bourdieu, P, (1991), s.37

[86] James Milroy," Language ideologies and the consequences of standardization", **Journal of Sociolinguistics** 5/4, 2001, ss.530-555: Blackwell Publishers Ltd. 2001

[87] Stephen May**, "Misconceiving Minority Rights: Implications for Liberal Political Theory",** s.125

yasama organlarında, sosyal yardım kurumlarında, sağlık hizmetlerinde kullanılıp kullanılmamasıdır.[88] Devlet, devlet okullarında eğitim diline ülke sınırlarındaki dilsel çeşitliği göz önünde bulundurarak karar verdiğinde, dilin ve onunla bağlantılı geleneklerin bir sonraki kuşağa aktarılmasını garanti ettiği için muhtemelen toplumsal kültürlerin ihtiyaç duyduğu en önemli destek biçimini sağlar.[89] Aksi durum ise azınlıkların, asimile olmasına, dilsel çeşitliliğin yok olmasına ve dil ölümüne / dil kırımına yol açacağı gibi, azınlıkların direnişi ile de karşılaşabilir.

Yaygın tanımıyla dil ölümü; çeşitli nedenlerle herhangi bir dilin iletişim işlevlerinin giderek sınırlanması, kullanım alanlarının daralması ve sonuçta o dili konuşan ve/veya anlayanların kalmaması nedeniyle bütünüyle ortadan kalkmasıdır. Bir başka deyişle, konuşanların kuşaklar boyu devam eden süreçte kendi dillerini terk ederek tamamıyla başka bir dilin konuşanı haline gelmeleridir. Belirli bir süre direndikten sonra son konuşanı da ölen, konuşanı kalmayan dile "ölü dil" adı verilir.[90] Dil ölümü, konuşanların tamamının fiziksel olarak yok olması durumları gibi istisnai bir durum hariç, genellikle dil değişiminin (*language shift*) bir sonucudur.

Dilin canlılığının dayandığı etkenler arasında şunlar sayılır: kuşaklar arası dil aktarımı, konuşan sayısı, konuşanların toplam nüfus içindeki oranı, dil alanlarının kaybı, yeni dil alanlarına cevap verememe, dil eğitimi ve okuryazarlık eğitimi, bu eğitimler için malzeme, konuşanların kendi dillerine karşı tutumları, dil politikaları, dokümantasyon miktarı ve kalitesi. Bu etkenler içinde en kritik olanı, kuşaklararası dil aktarımının kesilmesidir.[91]

Dil ölümünün başlıca iki sebebi olduğu ileri sürülür.[92] İlki, fiziksel tehlike oluşturan faktörlerden kaynaklı fiziki ölümdür. Bir toplumun fiziksel yok oluşu, dil ölümünün koşullarını oluşturan nedenlerdendir: bir dili konuşan bütün insanlar öldüğü zaman dilleri de yok olur. Toplu yok oluşlar da iki ayrı boyutta değerlendirilebilir. Birinci boyut, toplumun doğal yaşam ortamının tamamen yok olmasına / edilmesine bağlı yok oluşları kapsar. Deprem, sel, kasırga, volkanik patlama gibi doğal afetler sonucu yok oluşlar, bu bağlamda ele alınır. Diğer kategori, doğal ortam değişmediği halde, bir dizi

---

[88] Kymlicka, W. **"Modernity and National Identity" in S. Ben Ami, Ethnic Challenges to the Modern State.** 2000 s.15
[89] Kymlica. 2000, s.15
[90] David Crystal, **Dillerin Katili,** çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil yy, 2015, ss.13-15
[91] Matthias Brezinger, "Preface",içerisinde. **Language Diversity Endangered**, der. Matthias Brezinger , Newyork: De Gruyter Mouton, 2007, ss. x-xı
[92] Crystal, D, (2015), ss.90-108

ekonomik, politik ve iklim koşulları yüzünden oluşan toplu ölüm ve göçleri içerir. Kuraklık, açlık, kıtlık, hastalık, doğal kaynakların yabancılar tarafından sömürülmesi, savaş ve soykırım gibi nedenlerle toplumların yok olması; onların dillerinin yok olmasının da koşullarını oluşturur.[93]

Dilin kültürel ölümü ise toplumların kitlesel biçimde yok olmalarına bağlı olmadan kültürlerinin değişmesi yoluyla gerçekleşen dil ölümüdür. Bu ölüm biçimi toplumun göç sonucu azınlık haline düşmesi veya bir kültürün diğer kültür üzerinde askeri, ekonomik ve siyasal egemenlik kurması sonucu ortaya çıkar.[94] Dil ölümlerine yol açan bu durum, "dil değinimi" veya "dil ilişkisi" olarak da adlandırılır. İki ya da birçok dilin temas halinde olduğu durumlarda; dillerden birinin toplum tarafından kullanılmayıp diğer dilin tercih edilmesi sonucu (bu daima egemen dildir), bu ikinci dil bütün alanlara yayılmaya ve gelecek kuşaklara aktarılan tek dil olmaya başladığı zaman, birinci dil için ölüm engellenemez olur.[95] Elbette ki, her dil değinimi, dil ölümüne neden olmaz. Dil ölümünün olması için; coğrafya, nüfus, dil politikaları, kültürel ve sosyal alanlarla ilgili bazı etkenlerin bir arada olması gerekmektedir. Başat etkenlerden biri, dil değiniminin asimetrik ve dengesiz olmasıdır. Böyle bir ortamda egemen dille temas halinde olan dilin ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve uzun vadeli, aşamalı bir biçimde, ölü dil haline gelmesi olasıdır.

Bu çerçevede dil ölümü süreci, üç aşamada değerlendirilebilir. Baskı aşaması olarak nitelendirilen ilk aşamada ki bu baskı siyasi, sosyal veya ekonomik kaynaklı olabilir, yukarıdan aşağıya, aşağıdan yukarıya veya yönsüz baskılarla, topluma egemen dilin kullanımı dayatılır. Yukarıdan aşağıya baskı; siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda teşvik, tavsiye veya hükümetçe getirilen kanunlarla ortaya çıkar. Aşağıdan yukarıya baskı, toplum içindeki yaygın eğilimin yol açtığı baskılarla açıklanabilir. Yönsüz baskı ise, kısmen tanınan ve anlaşılan sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler arasındaki etkileşimin sonucu doğan baskılardır.[96] İki dilliğin ortaya çıktığı ikinci aşamada topluluğun ilk dilini anlayabildiği, ancak ikinci dili daha iyi kullanmaya başladığı safhadır. Daha sonra, iki dilliliğin hızlı bir şekilde düşüşe geçtiği ve ilk dilin yerini ikinciye bıraktığı; ikinci ve üçüncü aşama arasında yer alan geçiş dönemi bulunur. Bu

[93] Crystal, D, (2015), ss.90-108
[94] Claude Hagège, **On the Death and Life of Languages**. New Haven & London: Yale University Press, 2009, s.58.
[95] Silvia Dal Negro, "Language Contact and Dying Languages", **Revue française de linguistique appliquée**, 2004/2 Vol. IX, s.48
[96] Crystal, D, (2015), ss.90-108

aşamada, genç kuşak egemen dilde ustalaşır, kendini onunla ifade eder ve ihtiyacını karşılamak için birinci dilinin gereksiz olduğunu hisseder, düşünür. Çocuklar ev dışında anadilini kullanmaktan vazgeçer. Bunun başlıca sebebi bilişsel olarak yeni dilde gelişmesidir. Bu dilde eğitim aldığı için, evin dışında öğrenebileceği yeni kavramları okulda egemen dilde öğrenir. Bu da bir süre sonra kendini ifade etmek için anadilinin yetmemesine yol açar. Okulda öğrendiği kavramların kendi dilinde karşılığını bilmemektedir. Bu durum bir süre sonra çocukta kendi dilinden utanmayı da getirebilir. Zamanla ev içi kullanımda da egemen dil tercih edilmeye başlanabilir. Anne-babalar çocuklarıyla eski dillerinde daha az konuşmaya başlar ve dilin aktarımı kesintiye uğrar. Bir kuşak içinde, bazen çok kısa bir sürede, aile içi iki dilli durum, tek dilliliğe kayabilir ve bu durum toplumun geneline sirayet ettiğinde dil ölümü söz konusu olabilir. David Crystal, bu aşamalardan üçüncüsünün geri dönülmesi zor olduğunu ifade eder. Çoğu dil için geç bir aşamadır, der. İlerleme kaydetmek için ikinci aşamada müdahale etmenin gerektiğinin altını çizer.[97] Bu ikinci aşamada müdahaleye dair dilin saygınlığını geri kazandırmak adına sıraladığı tedbirlerin en önemlisi olarak bu dilin eğitimde en azından ilkokul ve ortaokul düzeyinde yer bulması gerektiğinin ve bu dilin egemen dilin yanında resmi bir statüsünün olması gerektiğinin altını çizer. Bu asgari tedbirlerin yokluğunda dilin ölümünün engellenmesinin imkânsızlığının altını çizer. Dillerin kalıcılığını belirleyen en önemli etken, onların ebeveynler tarafından çocuklara aktarılıp aktarılmadığıdır. Eğer kuşaklar arasında güçlü bir dil aktarımı (*language transfer*) gerçekleşmiyorsa, o dili konuşan sayısı ve de dili kullanma alanları zamanla azalır ve daralır.

İngilizce "genocide" olan soykırım terimine örnekseme yoluyla üretilen "linguicide", dil kırımı terimi ise bir dilin ya da dil değişkeninin kendi doğal gelişim seyri dışında dışarıdan gelen müdahalelerle yok edilmesi, şeklinde tarif edilir. Bir başka deyişle bir dilin kullanımının geliştirilmemesi ya da yasaklanması sonucunda yok olmasını tarif eder.[98] Egemen dil politikalarının hâkim dili politik güç, sosyal prestij ve ayrıcalık sahibi kılarak azınlık dillerinin o dili konuşanlarca kullanılmaz hale getirilişidir dilsel soykırım.[99] Bir dili tamamıyla ya da kısmi bir şekilde yok etmeyi ve/veya bir dil ya da dil değişkeninin doğal gelişimini engellemeyi amaçlayan bazı eylemlerin dil kırımı

---

[97] Crystal, D, (2015), ss.90-108

[98] Tove Skutnabb-Kingas, **Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?,** NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.

[99] Stephen May, ''Language Policy and Minority Rights'', içerisinde **An Introduction to Language Policy: Theory and Method**, der. Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006, s.258

olarak nitelendirilebileceği veya dil kırımına yol açan etkenler olabileceği ileri sürülmektedir.[100] Bu eylemler şu şekilde sıralanır:

- Bir dil veya dil değişkeninin konuşanlarını öldürmek,
- Bir dil veya dil değişkeninin organik ve doğal gelişimini önlemek gayesiyle baskıcı tedbirler almak,
- Baskı yoluyla iki dilli bir topluluğu tek dilli gruplara dönüştürmeye çalışmak,
- Herhangi bir etnik-dilsel grubun rızasının dışında kamuya açık okullarda öğretilme, televizyon, radyo, basın gibi kitle-medya organlarında kullanılma hakkını reddetmek,
- Bir etnik-dilsel grubun taleplerine karşın ilgili grubun kültürel faaliyetlerine ve dili muhafaza çabalarına moral ve malzeme desteği sağlamayı reddetmek.

Yukarıda sayılan pratiklerin bir dilin kırımına neden olabileceği araştırmacılarca ifade edilirken, azınlık dillerine karşı resmi tutumların taksonomisini yapan araştırmacılar; bir devletçe, dil kırımından resmi dil olmaya uzanan ölçekte aşağıdaki beş tutumdan birinin seçilebileceğini dile getirmektedirler:

- Dili öldürmeye teşebbüs,
- Dilin ölmesine izin vermek,
- Dilin gelişmesini desteklememek,
- Belirli dil işlevleri için kısmi destek vermek,
- Resmi dil olarak statü sahibi kılmak.[101]

Tek dillilik politikalarında saygınlık sahibi kılınan egemen dilin dışında kalan dillerin statüleri eksiltilmekte ve yaşanır kılınması gereken eğitim, medya, hükümet, belediye, vb. kamusal alanların dışına itilmektedir. Bu dışlama her zaman açıktan çıplak bir düşmanlık şeklinde tezahür etmeyebilir. Devletlerin dil politikaları dönem dönem egemen dil dışındaki dilleri geri kalmışlığın dili olarak tarif etmek, zaman zaman varlığını inkâr etmek şeklinde tezahür etmekle birlikte bazı dönemlerde yönetenlerin azınlık dillerini kültürel zenginlik olarak tanımlamasına da tanıklık edilir. Kültürel zenginlik olarak tanımlamak, haklarından mahrum bırakıldığı sürece, o dilin ölümüne engel olmaz ve bu durum yine de dilsel soykırımın örtülü bir biçimi olarak karşımıza çıkar. Bir dilin "folklorlaşması" yani sadece sanat, eğlence ve folklor gibi alanlarda kullanılması ve kamusal alandan çekilmesi de dilin ölümüne neden olmaktadır.[102] Zira dili siyasal olarak görünmez kılmak, eğitim ve kamusal alanın dışında tutmak, dilin

[100] Mevlüt Erdem, Sonel Bosnalı, Selcen Koca, **Tehlikedeki Türk Dilleri I: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar**, Cilt 1, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi yy., 2016, ss. 23-24
[101] Erdem, M. 2016, s.24
[102] Crystal, D, (2015), s.103

sosyal işlev kaybına uğramasına yol açar ve yaşamını sürdürmesine engel teşkil eder. Görünmez kılmak bir kültürün varlığının işaretlerini silmeyi / gizlemeyi amaçlayan kasıtlı tüm çabalar olarak tarif edilebilir.[103] Bu çalışmanın da inceleyeceği gibi Türkiye'de özellikle Erken Cumhuriyet döneminde uygulanan dil politikaları Türkçe dışındaki etnik dillerin dil kırımına teşebbüs etmiş, son on yılda ise bu dilleri folklorik bir zenginlik olarak tanımlasa da kamusal alanın dışında tutarak dil kırım politikalarına son vermekten kaçınmıştır.

Son on yıllar, modern ulus-devletler etnik azınlıkların kültürel / kimlik haklarını ve daha özel olarak dil haklarını talep etmek için artan mobilizasyonlarla karşı karşıya kalmıştır. Öte yandan artan etnik mobilizasyonlar dil meselesini bir hak/haklar meselesi olarak ele alınmasına yol açmıştır. Modern ulus-devletler tarihinin başında "bir sorun olarak" (*language as a problem*) ele alınan dil meselesi, özellikle 1960'larla birlikte artan hak ve özgürlük taleplerinin küresel düzeyde yükselmesinin ve etnik hareketlerin dünyanın geri kalan etnik gruplarına ilham vermesinin etkisiyle "bir hak olarak" (*laguage as a right*) ele alınmaya başlamıştır. Bir hak olarak dil, iki şekilde ele alınmaktadır; hoşgörü odaklı haklar (*tolerance-oriented rights*) ile terfi odaklı haklar (*promotion-oriented rights*). Hoşgörü odaklı düzeyde, dil hakları ayrımcılıktan korunma ile ilgilidir. Bireylerin evlerinde ve sivil toplumda istedikleri dilleri konuşmasına izin veren haklardır. Terfi odaklı düzeyde ise dil hakları daha yapıcıdır, tüm resmi bağlamlar dahil olmak üzere bir azınlık dilini özgürce kullanma hakkını savunur.[104] "Bir sorun olarak dil" tutumunun ve tek dilli dil politikasının aksine, "bir hak olarak" dil tutumu ortak bir dile dayalı ulusal kimlik ve siyasi forum oluşturma çabalarının gerekçelerini kaybettiğine, hatta insan hakları ihlali haline gelebileceğine vurgu yapar; dilin devlet ve toplum adına kullanılabilecek bir kaynak, bir çeşitlilik, zenginlik olarak ele alınmasını savunur.

Esman, bir devletin dil hakları taleplerine verdiği kurumsal tepkiler hakkında dört kategoriyle bir tipoloji öne sürer: İlk müdahale kategorisi, devletin azınlık dil hakları taleplerine dair, bu sorunun uzun soluklu olacağına ve ciddi çatışmalara yol açacağına ihtimal vermeyerek, herhangi bir meşruiyeti reddettiği, ihmal (*neglect*) kategorisidir. İkinci seçenek, dilin prestijini düşürmek ve kamuoyunda, bir eğitim aracı olarak

---

[103] Tove Skutnabb-Kangas,"Language and Self-Determination" içerisinde**. Self-Determination: International Perspective, der.** Donald Clark, & Robert Williamson, London: The Macmillan Press and New York: St.Martin's Press, 1996, ss. 124-140.

[104] Colin Baker, Foundations of Bilingual Education and Bilingualism, 370

kullanım potansiyelini sorgulatmak için azınlığın diliyle alay etmek (*ridicule*) stratejisidir. Dil çatışmasının kitlesel ölçekte etnik ve siyasi çatışmaya döndüğü durumlarda, devlet, azınlıkların tüm dil haklarının tamamen reddedilmesi anlamına gelen baskı (*repression*) stratejisiyle yanıt verebilir. Bununla birlikte, dördüncü olası seçenek uzlaşmadır (*accommodation*) ve iki alt kategoride analiz edilebilir: belirli alanlarda azınlık dil haklarının verilmesini içeren imtiyazlı uzlaşma ve dil bölgelerine özerklik verilmesi gibi siyasal yapıda daha radikal bir değişiklik anlamına gelen yapısal uzlaşma.[105]

Haklar literatüründeki bir diğer tartışma ise dil haklarının bireysel veya kolektif haklar olup olmadığı sorusunda ortaya çıkmaktadır. Tartışmanın bir tarafında, insan hakları bireysel haklar olarak kabul edilir ve dil hakları, ayrımcılık yasağı, ifade özgürlüğü ve kanun önünde eşitlik gibi temel ilkelerden türetilebilir. Diğer tarafında ise dil haklarının uygulanmasının kendi aralarında belirli bir dilde iletişim kuracak bir kolektivite gerektirdiği konusuna vurgu vardır. Buna göre ana dillerini kendi aralarında ve devletle yaptıkları işlemlerde kullanma talebi olan belirli bir topluluk varsa, bu kolektivite için dillerini belirli alanlarda kullanma hakları yasal olarak sağlanmalıdır.[106] Dil haklarının bireysel veya kolektif olmasına dair tartışma haklardan kimlerin yararlanacağı ile ilgilidir. Kolektif haklar kişilerin ancak başkaları ile birlikte kullanabildiği ve kolektif bir fayda amacıyla kullanılan haklar olarak kabul edilmektedir. Yani, kolektif haklar "kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için toplulukların kullandığı bir hak" olarak tanımlanabilir.[107] Öte yandan bireysel haklar bireye ait temel özgürlükleri korumaya yönelik haklardır. Bireysel dil hakları, ilgili ülkede ikamet edenlerin sayısına bakmaksızın, bir bireyin talep edebilme hakkıdır. Kolektif dil hakları ise, belirli bir talep ve yeterli sayı ile sağlanabilmektedir.[108] Dil haklarının ayrımcılık ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarından doğduğunu savunanlar, bunları bireysel haklar olarak kabul etmekte; azınlık veya çoğunluk grubuna mensubiyet fark etmeksizin herkesin bu haklardan yararlanabilmesini savunmaktadır.[109] Ayrıca dilin mahiyeti kolektif kimliğin bir

---

[105] Milton J. Esman, "The State and Language Policy" **International Political Science Review**. Vol. 13 no.4, 1992
[106] Annamalai, E, "Use of Language Rights by Minorities" içerisinde **Rights to Language: Equity, Power and Education,** der. Robert Phillipson, Mahwah, NJ, USA: Lawrence Erlbaum Associates, 2000
[107] Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları,** Su yy, İstanbul 2001, s. 55
[108] Alan Patten, Will Kymlıcka, ''Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Isuues, and Approaches'', içerisinde **Language Rights and Political Theory**, Oxford Un. Press, New York 2003, ss.31-32
[109] Fernand De Varennes, ''Language Rights as an Integral Part of Human Rights'', **IJMS**, Vol:3, No: 1, 2001, ss. 15-25.

elementi olmasının dil haklarını kolektif haklar kategorisinde değerlendirilmesini gerekli kılmayacağını da eklerler. Bu eksende tartışmanın öte tarafında dilin kolektif kimliğin belirleyici sembollerinden biri olduğu ve bir grubun kolektif mülkü olduğu savıyla, dil haklarının kolektif haklardan olduğu savunulmaktadır. Bu görüşe göre dil, bir kültürün taşıyıcısı ve kültürel kimliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan esas unsur olarak kabul edildiği için kolektif bir yapıya sahiptir; dolayısıyla dil hakları da kolektif haklar kategorisinde olmalıdır.[110]

Kymlicka, ulusal grupların gönüllü göçlerle gelip yerleşen etnik gruplara göre dil hakları da dahil kültürel korunma konusunda daha fazla iddia sahibi olduğunu savunarak, çok uluslu ve çok ırklı ülkeler arasında ayrım yapmaktadır.[111] Bu söylemde merkezi ayrım, yerli halklar (otokton gruplar) ve ulusal azınlık grupları arasında yapılır. İlki, tarihsel olarak belirli bir bölgeyle varlık göstermiş, ancak fetih, konfederasyon veya kolonileşme nedeniyle azınlık statüsüne getirilmiş gruplardır. İkincisi, yeni bir ulusal bağlamda yaşayan gönüllü göçmenler ve mülteciler olarak görülebilir.[112] Bu bağlamda geliştirilen dil hakları literatüründe gelişen iki prensip mevcuttur; bölgesellik (*territority*) ve kişilik (*personality*) prensipleri. Vatandaşların hangi bölgede yaşadığına bakılmaksızın aynı dil haklarından yararlanmaları gerektiği ilkesi kişilik ilkesi olarak tanımlanırken, dil haklarının yerel koşullar göz önünde bulundurularak bölgesel olarak düzenlenmesi gerektiğini savunan ilke bölgesellik ilkesi olarak adlandırılır. Kişilik ilkesi, dil haklarının kullanımının, bölgeden bağımsız olarak sadece bireylerin dilsel durumuna bağlı olduğunu öne sürüp, bireysel haklar çerçevesinde ele alırken; bölgesellik ilkesi, kolektif bir hak olarak otokton grupların tarihsel olarak yerleşik olduğu ya da yakın zamanda gelmiş olsa bile yayılmış olduğu bölgelerde idari birimler yoluyla uygulanmasını savunur. Bu iki ilke birbirini dışlamamakla birlikte farklı ülkelerde farklı şekilde tezahür edebilir. Bölgesellik ilkesi, federal bir sistem aracılığıyla veya dil grubunun geleneksel olarak yerleştiği belirli bir bölgeye kültürel özerklik verilmesi veya kasaba ve köy gibi yerellerde belirli idari birimlerin kurulması yoluyla uygulanabilir. Öte yandan, kişilik ilkesi dil haklarının kullanımının, bölgeden bağımsız olarak sadece bireylerin dilsel durumuna bağlı olduğunu ima eder.

---

[110] Christina B. Paulston, ''Language Policies and Language Rights'', **Annual Review of Anthropology,** Vol. 26, 1997, s. 80.
[111] Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, İstanbul: Ayrıntı yy, 1998 ss.39-60
[112] Kymlicka, W. (1998), ss.39-60

Bu çalışmada incelendiği gibi Kürtçe dil meselesi de ülke gündemine dönem dönem haklar bağlamında gelmekte ve hâkim ve muhalif siyaset arasında bireysel haklar / kolektif haklar tartışması etrafında oluşan bir müzakere alanına dönüşmektedir. Ayrıca, Türkiye Devleti'nin dil politikaları üzerinden müdahale kategorilerinin yer yer söylemsel olarak birbirini dışlamadığı ve/veya aynı devletçe farklı konjonktürlerde farklı kategorilerin tercih edilebileceği görülmektedir. Yapılan bazı saha çalışmaları Kürtçe için tehlike çanlarının çaldığını, Kürt dilinin yeni nesillere aktarılmasının sekteye uğradığı da tespit edilebilmekte.

2.5. Etnik Mobilizasyon

Etnisite, çoğunlukla etnik temelli bir aidiyet formu, kimliğin kurucu özü ya da grupları birbirinden ayırt edebilmek için kıstas olarak değerlendirilir. Thomas H. Eriksen, milliyetçilik ve etnikliğin (*ethnicity*) yakın kavramlar olduğunu ve çoğu milliyetçiliğin karakterine göre etnik olduklarını dile getirir.[113]

Andre Lecours etnik milliyetçiliğin mekanizmalarını kavrayabilmek için kimlik, çıkarlar ve mobilizasyon konularını detaylı bir şekilde irdeleyerek, etnik ulusçuluğu üç aşamalı bir süreç halinde değerlendirir.[114] Lecours'a göre etnik ulusçuluğun ilk süreci etnik kimliklerin oluşum, dönüşüm ve billurlaşma sürecidir. Dil ve kültürel sembollere seçkinler ve kurumlar tarafından öznel anlamlar yüklenmektedir. Bu süreçte göze çarpan rekabet, çatışma, etkiler ve bazen de işbirliğinin kaynağını iktidar talebi oluşturmaktadır. Lecours, seçkinler arasındaki etkileşim sonucunda politik kurumların ortaya çıktığını ifade eder. Böylece, devlet yapısı parti sistemleri, anayasal düzenlemeler ve iktidarın toprağa dayalı bölünme biçimleri etnik kimliğin yapı, zamanlama, şiddet ve hatta var oluşunu belirlemede kilit rol oynayan etkili değişkenlerdir. Bu da etnik kimliklerin neden bu kadar durumsal ve rastlantısal olduğunu açıklamaktadır.[115] İkinci süreç ise çıkarların belirlenmesi ile ilgilidir. Çıkarlar, etnik grupların öne sürdüğü spesifik taleplerin ve politik eylemlerin rasyonelliğinin temelini oluşturur. Seçkinler bu aşamada da belirleyici bir rol oynamaktadır. Menfaatlerin belirlenmesi milliyetçi hareketin öne sürdüğü taleplerin

---

[113] Thomas Hylland Eriksen, **Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives**, London: Pluto Press, 1993. s. 118

[114] Andre Lecours. "Ethnonationalism in the West: A Theoretical Exploration". **Nationalism and Ethnic Politics,** sayı: 6, c. 1, 2000, ss.104-108

[115] Lecours, A. (2000), ss.104-108

tipi, hareketin program ve ideolojisini şekillendirmektedir.[116] Etnik milliyetçiliğin üçüncü evresini etnik kimliklerin politizasyon ve mobilizasyonu sürecinin oluşturduğunu belirten Lecours bu kimliklerin belirli çıkarlarla bağdaşmış olsa bile, önce politik açıdan uygun hale getirilip, sonra seferber edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Etnik kimliklerin siyasallaşması seçkinler açısından etnik grubun üyelerini ikna etmede etkili olabilir. Lecours ayrıca etnik kimliklerin politik olarak dikkat çekici olduktan sonra aktif politik güç haline gelmek için mobilize olmaya ihtiyaç duyduklarına ve bu mobilizasyonun, seçkinlere talepleri için kitle desteğine gerek duymalarına ve meşru oldukları yönünde iddia ileri sürmelerine yardımcı olduğuna dikkat çekmektedir.[117] Etnik mobilizasyon amaçlayan seçkinler, kitleleri harekete geçirecek bir söylem inşa eder. Bu söylemin temel argümanlarından birisi de etnik kimliğin tehdit altında olduğu savıdır.

Wilma A. Dunaway, çağımızda etnik çatışmaların mevcut dünya sisteminin yol açtığı iki tarihsel sürecin içinde saklı olan kültürel hegemonya ve etnik farklılık arasındaki yapısal çelişkilerden kaynaklandığını dile getirir.[118] Bu iki süreç, içine alma (*incorporation*) ve ulus-inşası (*nation-building*) olarak isimlendirilmektedir. Hopkins ve Wallerstein, içine almanın sistem dışındaki toprak ve halkların sömürgeleştirme, fetih veya ekonomik ve siyasi egemenlik gibi yöntemlerle sistem içine eklemlendirildiği tarihsel süreçler olduğunu dile getirir.[119] Dunaway de içine almayı asla tamamlanmayan ve daima direnişle karşı karşıya olan etkisi "uzun süre devam eden süreçler" olarak tanımlamaktadır.[120] Dünya kapitalist sistemine dahil olma beş aşama içerir;

1. Üretim araçları kapitalistlerce ele geçirilir, lokal ekonomi malların ihraç edilmesine öncelik vermek adına yeniden organize edilir, ucuz iş gücünden kâr elde edilir.
2. Yerel yönetimler merkezileştirilir, farklı halklar devletler arası sisteme dahil olabilecek bir devlet altında tekleştirilir.
3. İnsanlar kapital üreten iş gücüne dönüştürülür.
4. Doğal kaynaklar tekleştirilir, toprak sahip olunabilen mala dönüştürülür ve eko-sistem kapitalist üretim için yeniden organize edilir.

[116] Lecours, A, (2000), ss.104-108
[117] Lecours, A, (2000), ss.104-108
[118] Wilma A. Dunaway, "The Southern Fur Trade and the Incorporation of Southern Appalachia into the World-Economy", **Review** (Fernand Braudel Center), Vol. 17, No. 2 (Bahar, 1994), ss. 215-242
[119] Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, "Patterns of Development of the Modern World-System", **Review** (Fernand Braudel Center), Vol. 1, No. 2 (Sonbahar, 1977), ss. 111-145
[120] Dunaway, A, (1994), ss.215-242

5. Ardından hibrid uyarlanabilen kültürlerin inşası gelir, fakat gerçek insanlar kültür-kıyımı deneyimlerler.

Dunaway sömürgecilerin yerel halkı kontrol altına almakta kullandıkları mekanizmalardan bahsederken, yok etmedikleri grupları egemen kültüre asimile ettiklerini, hibridize ettiklerini ya da ötekileştirildiklerini dile getirir. Bu mekanizmaların etki ve sonuçlarına bakıldığında ise yapısal çelişkiler barındırdığı görülür. Çünkü sistemin içine çekilen bu gruplar ekonomik ve siyasi özerkliklerinden mahrum bırakılarak dünya genelini kapsayan bir üretim ağının içine sokulurlar,[121] aynı zamanda bu süreç, özerkliğinden mahrum bırakılan bu grubun tepki göstermesi, direnişi ile de karşı karşıya kalır[122] ve bunun sonucunda sömürgecilerin hesaplarını sınırlar, yavaşlatır veya bozarlar.[123] Bu süreçler, grupların ırksallaştırdığı gibi nüfus gruplarını güçlü egemen etnik gruplar ile marjinelleştirilen, azınlıklaştırılan etnik gruplar olarak kategorize eder. Bunun sonucunda azınlık, çoğunluk ve etnisite kavramları üretilmiş olur.[124] Bu tür etnik farklılık kategorileri oluşturarak eşitsizlikleri rasyonelleştiren egemenler, etnik ve ırksal kategorileri dünya sisteminin tarihsel hafızasına ve politik ekonomisine sirayet etmesine yol açtılar. Egemenler yerelin tarihini ve kültürünü yok etmeyi planlarken yeni kimlikler yaratıp post-kolonyal hayaletler yaratırlar. Bu sayede devam edegelen direnişlerin temelini oluşturan etnik kimlikler oluşur.[125]

Dunaway, modern-dünya sisteminin etnik grupları yapısal olarak farklılaştırmasının bir diğer tezahürünün ise ulus-inşası olduğunu ifade eder.[126] Bu bağlamda ulus-inşasının birinci işlevi kapitalizmin gelişmesini sağlamaktır, çünkü dünya ekonomi sistemi birbirine bağımlı ve birbiri sayesinde meşruiyet kazanmış, bu şekilde de herhangi bir devletin kapitalist dünya ekonomisine tehdit oluşturma riskini kısıtlayan birçok ulus-devlet barındırması sayesinde gelişebilmiştir.[127] Bu ulus-devletler, azınlıklaştırdıkları etnik grupların başkaldırılarını kontrol altında tutmak zorundadırlar. Peter Wade, bu mekanizmalar olmadan, devletin coğrafi sınırları

---

[121] Dunaway, A, (1994), ss.215-242
[122] Ramon A. Gutierrez, **When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away,** Stanford University Press, 1991
[123] Frantz Fanon, **Yeryüzünün Lanetlileri,** İstanbul: Avesta Yayınları, 2007
[124] Benedict Kingsbury, "Indigenous Peoples' in International Law: A Constructivist Approach to the Asian Controversy**", American Journal of International Law**, 92(3), 1998, ss. 414-457. doi:10.2307/2997916414–57.
[125] Eugeen Roosens, "Creating Ethnicity: The Process of Ethnogenesis", **Frontiers of Anthropology,** cilt:5 SAGE Publications, 1989,
[126] Dunaway, A, (1994),, ss.215-242
[127] Terence K. Hopkins, Immanuel Wallerstein, "Patterns of Development of the Modern World-System", **Review** (Fernand Braudel Center), Vol. 1, No. 2 (Sonbahar, 1977), ss. 111-145

içindeki nüfus gruplarını kontrol edemeyeceği gibi bir "halkı ortak bir kimlik, medeniyet projesi ve resmi tarih etrafında toplayamayacağını" ifade eder.[128] Dunaway, bu bağlamda yaratılmış olan "ulus bütünlüğünün", "mitleştirilmiş ırksal bir yapı" olduğu için, tabiatı itibariyle kırılgan olduğunu söyler.[129] Ulus-inşasının bu özelliği, ayrımcılık ve eşitsizliklere maruz bıraktığı diğer gruplar arasında kimliklerin vücut bulmasına da yol açar. Kurulan ulus, azınlıklaştırılmış grupların taleplerine karşı baskılama da dahil farklı muameleler uyguladıkça bu grupların kimliklerinin meşruiyet kazanmasını sağlar ve grup içinde bir direniş damarı ortaya çıkarır. Bu da etnik çatışmanın zeminini oluşturur.

Dunaway etnik çatışmaları amaçları ve taleplerine göre üçe ayırır. Bu sınıflandırmaya göre günümüzdeki etnik çatışmaların bir kısmı, mevcut devlet yapısını ortadan kaldırmaktan çok, devlet kaynaklarından daha fazla yararlanma ve siyasi katılım talebiyle ortaya çıkar. Diğer bir kısmı bağımsız bir devlet talebinden çok, kısmi veya kısıtlı özerklik talebinde bulunur. Çok az hareket ise ideolojik olarak, kültürel ve ekolojik olarak sistem karşıtıdırlar ve bunların az bir kısmı politik şiddet kullanarak mevcut devlet yapısını ortadan kaldırmayı hedeflerken, geri kalanlar şiddet kullanmadan hedeflerine ulaşmaya çalışırlar.[130] Bu tez bu sınıflandırmada ortaya çıkan taleplerin tamamen konjonktürel olabileceğini ortaya koymaktadır.

Gurr ve Harff, etnopolitik çatışmaların üç genel amaç üzerinde odaklandığını: devletten ayrılmaya veya bağımsız olmaya; devlet içinde daha geniş özerklik talebinde bulunmaya veya çoğulcu toplum içinde azınlık çıkarlarının tanınmasına ve korunmasına yönelik olduğunu belirtiyorlar.[131] Araştırmacılar, XX. yüzyılın ikinci yarısında etnopolitik grupların üç türlü talebine karşılık çoğulcu toplumların hükümetlerinin dört çeşit davranış modeline rastlandığını ifade ediyorlar: çevreleme, eritme, çoğulculuk ve kamusal iktidarın paylaşımı. Çevreleme (bölgesel otonomi), azınlıkları ayrı ve eşit olmayan şartlarda tutmaya yönelik bir stratejidir. Eritme, azınlığı kendi kimliğinden vazgeçip baskın topluluğun dil ve değerlerini kabul etmesine yönelik bireyselci bir stratejidir. Çoğulculuk, azınlıkların kolektif hak ve çıkarlarına daha fazla ağırlık vermektedir. Çevreleme, aynı ve eşitsiz anlamına

---

[128] Peter Wade, "Racial identity and nationalism: a theoretical view from Latin America", **Ethnic and Racial Studies**, 2001 24:5, 845-865,
[129] Dunaway, A, (1994), ss.215-242
[130] Wilma A. Dunaway, "New Theoretical Directions for the 21st Century World-System", **Conference of the Political Economy of the World System,** Westport, Conn: Praeger 2003
[131] Ted R.Gurr ve Barbara Harff. **Ethnic Conflict in World Politics.** Oxford 1994

geliyorsa, çoğulculuk da eşit fakat ayrı kimlikleri kültürel kurumların içinde barındıran bireysel ve kolektif hakları ifade etmektedir. Kamusal iktidarın paylaşımı çok kültürlü toplumlarda grup ilişkilerini düzenlemenin bir başka alternatifidir. Devlet yönetimi etnik toplulukların iç birliği ile gerçekleşmekte olup, bu toplulukların her biri hükümette orantılı temsile sahip oldukları gibi hepsinin kendi çıkarlarıyla ilgili politikaları veto etme hakkı da bulunmaktadır.[132]

Hâkim Kürt siyasal hareketi bağımsızlık şiarıyla yola çıkmış, ülke sınırları içinde birtakım anayasal düzenlemelerle sağlanacak hakların sorunun çözümüne katkıda bulunacağına dair görüş bildirdiği bir dönemin ardından ise bölgesel özerklik talebi dile getirmiştir. Çalışma dönüşen söylemin konjonktürel zeminini incelemektedir.

2.6. Postkolonyal Literatürde Dil; Postkolonyal Sesler

Edward Said, *Şarkiyatçılık* adlı eserinde Batı emperyalizmiyle beraber sömürgecilik sürecinde ortaya çıkan metinleri, onların kolonyal yapılara bağlılığını, sunduğu tek boyutlu, olumsuz Doğu ve İslam imgelerinin iktidarla ilişkisini ortaya koyar ve bunları sorgular.[133] Bu eleştiri ve bakış açısı, yazılanların toplumsal ve tarihsel koşullarıyla, iktidar ve emperyal güçlerle ilişkilerinin incelenmesini içermektedir. Said, söylem analiziyle iktidarın nasıl gündelik hayatlarımızı düzenleyen dil, edebiyat, kültür ve kurumlar aracılığıyla işlediğini görebileceğimizi söyler.[134] Söylem analizi gözle görünür olan ile gizli olan; başat olan ile marjinalleştirilmiş olan arasındaki fikirler ile kurumlar arasındaki bağlantıların izini sürmeyi olanaklı kılar. Kolonyal söylem, yalnızca kolonyalizmi anlatan bir terim değildir; kültürel, düşünsel, ekonomik ya da politik süreçlerin kolonyalizmin biçimlendirilmesi, sağlamlaştırılmasında birlikte iş gördüklerinin düşünüldüğü yeni bir düşünme tarzını gösterir.[135]

Said, *Kültür ve Emperyalizm* adlı çalışmasında ise sömürü ve kültürel emperyalizmin bir ürünü olarak ortaya çıkan Şarkiyatçı bakış açısını ve iktidarla ilişkilerini ortaya çıkarır. Tarihi yazan ve kendini merkeze koyan Batı, küçümsediği, sömürdüğü ülkelerin kültürlerini alt ve aşağı bir konuma indirgeyerek bunun nesnel ve bilimsel olarak yapıldığını iddia eder. Said, kültürleri katkısı olan veya olmayan, değersiz, aşağı

---

[132] Ted R.Gurr - Barbara Harff. **Ethnic Conflict in World Politics.** Oxford 1994
[133] Edward Said, **Şarkiyatçılık,** İstanbul: Metis yy, 2008
[134] Edward Said, **Şarkiyatçılık,** İstanbul: Metis yy, 2008
[135] Ania Loomba, **Kolonyalizm ve Postkolonyalizm**, Çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2000, s.73

olarak değerlendiren antropoloji ve tarih gibi bilimleri de eleştirir. Çünkü bu çalışmalar sömürgeleştirilen halkların bir tarih ve kültürleri olmadığı savını ileri sürer.[136]

Said, Batılı düşüncelerin yarattığı kolonyal bilgiyi eleştirmiş, onun başlattığı tartışmaların ışığında Postkolonyalizm disiplini doğmuştur.[137] Postkolonyalizm, kolonyalizmden sonra cereyan eden ve kolonyal egemenliğin ölümünü gösteren bir durum olarak ele alındığı gibi, daha esnek bir şekilde kolonyal egemenliğe karşı koyma ve kolonyalizmin geride bıraktığı çeşitli miraslar şeklinde de anlaşılmıştır. Postkolonyalizm, Afrikalı-Amerikalılar, Asyalılar ya da Britanya'daki Karayip kökenliler gibi halkları, metropoliten kültürler içinde yaşasalar da postkolonyal özneler sınıfına dahil etmemizi salık vermektedir. Ayrıca bu konum, anti-kolonyal direniş tarihini, emperyalizme ve başat Batılı kültüre karşı yürütülen direnişlerle birleştirmemizi mümkün kılmaktadır.[138]

Kolonyalizm farklı zamanlarda ve mekânlarda çeşitli formlara bürünmüş ve bilinçli planlamalarla ilerlediği gibi tesadüfi oluşlarla da şekillenmiştir. Bu kompleks ilerleme kolonyal genişlemenin beklemediği bir gelişmeye de yol açtı; güçlü ve yüksek derecede saygı duyulan kolonyal kültür kendini anti-kolonyal bir direnişin içinde buldu. Bu anti-kolonyal direniş büyük kolonyal bilginin sarsılmasına yol açtı. Post-kolonyal çalışmalar emperyal kültür ve yerel kültürel pratiklerin karşılıklı etkileşimlerinin bir sonucudur.

Loomba, anti-kolonyal direnişlerin birçok biçime büründüğünü ve çok geniş bir kaynaklar yelpazesinden yararlandığını belirterek, bu direnişlerin birbirlerine esin kaynaklığı etmenin yanı sıra kolonyal otoriteye karşı çıkma konusunda birbirleriyle tartışmaya da girdiklerini ifade etmiştir.[139] Kolonyalizm yönetsel arazilerin fiziksel yapısını, toplumsal bölgeleri, ayrıca insan kimliklerini, genellikle de zor kullanma yoluyla, yeniden biçimlendirir. Dolayısıyla, anti-kolonyal mücadeleler, kolonileştirilen halkların benimseyebilecekleri yeni ve güçlü kimlikler yaratmak ve kolonyalizme yalnızca politik ya da düşünsel düzeyde değil, aynı zamanda duygusal düzlemde de meydan okumak zorundadır.[140]

---

[136] Edward Said, **Kültür ve Emperyalizm,** Çev. N. Alpay, İstanbul: Hil Yayınları. 1998, s. 80
[137] Mahmut Mutman, "Postkolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri" Toplumbilim, No. 25, Ekim 2010, ss. 117-126
[138] Loomba, A, (2000), s. 30
[139] Loomba, A, (2000), s.211
[140] Ania Loomba, **Kolonyalizm ve Postkolonyalizm**, çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. 2000, s.73

Sömürgeciliğin baskısı ve insanlık dışı uygulamalarıyla beraber kültürler, tüketim tarzları ve düşünceler de değişime uğramıştır. Sömürülen halkların aşağı ve bağımlı oldukları kendilerine bilinçli olarak telkin edilmiş ve bunun içselleştirilmesi sağlanmıştır. Ania Loomba, bu görüşün yaygınlık kazandığını, sömürgeleştirilen halkların bile bunu gerçek gibi kabul ettiklerini belirtir.[141] Sömürge okullarında, üniversitelerinde bu tür kültürel yüklemeler yapılmış, yerli seçkinler de sömürgeci efendilerine benzeyebildikleri ölçüde mutluluk duyar hale getirilmiştir. İstenilen şey efendiler tarafından onaylanmak ve onların konuştukları, tartıştıkları konularda bilgili olmaktır. Frantz Fanon, beyaz efendiye benzemeye çalışan zencinin kendinden ve toplumundan yabancılaşmaya başladığını, kendisini önünde bir güç olarak eğildiği beyaz adamın değer yargılarına göre uyarladığı ölçüde değerli varsaydığını yazar.[142] Fanon, sömürgeleştirilen halkı kişiliği ezilen, efendisinin dilini konuşmanın ne kadar onur verici olduğuna, onlar gibi güzel konuşabildiği ve sömürgeci efendisinin kültürel değerlerini kazanabildiği oranda beyazlaşabileceğine inanan ve böylece kendine yabancılaşan bir öteki olarak tanımlar.[143]

Sömürgeciliğin dil ile ilişkili önemli özelliklerinden birisi de dilsel hafızayı yok etmeyi hedeflemesidir. Halkların önceki bilgi türleri, bu bilgileri yeni nesillere aktarma biçimleri ve gündelik tecrübeleri zayıflatılarak ortadan kaldırılmaya çalışılır. Diller tamamen ortadan kaldırılamazlarsa bile hafızaları boşaltılarak, bu dillerin yeniden canlanması mücadelelerinde köksüz oldukları yönünde propaganda yapılması sağlanır. Sömürgeciliğin bir diğer etkisi de çok dilli birey ve halkların tek dilliliğe mahkûm edilebilmesidir. Nihayetinde, modern ulus-devletlerin etno-kırıma yol açan sömürgecilik projesinin amacına ulaşabilmesi için dilsel homojenleştirmeyi sağlaması gerekir. Bu nedenle daha önce gündelik hayatı birden çok dille tecrübe eden insanlar, artık sadece egemen dili kullanabilen, bazı durumlarda bunu bile kullanamayan (çiftyarımdilli[144]) kişi veya gruplar haline getirilir.

Post-kolonyal terimi, kolonyal temasın en başından itibaren devam eden kolonyal sürecin tüm yönlerine işaret eder.[145] Post-kolonyal teori çeşitli deneyimler hakkındaki

---

[141] Loomba, A, (2000), s. 40
[142] Said, E., (1998), s. 360
[143] Franz Fanon, **Siyah Deri Beyaz Maske**, İstanbul: Sosyalist Yayınlar, 1996 s.20.
[144] Tove Skutnabb-Kangas, **Bilingualism or not: the education of minorities**, Clevedon: Multilingual Matters ltd, 1981
[145] Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, ve Helen Tiffin, **The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures,** New York: Routledge, 1989, ss..1-2

tartışmaları içerir: göç, baskı, direniş, farklılık, ırk, toplumsal cinsiyet, yer ve emperyal dünyanın tarih, felsefe ve dilbilimi gibi etkili ana diskurlarına tepkiler. Dil sıklıkla post-kolonyal çalışmalarda merkezi bir sorunsaldır. Kolonyal sürecin kendisi dilde başladığı için, post-kolonyal söylem için mücadelenin temeli de dildir.[146]

Emperyal baskının temel özelliklerinden biri dil üzerinden oluşturulan kontrol mekanizmasıdır.[147] Sömürgeleştirme boyunca, sömürgeciler genellikle sömürgelerine kendi dillerini dayatırlar, hatta pek çok sömürge pratiğinde yerel dil yasaklanır. Kaçınılmaz olarak dil, gücün hiyerarşik yapısını kalıcılaştıran bir araca dönüşür, gerçek, düzen ve hakikat kavramlarının kurulduğu bir araç. Böylesine bir güç, etkili post-kolonyal seslerin ortaya çıkışıyla beraber reddedilir.[148] Kolonyal dilin sistematik dayatılmasına cevap olarak, post-kolonyal yazarlar ve aktivistler yerel dile eksiksiz bir dönüşün savunuculuğunu yaparlar.

Hem kolonyal süreçte hem de dekolonizasyon sonrasında dil çatışmanın merkezinde yer alır.[149] Dil aracılığıyla, hem sömürge sonrası uluslar hem de sömürgeci uluslar kendilerini çeşitlenen sesleriyle temsil ederler. Bu temsil; yazılı söylemler, çok dilli sözel / yazılı iletişim ya da ideolojiler aracılığıyla ve kendilerini veya ötekileri, keza kendi toplumlarını ve öteki toplumları da kavramsallaştırarak ve içinde bulundukları grupları ayakta tutmak için yarattıkları kendilerine ait ya da karşıtlarına ait kimlikleri de kavramsallaştırarak gerçekleşir.[150]

Dil sorunsalı tüm kolonyal deneyimlerin merkezi meselelerindendir. Sömürgeci uluslar kendi dillerini sömürgelerine dayatagelmiş, fakat nadiren başarıya ulaşmıştır. Dil bir kontrol ve hükmetme aracı haline geldiği için anti-kolonyal direniş kaçınılmaz olarak sömürgecinin diline karşı direnmeyi de içerdi. Bu yüzden pek çok anti-kolonyal direniş pratiğinde elitler, sömürgecinin dilini kullanmayı reddederek ortaya çıkan bir dil hareketi başlattılar. Daha sonra ulusal dil olarak tanımladıkları anadilinin kullanımını yaygınlaştırmak için çalıştılar. Bu çalışmada da inceleneceği gibi Kürt kültürel ve politik aydınlarınca dil meselesi çoğu zaman bir kolonyalizm meselesi

---

[146] Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, and Helen Tiffin, **The post-colonial Studies Reader**, London: Routledge, 1995, s.283
[147] Ashcroft,B. ve diğerleri, (1989), ss.7
[148] Ashcroft,B. ve diğerleri, (1989), ss..7
[149] Celia M. Britton, Edouard Glissant, **Postcolonial Theory : Strategies Of Language And Resistance**. Charlottesville, Va.: University Press of Virginia, 1999. s.1
[150] Anchimbe, Eric and Stephen A Mforteh. **Postcolonial Linguistic Voices : Identity Choices And Representations**. Boston : De Gruyter Mouton 2011 s.3

olarak işaret edilmiş ve Kürtçenin canlandırılması bir anti-kolonyal tutum olarak ele alınmıştır.

3. TÜRKİYE'DE DEVLETİN DİL SİYASETİ VE DİL PRATİKLERİ: KÜRTÇE ÖRNEĞİ

Ulusal inşa politikaları ulus-devleti var eden temel itici güçtür. Ulus inşası, uzun soluklu ve geniş kapsamlı bir süreç olmakla birlikte, toplulukların modern milletlere dönüşmesinde bilinçli siyasi çabalar (ulus-inşa politikaları) önemli bir yer tutmaktadır.[151] Son iki yüzyılda, tüm ulus-devletlerce, ulus inşa politikaları farklı yoğunluk ve metotlarla da olsa uygulanmıştır. Bu ulus inşa politikalarının bir ayağını da dil politikaları oluşturmaktadır. Tezin bu bölümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan günümüze dek uygulanan farklı dil politikaları incelenecektir. Bu çalışma özellikle 2000'li yıllarda dönüşen söyleme ve uygulanan reformlara odaklanacaktır ve 2000'li yılların öncesi tarihsel arka plan olarak sunulacaktır.

3.1 2000 Öncesi: İnkârdan Kabule

Devletin dil politikaları incelendiğinde Cumhuriyet'in kuruluşundan 2000'li yıllara dek başta Kürtçe olmak üzere devletin resmi dili olan Türkçe dışında kalan tüm dillerin inkârından kabulüne doğru işleyen bir sürecin varlığından bahsetmek mümkündür. Cumhuriyet'in kuruluşu ile varlığı inkar edilen ya da yok sayılan bu diller zamanla yoğunlaşan bir baskı altında asimile edilmeye çalışılmış, 1990'lı yıllarda ise değişen dönüşen konjonktür altında varlığı kabul edilmeye başlanmıştır.

3.1.1 Cumhuriyet'in Kuruluşu: Ulusal İnşada Köken Arayışı

Erken Cumhuriyet döneminin dil siyasetinin en belirgin özelliği Türkçenin ulusal dil olarak atanıp, azınlık dillerinin kamusal alanda görünmez kılınmasını hedeflemiş olmasıdır. Bu hedefe ulaşmak için bir yandan ulusal dilin standartlaşmasına odaklanılırken, öte yandan ülke sınırları içinde konuşulan diğer dilleri görünmez kılmak için baskı ve yasaklama da dahil çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren amaç, Türk dilinin çağın gereklerine uygun hale getirilerek, diğer dillerin etkisinden kurtarılarak ve standardize edilerek Türkiye sınırları içinde yaşayan tüm etnik gruplarca kullanılacak yegâne dil halinde inşa edilmesi olarak belirlendi. Akabinde bunun gerçekleşmesi için gerekli maddi (korpus) ve statü planlamasına başlandı. Kamusal alanlarda ve yönetimde

[151] Ghia Nodia, "Milliyetçilik ve Demokrasi", çev. Eralp Yalçın, **Türkiye Günlüğü,** sayı: 50, ss.102–117.

kullanılacak dile/dillere karar vermek ve dilin toplumsal olarak kullanılmasının düzenlenmesi şeklinde tarif edebileceğimiz statü planlamasından tüm azınlık dilleri ile birlikte Kürtçe de nasibini almıştır. Türk dilinin anayasal olarak ülkenin tek dili ilan edilip, kullanılması hükümet tarafından teşvik edilirken, diğer azınlık dilleri gibi Kürtçe için de inkâr ve asimilasyon süreci başlatılmıştır. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte homojen bir ulus inşasının önünde engel olarak işaret edilen Kürtlerin Türklüğe temsili hedeflenmiştir. Türk dili tüm ulusun dili olarak atanmış, resmi dil olarak prestijli kılınmıştır. Bu politika en iyi İsmet İnönü'nün şu sözleriyle özetlenebilir;

> Biz açıkça milliyetçiyiz. Ve milliyetçilik bizim yegâne birlik unsurumuzdur. Türk ekseriyetinde diğer unsurların hiçbir etkisi yoktur. Vazifemiz Türk vatanı içinde Türklüğü yaşatmaktır. Türkleri ve Türklüğe muhalefet edecek öğeleri kestirip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üstünde aradığımız Türk olmalarıdır.[152]

Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren, Türklüğün ulusun kurucu unsuru olarak tarif edilmesiyle Türk diline diğer etnik grupların Türkleştirilmesinde önemli bir rol yüklenmiş oldu.[153] Mustafa Kemal Atatürk'ün dilin ulusal kimlik açısından önemini vurguladığı aşağıdaki sözleri Türk ulusunun tahayyüllünde Türk dilinin rolünü göstermesi açısından önemlidir. 17 Şubat 1931 tarihinde Adana Türk Ocağı'nda yaptığı konuşmasında ulus ve dil üzerine şu ifadeleri kullanmıştır:

> Milliyetin çok bariz vasıflarından birisi, kıymetli esaslarından birisi dildir. Türk milletindenim diyen insan, her şeyden evvel ve behemehâl Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan, Türk harsına ve camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz.[154]

Mustafa Kemal Atatürk'ün işaret ettiği milli kimliğin tanımında dil, kültür ve ülkü birliği ön plana çıkmaktadır. Bu kimliğe ait olabilmek için Türk dilini kabullenmek gerekir. Kimliğin gerekliliklerini yerine getirmek, bu kimliğe sahip olmak için yeterli olacaktır. Tam tersi yani Türkçe konuşmamak ve/veya Türk kültürüne aykırı davranmak kişiyi veya farklı kolektif kimlikleri zor durumda bırakacaktır. Atatürk, milleti "aynı toprak parçası üzerinde oturan, aynı kanunlara tabi, ahlak ve dil birliği halinde yaşayan insan topluluğu" şeklinde tanımlarken kavim ile arasındaki farkı

---

[152] Bilal Şimşir**, İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu" (1924-1938),** Ankara: 1993, Kaynak Yayınları, ss.104-105

[153] Füsun Üstel, **Makul Vatandaşın Peşinde: II Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi.** İstanbul: 2005, İletişim Yayınları, ss.166-7

[154] **Hilaliahmer Gazetesi**, 20-21 Şubat 1931, aktaran, İsmail Arar, **Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu, Belleten, Cilt: XLV/I – Sayı: 177 – Yıl: 1981 Ocak, ss.23-24

belirtmek için; "millet kelimesi politik bir inşaya vurgu yapar. Kavim kelimesi ise her şeyden önce kök bağını ve ırkı anlatır" ifadelerini kullanır.[155] Bu bağlamda kurucu akıl, Türkiye sınırları içinde yaşayan farklı kolektiflerin Türk dili ve kültürünü benimsemedikleri takdirde dışlama ve ötekileştirmeye maruz kalacaklarının sinyalini vermektedir. Bu aklın kurduğu Türk kimliği etnisisttir ve etno-seküler açıdan farklı / kendi kalmak isteyenlere karşı ayrımcıdır.[156] Bu aklın sürdürdüğü dil politikaları da "milli bütünleşme" adı altında asimilatif olacaktır. Sözü geçen kurucu aklın oluşturmaya giriştiği söylem 1924 Anayasası'nda can bulmuştur. Anayasa Komisyonu'nca hazırlanan ve 9 Mart 1924 tarihinde açıklanan anayasada devlet milli bir devlet olarak tanımlanmış ve çok milletli olmadığına vurgu yapılmıştır. Anayasada "Devlet'in Türk'ten başka bir millet tanımadığı", "memleket dahilinde başka ırktan gelen kimseler için ırkî durumlarına uygun olarak haklar tanımak veya bu anlama gelecek sözler etmenin caiz olmadığı", "bütün urukun ancak Türklük camiası adı altında toplanabileceği" ifade edilmiştir.[157]

1924 yılında kabul edilen bu anayasa ile Cumhuriyet'in kurucu ideolojisi şekillendirilmiştir. Anayasada Türkiye'de Türk'ten başka bir millet tanınmadığı vurgulanmaktadır. Farklı etnik grupların kendi kimlikleriyle bir hak talep etmesi mümkün olmayacak, Türklüğü kabul ettikleri oranda vatandaş olarak eşit muamele görebileceklerdi. 1924 Anayasası ile birlikte Türkçe resmi dil olarak kabul edildi ve ulusun sosyo-kültürel zemininin belirlenmesinde aslî unsur olarak tescil edildi:

> Madde 2.- (Özgün hali) Türkiye Devletinin dini, İslâmdır; resmi dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir.[158]

Anayasanın ikinci maddesi daha sonra iki kez yeniden düzenlenir,[159] devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna dair ibare günümüze kadar değişmeden gelmiştir. Bu madde farklı etnik grupların asimilasyonunu ya da dışlanmasını içeren politikaların dayanağını oluşturuyordu. Bu politikaların uygulamaya konulması yolunda atılan ilk önemli adım 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanun ile birlikte medreseler kapatılarak, bütün eğitim kurumları, özel ve yabancı okulların tamamının

---

[155] Aktaran, Adem Çaylak, Adem Çelik, "Cumhuriyet Modernleş(tir)meşinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı", **Muhazafakar Düşünce Dergisi,** Ankara: 2008 sayı 18, s.97

[156] Ahmet Yıldız, "Kemalist Milliyetçilik", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm,** Cilt:2, İstanbul:İletişim yy, 2006, s221 (5.baskı)

[157] 1924 Anayasası, **Teşkilâtı Esasiye Kanunu,** Kanun Numarası : 491, Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924) https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1924-anayasasi/ (s.e: 02.05.2020)

[158] 1924 Anayasası, **Teşkilâtı Esasiye Kanunu,** Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924)

[159] 1924 Anayasası, **Teşkilâtı Esasiye Kanunu,** Kanun Numarası: 491, Kabul Tarihi : 20/4/1340 (1924)

devletin denetimi altına alınması hedeflenmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus-devlet olma yolunda eğitim alanında attığı ilk adımdır. Bu adımın zemini "Talim Terbiye Kurulu"nun tesisiyle atılmıştır. 1924'te Türkiye'ye gelen Amerikalı uzman John Dewey başkanlığındaki bir heyet milli bir eğitim politikasının oluşturulması ve eğitimin yaygınlaştırılmasıyla görevlendirilmiştir.[160] Bu amaçla bu heyet tarafından kurulan Talim Terbiye Kurulu, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun zeminini oluşturmuştur. Bu kurulun kuruluş amacı "milli eğitim üzerinde manevi bir denetim oluşturmak"tır. Günümüze dek yayımlanan hiçbir ders kitabı Talim Terbiye Kurulu'nun onayını almadan devlet okullarında okutulmamıştır.[161] Standart bir eğitimi amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile "Tüm eğitim ve bilim kurumları Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır."[162]

"Öğretimin Birleştirilmesi" anlamına gelen bu kanun ile eğitimin yapısı ve yönetimi ile ilgili olarak; medreseler kapatılmış, bütün eğitim-öğretim kurumları eğitim çalışmalarının tek elden yürütülmesi amacıyla Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, yönetimi ile ilgili tüm hususlar bu bakanlığın yetkisine verilmiştir.[163] Medreselerin kapatılmasına Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulünün ardından dönemin Maarif Vekili Vasıf (Çınar) Bey'in kanunun uygulanabilmesi için vilayetlere gönderdiği genelgeyle başlanmıştır. Genelgede, "Devletin bütçelerinde ve teşkilatında kadrosu heyet-i ta'limiyesi programları mevcut ve muayyen olmayan medaris-i ilmiyenin devam-ı tedrisatına müsaade edilmez. Binaenaleyh bu merin vüruduyla beraber vilayetinizin merkez kaza ve köylerinde mevcut olan bu gibi medreseler hemen sedd edilecektir" ibaresi mevcuttur.[164]

Bu kanun, Türkleştirme ve homojenleştirme çabalarının önemli bir parçası olarak eğitimi bütünüyle laikleştirmeyi hedefliyordu. Yasayla eğitim kurumları ve eğitim dili merkezîleştirildi. Bu bağlamda medreseler, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının temel gerekçesi ilgili oldukları alanlarda "birliği" sağlamak olmuştur: eğitimde birlik,

---

[160] Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine** Çev. Ali Berktay, İstanbul:1998, Tarih Vakfı Yurt yayınları, ss.79-80

[161] Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine** Çev. Ali Berktay, İstanbul:1998, Tarih Vakfı Yurt yayınları, ss.79-80

[162] "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", **Resmi Gazete,** sayı:63, 06.03.1340 (1924).

[163] İmran Annadınç, **İmam Hatip Mektepleri Meslek Dersleri Öğretim Programları ve Bu Programların Hazırlanmasında Etkili Olan Anlayışlar (1924-1930),** Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Haziran-2019, s.38

[164] **Trabzon İstikbal Gazetesi**, 14 Mart 1924, aktaran. Mesut Çapa, "Tevhid-i Tedrisat Sonrası Trabzon'da Eğitim" https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/37332/mod_resource/content/0/Tevhid-i%20Tedrisat.pdf (s.e:11.6.2020)

hukukta birlik, kılık kıyafette birlik ve giderek ülküde birlik, hissiyatta ve zihniyette birlik.[165] Bu bağlamda Türkiye'de birliğin inşa edilmesinin temel aracı kurumu "modern eğitim" olacaktır.[166] Her alanda "birlik" yaratma hedefine ek olarak millici eğitim anlayışı da eğitimin temel felsefesi olarak kurulacaktır.[167] Türkçe, Türkiye Tarihi ve Türkiye Coğrafyası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun hedeflerinden biri olan "milletin duygu ve düşünce bakımından birliğini sağlama"da etkin olacağı için müfredata konmuştur.[168]

Medreselerin kapatılması "modern, milli ve tekçi" bir ulus yaratma serüveninin ilk hamlelerinden birisidir. Birden fazla hedefi bulunan bu hamlenin Kürtler açısından en önemli sonuçlarından birisi Kürtlerin yegâne eğitim kurumlarının kapatılması olmuştur. Zira bundan sonra çok uzun bir süre Kürt coğrafyası eğitimden mahrum kalacaktır. Aynı zamanda Kürtlerin anadilde eğitim alma imkânlarına da medreselerin kapatılması ile son verilmiştir. Bundan sonra devlet okullarında okumak zorunda kalan Kürtler, hiç bilmedikleri bir dilde yani Türkçede eğitim görmeye başlayacaklardır.

Tarihi X. yüzyıla dayandırılan Kürt medreselerinde eğitim Kürtçe verilmiştir.[169] Medreselerde Kürtçe olarak Dilbilgisi, Mantık, İstiare (Edebiyat), Aruz, Astronomi, Fıkıh, Tefsir, Kinaye ve Hadis gibi çeşitli dersler verilmekteydi.[170] Birçok klasik Kürt edebiyatçısı ve âlimi bu medreselerden yetişmiştir. Ehmedê Xanî, Meleyê Cizirî, Feqiyê Teyran gibi Kürt klasik edebiyatının önemli şairleri bu medreselerden yetişen Kürt şahsiyetlerin en bilinenlerindendir. Medreseler aynı zamanda toplumsal hukukun işlemesine ve toplumsal düzenin sağlanmasına da katkıda bulunmuşlardır. Toplumun akil insanları olarak kabul edilen medrese eğitmenleri, toplumsal mevzuların çözümünde rehberlik ve danışmanlık yapmışlardır.[171] Medreseler genellikle bölgesel iktidar sahibi olan Kürt emirleri ve dini lider olan şeyhlerinin himayesi altındadır.[172]

Medreselerin toplumsal rolü bu derece önemliyken, merkezileşme ve tekleşmeye giden iktidar bu durumu görmezden gelmemiştir. Medreselerin kapatılması ile

---

[165] Mustafa Ergün, **Atatürk Devri Türk Eğitimi** Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, ss.50-52
[166] Füsun Üstel**, Makbul Vatandaş"ın Peşinde- II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi** İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.127
[167] İsmail KAPLAN, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul: İletişim Yayınları,1999, ss.138-9
[168] Üstel, F (2005), s.128
[169] İbrahim Halil Er, **Eğitim Üzerine Tezler**, Ankara:2019,Sage Yayıncılık, ss.68-9
[170] Kerem Soylu, "Medreselerde Kürtçe Eğitim Verilirdi", **evrenselnet,** 06.05.2002 https://www.evrensel.net/haber/130172/medreselerde-kurtce-egitim-verilirdi (s.e: 03.05.2020)
[171] Er, İ, Halil((2019), ss.68-9
[172] Er, İ, Halil((2019), ss.68-9

Türkiye'de anadilinde eğitim meselesi çok uzun bir süre tartışmalardan dahi silinmiş, asimilasyon süreci başlamıştır.

Rejimin dil politikalarındaki en önemli girişimlerinden bir diğeri de Latin alfabesinin kabulü idi. Alfabenin Latinize edilmesi rejimin "Batıcı" ve "Ulusçu" karakterini yansıtan önemli sembollerden biri haline geldi. Aslında alfabe tartışmaları Cumhuriyet öncesinde başlamıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Osmanlı döneminde modernleşme süreci başlamıştır. Bu sürecin bir parçası olarak eğitimin yaygınlaştırılması gerekliliği fikri ön planön plana çıkmıştır. Eğitimin yaygınlaştırılması, okuryazar sayısının artırılması üzerine sunulan fikirler arasında alfabenin kolaylaştırılması da vardır. Aslen, kullanılan Arap alfabesinin ıslah edilmesi üzerinde durulurken, az da olsa Latinleştirilmesine dair fikirler de sunulmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde harflerin ıslahı fikri yerini harflerin değiştirilip, Latin harflerinin kullanılması tartışmasına bırakmıştır. Basında, kamuoyunda, mecliste tartışmalar olmuş, tartışmaların tüketilmesi zaman almış ve nihayetinde harf değişikliğine gidilmiştir.

23 Mayıs 1928'de Bakanlar Kurulu kararı ile "Lisanımızda Latin harflerinin suret ve imkân-ı tatbikini düşünmek üzere" Maarif Vekaleti bünyesinde bir dil encümeninin kurulması kararlaştırıldı.[173] Encümen çalışmanın işleyişini ve amacını şöyle açıklamaktadır:

> Latin harflerinin dilimize uygulanması imkânını düşünmek üzere kurulup, 26 Haziran 1928'de çalışmasına başlamış olan heyetimiz, doğrudan doğruya bugünkü ortak ve edebi dilimizin dayandığı ince ve olgunlaşmış İstanbul konuşma dilini esas alarak, bu dile teorik ve fiili yönlerden en uygun ve elverişli bir alfabe meydana getirmeye çalışmak ve bu maksatla ilk önce Latin harflerinin aslî değerlerini kullandıkları Avrupa milletleri tarafından yapılan değişiklikleri, tetkik ederek, bugün adı geçen harflerin Türkçeye nasıl uygulanacağına azami dikkat ederek, bunları mümkün olduğu kadar düzenli bir şekilde uygulamak suretiyle bir sonuca varmaktır.[174]

Yaklaşık iki ay süren çalışmaların sonucunda Dil Encümeni'nin oluşturduğu alfabe Mustafa Kemal Atatürk tarafından 8 Ağustos 1928 tarihinde İstanbul'da halka duyurulmuştur.[175] Akabinde, yeni alfabenin gerekliliğini anlatmak ve kullanımını yaygınlaştırmak için bir alfabe seferberliği ilan edildi. Mustafa Kemal'in kendisi de

---

[173] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s.224,225

[174] Nurettin Gülmez, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar,** İstanbul: 2006, Alfa Aktüel yy, s.213

[175] M. Şükrü Ülkütaşır, **Atatürk ve Harf Devrimi**, Ankara: 1973, Türk Dil Kurumu yy, ss.63-64

Anadolu'da çeşitli il ve ilçeleri kapsayan bir seyahate çıkarak, yeni Türk harflerini halka tanıtmıştır.[176] Sonrasında 1 Kasım 1928 tarihinde, yeni alfabeyi 1929'dan itibaren kamu iletişiminde zorunlu hale getiren bir yasa Meclis'ten geçirildi.[177] Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi ve dilin öteki dillerden saflaştırılması Osmanlı'nın kültürel, sosyal ve politik mirasının reddinin ve İslami değerlerin yerini Batı dünyasının seküler değerlerine bırakmasının sembolleri olarak işaret edilmektedir.[178]

Alfabe devrimi, Millet Mektepleri'nin kurulması ile ciddi bir ulusal seferberliğe dönüşmüştür. 11 Kasım 1928'de Bakanlar Kurulu, yeni alfabe kanununun TBMM'de kabul edilmesinden on gün sonra tüm halkı bu harflerle okuryazar hale getirecek Millet Mektebi Talimatnamesi'ni çıkarmıştır.[179] Talimatnamenin birinci maddesinde, "Türk harflerinin kısa bir zamanda ve kolay surette her ferde okuyup yazabilmek imkânını bahş iden mahiyetinden Türk milleti azami surette istifade ettirmek ve büyük halk kitlelerini süratle okur-yazar bir hale getirmek maksadıyla Millet Mektebi teşkilatı yapılmıştır" denilmektedir.[180] 1 Ocak 1929 tarihinde Türkiye'nin pek çok yerinde Millet Mektepleri kurulmuş, gazeteler bu meselenin en büyük destekçisi olarak, konuyu manşetten vermiştir.[181] Millet Mektepleri'ne, yaşları 16-45 arasında olan herkesin katılması zorunlu kılınmıştır.

Harf devrimini dilde saflaştırma hareketi takip etti, bu hareket dahilinde "Öz Türkçe" için çalışmalar geliştirildi. 1932'de ilk Türk Dil Kurultayı'nda bu konuda keskin itirazlar olmasına karşın dilin Arapça ve Farsça sözcüklerden arındırılması, gerekirse Osmanlı sözvarlığının yerine konmak üzere Orta Asya'daki Türkî dillerden sözcük devşirilebileceği kararlaştırıldı. 26 Eylül 1932'de toplanan I. Türk Dil Kurultayı'nda amaç şöyle açıklanmıştı: "Türk dilini tetkik etmek ve onu layık olduğu mevkie yükseltmek."[182] Yöntem için ise Türk Dili Tetkik Cemiyeti Başkanı Samih Rifat şunları dile getirmiştir: "Yeni kelimeler icat ederek, bu kelimeleri Arapça ve Farsça kelimelerle değiştirmek." Dil Kurultayı çalışma planını ise şu şekilde belirlemiştir:

---

[176] Ülkütaşır, M:Ş(1972), ss.113-115

[177] **Türk Harflerinin Kabul Ve Tatbiki Hakkında Kanun,** Kanun Numurası: 1353 Kabul Tarihi: 1/11/1928, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih : 3/11/1928 Sayı : 1030 Yayımlandığı Düstur : Tertip : 3 Cilt : 10 Sayfa : 3

[178] Yılmaz Çolak, "Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey**" Middle Eastern Studies,** vol: 40, 2004, No. 6, ss.67-91.

[179] **Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi,** Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 24/11/1928 Sayı:1048, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1048.pdf (s.e:11.06.2020)

[180] **Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi,** Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 24/11/1928 Sayı:1048

[181] "Millet Mektepleri Bugün Merasimle Açılacak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Ocak 1929

[182] **Birinci Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakereler, Zabıtlar,** İstanbul: 1933, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası s. 13

"Türkçenin sadece eski Türkçe ile değil, Sümerce ve Hititçe ve buna ilaveten Hint-Avrupa dilleri ile kıyasının yapılması, bir sözlük ve gramer kitabının hazırlanması, cemiyetin bir dergi çıkarması ve en önemlisi gazetelerin dil meselesi için özel çaba harcamasının sağlanması."[183]

17 Ekim 1932'de cemiyet yönetiminin yayınladığı bir bildiride, dilin geliştirilmesi için izlenecek prensipler şu şekilde tespit edilmiştir: "Yabancı kelimeler dilden atılacak, çift dilli yapı, entelektüeller ve halk arasındaki ikilik, silinecek, saf Türkçeyi temel alan bir Türkçe yaratılacaktır. Bunu başarabilmek içini eski Türkçe metinler okunacak ve halk dilinde yaşayan unsurlar derlenecek ve ayrıca diğer Türk lehçelerine de bakılacaktır."[184] Bu hedefler doğrultusunda dilde saflaştırma çalışmaları başlamış oldu. Eski Türkçe kaynaklardan ve halkın konuştuğu günlük dilden kelime devşirilerek ve bunun mümkün olmadığı yerde kelime yaratılarak yıllar süren bir serüvene girişildi; Türk dili Arapça ve Farsça kelimelerden sadeleştiriliyordu. Yeniden inşa edilen dilin kelime hazinesi öyle değiştirildi ki bu dille yetişen nesiller, Cumhuriyet öncesi veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılmış eserleri anlayamaz hale geldi.[185] Geoffrey Lewis, Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleşen dil reformunun bir başarı olduğunun hakkını vermekle birlikte bu başarının trajikliğinin de altını çizer. Bu trajikliğin kanıtı olarak Mustafa Kemal'in Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşu üzerine, 1927'de altı günü aşan bir sürede okuduğu Nutuk'un, 1960'ların başında "günün diline çevrilmek" zorunda kalındığı güne kadar gençler için gitgide daha az anlaşılabilir olması örneğini verir.[186]

Dil reformu, 1935'te Güneş Dil Teorisi girişimiyle desteklendi. Bu girişim kısa sürmüş olsa da kapsayıcılığıyla birçok tartışmanın önünün alınması amaçlanmıştır. Türkçeyi özleştirme politikalarının sona ermesiyle birlikte bu teoriden de vazgeçilmiştir. Bu teori, bütün dillerin başlangıçta Orta Asya'da çıktığını, bütün diller içinde bu kökene en yakın olanın Türkçe olduğunu ve bütün dillerin Türkçeden geçerek bu en eski döneme ait olan dilden gelişmiş olduklarını iddia ediyordu. Konuyla ilişkili olarak I. Dil Kurultayı'nda dilin kökeni hakkında yapılan tartışmalarda Yusuf Ziya Özer, "Türkçenin bütün dillerin kaynağı ve Türk milletinin de bütün milletlerin anası

[183] **Birinci Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakereler, Zabıtlar,** İstanbul: 1933, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası ss. 8-9
[184] Konur Ertop, "Atatürk Devriminde Türk Dili" içerisinde **Türk Dili Dergisi** Ankara:1963, TDK yy, ss.78-9
[185] Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı Türk Dil Reformu,** çev..Mehmet F. Uslu, İstanbul: Çeviribilim yy, 2016, ss.10-11
[186] Lewis, G. (2016), ss.10-11

olduğunu" iddia etmiştir.[187] Bu sav Batılı bilim insanlarının "tüm dillerin kaynağı olan dilin tek heceli köküne en çabuk ulaşılan dil olduğu" iddiasına dayandırılarak, Türkçenin tek heceli köküne ulaşmanın kolaylığı iddiası eklenerek biçimlendirilmiştir.[188] Ahmet Cevat, bütün Sami ve Hint-Avrupa dillerinin Türkçeden doğduğunu ispat etmek adına şunları dile getirir:

> Türkçenin eskiliği ve birçok dile kaynaklık ettiği görüşü yakında ispat olunacak ve yalnız Ermenicenin değil dahil olduğu bütün Hint-Avrupa dil oymağının, yalnız Arapçanın değil, dahil olduğu bütün Sami diller oymağının aynı kaynaktan, en eski Türkçeden çıkmış olduğu bütün bilim alemi huzurunda ispatlanacaktır.[189]

Bu kurultaydan sonra Türkçenin tüm dillerin kaynağı olduğuna dair savın geliştirilmesi için yoğun bir çalışma yürütülmüştür. Bu sav, Türklerin tüm medeniyetlerin kaynağı olduğunu ileri süren Türk Tarih Tezi ile desteklenmiştir. "Türk milletinin tarihini yeniden buluşu" olarak tanımlanan Türk Tarih Tezi, inşa edilmek istenen yeni ulusal kimliğe uygun olarak laikleştirici, medenileştirici ve Türkleştirici üç temel amaçla son derece uyumluydu.[190] Nisan 1932 yılında kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından 2-11 Temmuz 1932 tarihlerinde Birinci Türk Tarih Kongresi düzenlenmiştir. Kongreye Türklerin tarihi kökenine dair 1930'lardan itibaren yapılan çalışmaların sonucunda varılan görüşler sunulmuş ve tartışmaya açılmıştır. On gün süren tartışmaların ve Türk Tarih Tezi'nin özeti, kongrenin son günü Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura'nın yaptığı konuşmada mevcuttur:

> Beraberce geçirdiğimiz on gün içinde konferanslar, mütalaalar, müzakereler ve münakaşalarla birçok müspet neticeler elde ettik: Başta Türk ırkının tarihten evvelki çağlarda bile Asya'nın ortasında, dünyanın göbeğinde, medeniyet kurmaya başladığını, sonra buradan dünyanın her tarafına medeniyet götürüp dağıttığını gördük. Avrupalı muharrirlerin şu veya bu maksatla meydana çıkardıkları Ari, Turani tasniflerinin, hele bu insan nevileri arasında tebarüz ettirmek istedikleri farkların esassız olduğunu anladık. Sonra, Orta Kurunda kurulan İslam medeniyetinde Türklerin çok büyük rolü olduğunu öğrendik; şimdiye kadar Samilerin ve Ari unvanını yalnız kendilerine hasreden Fürslerin ve Avrupalıların elbirliği ile örtmek istedikleri bu hakikati meydana çıkardık.[191]

---

[187] **Birinci Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakereler, Zabıtlar,** İstanbul: 1933, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası s. 7
[188] **Birinci Türk Dil Kurultayı: Tezler, Müzakereler, Zabıtlar,** İstanbul: 1933, Maarif Vekaleti Devlet Matbaası s.63
[189] **İkinci Türk Dili Kurultayı Azalarına Mahsus Kurultay Kılavuzu**, İstanbul:1934, Devlet Matbaası, s.25
[190] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan yayınları,** Ankara: 1993, s.227
[191] 2-11 Temmuz 1932 tarihli 1. Türk Tarihi Kongresi, 11 Temmuz 1932 Pazartesi toplantısında TTT Cemiyeti Başkanı Yusuf Akçura'nın konuşması'ndan. **Türk Tarih Kurumu online arşivi**; https://www.ttk.gov.tr/yayinlarimiz/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/ (s.e: 4.5.2020)

Kökleri Orta Asya'dan gelen Türklerin Orta Asya'da kurdukları medeniyetin tüm dünyaya yayıldığı, dolayısıyla Türklerin tüm medeniyetlerin kaynağı olduğuna dair tez bu kongrenin ispatlamaya çalıştığı başlıca savdır. Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi'ni kurucu metinler olarak kabul eden rejim, diğer etnik kimlikleri bir alt kimlik olarak bile tanımak istemiyordu. Nitekim Anadolu halklarının kadim dönemlerden itibaren Türk olduğunu iddia eden tarih tezinin amaçlarından biri, alt kimlikleri bilimsel bir meşrutiyet zemininden yoksun bırakmaktı.[192] Türkçeyi resmi dil olarak tasarlamak ve kullanımını zorunlu kılmak, kamusal alanı diğer tüm dillere kapatmak anlamına geliyordu. Bu aynı zamanda diğer dillerin yasaklanması ve kriminalize edilmesinin ve ulusun varlığına bir tehdit olarak gösterilmesinin de yasal dayanağını oluşturuyor, meşruiyetini mümkün kılıyordu.[193]

Birkaç yıl sonra kullanımdan kaldırılsa da Cumhuriyet'in ilk yıllarına damgasını vuran Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi aynı zamanda yeni kurulan ulus-devletin köken arama sancılarından doğmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun bakiyesi olsa da laik ve tek bir milletten oluşmuş yekûn bir ulus olması planlandığı için Osmanlı Devleti'nin mirası olduğu gibi sahiplenilmemiştir. İnşa edilmekte olan ulus, imparatorluğun İslami ve çoğulcu referanslarını silmek için kendisine farklı bir referans noktası arayışına girmiş ve bu referans noktasını Orta Asya'da bulmuştu. Bu şekilde hem kökenlerini daha kadim bir geçmişe dayandıracak, hem de Osmanlı'nın kendi kuruluş felsefesine uymayan bakiyesinden kurtulacaktı. Osmanlı'nın etkilerinden kurtarılmış yeni bir dil ve daha kadim bir medeniyeti referans alan yeni bir tarih yaratma çabası bir imparatorluğun enkazından yeni bir devlet, modern bir ulus yaratma çabasıydı.

Erken Cumhuriyet dönemini dil politikalarını kökenlerini anlamak açısından "Türklerin ilmi, iktisadi ve sosyal alanlarda ilerlemesine katkı sunmak amacıyla" Osmanlı'nın son döneminde kurulan Türk Ocakları'nın (1912-1931) ürettiği söyleme bakmak da anlamlı olacaktır. Osmanlı'nın son dönemlerinde daha ziyade kültürel çalışmalar yapan Türk Ocakları, erken Cumhuriyet döneminde Türkçenin yaygınlaştırılması ve diğer etnik dillerin kamusal alandan tasfiye edilmesi amacıyla Türk dili, edebiyatı ve tarihine odaklanan konferans, seminer ve balo gibi etkinlikler

[192] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik, Gündoğan yayınları,** Ankara: 1993, s.280
[193] Çağla Kubilay, "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", **İletişim Araştırmaları Dergisi,** Vol. 2, No. 2, 2004, ss. 55-86.

düzenleyerek Türk milliyetçiliğinin kitleselleşmesinde aktif bir rol üstlenmişlerdir.[194] Kürtlerin ve diğer etnik grupların asimilasyonu bu Ocakların temel motivasyonlarından birisidir. 1926 yılında düzenlenen kongrede Kürtlerin asimilasyonu temel gündem maddesi olmuştur.[195] Bu kongrede söz alan delegeler, Kürtlerin kendi geleneksel kıyafetleriyle ayrı bir komünite olarak ayrı bir dille yaşamasının kabul edilemez olduğunu ve bu konuda devletin harekete geçmesi gerektiğini dile getiriyorlardı.[196] Kürtlerin ayrı bir etnik varlık olduğunun inkârı, Kürtçenin aslında bir dil olmadığı iddiasıyla sunuluyordu. Delegelerden İshak Refet Bey, Kürtçe diye bir dilin olmadığını şu sözleriyle ispat etmeye çalışıyordu:

> (…) Kürdçe denilen bir lisan yoktur. Bugün Kürdçe lisanı sekiz bin kelimeden ibarettir. Bunun üç bini Türkçedir. İki bin kadarı Kürtçeleşmiş Arapçadır. Mütebaki iki bin beş yüz kelimede eski ve yeni Farsçadır. Efendiler Kürtçe olarak kelimenin içinde üç yüz kadar kelime vardır. (…) Kürd'ün lisanı, tarihi ve ananesi olmadıktan sonra ve yalnız bol bol vahşeti olduktan sonra Kürd'ü temsil etmenin ne ehemmiyeti var.[197]

Aynı kurultayda Mardin delegesi Cevdet Bey, "Türk vatanında Türk olduğunu iddia eden ve Türklüğü tescil edilmiş olan her ferdin lüzum olmadıkça, ihtiyacı kati olmadıkça suret-i katiyede Türk lisanından başka (bilhassa şarkta Arapça ve Kürtçe cereyanı vardır) hiçbir lisanla konuşulması ve bunları takıd edecek maddelerin tedvinini teklif ederim" şeklinde Kurultay'a bir önerge sunmuştur.[198] Türkçe konuşmayanlara ceza uygulanması kurultaylarda pek çok delege tarafından önerilmektedir. 1926 senesi kurultayında Çal Delegesi Şakir Turgut Bey, sunduğu önergede, "Türk harsını ve Türklüğü kabul eden bazı unsurların kendi dilini konuşmada ısrar ettiğini" dile getirmiştir. Önergenin devamında "Türkçeden başka bir dil konuşanların cezalandırılması yönünde bir yasa yapılmasını" önermiştir. Söke Delegesi Reşit Galip de bu önergeyi imzalayarak, Türk Ocakları'nı ilgilendiren değil, tüm "Turan camiasına" yönelik olan bu tür bir kararın, kurultay başkanlığı tarafından Başbakanlığa havale edilmesi ve bir yandan Lozan Antlaşması öte yandan da hükümetin bazı uygulamaları nedeniyle TBMM ve hükümet ile birlikte hareket etmesinin koşullarının sağlanmasını istemiştir.[199]

---

[194] Ercan Çağlayan, Türk Ocakları'nın Vilayat-ı Şarkiye'de Teşkilatlanması ve Kurultaylarda Şark İle İlgili Tartışmalar (1924-1928) **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi,** 2016,cilt 8, sayı 2
[195] **Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları,** İstanbul: Kader Matbaası, 1927
[196] **Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları,** İstanbul: Kader Matbaası, 1927
[197] **Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları,** İstanbul: Kader Matbaası, 1927, s.225.
[198] **Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları,** İstanbul: Kader Matbaası, 1927, ss.300-301
[199] **Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları,** İstanbul: Kader Matbaası, 1927, s.73

Tahayyül edilen asimilasyonun kapsamı 1928'de gerçekleşen kongrede netleşmiştir. Kürtler için düşünülen asimilasyon politikası, Türkleştirmek olarak şekillenirken, diğer Müslümanlar için farklı lehçelerde konuşmalarını ve geleneksel kıyafetlerini giymelerini engellemek yoluyla "Türklüklerinin güçlendirilmesi" olarak tasarlanıyordu.[200] Buna ek olarak Kürt bölgelerinde Türk nüfusu artırmak yoluyla Türklerin Kürtleştirilmesinin de önünü kesmek gerektiği vurgulanıyordu.[201] Bu fikir, devletin hâkim görüşünü tam olarak yansıtmasa ve dönem dönem aralarında gerginlikler yaşanıyor olsa da, daha sonra 1934 yılında İskân Kanunu ile Cumhuriyet'in temel asimilasyon politikası olarak yasallaştırılmıştır.

3.1.2 Kürtlerin Türk Kültürüne Temsili[202]

1934'e gelindiğinde, Türkiye Cumhuriyeti iki büyük Kürt isyanını ağır kayıplar verdirerek, yoğun ve şiddetli askeri müdahalelerle bastırmıştır. Hamit Bozarslan, Kürt milliyetçiliğinin tarihsel gelişimini anlatan çalışmasında 1925 Şeyh Said İsyanı ve 1930 Ağrı İsyanı'nı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel ve dinsel alandaki reformlarına yani Türkleştirme projelerine doğrudan bir yanıt olarak işaret etmektedir.[203] Kürtler yeni kurulan Cumhuriyet'in uygulamalarına bir sonraki bölümde detaylandırılacak olan, Şeyh Said ve Ağrı isyanları ile örgütlü bir şekilde isyan etmiştir. Devlet bu isyanları askeri müdahalelerle bastırmış ve akabinde bu tür isyanların yeniden gerçekleşmesini engellemek ve Kürtleri mümkün olduğu kadar kısa bir süre içinde Türkleştirmek için bir dizi girişimde bulunmuştur. İsyanlardan sonra 1924 Anayasası ile başlayan Türk ulus inşa projesinin başlıca engeli olarak Kürtlere işaret edilmiştir. Kürtler bu sürecin en büyük çıbanı olarak bir tehdit unsuru, bir güvenlik sorunu olarak görülmüş; akabinde Türkleştirilmeleri için çeşitli tedbirler geliştirilmiştir. İsyanın hemen akabinde Örfi İdare (Sıkıyönetim) Kanunu ve Hıyaneti Vataniye Kanunu uygulamaya konulmuş ve Mart ayında Takrir-i Sükûn Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna uygun olarak kurulan İstiklal Mahkemeleri verdikleri idam kararlarını Meclis'in onayını almaksızın infaz etme yetkisine sahip kılınmıştır. İsyanın öncüllerinden Şeyh Sait ve beraberindeki 47 kişi yakalanıp Diyarbakır'daki İstiklal

---

[200] **Türk Ocakları 1928 senesi Kurultay Zabıtları,** Ankara: Türk Ocakları Matbaası, 1929
[201] Çağlayan, E (2016), ss 785-799
[202] 2510 sayılı 21.06.1934 tarihli iskân kanunundan alıntıdır. Kanun No. 2510, RGt: 21/06/1934, Sayı: 2733, "…2 numaralı mıntakalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir…"
[203] Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi" **Milliyetçilik** içerisinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim yayınları, 2003, ss.841-871

Mahkemesi'nde idama mahkûm edilmiş ve infaz hemen ertesi gün, 29 Haziran 1925'te gerçekleştirilmiştir.[204]

İdamların ardından "gayet mahremdir" ibareli bir kararname hazırlandı: "Şark Islahat Planı Hazırlanmasına Dair Kararname".[205] Bu kararname 24 Eylül 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun onayına sunuldu ve kabul edildi. 27 maddelik bu planın ilk maddesi, şark illerinde yürürlükte olan sıkıyönetimin bu programın uygulanması sona erene kadar devam etmesini öngörüyordu.

Bu raporda Kürt illerini demografik açıdan yeniden şekillendirmek, asayiş ve idari düzenlemelerle merkezi iktidarı güçlendirmek için konulan pek çok maddenin yanı sıra Kürtlerin Türklüğe asimile edilmesi için konulmuş maddeler vardır. Özellikle 14, 15 ve16. maddeler bu amaca hizmet içindir. 13. maddede "Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe dışında bir dil kullanmak" yasaklanmıştır. "Kullananların evamir-i hükümete ve belediyeye muhalefet ve mukavemetten cezalandırılacakları" söylenmiştir. 14. maddede eğitim yoluyla asimilasyona vurgu yapılmış, "Aslen Türk olan ve Kürtlüğe temessül etmek üzere bulunan mevakide ve Siirt, Mardin gibi ahalisi Arapça konuşan mahallelerde Türk Ocakları ve Mektep açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak mükemmel kız mektepleri tesis ve kızları mekteplere rağbetlerinin suveri adide ile temini lazımdır" denilmiştir. Bu maddede özellikle Dersim vilayeti vurgulanmış, "Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen leyli iptidailer açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır" denilmiştir. Kürtçe konuşma yasağı bir tek Kürt illerini kapsamamış, Fırat'ın batısını da içermiştir.[206] Bu planın amaçlarından birisi Şeyh Said İsyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları, yandaşları ve aşiret reislerinden, hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişi aile ve grupları Batı'da hükümetin göstereceği yerlere göndermektir. Öte yandan isyana katılmış olup, henüz cezalandırılmayanlar cezalandırılacaktır. Bu planla Türkiye beş genel müfettişlik bölgesine ayrılmış, Beşinci genel müfettişlik bölgesi Hakkâri, Van,

---

[204] Tahir Dündar, **Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri**, Diyarbakır: 2014, T.C. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, s.78

[205] **Şark Islahat Planı Hazırlanmasına Dair Kararname**, Başvekalet Kalemi Mahsus Müdüriyeti, (Gayet Mahremdir) Tarih:24 Eylül 1925, Karar No: 2536

Belgenin tamamı için bkz.Belma Akçura, **Devletin Kürt Filmi 1925-2009 Kürt Raporları,** İstanbul: Newage yy, 2009, ss.50-58

[206] **Şark Islahat Planı Hazırlanmasına Dair Kararname**, Başvekalet Kalemi Mahsus Müdüriyeti, (Gayet Mahremdir) Tarih:24 Eylül 1925, Karar No: 2536

Siirt, Bitlis, Malatya, Muş, Elazığ, Dersim, Genç, Ergani ve Bayazit vilayetlerini kapsamaktadır. Bu vilayetlerde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçeden başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaklardır. Şark Islahat Planı'nın toplumsal yansımalarından biri Kürtçenin kamusal alanda yasaklanmasından kaynaklanan mağduriyetlerdir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde konulan Kürtçe konuşma yasağı ile ilgili Tarik Ziya Ekinci şunları söyler. "Kürtçe konuşma başına 5 kuruş para cezası verildiğine ben de birkaç kez şahit oldum. O zamanlar babam belediye kâtibi idi, biz dört kardeştik ve o yirmi lira ile ailemizi geçindirirdi. Demek 5 kuruş iyi paraymış."[207]

Şark Islahat Planı'nın bir parçası olarak hükümet 6 Aralık 1927'de 1097[208] sayılı İskân Kanunu'nu çıkarmıştır. Bu kanunla Şeyh Said isyanıyla ilgisi olduğu varsayılan kişilerin yerlerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Kabul edilen kanunla birlikte Bayazit (Ağrı) Vilayeti'nden 1.400 kişi batıdaki illere sürülmüştür.[209] Islahat Planı, Kürt illerinin demografik yapısını değiştirmek, Kürt dilini kamusal alandan silmek ve Türkçe zorunlu eğitim yoluyla Kürtlerin Türklüğe temsili girişimlerinden biridir. Bu planlarda kadınlara özel bir önem atfedilmektedir. Kadının çocuk yetiştirmedeki rolü gözetilmiş, Türkleştirilmiş kadınların Türk çocuk yetiştirecekleri düşünülmüştür.

Cumhuriyet'in ilk döneminde bu girişimler farklı kanun ve genelgelerle çeşitlenmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından 1930 yılında yayınlanan gizli bir genelgede "Yabancı lehçelilerin anadillerinin Türkçe kılınması suretiyle Türk camiasına kazandırılması, valilerin sorumluluğuna tevdi edilmekte"ydi. Valiler bu amaca hizmet edebilecek usul ve araçları bulmakla görevliydiler. Bu genelgeyle valilerden şunlar istenmekteydi:

> Yabancı lehçelerle konuşan köy ve nüfuslarının belirlenerek, bu tür köylerin küçük olanlarını civardaki Türk köylerine dağıtmak. Yabancı lehçelerle konuşanların köy ve mahalle kurmalarını engellemek. Yabancı lehçelerle konuşanların bulundukları yerlerde memurların o lehçeyi konuşmayanlardan olmasını sağlamak. Türkçe konuşmanın ve "som Türklüğe" mensup olmanın sadece şerefli değil aynı zamanda kârlı bir iş olduğunu göstermek. Türk kızlarını Türkçe konuşmayanlarla evlendirmeye özendirmek. Yabancı lehçelilerin oyun, şarkı,

---

[207] Aktaran, Baskın Oran, **Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar,** İstanbul, 2010, İletişim yy.

[208] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: III, İçtima: I, Cilt I, On Dördüncü İnikat 5 Kânunuevvel 1927 Pazartesi, s.85 TBMM Online arşiv: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c001/tbmm03001014.pdf (s.e:13.05.2020)

[209] Muhammed Sarı, "Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar", Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi Yıl 7 Sayı 14 (Güz 2011), ss.87-113

düğün ve kıyafetlerini diğer geleneklerini kötü göstermek, bu kişilerin ve ailelerinin isim ve lakaplarını Türkçeleştirmek, onları hiçbir zaman, Tatar, Boşnak, Laz, Çerkez, Abaza, Kürt, Pomak, Gürcü, vs. diye adlandırmamak, köylerin o lehçedeki isimlerini değiştirmek ve evlerinde ve aralarında Türkçe konuşmaya zorlayarak onlara yürekten "Türküm" dedirtmek.[210]

Erken Cumhuriyet döneminde izlenen Kürtlerin Türkleştirilmesi siyaseti 1934 yılında 2510 sayılı İskân Kanunu ile yasallaşmıştır. 21 Haziran 1934 tarihli *Resmi Gazete*'de duyurulan bu kanun, demografik ve toplumsal yapıyı değiştirmeyi, dilde ve kültürel boyutta ulusal birliği sağlamayı yani homojenleştirmeyi, toprak düzenini sağlamayı ve en önemlisi merkezi otoriteyi hâkim kılmayı amaçlamıştır.[211] Bu yasaya göre "Türkiye, iskân mıntıkaları bakımından üç çeşit mıntıkaya ayrılmıştır. 1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusunun yoğunlaştırılması istenilen yerlerdir. 2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir. 3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikame yasak edilen yerlerdir." Türkiye'yi bu şekilde mıntıkalara ayırmayı kanunun 9, 10, 11 ve 12. maddeleriyle birlikte ele alınca amacın Kürt illerine yönelik demografik değişiklik meydana getirilmesi olduğu görülmektedir.[212]

Kürtler batıdaki bölgelere gönderilerek, bu bölgelerde dağınık bir şekilde Türk kültürünün hâkim olduğu yerleşim birimlerine yerleştirileceklerdir. Bu sayede Kürtlerin Türk kültürü içinde erimeleri sağlanmış olacaktır. Dağınık olacakları için kendi kültürlerini sürdürme ve çocuklarına dillerini aktarma şansları kalmayacaktır. Aynı şekilde Kürt illerine getirilecek Türkler de egemen kültür olarak bu illere etki edecektir. Aşiret reisi, bey ve şeyhlerin sürgünü Kürt illerinde merkezi otoritenin sağlamlaştırılması, bu otoriteye alternatif olabilecek yerel iktidar sahiplerinin bertaraf edilmesini amaçlamaktadır. Toplumsal lider konumunda olan bu insanlar etkili oldukları bölgelerden uzaklaştırılacaktır.

1934 yılında yürürlüğe giren İskân Kanunu'nu Kürtler açısından bir dilsel asimilasyon politikası olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu kanunun amacı Türkçe dışındaki dillerin kullanımına engel olmaktır. "Türk gibi hissetmemesine rağmen

---

[210] İskana Tabi Tutulanların Türkleştirilmesi" Uygulamasına ilişkin Gizli Genelge.No:1/28(Ankara 1930). Aktaran: Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),** İstanbul:2001, İletişim yy, syf:289

[211] Kanun No. 2510**, RGt: 21/06/1934,** Sayı: 2733
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf resmi gazete online arşivi (s.e: 5.5.2020)

[212] Kanun No. 2510, **RGt: 21/06/1934,** Sayı: 2733, s.4003
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2733.pdf resmi gazete online arşivi (s.e: 5.5.2020)

devletin sunduğu vatandaşlık haklarından yararlananların devletçe kabul edilemeyeceği" gerekçesiyle çıkarılan kanun, Türk olmayan unsurları Türkleştirmeyi hedeflemektedir. Amaç dilde, kanda ve kültürde birliği sağlamaktır.

7 Haziran 1934 tarihli Meclis Tutanakları'ndaki tartışmalardan alıntılar kanunun ardındaki aklın anlaşılmasında önemlidir. Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı, İskân Kanunu'na dair görüşlerini şu şekilde ifade eder: "Türk içtimaî varlığı, esasen kendisine yakıştırmamış olduğu bir tezat manzarasından kurtulacak, dil, kültür ve ülkü birliği ile bir birine kaynaşmış olan milyonların arasında velev ki pek azlıkta olsa bu gayri tabiilik tarihe intikal edecektir."[213] Samsun Milletvekili Ruşeni Bey'in (Hasan Ruşeni Barkın) yasaya dair görüşleri Cumhuriyet'in kurucu aklının neden tüm nüfusu Türkleştirmeyi amaçladığını açıklar niteliktedir. Ruşeni Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü, İmparatorluk sınırları içinde yaşayan farklı milletlerin yeterince Türkleştirilmemesine bağlamış ve Cumhuriyet rejiminin aynı hataya düşmeyeceğini vurgulamıştır.[214] Bu konuşmada Osmanlı Devleti'nin çoğulcu yapısına reddiye ve kurulmakta olan tekçi ulus-devlete övgü vardır.

Erken Cumhuriyet döneminin asimilatif dil siyasetinin bir başka uygulaması ise "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasıdır. Türkçe konuşturma kampanyası Dâr-ül-fünûn Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti'nin 13 Ocak 1928 tarihinde düzenlediği yıllık kongresinde aldığı bir karar ile başlamıştır. Talebe Cemiyeti Reisi, özellikle İstanbul başta olmak üzere, azınlıkların umumi yerlerde Türkçeden başka bir lisan kullanmalarını yasaklamak için girişimde bulunulmasını istedi.[215] Kongrede cemiyetin, Türkiye'de yaşayanların Türkçe dışındaki dilleri konuşmalarını yasaklaması ve Türkçe konuşmalarını temin etmeye yönelik faaliyetlerde bulunması için Dahiliye Vekaleti'ne başvurarak izin almasına karar verildi. Öğrenciler bu izni aldıktan sonra İstanbul sokaklarında ve caddelerinde bayraklarla donatılmış otomobillerle dolaşıp başlatacakları kampanyayı duyurdular. Bu kampanya başlamadan önce İsmet İnönü 1927 yılında Türk Ocakları'nın yıllık kurultayında yaptığı konuşmada ülkedeki herkesin Türkçe konuşmasının elzem olduğunu ve hükümetin tüm Türkiye vatandaşlarını Türklüğe entegrasyonu konusunda kararlı

---

[213] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Altmış Beşinci İnikat** (1934, Haziran 7), s.68
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023065.pdf (s.e: 6.5.2020)
[214] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi Altmış Beşinci İnikat** (1934, Haziran 7), s.69
http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c023/tbmm04023065.pdf (s.e: 6.5.2020)
[215] Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Gündoğan yayınları, Ankara, 1993 s.283

olduğunu dile getirmişti.[216] Çıkış noktası Talebe Cemiyeti'nin önerisi de olsa bunun genel olarak devlet politikaları ile örtüştüğü görülmektedir.[217] Bu kampanya ile birlikte şehirlerde Türkçe konuşmayı telkin eden ve Türkçe olmayan kelime ve kalıpları kullanmanın yasaklandığını belirten afişler asıldı.[218] Uygulama oldukça gerilimli bir şekilde cereyan etmiş, Türkçe konuşmayan kişilere yapılan müdahaleler sonucunda sık sık kavga çıkmıştır.[219] Türk Ocakları'nın 1928 yılında gerçekleştirdiği kurultayda Mürefte delegesi Selahattin Bey, "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyasından söz ederek: "Bu sene zarfında bir genç heyecanı yükseldi. Memleketin her tarafında gençler bir yolsuzluk hissettiler. İzmir, İstanbul ve bazı memleketlerde (Vatandaş Türkçe Konuş) levhaları sokaklarda tramvaylarda vapurlarda gözlerimize çarpıyordu. Bu asil bir heyecanın neticesidir" ifadelerini kullanmıştır. Selahattin Bey, bu hareketin kendiliğinden doğduğuna, kendini dil meselesinde sorumlu hisseden Türk gençliğinin yönlendirdiğine vurgu yapsa da sonuçlarını kestirmek zor olduğundan bu tür cebir olaylarına gerek kalmadan, farklı yöntemlerle meselenin çözümlenmesi gerektiğine dair görüş bildirmiştir: "Cebir ve şiddet susturur, tevkif eder fakat öldürmez, fakat kaldırmaz. Ondan daha fazla salahiyetle lisanımızı tamim etmek ve her yerde Türkçeyi layık olduğu mevkie isat etmek lazımdır."[220]

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Türkiye'de çok partili demokrasi döneminin başlamasıyla birlikte "Vatandaş Türkçe Konuş!" meselesi gündemi terk etmiştir.

3.1.3 Ulusal İnşa Yolunda Gerçekleştirilen Farklı Türkleştirme Pratikleri

Nüfusun homojenleştirilmesi adına yukarıda bahsedilen girişimlerin yanı sıra farklı pratiklerden de söz etmek mümkündür.

3.1.3.1 Soyadı Kanunu

1934 yılında yürürlüğe giren Soyadı Kanunu, Türklük duygusunu pekiştirmek için düzenlenmiş, homojen bir ulus inşası için süregelen toplum mühendisliğinin bir başka girişimidir. Tüm vatandaşların bir soyadı edinmesini öngören bu uygulama Türkçe kökenli kelimelerin kullanılmasını zorunlu kılarken, aşiret veya Türk dışındaki

---

[216] N. Rafet Bali, **Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri (1923-1945).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s.135
[217] Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931).** İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, ss.301-2.
[218] Bali,N.R, **(**2005), s.135
[219] Bali,N.R, **(**2005), s.135
[220] **Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları**, Ankara: Türk Ocakları Matbaası, 1929, s.123

yabancı etnisitelerin isimlerini kullanmayı yasaklıyordu. Bununla birlikte "Kurt" gibi kelimeleri kullanmak Türklüğün simgesi olacağından teşvik ediliyordu. İsim/isimlendirme politikaları ulusal inşada devletlerin özel önem atfettikleri adımlardan biridir, çünkü isimler ve soy isimleri ulusal bir kimliğin oluşturulması ve güçlendirilmesi açısından önemlidir. İsim politikaları ulusal inşalarda bir etnik ayrımcılık ve asimilasyon mekanizması olarak kullanılabilmektedir.[221] Egemen dil üzerinden alınacak yeni isimler ve soy isimler etnik olarak ayırt edilemeyecek vatandaşlar yaratacağı için zamanla homojen kimliğin oluşumuna hizmet edecektir. Erken Cumhuriyet döneminde ön isimlerde soy isimlerde olduğu gibi yasal bir düzenlemeye gidilmese de Soyadı Kanunu'ndan önce vatandaşların Arapça veya Farsça kökenli ön isimlerinin yerine Türkçe kökenli isimleri teşvik etmeye yönelik bir kampanya uygulanmıştır.[222]

Ön isimler devletin gündemine 1970'lerde gelmiştir. 1972 tarihli 1587 sayılı "Nüfus Kanunu"nun 16. maddesinde yer alan "milli kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen ve kamuoyunu inciten adlar konulamaz" hükmü meseleyi sorun haline getirmiş ve dava konusu yapmıştır. 1980 Darbesi'nden sonra Kürtçe isimler üzerindeki yasaklamalar yaygınlaşmıştır. 1980-1983 yılları arasında askeri rejim tarafından kayıt bürolarına yasaklanan Kürtçe isimlerin bulunduğu listeler yollanmıştır. 1980'lerde istisnai durumlar olsa da Kürtçe isim takma talebi nüfus dairelerince genel olarak reddedilmekte veya talebinde ısrar edenler mahkemelik olmaktadır. 1999 yılının sonunda dönemin İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen'in, 81 il valiliğine "Gizli" kaydıyla bir genelge gönderdiği ve bu genelgede valilikler ve nüfus müdürlüklerinin Kürtçe isim konusunda uyarıldığı iddia edilmiştir.[223] Genelgede, Kürtçe isim konusunda İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 15 Ekim 1986, 7 Ağustos 1990 ve 30 Mart 1992'de yayınladığı genelgeler hatırlatılarak, son zamanlarda bazı nüfus müdürlüklerince, bazı isimlerde tereddüde düşüldüğü belirtilmişti. Genelgede, nüfus müdürlüklerine, Kürtçe ad talebinde bulunanların kaydının tutulması ve bildirilmesi de istenmiştir.

---

[221] T. Scassa, "National Identity, Ethnic Surnames, and the State,", **Canadian Journal of Law and Society,** 11(2), 1996, ss.167-191.
[222] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil politikaları,** istanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s.257
[223] Fenerbahçeli Serhat'ın İsmine Yasak, **Radikal Gazetesi,** 04.03.2002
http://www.radikal.com.tr/turkiye/fenerli-serhatin-ismine-yasak-625787/

Kürtçe isim meselesinin bir de alfabe boyutu vardır. 1.11.1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un 3. maddesine göre "verilecek tapu kayıtları ve senetleri ve nüfus ve evlenme cüzdanları ve kayıtları ve askeri hüviyet ve terhis cüzdanları 1929 Haziranı iptidasından itibaren Türk harfleriyle yazılacaktır". Bu kanun ayrıca 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 222. maddesince de koruma altına alınmıştır. 222. madde şu şekildedir: 25.11.1925 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun'la, 1.11.1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un koyduğu yasaklara veya yükümlülüklere aykırı hareket edenlere iki aydan altı aya kadar hapis cezası verilir. Her ne kadar 222. madde 2.3.2014 tarihli 6529 Sayılı kanunla yürürlükten kaldırılsa da keyfi uygulamalar devam etmiştir. Kürtçe dil aktivizminin anlatılacağı bir sonraki bölümde Kürtçe isim meselesinde devletin çeşitlilik gösteren uygulamalarına ve bu uygulamalara karşı Kürtlerin geliştirdiği reflekslere değinilecektir.

3.1.3.2 Nüfus Sayımları

Erken Cumhuriyet dönemi dil politikaları incelendiğinde bakılması gereken bir diğer konu da nüfus sayımlarıdır. Benedict Anderson nüfus sayımlarının ulus-devletin inşasında başvurulan araçlardan biri olduğunu ifade etmiştir. Nüfus sayımları nüfusun homojenleştirilmesi için geliştirilecek politikalar için gerekli maddi verileri sağlamaktadır. Bu veriler kimlik kategorilerini tespit ederek, hedeflenen kimliğin kurulmasına hizmet eder.[224]

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı, Cumhuriyet'in ilanından dört yıl sonra 1927 yılında yapılmıştır.[225] Nüfus sayımları genç Türkiye Cumhuriyeti için hem başlatılan modernizasyon sürecinin bir ayağını oluşturması açısından hem de azınlıklara dair geliştirilecek bir dizi politikanın belirlenmesi için gerekli istatistikleri sunması açısından önemliydi. Nüfus sayımları, iskân politikalarından, eğitim seferberliğine, egemen dilin dışında kalan dillerin baskılanması ve asimilasyonuna yönelik düzenlenen politikalar için temel veri niteliğindedir. Nitekim etnik farklılık gösteren nüfusun bölgelere göre dağılımı İskân Kanunu'nun geliştirilmesine ciddi katkıda bulunmuştur. Anadili üzerinden kurulan etnik haritalandırmalara göre Türkiye mıntıkalara ayrılmış, bu mıntıkalar arasında nüfus düzenlemelerine girişilmiştir. Yine

[224] Benedict Anderson, , **Hayali Cemaatler,** İstanbul: Metis yy, 2004, ss.183-184
[225] Fuat Dündar, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar,** İstanbul: Çiviyazıları yy, 2000, s.19

bu haritalandırmalara göre bazı bölgelerin eğitim yolu ile Türkleştirilmesine hız verilmesine dair kararlar alınmış, Türkçe dışında dil kullanılması yasaklanmıştır. Kamusal alanın düzenlenmesi, merkezi iktidarın güçlendirilmesine dair yapılan tüm düzenlemeler için ciddi bir veri tabanı sunmuştur.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında tüm dünya için olduğu gibi Türkiye için de nüfusun sayısal büyüklüğü bir güç olarak kabul edilmektedir. Zira bu dönemde hem üretim için gerekli güç hem de askeri güç insana dayalıydı. Bu sebeple ekonomik gelişme ve politik dengeler açısından nüfusun büyüklüğü önem taşımaktaydı. Özellikle de savaş nedeniyle genç nüfusun azaldığı, mübadeleler yoluyla demografik yapının değiştiği bu dönemde Türkiye nüfusunu öğrenmek Cumhuriyet rejimi için önem arz etmektedir. Dönemin gazetelerine bakıldığında bu nüfus sayımına çok büyük önem verildiği, ülkede yaşayan "Türk" sayısını ortaya çıkararak gücün öğrenileceği şeklinde yorumlandığını görmek mümkündür:

> Vatandaş! Yarın umumi tahrir-i nüfus günüdür. Kaç kişiyiz? Kaçımız erkek, kaçımız kadın, kaçımız çocuk? Bir tek Türk adedinin paha biçilmez bir servet olduğu bu zamanda Türkiye Cumhuriyeti hudutları dahilindeki her Türkü bilmek mecburiyetindeyiz. Bu vatan davasında hepimiz üzerimize düşen vazifeyi muhakkak ifa etmeliyiz.[226]

Nüfusun toplam sayısının önemli olduğu kadar kaçının Türk olduğunu öğrenmek de bir o kadar önemliydi. Nüfusun 14 milyon şeklinde açıklanması üzerine yapılan yorumlardan, sayının beklenenin üzerinde çıkması genel olarak bir sevinç yaratmıştır.[227] "Halis Türk" nüfusunun genel nüfusa oranı da vurgu yapılan konulardan biridir.[228] 1927 yılında gerçekleşen nüfus sayımının yapılacak iktisadi ve toplumsal bir dizi reforma istatistiki veri sağlayacağı ve bu yüzden önemsendiği kadar, dünyaya özellikle de yakın komşulara "Türkün gücünü göstermesi" açısından da ehemmiyet verilmiştir.[229]

Nüfus sayımları Türkiye nüfusunun; yaş, cinsiyet, meslek, medeni hal, tahsil, anadili, din ve etnik köken itibariyle özelliklerinin tespit edilmesini amaçlamaktaydı. Bu sayımlar aracılığıyla Türkiye'de etnik dillerin çeşitliliği ve yaygınlığı hakkında genel bir fikir elde edilmekteydi. Nüfus sayımlarında etnik köken, inanç ve din tespiti için "Anadili nedir?" ve "Dini nedir?" soruları sorulmuştur. 1927 yılı nüfus sayımının kesin

---

[226] **Milliyet Gazetesi,** 27 Ekim 1927, sayı: 613, s.2
[227] Yunus Nadi, "14 Milyon!", **Cumhuriyet Gazetesi,** 6 Kasım 1927, 1255, 1.
[228] Falih Rıfkı, **Milliyet Gazetesi,** 7 Kasım 1927
[229] Necmettin Sadak , "Mesud Netice", **Akşam Gazetesi**, 6 Kasım 1927, s.1.

sonuçları 1929 yılında açıklanmıştır: 11.777.814 kişinin anadili Türkçe, 1.184.416 kişinin anadili Kürtçe olmak üzere, anadili Türkçe dışında bir dil olanların sayısı 1.870.465'tir.[230] Tutulan istatistiklere bakıldığında Türkçe dışındaki dillerden birini anadili olarak beyan edenlerin zaman içinde sayısal ve oransal olarak düştüğü gözlenmektedir. Bunun iki istisnası Kürtçe ve Arapçanın oransal olmasa da, sayısal olarak sürekli bir artış eğiliminde olmasıdır. Arapça konuşan nüfus 1927 yılındaki sayımda 134 bin civarındayken, 1965 yılı sayımlarında 365 bin civarında çıkmıştır. Kürtçe konuşan nüfus ise 1927 sayımında 1.184.416 iken, 1965 yılında 2.219.504'e çıkmıştır.[231]

Dönemin başbakanı İsmet İnönü nüfus sayımı ihtiyacını 11 Mayıs 1926'da yayımladığı başbakanlık bildirisinde açıklayarak yapılacak sayımın merak edilen nüfusun tespitinin yanı sıra siyasi yönünü de dile getiriyordu.[232] Dönemin TBMM Başkanı Abdulhalik Renda'nın 1925 yılında Şey Said İsyanı'ndan sonra Kürt illerini gezdikten sonra İsmet İnönü'ye sunduğu raporda Kürtlerin Türkleştirilmesine ve zapturapt altına alınmasına dair önerilerinin arasında acilen nüfus sayımının yapılması gerekliliği de yer almaktadır.[233] Raporda mevcut nüfusun nitelikleri hakkında daha sağlıklı yorum yapılabilmesi ve alınacak tedbirlerin belirlenmesi için nüfus sayımının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Türkiye'de uzun yıllar boyunca uygulanan nüfus sayımlarında Türkçe dışında farklı anadillerinin varlığı tescil edilmekle birlikte kuruluşundan itibaren Cumhuriyet hükümetlerinin hiçbiri bu anadillerin kamu yaşamının değişik alanlarında kullanılabilmesine yönelik bir girişim içinde olmamışlardır.[234] Bu tespit farklı etnik kökenlerin haklarının geliştirilmesinden çok, bu etnisitelere yönelik asimilasyon politikalarının belirlenmesine ve ne oranda işe yaradıklarının tespitine yaramıştır. Elde edilen verilerden yararlanılarak geliştirilen asimilasyon politikalarının bir ayağını da eğitim oluşturmaktaydı.

---

[230] Şükrü Aslan, Sibel Yardımcı, Murat Arpacı, Öykü Gürpinar, **Türkiye'nin Etnik Coğrafyası:1927-1965 Ana Dil Haritaları,** İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi yy, 2015

[231] Aslan Ş vd. (2015)

[232] Fuat Dündar, **Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar,** İstanbul: Çiviyazıları yy, 2000, s.36

[233] "Abdulhalik Renda Raporu, 1925" Raporun tamamı için bkz. Mehmet BAYRAK, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, Ankara:Özge Yayınları, 1993, ss.452–467.
Ayrıca, Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,** SETA Raporu, Ankara: Seta Yayınları 2016, s. 73- 78

[234] Hüseyin Sadoğlu, "Türkiye'nin Yakın Dönem Dil Politikaları", **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** Şubat 2017, Cilt:3, Sayı 1

3.1.3.3 Eğitim Yoluyla Türkleştirme

Türkçenin yaygınlaştırılması yolunda en etkili araç kuşkusuz eğitim kurumlarıydı. Türkçenin eğitim kurumları aracılığıyla yaygınlaştırılması, yürütülen asimilasyon politikalarının temelini oluşturuyordu. Yabancı ve azınlık okulları dışında kalan bütün eğitim kurumlarında eğitim dili Türkçeydi. Bu anlamda farklı etnik kimliklerin anadilleriyle eğitim yapmasına yönelik resmi düzeyde ne bir tartışma, ne de bir girişim söz konusu olmuştur. Ulus inşa sürecinde oluşturulmak istenen milli kimliğin tüm vatandaşlarca sahiplenilmesi ve ortak duygudaşlığın oluşturulması ancak eğitim yolu ile mümkündü. Amaç Türkleri Türklük bilincine kavuştururken, gayri Türkleri de Türkleştirmekti. İsmail Safa, Cumhuriyet'in ilk Eğitim Bakanı olarak, 1923 tarihinde 7971/3655 sayılı bir genelge yayımlayarak, yaş ve sınıf gözetmeksizin herkesin bir şekilde eğitim sisteminden geçmesi gerektiğini söylemektedir. Safa "yurdun her köşesinin cehalet ve irfansızlığın acısı altında ezildiğine" değinmiş, "halk ile okullar ve öğretmenler arasında yakın ilişki kurulması; eğitimin her yaştaki ve sınıftaki halka ulaştırılması gerektiğini" belirtmiştir.[235] İsmet İnönü ise eğitimin neden yaygınlaştırılması gerektiğini ve amacını 5 Mayıs 1925 tarihinde gerçekleşen Muallimler Birliği toplantısında şu şekilde belirtmiştir:

> Milli terbiyede iki kısım düşünebiliriz; milli terbiyenin siyasi ve vatani itibariyle, Bütün bu topraklara Türk mahiyetini veren bir Türk var. Fakat bu millet henüz istediğimiz yekpare millet manzarasını göstermiyor. Eğer bu nesil şuurla ilmin ve hayatın rehberliğiyle ciddi olarak, bütün ömrünü vakfederek çalışırsa, siyasi Türk milleti harsî, fikri ve içtimaî tam ve kâmil bir Türk milleti olabilir. Bu yekpare millet içinde bütün yabancı harslar hep erimelidir. (…) Yaşayacaksak yekpare bir millet kütlesi olarak yaşayacağız. İşte milli terbiye dediğimiz sistemin umumi hedefi budur.[236]

İnönü'nün bu sözleri Cumhuriyet rejiminin eğitime yüklediği anlamı ifade etmektedir. Bu eğitimin işlevi Türk ulusunu kültürel, düşünsel ve toplumsal olarak inşa ederken, farklı grupları bu inşa ile birlikte asimile ederek milleti homojenleştirmektir. Milli eğitim yolu ile milli kimlik inşasına girişilmiştir. 1925 yılında TBMM Başkanı Abdulhalik Renda tarafından hazırlanan raporda Kürtlerin Türklüğe temsiline dair şu önerilerde bulunulmuştur:

> Türk olup, Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan il ve ilçe merkezlerinde eğitime önem vererek Türklere Türklüklerini iyi tanıtmak, Türkçeyi hâkim kılmak. Kürt Bölgesinde mekteplere ve

[235] Cevat Celep, **Halk Eğitimi,** Ankara: Anı Yayınları, 2003, s.92
[236] İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul: 1999, İletişim Yayınları, ss.143-144

hassaten kız mekteplerine çok ehemmiyet vermek ve kızların mektebe rağbet etmesini sağlamak. [237]

Abdulhalik Renda, bölgeye dair izlenimlerini bu önerilerinin dayanağı olarak sunmuş, "Kürtlerin bölgede lisanlarını hâkim kıldıklarını ve esasen Kürtlerde fikr-i milliyetin günden güne çoğalması ve gelecekte tamamen milli bir isyanın ortaya çıkmasından endişe duyduğunu" dile getirmiştir.[238] Renda, Kürtlerin Kürtçe yaşamasının kabul edilemez olduğunu vurgularken, Kürtler arasında gelişen Kürtlük bilincinin önlenmesi için Türkleştirilmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Öneri listesinin ilk maddesi ise eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. 1929 yılında çıkarılan İlk Mektepler Talimatnamesi'nde temel eğitimin amacı "çocukların milli hayata lâyıkıyla intibak etmeleri" olarak belirlenmiştir.[239]

Yine Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay'ın 1931 yılında Dersim üzerine hazırladığı rapora bakıldığında Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren eğitimin başta Kürtler olmak üzere tüm etnik kimliklerin Türklüğe asimilasyonunu hedeflediği görülmektedir: "Bütün ilçe merkezlerinde birer ve ayrıca Mazgirt civarında ikişer ilkokul açılmalıdır. Bu okullarda Türklüğü telkin edecek, kendilerine Türklüklerini bildirecek ve sevdirecek şekilde eğitim verilmelidir."[240] 1934 yılında Milli Eğitim Bakanlığı ve 1935 yılında Diyarbakır Umum Müfettişliği görevi yapan Abidin Özmen 1935 yılında Kürt illerine dair gözlemlerini ve meselenin çözümüne dair önerilerini sunduğu raporda Kürtlerin asimile edilişine dair yatılı okulların gerektiğini savunmuştur.[241] 1936'da Ankara'da dönemim İçişleri Bakanı Şükrü Kaya başkanlığında yapılan Umum Müfettişliği toplantısında Kürtlerin asimilasyonu için kullanılacak önemli araçlardan biri olarak özellikle "yatılı ve kuvvetli elemanlı köy okulları" işaret edilmektedir.[242] Toplantıdan bir yıl sonra, Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 4 Haziran 1937'de Kültür Bakanlığı'na Dersim'deki askeri harekâtın devamı niteliğinde olacak okulların açılması için bir yazılı önerge gönderir. "Dersim Kız ve Erkek Çocuklarının Yatı Mekteplerinde Yetiştirilmeleri" konulu önergenin ilk paragrafı şöyledir:

---

[237] Abdulhalik Renda Raporu, 1925" Bayrak, M, 1993, ss.452–467; Yayman, H (2016, ss. 73- 78
[238] "Abdulhalik Renda Raporu, 1925" Bayrak, M, 1993, ss.452–467; Yayman, H (2016, ss. 73- 78
[239] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993"e),** İstanbul: Kültür Koleji Yayınları 4, 1994, s.301
[240] "Ömer Halis Bıyıktay Raporu, 1931" Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara: SETA Yayınları, 2016, ss.119-124
[241] "Abidin Özmen Raporu, 1935" (Hüseyin Yayman, **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,** SETA Raporu, Ankara: Seta Yayınları 2016, ss.150-158)
[242] Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları – 1936, Haz. M. Bülent Varlık, 30.

> Kültür Bakanlığı'na, bu günlerde Dersim'de yapılmağa başlayan Islahat meyanında, Türk Kesafeti (yoğunluğu) olan ve Dersim'de oldukça uzak yerlerde kız ve erkek mekteplerinin açılması ve bu mekteplerde Dersim'den getirilecek olan beş yaşını doldurmuş kız ve erkeklerin okutulup büyütülmesi ve muvezi surete yetiştirilecek olan bunlar, yekdiğerleri evlendirilerek baba ve analarından mevrus (miras kalan) emal (malları) ve arazileri içinde birer Türk yuvası kurmaları temin ve bu suretle Türk Kültürü'nün Dersim'de esaslı bir surette yerleştirilmiş olacağı düşünülmektedir.[243]

Dönemin CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal, 1942'de çıktığı Doğu gezisinde, "Bu gençleri Türklüğe yaklaştırmak için, buralardaki mekteplerde ve Halkevlerimizde dil kurslarına daha geniş yer verebilecek bir tertip almalıyız"[244] şeklinde görüş bildirerek Kürtleri Türklüğe temsil etmenin en etkili yolunun Türkçe konuşturmak olduğu yönünde fikir bildirmiştir.

Türkleştirmek konusunda eğitimi işaret eden bunca beyanat ve rapora rağmen 1960'lara kadar Kürt illerinde okullaşma oranının çok da fazla olduğu söylenemez. Örneğin nüfus sayımlarına göre Diyarbakır'da 1927 yılında okuryazarlık oranı % 3,45 iken yirmi üç yıl sonra yani 1950 yılında % 13,90'dır.[245] Burada ekonomik, siyasi ve toplumsal bir dizi sebep etkili olmakla birlikte, çeşitli araştırmalarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kürt illerinde eğitimli bir Kürt orta sınıfının oluşması ve Kürtler arasında ulusal bilincin gelişmesi endişesi ile eğitim yatırımının sınırlandırıldığı ileri sürülür. Mardin Milletvekili Necip Bey'in "Bugünün eli silahlı Kürdünü, yarının eli kalemli münevveri olarak evlatlarımızın karşısına mı dikeceğiz?" sözü de bu kaygının bir ifadesi olarak dile getirilir.[246] Ancak bu kaygı Kürt illerinde okullaşmayı ilkokul ve ortaokul düzeyinde tutmakla aşılmıştır. İsmet İnönü'nün 1935'te çıktığı Doğu gezisinden sonra gözlemlerine dayanarak hazırladığı rapordaki ifadeleri bunu işaret etmektedir:

> Kürtlere okutma yapılıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütaala edilmiştir… İlk tahsil için okutmakta faydamızın daha siyasi olduğu görüşündeyim. Kürtleşmiş ve kolayca

---

[243] "Jandarma Umum Kumandanlığı"nın 04.06.1937 tarihli Kültür Bakanlığı"na Gönderdiği Önerge" Önergenin Şükrü Kaya imzalı tam metni için bkz. Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar: Başbakanlık Dönemi (1937-1939),** İstanbul: 1996, Der yy, s.234

[244] Akt. Nizam Önen, Bir Tek Parti Dönemi Politikacısının Gözünden Cumhuriyet"in "Doğu" Meselesi ve Bürokrasinin Hali: CHP Genel Sekreteri Memduh ġevket Esendal"ın Doğu Gezisi, 162-163.ha

[245] Ercan Çağlayan, "Cumhuriyet Döneminde Diyarbakır'da Eğitim [1923-1950]" Tarih Okulu Dergisi (TOD), Eylül 2014, Yıl 7, Sayı: 19, ss. 625-646. Year 7, DOI No: http://dx.doi.org/10.14225/Joh568

[246] Vahap Çoşkun, M. Şerif Derince, Nesrin Uçarlar, Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri, s.27.

> Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğreterek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok etkili vasıtadır.[247]

Dolayısıyla ilk yıllarda özellikle ilkokulların yaygınlaştırılamaması eğitimli bir Kürt nüfus oluşturmaktan kaçınmaya değil de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan iktisadi sorunlardan, Kürt isyanları ve direnişlerinden kaynaklı bölgesel istikrarsızlıktan kaynaklanmış olabilir, zira bahsedilen kaygı eğitimi sınırlı tutma fikriyle giderilmiş gibidir. 1943 yılında gerçekleşen II. Maarif Şûrası'nda başkanlığını İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun yaptığı Anadili Komisyonu'nun Şûra'ya sunduğu raporda Türkiye'de sağlıklı bir anadili eğitiminin yapılabilmesi için "(...) öğretimin her derecesinde ve bütün sınıflarda milli dil tedrisatının, bir bütün olarak, Türkçe adı altında toplanması gerektiği" ifade edilmiştir.[248] Bu şûrada anadili eğitiminin önemi üzerinde durulurken anadilinden kastın resmi/egemen dil olduğu bir gerçektir; resmi dil üzerinden tarif edilen anadilinin yani Türkçenin eğitim yoluyla tüm etnik unsurlar arasında yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.

Kürtlerin eğitim yoluyla asimilasyonu siyaseti 1960'larda yasal ve Bölge Okulları Yönetmeliği adı altında kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur.[249] 5 Ocak 1961'de yürürlüğe giren 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nun 9. maddesindeki "Çeşitli sebeplerle henüz bir ilkokul açılmamış olup, birbirine yakın birkaç köyün bulunduğu yerlerde veya evleri ve ev grupları dağınık olan köylerde gündüzlü, yatılı, pansiyonlu bölge okulları açılır"[250] hükmü gereğince yatılı ilköğretim bölge okulları ve pansiyonlu ilköğretim okulları açılmaya başlanmıştır.

Yatılı ilköğretim bölge okulları ve pansiyonlu ilköğretim okulları Milli Eğitim Bakanlığı mevzuatında, çeşitli nedenler dolayısıyla 6 ila 14 yaş arasındaki çocukların eğitim-öğretim görecekleri okulların bulunmadığı kırsal bölgelerde, eğitim ihtiyacının giderilmesi için açılan pansiyonlu ve yatılı okullar olarak tanımlanmaktadır. Amaç, nüfusun az ve dağınık olduğu bölgelerde eğitim ihtiyacını karşılamak olarak tayin edilmiştir ama burada dikkat çekici olan istatiksel veri şudur: bu okulların açıldığı 1962 yılından 1973 yılına kadar açılan 59 Yatılı Bölge Okulu'nun neredeyse tamamına

---

[247] Saygı Öztürk, **İsmet Paşa'nın Kürt Raporu**, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s.63

[248] Hüseyin Sadoğlu, "Türkiye'nin Yakın Dönem Dil Politikaları", **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi** Şubat 2017, Cilt:3, Sayı 1

[249] Ayhan Işık, Serhat Arslan, "Bir Asimilasyon Projesi: Türkiye'de Yatılı İlköğretim Bölge Okulları", **Toplum ve Kuram Dergisi,** sayı: 6&7, Kış Bahar, 2012, ss.107-140

[250] **İlköğretim Ve Eğitim Kanunu (1**), Kanun Numarası: 222, Kabul Tarihi : 5/1/1961, Yayımlandığı R. Gazete : Tarih : 12/1/1961 Sayı : 10705,
https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.222.pdf (s.e: 8.5.2020)

yakınının Kürt illerinde bulunması ve dağlık ve dağınık yerleşikliğiyle bilinen Karadeniz bölgesinde ilk 15 yıl boyunca tek bir YİBO'nun açılmamış olması.[251] Milli Eğitim Bakanlığı'nın verilerine göre 1972-73 eğitim öğretim yılında mevcut 59 yatılı bölge okulunun 2 tanesi Kars'ta, 3 tanesi Ağrı'da, 4 tanesi Muş'ta, 3 tanesi Siirt'te, 4 tanesi Van'da, 2 tanesi Hakkâri'de, 4 tanesi Bitlis'te, 3 tanesi Mardin'de, 4 tanesi Diyarbakır'da, 2 tanesi Bingöl'de, 3 tanesi Erzurum'da, 2 tanesi Şanlıurfa'da, 2 tanesi Elazığ'da, 3 tanesi Tunceli'de, 2 tanesi Malatya'da, 2 tanesi Adıyaman'da, 2 tanesi Gaziantep'te açılmıştır. Bu istatiksel veriler yatılı bölge okullarının hedef kitlesinin esasen Kürtler olduğunu göstermektedir. Zira 1960'lara gelindiğinde Türkiye Cumhuriyeti için hâlâ öncelikli Türkleştirilmesi gereken etnisite Kürtlerdir. Cumhuriyet'in ilk döneminde raporlar ve beyannameler bu durumun acilliğine vurgu yapmakta ve kurucu söylemi bu şekilde inşa etmektedir, ancak pratiğe dökülmesi ve uygulamaların yaygınlaşması 1960'ları bulmuştur.

Eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasının 1960'larda hız kazanması tesadüfi değildir. Kürt siyasal hareketinin dönemsel olarak analizinin verileceği bir sonraki bölümde detaylandırılacağı gibi 1950'lerde yani Demokrat Parti döneminde Türkiye'de görece Kürtler açısından kısmi bir özgürlük alanı oluşmuş, Demokrat Parti'nin Kürt oylarını elde etmek için geliştirdiği seçim vaatlerini kısmen uygulaması eğitimli bir Kürt gençliğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Eğitimle doğru orantılı olarak da Kürt gençleri arasında bir Kürt bilinci oluşmuştur. Bu mesele, sonraki bölümlerde derinleştirilecektir.

Kürt entelektüellerinin seslerinin yükselmeye başladığı bu süreç 1960 Darbesi ile kesintiye uğramıştır. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile Cemal Gürsel başkanlığında kurulan kabine tarafından Milli Güvenlik Kurulu (MGK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi Türkiye siyasi tarihinde önemli yer tutan teşkilatlar kuruldu.[252] Gürsel Hükümeti, oluşmakta olan Kürt bilincinin farkındaydı ve Kürtlerin Türklüğe asimile edilme sürecinin hızlandırılması gerektiğini düşünüyordu. Bununla ilgili gerekenlerin tespit edilmesi için Devlet Planlama Teşkilatı'nı "Devletin Doğu ve Güneydoğu'da uygulayacağı kalkınma programının esaslarını" belirlemek üzere görevlendirdi. Teşkilat bu göreve "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da devletin nüfuzunu artırmak ve bölge halkının devlet düzenine daha sıkı biçimde bağlanmalarını sağlamak amacıyla"

[251] Ziya Karamuk, **Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Milli Eğitimimiz,** İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi; 1973, s.63

[252] İbrahim Mavi, **Türkiye'de Demokrasi ve Darbeler,** Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2010

tayin edilmiştir. Bu görevi DPT içinde kurulan Doğu Grubu isimli özel bir ekip üstlenmiştir. Doğu Grubu'nun görevi "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kalkınma, nüfus yapısını değiştirme ve asimilasyon bakımından, tatbiki doğru olacak politikanın prensiplerinin belirlenmesi ve bunların devlet politikası haline gelmesi için gerekli teklifleri yapmaktır."[253] Doğu Grubu yürüttüğü çalışmaların sonucunda bir rapor hazırlamış ve bunu Başbakanlığa sunmuştur. Bu rapor daha sonra 15 Ekim 1961'de kurulan İsmet İnönü Hükümeti'ne de sunulmuştur. Rapor, Kürtlerin Türklüğe asimile edilmesini öngören bir dizi öneri içermektedir. Bu konudaki ilk öneri Kürtlerin batıya göç ettirilmesidir. Daha önceki raporlardan farklı olarak "Kürtler" kelimesi yerine "Kendini Kürt sananlar" ifadesi kullanılmıştır.[254] Yine eğitim alanında da alınması gereken tedbirler sunulmuştur. Raporda eğitime özel bir yer verilmiş, yatılı bölge okulları özellikle vurgulanmıştır. Bu vurgu yatılı bölge okullarının 1960'larda uygulamaya konulması ve özellikle Kürt illerinde yaygınlaştırılmasının ardındaki devlet aklına dair fikir vermektedir.

3.1.3.4 Yerleşim Yerleri İsimlerinin Türkçeleştirilmesi

Türkleştirme politikalarının hedeflediği toplumsal mühendisliğin bir ayağı da yerleşim yerlerinin isimlerinin değiştirilmesiydi. Türklerden başka etnisitelerin varlığını işaret ettiği için Türkçe olmayan coğrafi isimlerin değiştirilmesinin yanında dini ve geleneksel referanslar taşıyan isimler de bu politikalardan nasibini aldılar. 1980'lere gelindiğinde, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde bulunan mezraların % 65'inin ve köylerin % 63'ünün isimleri değiştirilmişti.[255]

Yer isimlerinin değiştirilmesi/Türkçeleştirilmesi 1960'larla başlayan bir uygulama değildir, ancak 1960'larda artmıştır. Bir politika olarak yer isimlerinin değiştirilmesi ilk olarak Osmanlı Devleti'nin son döneminde 13 Mayıs 1913 yılında çıkarılan "İskân-ı muhacirin nizamnamesi"nden sonra uygulanmıştır. Enver Paşa imzasıyla 5 Ocak 1915 tarihinde yayımlanan bir talimatnamede "savaş zamanının sunduğu olumlu imkândan yararlanılarak, Osmanlı topraklarında Ermenice, Rumca ve Bulgarca dillerden olan il, ilçe, köy, dağ ve nehir adlarının Türkçeye tahvili" öngörülmüştür. Bu

[253] Hüseyin Yayman, "27 Mayıs Darbesi ve Doğu Raporu", **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara: SETA Yayınları, 2016, ss.184-192

[254] Hüseyin Yayman, "27 Mayıs Darbesi ve Doğu Raporu", **Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, Ankara: SETA Yayınları, 2011, ss.184-192. Bu rapor kamuoyu ile hiçbir zaman paylaşılmamıştır. Rıdvan Akar ve Can Dündar'ın Bülent Ecevit'in kişisel arşivinde bulunmuş, onlar tarafından ifşa edilmiştir.

[255] Türkiye Mülki İdare Bölümleri, 1 Kasım 1980 durumu, İçişleri Bakanlığı, Genel Yayın No: 408, Seri III, Sayı 4

talimatnamede ad değişikliklerine gidilirken, yeni tayin edilecek isimlerde nelere dikkat edileceği belirtilmiştir.[256] Bu talimatname 5 Haziran 1916 tarihinde kaldırılmıştır.[257]

20 Aralık 1920'de TBMM'nin 117 sayılı oturumunda İzmit milletvekili Sırrı Bey, ülkedeki yer isimlerinin "gayrı milli" kalmasından şikâyet ederek değiştirilmesini gündeme getirmiştir. Bu tartışmalarda Isparta milletvekili Nâdir Bey "Ecnebi isimleri taşıyan köy isimlerinin değiştirilmesine dair" bir önerge vermiştir.[258] Daha sonra 1922'de bazı yerleşim yerlerinin isimleri değiştirilmiştir.[259]

1934-36 yılları arasında Halkevleri, Türkiye genelinde 834 köyün adını değiştirerek, bunlara Türkçe isimler vermiştir.[260] 7 Kasım 1935 tarih ve 6/3279 sayılı Munzur Vilayeti Teşkilatı ve İdaresi Kanun Layihası görüşmeleri sırasında başlangıçta "Munzur" olması istenilen Dersim ilinin ismi İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın teklifi üzerine "Tunçeli" olarak değiştirilmiştir. Dersim'in isminin Tunceli olarak değiştirilmesi 25 Aralık 1935 tarih ve 2884 Sayılı Kanunu ile resmileşmiştir.[261]

1940 yılında İçişleri Bakanlığı 8589 sayılı bir genelge yayımlayarak valiliklerden "yabancı dil ve köklerden gelen ve kullanılmasında büyük karışıklığa yol açan yerleşme yerleri ile tabii yer adlarının Türkçe adlarla değiştirilmesi"ni istemiştir.[262] Bu genelgenin ardından valilikler tarafından yabancı dil ve köklerden gelen yer isimlerine dair raporlar hazırlanmış ve bakanlığa gönderilmiştir. Ancak bu çalışmalar uzun bir süre pratiğe geçmemiştir. 10 Haziran 1949 yılında onaylanan 5442 sayılı İl İdaresi

---

[256] Doç. Dr. Abdulkadir Gül, Ali Rıza Özdemir, "Yer Adlarını İade Etmek mi Kürdistan'a Sınır Çizmek mi?" **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Özel Raporu,** Kasım 2013 https://21yyte.org/assets/uploads/files/21%20yy%20rapor%2018%281%29.pdf (s.e: 10.05.2020)

[257] Gül, A, Özdemir, A.R (2013). Bu süre zarfında şu yer isimleri değiştirilmiştir: "Dersim'e bağlı Kızılkilise, Nazimiye, Muğla'ya bağlı Megri, Fethiye, Hüdavendigâr'a (1918'de Bursa oldu) bağlı Atranos, Orhanili ve Mihaliç, Karacabey, İzmir'e bağlı Ayasluğ, Selçuk olarak değiştirilmiştir."

[258] **TBMM 20 Aralık 1920 tarihli 117 sayılı oturum** https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c006/ehttbmm01006117.pdf (s.e:10.05.2020)

[259] Harun Tunçel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Cilt: 10, Sayı: 2, 2000, ss: 23-34. 1924'te Kırkkilise'nin adı Kırklareli yapılmış; 1925'te, Artvin ilinde büyük kısmı Gürcüce olan yerleşim adları "Meclis-i Umûmiyye-i Vilâyet" (İl Genel Meclisi) kararıyla değiştirilmiştir. Ayrıca bkz.: Yücel Özkaya,"XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler", **Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri,** Ankara:1984, ss. 233-241. "Çift isimle anılan vilayetlerin tek isimle anılması" isimli yasayla 1926 yılında Canik (Samsun), Saruhan (Manisa), Kocaeli (İzmit), Menteşe (Muğla), Bozok (Yozgat), İçel (Silifke), Görle (Görele), Enderin (Andırın) olarak anılmaya başlanmıştır.

[260] Gül, A, Özdemir, A.R (2013)

[261] Dönemin Tunceli Milletvekili Şerafettin Halis'in "Tunceli" isminin "Dersim" ismiyle değiştirilmesine dair 11.02.2009'da verdiği kanun teklifinden alıntı. **TBMM online arşivi:** https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0404.pdf (s.e:10.05.2020)

[262] Bülent Ulaş, J**eopolitik: Türkiye'nin milli güvenliği ve Avrupa Birliği üyelik süreci,** İstanbul: Başlık yy, 2011, s.149

Kanunu ile yer adlarının değiştirilmesi işlemleri yasallaştırılmıştır.[263] Demokrat Parti döneminde hız kazanan yer isimleri değişiklikleri, bu dönemde özellikle Kürtçe yer isimlerini hedeflemiştir. Bu amaç için 1957 yılında Ad Değiştirme İhtisas Kurulu oluşturulmuş ve 21 yıl boyunca yetmiş beş bin yerleşim ismi incelenip bunlardan yirmi sekiz bin kadarı değiştirilmiştir.[264] Bu kurulun pratikleri darbe ile birlikte yoğunlaşmış, darbeyi izleyen dört ay içinde 10.000 civarında yeni köy adı resmi kullanıma sokulmuştur. 1965'ten önce Türkiye'deki yer isimlerinin üçte biri değiştirilmiştir. 12.000 civarında köy ve 4000 civarında bağlı yerleşim yeri ve binlerce akarsu, dağ ve coğrafi şekil Türkçe isimlerle değiştirilmiştir.[265]

Eski isimlerin hafızalardan silinmesi için oldukça katı politikalar uygulandı. Bu isimlerin gösterildiği yazı veya haritaların basılması dağıtılması yasaklandı. Genelkurmay Başkanlığı bünyesinde bu amaçla Harita Genel Komutanlığı kurularak ülkedeki her türlü harita yayımlanması ve dağıtılması izne tabi tutuldu. Yerellerde eski isimleri içeren yayımlar toplatıldı. İlçe, köy ve beldelerde, o yerleşim biriminin eski ismini kullanan herhangi bir işletmenin kurulması engellendi.[266] Bahsedilen heyet 1965-1970 ila 1975-1976 yılları arasında tabii yer isimlerini değiştirmeye yönelik çalışmalar da yürütmüştür. Kurulun çalışmaları, dönemsel olarak kesilse de 1978 yılına kadar sürmüş, 1978 yılında "tarihi değeri olan yer isimlerinin de" değiştirildiği ileri sürülerek çalışmalarına son verilmiştir.

İsim değişiklikleri pratikleri bir yandan mekân üzerinden iktidarın güçlendirilmesini diğer yandan yerel halkın mekân algısını yeniden inşa ederek Türkleştirilmesini hızlandırmayı hedeflemiştir. Öte yandan yer isimlerinin değiştirilmesi toplumsal hafızanın da yeniden kodlanması amacı taşımaktadır. Bu isimlerin toplumsal hafızada işaret ettiklerini silmek, belleği sıfır noktasından başlatmayı hedeflemektedir. Yerleşim yerlerinin değiştirilen isimlerinin iadesi meselesi ileriki bölümlerde değinileceği gibi 2000'li yıllarda siyasetin müzakere alanlarından birini oluşturacaktır. Kürt siyasi hareketi Kürt meselesine dair sunduğu çözüm önerilerine yerleşim

---

[263] **İl İdaresi Kanunu** (1)(2)(3)(4) Kanun Numarası :5442 Kabul Tarihi : 10/6/1949 **Yayımlandığı Resmî Gazete** : Tarih : 18/6/1949 Sayı : 7236 Yayımlandığı Düstur : Tertip : 3 Cilt : 30 Sayfa: 1477 online arşiv: https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.5442.pdf (s.e:10.05.2020)

[264] Melih Coban, Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği, **VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı**, cilt.3, s.667-675

[265] Sevan Nişanyan, **Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları,** TESEV Raporu, İstanbul: TESEV yy, 2011, ss.13-14

[266] Nişanyan, S(2011), ss.13-14

isimlerinin eski isimlerle değiştirilmesini de eklemiştir. AK Parti Hükümeti ise 2013 yılında çıkardığı Demokrasi Paketi'nde bu meseleye de yer vermiştir.

Şimdiye kadar sözü edilen pratiklerden de anlaşılacağı gibi erken cumhuriyet döneminde geliştirilen dil ve eğitim politikalarının temel amaçlarından biri ülke sınırları içinde başta Kürtler olmak üzere mevcut tüm etnik kimliklerin Türklüğe asimilasyonunu sağlamak ve bu sayede tek bir etnik kimlik şeklinde tahayyül edilen Türk ulusunun inşasının önündeki en büyük engeli yani Kürtleri bertaraf etmektir.

Sonuç olarak toparlamak gerekirse; Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden süreç Kürtler için zora dayalı asimilasyon yoluyla Türkleştirme, dolasıyla Kürtçe için de zamana yayılmış bir dil kırım süreci olarak okunabilir. Kürtlerin geleneksel sosyal yapısı geri ve çağdışı şeklinde adlandırılarak yeniden şekillendirilmeye çalışılmıştır. Dilin, kültürün ve geleneklerin bu şekilde tarif edilmesi iktidara tüm uygulamalarında meşruiyet kazandırmıştır. Devletin dil ve eğitim üzerinden yürüttüğü asimilasyon ve Türkleştirme politikaları zora dayalı ve dışlayıcı bir karaktere sahiptir.[267] Kürtlerin asimilasyonuna yönelik pratikler askeri harekâtlar, zorunlu yerinden etmeler, olağanüstü kanunlar, özel yönetim rejimleri, hukuki düzenlemeler, dil ve kültür üzerindeki olağanüstü yasaklar şeklinde tezahür etmiştir.

Bir dizi ulusal dil politikası geliştirmek tüm ulusal inşa süreçlerinde rastlanan bir pratiktir. Bu dil politikası ile o ülkenin sınırları içindeki dillerin kamusal alanda kullanımına dair düzenlenen pratikleri barındıran bir dil planlaması geliştirilir. Bu dil planlamasının iki ayağı olan korpus ve statü planlamasını Türkiye Cumhuriyeti de uygulamıştır. Türkiye Cumhuriyeti en başından beri kamusal alanın tek ve yegâne dili olarak Türkçeyi tasarlamış ve bunu yaparken ülkede yaşayan dillerin tümünü baskılamıştır. Dilsel olarak heterojen bir yapıya sahip olan ulus devletlerde izlenen bu dil siyaseti diğer dillerin kıyımına yol açmaktadır. Kürt dili özellikle hangi dilin resmi dil olarak seçileceği kamusal alanda hangi dilin veya dillerin kullanılacağı, eğitim dilinin hangi dil veya dillerde olacağının belirlendiği statü planlamasından etkilenmiştir.

[267] Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene': Ulusal Kimliğin Etno- Seküler Sınırları (1919-1938),** İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.259,

3.1.4 1980 Askeri Darbesinin Kürtçe Üzerindeki Etkisi

1970'ler Türkiye siyasal tarihinde önemli bir evreyi oluşturur. Türkiye sosyalist hareketinin geliştiği, sendikal hareketin yaygınlaştığı, işçi sınıfının arasında sınıf bilincinin yükseldiği yıllara tekabül eder. Bu yıllar ayrıca bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi Türk sol hareketinden bağımsız bir Kürt hareketinin de ortaya çıktığı yıllardır. Bu yıllarda Kürt siyasal hareketi çok parçalı halde ortaya çıkmış ve on yılın sonlarına doğru kitleselleşerek, Kürtler arasında etnik bir bilincin oluşmasına yol açmıştır. Siyasi bir Kürt kimliği inşa edilirken, kültürel bir diriliş yaşanmakta, Kürt dili, kültürü, edebiyatı ve sanatı filizlenmekteydi. 12 Eylül 1980 Darbesi, yaşanan ekonomik krize çözüm bulmak ve sisteme karşı yükselen sosyalist muhalefeti susturmak üzere gerçekleşmiştir. Bu darbenin bir diğer amacı ise yükselen Kürt bilincini yok etmek ve Cumhuriyet'in başından beri hedeflediği şeyi yani Kürtlüğün Türklüğe asimilasyonunu hedeflemekteydi. 11 Eylül 1980 gecesi sabaha karşı başlayan darbe harekâtıyla 12 Eylül günü ülkenin tüm kurum ve kuruluşları askeri güçlerce ele geçirilmiş ve sivil hükümet susturulmuştur. Darbeyle birlikte Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında beş kişilik bir Milli Güvenlik Konseyi kurulmuştur. Kenan Evren'in ilk bildirisi radyo ve televizyonlardan yayımlanmış ve "Yasama ve yürütme yetkilerinin MGK tarafından kullanılacağı ve kısa zamanda bir bakanlar kurulu oluşturularak yürütme sorumluluğunun bu kurula bırakılacağı" bildirilmiştir.[268]

Milli Güvenlik Konseyi derhal 1961 Anayasası'nı askıya almıştır. Sözü geçen ilk bildiride Konseyin yasama ve yürütme yetkisine sahip olduğu ve alacağı tüm kararların birer Anayasa hükmü yerine geçeceği ilan edilmiştir.[269] Milli Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir Anayasa hazırlamakta kendilerine danışmanlık yapmak üzere atama yoluyla bir Danışma Meclisi oluşturulur. Danışma Meclisi anayasa çalışmalarına başlar ve bir taslak hazırlar. Bu taslağa MGK tarafından son şekli verilir ve 7 Kasım 1982 tarihinde "halkoyuna" sunularak kabul edilir.[270] Bu Anayasa 1961 Anayasası'nın kurduğu mekanizmaları işlemedikleri ya da ülkeyi zarara uğrattıkları

---

[268] "Milli Güvenlik Konseyinin Bir Numaralı Bildirisi", **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi,** Cilt :1 1nci Birleşim 19 Eylül 1980 Cuma, TBMM online arşivi: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c001/mgk_01001001.pdf (s.e:11.05.2020)

[269] Adı geçen bildiri

[270] Bülent Tanör, "Siyasal Tarih", **Türkiye Tarihi, Bugünkü Türkiye 1980-1995**, Sina Akşin (hzl.), C. 5, 3. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 39-41.

gerekçesiyle yeniden düzenlemeye yöneliktir.[271] 12 Eylül rejimi özellikle cumhurbaşkanının yetkilerini artırarak merkeziyetçi yapıyı güçlendirmeyi ve siyasal partiler ve seçim yasaları gibi bir dizi yasal düzenlemeyle "siyasal iktidar" açısından "güçlü hükümet" formülünü gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Yapılan yasal düzenlemeler ve gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasası ile getirilen kısmi özgürlükçü mekanizmaları sınırlamış ve kısıtlamıştır.[272] Bu sınırlama ve kısıtlamaları toplumu aşırı politize ettikleri savıyla gerekçelendirmişlerdir. 12 Eylül rejiminde başta valilerin olmak üzere idarenin yetkileri artırılmış, böylece kişisel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına ciddi denetimler getirilmiştir. Basın yasası,[273] dernekler yasası,[274] sendikalar yasası, siyasal partiler yasası, yükseköğretim yasaları gibi yasalar ile yeni düzenlemeler gündelik yaşamın tüm alanlarına nüfus eder ve muhalefetin tüm araçları elinden alınır. Bu müdahaleler özellikle 1970'lerde gelişmekte olan sınıf bilincine ve Kürt ulusal bilincine karşı yapılmış müdahalelerdir.

1980 Darbesi'nin aktörleri Türkiye'de sendikal mücadelenin ve muhalefetin susturulması için ciddi bir baskı mekanizması oluşturmuş, bunun için binlerce insanın yargılanması, tüm muhalif basının susturulması, muhalif kurum ve kuruluşların kapatılması gibi bir dizi pratikler sergilemiştir. Cezaevleri muhalefetin ıslah edilecekleri kurumlar olarak kurgulanmış, çok yoğun işkenceler gerçekleştirilmiştir. Diyarbakır cezaevi ise cezaevine giren Kürtlerin Kürtlüklerini unutarak çıkmalarını sağlamak amacıyla inşa edilmiş bir işkencehane olmuştur. 11 Eylül 1994 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan rapor insan hakları, yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı hakkının gasp edilmesine dair ağır bilançoyu gözler önüne serer.[275]

Kürtçe açısından ele aldığımızda 1980 askeri rejimi erken dönem baskıcı dil politikalarını bu kez daha da ağırlaştırarak tekrarladı. Darbenin akabinde hazırlanan 1982 Anayasası, kendisinden önceki anayasalar gibi Türkçenin resmi dil olduğunu kabul ediyor ama önceki anayasalardan farklı olarak bu hükmün değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif dahi edilemez olduğunu belirtiyordu. Anayasanın düşünce ve ifade özgürlüğünü düzenleyen 26. maddesi ile basın özgürlüğünü düzenleyen 28.

---

[271] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997, s.112
[272] Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997, s.112
[273] Mehmet Sena Kösedağ, "Darbe Dönemlerinde Basın Alanında Yapılan Yasal Düzenlemelerin Gazetelere Yansıması", **Turkish Studies Social Sciences**, Volume: 14, Issue 3, 2019, ss.803-824
[274] Oğuz Dilek, "Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi", içerisinde **Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları,** der, Güney Çeğin, İbrahim Şirin, İstanbul: İletişim, 2014, 22.347-369
[275] "Darbenin Bilançosu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 11 Eylül 1994, s. 17.

maddesi, "yasayla yasaklanan dil" ibaresi içeriyor ve yasaklanan dillerde fikir beyanını cezalandırıyordu:

> MADDE 26- (…) Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz.(…)
> MADD E 28. — Basın hürdür, sansür edilemez. (…) Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz. (…)[276]

Anayasanın 42. maddesi ise, "Türkçeden başka hiçbir dilin, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına anadilleri olarak okutulmayacağını ve öğretilemeyeceğini" belirtiyordu. Böylece Türkçe dışındaki dillerin eğitimde anadili olarak kullanılması imkânsız hale getiriliyordu. 22 Ekim 1983'te çıkarılan 2932 Sayılı Yasa ise Kürtçenin kullanımını yasaklıyordu. Yasanın 2. Maddesine göre: "Türk Devleti tarafından tanınmış bulunan devletlerin birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dille düşüncelerin açıklanması, yayılması ve yayımlanması yasaktır."[277] Görüldüğü gibi bu yasa Kürtçe yasağını Kürtçenin adını zikretmeden gerçekleştiriyordu. Maddenin çok dikkatlice ve belirli hedefler gözetilerek kaleme alındığı açıktır. Madde bu şekilde yazılarak iki şey amaçlanıyordu: Madde metnindeki "birinci resmi dilleri dışındaki herhangi bir dil" ibaresindeki gaye, Irak'ın ikinci resmi dili olan Kürtçeyi bertaraf etmektir. "Türk Devleti tarafından tanınmış olan devlet" ibaresi ise, ileride kurulabilecek Kürdistan'ı ve dolayısıyla Kürdistan'ın resmi dili olacak Kürtçeyi tanımamak için konulmuştur.[278]

Sözü geçen yasa bu amacına ulaşmak için Kürtçe yapılabilecek her türlü etkinliği yasaklıyor, bu dildeki plak, teyp ve görsel-işitsel bütün malzemeleri yasadışı hale getiriyordu.[279] Bu yasayla birlikte Türkçe bütün vatandaşların resmi dili olmaktan çıkıp anadili olarak ilan edilmiştir. Tekleştirici dil politikaları bu dönemde ağırlaştırılmıştır. Neredeyse bütün resmi kurumlarda şu ibareye rastlamak mümkündür; Türkçe dışında bir dilde konuşmak yasaklanmıştır.

Gündelik hayatta da Kürtçe üzerinde ağır baskılar vardı. Kürtçeye yönelik tutum o kadar sertti ki cezaevlerindeki tutuklu ve mahkûmların aileleriyle Kürtçe

---

[276] "Kanun Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" Kanun No: 2709, Kabul tarihi: 18/10/1982 **T.C. Resmî Gazete,** 20 Ekim 1982, Sayı: 17844

[277] "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" Kanun No. 2932 Kabul Tarihli 19.10.1983, **T.C. Resmî Gazete,** 22 Ekim 1983 Cumartesi, sayı: 16199,

[278] Baskın Oran, "Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye," içerisinde. **Anayasa Yargısı,** C.20 (2003): 61

[279] "Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun" Kanun No. 2932 Kabul Tarihli 19.10.1983, **T.C. Resmî Gazete,** 22 Ekim 1983 Cumartesi, sayı: 16199,

konuşmalarına dahi izin verilmiyordu. Türkçe bilmeyen aile üyeleri çocuklarıyla Kürtçe konuştuklarında dayağa maruz kalıyor, onlardan ya susmaları ya da işaret diliyle anlaşmaları isteniyordu. Aynı şekilde mahkemelerde de Kürtlere kendi anadillerini kullanarak savunma yapma imkânı verilmiyordu. Özellikle Diyarbakır cezaevinde uygulanan pratikler buradaki Kürtlerin doğrudan kimliklerine yönelik uygulamalardı. İşkence sırasında Türkçe marşlar dinletmek, Türkçe marşları hükümlü ve tutuklulara zorla ezberletmek, Kürtçe konuşmayı yasaklamak, konuşanları ağır bir şekilde cezalandırmak, Kürtleri Kürt oldukları için cezalandırmanın ve Türkleştirme girişimlerinin farklı pratikleri olarak ortaya çıkmıştır. Cezaevinde Kürtçenin yasaklanması, Türkçe bilmeyenlerin Kürtçe konuştukları için ağır işkencelerden geçirilmesi ve dilsizleştirilmesi tutukluların işledikleri suçtan değil, sadece Kürt oldukları için cezalandırıldıklarının göstergesi olarak kabul görmektedir. Diyarbakır Cezaevi'nden tanık anlatıları durumun ne kadar ağır olduğunu gözler önüne seriyor.

> Diyarbakır tüm bunların dışındaydı. Tarih, Diyarbakır Cezaevi'nin bir benzerini görmemiştir. Kuşkusuz o dönem Türkiye'nin bütün cezaevlerinde baskı ve işkence vardı ama Diyarbakır çok farklıydı. Çünkü Diyarbakır'ın kimliği farklıydı ve bu yapılanlar bu kimliğe karşı yapılıyordu. Burada insanlara Türk ol deniliyordu.[280]

Diyarbakır Cezaevi, Türkiye'de Kürtlere dilleri nedeniyle yaşatılmış en büyük dramın mekânı olarak hafızalarda yerini almıştır. Cezaevinde Kürtçe konuşanlar ağır işkencelerden geçiriliyordu. Bu durum Türkçe bilmeyen yüzlerce Kürdü dilsiz kılıyordu. Tanıklar tutukluların kendi aralarında bile Kürtçe konuşmalarının yasaklandığını, konuşanların muhbirlerce ihbar edildiğini ve cezalandırıldığını aktarıyorlar. Bu durumda Türkçe bilmeyen tutuklular iletişim kuramaz hale getirilmekteydiler. Türkçe bilmeyen tutukluların Türkçe marşları ezberleyememeleri ve bu yüzden maruz kaldıkları işkenceler; görüşlerde yakınlarıyla Kürtçe konuşamamak da ağır bir yaptırım olarak uygulanmıştır.[281] 1980'lerde Kürtçeye dair baskılar sadece kamusal alanla ve cezaevleri ile sınırlı değildi. Kürtlerin gündelik yaşamlarında da Kürtçe konuşmaları yasaktı. İnsanlar sadece Kürtçe konuştukları için yargılanıyor, hatta hüküm giyebiliyorlardı.[282]

---

[280] Nazif Kaleli, "İpini sapını Koparmış Dolu Dizgin Bir Vahşet", **Serbestî Dergisi Diyarbakır 5 No.lu Askeri Cezaevi Özel Sayısı,** Sayı 14, Eylül-Ekim 2003,ss.106-115

[281]Bknz. **Serbestî Dergisi Diyarbakır 5 No.lu Askeri Cezaevi Özel Sayısı,** Sayı 14, Eylül-Ekim 2003

[282] "Kürtçe Baharda Serbest" **Nokta Dergisi**, 7 Ocak 1990, sayı:1, s. 18. Ayrıca bkz.: **Niştiman Gazetesi**, İsveç: 1983, sayı: 5, sayfa:7: "Yeni yasalarla, (…) Kürtçe konuşmak, yazmak, Kürtçe müzik dinlemek, Kürt (…) varlığını dile getiren her şey yasaklandı. Birçok bölgede Kürt ulusal giysilerinin giyilmesi bile yasaklandı. Giyenler ağır işkence ve ceza gördü. Halk baskıyla Türkçe konuşmaya zorlandı, konuşamayanlar baskı ve zulme uğradı." Sezgin

12 Eylül rejimi aynı zamanda yer isimlerinin Türkçeleştirilmesi konusunda da girişimde bulunmuş, öncesinde Türkçeleştirilmiş isimlerin kullanılmasını yaygınlaştırmak adına birtakım tedbirler almıştır. Yer ismi değişiklikleri 1965'ten sonra seyrelmiş, 1980'e kadar az sayıda girişimde bulunulmuştur. 12 Eylül 1980 Darbesi'ni izleyen yıllarda ise bu konu yeniden öncelikli gündem maddesi haline gelmiştir. 1980'e dek resmi işlemlerde tek tük de olsa kullanılan eski isimler askeri yönetimin kararlı müdahaleleri sonucu uygulamadan kaldırılmıştır.[283] 1980'e kadar nüfus müdürlüklerinde doğum belgelerinde eski köy adlarının kullanıldığı görülürken, darbeden sonra bu uygulamaya son verilmiştir. Kürt illerinde kısmen unutulmaya yüz tutmuş resmi mezra ve mahalle adları, 1980'den sonra askeri ve mülki otoritenin emriyle yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. 12 Eylül rejimi yeni Türkçe isim vermekten çok öncesinde Türkçeleştirilmiş isimlerin pratikte uygulanması için katı tedbirler almıştır.[284]

Sonuç olarak, 1980'ler Türkiye tarihinde Kürt kimliğinin kırılması, Türklük içinde eritilmesi için yapılan uygulamaların ağırlaştırıldığı yıllardır. Kürtlerin toplumsal hafızasında Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan ağır işkencelerle yer etmiştir. Bu uygulamaların başında da dilin kamusal ve hatta özel alandan silinmesine dair ağır baskı pratikleri gelmektedir.

3.1.5 1990'lar: Kürtçenin Varlığının Kabulü

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde başlayan ve 1980 darbesiyle had safhaya varan Kürtçe üzerindeki kuşatma, 1990'lı yıllardan sonra gevşemeye başladı. Kürtler, Cumhuriyet'in ilk döneminde devletin kendi yazışmalarında "Türklüğe temsil edilmesi gerekenler", "Özüne döndürülmesi gereken kendini Kürt zannedenler" olarak kodlanırken; kamusal alanda "Kürt Halkı" olarak varlığı inkâr edilip, "Dağ Türkleri", "Eski bir Türk Boyu", "Medeniyete muhtaç şakiler" olarak anılmıştır.[285] Kürtçe ise "Dağ Türkçesi", "Farsça, Osmanlıca ve Türkçeden devşirilmiş kelimeler yığını" olarak isimlendirilmiştir. 1990'lar bu anlamda tarihi bir kırılmaya işaret etmektedir. Kamusal alanda kısmen de olsa bazı Türk siyasetçileri ve araştırmacılarınca Kürtlere

---

Tanrıkulu ile röportaj, **Radikal**, 25 August 2003: "1980'ler aynı zamanda Kürtçe isimler üzerindeki yasaklamanın yaygınlaşmasına da tanıklık etmiştir. 1980-1983 yılları arasında askeri rejim tarafından kayıt bürolarına yasaklanan Kürtçe isimlerin bulunduğu listeler yollandı."

[283] Nişanyan, S(2011), ss.14-15

[284] Nişanyan, S(2011), ss.14-15

[285] bknz.Faik Bulut, **Türk Basınında Kürtler,** İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2005

"etnik bir varlık" olarak atıfta bulunulan bir süreç başlamıştır. Bu süreç Kürtlerin etnik bir grup olarak kabul edilmesi Kürt dilinin de inkârından vazgeçilmesine imkân sunmuştur.

Kürtlere dair söylemin değişmesi ülkenin ve Ortadoğu'nun siyasi konjonktüründen bağımsız değildir. 1990'ların ilk yılları Kürt meselesinin terör ve güvenlik bağlamında kalmayıp, sosyal ve siyasal olarak çözümlenebilecek bir mesele olarak gündemde yer bulmasına tanıklık etmiştir. Bu konuda en büyük payın, kendinden önceki liderlere göre daha liberal bulunan Turgut Özal'a ait olduğu yaygın olarak kabul görür.[286]

1990'ların Kürt meselesini de etkileyen önemli gelişmeleri arasında Irak'ın Kuveyt'i işgali, 1990 Körfez Krizi, Sovyet Rusya'nın dağılması ve Soğuk Savaş döneminin bitmesi gibi dönüm noktalarını sıralayabiliriz. Bu yıllarda Ortadoğu, ABD eliyle yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu yeni şekillenme Kürtler için Irak'ta özerk bir devlet yapılaşmasının zeminini yarattı ve bu da Kürtleri Ortadoğu'da söz sahibi kıldı. Türkiye bu gelişmelerin dışında kalmayacak, bizzat Özal'ın da bu sürece dahil olma girişimleriyle bir parçası haline gelecekti. Fuat Uçar ve Osman Akandere bu durumu "Özal'ın yanı başında kurulması planlanan Kürt özerk devletinin inşasını öngördüğü ve ileri gelen Kürt liderleri ile görüşerek sürece dahil olmak istediği" şeklinde ifade etmektedir.[287] Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler Kürt sorununun zemininin artık Türkiye ile sınırlı olmadığını ve Ortadoğu'yu da içine almaya başladığını ortaya koymuştur. Özal, Ortadoğu'daki gelişmeleri kontrol edebilmeyi hedefliyor ve bunun için hem Amerika ile hem de Irak'taki Kürt liderleriyle ilişki geliştiriyordu. Bu girişimlerinin içeriden tepki almamasını sağlayabilmek için Kürt sorununun tabu olmaktan çıkması gerektiğini düşünüyordu. Bu bağlamda Özal, 1990 yılında gazetecilere büyükannesinin Kürt olduğunu açıklayarak[288] "Kürt realitesini" tanımış ve meselenin kamuoyunca tartışılmasına imkân sunmuştur.[289]

Öte yandan 1990'larda Türkiye sınırları içinde gelişen bir Kürt hareketi mevcuttur. Bu hareket kitleselleşmekte ve tabanda yayılmaktaydı. Başta Özal olmak üzere dönemin bazı siyasetçileri 1980'li yıllarda yapıldığı gibi sadece askeri tedbirlerle bu meselenin çözümlenemeyeceğini, birtakım sosyal ve siyasal reformlar yapılması gerektiğini dile

[286] Fuat Uçar, Osman Akandere, "Turgut Özal'ın Kürt Sorununa Yaklaşımı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** Sayı: 61, Güz 2017, s. 365-392
[287] Uçar, F ve Akandere, O(2017), ss. 365-392
[288] "Özal'dan ilk çıkış: Anneannem Kürt" **sabah gazetesi,** 15.05.2009
[289] Özal'ın Kürt politikaları konusunda geniş bilgi için bknz. Uçar ve Akandere, 2017

getirmeye başladı. Aynı zamanda bu dönemde Kürt siyasetçilerce sorunun demokratik yollarla çözülmesini tartışmaya açan yasal partiler de kurulmaya başladı. 1990'larda Kürtleri legal siyasette temsil etmek üzere kurulan Halkın Emek Partisi ve ardılları, Kürtlerin taleplerini dile getirmeye başlamış ve Kürt hareketi yeni pratiklere evrilmişti.

Özal, 24 Ocak 1991'de Çankaya Köşkü'nde gazetecilerle söyleşisinde meseleyi şu şekilde ele almıştır:

> Kürt-Türk farkını kaldırmamız lazım. Asimilasyon olmaz. Etnik "background"a gidilirse 10-12 milyon diyorlar. Yıllardır takip edilen bir politika var. Kürt denilmemiş. İlk defa bir başbakan olarak Kürt kelimesini ben kullandım. Bu laflar söylendiğine göre bir şeyler yapılacak tabii. Ama kolay değil. Resmi dil Türkçedir. Vazgeçilemez. Ama adam kendi dilini kullanacak.[290]

Özal bu ve buna benzer pek çok açıklamasıyla, Kürtlerin kamuoyundaki görünürlüğünü artırmıştır. 1990'lı yılları değerlendirirken Kürt meselesinin bu dönem sadece Anavatan Partisi'nin gündeminde olmadığını, diğer partilerin de zaman zaman güvenlikçi yaklaşımların dışına çıktığından bahsetmek gerekir. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller, 10 Ekim 1993'te Avrupa Konseyi toplantısı için gittiği Viyana'da, yaptığı bir öneriyle kısa süreli de olsa bir tartışmanın önünü açıyordu. Basına verdiği demeçte "İspanya'nın tecrübesinden biz de yararlanacağız" diyerek çözüm için Bask Modeli'ni işaret etmişti. Çiller'in açıklamasına dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in tepkisi "Çözümü İspanya'da arama" olmuştu. Tansu Çiller, Başbakan seçildikten kısa süre sonra, Kürtçe televizyon ve Kürtçe seçmeli dersi gündeme getirmiştir.[291] Ancak Tansu Çiller'in bu çıkışı zamanla yerini olağanüstü güvenlikçi ve baskıcı bir çözüm anlayışına bırakmış ve bu anlayış 1990'ların sonuna dek sürmüştür.

Dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, 16 Aralık 1999'da başbakan yardımcısı olarak gittiği Diyarbakır'da "Geçmişe artık sadece yanlışlarımızdan ders almak için bakmalıyız ve aynı yanlışları tekrarlamamalıyız. (…) Avrupa Birliği'ne üyeliğimize giden yolun Diyarbakır'dan geçtiğine inanıyorum" diyerek[292] o dönem pek çok kesimin tepkisini çekti. Ancak bu söz 2000'li yıllarda Kürt meselesinin Avrupa Birliği ekseninde yeniden ele alınmasının önünü açacaktı.

---

[290] Hasan Cemal, **Kürtler**, İstanbul: Everest Yayınları, 2015. s.126
[291] "Bask Modeli'nden faili meçhullere", **aljazeera.com,** 26.12.2013, http://www.aljazeera.com.tr/dosya/bask-modelinden-faili-mechullere (s.e: 12.05.2020)
[292] "AB yolu Diyarbakır'dan geçer", **Sabah Gazetesi,** 10.08.2009

2000'li yılların ilk yirmi yılının en etkili Türk siyasetçisi olan Recep Tayyip Erdoğan, 1991 yılında Refah Partisi (RP) İstanbul İl Başkanı olarak Genel Başkan Necmettin Erbakan'a sunmak üzere bir Kürt raporu hazırladı.[293] Raporun ilk bölümünde mesele "Kürt sorunu" olarak tarif edilmiş, günümüzde Doğu ve Güneydoğu olarak adlandırılan bölgelerin tarihin eski devirlerinde Kürdistan olarak adlandırıldığı ifade edilmiştir. Kürtlerin konuştuğu dil olan Kürtçenin, Türkçeyle ilgisi olmayan müstakil bir dil olduğu ifadesi de raporda yer almıştır. Kürtlerin büyük çoğunluğunun Türklerle birlikte eşit ve gönüllü bir birliktelik oluşturmak istediği belirtilen raporda, PKK ile sürdürülen geleneksel zora dayalı yöntemin başarısızlığa mahkûm olduğu, Kürt sorununa tam demokrasi ve kültürel çoğulculuk temelinde yaklaşılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Rapor, Türkiye'de dileyen herkesin kendi ana dilinde eğitim-öğretim yapabilmesi gerektiğini de dile getiriyordu.[294] Sözü geçen raporda Kürt dili için özel bir bölüm hazırlanmış, anadilinde eğitim hakkına vurgu yapılmıştır.

1990'lı yıllarda Kürtçe üzerindeki baskı ve yasakları ülke gündemine sokan ve bu konunun tartışılmasını sağlayan ilk pratik Sosyal Demokrat Halkçı Partisi (SHP) Genel Başkanı Erdal İnönü ve SHP'li yirmi milletvekilinin 7 Eylül 1989'da Meclis Başkanlığı'na sunduğu yasa tasarısıydı. Bu yasa tasarısı ile Kürtçenin yasaklandığı 2932 Sayılı Kanunun değiştirilmesi teklif ediliyordu.[295] Bu tasarı Adalet Komisyonu'nca incelenmeye alınmış, meclisin gündemine getirileceği belirtilmişti. Bu tasarı üzerine pek çok siyasetçi tartışmaya dahil olmuştur. *Nokta* dergisinin arşivlerinden yola çıkarak söylenebilir ki Anavatan Partili Kürt milletvekilleri de bu tasarıyla ilgili olumlu görüş bildirmişler ve Erdal İnönü'ye destek vermişlerdir.[296]

SHP daha sonra 19 Haziran 1990 yılında "Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri" ismiyle bir rapor hazırlamıştır. Bu rapor 15 Temmuz 1990 tarihinde parti meclisinde kabul edilmiştir.[297] Bu raporun en önemli yönü Kürtlerin ayrı bir etnisite olarak varlığına işaret edilmesidir. Raporda şu ifade yer almıştır: "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bazı bölümlerinde yaşayan yurttaşların ağırlıklı bir bölümü etnik açıdan Kürt kökenlidir."[298] 2932 Sayılı Kanunun

---

[293]Arslan Bulut, "Tayyip Erdoğan'ın 1991'deki Kürt Raporu", **Yeniçağ Gazetesi,** 22.02.2013 https://www.yenicaggazetesi.com.tr/tayyip-erdoganin-1991deki-kurt-raporu-25863yy.htm (s.e: 9.5.2019)
[294] Bulut, A. 2013
[295] "Kürtçe, Baharda Serbest", **Nokta Dergisi,** 07.01.1990, sayı:1, ss.18-21
[296] **Nokta Dergisi,** 07.01.1990
[297] Yayman, H (2016), ss.237-250
[298] **Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri,** Sosyal Demokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu, Temmuz 1990, Ankara, s. 28

Kürtlerin asimilasyonu için hazırlandığına ve bunun kabul edilemez olduğuna vurgu yapılan raporda[299] anadili yasaklarının dayandırıldığı her türlü kanunun yürürlükten kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Raporda "yurttaşların anadillerinde serbestçe konuşabilmeleri, yazabilmeleri, öğretebilmeleri, bu dillerde değişik kültürel etkinlikte bulunabilmelerinin güvence altına alınacağı ve yayın yapılması olanağı sağlanacağı"[300] ifade ediliyordu. Bu düzenlemelerin yapılabilmesi için devlet eliyle araştırma birimleri ve enstitüler kurulacağı vaat ediliyordu. Raporda Türkçe'nin devletin resmi dili ve eğitim dili olarak kalacağı özellikle belirtilmiş ve "Türkçenin tüm yurttaşlara öğretilmesi için gerekli önlemlerin alınacağı ve uygulanacağı"[301] eklenmiştir.

Raporun yayımlanmasından sonra SHP'li 17 Milletvekili "Türkçeden Farklı Dillerin Kullanılması Hakkında Kanun Teklifi" vererek Kürtçenin kullanılması üzerindeki yasakların kaldırılmasını talep etti. Teklifin gerekçesinde "Devlet hiçbir şekilde var olan etnik yapıları inkâra dönük yaklaşımlarda olamaz, bu amaçla asimilasyon politikaları uygulayamaz" denilmekteydi.[302] SHP'nin sözü geçen raporunda ve sunduğu yasa teklifinde ısrarla devletin resmi ve eğitim dilinin Türkçe olduğuna dair vurgu vardır. Dolayısıyla SHP'nin çözüm önerilerinde bir kimlik hakkı olarak anadili değil de bireysel / kültürel hak olarak anadilinin üzerindeki yasakların kaldırılması vurgusu mevcuttur.

1990'lı yılların başında Kürt meselesinin çözümünde güvenlikçi yaklaşımların yeterli olmadığı, birtakım sosyal ve siyasal reformların yapılması gerektiği tartışmalarına geniş çevreler katılmakta ve bu konuda pek çok kesim reform konusunda olumlu beyanda bulunmaktaydı. Tartışmanın ana eksenini Kürtçe üzerindeki yasakların kaldırılması belirlemekteydi. Kürtçe konuşma ve Kürtçe yayıncılık üzerindeki yasağın kaldırılmasına dair geniş bir konsensüs vardı. Bu bağlamda, "dil meselesi", "dil hakları" gibi kavramlar etnik çatışmaların, müzakere süreçlerinin en önemli bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Dönem dönem federasyon, Bask modeli, Kürt halkının kültürel haklarının tanınması şeklinde ortaya atılan çözüm önerileri[303] sunulmuş olsa

---

TBMM açıkerişim arşiv, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y (s.e:12.05.2020)

[299] a.g.k

[300] a.g.k

[301] a.g.k, ss.43-44

[302] Yayman, H (2016), ss.237-250

[303] "Güneydoğu Model Arayışları; Kürtçeye Özgürlük", **Nokta Dergisi,** 3 Haziran 1990, sayı:22, ss.17-22

da 1990'larda dil meselesinde atılan tek somut adım 2932 Sayılı Kanunun kaldırılması olmuştur. 1990'lı yılların başında farklı çözüm önerileri tartışılsa da güvenlikçi yaklaşım çözümün merkezinde yer almaya devam etmiştir.

1991 yılının Nisan ayında Türkçe veya devlet tarafından daha önce resmi olarak kabul edilmiş diğer diller dışında bir dille konuşmak, yazmak, müzik yapmak gibi faaliyetlerin üzerine yasak koyan 2932 Sayılı Kanunun, Anavatan Partisi tarafından kaldırılması Türkiye'nin dil siyasetinde ilk kırılma noktası olarak kabul edilmektedir. Kürtçenin inkâr ve yasaklanmasından varlığının kabulüne gelinen sürecin önemli bir parçasını bu pratik oluşturmaktadır.

12 Nisan 1991 tarihinde kabul edilen 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu[304] Kürtçeyi üstü örtük şekilde "yasak dil" kapsamından çıkararak, bu dille gazete, dergi, kitap basımının ve müzik yapılabilmesinin önünü açtı. Bu kanunun 29. Maddesinin "e" bendinde, 2932 sayılı Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayımlar Hakkında Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.[305] Ancak gerek 1982 Anayasası'nın "kanunla yasaklanmış herhangi bir dilin düşüncelerin açıklanmasında ve yayınında kullanılamayacağı"nı öngören 26. ve 28. maddeleri, gerek benzer hükümleri ihtiva eden Basın Kanunu'nun 16. ve Siyasî Partiler Kanunu'nun 81. maddeleri yürürlükte kaldığı için Türkçe dışındaki dillerin kitle iletişiminde kullanılıp kullanılamayacağı tartışmalı durumunu bir süre daha muhafaza etmiştir. Kürtçe yasağı aynı zamanda eğitim ve yasal partiler kanunlarıyla devam etmekteydi.

Yukarıda alıntılardan da anlaşılacağı gibi 1990'lar Kürtlerin ve dolayısıyla Kürt dilinin varlığının inkârından vazgeçildiği yıllardır. Kürt dilinin üzerindeki yasakların kısmi de olsa kaldırılması Kürtçe dil aktivizmini konu alan bir sonraki bölümde de anlatılacağı gibi Kürt dilinin kamusal alanda görünür kılınması, Kürtçe okur-yazarlığın yaygınlaşması, Kürtçe yayıncılığın filizlenmesi, Kürt edebiyatı, müziği ve sanatının gelişmesine olanak vermiştir. Ayrıca bu yıllarda dilin gelişmesi, yaygınlaşması ve Kürtler arasında dil bilincinin oluşmasını amaçlayan, entelektüel çevreyle sınırlı da kalsa, bir dil aktivizminin yeşerdiğini söylemek mümkündür.

---

[304] "Terörle Mücadele Kanunu" Kanun No . 3713 Kabul Tarihi ; 12.4.1991, yayımlandığı **Resmî Gazete,** 12.04.1991, sayı: 20843

[305] "Terörle Mücadele Kanunu" Kanun No . 3713 Kabul Tarihi ; 12.4.1991, yayımlandığı **Resmî Gazete,** 12.04.1991, sayı: 20843

1990'larda devletin yıllardır yürüttüğü yasakçı dil siyasetinin kısmi de olsa gevşemesinin ve devletin Kürtçenin varlığını kabul etmesinin başlıca nedeni yukarıdaki aktarmalardan anlaşılacağı gibi bu meselenin daha fazla inkâr edilemez hale gelmesiydi. Kürt siyasal hareketi kitleselleşmiş; Kürt meselesi artık sokağa taşmıştır. Sokağı yönetmek inkârla mümkün olmamaya başlamıştır. Özellikle dil üzerindeki yasakların kısmi kaldırılması sokağı yönlendirenlerin "dilimiz yasak" söylemine karşı geliştirilmek istenmiştir. Bununla birlikte uluslararası konjonktür de artık kimliklerin inkârla bastırılmasını olanaksız kılmaktaydı. Hükümetin içeride kendi kitlesine ve uluslararası camiaya yeni bir şey söylemesi gerekmekteydi.

> Devlet yükselen Kürt muhalefetini yönetebilme aracı olarak da dil meselesini gündeme getirmiştir. Çünkü artık topyekûn inkâr etme, dili yok sayma, sahada olumsuz durumlar üreten bir tablo ortaya çıkarıyordu. Yükselen Kürt hareketine verilmiş bir cevap olarak bunlar gündeme geldi. Kısmi tanınma ile Kürtçenin ayakta kalamayacağı biliniyordu.[306]

Sosyo-dilbilimsel literatür bir azınlık dilinin, hâkim bir dilin varlığında ayakta kalmasının o azınlık dili lehine pozitif ayrımcılık yapılmadığı, bir dizi tedbirin alınmadığı sürece mümkün olmayacağını işaret eder. Bu tedbirlerin başında anadilinde eğitim gelmektedir. O dilin pazarın yani ekonominin dili olması, iş bulmada avantaj haline getirilmesi, en azından yerel yönetimlerde ikinci resmi dil olarak kullanılabilmesi gibi bir dizi dilsel düzenleme gerekmektedir. Zira 1990'larda Türkçe resmi dil olarak ülkedeki konumunu bu derece güçlendirmişken, Kürtçeye sunulan yayıncılık ve müzik serbestisi onu Türkçenin asimilatif gücüne karşı daha direngen kılmayacaktır. 1990'lar, Türkçe eğitimin köylere varana kadar topluma nüfuz ettiği, bu eğitim sayesinde farklı bir kariyerin / kaderin çizilebileceği bilgisinin yaygınlaştığı, Türkçe televizyonun her eve girebildiği dönemdir.

Yasakların yasal düzeyde kaldırılması Avrupa ile gelişen ve AB sürecine doğru götüren ilişkiler açısından da önemliydi. Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin topluluğa katılım talebiyle ilgili olarak görüşlerini bildirdiği 20 Aralık 1989 tarihli raporda "İnsan hakları alanında ve azınlıkların kimliğine saygı konusunda son zamanlarda bazı gelişmeler olmakla beraber, bunlar henüz bir demokraside olması gereken düzeye ulaşmamıştır" şeklinde bir ibare konulmuştur.[307]

---

[306] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme

[307] "Türkiye´nin Topluluğa Katılım Talebiyle İlgili Olarak Komisyon Tarafından Verilen Görüş (20 Aralık 1989)", **Türkiye Cumhuriyet Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi,** http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-topluluga-katilim-talebiyle-ilgili-olarak-komisyon-tarafindan-verilen-gorus-_20-aralik-1989_.tr.mfa (s.e:12.06.2020)

Sahadan aktarılanlar, başta Özal olmak üzere dönemin hükümet yetkililerinin toplumsal yapıyı iyi bildiğini göstermektedir. Kürtçe üzerinde uygulanan politikalar sayesinde Kürtçe okur-yazar kalmamıştır. 1990'larda Kürtçe yayıncılık hayatına başlayanlar bile, daha sonra detaylandırılacağı gibi, bu konuda ciddi bir tecrübesizlikle başlamışlardır. Dolayısıyla Kürtçe öğretim ve eğitimin önü açılmadığı sürece Kürtçe yayımlar marjinal kalacak, Kürtlerin kimlik inşasına önemli katkısı olmayacaktır:

> Kimlik konusu Kürt hareketinin ana motivasyon kaynaklarından biriydi ve ilk adım oradan atıldı, sınırlı bir tanıma alanı oluşturuldu. Yıllardır baskı altında kalmış bir dilin korunmasına yönelik adımlar atmadı, alan yaratmadı. Kısmi, sembolik tanıma oldu. Devlet 90'lı yıllarda bu atılacak adımın dilsel kolektif kimlik koruma anlamında çok büyük bir araç olmadığının farkındaydı. Ancak hareketin argümanlarını boşa çıkarabilecekti.[308]

Kürtçe meselesinin siyasetçilerce Kürt muhalefetini bertaraf ederek, kendi iktidar alanlarını genişletmek üzere ele alındığı da dile getirilmektedir:

> Sağ siyasilerde şöyle bir sorun var, değer temelli bakmadıkları için, bu doğrudur, bu bir haktır ve sonuçlarından bağımsız olarak bunun sağlanması gerekir, bunu kullanılabilmesi gerekir, demezler. Gerçi sadece sağ değil, siyaset dünyası böyle. Bunun önünü açarsam beni güçlendirir mi, zayıflatır mı? Beni zayıf düşürecekse, bu haklar biraz daha kullanılmasın, derler. O zaman da üzülmüştüm, mesela Şıvan Perver'in kasetleri açıktan satılmaya başlanınca satışları epeyce düşmüştü. Özal'ın kendisini suçlamayayım ama kendisi de dahil hükümet yetkilileri şöyle söyledi: Gördünüz mü, ne oldu, yasağı kaldırdık, 3 milyon satan kaset, 150 bine düştü. Dolayısıyla kaset yasağının kaldırılmasını, o dönemdeki tansiyonu düşürmeye, Kürt seçmeni rahatlatmaya ve kazanmaya yönelik küçük taktik adımlar olarak değerlendirmek daha doğru olur.[309]

Neticede, 2932 Sayılı Yasa'nın kaldırılması ve dolayısıyla Kürtçe müzik ve yayıncılığın önünün açılması Cumhuriyet'in yasaklayıcı ve inkârcı dil siyasetinde kısmi özgürlükçü ve kabullenici bir siyasete dönüşümün başlangıcıdır. Bu dönüşümle beraber Türkiye'de yalnızca Türklerin değil diğer etnisitelerin de var olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Yasaklayıcı dil siyasetinden düzenleyici dil siyasetine geçişin de başlangıcıdır bu dönem. Özellikle 2000'li yıllarda Türkçe resmi ve eğitim dili olarak yerini muhafaza etse de devlet, diğer dillerin ne ölçüde ve hangi alanlarda görünür olabileceğine dair düzenlemelere girişmiştir.

1990'lı yıllar Kürt dilinin kültürel haklar ve bireysel haklar çerçevesinde ele alınmaya başlandığı yıllardır. Bu anlamda devletin yıllardır süregelen inkârcı söyleminde bir

[308] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme
[309] Yılmaz Ensaroğlu, 20.03.2018 tarihli görüşme

kırılma yaşanmıştır. Ancak bu dönemde dilin üzerindeki kısıtlamalar çok cüzi bir şekilde kaldırılmış, daha geniş kapsamlı reformların gerçekleşmesi 2000'li yıllarda mümkün olmuştur.

3.2 2000'li Yıllarda Gerçekleştirilen Reformlar: Kabulün Kamusal Alana Yansıması

2000'li yıllar Türkiye'nin dil siyasetinde ikinci kırılmanın yaşandığı yıllar oldu. 2000'li yıllarda gerçekleştirilen bir dizi reformla pek çok alanda Türkçe dışındaki dillerin üzerindeki yasaklar kaldırılmıştır. Türkçe, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsuru olarak resmi dil ve eğitim dili olarak kalmakla birlikte, diğer dillerde yayın yapmak, bu dilleri öğretmek, mahkemelerde bu dillerde savunma yapmak, hatta özel okullarda kısmi de olsa bu dillerde eğitim vermek serbest hale geldi. Bu reformlar birden ve kısa zamanda yapılmadı, yaklaşık bir on beş yıla yayıldı.

Önceki bölümde bu sürecin tarihsel zeminini hazırlayan 1990'lı yıllardan kısaca bahsedildi. Bu bölümde ise 2000'li yıllarda dil siyasetinde yaşanan bu dönüşümün sebeplerine ve kısmen sonuçlarına bakılacak. Gerçekleştirilen bu reformların Kürtler açısından yarattığı imkân ve kısıtlılıklara ise Kürtçe dil aktivizminin anlatıldığı bir sonraki bölümde değinilecek.

3.2.1 2000'den 2009'a: Avrupa Birliğine Giden Yolda Kürtçe

Bu dönemde Türkiye'nin dönüşen söylemini ve dil siyasetini birkaç motivasyon üzerinden okumak mümkündür. Her şeyden önce Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday statüsü kazanması ülkenin bir sonraki on yılının siyasetini etkileyen faktörlerden biri olmuştur. Türkiye aday statüsü kazandıktan sonra üye olmak için gereken bazı kriterler uygulamaya koyuldu. Bu da geliştirilen reformların bir ayağını oluşturdu. Öte yandan 2000'li yıllara gelindiğinde Kürtler arasında kitleselleşen Kürt muhalefeti Kürt meselesinin sacayaklarından biri olan dil meselesini daha fazla gündeme getirmeye başlamış, bu bağlamda meselenin çözümünde Kürt dili iki taraf için de bir müzakere aracı haline dönmüştür. Dilin bir müzakere aracı olarak kurgulanmasına bir sonraki bölümde detaylı bir şekilde değinilecektir. Aynı zamanda dil reformları kendileriyle başlamasa da bu konuda en önemli adımları atan ve 2000'lerin ilk on beş yılında Türkiye'nin siyasi gidişatını neredeyse tek başına belirleyen Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) İslami yönüyle muhafazakâr

Kürtlerin önemli bir kesiminin sempatisini kazanmıştır. Bu da AK Parti'nin bu sempatiyi geliştirmek ve siyasi desteğe ve/veya oya dönüştürebilmesi için meselenin çözümüne dair adım atmasına yol açmıştır. Öte yandan yine bir sonraki bölümde değinileceği gibi özellikle PKK lideri Öcalan'ın 1999 yılında yakalanması ile verdiği ateşkes ve silahlı güçlerini çekme kararıyla ülkedeki çatışmalı ortama son vermesi de hükümetin Kürtçe konusunda bir şeyler yapmak için elini güçlendirmiştir. Zira çatışmalı ortamlarda kriminalize olan Kürt meselesine dair siyasi çözüm önerileri çatışmasız ortamlarda daha fazla normalleşmektedir. Örgüt 1999-2003 yılları arasında ateşkesi sürdürmüş ve silahlı güçlerini mobilize etmemiştir.[310] Yine süreci belirleyen bir diğer etken de 2000'li yıllarda Irak'ta rejimin değişmesi sonucu ülkenin Kürtlerle federe bir devlet şeklinde yeniden dizayn edilmesidir. 2002 yılında kurulan AK Parti Hükümeti, sınırlarında kurulan Kürt Federe Hükümeti ile temas kurmuş, özellikle ekonomik alanda ilişki geliştirmiştir. Bu ülkenin yeni gelişmekte olan pazarında pay sahibi olmuştur. Bu ilişkiler kendi sınırları içinde yaşayan Kürtlerle de yeni bir hukuk geliştirmesini gerektirmiştir. Ülke sınırları içinde ve dışarısında yaşanan tüm bu gelişmelerle birlikte Kürt meselesi ve dolayısıyla Kürt dili açısından yeni bir dönem başlamış oldu.

Türkiye, 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü kazandı ve bu statünün gereği olarak etnik ve kültürel çoğulculuk konusunda reformlar yapması hususunda baskı altına alındı. Avrupa Birliği İlerleme raporları sıklıkla Türkiye'nin çok-dilli ve çok-kültürlü Avrupa Birliği'ne dahil olabilmesi için kültürel çeşitlilik konusunda ciddi reformlar geliştirmesi gerektiğini dile getiriyordu. 1998 yılında Avrupa Birliği'nce hazırlanan raporda "insan hakları ihlallerinin sürekliliğine ve azınlıklara yönelik uygulamalardaki temel eksikliklere dikkat çekilerek, Güneydoğu'daki duruma, askeri olmayan, sivil bir çözüm bulunması" önerilmektedir.[311]

Türkiye'den Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartını ve Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni imzalaması, dahası Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye koyduğu çekinceleri kaldırması istenmekteydi.[312]

---

[310] Joost Jongerden ve Ahmet Hamdi Akkaya, **PKK Üzerine Yazılar,** İstanbul: Vate yy, 2015, ss.133-134

[311] **Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu** https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (s.e: 16.05.2020)

[312] **Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu**

Türkiye, beklenen reformların tümünü gerçekleştirmemekle birlikte, 2000'li yılların başında Avrupa Birliği'ne Uyum paketleri çerçevesinde birtakım değişikliklere gitmiştir.

Bu mevzuat değişikliklerinin ilki 17 Ekim 2001 tarihinde 1982 Anayasası'nda gerçekleştirildi. TBMM, Anayasa'nın 26. maddesinde yer alan "(...) düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" hükmü ile 28. maddesinde yer alan "Kanunla yasaklanmış bir dilde yayım yapılamaz" ibaresini kaldırdı. Böylece kamuoyunda "dil yasağı" olarak bilinen ve kitle iletişiminde Türkçe dışındaki yerel dillerin kullanımını engelleyen mevzuatın anayasal dayanağı kaldırılmış oldu. Böylelikle "yasayla yasaklanmış" dil ifadesi anayasadan çıkarıldı.[313]

Daha sonra 9 Nisan 2002 tarihli İkinci Uyum Paketi'nde Basın Kanunu'ndaki "yasaklanmış dil" kavramı kaldırıldı. Yine aynı uyum paketi ile Dernekler Kanununun 5. maddesinin altıncı bendinde yapılan değişiklikle, "Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak" amacı çerçevesinde dernek kurulması yasak kapsamından çıkarılmıştır.[314] Aynı kanunun 6. maddesinde yapılan değişikliklerle, derneklerin tüzük ve diğer dernek mevzuatının yazımında ve yayımlanmasında, genel kurullarında, özel veya resmi açık veya kapalı yer toplantılarında kanunla yasaklanmış dilleri kullanmaları yasak kapsamından çıkarılmıştır.[315] 3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi'nde de, radyo ve televizyonlarda farklı dillerde yayın serbestisi düzenlendi. Bu paketle birlikte 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayımları Hakkında Kanun'un 8. maddesinde değişiklik yapılarak "Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde" yayın yapılmasına olanak verdi.[316]

---

https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_1998.pdf (s.e: 16.05.2020)

[313] "**Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun,** Kanun No: 4709, Kabul Tarihi:03.10.2001, **yayınlandığı Resmi Gazete:** 17 Ekim 2001, sayı:24556

[314] **Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler,** Ankara: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Haziran 2007

[315] **Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler'** Ankara: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği**,** Haziran 2007

[316] **Resmi Gazete,** 09.08.2002, sayı:24841

Dönemin Başbakanı Bülent Ecevit seçim kampanyaları çerçevesinde gittiği Van'da yaptığı kitle konuşmasına "Kürt Kardeşlerim" diyerek başlamış ve sözü geçen reformlara şu şekilde atıfta bulunmuştur:

> (…) Anadil öğrenimi olanağı sağlandı. Bundan sonra ülkemizde anadilde özel öğrenim yapılabilecek. Bu arada Kürt kardeşlerimizin kendi dillerinde özel öğrenimi sağlanmış oldu.[317]

Ecevit'in ardından söz alan dönemin Milli Eğitim Bakanı Necdet Tekin de, yapılan reformlara atıfta bulunarak, "Farklı dil ve lehçelerde öğrenime ilişkin yönetmelik taslağını hazırladık. Hiçbiriniz korkmayın, devlet bunu çıkaracak" dedi. Böylece siyasetçiler, yaptıkları reformlarla bir yandan Avrupa Birliği sürecinin gereklerini yerine getirmekte, diğer yandan bunları iç siyasette seçim propagandası olarak kullanmaktadır. Genelde tüm seçmenine Avrupa Birliği müjdesi ve/veya vaadinde bulunurken, Kürtlere de sağlanan dil hakları üzerinden mesaj veriliyordu. Meydanlardan Kürtlere "Kürt kardeşlerim" olarak seslenmek bundan sonra yaygınlaşan bir davranış olacaktı.

Siyasetçiler meydanlarda bu reformların propagandasını yaparken Kürtçe konusunda çelişkili uygulamalar mevcuttu. Diyarbakır'da Kürtçe şarkı söyledikleri gerekçesiyle KESK (Kamu Emekçileri Sendikası Konfederasyonu) Müzik Grubu üyeleri Bendivelat Eminoğlu, Sertaç Demirel, Sedat Balibey, Zahide Petekbaşı ve Ramazan Demir hakkında memurluktan men cezası verilmişti. Bu mesele gazete manşetlerine "Kürtçe Yasak mı Serbest mi?" şeklinde yansımış,[318] İnsan Hakları Derneği konuyla ilgili yaptığı açıklamada şunları dile getirmiştir:

> Kürt kökenli yurttaşlara, hem "diliniz serbesttir" demek hem de bu dil kullanıldığında cezalandırmak, milyonlarca insanla oyun oynamaktır. Bu tür yaklaşımlar bir tür devlet politikasıysa bu durum kamuoyuna açıkça ifade edilmelidir. Kürtçe yasak mı? Serbest mi? Bunu bilmek, ona göre hareket etmek istiyoruz.

Sonraki bölümlerde örnekleri görüleceği gibi Kürtçeye dair yapılan hukuki düzenlemeler, söylemler ve uygulamalar arasında sık sık bu tür çelişkili durumlar yaşanmıştır.

Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK), 18 Aralık 2002 tarihinde çıkardığı Radyo ve Televizyonların Yayımlarının Dili Hakkındaki Yönetmelik ile Türkçe dışındaki

---

[317] **Sabah Gazetesi,** 09.09.2001

[318] "Kürtçe yasak mı serbest mi?", **Evrensel Gazetesi,** 24.11.2002

yerel dil ve lehçelerde yayın yetkisini TRT'ye veren bir düzenleme yaptı. Buna göre yerel dillerde yapılacak yayımlar, radyoda haftada dört saati, televizyonda ise iki saati aşamayacaktı. Getirilen bu süre sınırlamasına ilave olarak, yayımların sadece yetişkinlere yönelik olması, dil öğretimine yönelik olmaması ve Türkçe altyazı zorunluluğu gibi sınırlamalar da vardı.

19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe giren 6. Uyum Paketi'yle TRT'nin yanı sıra özel radyo ve televizyon kuruluşlarına da farklı dil ve lehçelerde yayın yapma imkânı getirildi.[319] 8 Haziran 2004'de TRT tarihinde ilk kez Kürtçe yayın yapıldı.[320]

Avrupa Birliği sürecinin başlamasıyla, Kürtçe konusunda yapılan reformlara 1999'da kurulan DSP, MHP ve ANAP Koalisyon Hükümetince başlanmıştır. Fakat bu dönemde AK Parti kurulmuş ve mecliste milletvekilleri bulunmaktadır. Meclis tutanaklarına bakıldığında bu dönem gerçekleştirilen reformlara dair tartışmalara katıldıkları ve hükümeti bu reformlar konusunda destekledikleri, hatta daha da özgürlükçü bir söylem geliştirdikleri görülmektedir.[321] Partinin kurucu lideri Tayyip Erdoğan, ilk günden itibaren farklı platformlarda, partisinin politikasının demokrasi, Avrupa Birliği, insan hakları, laiklik ve diğer farklı kültürlere saygı gibi temel ilkelere dayandığını dile getirmiş, tüm inançlara ve farklılıklara hürmet edeceğini, bu farklılıkları zaaf olmaktan ziyade, milli dayanışmayı sağlayan artılar olarak göstermeyi hedeflediğini vurgulamıştır.[322]

AK Parti, Kasım 2002'de hükümetin başına tek parti olarak geldiğinde AB uyum süreci başlatılmış, yapılan düzenlemeler geniş bir koalisyon hükümetince gerçekleştirildiği için toplumsal bir dirençle karşılaşmamıştı. Toplumun bu düzenlemelere açık olmasının Öcalan'ın 1999'da yakalanmasıyla başlayan çatışmasızlık sürecinin de etkisi vardı. AB'ye uyum süreci farklı siyasi eğilimlerin destek verdiği bir projeydi, zira bu sürecin anayasa, demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, farklı kimliklerin kültürel haklarının savunulması gibi sorunların çözümünde yol gösterici olabileceğine inanılmıştır. Bu inançla AB projesi Türkiye'de farklı kesimler arasında bir ittifak oluşturma potansiyeline sahipti.[323] AK Parti

---

[319] http://www.izto.org.tr/tr/uyum-paketleri (s.e:20.12.2019)
[320] http://arsiv.ntv.com.tr/news/273398.asp
[321] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurul Tutanağı** 21. Dönem 3. Yasama Yılı (2001 yılı Eylül- Ekim tutanakları)
[322] "ABD'lilerin duymak istediklerini söyledi", **Milliyet Gazetesi,** 30.01.2002
Kemal Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012,** İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s.256
[323] Ömer Taşpınar, "Kapitalizm Eksikliği ile Demokrasi Eksikliği Bağlantılı" der. Ahmet Yıldız, **Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı,** İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2012, ss. 160

Hükümeti göreve başlar başlamaz bu toplumsal uzlaşmanın sağladığı hareket kabiliyetiyle AB uyum sürecinin gerekliliklerini yerine getireceğini açıklamış ve başlayan düzenlemeleri sürdürmeye yenilerini ekleyerek devam etmiştir.

7 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe giren 7. Uyum Paketi'nde 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek bahsi geçen dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanındı. Yasada, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun'un 2. Maddesinin (a) ve (c) bentlerinde değişiklikler yapıldı.[324]

Yapılan kanun değişikliklerinin ardından Türkiye'nin farklı şehirlerinde pek çok kişi Kürtçe kurs açabilmek için başvuruda bulundu. Başlangıçta bürokratik birtakım engellerle açılmaları gecikse de zamanla onlarca kurs açıldı. İlerleyen bölümlerde değinileceği gibi bu kursların neredeyse tamamı 2005 yılında alınan ortak bir kararla kapatıldı. Hükümetçe "ilgisizlikten" kapatıldığı iddia edildi, kapatanlar ise bu "kursların Kürt halkının talebini karşılamadığını" ileri sürdü.

Hükümet, Avrupa Birliği uyum süreci içinde gerçekleştirdiği reformlara valiliklere yolladığı bir isim genelgesiyle devam etti. 2003 yılının Eylül ayında, İçişleri Bakanlığı valiliklere gönderdiği "Genel ahlak kurallarına aykırı olmamak, kamuoyunu incitici yanı bulunmamak ve Türk alfabesine uygun olmak koşuluyla her ad konabilir" şeklinde bir genelgeyle ailelerin çocuklarına Kürtçe isim verebilmesi için adım attı.[325] Genelge Kürtçe isim serbestisi getirse de "Türk alfabesine uygun olmak koşuluyla" ibaresi politik ve sivil aktörlerin tepkisine yol açtı. Bu tepki bir protestoya dönüştü ve uzunca bir süre gündemde tutuldu. Genelgenin yayımlanmasının hemen ardından pek çok siyasi parti ve demokratik kitle örgüt temsilcisi isimlerini Kürtçe isimlerle değiştirmek için mahkemelere başvurdu. Değiştirmek istedikleri isimler İçişleri Bakanlığı'nca Türkçe alfabede olmaması nedeniyle yasaklanan ve Kürtçe alfabede bulunan "q, x, w" gibi harfler barındırıyordu. Amaç bu yasağın protesto edilmesiydi.[326] Yerel ve Temyiz Mahkemeleri bu başvurulara olumlu cevap vermediler.

---

[324] **Resmi Gazete,** 7 Ağustos 2003, Perşembe, Sayı : 25192
Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı Web Sitesi; https://www.ab.gov.tr/30573.html (son erişim; 16.122017)

[325] "Kürtçe isim yasağı genelgeyle kaldırıldı ", **Hürriyet Gazetesi,** 24.09.2003

[326] "isim yasağına kürtçe isimle protesto" **Bianet**, 28.10.2003, https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/25603-isim-yasagina-kurtce-isimle-protesto (s.e: 16.12.2017)

2007 yılında Avrupa Toplulukları Komisyonu'nca yayımlanan İlerleme Raporu'nda "Türkiye'nin azınlık haklarına ilişkin yaklaşımının değişmediği, azınlıklarla ilgili ve dini meselelerde ülkedeki ortamın, temel haklara saygı duyulması ve uygulanmasına engel teşkil ettiği" belirtilmiştir.[327] Aynı raporda Türkiye'nin kültürel haklar konusunda yeterince ilerleme kaydetmediği açıklanmış, özellikle Kürtçenin yayın, siyasi ve kamusal alanda kullanımına dair daha fazla adım atılması gerektiği vurgulanmıştır. Bu olumsuz değerlendirme üzerine Hükümet reformlara devam etmiştir.

Yapılan reformlarla dil üzerindeki sınırlamalar kısmi de olsa esnetiliyordu. 1 Ocak 2009'da, 24 saat Kürtçe yayın yapan TRT-6 kanalı yayın hayatına başladı. Kanalın ismi 2015 yılında TRT-Kurdî olarak değiştirildi.[328] TRT-6 kuruluş amacını, "toplumun ortak değerlerini, temel hak ve hürriyetleri ön planda tutarak Türkiye'nin birlik ve beraberliğine katkıda bulunmak" olarak dile getirmekteydi.[329] Kanal bu amaçla Kurmancî ve Zazakî lehçelerinde haber, müzik, eğlence, drama, belgesel, spor ve dini programlardan oluşan bir yayın akışına sahip olacaktı. Kanalın yayın akışında çocuk programlarına yer ayrılmamıştı. TRT Kurdî pek çok konuda Kürt siyasetçilerin eleştirisine maruz kalmıştı. Dönemin Demokratik Toplum Partisi (DTP) Şanlıurfa Milletvekili İbrahim Binici, Başbakan Tayyip Erdoğan'a yönelttiği soru önergesinde farklı dillerin önündeki yasal ve anayasal engeller kaldırılmadığı sürece TRT yayını başta olmak üzere Kürtçe faaliyet ve etkinliklerin sadece hükümet ve devlet açısından serbest olacağını belirterek, "Yasa ve yönetmeliklerde Türkçe dışındaki dillerin kullanılmasını engelleyen hükümlerin kaldırılmasına yönelik bir çalışmanız var mı?" diye sormuştur. Binici, ayrıca uygulamalarda çifte standart olduğunu, bir yandan TRT-6 açılırken öte yandan Kürtçe yayın yapan gazetelerin kapatma cezası aldığını ifade etmiştir.[330]

İbrahim Binici'nin bahsettiği çelişkili uygulamalar bu dönem için örneklendirilebilir. TRT-6 yayın hayatına başlarken eski DTP Milletvekili Mahmut Alınak'a Kürtçe

---

[327] Avrupa Komisyonu Brüksel, **Türkiye 2007 İlerleme Raporu (Com(2006) 663)**, 6 Kasım 2007 Sec (2007) 1436 (Gayri Resmi Tercüme)
https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/turkiye_ilerleme_rap_2007.pdf
[328] "TRT 6, TRT Kurdî oldu" **Aljazeera Turk,** 10.01.2015 "http://www.aljazeera.com.tr/haber/trt-6-trt-kurdi-oldu (s.e: 10.11.2019)
[329] www.trt.gov.Tr. 20.06.2011
[330] **Türkiye Buyuk Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem: 23 Cilt: 39 Yasama Yılı: 3, 59'uncu Birleşim 18 Şubat 2009 Çarşamba
Online arşive: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c039/tbmm23039059.pdf (s.e:17.05.2020)

kullandığı için çeşitli davalar açılmış ve ceza almıştır. Alınak, seçim çalışması yürüttüğü araçta Kürtçe müzik çaldırdığı için üç parti üyesi ile birlikte yargılanmış, kendilerine seçim propagandasında Türkçeden başka dil kullanılmasını yasaklayan yasaya istinaden altışar ay hapis cezası verilmiştir. Alınak'ın hakkında DTP il başkanı iken 25 Mayıs 2007'de, Başbakan Erdoğan'a Kürtçe mektup gönderdiği için de siyasi faaliyetlerde Türkçeden başka dilin kullanımını yasaklayan yasaya muhalefetten dava açılmış, bu davadan da 2008'de altı ay hapis cezası almıştır. Alınak, aynı zamanda DTP il binasına asılan 8 Mart Dünya Emekçi Kadınlar Günü'ne ilişkin Kürtçe afişler nedeniyle de altı ay hapse mahkûm edilmiştir.[331]

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan TRT-6'in 1 Ocak 2009 tarihindeki açılışı için verdiği röportajda "TRT-6 Bi Xêr Be!"[332] dedi. Bu cümle kamuoyunda birinci gündem maddesi oldu, gazeteler manşetten verdi.[333] Daha sonra 21 Şubat Anadili Günü münasebetiyle DTP Eş Başkanı Ahmet Türk, TBMM'de konuşmasının bir kısmını Kürtçe yaptı. Ahmet Türk, sonraki bölümde detaylandırılacak, Kütçe konuşmasını savunurken "Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Kürtçe konuşabiliyorsa ben de konuşabilmeliyim" dedi.[334] Ahmet Türk'ün konuşması sırasında yayını kesen Meclis Televizyonu daha sonra "TBMM'sinden Türkçe dışında bir dille konuşmanın yasak olduğu" açıklamasında bulundu.[335] Konuşmanın akabinde Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, Mecliste Kürtçe konuşan Ahmet Türk hakkında, Siyasi Partiler Kanunu'na muhalefet ettiği iddiasıyla dava açtı. İddianamede, Ahmet Türk'ün, yaptığı Kürtçe konuşmayla 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun 81. maddesine aykırı davrandığı ileri sürüldü.[336]

Bir kamu kurumu olan TRT'nin Kürtçe bir kanal açması Türkiye'de süregelen tek-dillilik politikasında önemli bir kırılma olarak kabul edilmelidir. Zira bir devlet kanalının 24 saat yayın yapması Kürtçenin kamusal alanda görünür kılınmasına

---

[331] İsmail Saymaz, "Kürtçe "bu ne yaman çelişki' nasıl denir?", **mazlumder.org,** 01.01.2009 https://mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/basin-aciklamalari/1/kurtce-bu-ne-yaman-celiski-nasil-denir/6650 (s.e:17.05.2020)

[332] TRT6 Hayırlı olsun

[333] Erdoğan'dan TRT 6 için Kürtçe mesaj, Türkiye'de ilk defa bir başbakan Kürtçe konuştu, **Habertürk,** 30.12.2008, https://www.haberturk.com/gundem/haber/117959-erdogandan-trt-6-icin-kurtce-mesaj (s.e:18.05.2020)

[334] "Ahmet Türk Meclis'te Kürtçe konuştu yayın kesildi", **radikal gazetesi,** 24.02.2009

[335] "Meclis TV'de Kürtçe krizi", **Hürriyet Gazetesi,** 24.02.2009

[336] "Medya Özgürlüğü ve Bağımsız Gazetecilik İzleme ve Haber Ağı"- BİA 2010 Nisan-Mayıs-Haziran Medya Gözlem Raporu", http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/140/original/biamedyagozlemrapor_1008.html (s.e: 18.05.2020)

önemli katkıda bulunmuştur. 13 Kasım 2009'da çıkarılan yönetmelik[337] tüm gün yayına imkân verirken, TRT dışında özel radyo ve televizyon kuruluşlarının tabi olduğu yayın ilkelerini de belirliyordu. Bu kuruluşların da tüm gün yayın yapabilmelerinin önü açılıyordu. Bu düzenlemenin akabinde 23 Şubat 2010 yılında RTÜK farklı dil ve lehçelerde yayın için başvuran pek çok radyo ve televizyon kuruluşuna yayın izni verdi.[338] Bu radyo ve televizyon kanalları Kürtçenin farklı lehçeleri ve Arapça dilinde yayın yapmaktaydılar ve büyük bir kısmı daha sonra Kanun Hükmünde Kararnamelerle kapatılmıştır.[339]

3.2.2 2009'dan 2013'e: Milli Birlik Projesinden Çözüm Sürecine

2009 senesine hükümetin "Kürt Sorununun Çözümü" için geliştirdiği Demokratik Açılım damgasını vurdu. 2009 Mayısında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Kürt meselesinin ülkenin en önemli sorunu olduğunu ve çözülmesi gerektiğini dile getirmiştir.[340] 29 Temmuz 2009'da İçişleri Bakanı Beşir Atalay, Ankara'da bir basın toplantısı düzenleyerek, hükümetin "Demokratik Açılım" diye adlandırılan bir paket hazırladığını, bu süreçte toplumun tamamının görüşlerine başvurulacağını ve geniş bir mutabakat aradıklarını söyledi. Atalay, "farklı siyasi parti temsilcileri, 22 sivil toplum kuruluşu, 11 meslek örgütü, şehit ailelerini temsil eden 24 dernekten gelenlerin yanı sıra bireysel görüşmeler gerçekleştirdiklerini ifade ederek, toplumsal bir konsensüs hedeflediklerini işaret etti.[341] Atalay konuşması boyunca "Kürt meselesi", "Kürtler", veya "Kürt dili" gibi kavramları kullanmaktan imtina etti. Açılımın amacını şu şekilde dile getirdi; "'Hedeflerimiz açık ve nettir. Açılımın sonunda terör sona erecek ve Türkiye huzura kavuşacaktır. Çeyrek asırdır akan kan ve gözyaşı duracak, yüreği dağlanan analara yenileri eklenmeyecektir. Tarih boyunca geliştirdiğimiz beraberlik, birlik ve kardeşlik duyguları daha da pekişecek."

Teröre son verileceği, akan kanın duracağına dair mesajlar veren Atalay meselenin demokrasinin geliştirilmesiyle çözümleneceğine vurgu yaptı. Dönemin DTP Grup

---

[337] **13 Kasım 2009 Tarihli ve 27405 Sayılı Resmî Gazete** https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/11/20091113-13.htm (s.e: 17.05.2020)

[338] "Medya Özgürlüğü ve Bağımsız Gazetecilik İzleme ve Haber Ağı"- BİA 2010 Ocak-Şubat-Mart Medya Gözlem Raporu", http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/000/113/original/bia_medyagozlem_100503.html (s.e: 19.05.2020)

[339] http://bianet.org/bianet/medya/179353-kapatilan-radyo-ve-tv-ler-nerede-ne-zaman-yayina-basladi-hangi-dilde-yayin-yapiyorlardi

[340] Milliyet, 09.05.2009 http://www.milliyet.com.tr/abdullah-gul--kurt-sorunu----mesele-siyaset-1092779/

[341] "Beşir Atalay Kürt açılımını anlattı", **NTV**, 31.08.2009 https://www.ntv.com.tr/turkiye/besir-atalay-kurt-acilimini-anlatti,2wBLWE-XAkefQ2uRDbxbdg (s.e: 18.05.2020)

Başkan Vekili Selahattin Demirtaş, Atalay'ın sunmuş olduğu açılıma dair, "Kürt demeden Kürt açılımı yapılmaz" dedi. Atalay'ın konuşması boyunca bir kez bile Kürt dememesinin altını çizen Demirtaş meselenin gerçek öznelerinin yani Kürtlerin talepleri veya hassasiyetlerinden çok açılıma karşı olanların hassasiyetlerinin ön planda tutulduğu, bu tutumla meselenin çözülemeyeceğine dair görüş bildirdi.[342] Bu durum Kürt siyasetince ve farklı çevrelerce Kürt meselesinin Kürtler muhatap alınmadan çözülmeye çalışılması olarak nitelendirilmesine yol açtı.

Beşir Atalay'ın açıklamasının ardından dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan kardeşlik çağrısı yaparak Kürt meselesinin çözülmüş olması durumunda ülkenin refah düzeyinin artacağından bahsetti.[343] Erdoğan, 15 Kasım 2009'da, "Milli birlik ve kardeşlik projemiz bir hedeftir. Demokratik açılım süreciyle bu hedefe ulaşacağız." dedi.[344]

AK Parti'nin hazırladığı kitapçıkta Demokratik Açılım ya da diğer adıyla Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, "ülkemizin ilerlemesini, kalkınmasını, büyümesini, ulusal ve uluslararası itibarını yükseltmesini, milletimizin refah ve huzurunun artmasını, kardeşliğimizin pekişmesini engelleyen her sorun alanını çözüm yoluna koymayı hedefliyor. Başta terör meselesi olmak üzere tüm etnik grupların, mezhep gruplarının meselelerini ve ekonomik sorunları ele almayı, bu sorun alanlarında iyileştirmeler yapmayı ve sorunları en aza indirmeyi gaye ediniyor." şeklinde tanımlandı. Yine aynı kitapçıkta dil konusunda gerçekleştirilmesi düşünülen reformlar şu şekilde dile getirildi;

> Türkçe resmi dilimizdir ve öyle olmaya da devam edecektir. 'Resmi dil' ile 'anadil' kavramları karıştırılmamalıdır. Resmi dil konusunda bir değişiklik gündemde hiç olmadı, olmayacaktır. Ancak insanların anadillerini öğrenmeleri, öğretmeleri, konuşmaları, müzik yapmaları veya dinlemeleri, farklı dil ve lehçelerde devlet veya özel sektör tarafından radyo ve televizyon yayımları yapılmasının önündeki tüm engeller kaldırılmaktadır. Türkçe aynı zamanda eğitim dilidir ve öyle kalacaktır.[345]

2009 yılının Ocak ayında YÖK Başkanı Yusuf Ziya Özcan engellerin aşılabilmesi durumunda üniversitelerde Kürtçe dersinin verilebileceğini söyledi.[346] Akabinde

---

[342] "DTP: Kürt demeden Kürt açılımı yapılmaz", **NTV,** 31.08.2009 https://www.ntv.com.tr/turkiye/dtp-kurt-demeden-kurt-acilimi-yapilmaz,rcOiRzrZ6067Gnr1Dc_tSA (s.e: 18.05.2020)

[343] https://www.haberturk.com/gundem/haber/164769-erdogandan-tarihi-konusma

[344] https://t24.com.tr/haber/tbmmde-demokratik-acilim-konusuldu,61551

[345] m.akparti.org.tr/upload/documents/acilim220110.

[346] "YÖK Başkanı Özcan: Kürtçe dersi konulabilir",**Radikal Gazetesi,** 11.01.2009

yapılan tüzük değişikliği ile üniversitelerde Türkçe dışındaki yerel dillerin seçmeli ders olarak öğretilmesinin önü açıldı. 2009 Şubat ayında Bilgi Üniversitesi[347] ardından 2010 yılında Sabancı ve Tunceli Üniversitelerinde Kürtçe seçmeli ders olarak verilmeye başlandı. Bu sayı daha sonra arttı.

2009 yılında başlayan açılım kapsamında dil konusunda yürütülen reformlar sürdürülüyordu. 8 Mart 2009 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izniyle Diyarbakır İl Müftülüğü, Mevlit Kandili dolayısıyla gerçekleştirdiği organizasyonda Kürtçe mevlit okuttu. Mevlitten önce Diyarbakır-Yenişehir ilçe müftüsü Alaattin Bozkurt'un Kürtçe olarak yaptığı vaaz dinlendi. Kur'an tilavetiyle devam eden gecenin sonunda Diyarbakır Müftülüğünde görevli personel arasından seçilen din görevlileri, Türkçe uygulamasına benzer şekilde Kürtçe mevlit okudular. Diyarbakır Ulu Camii'nden gerçekleştirilen Kürtçe mevlit organizasyonu gece 21.30'dan itibaren TRT-6 tarafından naklen yayımlandı.[348] Benzer şekilde 2011 Nisan ayında Diyarbakır'da, Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri kapsamında üç dilli Kuran ziyafeti düzenlenmiş, etkinlikte konuşan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, 1700'lü yıllarda Hakkâri'de yaşamış Kürt şair ve yazarı Melayê Bateyi'nin Hz. Muhammed için yazdığı Kürtçe mevlidi okumuştu. Etkinlikte, Kurmancî ve Kirmanckî ilahiler de okundu.[349] Kürtçe bu şekilde devletin ve/veya hükümetin dini ritüellerinde de kullanılmaya başlanmıştı.

2009 yılında dil alanında peş peşe reformlar yaşandı. Türkiye'nin dil siyasetinde gerçekleşen bu dönüşüm Kürtçeyi kamusal alanda görünür kılarken, normalleşmesinin de önünü açmaktaydı. Tüm bu adımlar basının sürekli gündeminde yer almakta ve artık Kürt dilinin isminin anılması tabu olmaktan çıkmakta dahası normalleşmekteydi. Yine 2009 yılının Ocak ayında Adalet Bakanlığı, tüzük değişikliğine giderek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının önünü açtı.[350] İlgili madde, "Telefon görüşmeleri Türkçe yapılır. Ancak hükümlünün, kendisinin veya görüşeceğini bildirdiği kişinin Türkçe bilmediğini beyan etmesi halinde, konuşmanın yapılmasına izin verilir ve konuşma kayda alınır" şeklinde yeniden düzenlenmiştir.[351]

---

[347] "Kürtçe Bilgi Üniversitesi ders programında", **Birgün Gazetesi,** 01.02.2009
[348] **Milliyet Gazetesi,** 9 Mart 2009
[349] "Diyanet İşleri Başkanı Diyarbakır'da Kürtçe Mevlit Okudu", **haberler.com,** 17.04.2009
[350] https://www.evrensel.net/haber/212387/mahkûmlara-kurtce-yasak-kalkiyor
[351] "Hükümlü ve Tutukluların Telefonla Görüşme Şartları", http://www.duzcetcik.adalet.gov.tr/ (s.e:18.05.2020)

Nisan 2010'da Seçim Kanunu'nun "radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayımlarıyla diğer seçim propagandalarında Türkçeden başka dil ve yazı kullanılmasını yasaklayan" maddesi değiştirildi. Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun'da yapılan değişiklikle ""(…) Radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayımlarıyla, diğer seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve yazı kullanılması yasaktır." şeklindeki ibare "(…) Siyasi partiler ve adayların yapacakları propagandalarda Türkçe kullanılması esastır." şeklinde yeniden düzenlendi.[352] Bu düzenlemenin seçimlerde Kürtçe propagandayı serbest bırakmak için yapıldığı söylense de, siyasette Kürtçenin önündeki engel Siyasi Partiler Yasası ile sürmekteydi; Bu yasanın "Önseçimde propaganda ile ilgili hükümler" başlıklı 43.maddesinde "Aday adayları (...) Türkçeden başka dil ve yazı kullanamazlar" ifadesi vardı. Bu yasak 2014 yılına kadar sürdü. Bu maddede yer alan "ve Türkçe 'den başka dil ve yazı kullanamazlar" ibaresi, 2.3.2014 tarihli ve 6529 Sayılı Kanunun 16. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.[353] Yine aynı kanunla "Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun"da da "Siyasi partiler ve adaylar tarafından yapılacak her türlü propaganda, Türkçe'nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerde de yapılabilir" şeklinde bir düzenlemeye gidilmiştir.

Dolayısıyla 2014 yılına kadar bu iki yasa birbiriyle çelişti. Bu tür çelişkili durumlar, hukukta keyfilik yaratmıştır. Kürtçe propaganda yapan birinin hangi yasaya göre yargılanacağı, bireysel inisiyatife kaldığı gibi dönemin siyasi konjonktürü de etkili oldu. Örneğin 2010 yılının Haziran ayında 2009 Yerel Seçimleri sürecinde yaptığı seçim konuşmasında halkı Türkçeyle birlikte Kürtçe ve Süryanice selamladığı gerekçesiyle DTP Midyat Belediye Başkan adayı Yüksel Aslan Acer'e 6 ay hapis cezası verildi.[354] Yine aynı seçim sürecinde seçmene Kürtçe hitap eden Batman Belediye Başkanı Nejdet Atalay, hakkında açılan davadan Haziran 2010 tarihinde görülen duruşmada beraat etti.[355]

---

[352] **Seçimlerin Temel Hükümleri Ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,** Kanun No: 5980 Kabul Tarihi: 08.04.2010 R.G. Yayım Sayısı: 27548 R.G. Yayım Tarihi: 10.04.2010

[353] **Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun,** Kanun No. 6529, Kabul Tarihi: 2/3/2014, yayınlandığı Resmi Gazete: 13 Mart 2014 PERŞEMBE tarihli, 28940 sayılı

[354] "Seçimde "Kürtçe Selam, Türkçe Konuşma"ya Altı Ay Hapis", **Bianet.org,** 07.06.2010 https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/122573-secimde-kurtce-selam-turkce-konusma-ya-alti-ay-hapis (s.e: 18.05.2020)

[355] "Seçim Döneminde Kürtçe Konuşmaya Beraat", **haberler.com,** 17.06.2010 https://www.haberler.com/secim-doneminde-kurtce-konusmaya-beraat-2108897-haberi/ (s.e: 18.05.2020)

2009 yılında bir yandan Kürtçenin normalleşmesine hizmet edebilecek reformlar gerçekleşirken, öte yandan İnsan Hakları Derneğinin raporuna göre dil alanında bir dizi hak ihlali de gerçekleşmiştir:

2009 yılında hâlâ belediye başkanları Kürtçe davetiye kartlarında "W, X, Q, Î" harfleri kullanıldığı için yargılanmaktadırlar. Ayrıca genel ve yerel seçim çalışmalarında seçmenlerine hitap eden, onları selamlayan siyasetçiler 2820 sayılı seçim kanunun 81. maddeye muhalefetten yargılanmaktadırlar. Diyarbakır Barosu Kürtçe Ajanda bastırdığı için görevini kötüye kullandığından bahisle yargılanmaktadır. Anne babalar yeni doğan çocuklarına Kürtçe isim bırakamamaktadırlar. (…)İçişleri Bakanlığı Müfettişleri Belediyeler hakkında Kürtçe yılbaşı davetiyesi, afiş, temizlik broşürü, Kürtçe çocuk isimleri kitapçığı, Türkçe-Kürtçe öykü kitapları, çok dilli belediye talebi, Kürtçe park isimleri gibi etkinlikler hakkında davalar açılmaktadır.[356]

Pratikte yaşanan bu çelişkili durumlar sürerken, 10 Eylül 2009'da YÖK Genel Başkanı Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsünün açılacağını açıkladı. Mardin Artuklu Ünivsersitesi'ne bağlı Yaşayan Diller Enstitüsü 2009/15597 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kurulmuştur.[357] Bu isim altında daha sonra pek çok üniversitede enstitü açıldı.[358] Hatta lisans programı başlatıldı ancak enstitünün adı değişmedi. Yaşayan Diller olarak kaldı. "Milyonlarca insan tarafından konuşulan ve Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nde resmi dil ve eğitim dili olarak kullanılan bir dilin yaşayan diller adı altında çalışılması" eleştiri konusu oldu. Yaşayan Diller Enstitüsü 2009 yılında 3 aylık bir eğitim programı ile Kürtçe eğitmenlik sertifikası vererek eğitime başladı, daha sonra tezli ve tezsiz Yüksek Lisans programları açıldı. 2011-2012 Eğitim- Öğretim yılında da Kürt dili ve Edebiyatı lisans öğrencileri almaya başladı. Daha sonra farklı üniversitelerde de bu isim altında enstitüler açıldı.

Bu dönemde Kürtçe açılımlara Kültür Bakanlığı da dahil oldu ve 2010 yılında Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn isimli başyapıtı bakanlık tarafından Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlandı.[359] Kitabın yayımlanması haberi, "Devlet İlk Kez Kürtçe Bir Eser Yayımladı" başlığıyla verildi. Dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay

---

[356] raporun tamamı için: İHD Diyarbakır Şubesi, **Kürtçenin Kamusal Alanda Kullanılması Önündeki Yasal Engellere İlişkin Özel Rapor,** 20.05.2009 https://www.ihd.org.tr/kurtcenin-kamusal-alanda-kullanilmasi-onundeki-yasal-engellere-iliskin-ozel-rapor/ (s.e:28.05.2020)

[357] **Resmi Gazete, 01.12.2009, 27429 sayılı**

[358] https://m.bianet.org/bianet/siyaset/116995-universitede-kurtce-icin-yasayan-diller-enstitusu-acilacak

[359] "Ahmet Hani'nin Mum u Zin Adlı Eseri Yayınlandı", **İl Gazetesi,** 03.12.2010 http://www.ilgazetesi.com.tr/ahmet-haninin-mum-u-zin-adli-eserini-yayinlandi-91997h.htm (s.e: 9.5.2019)

eserin tanıtımında "Anadolu edebiyatının özgün eserlerinden birisini hem orijinal hem de resmi dilimizde yayımladık." Ertuğrul Günay'ın Ehmedê Xanî'den Kürt şairi değil de Anadolu şairi diye bahsetmesi, Kürt dili değil de orijinal dilinde demesi, konuya dair temkinliliğin işareti olarak görüldü.[360] Günay yapmış oldukları bu çalışmanın, "Türkiye kültürünü sahiplenmek, köklerini içselleştirmek, geçmişten bugüne ve geleceğe sağlam bir köprü kurmak, hoşgörü, barış ve kardeşlik anlayışını güçlendirmede önemli bir adım olduğunu" ifade etti. Daha sonra kitabın çevirisi Prof. Kadri Yıldırım tarafından sert bir şekilde eleştirildi ve çevirmenin Kürtçeyi küçümseyen bir üslup kullandığı iddia edildi.[361]

30 Mart 2012 tarihinde Eğitim Kanununda yapılan değişiklik ile öğrencilerin seçmeli olarak okuyacakları derslerin Milli Eğitim Bakanlığınca belirlenmesi karara bağlandı.[362] MEB Talim ve Terbiye Kurulu daha sonra, İlkokul ve Ortaokul Haftalık Ders Çizelgesi'nde 'Kürtçenin de yer aldığı "Yaşayan Diller ve Lehçeler" dersinin seçmeli olarak haftada 2 saat verilmesini karara bağladı. Bu dilleri öğretecek öğretmenlerin üniversitelerin Yaşayan Diller Kürsüsü tarafından bir yıllık tezsiz Yüksek Lisans Programı ile yetiştirilmesine karar verildi.[363] Sonraki bölümlerde derinleştirileceği gibi Kürt dil ve Eğitim Hareketi'nin bu dersleri boykot çağrısına rağmen, 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında 24 bin 373 öğrenci Kurmancî ve Zazaca derslerini seçmeli ders olarak seçti.[364] Ancak altyapı tamamlanmadan yani öğretmen atanmadan başlatıldığı için çoğu okulda dersi verecek öğretmen bulunamadı. Bazı okullarda okulun başka ders kadrosunda bulunan öğretmenler Kürtçe bildiklerini beyan ederek, bu dersi verebildiler. Milli Eğitim Bakanlığı daha sonraki süreçte de yeterince öğretmen atamadığı için çoğu okulda talep olmasına rağmen Kürtçe dersi verilemedi. Yine uygulamada çıkarılan sorunlar da dersin öğrencilerce seçilmesine engel oldu. Öğrencilere yaz tatilinden önce seçtirilen seçmeli ders listelerinde çoğu okulda Kürtçe yer almadı. Pek çok okulda ise seçmeli derslerin neler olacağı okul

---

[360] Tahir Baykuşak, 13.12.2018 tarihli görüşme
[361] https://www.haberler.com/mardin-bakanligin-mem-u-zin-in-kurtce-cevirisine-2457370-haberi/(s.e:09.05.2019)
[362] **Resmi Gazete,** 11.04.2012, 28261 sayılı
[363] https://www.milligazete.com.tr/haber/1089983/artuklu-universitesi-kurtce-ogretmeni-yetistirecek. Erişim: 9.5.2019
[364]"Atanamayan Kürtçe Öğretmenleri Mutsuz", **Radikal**, 11.10.2013 http://www.radikal.com.tr/turkiye/atanamayan-kurtce-ogretmenleri-mutsuz-1155106/ (s.e: 9.5.2019)

idaresi tarafından belirlendi.[365] Okul idaresinin takdirine kalınca genelde farklı öncelikler ön plana çıktı.

2009 yılının temmuz ayında dönemin İçişleri Bakanı tarafından "Kürt Açılımı" ismiyle duyurulan ve daha sonra "Demokratik Açılım"/ "Milli Birlik projesi" şeklinde adlandırılan girişim toplumun geniş kesimleri tarafından olumlu karşılandı. Sorunun çözümü için farklı aktörler önerilerde bulundu ve böylece mesele farklı kesimler tarafından tartışılmış oldu.[366] Bu süreçte Kürt meselesine güvenlik eksenli yaklaşımın yanında sorunun özgürlükler ve haklar ekseninde tartışılmasının önünü açılmış oldu. Demokratik Açılım, resmi görüşün paradigmasında Kürt meselesine dair bir dönüşüm yaşandığını gösteriyordu. Siyasi aktörler ilk kez Kürt sorununun güvenlik yaklaşımlı tedbirlerden öte siyasal çözümler üreten yaklaşımların uygulanması gerekliliğini vurgulayıp, meselenin salt terörizm veya şiddet olmadığını dile getiriyorlardı. Kürt meselesinin kısmen de olsa adı konularak başlatılan Demokratik Açılım süreci kısa ve orta vadeli planlar olarak tasarlanmıştır. Üniversitelerde Kürtçenin seçmeli dil olarak öğretilmesinin önündeki engelin kaldırılması, Kültür Bakanlığının Kürtçe eser yayımlaması, yayla yasaklarının kaldırılması gibi yenilikler kısa vadeli, Kürt dili ve Edebiyatı bölümlerinin açılması ve siyasi partiler kanununda yapılan değişiklikler orta vadeli planlar olarak uygulandı. AK Parti'nin bu süreçte gerçekleştirdiği reformlar Kürtçeyi medya, eğitim, sanat ve siyaset gibi alanlarda görünür kılmakla, Kürtçenin kamusallaşmasına katkıda bulunmuştur. "Sağlamıştır" değil de "katkıda bulunmuştur" şeklinde yorumlamamın sebebi 2000'li yıllarda "Kürtçenin Kamusallaşmasını" sağlayan tek aktörün AK Parti olmadığını, bir sonraki bölümde anlatılacağı gibi Kürt siyasi ve entelektüel aktörlerin de bu sürecin bir diğer ayağını oluşturduğunu düşünmemdir. Yukarıda da değindiğim bu adımlar sorunun çözümü konusunda kamuoyu oluşturulması adına önemli gelişmeler olsa da bu süreç içinde AK Partinin sorunun çözümünde kalıcı politika üretemediği geniş çevrelerce dile getirilmiştir. AK Parti'nin bu süreç içinde dilsel pratiklerine eşlik eden dini pratikler örneğin 2009 tarihinde Diyarbakır İl Müftülüğünce, Mevlit Kandili dolayısıyla gerçekleştirilen organizasyonda Kürtçe mevlit okunması muhafazakâr Kürtlerin kendilerine yönelmesi için yapılan pratikler şeklinde yorumlandı.[367] 2015 Mayıs ayında Diyanet İşleri

---

[365] "Bir AKP Klasiği: Kürtçe Öğretmenlerine Dair Her Şey", **Bianet**, 03.10.2013 http://bianet.org/bianet/kultur/150363-bir-akp-klasigi-kurtce-ogretmenlerine-dair-her-sey s.e: 9.5.2019

[366]" "Kürt Açılımı"nda Ne Oldu, Kim Ne Dedi?", **bianet**, 17.08.2009, http://bianet.org/bianet/siyaset/116505-kurt-aciliminda-ne-oldu-kim-ne-dedi (12.06.2019)

[367] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

Bakanlığı Kur'an-ı Kerim'in Kürtçe mealini yayımladığını duyurdu. Bu çalışmanın beş yıl sürdüğünü de açıklamasına ekledi. Anlaşılacağı üzere bu çalışmaya da Demokratik Açılım sürecinde başlanmıştı. Bu dönem uygulanan reformlar Kürt dilinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli temel düzenlemelerden mahrum, daha çok Kürtçenin folklorik düzeyde gelişmesi ve kültürel bir zenginlik olarak varlığını sürdürmesi için yapılan düzenlemelerle sınırlı kaldı. Demokratik açılım süreci 2010 yılında bir dizi politik sebeplerle, çatışmaların tekrar yoğunlaşması suretiyle askıya alındı. AK Parti döneminin Kürtleri merkeze alan bir ikinci süreci 2013 yılında başlayan "Çözüm Süreci", veya farklı çevrelerce anıldığı üzere "Müzakere Süreci" oldu. Bu kez süreç tek taraflı olmaktan çok bir müzakere süreci olarak ortaya çıktı.

3.2.3 2013'ten 2015'e: Çözüm Sürecinde Gelişen Dil Siyaseti

12 Eylül 2012'de yani 1980 darbesinin yıldönümünde binlerce siyasi tutuklu açlık grevine girdi. Taleplerin arasında dil hakları da yer almaktaydı anadilde eğitim hakkının yanında mahkemelerde Kürtçe ifade verebilmek serbestisi talep ediliyordu. 2012 Kasım ayında açlık grevlerinin 58. gününde "Anadilde Savunma Hakkı" Bakanlar kurulunca imzaya açıldı[368] ve mahkemelerde Kürtçe ifade vermek serbest hale getirildi. Açlık grevleri 68. Gününde PKK lideri Abdullah Öcalan'ın çağrısıyla sona ermiş, BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş daha sonra yaptığı miting konuşmasında sorunun siyaset yoluyla çözüleceğine vurgu yapmıştı. Bu süreçte kamuoyunda bir müzakere beklentisi oluşmuştu.

2013 Newroz'unda başlayan müzakere süreci ile yeni bir döneme girildi. Bu süreç Newroz öncesi başlayan görüşmelerin sonucunda PKK lideri Abdullah Öcalan'ın kamuoyu ile paylaşılan mektubu ile başladı. Hem hükümet hem de Kürt siyasal hareketi tarafından bunun yeni bir dönemin başlangıcı olduğu kabul edildi. Akabinde Türkiye sınırları içinde bulunan silahlı güçler geri çekilmeye başladı, hükümet ise akademisyen, sanatçı, gazeteci ve siyasetçilerden oluşan bir akil insan heyeti seçerek, bu heyetten ülkenin tüm bölgelerini gezip halka bu süreci anlatmalarını ve onların görüşlerini dinlemelerini istedi. Heyet bu görevi kabul etti ve bölgelere dağılarak bu çalışmayı başlattı. Çözüm süreci 2015 yazına kadar sürdü. Bu süre zarfında Hükümet ve Kürt Siyasi Hareketi arasında sık sık gerilimler yaşansa da iki tarafta süreci sürdürdü. Bu süre içinde dil politikaları açısından en önemli gelişmeler 30 Eylül 2013

[368] https://bianet.org/bianet/hukuk/141924-anadilde-savunma-bakanlar-kurulu-nda

tarihinde dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan Demokrasi Paketi ile belirlendi. Bu pakette, yapılacak düzenlemelerle bir dizi reformun uygulanacağı açıklandı, açıklanan reformların bir kısmı dile dair yeni düzenlemeler de getirmekteydi.

Bu paket ile birlikte ilkokullarda "Öğrenci Andı" uygulamasının kaldırılmasına karar verildi.[369] Karar "27/8/2003 tarihli ve 25212 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliğinin 12'nci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır" ifadeleriyle belirtildi.[370]

Pakette farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda yapmanın önündeki engellerin kaldırılmasına karar verildiği açıklanıyordu[371]. Yukarıda da belirtildiği gibi 2014 yılında yapılan kanun değişiklikleriyle bu karar uygulamaya geçmiştir.

1949 tarihli İl İdaresi Kanunu'nun 2'nci maddesinde yer alan ve "Türkçe olmayan ve iltibasa meydan veren köy adları, alakadar Vilayet Daimi Encümeninin mütalaası alındıktan sonra, en kısa zamanda Dahiliye Vekâletince değiştirilir"[372] şeklindeki ibarenin kaldırılmasına yerleşim yerlerinin öncesinde kullandıkları tarihi isimlerini yeniden almasını mümkün hale getirme kararı alınmıştır. Yapılan bu değişiklikle, köylerin eski isimlerinin iadesinin önündeki engel ortadan kaldırılacaktır.[373] Köy isimlerinin değiştirilmesi, İçişleri Bakanlığının onayıyla olacaktır.

Bu pakette, dil siyaseti açısından, en önemli gelişme yapılacak düzenleme ile Özel Öğretim Kurumları Kanunu hükümlerine tabi olmak üzere, farklı dil ve lehçelerle eğitim ve öğretim yapmak amacıyla, özel öğretim kurumları açılabilmesine imkân sağlanacak olmasıydı.[374]

Bu paketle birlikte: Anadilde eğitim için 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu ile 5580 sayılı Özel Eğitim Kurumları Kanunu'nda değişikliğe gidilecek; Kurulacak özel okular 5580 Sayılı Kanun kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı'na

---

[369] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor**? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, s.82

[370] 27/8/2003 tarihli ve 25212 sayılı **Resmî Gazete**

[371] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor**? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss.41,43

[372] İl İdaresi Kanunu kanun Numarası: 5442, Kabul Tarihi: 10/6/1949, **Resmî Gazete**: 18.6.1949 / 7236

[373] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor**? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss. 24,68

[374] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor**? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss.62-63

bağlanacak; Hangi dil ve lehçelerde eğitim verileceğine ise Bakanlar Kurulu karar verecekti.[375] Kanun değişikliği yapılırken "Anayasa'nın 42. maddesine göre Türkçeden başka hiçbir dil eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez" ibaresine karşı da bir formül bulundu. 2003 yılında anadil öğretimi için özel kursların açılmasına imkân tanıyan 'farklı dil ve lehçeler' ifadesi bu değişikliğin de temeli oldu. Yani değişiklik yapılırken 'anadil' yerine 'Türk vatandaşların günlük hayatlarında kullandıkları farklı dil ve lehçelerde özel okullarda eğitim verilebilir' ifadesi eklendi ve böylece anayasadaki bu sorun aşıldı. Daha sonra sadece lise ibaresi kaldırılarak ilkokullarda da özel statü ile açıldığı takdir de Kürtçe verilebileceği onaylandı.

Demokratikleşme paketinin açıklanmasının ardından Kürt siyasal hareketi anadilinde eğitimin özel okullara indirgenemeyecek kadar önemli olduğunu açıkladı ve bunun müzakere sürecinin ilerlemesi açısından kendileri için kırmızı hatlardan biri olduğunun altını çizdi.

29 Kasım 2013 tarihinde Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) çözüm süreciyle ilgili somut öneriler içeren bir rapor hazırladı. Kürt sorununun demokratik çözüm süreci ve müzakere sürecinin devamı için atılması gereken adımlar arasında "Anadilinde eğitim hakkının anayasal güvence altına alınması" da bulunuyordu.[376]

Bu paket de daha öncekiler gibi Kürt siyasetince Kürt halkının taleplerini karşılamaz nitelikte bulunuldu. Kürtçe eğitimin özel okullara bırakılması bunun hayata geçememesiyle sonuçlandı. Daha sonraki bölümde anlatılacağı gibi Kürt dil ve Eğitim Hareketi tarafından açılan Kürtçe eğitim veren birkaç okul ardında devlet desteği olmadığı için toplumsal bir dönüşüm yaratamadı.

Müzakere sürecinin son bulmasıyla dil alanında yapılan reformların da ardı kesildi. Normalleşmekte olan Kürtçe tamamen eskilere dönülmese de çatışmaların başlamasıyla yeniden kısmen kriminalize oldu.

---

[375] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor?** Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss.62-63

[376] https://bianet.org/bianet/toplum/151696-bdp-den-cozum-sureci-onerileri

3.3 Değerlendirme

Resmi Dil Politikaları ulus inşasında kaçınılmaz olarak kabul görür. "tek devlet, tek ulus, tek dil" şiarı pek çok devlet tarafından kabul edilegelmiştir. Dil, ulusal kimlik ve ulusal gururla ilintili sembolik işlevi açısından da ulusal aidiyetin öznel öğelerinin inşası ve kalıcılaştırılmasında önemli bir rol oynar. Bu yüzden de bir ülkede konuşulan diller arasından birini resmi dil olarak belirlemek bir dilin dayatılmasından öte yeni bir kimlik, kültür, eğitim ve sadakat anlayışının inşası demektir. [377] Kamusal alanda devletin seçtiği dilin kullanılması tüm vatandaşlara aynı zorunluluğu dayattığı veya aynı fırsatları sunduğu için tüm vatandaşların eşit kılındığına dair argüman, vatandaşların bir kısmının anadillerinin farklı olduğu durumlarda eşitlikten çok ayrımcılığa tekabül etmesi gerçeğiyle yanlış bir argümandır. [378] Bir dilin resmi dil olarak ilan edilmesi diğer dillerin reddini beraber getirir çünkü diğer dillerin kamusal alanda yaşam bulmasının önü kesilmiş olur. Kamusal alanda yer alamayan bir dilin, konuşulması yasalarla yasaklanmamış olsa bile asimilasyondan etkilenmemesinin mümkün olmadığı ve aslında ölüme terk edildiği daha önce de bahsedildiği gibi pek çok sosyo-dilbilimci tarafından kabul edilen bir gerçekliktir. Bir ülke sınırları içinde konuşulan mevcut dillerin resmi statüsü etnik bir çatışmanın doğrudan nedeni olabileceği gibi, başka nedenlerden kaynaklanan çatışmanın dolaylı sonucu şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu bağlamda aynı siyasal ünite içinde dil planlaması aracılığıyla dillerin statüsünü belirlemek, modern devletler açısından kritik bir öneme sahiptir.[379] Bir ulusun uyguladığı dil siyasetinin dil kırımla sonuçlanabileceği hatta bunu amaçlayabileceği pek çok akademisyen tarafından dile getirilmiştir. Dilsel soykırım bir dilin kullanımının geliştirilmemesi ya da yasaklanması sonucunda yok olmasını tarif eder.[380]

Türkiye'de Cumhuriyet'inin kuruluşundan günümüze Kürtlere ve diğer etnik-dini gruplara karşı bir asimilasyon-dil kırım politikası izlendiği pek çok

---

[377] Will Kymlicka ve Frangois Grin, "Introduction: Assessing the Politics of Diversity in Transition Countries" içerisinde **Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries**, der. Farimah Daftary ve Frangois Grin. Budapest: Local Government and Public Reform Initiative, Open Society Institute,2003, s.11

[378] Noelle Higgins, "The Right to Equality and Non-Discrimination With Regard to Language" **E-Law: Murdoch University Journal o f Law,** 2003, Vol:10, No. 1 <http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/vl0nl/higginsl01.html> (s.e: 25.08.2019).

[379] Jonathan Pool, "The Official Language Problem", **American Political Science Review**, Vol 85, No 2. 1991, ss.495-96

[380] Tove Skutnabb-Kingas, **Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?,** NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.

dilbilimci/araştırmacı tarafından dile getirilmiştir.[381] Cumhuriyetin ilk döneminde Türk resmi söylemi, Türkiye'de Kürt olmadığını ileri sürdü ve bu söylemin "ispatı" ve kabul edilmesi adına eğitim kurumlarından, tarih kurumlarına, politik ve askeri mekanizmalara kadar pek çok alanda sembolik ve fiziksel baskı uygulandı. Kürtlerin varlığı tüm siyasal ve entelektüel aktörlerin ağız birliği ile inkâr edildi. Bu sistematik inkâr politikası, homojen, Türkçe konuşan bir ulus devlet yaratma çabasının tezahürüydü. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulamaya geçirdiği resmi tek-dillilik, 12 Eylül 1980 askerî yönetimi tarafından yoğunlaştırılarak sürdürüldü.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi devletin dil siyasetinde birtakım değişikliklere gidip, ya da kendi açıklamasıyla reformlar yapıp, Türk Dili dışındaki dilleri kamusal alanlarda görünmez kılan yasaklar ve kısıtlamaları kaldırarak Kürtçeyi medya, siyaset, hukuk ve eğitim alanında kısmen görünür kılmıştır. Bu reformlar Kürtçenin Türkiye kamuoyu açısından bir tabu olmaktan çıkıp, normalleşmesine hizmet etmiş, Kürtçeyi kısmen de olsa kamusallaştırmıştır. 2000'li yıllarda gerçekleşen reformları bu reformlara yol açan temel motivasyonlar, reformların Kürt dili açısından sunduğu imkânlar ve reformların yine Kürt dili açısından kısıtlıkları üzerinden değerlendirmek mümkündür.

Reformlara yol açan motivasyonlardan biri Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday statüsü kazanması olmuştur. Bu statünün gereklilikleri arasında bahsedildiği gibi Türkiye'nin azınlık hakları, insan hakları ve kültürel haklar konusunda reformlar yapması da vardı. Dolayısıyla Mesut Yılmaz'ın 1999'da Avrupa Birliği'ne giden yolun Diyarbakır'dan geçtiğine dair vurgusu üzerine 2000'li yılların başında DSP, MHP ve ANAP Koalisyon Hükümeti bir dizi reform yapmak üzere kolları sıvadı. Koalisyon Hükümeti'nin yapmayı planladığı ve daha fazlasını AK Parti Hükümetleri 2002-2015 yılları arasında gerçekleştirdi. AK Parti Hükümeti Avrupa Birliği'ne uyum sağlamak adına pek çok uyum paketi çıkardı. Bu reformlar Avrupa Birliği'nin hazırladığı Türkiye İlerleme Raporunda kısmi takdir görse de, defalarca eksiklikler de dile getirildi. Türkiye, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi (AKPM) Genel Kurulu tarafından alınan 2156(2017) Sayılı Karar ile 2004 yılından bu yana tabi olduğu denetim sonrası diyalog sürecinden çıkartılarak yeniden denetim sürecine

[381] Amir Hassanpour, and Jaffer Sheyholislami and Tove Skutnabb-Kangas, "Introduction. Kurdish: Linguicide, Resistance and Hope**", International Journal of the Sociology of Language,** 2012, sayı:217

sokuldu.[382] Türkiye bu dönemde Avrupa Birliği'ne girebilmek için 2000'li yılların başında olduğu kadar motive olmamakla birlikte temaslar devam etmektedir.

Emin Ekmen AK Parti'nin Kürt meselesinde gerçekleştirdiği reformların sebeplerini değerlendirirken "Türkiye'nin sorunlarını çözmek, demokrasiyi kurumsallaştırmak isteyen parti içi özgürlükçü bir hattın" varlığından ve "partinin içindeki Kürt milletvekillerinin oluşturduğu hattan" bahseder. Bu iki hattın dışında kalanlar da bu iki hatla Avrupa Birliği üzerinden ortaklaşmaktadır.

> AKP[383] 2000'li yıllarda iktidar olduğunda çevreden gelen, merkezin bütün organlarının karşı olduğu bir siyasi partiydi. Bu siyasal yapı iktidarını, varlığını devam ettirmek için ciddi manada AB çıpasına sarıldı. 2002-2004 yılları arasındaki AB görüşmeleri, Türkiye'ye ciddi manada bir demokratikleşme getirdi. Türkiye'deki tüm kurumlar bu demokratikleşme sürecinden istifade etti, Bu topyekûn bir demokratikleşme adımı olduğu için Kürtler de bundan istifade etti. Kürtçe üzerindeki anadil yasakları peyderpey zayıfladı ve kalktı. Dolayısıyla birinci olarak bu AB ile olan ilişkilerin, 2004'e kadar sürdürülen tam üyelik müzakerelerinin önemli bir dinamik olduğunu görmek lazım.[384]

Vahap Coşkun da kurucu kadroda özgürlükçü bir damarın varlığından bahsetmekte, bu damarın Avrupa Birliği sürecinde etkin olduğunu belirtmektedir. 2000'li yılların başında yaşanan kısmi demokratikleşmeyle Kürtler için de bir alan açıldığını eklemektedir.

AK Parti'nin gerçekleştirdiği reformların bir başka motivasyon kaynağı ise ülkede huzur ve istikrarı sağlamaktır. Zira bir süre sonra Avrupa Birliği ile görüşmelerin gerilmesiyle AB artık temel motivasyon olmaktan çıkmıştır. Buna rağmen AK Parti'nin reformlara devam ettiği gözlemlenmektedir. Ülkede sağlanacak istikrar, partinin siyasi hayatını uzatacak kitlesel desteği sunacaktır. Bu pragmatist siyaset Kürt meselesine dair adım atılmasını belirleyen kaynaklardan birisidir. Huzur ve istikrarın önündeki engellerin en büyüğü Kürt meselesidir ve bu mesele çözümleyecek olan partiye ciddi bir kitlesel destek sağlayacaktır. AK Parti bu meselenin çözümüyle hem Türk seçmeninden ciddi bir destek kazanacak hem de tek başına iktidar olabilmesi için kritik önem taşıyan Kürt seçmeninin de teveccühünü kazanacaktır. AK Parti Kürt meselesini çözmek için ekonomik kalkınma ve refahı hedef almanın yanı sıra kültürel

---

[382] T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler (1959 - 2019)
https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/kronoloji-trkce-ocak2020.pdf (s.e: 20.05.2020)
[383] Tez boyunca yazar tarafından AK Parti olarak kısaltılmakta ancak görüşmecilerin kullandığı şekliyle aktarılmaktadır.
[384] Vahap Çoşkun, 02.03.2018 tarihli görüşme

hakları da güçlendirmeyi planlamıştır. Bir başka deyişle kültürel hakları geliştirerek Kürt meselesini çözmeyi hedeflemiştir.

> Kürt meselesi önemlidir, AKP Kürt meselesini çözmeden Türkiye'de demokratik istikrarın ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmeyeceğini biliyordu. Ciddi bir çözme iradesi vardı. Çözme metodu, çözmekten neyi anladıkları tartışılabilir, ama bu meseleyi çözelim anlayışı vardı. Başlangıçta dile yoğunlaşıldı, çünkü Kürt meselesinde AKP'ye veya HDP'ye oy veren seçmenin ortaklaştığı nokta dil meselesiydi. Ana dilde eğitim veya dil haklarına ilişkin her hangi bir çalışma yaptığınızda, AKP'ye veya HDP'ye oy veren Kürt seçmenler arasında çok ciddi farklılıklar görmezsiniz, taleplerin ortaklaştığı bir noktadır. Dolayısıyla bunu yaptığı zaman kendi seçmeninden de destek alacağını öngördü, gerçekten de öyle oldu.[385]

AK Parti Hükümeti'nin Kürt meselesinde atacağı adımlar özellikle muhafazakâr Kürtlerin kendisine olan desteğini artırmıştır. AK Parti'nin iddialı olduğu bir başka alan da ekonomiydi. Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile kurduğu yakın ilişkiler Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasını sağladığı gibi ülke ekonomisine katkıda da bulunuyordu. Bir Kürt devletiyle bu kadar yakından ilişki yürütürken içerideki Kürtlerinin dillerini bile yasaklıyor olmak ne iletişim halinde olduğu Kürt yönetimine ne de kendi Kürtlerine anlatabileceği bir şeydi. Ayrıca dönem dönem adım atılacağının ilanı ülkede çatışmasızlığı sağladığı için ekonomiyi ve refah düzeyini etkiliyor, tüm bunlar AK Parti'nin toplumsal desteğini artırıyordu. Bu toplumsal destekten AK Parti özellikle Kürt oylarının yükselişini bekliyordu.

AK Parti Kasım 2002'de hükümetin başına tek parti olarak geldiğinde AB uyum süreci başlatılmış, yapılan düzenlemeler geniş bir koalisyon hükümetince gerçekleştirildiği için toplumsal bir dirençle karşılaşmamıştı. Toplumun bu düzenlemelere açık olmasının Öcalan'ın 1999'da yakalanmasıyla başlayan çatışmasızlık sürecinin de etkisi vardı. Yine Kürt siyasal hareketinin değişen söylemiyle ayrılıkçı bir çözümden çok Türkiye sınırları içinde bir çözüm önermesi AK Parti'nin bu meseledeki motivasyonunu artıran sebeplerdendi. Kürtçe dil aktivizmini konu edinen bir sonraki bölümde değinileceği gibi PKK 1990'lardan itibaren ayrılıkçı söylemi bir kenara bırakarak Kürt meselesine Türkiye sınırları içinde bir çözüm arayışına girmiş, bunun için de Öcalan'ın çağrısıyla silahlı güçlerini sınır dışına çekmiştir. Hareketin söylem ve pratiğinde yaşanan bu dönüşüm 2004 yılına kadar ülkede bir çatışmasızlık ortamı yaratmıştır. Kürt siyasi hareketi de bu dönemde AB kriterleri içinde çözüm önerileri sunmuştur. Bu çatışmasızlık ortamı Hükümetin reformları topluma anlatabilme

[385] Vahap Çoşkun, 02.03.2018 tarihli görüşme

konusunda elini güçlendirmiş, Kürt hareketiyle çözüm önerileri konusundaki kısmi ortaklaşma da buna katkıda bulunmuştur.

> 1999-2004 arasında PKK Türkiye'de silahlı her hangi bir eylem yapmadı. Ateşkes ilan etmişti, kendi silahlı unsurlarını ülke dışına çekmişti, dolayısıyla demokratik bir adım atılması noktasında daha olumlu bir atmosfer söz konusuydu. Çatışmanın olmadığı, ölümlerin meydana gelmediği, siyasetin ön planda olduğu dönemlerde bu tür adımlar atmak son derece rahattı. Çatışmanın olmadığı bu beş yıllık süreç, demokratik adımların atılması için son derece önemli bir atmosfer oluşturdu.[386]

Hükümeti meselenin çözümüne yönelten önemli etkenlerden bir diğeri ise Kürt hareketinin 2000'li yıllarda legal siyasetin de katkısıyla çok geniş bir kitlesel desteğe sahip olmasıydı. Sokağı Kürt hareketi yönetiyordu ve sokağın dil haklarına dair talebi vardı. Türkiye'nin demokratikleşmesini hedefleyen bir hükümetin sokağın dile dair taleplerini önceden kullanılmış baskı metotları ile kontrol etmesi mümkün değildi. Bazı reformların yapılması yükselen Kürt muhalefetinin argümanlarını etkisizleştirmeyi de olası kılacaktı.

> Bir değişim, dönüşüm var, ciddi bir dönüşüm var. Bütün bu gelişmelerde son kertede, en belirleyici dinamik ne dersek, sokaktır, diyebiliriz. Sokağın dil konusundaki talepleri, beklentileri, ihtiyaçları artıyor, hükümet buna bir oranda cevap veriyor.[387]

Sokağın ve Kürt siyasetinin yapılan reformlarda en önemli etken olduğunu birkaç örnek üzerinden anlatmak mümkün görünmektedir. Yukarıda bahsedildiği gibi Kürtçenin siyasette serbest bırakılması Kürt siyasetçilerinin ana taleplerinden biridir ve Kürt siyasetçiler ceza almayı göze alarak, seçim çalışmalarında halka Kürtçe seslenmişlerdir. Bu durum hükümeti hem dışarıda hem de Kürt seçmeninin gözünde zor durumda bırakmaktadır. Dolayısıyla bazı Kürt siyasetçilerinin halka Kürtçe hitap ettikleri gerekçesiyle ceza aldıkları bir süreçten sonra hükümet Kürtçenin siyasi propaganda da kullanılmasının önünü açtı. Yine Cezaevindeki tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının önü bu konunun kamuoyunda bir süre görünür kılınması ve tutsakların eylemlerinden sonra, anadilde savunma hakkının önü ise yüzlerce tutsağın açlık grevine gitmesinden sonra açıldı.

Söz edilen motivasyon kaynakları ve daha fazlasıyla AK Parti hükümetinin iktidara geldiği 2002 yılından 2015 yılına kadar gerçekleştirdiği reformlarla Kürt dili için açtığı alanlara ve bu dile katkısına bakılacak olunursa her şeyden önce Kürtçenin belirli

---

[386] Vahap Çoşkun, 02.03.2018 tarihli görüşme
[387] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme

alanlarda görünürlüğünü ve kamusallaşmasını sağladığını söylemek mümkündür. Kürtçe 2000'li yılların başından itibaren medyadan siyasete pek çok alanda görünür kılınmıştır. Öncesinde de belirtildiği gibi bu görünür kılmanın iki temel öznesi vardır. Bir yandan Kürt siyasi ve entelektüel aktörleri bunun için yoğun bir çaba harcarken, Hükümet de gerçekleştirdiği bir dizi reformla bunu mümkün kılmıştır. Kürtçenin görünür kılındığı alanların başında medya gelmektedir. 1991 yılında Özal'ın yaptığı reformlarla yazılı basında kalkan yasaklar, 2000'li yıllarda Radyo ve Televizyonlarda da kaldırıldı. Böylelikle başta devletin televizyonu olan TRT olmak üzere pek çok televizyon ve radyo kanalında Kürtçe artık görünür hale geldi. Yapılan düzenlemelerle Kürtçe siyasetin dili olarak kullanılmaya başlandı böylelikle seçim konuşmalarından, parti örgütlenme faaliyetlerine siyasette Kürtçe görünür hale geldi. Halka Kürtçe hitap etmek bir ceza alma sebebi olmaktan çıktı. Hukukta Kürtçenin görünür kılınması anadilinde savunma hakkının sağlanması ile mümkün olurken, cezaevlerinde Kürtçe mektuplaşma ve telefon konuşması hakkı da burada Kürtçeyi görünür kıldı. Eğitim de ise Kürtçe seçmeli dersler ve Kürt dili ve Kültürü ana bilim dalları üzerinden Kürtçe bir statüye kavuştu. Tüm bunlar, Kürtçenin görünür kılınmasını ve Türkiye halkının gözünde kısmen normalleşmesini sağlamıştır. Kısmen demek de fayda var, çünkü özellikle çatışmanın yoğun olduğu dönemlerde dil hâlâ bir gerilim hattıdır. Bunun örnekleri ilerleyen bölümlerde verilecektir. Üniversitelerde Kürt dili kürsülerinin açılması ile bu dilde yazılmış onlarca tez ve araştırma yazısı Kürtçe akademik dilin gelişmesine ve Kürt dili, kültürü ve edebiyatı üzerine önemli eserlerin yazılmasına yol açmıştır. Bu durum pek çok kişi ve çevrece ileri sürülen "Kürtçe eğitim dili olmak için yeterli değildir" argümanının boşa çıkarılmasına katkıda bulunmuştur, fakat hâlâ bu argümanı açık veya kapalı savunan önemli sayıda insan da mevcuttur.

2000'li yıllarda gerçekleşen reformların kısıtlılıklarına bakıldığında bu konudaki en önemli hususun Kürt dilinin gelişmesi ve yaşamını sürdürebilmesi gereken tedbirlerin alınmamış olmasıdır. Bu reformların Kürtçeye kısmi bir kamusal alan açması dilin devamlılığını sağlamaya ve ölmesini engellemeye yetecek adımlar değildir. Sosyo-dilbilimsel açıdan bakarak Kürtlerin Türkçeye asimile olmaya devam ettikleri ve Kürtçenin gerekli koşullar oluşturulmadıkça bu asimilasyona karşı direnç gösteremeyeceğini söylemek mümkündür. Bu asimilasyonu ayrıca bir dil kırım teşebbüsü olarak tanımlamak da sosyo-dilbilimsel literatür açısından mümkündür.

Cumhuriyetin ilk döneminde uygulanan asimilasyon politikasında baskıcı tedbirler de dahil bu eylemlerin çoğunun izini sürmek mümkündür. 2000'li yıllarda yapılan reformlarla birlikte Kürtçenin inkârı ve pek çok alanda kullanımının yasaklanmasını getiren uygulamalar sona erse de devlet henüz Kürtçenin ölmesini engellemek için gerekli tedbirlerin tümünü almış değildir. Kürtçenin resmi bir statüsü olmadığı gibi Kürt çocukları anadilinde eğitim hakkından mahrumdur. Hükümetin 2000'lerde gerçekleştirdiği reformlar Kürtçenin bireysel haklar çerçevesinde kamusal alanın belirli ve sınırlı kısımlarında kullanımına olanak sunmuştur. Ancak literatür Kürtçenin aşağıya doğru seyreden ivmesinin yukarıya doğrultulabilmesi için kolektif kimlik olarak anayasal güvenceye alınması gerektiği ve kullanım alanının genişletilmesi, kullanımının yaygınlaştırılması için sıkı tedbirlerin alınması gerektiği konusunda uyarmaktadır.

4. XX. YÜZYILIN BAŞINDAN 2000'Lİ YILLARA TÜRKİYE'DE KÜRT SİYASAL VE KÜLTÜREL AYDINLARININ SÖYLEMİNDE KÜRT DİLİNİN İNŞASI

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında gelişen farklı ulusal hareketler için dil hem merkezin kültürel tektipleştirilmesine karşı bir mücadele alanı hem de aynı çoğunluk gibi azınlık grubunun da kendi içinde kültürel ortaklığı korumasının ve gelişmesinin bir aracı olarak önem kazanmıştır. Dolayısıyla dil aydınlarca etnik mobilizasyon için kullanılabilecek önemli bir sembol haline gelmektedir. Etnik/Ulusal hareketlere liderlik edenlerce yapılan dilin yok olacağı ve sahip çıkılması gerektiği çağrısı kitleleri harekete geçirecek bir şiar olarak karşımıza çıkmaktadır. Milliyetçi aydınlar, sıklıkla ulusal kimliğe sahip çıkılması çağrısı yapmış ve bunun ancak dilin varlığı ve geliştirilmesi ile mümkün olduğunu vurgulamıştır. Bu hareketlerin pek çoğu 'ulusal dilin' geliştirilmesi ve canlandırılması için çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Bu çalışmaların başında bu dilde yayın organlarının çıkarılması, dilin standardizasyonu için dilbilgisi kitapları ve sözlükler hazırlamak, halkı egemenin dilini terk ederek kendi dilini kullanmaya davet eden kampanyalar yürütmek geliyordu.

Bu bağlamda bu bölümde Kürt siyasal ve kültürel aktörlerinin XX. yüzyılın başından itibaren geliştirdikleri dil pratiklerine bakacağım ve odak noktam yine tez başlığıma uygun olarak 2000'li yıllar olacaktır.

4.1 2000 Öncesi: Kürt Kimliğinin İnşasında Dilin Rolü

Çalışmanın odak noktası 2000'li yıllar olmakla birlikte, 2000'li yıllarda gelişip, kitleselleşen Kürtçe dil aktivizminin kaynaklarını anlayabilmek ve değerlendirebilmek açısından, öncesinde ortaya çıkan dilsel pratikleri incelemek önemlidir. Bu yüzden bu bölüm "2000'ler öncesi" ve "2000'li yıllar" olarak iki ana bölüme ayrılmıştır. 2000'ler öncesi kitlesel bir Kürt dili aktivizminde bahsetmek mümkün olmamakla birlikte Kürtçe dil meselesi haklar ve özgürlükler bağlamında Kürt siyasi ve kültürel aktörlerinin söyleminde dönem dönem artan veya azalan bir önemde yer tutmaktadır. Bu bağlamda 2000'li yıllara gelindiğinde çok daha kitleselleşen dil hakları talebinin tarihsel kökenlerinin izini sürmek için öncesinde sözü geçen aktörlerin söyleminin incelenmesi önem arz etmektedir.

4.1.1 XX. Yüzyılın Başında Kürt Aydınlarının Dil Meselesine Yaklaşımı

Başkalarının metaına rağbet zamanı geçti! [388]

XIX. yüzyıl ortalarında yani Avrupa'nın milliyetçilik çağına girdiği dönemde yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal dönüşümlerden Osmanlı İmparatorluğu da etkilenmiş, daha merkezi bir idari yapı kurmaya yönelik reformlara yönelmiştir. Bu dönüşümler İstanbul'da merkezi yönetime yönelen muhalif bir aydın hareketini de ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde Kürt aydınları da bu muhalif hareketin içinde yer almıştır. Kürt aydınları dönem dönem farklı etnik kimliklere sahip diğer Osmanlı aydınları ile birlikte dönem dönem ise kendi özerk grupları içinde hareket etmişlerdir. XX. yüzyılın başlarında çeşitli dernekler etrafında örgütlenen Kürt aydınları Kürt kimliğinin oluşturulmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır, özellikle 1. Dünya Savaşı sonrasına bakıldığında bu aydınlarca Kürtler arasında kültürel/etnik bir canlandırma yaratma çabasını görmek mümkündür. Bu aydınların dil meselesine yaklaşımlarında ise Kürt dili üzerinden bir kimlik oluşturma çabası gözlemlenmektedir.

Genellikle eğitimli ve ileri gelen ailelerin çocuklarından olan Kürt aydınları 1898-1918 yılları arasında Kürtçe ve Türkçe olarak yayımladıkları dergi ve gazetelerle öncelikle Kürtleri/ Kürt gençlerini aydınlatmayı ve Kürt halkı arasında ulusal bir bilinç oluşturmayı hedeflemişlerdir. Kahire'de 1898 yılında yayımlanan ilk Kürtçe süreli yayın olan Kürdistan gazetesi Kürt gençlerine okuyup, kendilerini geliştirme, çağa ayak uydurma ve ulusal kimliklerine sahip çıkma çağrısında bulunmuştur. Gazetenin editörü Mithad Bedirxan, Botan Emirliği'nin lideri Bedirxan Bey'in torunlarından biridir. Bedirxan Emirliği Osmanlı döneminin güç sahibi Kürt emirliklerinden biridir. Bedirxan Bey 1847 yılında Osmanlı Devleti'nin merkezileştirme politikalarına karşı başkaldırmış ve sekiz ay süren bir çatışma vuku bulmuştur.[389] Kürt siyasal hareketinin tarihine bakıldığında XX. yüzyılın başında harekete öncülük eden aydınların arasında Bedirxan ailesinin üyelerinin olduğu görülür. Mithad Bedirxan da onlardan biridir. İlk üç sayısında sadece Kürtçe yazılara yer veren Kürdistan Gazetesi 4. sayıdan itibaren Türkçe yazılara da yer vermiştir. Mithad Bedirxan, Kürt coğrafyasının geri kalmışlığına değindiği yazılarında sık sık Kürtlerin çağın gerekliliklerine ayak uydurması gerektiğini ve eğitime ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir. Gazetenin

[388] Siverekli Hilmi, "Kurd gençlerine", **Jîn**, sayı: 2, (yeniden baskı M.Emîn Bozarslan) Upsala: Deng Yayınevi, 1985, s.401

[389] Celîlê Celîl, **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler**, Özge Yayınları, Ankara: 1992, s.78

editörü Mithad Bedirxan gazeteyi çıkarma amacının Kürtleri bilim ve sanat alanında eğitmek ve modern çağa uyum sağlamalarına ön ayak olmak olarak açıklamıştır. [390]

Mithad Bedirxan, sıklıkla Kürt büyüklerine seslenerek Kürt gençliğinin eğitimine öncelik vermeleri gerektiğini dile getirmiş, köylerde okullar açtırmalarını, yoksul halkın çocuklarını okutmalarını, onları büyük şehirlere ilim ve sanat öğrenmeye göndermelerini istemiştir. [391]

Kurdîstan gazetesinde Kürtçenin önemine sıklıkla vurgu yapılmasa da gazetenin Kürtçe olarak yayımlanması Kürtleri ayrı bir etnisite olarak konumlandırdığını göstermektedir. Ayrıca sık sık eğitimin önemine dair yazması ve Kürt büyüklerini Kürt halkının eğitimi için harekete geçirmeye çalışması modernist bir anlayışla hareket edildiğini göstermektedir.

1908 yılında kurulan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (KTTC) Kürt kimliğini geliştirmeyi amaçlayan ilk dernek olarak kabul görür. Derneğin yayın organı olan *Kürd Teavün ve Terakki* gazetesinde yayımlanan bildirge ile derneğin amacı Kürt halkının modern çağa ayak uydurmasını ve aydınlanmasını sağlamak olarak deklere edilmiştir.[392] 1908 yılında Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte devlet tarafından çeşitli yerlere sürgüne gönderilen pek çok muhalifin İstanbul'a dönebilmesinin yolu açılmıştır. Bu muhalifler arasında önde gelen Kürt ailelerinin çocukları da vardır. Bu aydınlar meşrutiyetin yarattığı görece özgür atmosferin ve dönemin etnik hareketlerinin de etkisiyle bir araya gelerek Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'ni kurdular. Cemiyetin kurucuları arasında ileri gelen Kürt ailelerinin üyeleri bulunmaktaydı.[393] Cemiyetin yayın organı olan *Kürd Teavün ve Terakki* gazetesinden alıntılar, dönemin aydınlarının dil meselesine ulus ve kimlik çerçevesinde nasıl yaklaştıklarını anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu gazetenin sayfalarında eğitime özel bir önem atfedilmiş ve eğitim talebi pek çok aydın tarafından dillendirilmiştir. Ismail Hakkı Babanzade üçüncü sayıda eğitime dair şunları dile getirmiştir:

---

[390] Mikdad Midhat Bedirxan, "Şevketlu Azametlu Sultan Abdülhamid Han-I Sanî Hazretlerine Arzihal-î Abîdanemdir" **Kurdistan**, sayı:5,(yeniden baskı M.Emîn Bozarslan ,Uppsala: Deng Yayınevi, 1991, ss.145,146.
[391] "Rutbet'ul Ilmî E'ler-Ruteb (2)", **Kurdistan**, sayı: 9, Bozarslan, M,E (1991), ss. 225-226.
[392] "Cem'iyet'in Beyannamesi" **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**,sayı:1, (yeniden baskıM.Emin Bozarslan), Upsala: Deng yayınevi, 1998, ss.40,41
[393] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler** vol. 1 Istanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 439
M. Şükrü Sekban**. Kürt Meselesi**. Ankara: Kon Yayınları, 1979. s. 26
Said Nursî, Babanzâde İsmail Hakkı, Süleyman Nazif, Süleymaniyeli Tevfik ve Diyarbekirli Ahmet Cemal'in cemiyetin üyesi oldğuna dair varsayım bu aydınların yazılarının cemiyetin yayın organında yayınlanmasıdır.

> Özetçe, milletin selametinin birinci temeli eğitim ve öğretimdir; eğitim ve öğretimin anahtarı ise dildir. Uygarlığın kapısı ise bu anahtarla açılır. Himmetli ve gücü yeten insanlarımızdan, bu önemli noktayı şimdiden önlerine koymalarını rica ederim. [394]

Eğitimin önemine dair tüm yazılar Kürt halkının "geri kalmış, çağı yakalayamamış" haline gönderme yapmakta ve eğitimi bunun çaresi olarak sunmaktadır. Bu söylem aracılığıyla aydınlanma fikri de inşa edilmektedir. Eğitim tartışmalarının bir ayağını da dil meselesi oluşturmaktadır. Dil meselesi üzerine yazılanlar genellikle dilin geliştirilmesi, eğitim dili haline getirilmesine dairdir. Aydınlar Kürt halkının kendi dillerinde eğitim görmeleri konusunda da fikir beyan etmekteydiler. Bazı yazılarda Kürtçe bir Kürdün kendi ifade edebileceği yegane dil/yol olarak tarif edilmekteydi. Said-î Kurdî'den bir anekdot bu fikri işaret etmektedir; Bir Kürdün Türkçe kendini ifade etmesi ancak belli bir dereceye kadardır. [395]

Ismail Hakkı Babanzade'nin aşağıdaki sözleri dili ulusu var eden koşullardan birisi olarak işaret etmektedir, zira bir ulusun dilini kesmenin o ulusun sesini kısmak demek olduğunu söylemektedir:

> Eski hükumet genel olarak düşünce düşmanı iken, Kürt halkı hakkında hem düşünce hem de dil düşmanı olmuştu; diğer halkların yalnız kafasını kesmeye çabalarken, Kürtlerin önce dilini, diliyle birlikte kafasını kesmeye çalışmıştı. (...) dilin kesilmesi bir milleti hem dilsiz hem de sersem eder. Bizce zulmün en acısı, en onarım kabul etmez yıkımlar gerçekleştireni işte budur.[396]

Babanzade dilsiz kalan Kürtlerin sadece ulusunu değil inancını da kaybedeceklerini eklemektedir.[397] Babanzade başka bir yazısında, Kürtler ve Araplar dışında Osmanlı Devleti'nin tüm bileşen halklarının edebiyatının olduğunu, kitapları ve yazılı bir dillerinin olduğunu söyler ayrıca gayri Müslümlerin daha ayrıcalıklı olduklarına dillerini geliştirebildiklerine, eğitim alabildiklerine vurgu yapar. Türkler ve gayri Müslümlerin tersine Müslüman halkların anadillerinin geliştirilmesine olanak verilmediğinden şikâyet eder. [398]

---

[394] Ismail Hakkı Babanzade, "Kurdçe Üzerine", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 3, yeniden baskı M.Emin Bozarslan, Upsala: Deng yayınevi, 1998, ss.161-164 (Bu gazeteden tüm alıntılar Bozarslan'ın adı geçen eserinden alıntılanmıştır.

[395] Bediüzzaman-ı Kurdî, "Molla Said-i Kurdî'nin Tımarhane Hatırâtı", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, sayı:5

[396] İsmail Hakkı Babanzade, "Kurdler ve Kurdistan", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 1

[397] İsmail Hakkı Babanzade, "Kurdler ve Kurdistan" **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 1,

[398] İsmail Hakkı Babanzade, "Kurdçe Üzerine", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 3
["Kürtlerin dilbilgisi kitapları yok. Kürtlerin matbaası ve basılmış eserleri yok. Kürdler edebiyattan, bilim ve tekniklerden ve bunlara bağlı olan bilim ve sanat eserlerinden yoksundurlar. Bir halk bu durumla nasıl gelişebilir.! (...) Güç ve ototrite eğitimdedir. Eğitim ise dile bağlıdır."]

Bu bağlamda İsmail Hakkı azınlık dillerinin asimile edilme ihtimalini tartışmaktadır. Ayrıca eğitimsiz bırakarak ve dilini yok sayarak Kürt dilinin ve dolayısıyla Kürt uslusunun yok edilebileceğini düşünenleri de aşağıdaki sözleri ile uyarmaktadır:

> Böyle bir girişim, anlamsız ve saçma birşeyle uğraşmaktan başka yarar sağlamaz. – Ne gerek, milletlerin hiçbiri varlık ve kimliğini kaybetmedi. Kürdçe de binlerce yıldan beri bu durumuyla sürüp gidiyor. Ne İranlılar, ne Romalılar, ne Araplar, ne Tatarlar ne Türkler zamanında bu dil yabancılaşmamıştır; tam tersine bu dili konuşanlar istilacılarınkine benzer daha büyük bir yetenekle günden güne dört tarafa yayılmışlardır. Demek istiyorum ki bir dil, dilbilgisi kitaplarına ve sözlüklere sahip olmasa da varlığını korur.[399]

Babanzade aynı yazısında eğitimde anadilinin önemine vurgu yapar ve bir Kürt çocuğunun Kürtçe eğitim görmesinin daha faydalı olacağını belirtir. Zira "başka bir dili öğrenmekle geçireceği yıllarını bilimde kendini geliştirerek geçirmesi daha faydalıdır," der. Burada başka dilden kasıt Osmanlıca, Arapça veya Farsça gibi Kürt coğrafyasında egemen olan dillerdir. Babanzade Kürtlerin işe bir dilbilgisi kitabı ve sözlük hazırlayarak başlaması gerektiğini ifade eder.[400]

Gazetenin sayfaları incelendiğinde dönemin aydınlarının çağdaşları gibi mensubu oldukları halkın çağın gerekliliklerine ayak uydurması gerektiği fikriyle hareket ettikleri, Kürt diline ve Kürtçe eğitime önem verdikleri görülmektedir. Pek çok yazıda Kürtçe ve Kürtçe eğitim Kürt milletinin var oluşunun vazgeçilmez bir parçası olarak işaret edilmiştir.[401] Bu yazılardan yola çıkarak dönemin aydınlarının Kürtçenin modern çağın gerekliliklerini karşılayabilecek şekilde geliştirilmesi, Kürtçe üzerinden bir ulusal kimlik oluşturulması ve Kürtlerde ulusal bilinç uyandırılması çabaları gözlemlenmektedir. [402]

İlk Kürt Öğrenci Derneği olan Kurt Talebe-î Hêvî Cemiyeti (1912) İstanbul'da yükseköğrenim eğitimi almakta olan Kürt öğrencilerini bir araya getirmek üzere kurulmuştur. Cemiyet, okumak için İstanbul'a gelen Kürt öğrencilerinin aralarında bir

---

[399] İsmail Hakkı Babanzade, "Kurdçe Üzerine", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 3,
["Böyle bir girişim, anlamsız ve saçma birşeyle uğraşmaktan başka yarar sağlamaz. – Ne gerek, milletlerin hiçbiri varlık ve kimliğini kaybetmedi. Kürtçe de binlerce yıldan beri bu durumuyla sürüp gidiyor. Ne İranlılar, ne Romalılar, ne Araplar, ne Tatarlar ne Türkler zamanında bu dil yabancılaşmamıştır; tam tersine bu dili konuşanlar istilacılarınkine benzer daha büyük bir yetnekle günden güne dört tarafa yayılmışlardır. Demek istiyorum ki bir dil, dilbilgisi kitaplarına ve sözlüklere sahip olmasa da varlığını korur."]
[400]İsmail Hakkı Babanzade, "Kurdçe Üzerine", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi,** sayı: 3
[401] Ismail Hakkı Babanzade, "Kurdçe Üzerine", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, sayı: 3
["Özetçe, milletin selametinin birinci temeli eğitim ve öğretimdir; eğitim ve öğretimin anahtarı ise dildir. Uygarlığın kapısı ise bu anahtarla açılır. Himmetli ve gücü yeten insanlarımızdan, bu önemli noktayı şimdiden önlerine koymalarını rica ederim."]
[402] Ronayi Önen, , "Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943)" **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012

dayanışma ağı kurarak örgütlü bir entelektüel yapı oluşturmayı amaçlamaktadır. Zira bu ağ dayanışmanın yanında entelektüel faaliyetler de sürdürmektedir. Cemiyetin üyelerince *Roj-î Kurd*, *Hetaw-î Kurd* ve *Yekbûn* isimli dergiler yayımlanmıştır. Bu dergilerdeki yazılar okunduğunda aydınların dil ve ulus arasında direk bir bağ kurdukları ve Kürtçenin geliştirilmesi ve eğitim dili olarak kullanılmasının son derece önemli olduğuna dair ısrarları görülmektedir. Kendilerinden öncekilerden farklı olarak bu aydınlarca Kürtçenin geliştirilmesi için tartışmalar yürütülmüş, hangi alfabenin kullanılması gerektiğinden, farklı lehçelerin varlığına pek çok konuda fikir beyan edilmiştir. Lügat oluşturulması, sözlük ve imla kitaplarının derhal basılması, Kürtçe edebiyatın geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.[403]

Cemiyetin yayımladığı dergilerde Kürtlerin geri kalmışlığına dair tartışan aydınlar bu konuyla ilgili pek çok öneride bulunmuş Kürt büyüklerine gençlerin eğitimini desteklemeleri, gençlere de çalışıp halkını kalkındırmak için gereken donanımı elde etmeleri çağrısında bulunmuştur.

Hetaw-î Kurd dergisindeki köşesinden Kürt gençliğine seslenen Kürt siyasi tarihinin önemli isimlerinden Abdullah Cevdet gençlerin ücra Kürt köylerinde okulların kurulmasına öncülük yapmaları ve buralarda öğretmen olmaları gerektiğini söylemiştir.[404] Benzer bir şekilde Bulgaristanlı Doğan isimli yazar da aydınların memleketlerine dönerek halkını aydınlatma görevini yerine getirmeleri gerektiğini ifade etmiştir.[405] *Roj-î Kurd* dergisinin ve çağının önemli yazarlarından olan Xelîl Xeyalî bir yazısında herkesin vatanı için elinden geleni yapması gerektiğini, bunu ya kalemiyle ya da varlığıyla yapabileceğini belirtmiştir. Aynı yazıda Xeyalî, Kürt ulusunun önceliğinin okuma ve yazma için kurallar kitabı, yeni bir tarzla hazırlanmış bir alfabe, lügat, ilmihal, Kürtlerin ataları üzerine yazılmış bir tarih, Kürtlerin gelenek göreneklerini anlatan bir kitap ve matematik kitabı olduğunu belirtmiştir.[406]

Cemiyetin *Hetaw-î Kurd* dergisinin 4 ve 5 sayılarında yer verilen bir bildiride dil ve ulus arasındaki bağ aşağıdaki şekilde kurulmuştur:

> (…) Her ulusun bir dili vardır. O dille konuştuğu gibi, onunla yazı da yazar, kitap da basar. Eskiden Kürtlerin hem okumak ve yazmak hem de konuşmak için mükemmel bir dilleri ve bu

[403] Ronayi Önen, , (2012)
[404] "Kurd gazetesi yazarlarına", **Hetaw-i Kurd** sayı:5, içerisinde **Malmîsanij Kürt Talebe,Hêvi Cemiyeti, İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği,** Istanbul: Avesta, 2002, ss. 247-249
[405] Bulgaristanlı Doğan, "Milletinize karşı vazifeniz" **Roj-î Kurd,** sayı:2, yeniden baskı Said Ersoy, Istanbul: Weşanên War, 2002, ss.47/49
[406]M.X, "Ziman" **Roj-î Kurd** sayı: 3

> dille yazılmış birçok kitapları varken sonraları gitgide unutulmuş., yalnız şehirlerin dışında konuşmak için kullanılmaya başlamış, böylece Kürtçe de önemini kaybetmiştir. Halbuki yarım dilli bir ulus olmaz. Öyle bir ulus ne bilim ve sanat öğrenebilir, ne de ilerleyebilir; işte Kürt dilini okumaya ve yazmaya yarayacak bir dil durumuna getirmek, o dilde kitaplar yazarak Kürdistan'ın her tarafına dağıtmak, öylece Kürtlere bilim ve sanat öğretmek bu derneğin birinci maksatlarındandır.[407]

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi dönemin aydınlarının başat meselelerinden birisi Kürt dilinin geliştirilmesi, yazı dilinin oluşturulması ve kullanımının yaygınlaştırılması için çalışma yapılmasıdır. Aydınlar arasında yürütülen tartışmaların odak noktasından biri eğitimin Kürtçe olabilirliğine dairdir. Aydınların bir kısmı Osmanlıca ve Arapça eğitim sisteminin oturmuş olduğuna işaret ederek, Kürtlerin bu dillerde eğitim görmesinin uygun olduğunu söylemekteydi. Ancak çoğunlukla aydınlar Kürt çocuklarının Osmanlı dilinde eğitim görmesine karşı çıkmakta bunun derhal değiştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu fikrin en sıkı savunucularından biri olan Xelîl Xeyalî Kürt çocuklarının Kürtçe eğitim görmeleri gerektiğini şu şekilde savunmaktadır.

> Bugün dünyada sayısız millet ve kavim var ve kendi dillerinde okuyup yazıyorlar, kitaplar basıyorlar, okullarında öğrencilerine kendi dillerinde eğitim veriyorlar. Aralarından hiç biri kendi dillerinin okumak için ağır olduğunu söylememiştir. Başka bir milletin dilini kabul etmek bana utanç verir. Günümüzde İngiliz, Fransız, Alman ve Ruslar gittikleri he yerde okullar açmaktadırlar ki dillerini öğretsinler.[408]

Daha sonra Kürt büyüklerine seslenen Xeyalî bir an önce Kürt çocuklarının Kürtçe eğitim görebilmeleri için bir şeyler yapılmasını istiyor.[409] Dergilerin sayfalarında dil meselesine dair yürütülen tartışmaların merkezinde beliren bir başka konu Kürtlerin hangi alfabeyi kullanacaklarına dairdir. Bu konuda görüş bildiren aydınların tercihleri yönlerinin nereye dönük olduğu ile yakından ilgilidir. Salih Bedirxan Arapça alfabe ile devam edilmesi gerektiğine inanmaktadır. Bu alfabeye sekiz harf daha ekleyerek Kürtçe için uygun olacak 32 harflik bir alfabe önermektedir.[410] Benzer şekilde Süleymaniyeli Mesud da Arap alfabesini destekler ancak sadeleştirilmesi gerektiğini savunur.[411] Arap alfabesiyle devam etmek gerektiğini savunan aydınların İslami bir motivasyonla hareket ettikleri söylenebilir. Fakat Abdullah Cevdet gibi Latin

---

[407] **Hetaw-î Kurd,** sayı:4-5 (Malmîsanıj, 2002)
[408] Modanî X., "Ziman û Nezanîya Kurdan", **Roj-î Kurd**, sayı: 2,
[409] Modanî X., "Ziman û Nezanîya Kurdan" ", **Roj-î Kurd**, sayı: 2,
[410] M. S. Azizî, "Harflerimiz ve Okuma Kolaylığı" **Roj-î Kurd**, sayı:2,
[411] Süleymanyeli Mesud, "Harflerimiz ve Okuma Kolaylığı", **Roj-î Kurd,** sayı: 1

alfabesine geçilmesi gerektiğini savunan aydınlar da vardı. Abdullah Cevdet Arap alfabesinin öğrenilmesinin zor olduğuna işaret ederek, Kürt çocuklarının kısa sürede öğrenebilecekleri bir alfabeye ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.[412] Dönemin bir başka yazarı Mevlanzade Rıfat ise Kürtler ve Ermenilerin tarihsel birlikteliklerine ve ortak kökenlerine vurgu yaparak, Urartu alfabesinin bu iki kavmin tarihi alfabesi olduğunu ve Kürtlerin bu alfabeyi kullanması gerektiğini ileri sürmüştür. [413]

Dergilerin sayfalarından dönemin aydınlarının modern bir ulusun gerekliliği olarak Kürt dilinin geliştirilmesi ve yazı dili haline getirilmesi gerektiğini düşündükleri açıkça belli olmaktadır. Bunun nasıl yapılacağına dair öneriler de dergi sayfalarından yapılmaktadır. *Hetaw-î Kurd* dergisinde yayımlanan bir yazıda Kürtlerin ağız ve lehçe farkı nedeniyle birbirini anlamamalarından şikâyet edilmektedir. Yazar çıkardıkları dergiyle ilgili bölgede büyük bir heyecan yaşandığını ancak insanların dergiyi ellerine aldıklarında ne Kürtçe ne de Türkçe yazıları anlamadıklarını da eklemektedir. Yazar Kürtçenin iki lehçesi olan Kurmancî ve Soranîyi birbirine yakınlaştırmak için yazıların her iki lehçe ile de yazıldığı küçük bir dergi çıkarmak gerektiğini söylemiştir. [414]

1. Dünya Savaşı'ndan sonra 17 Aralık 1918 yılında bir grup Kürt aydını tarafından kurulan Kurdistan Teal-î Cemiyeti (KTC) öncüllerinden daha ulusalcı bir söylem izlemiş ve Kürtler için özerklik ve bağımsızlık gibi taleplerini daha belirgin olarak dile getirmiştir. [415] Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin kurucuları daha çok eğitimli, nüfuzu olan Kürt ileri gelen ailelerinin mensuplarından oluşmaktaydı. Aralarında Osmanlı ordusunda önemli rütbe ve nişan sahibi olarak görev almış bürokraside yüksek bir mevkiye gelebilmiş kişiler bulunmaktaydı.[416] Kurucuları arasında Bedirxan Bey'in torunlarından Emin Ali Bedirxan, Seyyit Ubeydullah'ın oğlu Seyyit Abdülkadir, Mehmet Şükrü Sekban, Babanzade İsmail Hakkı ve Babanzade Şükrü Bey gibi dönemin ileri gelen Kürt aydınları bulunmaktaydı.[417] Cemiyet, Kürtler arasında bir Kürtlük bilinci yaygınlaştırmak ve Kürtler için resmi bir statü oluşturmanın zeminini hazırlamak amacıyla kurulmuştur.[418] KTC içinde iki farklı eğilim vardır. Bunlardan birincisi Seyyit Abdulkadir'in de aralarında bulunduğu "Kürtler için otonomi"

---

412 Doktor Abdullah Cevdet, "Bir Hitab", **Roj-î Kurd,** sayı 1,
413 Mevlanzade Rıfat "Muhterem 'Hetaw-i Kurd' Gazetesi Müessislerine" **Hetaw-i Kurd,** sayı:2, (Malmîsanij,2002, s.250)
414 T., "Kurd Gençlerimizden Bir Temenni" **Hetaw-i Kurd**, sayı:1
415 İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, İstanbul: Doz yy, 1991, s.12
416 Göldaş(1991), s.39
417 Göldaş(1991), ss.25.26
418 Göldaş(1991), ss.81.82

talebinde bulunanlar ve Emin Ali Bedirxan'ın aralarında bulunduğu bağımsızlıkçılardır. Bu iki farklı fikir daha sonra cemiyetin bölünmesine de neden olacaktır. Kurdistan Teal-î Cemiyeti 1920'de ikiye bölünür. Bağımsızlık taraftarı olan Kürt aydınları Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ni kurarlar. Dönemin Kürt cemiyetlerinin üzerinde İstanbul Hükümeti'nce uygulanan baskılar 1920 yılında Mustafa Kemal'in de bu konudaki çabası ile artmıştır. Kapatılma tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1922'den sonra Kürt cemiyetlerinin varlık göstermediği dile getirilmektedir.[419]

Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin yayın organı olan *Jîn* (1918-1919) dergisine baktığımızda ise daha bilinçli ve kararlı bir Kürt Ulusal Kimliği kurma çabası gözlemlenmektedir. Savaştan sonra peş peşe kurulan ulus-devletler, Osmanlı'dan ayrılan uluslar Kürt aydınlarının Kürt ulusu adına taleplerini daha yüksek sesle dile getirme fırsatı yaratmıştır. Kürt aydınları sıklıkla Kürt gençliğine başkalarını takip etme döneminin bittiğine ve kendi dil, tarih ve kimliklerine sahip çıkmaları gerektiğine dair uyarıda bulunmuşlardır.[420] Aydınlar Kürt dilini geliştirmek için derhal adım atılması gerektiğine vurgu yapmış ve bu konuda yapılacakları sıralarken, sözlük, dil bilgisi kitabı, imla kitabı oluşturulması edebi eserlerin yaygınlaştırılmasının gerekliliğini dile getirmişlerdir. Farklı lehçelerin varlığına dair tartışmalar yürütülmüş ortak bir dilin oluşturulması ve eğitim dili yapılması gerektiği tartışılmıştır.[421] Bu tartışmalar pek çok ulus devlet inşasında siyasi ve kültürel aydınlarca yürütülen tartışmalar açısından benzerlik göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Kürt elitleri, siyasi mücadelelerinin çağın milliyetçiliğe ve moderniteye dayanan söylemiyle meşrulaştırıldığı bilgisiyle Kürt toplumunu yeniden inşa etme girişimlerine başlamıştır. O zamanın seçkinleri fikirlerini Wilson'un on dört maddesine, özellikle de Osmanlı konularında kendi kaderini tayin hakkını savunan on ikinci maddeye dayandırdılar. Bu madde, dönemin milliyetçi hareketlerine yeni bir meşruiyet fikri vermiştir. Bu maddeye dayandırılan bağımsızlık talebi *Jîn* dergisinin sayfalarında yer almaktaydı.

---

[419] Göldaş(1991), ss.26-27

[420] Siverekli Hilmi, "Kurd gençlerine", **Jîn**, sayı:2, (yeniden baskı M.Emîn Bozarslan), Upsala: Deng yayınları, 1985, s.401

[421] Ronayi Önen, "Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943)", **Yüksek Lisans Tezi,** Bilgi Üniversitesi, 2012

> Evet, biz Kürtler Türk hükümetin elinden kurtulmayı düşünmedik yani Osmanlının nizamından çıkmayı. Şimdi izliyoruz ki Wilson şöyle demektedir: "Türklerin olmadığı toprakları Osmanlıya vermeyeceklerdir. Bizim topraklarımıza Kürdistan demektedirler; bizim topraklarımızda memurlar dışında Türk yoktur. Ermenilerin sayısı ise bizim yüzde beşimiz yoktur; nüfusun yüzde ikisini oluşturmaktadırlar. Dolayısıyla Kürtler dışında kimse yok. Kürdistan Kürtlerin hakkıdır.[422]

Alıntılardan I. Dünya Savaşı sonrası Kürt elitlerin sınırların nasıl çizileceği ve kaderlerinin nasıl şekilleneceğine dair söz sahibi olmak istedikleri anlaşılıyor. Bu girişim sırasında dünyaya modern bir ulus olmanın gereksinimlerini karşıladıklarını kanıtlamaları gerekiyordu. Aynı şekilde Kürtleri de kimliklerinden haberdar etmek zorundaydılar. Bu yüzden birçok makalede, Kürt aydınları Kürtleri tarih, dil ve edebiyatlarıyla gurur duymaya teşvik ediyorlar, Kürtlere kaderlerinde söz hakkı sahibi olmaları çağrısında bulunuyorlardı.[423]

Kürt dilini geliştirmek dönemin aydınlarının gündeminde önemli bir yer işgal etmekteydi. Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin alt grubu olarak bilinen Kurd Tamim-î Maarîf Camiyetî'nin (KTMC) nizamnamesinde şu ifadeler yer almaktaydı; "Diyorlar ki milletlerin berat-ı hak ve istihkakı, cereyan-ı asra hema bir lisan ve tarihe, bugünkü mânasiyla milli müesseselere malikiyettir".[424]

Aydınlar bir ulusun hak talebinde bulunabilmek için çağın gerekliliklerine uygun bir dil ve tarihe ihtiyaç duyulduğunun ve bunun için de ulusal kurumların gerekli olduğunun sık sık altını çizmektedir. Cemiyet kaybettiklerini geri almayı yani Kürtlerin dilini, tarihini ve ilmini sağlamayı amaçladıklarını ifade etmiş, yapacaklarını şu şekilde sıralamıştır:

> 2- Bilumum Kürt üdeba, şuara, ulemasının Kürd lisanıyla meydana getirdikleri müellefat, divan ve eş'arı doğru ve nefîs bir surette tab ettirecek. 3- Bütün Kürd lehçelerini ihtiva etmek üzre bir Kürdçe lügat kitabı tertib ve neşredecek. 4- Mevcuda göre sarf ve nahv kitablanndan münasıblermı tabettırecek. 5- Kürd lisanıyle tedrisât-ı ibtidaiyeyi temin için lâzım gelen kıtabları neşredecek. 7- Her mahaldeki Kürd âdât ve ananâtına dair malumat cem edecek ve Kürd masal, hikâye ve avam şarkıları toplanacaktır.

Jîn dergisinin 14. sayısında Kurdiyê Bitlisî, Kürtlerin birbirini anlamaları için ortak bir dile ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Ayrıca yazı dilinin bilimsel gelişmeleri

---

[422] Adurrahim Rahmi, "Halê me yê Hazır", **Jîn**, sayı: 6
[423] Siverekli Hilmi, "Kurd gençlerine", **Jîn**, sayı: 2
[424] "Kurd Tamim-î Maarîf Camiyetî Beyannamesi", **Jîn**, sayı: 10

kapsayacak şekilde geliştirilmesi gerektiğini de eklemiştir.[425] Bitlîsî bazı insanların lehçe çeşitliliğinin Kürtlerin birbirini anlamasını zorlaştırdığını iddia ettiğini fakat tam tersine lehçe çeşitliliğinin dilin zenginliği olarak kabul edilmesi gerektiğini bu durumun dilin kelime hazinesini geliştireceğini de ifade etmiştir. Kurdiyê Bitlisi 15. sayıda aydınları dilin geliştirilmesi için somut adımlar atmaya davet ediyor ve dil üzerine çalışacak bir komite kurulmasını öneriyor.[426] Komitenin dilin reformu ve geliştirilmesini hedeflemesi gerektiğini belirtiyor. Komite üyelerinin Kurmancî ve Soranî lehçelerini de iyi bilmesi gerektiğini hatta bazı üyelerin bir Avrupa dili de bilmesi gerektiğini ekliyor. Komitenin kelime toplayıp kaydetmesi, hazırlanacak sözlükte her iki lehçenin de yer alması, atasözü, öykü, masal ve şiir gibi folklorik öğelerin derlenmesi ve kayıt altına alınması öneriliyor. [427]

Dönemin aydınlarının dil meselesine yaklaşımlarında öne çıkan bir başka tavır ise dilin kadimliğinin ispatına dairdir. Aydınlar sıklıkla Kürt dilinin ne kadar eski olduğunu kanıtlamak için uğraşmışlardır:

> Babam, Kürdlerin tarih öncesi var olduklarını kanıtlamaya çalışıyor. Ben ise, Kürd dilinin tarihöncesi var olduğunu, Avrupa'nın en yeni ve en güvenilir eserleriyle kanıtlayacağım.[428]

Dilin tarihselliğini ispatlamak aydınlara ulusun kökenlerini kadim halklara dayandırma fırsatı vermektedir, bu davranış ulusal hareketlerin dil davranışlarına tipik bir örnektir. [429] Bu bağlamda dil, ulusun geçmişi ve bugünü arasında direk bir bağ kurar ulusun üyelerini bu duygu etrafında bir araya getirir. Bu yüzden Kürt aydınları da Kürtçenin kadimliğine sürekli vurgu yapmaktadır: "Demek oluyor ki Kürdçe, Hintçe ve Farsça gibi en eski dillerin ikiz kardeşidir. Benim de amacım, bu noktayı açığa çıkarmaktır."[430]

Dönemin Kürt aydınlarının söylemleri incelendiğinde dönemin uluslararası dinamiklerinden etkilendikleri ve Kürt halkı arasında ulusal bir bilinç yaratmaya çabaladıkları görülmektedir. Bu bilincin yaratılmasında rol oynayacak başat unsurlardan biri de dil olarak kodlanmıştır. Geliştirilmiş, çağın gerekliliklerine hizmet

---

[425] Kurdiyê Bitlîsî, "Kurdçeye Dair I", **Jîn**, sayı:14
[426] Kurdiyê Bitlîsî, "Kurdçeye Dair II", **Jîn**, issue 15
["Başlıca lisan meselesiyle –muayyen bir plan dâhilinde – uğraşacak bir heyet-i daimeye ihtiyaç vardır."]
[427] Kurdiyê Bitlîsî, "Kurdçeye Dair", **Jîn**, sayı:15
[428] İsmail Vedad, Kürtçe Lisanımız, **Jîn**, sayı: 9
[429] Kristi Haav, **What are the repercussions of using language as a political tool by national elites?, Budapeşt,** Central European University, 2006, s.10
[430]İsmail Vedad, "Kürtçe Lisanımız", **Jîn**, sayı:9

edebilecek bir dil Kürtleri farklı bir ulus olarak tanımlayabilecek ve ulusal taleplerinin meşru kılınmasına katkıda bulunabilecektir.

Cumhuriyeti'n kuruluş sürecinde Kürt organizasyonları peyderpey dağıtılmış önderleri ağır cezalara maruz bırakılmış ya da sürülmüştür.[431] Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin faaliyetlerine Cumhuriyet'in ilanından kısa bir zaman öncesinde son verildiği ve liderlerinin yer altına geçtiği söylenmektedir.[432] Dönemin Kürt aydınlarından bazıları bir süre Kürt illerinde yaşamlarını gözlerden ırak sürdürmeye devam etmişlerdir. Bazıları da Suriye, Irak, Lübnan gibi ülkelere göç etmek zorunda bırakılmışlardır.[433]

Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde tüm Kürt organizasyonları; cemiyet, parti, okul, dil ve kültür derneklerinin varlığına son verilmiştir.[434] Bundan sonra Kürtçenin sesi uzunca bir süre kamusal alandan silinecektir. Kürt dili Cumhuriyet'ten sonra sınırların ötesinde geliştirilecek ve arzu edilen standarda kavuşma yolunda ilerleyecektir.

1930'larda Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen önce Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan Celadet Bedirxan ve bir grup Kürt aydını *Hawar* isimli bir derginin etrafında toplanıp, Kürtçenin standartlaşması yolunda önemli adımlar atmışlardır.[435] Daha sonra Türkiye'de gelişen dil aktivizmi ve Kürtçenin standartlaşma yolculuğu Celadet Bedirxan'ın izinden gitmiştir. Yine aynı dönemde Sovyet Rusyası'na göç etmek zorunda kalan aydınlar da Kürtçenin standartlaşmasına önemli katkıda bulunmuştur.

4.1.2 1923-1938 Erken Cumhuriyet Dönemi

Kurdno! Malxirabino! An hînî zimanê xwe bibin, an mebêjin em Kurd in.[436]

Daha önce belirtildiği gibi Cumhuriyet'in ilk yılları Kürtlerin ve dolayısıyla Kürtçenin inkâr yılları idi. Kürtçe kamusal alanda yasaklanmıştı. Dolayısıyla bu yıllar Kürtçenin kamusal alandan silinmesinin temelini atan yıllardı. Cumhuriyet'in ilk döneminde Kürtler yeni rejimin egemenliğine karşı tepkilerini isyanlar ve direnişler şeklinde örgütlediler. Bu dönemde gelişen Kürt isyanları çok yoğun askeri müdahalelerle bastırılmıştır. Bu isyanlardan Şeyh Said İsyanı 1925 yılında gerçekleşmiştir. İsyan ağır

---

[431] İsmail Göldaş, Kürdistan Teali Cemiyeti,İstanbul: Doz yayınları, 1991, ss.222-232
[432] Metin Toker, **Şeyh Sait İsyanı,** Ankara:Akis yayınları, 1968, s.52, aktaran Göldaş 1991, s.232
[433] Göldaş, İ. 1991, ss.222-232
[434] Göldaş, İ. 1991, s. 232
[435] Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için; Ronayi Önen, "Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943)", Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, 2012
[436] Celadet Bedirxan, "Sê Tarîxên Hawarê", Hawar, sayı: 27, ss. 4-5. (Kürtler! Evi Yıkılasılar! Ya dilinizi öğrenin ya da Kürdüz demeyin!)

askeri müdahaleyle ve öncülük ettiği öne sürülen 47 kişinin idamı ile sonuçlandı. Türkiye Resmi tarihinde dile getirilmemekle birlikte, bu isyanın arkasında siyasi bir ajandası ve söylemi olan bir hareket vardır. Ayaklanmanın esas mimarı 1923'te geniş Kürt çevrelerinin katılımı ile kurulan Azadî Komitesi'dir. Komiteye Kurdistan Teal-î Cemiyeti, Teşkilatı İçtimaiye Cemiyeti, Hevî Kürt Talebe Cemiyeti gibi Osmanlının son döneminde faaliyet yürütmüş Kürt örgütlerinden pek çok Kürt aydını katılmıştır. Kürt demokrat ve sosyalistleri de dahil çok geniş yelpazede bir katılım söz konusudur. Komite ayrıca Kürtlerin kendi bölgelerinde ileri gelenleri ile de ilişki geliştirmiş ve gerek dini ileri gelenleri gerekse aşiret liderleri gibi geleneksel liderleri de harekete dahil etmiştir. Bu komitenin kuruluş nedenleri ve talepleri arasında dil meselesinin de yer aldığını tarihsel belgelerle aktaranlardan anlıyoruz. Robert Olson İngiliz kaynaklarına ve Kürt subayların anlattıklarına dayanarak dönemin Kürt aydınlarının şikâyet ve taleplerini aktarmıştır. Şikâyetler arasında "Mahkemelerde ve okullarda dilin Türkçe ile sınırlandırılması ve okullarda Kürtçe öğretilmesinin yasaklanması" da vardır. Bu tedbirlerin Kürtler arasında eğitimi fiiliyatta tamamen sona erdirmiş olduğu ifade edilmektedir.[437]

Arkasındaki siyasi hareket ile bilinen bir başka Kürt ayaklanması ise Ağrı İsyanı'dır. Ayaklanmanın liderliğini yapan Xoybûn Cemiyeti erken cumhuriyet döneminde Kürt hareketini temsil eden en önemli muhalif örgüt olarak görülür.[438] Cemiyet Kürtler arasında milli bir heyecan yaratmayı[439] ve Kürtlerin ortak bir dava etrafında toplanmasını sağlamayı hedefliyordu. Xoybûn Cemiyeti 1927'de kurulmuştur. Merkezi Beyrut'ta olan cemiyetin Şam, Halep, Mardin, Diyarbakır, Siirt ve Silvan'da dalları bulunmaktaydı. [440] Beyrut ve Şam merkezli olmasının sebebi Kürt hareketinin öncülerinin bir kısmının Cumhuriyet'in kuruluşu ile bir kısmının da Şeyh Said İsyanı'nın bastırılmasından sonra bu şehirlere göçmek zorunda kalışlarıydı. İsyanın bastırılmasıyla önemli ölçüde bir Kürt nüfusu Suriye'ye sürgün edildi. Yine İstanbul'da rejime muhalif olacağı düşünülen Kürt aydınları da göç etmek zorunda bırakıldı. Özellikle bu dönemde Şam Kürt aydınları için bir merkez haline dönmüştür. Fransız Manda Rejimi olarak kurulmuş olan Suriye rejimi Türkiye'den gelen Kürt

---

[437] Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı,** Özge Yayınları, Ankara: 1992, ss.74-75

[438] Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)" **Milliyetçilik** içerisinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim yayınları, 2003

[439] Hamit Bozarslan, "Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi" **Milliyetçilik** içerisinde, der. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim yayınları, 2003

[440] Nelida Fuccaro, "**Kurds and Kurdish Nationalism ain Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity"** Essays on the Origins of Kurdish Nationalism içerisinde, der.Abbas Vali, USA: Mazda Publishers, 1980, s.197

aydınların Türkiye sınırlarına daha uzak olan Şam'da yerleşmelerine izin vermekteydi. Kürt aydınlarının Şam'a gelmesiyle Suriye'de bir Kürt milliyetçiliği de gelişti.[441] Xoybûn'un kuruluşunda Suriye, Lübnan ve Irak'a sürgün edilmiş bu aydınların önemli bir rolü vardır. Cemiyeti kuran farklı kökenlerden gelen Kürt aydınlarının arasında yine Bedrixani'lerden olan Celadet ve Kamiran Bedirxan kardeşler de vardı.[442] Onların yanı sıra Memduh Selim, Mehmed Şükrü Sekban, Haco Ağa, Ramanlı Emin, Ali Rıza, Mustafa Şahin, Bozan Şahin, Kerim Bey, Tefik Bey, Kamil Bey, Bedreddin Ağa, Liceli Fehmi gibi Kürt siyasal tarihinin önde gelen isimleri de yer almaktaydı.[443] Rohat Alakom, Bazil Nikitin, Erhat Franz ve E. G. Elphiston gibi araştırmacıların iddialarına dayandırarak Celadet Bedirxan'ın cemiyetin başkanı olarak seçildiğini ileri sürmektedir.[444] Xoybûn'un kuruluşu Kürt milliyetçi hareketinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülür. Amaçlarını bağımsız bir Kürdistan kurmak olarak net bir şekilde ifade etmişlerdir.[445] Xoybûn iki kanattan oluşmaktadır: Eski bir subay olan Dr. Ihsan Nurî (Paşa) tarafından yönetilen askeri kanat ve Celadet Bedirxan tarafından yönetilen siyasi kanat. Cemiyetin ileri gelenleri iki kökten beslenmiştir: modernist aydınlar ve geleneksel Kürt ileri gelenleri.[446] Aydınlar, eski subay ve memurlar, aşiret reisleri, dini önderler cemiyet etrafında bir araya gelmişlerdir.[447] Xoybûn'un tüzüğünde amacı şu şekilde belirlenmiştir:

> 2-Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtlerin tahlisi ve hududu tabiye ve milliyesi dahilinde bir Kürdistan devleti müstakilesinin teşkilidir. 3-Bu gayeye vusul için cemiyet bilumum Kürtleri etrafına toplayacak ve menfaii mütebalie esasatı dairesinde her türlü anasır ile münesabata girişecektir.[448]

Ağrı İsyanı zamana yayılmış, uzun süren bir süreçtir. 1926-1930 yılları[449] arasında Kürtlerin alan genişleterek sürdürdüğü ayaklanma 1930 yılında kanlı bir şekilde bastırılmıştır.[450] 1930 yılının Haziran ayında yoğunlaşan çatışmalar yüzlerce kişinin

---

[441], Jordi Tejel, **Syria's Kurds, History, Politics and Society**, London: Rouledge, 2009, s.17
[442] Nelida Fuccaro, **"Kurds and Kurdish Nationalism ain Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity"** Essays on the Origins of Kurdish Nationalism içerisinde, der.Abbas Vali, USA: Mazda Publishers, 1980, s.197
[443] Rohat Alakom, **Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul: Avesta, 2011, s..36
[444] Alakom, R, (2011), s.40
[445] Hamit Bozarslan, "**Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000)" Milliyetçilik içerisinde,** der. Tanıl Bora, Murat Gültekin, İstanbul: İletişim yayınları, 2003, s.849
[446] Tejel, J, **(**2009), s.17
[447] Tejel, J, **(**2009), s.17
[448] M. Kalman, **Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla Ağrı Direnişi**, İstanbul: 1997,s.27'
[449] İhsan Nuri, **Ağrı Dağı İsyanı,** İstanbul:Med yayınları, 1992, s.20
[450] Alakom, R, (2011), s.103

hayatını kaybetmesine, yine yüzlerce kişinin sürgün edilmesine veya göç etmesine yol açmıştır.

İsyanın sert bir şekilde bastırılmasından sonra cemiyetin önde gelen kadrolarından Celadet Bedirxan ve yol arkadaşları Kürtler arasında milli bir uyanışı sağlayacak ortak kimliğin, ortak bir dil, ortak bir kültür ve kadim bir tarih üzerinden kurulacağı inancı ile Şam'da sürgünde iken Kürt dili ve tarihi üzerine çalışmaya başladılar.

1893 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Celadet Ali Bedirxan, Mîr Bedirxan'ın torunudur. Kürt siyasi tarihinin önemli isimlerinden olan babası Emin Ali Bedirxan Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin kurucularındandır. Celadet, İstanbul Üniversitesi'nde hukuk eğitimi almıştır. 1. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı ordusunda subay olarak görev almıştı ve Kafkasya Cephesi'nde savaşmıştır.[451] Savaştan sonra pek çok Kürt aydını gibi Bedirxan'da da bağımsızlık düşüncesi gelişmiştir. Edward William Charles Noel'in günlüğünden, Celadet ve küçük kardeşi Kamiran'ın, 1919'da Kürdistan'daki seyahatlerinde, temel görevi bağımsız bir Kürdistan'ın kuruluş olasılığını değerlendirmek olan İngiliz istihbarat subayı Binbaşı Noel'e eşlik ettiğini öğreniyoruz.[452] Binbaşı Noel, Kürtlerin Kürt bağımsızlığına yönelik duygularını öğrenmek için Mardin, Diyarbakır ve Malatya turuna çıktıklarını anlatır. Emir Ali Bedirxan'ın Kürtler arasında saygı gördüğü için kendisine eşlik etmesi ve Kürtleri İngilizlerle taraf tutmaya ve Kürdistan'ı kurmaya ikna etmesi için davet ettiğini söyleyen Noel, Emir Ali'nin kendi yerine oğullarını yolladığını belirtmiştir.[453] Bedirxan kardeşlerin amacı Kürt aşiret ve dini liderlerinin arasında birlik yaratmak ve bağımsız bir Kürdistan için birlikte savaşmalarını sağlamaktı.

Binbaşı Noel'in Bedirxan kardeşlerle çıktığı bu tur Kürt bölgelerinde hâkimiyetini artıran Mustafa Kemal'in müdahalesiyle kısa kesildi.[454] Mustafa Kemal bazı Kürt aşiret liderleriyle anlaşarak, Bedirxan'ların amacına ulaşmalarını engelledi. Bedirxan kardeşler yer altına çekilmek zorunda kaldılar, daha sonra ömürlerinin sonuna kadar sürecek sürgün yılları başladı. Celadet Ali Bedirxan, 1922 yılında kardeşi Kamuran Bedirxan'la birlikte Almanya'ya gitti.[455] Almanya'da öğrenimini sürdüren Celadet

---

[451] Konê Reş**, Bajarê Cizira Botan û Hunera Mîr Bedirxan,** Mersin: Azad yayınları, 2013, s. 95
[452] Edaward William Charles Noel, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, İstanbul: Avesta, 1999
[453] Noel,E. (1999), s.7
[454] Kamuran Ali Bedr Khan, W. G. Elphinston & C. Persson, "The Emir Jeladet Ali Bedr Khan The Passing Of A Kurdish Prince (1952), **Memoriam, Journal Of The Royal Central Asian Society**, sayı:39:1, ss.91-96
[455] Celadet Alî Bedirxan, **Günlük Notlar (1922-1925),** der. Malmîsanij, Stockholm:1995, Isatnbul: Avestayy, 1997

Ali, 1925'te önce Kahire'ye geçti.[456] Yukarıda bahsedildiği gibi Xoybûn Cemiyeti'nin kuruluşunda ve Ağrı İsyanı'nın siyasi kanadında yer aldı. İsyanın bastırılmasının ardından geri kalan ömrünü geçireceği Şam'a yerleşti.[457] Celadet Bedirxan Şam'da kendisi gibi sürgünde olan başka Kürt aydınlarıyla bir araya gelerek geniş çevrelerce kabul edildiği üzere Kürt dili ve kültürü açısından yeni bir dönem başlattı.

Ağrı İsyanı'nın önde gelen aydın kadrosu yaygın bir kitle desteğine sahip olmadıklarının ve Kürt halkını harekete geçirmeye yardımcı olacak ulusal bir bilincin henüz mevcut olmadığının farkındaydılar. Sonuç olarak, Suriye'de Kürt kimliği, Celadet Bedirxan tarafından teşvik edilen bir Kürt kültürel canlanmayla inşa edilmeye çalışıldı. Celadet ve yol arkadaşları, dili geliştirerek, Kürt tarihini tanıtmaya çalışarak ve modern bir Kürt edebiyatını teşvik ederek Kürt halkını ortak bir kimlik etrafında bir araya getirmeyi amaçladılar ve bu ortak kimliğin bir gün ortak bir mücadeleye yön vereceğini umdular.[458]

Celadet Bedirxan bu amacı için çalışmaya *Hawar* dergisini (1932-1943) yayımlamakla başladı. Bu dergiyi çıkarmaktaki amacını şu şekilde dile getirmiştir:

> 1- Kürt Alfabesinin Kürtler arasında dağılımı ve eğitimi. Kürtçe dilinin tarifi ve bu tarifin öncelikle dergide daha sonra da kitap şeklinde basılması.
>
> 2- Kürt dilinin lehçelerinin karşılaştırmalı olarak çalışılması. Kürt dilinin diğer aryan dilleriyle karşılaştırılması. Kürt dilinin kökenleri, gelişimi ve tarihi üzerine çalışmalar.
>
> 3-Kürtçe masal, hikâye, şarkı gibi folklorik öğelerin derlenmesi ve yayımlanması.
>
> 4 Kürtçe divanların derlenmesi ve yayımlanması. Kürt şair ve elitlerinin hayatlarının yayımlanması.
>
> 5-Kürtçe şarkıları üzerine çalışılması.
>
> 6-Kürt tarihinin araştırılması ve yayımlanması. Kürt el sanatlarının ve zanaatının araştırılması.
>
> 7-Kürt coğrafyasının araştırılması ve yayımlanması. Kürt emirlikleri ve aşiretlerinin tarihinin yazılması ve yayımlanması.[459]

Celadet Bedirxan'ın amacı Kürt dilinin birliğini sağlamak ve bu ortak dilin etrafında Kürt halkının da birliğini inşa etmektir. Kürt dilinin birliği ise standart bir yazı dili haline getirmekle mümkündür. Bunun içinde ömrünün geri kalanını Kürt dilinin dilbilgisini tayin etmeye, yazı dilinin oluşması için imla kurallarını oluşturmaya, Kürtçe kelime dağarcığını derlemeye ve geliştirmeye adadı. Bu amacını Kurmancî lehçesi için gerçekleştirdi. Oluşturduğu yazı dili yıllar sonra yazılı Kürtçenin temelini

---

[456] Celadet Alî Bedirxan, **Günlük Notlar (1922-1925),** der. Malmîsanij, Stockholm:1995, Isatnbul: Avestayy, 1997, s.65

[457] Alakom, R, (2011), ss.40,41

[458] Fuccaro, N, (1980), s.206

[459] "Armanca Awayê Xebatê û Nivîsandina Hawarê", **Hawar**, sayı:1, ss. 1-2

oluşturdu. Celadet Bedirxan bir yandan dilin geliştirilmesi için çalışma yürütürken, öte yandan sürekli Kürt halkına diline sahip çıkması için seslenmekteydi.

> Evi yıkılasıcalar! Yıllarca yabancıların dilini öğrenmek için çalıştınız, hâlâ da yalancı bir hevesle çalışıyorsunuz. Ayıptır. Ya kendi dilinizi öğrenin ya da ben kürdüm demeyin. Dilsiz Kürtlük sizin için bir onur değildir, bizim için ağır bir utançtır.[460]

Celadet Bedirxan ve yol arkadaşları Kürt dilinin yazılı standarda kavuşturmayı başarsalar da dergi üzerinden yaptıkları onca çağrının etkili olması için on yılların geçmesi gerekti.

Kürt dili açısından değerlendirildiğinde, Türkiye sınırları içinde gerçekleşmese de, 1930'larda yaşanan en önemli girişim Celadet Bedirxan tarafından yürütülen bu çalışmalardır. Celadet Bedirxan ve arkadaşları Kürtçenin Kurmancî lehçesinin standart bir yazı dili olması için en kapsamlı çalışmayı yaparak Kürtçenin günümüze kadar süregelen serüveninin dönüm noktalarından birini gerçekleştirmiştir. Yine aynı kadro Kürtçenin Latin alfabesine uyarlanmasının da temelini atmıştır. Bu çalışmalar daha sonra Kürt aydınlarınca Kürt dilinin temel metinleri olarak kabul edilecek ve günümüzde kullanılan yazı dilinin esasını oluşturacaktır. Yine bu çalışmanın mimarı olan Celadet Bedirxan da Kürtler için dil aktivizminde bir külte dönüşecektir.

4.1.3 1938'den 1960'a: Kürt Dilinin Sessizliğini Bozma Girişimleri

O zaman ne diye Kürtçe ıslık çalıyorsunuz?[461]

Bu kısmın 1938'den başlatılmasının birkaç sebebi vardır. 1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı ile dünya yeni bir döneme girmiştir ve bunun etkileri Türkiye'de de hissedilmiştir. 1938'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü Türkiye siyasetinde dönüm noktalarından biri olarak kabul görür. 1938 yılı, yakın Kürt tarihi açısından ise Devletin "Dersim'in ıslahatı adına gerçekleştirdiği askeri harekâtla"[462] öne çıkmaktadır. Bu harekâtın neticesinde, veri eksikliği nedeniyle kesin olarak saptanamamış olmakla birlikte, 1938 yılı itibariyle Dersim nüfusunun önemli bir kısmının hayatını kaybettiği veya zorunlu iskâna tabi tutulduğu ileri sürülmektedir.[463] Bu olay siyasal ve gündelik söylemde "Dersim Katliamı" olarak bilinir. Kitlesel

---

[460] Celadet Bedirxan, "Sê Tarîxên Hawarê", **Hawar**, sayı: 27, ss. 4-5.
[461] Musa Anter, **Hatıralarım,** İstanbul: Aram yy, 2011, s.58
[462] Zeliha Hepkon, "İktidarın gör dediği: 1935 yılı Türk basınında Tunceli Kanunu"**,** içerisinde **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, der. Şükrü Aslan, İstanbul: İletişim yy, 2010, s.375
[463]Murat Yüksel, "Ulus-devletin Dersim'le Teması", içerisinde **Herkesin Bildiği Sır: Dersim**, der. Şükrü Aslan, İstanbul: İletişim yy, 2010, s.357

ölümler ve kitlesel sürgünlerle biten bu süreçte büyük bir insanlık trajedisi yaşanır.[464] Bu katliamın ardından Kürtler için uzun sürecek bir sessizlik dönemi başlayacaktır.[465]

İkinci Dünya Savaşı müttefiklerin yengisi ile bitmiş ve tüm dünyada tek partili yönetime dayanan sistemler yeniden gözden geçirilmeye başlamıştır, serbest seçime dayanan liberal demokrasiler ön plana çıkmıştır. 1945 yılının değişen koşulları tüm dünyayı olduğu gibi Türkiye'yi de etkilemiş ve yeni bir dönem başlamıştır. Dünyadaki siyasal liberalleşme eğiliminden Türkiye de etkilenmiştir. Türkiye'nin çok partili hayata geçişi Türk siyasal tarihinin önemli gelişmelerinden birisidir ve bir dönüm noktası olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinde dış etkenlerle beraber iç etkenler de etkili olmuştur.

1950'ler Cumhuriyet tarihi açısından değerlendirildiğinde modernizasyonun hızlandığı bir dönem olarak kabul edilir. Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelmesi ülke gündeminde bir kıpırdanma yaratmıştır. Demokrat Parti CHP'nin baskıcı politikasını eleştiren bir seçim kampanyası yürütmüş ve geniş kitleler arasında umut yaratmıştır. Bu gelişmelerden Kürtlerin de umutlandığı ve Demokrat Parti'ye yöneldikleri bazı Kürt aydınlarınca dile getirilmiştir. Naci Kutlay[466] bu umudu şu şekilde dile getirmiştir;

> 14 Mayıs 1950 Milletvekili Seçimlerinde Kürtlerin, o günlerin muhalefet partisi olan Demokrat Parti'yi destekleyeceğini bekleyenler ihtiyatlıydı. Sindirilmiş Kürtlerin bu hareketini riskli bulanlar vardı. Ancak Kürtler muhalefete oy verdi.[467]

Demokrat Parti'nin CHP döneminde sürgüne gönderilen ailelerin çocuklarına milletvekilliği önererek siyaseten önlerini açmaları,[468] seçim kampanyası sırasında "doğudaki kültürel kısıtlamaların"' azaltılması ve jandarmanın baskıcı uygulamalarına engel olma sözü vermeleri,[469] ayrıca sürgüne gönderilen Kürt ailelerinin geri dönmesi

---

[464] "Belleklerdeki "Dersim 38", **Tarihvakfı, https://tarihvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-projeleri/42/belleklerdeki-dersim-38/54 (s.e: 29.03.2020)**

[465] Bozarslan, H. (2003)

[466] **Naci Kutlay;** Tıp doktoru, yazar, siyaset adamı. 10 Ağustos 1931, Tendürek köyü / Ağrı doğumlu. 1959 yılında tutuklanan 49 Kürt aydınından biri olarak Harbiye Cezaevinde kaldı. Siyasete Türkiye İşçi Partisinde (TİP) başladı. 12 Mart sıkıyönetimi döneminde yeniden tutuklanarak 7.5 yıl ceza aldı. Dava Yargıtay aşamasında iken 1974 genel affı ile tahliye edildi. 1970-71 yıllarında Diyarbakır'da Devrimci Doğu Kültür Ocağının (DDKO) çalışmalarına katıldı, derneğin yöneticileri arasında yer aldı. 12 Eylül (1980) darbesi döneminde yeniden tutuklandı. Tahliyeden yararlanarak İsveç'e iltica etti. **Kaynak**: İhsan Işık, Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi (2001, 2004) - Resimli ve Metin Örnekli Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedisi (2006, gen. 2. bas. 2007)

[467] Naci Kutlay, Kürt Kimliği'nin Oluşum Süreci, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012, s. 28-29.

[468] Altan Tan, **Kürt Sorunu,** İstanbul: Timaş Yayınları, , 2011, s. 316.

[469] Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi,** Ankara: İmge Kitabevi, , 1990,s. 49

için gerekli yasal düzenlemeleri yapacağı vaadinde bulunması[470] Demokrat Parti'ye sunulan desteğin sebepleri arasındadır.

Bu dönemde Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki toprak ağalarının makine, mazot ihtiyaçlarının sağlanması, verilen krediler ve traktörler sonucu toprak ağaları tarımda yeni üretim ilişkileri içine girmiş ve ortaya bir Kürt ticaret burjuvazisi çıkmıştır.[471] Yaşanan bu sosyoekonomik gelişmelere ve toplumsal mobilizasyona bağlı olarak aynı zamanda tarım ve sanayideki gelişmelerin de etkisiyle doğu illerinden büyük kentlere yaşanan göçler sonucu eğitimin önemini kavrayan yeni Kürt Burjuvazisi çocuklarını okutmaya başladı. Böylece kısa zamanda siyasal bakımdan bir Kürt aydın tabakası ortaya çıkmaya başlamış oldu. Batı illerinde üniversite eğitimi gören bu gençler, aralarında Kürtçe konuşarak ve çeşitli kültürel etkinlikler düzenleyerek ve farklılıklarını bu şekilde sergileyerek Kürt kimliği konusunda bilinçlenmeye başladılar. Bu şekilde Kürtlerin 1938 Dersim olaylarından 1950'ye kadar yaşanan sessizlik dönemi bitmeye başlamış ve Kürt aydınları ile öğrenci gençliğinin başını çektiği yeni bir tepki hareketi meydana gelmiştir.[472] DP döneminde bazı sosyal haklardan yararlanarak eğitime ağırlık verilmesi sonucu Kürtler içinde üniversiteli okumuş sayısı giderek artmış ve bunların çoğu büyük kentlerde Kürt sorunu ile ilgilenmeye başlamışlardır.[473]

Bu dönemde özellikle okuyan gençlik arasında oluşan Kürtlük bilinci Kürt hareketinin tarihsel gelişimi için önemli bir evredir zira kendi döneminde geniş bir tabana yayılmış kitlesel bir hareket yaratamasalar da daha sonra oluşacak Kürt entelektüel hareketinin zeminini hazırlayan aydınlar bu dönem yetişmişlerdir. Bu aydınlar arasında Musa Anter,[474] Tarık Ziya Ekinci,[475] Naci Kutlay gibi isimler vardır. Bu aydınlar baskılarla

---

[470] Fuat Uçar, "Demokrat Parti Döneminde Kürt Sorunu: Gelişimi ve Etkileri", **International Journal Of Social Science,** Bahar 2016, Sayı;43, ss.175-200

[471] Uçar, F (2016), ss.175-200

[472] Tarık Ziya Ekinci, **Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar**, İstanbul: Cem yy, 2004, s.7

[473] Eyüp Demir, **Yasal Kürtler,** Tevn Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

[474] Musa Anter 1917 Nusaybin doğumlu Kürt yazar ve siyasetçi. İstanbul'da hukuk eğitimi almıştır. Şark Postası ve Dicle Kaynağı gibi 1950'lerde yayınlanmış dergi ve gazetelerde yazıları çıkmıştır. Tarihte 49'lar olarak bilinen davada yargılandı. Musa Anter, cezaevinde, Birina Reş tiyatro eserini ve Kürtçe-Türkçe, Türkçe-Kürtçe sözlüğünü yazdı. Cezaevinden çıktıktan sonra Deng dergisini Medet Serhat ve Ergün Koyuncu ile beraber çıkardılar. Türkiye İşçi Partisi'nde görev yaptı.. DDKO'nın kurucuları arasında yer aldı. 12 Mart 1971'de tekrar cezaevine girdi ve Seyrantepe Askeri Cezaevi'nde 3 yıl kaldı. 1988'de kurulan Halkın Emek Partisi'nde yer aldı. 90'lı yılların başlarında kurulan MKM ve Kürt Enstitüsü'nün kurucuları arasındadır. 20 Eylül 1992 yılında Diyarbakır'ın Seyrantepe mahallesinde faili meçhul bir şekilde öldürüldü. **Kaynak**: Musa Anter, **Hatıralarım,** İstanbul: Aram yy, 2011 ; "20 Eylül 1992: Kürt bilgesi "Ape" Musa Anter katledildi", **marksistorg**, 20.09.2017

[475] **Tarık Ziya Ekinci,** 1925 yılında Diyarbakır'ın Lice ilçesinde doğdu. Tıp doktoru ve siyasetçi. Politik çalışmalarını 1957-1960 arasında CHP'de ve 1960 darbesinden sonra da TİP'te sürdürdü. 1965 yılında TİP'ten Diyarbakır Milletvekili seçildi. TİP Merkez Yürütme Kurulu Üyeliği, Parti Genel Sekreterliği, TBMM TİP Grup Sözcülüğü ve Grup Başkan Vekilliği yaptı. 1967'de TİP üyelerinin başlattığı ve bir yıl boyunca devam eden Doğu Mitingleri'nin

karşılaşsalar da çeşitli faaliyetler yürütmüş ve halkın arasında kısmi bir bilinçlenmeye vesile olmuşlardır. Naci Kutlay anılarında bu dönemi anlatırken Kürt gençlerinin kendilerine "Doğulu" dediklerini ancak bunun herkesçe anlamının belli olduğunu ifade eder. Bu gençlerin il dernekleri etrafında bir araya geldiklerini, düzenlenen il gecelerinde ortak bir duygudaşlık oluştuğunu, sık sık kırlarda bir araya gelerek "bölgeye" dair konuşulduğunu aktarır. Daha sonra "49'lar davasında o kır gezilerinin gizli, yarı gizli cemiyet toplantıları olarak karşılarına çıktığı"nı aktarır.[476]

Bu dönemde Kürt aydınları tarafından çeşitli periyodik yayımlar çıkarılmıştır. Musa Anter 1948 yılında Diyarbakır'da *Dicle Kaynağı* gazetesini yayımlayayımlamış ve ilgiyle karşılanmıştır. *Dicle Kaynağı*'nda, Kürt meselesi için "Doğu Sorunu" terimi kullanılmıştır. Daha sonra pek çok kaynak bu Kürt gençlerinin yürüttüğü faaliyet için "Doğuculuk" terimini kullanmıştır. Musa Anter bu gazeteyi üç arkadaşı ile çıkardığını belirtmiştir. *Dicle Yurdu'*ndan tanıdığı Hüseyin Dikici, Talat Saygın ve Veli Dolu.[477] Gayelerini ise "Kürtlerin kimliklerinin farkına varmasını sağlamak ve hükümetlerin Kürtlere yaptığı zulmü herkese duyurmak" olarak ifade etmiştir. "[478] İlk sayıda "Niçin Çıkıyoruz?" başlığı altında giriş yazısında "Doğu"nun sorunlarını dile getirmiştir. Musa Anter bu gazetede Şeyh Said'den Ağrı İsyanı'na, Dersim Katliamı'na Kürtlerin yaşadığı katliamlar ve sürgünleri anlattığını ifade etmiştir.[479] Gazeteyi 1951'de ödevini yerine getirdiğini ve Demokrat Parti'yi kurduğunu düşünerek sonlandırmıştır. Anter 1954'te Diyarbakır'da, *Şark Postası* isimli gazeteyi çıkarır. Anter bu gazetede "CHP'nin 27 yıl boyunca süren zulümlerini anlatıyorduk" demiştir.[480] Bu dönemde çıkan yayımlar arasında 1955'te Ankara'da çıkan *Henek* dergisi ve Silvan'da çıkan *Miya Farkin* gazetesi, 1957'de Ankara'da çıkan *Dersim* dergisi ve İstanbul'da çıkan *Ceride-i Dersim* gazeteleri vardır.[481]

İki sayfa halinde çıkan *Ceride-i Dersim* gazetesinin 31 Mart 1957 tarihli ilk sayısında "Gayemiz" başlıklı yazıda 1957 Ocak ayında İstanbul'da bulunan Tuncelili

---

tümüne katıldı ve konuşmalar yaptı. 1970 yılında Diyarbakır DDKO'nun kuruluşunda aktif rol aldı. Silvan, Ergani, Kozluk ve Batman DDKO'larının kurulmasına öncülük etti.
kaynak:biyografi.net, https://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1390

[476] Naci Kutlay, **Anılarım**, İstanbul: Avesta, 1998, ss.62-63

[477] Anter, M **(**2011), s.118

[478] Anter, M **(**2011), s.57

[479] Anter, M (2011), s.118

[480] Anter, M (2011), s.118

[481] Zeynel Abidin, **1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Kronolojik Albüm,** İstanbul: Özgür Bakış, 2000, Erol Kurubaş, **1960'lardan 2000'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu,** Cilt: 2, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 195, s.11

üniversitelilerle ve tüm Tuncelililerle Tunceli'nin istiklalini sağlayan davaları tahakkuk ettirmek üzere Ankara'da kurulan Tunceli Kültür Derneği'nin İstanbul şubesinin kurulduğu bildirilmektedir. Derneğin Tunceli'yi sevenlerin yardım ve bağışlarıyla kurulduğunu, Tunceli'ye hasretlik çekenleri ve sevenlerini bir araya getirerek onlara folklorundan örnekler sunmak için geceler düzenlemeyi hedefledikleri de eklenmiştir. Gecelere katılamayan hemşerilerine ulaşabilmek üzere de bu gazeteyi yayımlamaya karar vermişlerdir.[482] *Ceride-i Dersim* dergisi 21 Mayıs 1961 yılına kadar çıkmıştır. Dergide yazan önemli isimlerden birisi Dr. Said Kızıltoprak'tır.[483] Dergide mizah yazılarının yanı sıra Tunceli'nin geri kalmışlığı ve kalkınması gerektiği üzerine yazılar yazılmıştır.

Musa Anter ve arkadaşlarının çıkardığı, Kürtlerin geri kalmışlığını anlatan *İleri Yurd* gazetesi bu dönemin önemli gelişmelerinden biridir. Musa Anter gazeteyi çıkarma fikrine götüren süreci şöyle anlatır:

> Irak devleti Kürt bayrağını kabul etmiş, Irak halkının Araplardan ve Kürtlerden oluştuğunu anayasasında belirtmişti. Tüm kültür faaliyetleri serbestti. Kürtçe gazeteler çıkıyor, okullarda Kürtçe eğitim yapılıyordu. Tabii bu durum Türkiye Kürdistanı'nı da etkisine alıyordu. İşte bu ara yine Diyarbakır'a gidip bir gazete çıkarmaya karar verdim.[484]

Musa Anter gazetedeki yazılarından bahsederken bir anısını paylaşır. Bu anıyla birlikte gazetede çıkan yazılardan dolayı kendilerine dava açılmaya başlanmıştır:

> Bir gün Ulucami'de dilenen küçük bir kız gördüm, içim yandı. Güzel çocuk, avucunu açmış mütemadiyen, ji bo Xwedê sadaqê (Allah için bir sadaka) diye yalvarıyordu. Birkaç kuruş verdim. Türkçe bilip bilmediğini sordum. Diyarbekir şivesi ile "Anliyem ama çeviremiyem" dedi. Ben ayrılırken, kendisince arkamdan dua etti, " Xwedê gunehê te efû bike" (Allah günahlarını affetsin). Bu söz beni büsbütün deliye çevirdi. Kızın bu sözünü 'niye beni bu durumdan kurtarmıyorsunuz? Onun için günahkârsınız...' anlamın da kavrıyordum. Bende kendimi günahkâr kabul ettim. Ertesi gün, "ji bo xwedê başlığıyla, bu olayı yazıya dönüştürerek gazete de yayımladım. Yazım, gazetenin "İleri Yurd" adından kinaye olarak, "Aman ne ileri Yurd" başlığıyla çıktı. Bomba tesiri yaptı. Savcılık derhal dava açtı, nasıl olur

---

[482] **Ceride-i Dersim**, İstanbul, 31 Mart 1957

[483] **Sait Kırmızıtoprak:** Dr. Şivan lakaplı Kürt siyasetçi, 1935 yılında Dersim'de doğmuştur. Arkadaşları ile beraber Ocak 1957'de de "Tunceli Kültür Derneği" İstanbul şubesini açan Sait Kırmızıtoprak, Mart 1957'de Dersim'de bu derneğin yayın organı olarak "Ceride-i Dersim" adlı yerel bir gazete çıkarır. Bu gazetede yazı yazmaya başlayan Kırmızıtoprak, sonrasında "Akis", "Forum", "Vatan", "Yön", "Dicle – Fırat", "Sosyal Adalet" ve "Milliyet" gibi gazete ve dergilerde yazılar yazar. 17 Aralık 1959'da tutuklanan ve tarihe 49'lar olarak geçenler arasında tıp öğrencisi Sait Kırmızıtoprak da vardır. Mart 1961'de ise tahliye edilir. 1962 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun olur. Bir grup arkadaşı ile 28-29 Haziran 1970 tarihinde Ankara'da Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisini (T-DKP) kurar.Sait Kırmızıtoprak iki arkadaşı ile birlikte Sait Elçi ile ilişkilendirilen bir suikast sonucu 26 Kasım 1971'de öldürülür. (**kaynak:** http://www.drsivan.info/tr/biyografi.aspx, s.e: 08.04.2020)

[484] Anter, M(2011), s.135

> da kürtçe yazı yazılır diye. Ama peşini bırakmadım. Yaptığım her hayali röportaja Kürtçeyi de serpiştiriyordum. Tabii hepsi dava oluyordu. Bunlardan birinde dilenci bir ihtiyarla konuştum. Niye dilendiğini sordum, cevabı Kürtçe olarak şöyle yazdım: (…) Ne yapayım, görüyorsun ki her iki gözümden körüm, bir oğlum vardı, onu da hareket senesi-Şeyh Said isyanında astılar. Ardından anası kahrından öldü. Ben ortalıkta sahipsiz perişan kaldım.

Bu yazı mahkemelik olmuştu. Sadece yazıya Kürtçe cümleler serpiştirildiği için değil aynı zamanda geçmiş siyasi olaylara atıfta bulunarak halkın arasına nifak ve fesat soktuğu için de dava açılmıştı.[485] Musa Anter davaların ardı arkasının kesilmediğini artık sürekli mahkemelerde olduğunu ifade eder. Ve dönemin Kürt siyasi hareketi ve Kürtçe aktivizmi açısından en önemli olaylarından birini anlatır:

> Artık her günkü yazım bir dava konusu oluyordu ve davalar tüm Kürdistan, İstanbul ve Ankara'ya yayılıyordu. Düşündüm ki nasıl olsa her gün mahkemedeyim, bari değsin. Uzun ama şiir kıymeti olmayan Kürtçe *Qimil* (Kımıl/süne) şiirini yazdım. Şiir şöyle başlıyordu: "Bi çiya ketim Apo! Lê çiya melûl bûn Rebeno!" (Dağlara çıktım Amca! Fakat dağlar melüldü, Zavallı!) Bu şiir kısa zamanda aşağı yukarı tüm Kürt geçlerince ezberlendi. Türkiye basını ayağa kalktı. Tek tük yazarlar olur diyordu, "ne var Kürtçe şiir yazılamaz mı?" Falih Rıfkı Atay *Ulus*'ta (gazetesinde) kafamın koparılmasını teklif ediyordu. İstanbul ve Ankara'daki Kürt talebeler coşkuyla karşıladılar. İstanbul, Ankara ve tüm Kürt şehirlerinden tebrik ve dayanışma telgrafları aldım. Gazete tam bir olay organı olmuştu.[486]

Musa Anter'in şiirinde geçen qimil (kımıl/süne) hububata zarar veren bir böcekti ve Musa Anter bunu bir metafor olarak kullanmıştır: "Bi çîya ketim lo apo, çîya melûlbûn rebeno/ Ceh seridî lo apo, genim hûrbûn êvdalo/ Qimil hatî lo apo, bi refa ye rebeno/Xwar genimî lo apo, hiştî qâye rebeno."[487] Anter şiirin sonunda şiirde geçen kıza seslenirken "Üzülme bacım, seni kımıl, süne ve sömürenlerin zararından kurtaracak kardeşlerin yetişiyor artık" demiştir. Bu şiirin yazımı sınırlı da olsa dönemin Kürt aydınlarında anadili hassasiyetinin olduğunu, Kürt dilini Kürt kimliğinin önemli bir bileşeni olarak gördüklerinin işaretidir. Ayrıca Kürt dilinin üzerindeki ağır baskıyı böylesi küçük direniş alanları oluşturarak kırmayı da hedeflemektedirler. Musa Anter'in dediği gibi bu tavırda Irak Kürtleri açısından yaşanan gelişmeler etkiliydi.

İleri Yurd gazetesinde Anter'in Kürtçe *Qımıl* şiirinin yayımlamasının ardından Kürtler gündemin önemli bir konusu haline gelmiştir. Bu şiir yüzünden Musa Anter'e dava

---

[485] Anter, M (2011), s.137
[486] Anter, M (2011), s.137
[487] Dağa çıktım amca, zavallı dağ mahzunlaştı/Arpa olgunlaştı amca, buğday un ufak oldu biçare/Kımıl geldi amca, kafile halen de zavallı/Buğdayı yedi, geride samanı bıraktı zavallı..

açılmış, çeşitli gazeteler olayı kınayarak Musa Anter'i hedef haline getirmişlerdir.[488] Daha sonra Kürtçülük ile ilgili tüm yayımların yasaklanması yönünde de mahkeme kararı çıkartılmıştır. Hükümet ve çeşitli gazetelerden gelen tepki beklenmedik bir etki de yaratmıştır. Pek çok Kürt gazeteye ve Musa Anter'e destek telgrafları göndermiş, duruşmayı izlemek üzere mahkeme salonuna gelmiştir.[489] Bu olay 49'lar davasını hazırlayan sürecin önemli etkenlerinden biri olarak kabul edilir.

Dönemin tanıklıklarından Kürtlük bilincinin özellikle 50'li yılların sonlarında tüm büyük şehirlerdeki öğrenciler arasında yaygınlaştığını anlıyoruz. Bu gençler yakın tarihi yeniden okuyarak, Kürtçenin önemine vurgu yaparak, Kürt bölgelerinin sosyoekonomik anlamda geri bırakılmışlığını tartışarak bir Kürtlük bilinci yaymaktaydılar. Kürtlerin özellikle basın-yayın alanında çalışmaları yoğunlaşmış ve bu süreçte birçok dergi çıkarılmıştır.

> Dönemin en önemli olayı Kürt gençleri arasında gelişen Kürtlük bilincinin, Kürtçe yayın yapma, yurt kurma girişimleri, öğrenci piknikleri ve Doğu Geceleri gibi örgütlenme faaliyeti olarak algılanan faaliyetlerin yaygınlaşacağından korkan hükümetin 50 Kürt aydınını tutuklaması olayıdır. Bu olay 49lar olayı (aralarından biri tutuklu iken ölmüştür) olarak bilinir. Kürtlerin ilk kez kitlesel olarak mahkemelerde ifade vermeleri açısından önemli olan bu davanın savunmaları Kürtlerin Türkiye Cumhuriyeti mahkemelerindeki ilk resmi kamusal talepleri olarak kayıtlara geçti.[490]

49'lar davasını bu davada yargılanan Kulplu avukat Ziya Acar'la yapılmış mülakattan alıntılarla aktarmak dönemin genel ruhunu anlamak için etkili olacaktır. 1934 doğumlu avukat ve Kürt siyasetçisi Ziya Acar'ın kendisi de sözü geçen davadaki 49'lardan birisidir. İstanbul'da Hukuk Fakültesi öğrencisiyken yaşadığı deneyimleri anlatan Ziya Acar dönemin Kürt gençlerinin Kürt meselesini keşfinin Irak Kürt Bölgesi'nde yaşanan gelişmelerle başladığını, dönüm noktasının Kürt hareketinin lideri Mele Mustafa Barzani'nin Kürdistan'a dönmesi olduğunu ifade eder. Bu olayın Kürt gençliğinde bir uyanmaya neden olduğunu belirtir.[491]

> (…) Irak'ta 1958'de General Abdulkerim Kasım, kraliyet ailesine karşı darbe yaptı ve cumhuriyet ilan etti. Bunun bizi ilgilendiren yanı şuydu: Mele Mustafa Barzani, bizzat Abdulkerim Kasım'ın daveti üzerine 11 yıl kaldığı Sovyetler Birliği'nden Mısır üzeri Irak'a

---

[488] Cumhuriyet Gazetesi 06.09.1959
[489] Anter, M (2011), s. 137
[490] Naci Kutlay, **49'lar Dosyası,** İstanbul, Fırat yy., 1994
[491]Selahattin Çelik, "Dönemin Tanığı - 49'lar ve Barzani Etkisi" **Rudawnet,** 26-10-2016 https://www.rudaw.net/turkish/interview/261020161 (s.e: 30.03.3030)

geri döndü. Temmuz 1958 olmalı. Biliyorsunuz Mahabad Cumhuriyeti[492] deneyiminin başarısız olmasından sonra Barzani yüzlerce silahlı savaşçısıyla Sovyetlere sığınmıştı. O zaman Türkiye'de Kürt sorunu ya da siyaseti aktüel değildi. Barzani'nin dönüşü, sınırlı da olsa gazetelere yansıdı. Böylece bizler de olayı izleyebildik. İşte biz Kürt öğrencilerinin siyasetle bağını kuran olay ve Kürt sorunu ile ilgilenmemizin başlangıcı. (…) Kerkük'te aslında Arapların çıkardığı karmaşa sonucu aralarında Türkmenlerin de olduğu bazıları hayatını kaybediyor. Olay Türkiye'de, "Türkmenler telef oldu" şeklinde yansıtılarak, Kürtlere mal edildi. (…) Asım Eren parlamento başkanına sunduğu önergede, (…) Kürtlere şiddet uygulamaya davet ediyordu. Kürt öğrenciler olarak bu olay üzerine ilk defa kolektif bir tepki gösterdik. "Kürt Yüksek Öğrenim Öğrencileri" adıyla, Kürtlerin öldürülmesi önerisini telgrafla protesto ettik. İmzacı sayısı, 104 idi. Protesto telgrafını Asım Eren'e, partisi CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'ye, Meclis Başkanı ile Başbakan Adnan Menderes'e gönderdik.

1950'lerde yaşanan bu telgraf yollama olayını dönemin ilk kolektif eylemi olarak tarif etmesi önemlidir. Dönemin ruhunu ise Ziya Acar şu şekilde aktarmaktadır:

(…) O dönem Demokrat Parti'nin Kürtlere yönelik söylemleri bizim için sınırlı da olsa bir alan açmıştı. Yükseköğrenim dernekleri, şehir vakıfları vardı. Yurtları sağlıyorlardı. Diyarbakır Öğrenci Yurdu vardı. İstanbul Üniversitesi'nin arka tarafında idi. Biz o yurtta kalıyorduk.

DP iktidarının başlangıçta kendilerine az da olsa alan açtığını belirten Ziya Acar daha sonra baskıcı bir hal almaya başladığını belirtir. DP iktidarının kendisine yönelik bir cunta olacağından korktuğu için baskıcı tedbirler aldığını ekliyor:

DP iktidarı, bizim o sınırlı gecelere dahi müdahale etmeye başlamıştı. Bildikleri tüm Kürtler hakkında kovuşturma yapılmıştı. Mahkeme dosyalarına kısmen giren istihbarat raporundan öğrendik ki çoktan çalışma yapmışlar. 1956-1957'den beri Kürt aydın kesimlerini, gazeteye yazanları, sendikacı olanları izlemeye almışlardı. (…) istihbarat raporundaki egemen tema şuydu: "Barzani'nin dönüşüyle Kürt sorunu aktüel bir hale gelmiş ve Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmaktadır." Gelişme Türkiye'ye yansıyacak diye Türkiye Kürtlerine karşı tedbir alınması isteniyordu. Legal telgraf olayı da bu çerçevede görülüyor. Kürt aydınları, aşiret ve dini ileri gelenlerinin tutuklanması ve en ağır şekilde cezalandırılması öngörülüyordu. (…) 17 Aralık 1959'da 40 kişi ile tutuklamaya başladılar. Sonra sayı 50'ye çıktı. Biri içerde hayatını kaybettiğinden 49 kişi kaldık.[493] (…) Tutuklamalardan altı ay sonra darbe oldu (27.05.1960). Üç ay sonra Ankara'ya bir askeri hapishaneye aktardılar bizi. Darbeden 7-8 ay sonra da, yani

[492] 22 Ocak 1946'da, İran'ın kuzeydoğu kesiminde bulunan Mahabad kentinde, Kürtler tarafından kurulan "Kürt cumhuriyeti". Cumhurbaşkanlığını Kürt lideri Kadı Muhammed üstlenmiştir. Irak Kürdistanı'ndan Kürt lider Mustafa Barzani bu devletin kuruluşuna destek olmuştur. Mahabad'ın merkezindeki Çarçıra Meydanı'nda kuruluşu ilan edilen hükümet, bölgedeki bütün Kürt grupların ortak iradesini yansıtıyordu. 15 Aralık 1946'da İran ordusunun Mahabad'a girişiyle birlikte, birlikte Kürtlerin kısa süren hâkimiyetleri sona ermiştir. İran'la yapılan anlaşma gereği, Mustafa Barzani komutasındaki birlikler Mahabad dışına çıktı. Mustafa Barzani Irak Kürdistanı'na geri dönene kadar Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşamıştır. (**Kaynak**: Borhaneddin A. Yassin, **Tasavvur mu Gerçek mi? Mahabad Kürt Cumhuriyeti Büyük Güçlerin Politikasında Kürtler (1941-1947),** İstanbul: Avesta yy, 2014.

[493] 50 kişiden Emin Batu tutukluluğu sırasında mide kanamasından hayatını kaybeder.

> tutukluluktan 14 ay sonra duruşmalar başladı. 1-1,5 aylık duruşmalardan sonra hepimizi tahliye ettiler. Darbeciler eski raporlara itibar etmediler. Serbest kalmıştık ama mahkeme 4 yıl sürdü. TCK'nin 125. maddesiyle, "Türkiye topraklarından toprak koparmak ve Kürt devleti kurmak" suçlamasıyla yargılandık, sonra da 141-142'den, "komünizm propagandası ve devlet aleyhine suç işleme"yle. 4 yılın sonunda 15 kişimize 2,5-4 yıl arasında değişen cezalar verdiler. Ben ceza alanlardan olmadım.[494]

49'lar davası Kürt siyasi tarihinde önemli olaylardan biri olarak yer almıştır. Bu dava Kürt aydınlarının Cumhuriyet tarihinde ilk kolektif davası olarak görülür.

Bu dönemi değerlendirirken iç dinamiklerle beraber dönemin uluslararası dinamiklerini de değerlendirmek gerekir. Zira sınır ötesinde yaşananlar hem Kürt aydınlarının Kürt bilincinin gelişmesinde rol oynamış hem de hükümeti tedbir almaya yöneltmiştir. 1958'den sonra Irak'taki Kürt hareketinin yeniden canlanmaya başlaması, Türkiye'deki Kürt Hareketi'nin gelişmesinde ve örgütlenmesinde önemli rol oynamıştır.[495] 14 Temmuz 1958'de Mustafa Barzani'nin Irak'a dönüşü, buradaki Kürt hareketini büyük ölçüde cesaretlendirmiştir. Böylece Türkiye'nin esas endişesi, Irak'a dönen ve Kürt Hareketi'ni yeniden başlatan Mustafa Barzani'nin eylemlerinin Türkiye'yi de etkilemesi ve Türkiye'deki Kürtlerin de benzer bir şekilde harekete geçebileceği şeklinde olmuştur.

1950'lerde Demokrat Parti'nin Kürtler üzerindeki baskıyı nispeten azalttığı, göreceli bir ekonomik gelişme sağlanmış olduğu kabul edilse de Kürtlerin kendi kimlikleriyle siyaset yapabilmelerinin önü açılmamış, gerçek anlamda özgürlükçü demokratik bir ortam sağlanamamıştır.[496] Kürt aydınları arasında gelişen Kürt bilinci bir tehdit olarak algılanmış, tek parti döneminde Kürtçe yayımlara getirilen kanuni yasaklar, DP döneminde alınan sıkı cezai tedbirlerle, daha da geliştirilerek, uygulanmıştır. 1950-1960 yılları arasında Kürtçülük hissiyatını artırıcı yönde Kürtçülük propagandası sebep gösterilerek, çeşitli Kürtçülük faaliyetlerine karşı basın ve yayın yasağı getirme siyaseti izlenmiştir. Bu çerçevede DP iktidarı 5680 Sayılı Basın Kanunu'nu kabul etmiş ve Kürtçülük faaliyetleri yaptığı gerekçesiyle çeşitli yayımları yasaklamıştır.[497]

---

[494] Selahattin Çelik, "Dönemin Tanığı - 49'lar Ve Barzani Etkisi" **Rudawnet,** 26-10-2016 https://www.rudaw.net/turkish/interview/261020161 (s.e: 30.03.3030)
Anter, M(2011), s.143

[495] Erol Kurubaş, **Sevr ve Lozan Sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu,** Cilt: 1, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004, s. 202

[496] **Kürt Meselesi'nde Algı ve Beklentiler** (Konda Araştırma), İstanbul: İletişim yy, , 2011, s. 60.

[497] Basın Kanunu, **Resmi Gazete** ile ilâm:24.07.1950, Sayı:7564, No: 5680, Kabul tarihi: 15.07.1950

Yine yukarıda bahsedildiği gibi Kürt aydınlarının faaliyetleri yakından takip edilmiş ve kayıt altına alınmıştır.[498]

Bu bölümü bitirmeden önce dönemin Kürtçe açısından halet-i ruhiyesini anlamak için önemli olan Musa Anter'in bir anekdotunu anlatmak gerekir. Musa Anter, Dicle Öğrenci Yurdu müdürlüğünü yaparken yurt basılır ve bir grup Kürt öğrenci bir ihbar üzerine gözaltına alınır. Sorgulama sırasında komiser ona sorar: Sizin pikabınız ve radyonuz yok mu? Musa Anter, "var" diye cevap verir. O zaman ne diye Kürtçe ıslık çalıyorsunuz? Musa Anter ve arkadaşları Kürtçe ıslık çalma iddiasıyla gözaltına alınmışlardır.[499]

4.1.4 1960'lar Türkiyesi'nde Kürt Dilinin Dirilişi

1960 Darbesi ile birlikte, devlet Kürt bölgesinde yürüttüğü asimilasyon politikalarını daha aktif kıldı. Bu kapsamda, bir önceki bölümde belirtildiği gibi, Kürtçe (ve Ermenice) olan yer isimlerinin değiştirildiği, okullaşma oranının ve hususi olarak da yatılı bölge okullarının sayısının 1960'lar ve 1970'ler boyunca artırıldığı görüldü.[500]

1960'lar darbenin etkisiyle Kürtler üzerinde yürütülen asimilasyon politikalarının artırılmasının yanında Kürt aydınlarının daha aktif politik özneler olarak sahneye çıktıkları yıllardır. 1960 darbesi neticesinde ortaya çıkan baskıcı uygulamalar 1961'de düzenlenen anayasa ile gevşemiştir. Bu Anayasa 1924 Anayasası'na göre temel hak ve özgürlüklerin daha fazla devlet güvencesi altına alındığı bir anayasa idi. Daha çoğulcu bir Anayasa olarak kabul edilen bu anayasada "insan hakları", "hukuk devleti", "kuvvetler ayrılığı", "çoğulculuk", "sosyal devlet" gibi ilkelere atıfta bulunulmuştu.[501] Bu anayasa Türkiye'de özgürlükçü bir sol muhalefetin çıkmasına ve sendikal hareketin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda 1960'larla birlikte dünyada dekolonizasyon süreci ve 1968 hareketinin de etkisiyle pek çok yerde ulusal azınlıkların mücadelesi ivme kazanmış bu durum Türkiye'de Kürtlere de ilham vermiştir. Dünyada ve Türkiye'de sol hareketlerin de güçlenmesiyle Kürt milliyetçiliği için yeni bir dönem başlamış, Kürtler bu dönemde siyasi arenada daha görünür hale gelmişlerdir.

---

[498] Dönemin tanıklıkları, Anter, A (2011); Kutlay, N (2012)
[499] Anter, M (2011), s.58
[500] "Kürt Hareketinin Tarihçesi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi,** sayı:6, ss.17-37
[501] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** Kabul Tarihi: 27/5/1961, Yayınlandığı Resmi Gazete: 31 Mayıs 1961 Çarşamba, Sayı: 10816

Yaşar Kaya, Musa Anter, Medet Serhat, Naci Kutlay, Tarık Ziya Ekinci ve Kemal Burkay[502] gibi döneminin ileri gelen Kürt aydınları 1961 yılında sendikacılıktan gelen sol bir grup tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) katıldılar. Bu grubun oluşturduğu Doğulular kanadının etkisiyle, TİP literatüründeki adıyla Doğu Meselesi Türkiye'nin gündemine taşındı. İlk kez Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın, 1963'te Gaziantep'te yapılan Genel Yönetim Kurulu'ndaki açılış konuşması ile dile getirilen "Doğu Meselesi" 1966'da Malatya Kongresi'nde parti kararlarına girdi.[503] Kongre kararı o güne değin Türkiye'de herhangi bir sol partinin yapmadığını yapıyor, "Doğu Meselesi" adı altında da olsa Kürt meselesini yazıya döküyor; Türkiye İşçi Partisi'nin emekçi halkın sosyalist aydınların, her davalarında olduğu gibi, maddî ve manevî alanda sömürülen Doğu'nun meselelerini de çözmek için birleşecekleri yegâne siyasi kuruluş olduğunu vurguluyordu.[504]

TİP, Doğu'nun azgelişmişliği ve Kürtlerin karşılaştığı ayrımcılıkları parti programına almış ve sıklıkla dile getirmiştir. 1964 yılında İzmir'de düzenlenen kongrede kabul edilen ilk parti programında şunlar belirtilmiştir:

> Bugün Doğu ve Güneydoğu illerimiz büyük vatandaş ve memur kitlesi gözünde mahrumiyet bölgesidir. Kamu hizmetleri bu bölgede yok denecek kadar azdır. Ekonomik geri kalmışlığa paralel olarak buradaki vatandaşlar toplumsal ve kültürel açıdan geri durumdadırlar. Üstelik bu vatandaşlarımızdan Kürtçe ve Arapça konuşanlar veya Alevi mezhebinden olanlar bu durumları sebebiyle ayrımcılığa uğramaktadırlar. (…) Anayasada tanımlanan hak ve hürriyetlerden bu vatandaşlarımızın da yararlanması sağlanacaktır.[505]

---

[502] **Kemal Burkay:** 1937 Tunceli doğumlu Kürt siyasetçi. 1960 Ankara Hukuk Fakültesi mezunudur. 1965 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu ve partinin Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Erzincan illeri örgütlenmesinde yer aldı. 1965 seçimlerinde TİP'in Bingöl adayı oldu. 1966 yılında "Yeni Akış" Dergisi´nde çıkan bir yazısı yüzünden tutuklandı ve dört ay tutuklu kaldı. 1968 yılında TİP Genel Yönetim Kurulu'na, bir yıl sonra ise Merkez Yürütme Kurulu'na seçildi. 1969 yılında TİP'in Tunceli adayı oldu. 12 Mart döneminde 1972 yılında yurt dışına çıktı. 1974 yılında çıkan af yasasının ardından Türkiye'ye döndü ve bir grup arkadaşıyla birlikte Türkiye Kürdistanı Sosyalist Partisi'ni (PSK) kurdu ve genel sekreterliğine seçildi. Burkay ve arkadaşları 1975 yılında Özgürlük Yolu dergisini, 1977 yılında ise, 15 günlük Roja Welat gazetesini çıkardılar. Roja Welat ise ancak 12 sayı çıkabildi ve tirajı 30-40 bin dolayında idi. PSK, bağımsız aday göstererek 1977 yılında (Mehdi Zana) Diyarbakır, 1979 yılında ise Ağrı belediye başkanlıklarını kazandı. Mart 1980'de yurt dışına çıktı. İsveç'ten politik iltica aldı. Çalışmalarını yurt dışında sürdürdü. Parti'nin yayın organı Özgürlük Yolu, Kürtçe adıyla "Riya Azadi" 1982 yılında yurt dışında Kürtçe ve Türkçe olarak yeniden yayın hayatına başladı. Burkay Riya Azadi'de, ayrıca KOMKAR'ın yayın organı Dengê Komkar'da ve Roja Nû'da, Sol Birlik Gazetesi'nde ve TEVGER'in aynı adla çıkan yayın organında kendi adıyla ve değişik pek çok adla siyasi ve kültürel yazılar yazdı.18 Şubat 2012'de Hak ve Özgürlükler Partisi'ne (HAK-PAR) üye oldu. 4 Kasım 2012'de yapılan 5. Büyük kongrede ise HAK-PAR Genel Başkanlığı'na seçildi. **Kaynak**: Hak ve Özgürlükler Partisi web sitesi, http://www.hakpar.org.tr/root/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=94&lang=tr (s.e: 01.04.2020)

[503] Ayşe Hür, Osmanlı'dan Bugüne Kürtler ve Devlet, **Taraf Gazetesi,** 24.10.2008

[504] Zafer Toprak "Tip Kongreleri, Kürt Sorunu Ve E. J. Hobsbawm", **Toplumsal Tarih Dergisi,** Sayı: 236, Ağustos 2013, Ss.56-62

[505] Vanlı, Ş(1971), s.50

TİP'in 1965 seçimlerinde parlamentoya girmesi ile birlikte Türkiye siyasetinde ve demokrasi mücadelesindeki etkisi arttı. Kürt sorununu tartışmaya "Doğu Meselesi" olarak başladı ancak zamanla mesele Kürt halkının hakları olarak tartışılmaya başladı. Bu doğrultuda en önemli adım, 1970 yılında Ankara'da gerçekleşen 4. Büyük Kongresi'nde alınan kararlar ile atıldı. Bu kongrede kabul edilen önergede, "Kürt halkının anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak ve diğer tüm demokratik özlem ve isteklerini gerçekleştirmek yolundaki mücadelesinin, parti tarafından desteklenmesinin olağan ve zorunlu bir devrimci görev olduğu" ifade edilmiştir.[506]

Bu karar ile Kürt Sorunu yasal siyasi platformda ilk kez açıkça ortaya konulmuş oluyordu. Ankara'da gerçekleşen 4. Büyük Kongre'de TİP'in "Doğu Meselesi"ne yaklaşımı daha da netleşmiştir. Kongrede kabul gören kararlarda o dönem etkili olmaya başlamış Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve TİP'li "Doğulu" gençlerin etkili olduğu düşünülür.[507] Kongre esnasında Türkiye'nin Doğu'sunda Kürt halkının yaşadığı ve bu halk üzerinde zaman zaman "baskı, terör ve asimilasyon" politikaları uygulandığı ifade edilmiştir. Ayrıca Doğu Sorunu'na salt bir bölgesel ekonomik ve sosyal kalkınma meselesi olarak yaklaşmamak gerektiği belirtilmiş, anayasal vatandaşlık haklarını kullanmak için verdiği mücadelede Kürt halkının destekleneceği kaydedilmiştir. TİP yöneticileri daha sonra 12 Mart 1971 darbesiyle tutuklandıklarında bu kongrede alınan kararlar nedeniyle millet bütünlüğünü bozmak suçundan yargılanmışlardır.[508]

TİP üyeleri Kürt meselesinin kamusal alanda tartışılmasına ciddi katkılarda bulunmuş. Kürtlerin dilleri nedeniyle de ayrımcılığa uğramasının altını ısrarla çizmişlerdir. Kürtlerin sosyal, ekonomik ve kültürel hakları bağlamında dil meselesinin de kamusal alanda tartışılmasını sağlayan ya da daha önce cılız bir şekilde yapılan bu tartışmaların meclis kürsüsü dahil daha görünür kılınmasına yol açan TİP'in söylemi Kürtçe dil serüveni açısından önemli dönüm noktalarından biridir.

1960'ların ikinci yarısı aynı zamanda Kürt aktivizminin daha örgütlü bir yapıya evrilmesine tanıklık etmiştir. Xoybun'dan sonra ilk Kürt illegal teşkilatı 1965'te kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'dir. TKDP'nin programında ayrı bir Kürt

---

[506] Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971,** İstanbul, Cem Yayınevi, 1993
[507] Toprak, Z,(2013), ss.56-62
[508] Toprak, Z, (2013), ss.56-62

idari bölgesinin kurulması savunulmuştur. Parti Kürt ulusal kimliği için anayasal tanınma ve Millet Meclisi içinde temsiliyet talep etmiştir. Kürt dilinin, öngörülen Kürt idare bölgesinin, eğitimde kullanılacak resmi dili olarak tanınmasını ve Kürtçe yayın yapma hakkını engelleyen uygulamaların kaldırılmasını talep etmiştir.[509] TKDP, Diyarbakır'da, 11 Temmuz 1965 tarihinde resmi bir başvuru yapılmaksızın 5 kişi (Sait Elçi, Ömer Turan, Derwêşê Sado, Şakir Epözdemir ve Av. Şerafettin Elçi) tarafından kuruldu. Daha sonra bu ekibe Faik Bucak da dahil olmuştur. TKDP'nin kurucularından bazıları 49'lar Davası'ndan yargılananlardandır. Parti amacını, "Türkiye Cumhuriyeti'nin bünyesinde Kürtlerin siyasi, iktisadi ve kültürel haklarının tanınması olarak" tanımlamıştır.[510] Bu amacın gerçekleşmesi için de, anayasada, "Türkiye Devleti'nin Kürtlerden ve Türklerden oluştuğunun kabul edilmesi ve her iki milletin eşit olduğunun benimsenmesi gerektiği" ilke olarak ileri sürülmüştür.

TKDP programında, Kürtlerin Türklerle nasıl eşit hale geleceği ile ilgili de somut talepler var. Bu talepler:

> a) Kürtlerin, nüfuslarına göre parlamentoda temsil edilmeleri, b) Kürdistan sınırlarının tespit edilmesi, Kürdistan topraklarında göçmenlerin yerleştirilmemesi. c) Kürdistan'daki şehir, kasaba, köylerin isimlerinin değiştirilmesine son verilmesi, değiştirilen isimlerin geri iadesi. d) Kürtlerin kendinden olan yöneticiler tarafından yönetilmesi. e) "Türkiye Kürdistan'ında" resmi dilin Kürtçe olması. Kürdistan'da okullarda esas olarak Kürtçe eğitim-öğretim yapılması. Kürt üniversitelerinin kurulması, Kürdistan'da Kürtçe radyo ve televizyonların açılması; Kürtçe kitap, dergi, gazetelerin yayımlanmasına izin verilmesi, Kürdistan'da ibadet yerlerinin devlet eliyle açılması, bilimsel ve dini eğitim için Kürt eğitimcilerin tayin edilmesi.[511]

TKDP'li aydınlar, tek başına çok etkili olmamakla birlikte diğer Kürt aydınlarıyla birlikte Doğu Mitingleri ve pek çok önemli organizasyonların yürütücü gücü olmuşlardır. Ayrıca başlattığı bağımsızlıkçı çizgi ve Türk solundan ayrı örgütlenme fikri Kürt siyasetinde önemli bir hattın öncüsü olmuştur.

1960'ların Kürtler açısından en önemli kitle hareketleri Doğu Mitingleri'dir. Bu mitingler Kürt halkının kitlesel olarak ses çıkardığı ilk mitinglerdir. Hamit Bozarslan bu dönemi "Kürt milliyetçiliğinden sosyal muhalefet olarak Kürt hareketine geçiş" olarak adlandırır.[512] 1967 ile 1969 yılları arasında gerçekleştirilen bu mitingler "Doğu

---

[509] Şakir Epözdemir, **Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, 1968/Antalya Savunması**, İstanbul: Peri yayınları, 2005, s.102-103

[510] İbrahim Güçlü, "Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi" **Mediakurd,** 03.09.2011, http://www.mediakurd.com/articles.aspx?an=1334&wn=18&lang=3 (s.e: 03.04.2020)

[511] Güçlü, İ. (2011)

[512] Bozarslan, H, (2003)

ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin Geri Kalmışlığına Karşı Protesto Mitingleri" adı altında kültürel baskı ve ekonomik geriliğe karşı kitlesel protestolara dönüşmüştür. Bu mitingler Kürt aktivizmi açısından önemli bir dönüm noktası oluşturmuş ve o ana kadar sadece aydınlarca dile getirilen "bölgesel eşitsizlik, Doğu'nun ihmali, kültürel ve politik baskı"[513] gibi meselelerin ve bunun çözümüne dair taleplerin sıradan insanlarca güçlü bir karşılık bulmasına yol açmıştır. Doğu mitingleri TİP ve TKDP içindeki Kürt aydınlarının öncülüğünde örgütlenmiştir. Dönemin ileri gelen aydınlarından Mehdi Zana,[514] Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Edip Karahan, Sait Elçi ve Naci Kutlay bu mitingleri düzenleyenler arasındadır.

Doğu mitingleri Kürt siyasal hareketi için önemli bir dönemeci gösterir zira mitingler geniş bir bölgede çok geniş bir Kürt kitlesini harekete geçirmiştir. Kürt aydınlarınca çıkardıkları yayımlarda bir süredir dile getirilen bölgesel eşitsizlik, Doğu'nun ihmali ve kültürel ve siyasal baskı gibi iddialar, sıradan insanlar arasında güçlü bir yankı uyandırmıştır. İsmail Beşikçi "mitinglerde ifade edilen esas taleplerin bölgenin ekonomik kalkınması ve Batı'yla aynı düzeyi yakalamak için devlet yatırımı talepleriydi" der. "İsmail Beşikçi, Doğu Mitingleri'nin halkın üzerindeki etkisinden bahsederken, mitinglerde yapılan hitap konuşmalarında geçen meselelerin halkın günlük konuşmalarına yansıdığını bunun da meselenin halkın gündemine girebildiğini gösterdiğini belirtir.[515] Mitingler Doğu ve Batı arasındaki eşitsizliği ve adaletsizliği ön plana çıkararak başlasa da bir süre sonra mitinglere katılan kitlelerde meselenin Doğu-Batı'dan çok Kürtlüğe dair olduğu fikrini yeşertmiştir. Bu anlamda Kürt kimliğinin gelişmesinde Doğu Mitingleri'nin önemli bir yeri vardır zira resmi ideolojinin kitlesel olarak sorgulandığı ilk dönemdir. Bu safhadan sonra dönemin Kürt aydınları, varlıklarını "doğululuktan" Kürtlüğe dönüştürecektir. Bu dönüşüm Kürt kimliğinin inşasını hızlandıracak aynı zamanda Türk solu ile gidilecek yol ayrımının da zeminini oluşturacaktır. Süreci Doğulu'luktan Kürtlüğe sıçratan bir başka etken ise bu mitinglere Batı'dan gelen tepkiler olacaktır.

---

[513] İsmail Beşikçi, **Doğu Mitinglerinin Analizi,** Ankara: Yurt Kitap yy, 1992, s.20

[514] **Mehdi Zana:** Kürt siyasetçi. 1940 Diyarbakır doğumlu. Ortaokul öğrencisi iken öğrenimini yarım bırakarak terziliğe başladı. Mehdi Zana, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'nın yöneticilerinin arasında yer aldı. Türkiye İşçi Partisi (eski TİP) Silvan Şubesi'nin kuruluşuna öncülük etti ve iki yıl bu kuruluşun ilçe başkanlığını üstlendi. 1978 yerel seçimlerinde bağımsız aday olarak Diyarbakır Belediye Başkanlığı'na seçildi. 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra tutuklanarak çeşitli suçlardan hüküm giydi ve cezasını Diyarbakır, Aydın, Afyon ve Eskişehir cezaevlerinde yatarak çekti. Yaşamında kesintilerle de olsa toplam 16 yıl cezaevinde yattı. Zana, 1994 yılından sonra on yıl İsveç'te yaşadı. (**kaynak: https://www.biyografya.com/biyografi/7176)**

[515] Beşikçi, İ (1992), 64-67

1967 yılı itibariyle güçlenmeye başlayan Kürt aktivizmine karşı Türkiye sağı da tehditlerle yükselen bu aktivizme gözdağı vermekteydi. Nihal Atsız *Ötüken* dergisinin 40. sayısında yükselen Kürt aktivizmine işaret ederek, Kürtlerin ilkel bir Fars topluluğu olduğunu iddia etmiş ve Cumhurbaşkanı Sunay'ın "Türk olmayan varsa gidebilir" sözüne atıfta bulunarak şunları yazmıştır:

> Evet… Kürt kalmakta direnir, dört beş bin kelimelik o iptidaî dilleriyle konuşmak, yayın yapmak, devlet kurmak istiyorlarsa gidebilirler (…)Türk milletinin başını belaya sokmadan, kendileri de yok olmadan çekip gitsinler. (…)Türk ırkının aşırı sabırlı olduğunu, fakat ayranı kabardığı zaman Kağan Arslan gibi önüne durulmadığını, ırkdaşları Ermenilere sorarak öğrensinler de akılları başlarına gelsin.[516]

Bu tehdit içeren yazı Kürt aydınlarını harekete geçirmiştir. Dönemin tanıklarından Ali Beyköylü[517] bu düşünceyi ve dergiyi protesto etmek için bir bildiri yayımlamaya karar verdiklerini belirtir.[518]

> "Hodri Meydan! Kim kimi kovuyor?
>
> Kim kimi yok ediyor? (…)? Tarihin en eski çağlarından beri bu topraklar üzerinde yaşayanları, bu topraklardan kovacak bir kuvvet ne olmuş ne de olacaktır. Asıl kovulacaklar halkları birbirine düşürmek emelinde olan hayalperestlerdir. (…) Doğu'nun geri kalmasının nedenleri arasında ekonomik sömürünün devamı için vatandaşlar arasında mevcut ırk, dil, din ve mezhep farklarını istismar ederek onları düşman kamplara bölmek isteyen zihniyetin karşısındayız. Manevi sömürünün politik alandaki yansıması faşizmi, ırkçılığı ve ümmetçiliği nefretle reddediyoruz. Türkiye'de anayasa çerçevesinde beraberliği ve kardeşliği tesis etmek şiarımızdır."[519]

Beyköylü, Kürtlerin anayasal olarak tanınması talebi ve eşitlik, adalet vurgusu barındıran bu bildiri için Ankara'da Kürt öğrencilerin dayanışma ve barınma için kurdukları cemiyetler, dernekler ve yurtlardaki öğrenci dernekleri temsilcilerinden imza aldıklarını söyler:

> Bu beklenmeyen protestomuz her yönüyle toplumda büyük bir etki yarattı. Günlük gazetelere haber oldu ve köşe yazarlarının yorum köşelerinde yer aldı. (…)Mecliste ve senatoda sert tartışmalara yol açtı. Kürdistan'da büyük bir ilgi gören bildirimiz il, ilçe ve köylere kadar dağıtılmıştı. TKDP ve TIP için halk arasında iyi bir propaganda fırsatı yaratmıştı.

---

[516] Nihat Atsız, **Ötüken Dergisi,** Nisan 1967, sayı: 40

[517] 1965-1966 yıllarında bir grup Kürt genci tarafından Ankara'da **Koma Azadîxwazên Kurdistan** / Kürdistan Özgürlükçüler Grubu adıyla oluşturulan grubun kurucularından.

[518] Ali Beyköylü, "Koma Azadîxwazên Kurdistan: "Hodrî Meydan!", **Bîr Dergisi**, 4.10.2006, sayı:5

[519] Beşikçi, İ (1992), ss.65-67; Beyköylü, A (2006)

Beyköylü bu bildirinin dönemin Kürt aktivizmine ivme kazandırdığını Doğu Mitinglerinin kitleselleşmesine katkıda bulunduğunu ifade etmektedir. Kürtlerin kendilerine yönelik tehditlere cevap verme isteğinin miting katılımlarını artırdığını söylemektedir.[520]

İsmet Şerif Vanlı doğu mitinglerini örgütleyen komitenin böylesi provokasyonlara karşı Kürtleri protestoya çağırdığını ve gazetelerce körüklenen bu Kürt karşıtlığının Kürtleri harekete geçirmede kayda değer bir rol oynadığını ifade eder.[521] Söz gelimi, halkı Silvan'daki mitinge katılmaya teşvik eden bir afişte şunlar yazıyordu:

> Hükümet bizi her yıl aldatıyor ve bize sadece kırıntıları bırakıyor. Doğulu kardeş! Kürtçe konuştuğunuz ve Kürt olduğunuz için Faşist Turancılar sizi atalarınızın ülkesinden sürmek istiyor... Doğulu Kardeş! Size etnik kökeniniz ve diliniz nedeniyle hor görerek bakanlara bir yanıt vermelisiniz... Siz en az başkaları kadar onurlusunuz ve diliniz de en az öteki diller kadar saygıdeğer. Ötekilere, dilinizin saygıdeğer olduğunu ve sizin de onurlu bir insan olduğunuzu söylemelisiniz.[522]

Bu söylem bir yandan Kürt taleplerinin demokratik doğasını vurgulamakla birlikte, Türk milliyetçiliğine muhalefet yaparak, doğmakta olan Kürt kimliğinin temellerini de atmaktadır. Yukarıda alıntılanan miting çağrısı ise Kürt dil aktivizmi konusunda belki de 1960'ların en önemli metnidir. Aydınların kitleleri harekete geçirmek için egemenlerce uygulanan baskıları vurgulaması ve kitleleri kendi dillerine sahip çıkmaya davet etmesi açısından önemli bir metindir.

1969'larda yapılan mitinglerde Kürtlerin cumhuriyet dönemi boyunca karşı karşıya kaldıkları ulusal baskı meselesi çok daha fazla ön plana çıkmıştır. Söz gelimi, Hilvan Mitingi'nde konuşan Kürt aktivist Mehdi Zana şunları belirtir:

> Ama bakıyoruz ki, İstiklal Harpleri'nde, Çanakkale'de Sakarya'da şurada burada canını veren doğulu Kürt kardeşlerimiz, henüz lisanları ile konuşamamakta, radyo hakkı verilmemekte, basın, okul hakkı verilmemekte, neden? Onlara soralım, bizler mi art niyetliyiz, onlar mı?[523]

Mehmet Sözer'in Lice'deki mitingde yaptığı konuşması ise şöyledir:

---

[520] Beyköylü, A (2006)
[521] İsmet Şerif Vanlı, Ş(1971), s.50
[522] İsmet Şerif Vanlı, **Survey of the national question of Turkish Kurdistan with historical background,** Lozan: Hevra 1971, s.50
[523] **DDKO Dava Dosyası,** c.1 Ankara: Komal, 1975, s.202

> Yılmayacağız, korkmayacağız, Anayasanın tastamam uygulanması için sonuna kadar mücadele verip, haysiyetimize kavuşacağız. Kürt olmak suç değil, Kürtçe konuşmak kabahat değildir. Anayasanın 12. maddesi açıktır. Dilimize kültürümüze mani olunuyor.[524]

Doğu Mitingleri'nde yukarıda belirtildiği gibi eşitlik ve adalet taleplerinin ön plana çıkarıldığı, eşitlikçi bir anayasa talebi yapıldığı gözlemlenmekle birlikte eşitsizliğin kaynağı olarak bölgesel muamele farkına vurgu aslında Kürtlere yapılan müdahalelerle özdeşleşiyor ve zamanla Bölgeye yapılan değil Kürtlere yapılan haksızlıklar algısı pekişiyordu. Bu algının değişmesi sürecinde alıntılardan da anlaşılacağı gibi dil meselesi de gündeme gelmiş ve etkin bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda dönemin aydınlarının kitlelerin mobilizasyonunda dil meselesini araçsallaştırdıkları ve Kürt dilinin üzerindeki baskıyı püskürtmek için dile sahip çıkma çağrısı yaptıkları tespitini yapmak yanlış olmayacaktır.

Adalet Partisi hükümeti mitingleri başından itibaren takip etmiş, mitingi düzenleyenleri bölücülükle ve vatan hainliği ile suçlamıştır. Hükümet halkı mitinglere katılmamaları konusunda uyarmıştır. Dönemin AP Genel Başkan Yardımcısı Talat Asal Bingöl, Urfa, Tunceli gibi illerde yaptığı konuşmalarda mitingleri tertipleyenler için "art niyetli kimseler olduklarını ve amaçlarının vatanı bölmek, milleti birbirine düşürmek olduğunu" söylemiştir.[525] 1971 darbesiyle yapılan tutuklamalar da ve sürdürülen davalarda Doğu Mitingleri de dava konusu olacaktır.

1960'larda Çıkan Yayımlarda Kürt Dilinin İzini Sürmek

> Elin oğlu yıldıza aya gider, sen aklını Kürtçeyle bozmuşsun. [526]

1960'larda yaşanan tüm bu siyasal gelişmeler Kürtlerin yayın hayatında da seslerinin duyulmasına yol açtı. Bu süreçte Kürt aydınlarının fikri dünyasını daha iyi anlayabilmek için çıkarılan yayımlara bakmak faydalı olacaktır. Kürt ve Türk aydınları tarafından çıkarılan dergi ve gazetelerde Kürt meselesi ile ilgili kamusal tartışmalar yürütülüyordu, Medet Serhat[527] 1963'te *Deng* (Ses) dergisini Türkçe-Kürtçe olarak

---

[524] **DDKO Dava Dosyası**, c.1 Ankara: Komal, 1975, s.208
[525] **Cumhuriyet Gazetesi**, 22.10.1967 (aktaran Beşikçi, 1992, ss.68-69
[526] **Roja Newe,** 15 mayıs, 1963, sayfa:1-2
[527] **Medet Serhat:** Iğdır'lı Kürt avukat ve siyasetçi. İstanbul Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. 1963 yılında İstanbul'da, Yaşar Kaya ve Ergün Koyuncu ile birlikte, çıkarttığı ve genel yayın yönetmenliğini yaptığı 'Deng' adlı dergi nedeniyle 1965'te tutuklandı ve 1 yıl 4 ay hapis cezası aldı. 1979 tarihinde yapılan mahalli seçimlerde Kars'tan CHP adayı oldu. 1982 itibariyle Erzurum'da sürdürülen davalarda müdâhil avukat olarak katıldı. Yine aynı yıl (1982) Barış Derneği Yönetim Kurulu üyesi iken tutuklandı ve 1983 yılı Kasım ayında serbest bırakıldı. 1990 yılında, bir grup Kürt aydını ile birlikte, "Kürt Hak ve Özgürlük Platformu'nu kurdular. 1991 yılında "Barış Derneği" davasında avukatlık yaptı. Ekim 1994 tarihinde Ankara DGM'de yargılanmış olan, kapatılan DEP milletvekillerinin avukatlarındandı. 12 Kasım 1994 tarihinde İstanbul Erenköy'deki evinin önünde şoförü ile

yayımlamaya başladı. Yine 1963 yılında *Roja Newe* (Yeni Gün) isimli Kürtçe Türkçe yayın yapan bir gazete çıkarıldı. Gazete içinde Kirmanckî/Zazaca iki yazı bulundurması açısından önemlidir. *Roja Newe* modern dönem Kirmanckî yazımının sembolik başlangıç noktası olarak kabul edilir.[528] *Dicle-Fırat* gibi dergilerde de Kürtçe şiirlere ve fikir yazılarına yer veriliyordu. Bu yayımların temel kaygısı Kürtlerin farklı bir etnik grup olarak varlığının dile getirilmekti. Bu dönemde çıkarılmış süreli yayımları incelemek, dönemin aydınlarının dil meselesine dair söylemini ve geliştirdikleri dil siyasetini anlayabilmek açısından önemlidir.

1965 yılında Elazığ'da Kemal Burkay tarafından yayımlanan *Çira* dergisi düşünce ve sanat dergisi olarak çıkmıştır. Dergi aylık olarak altı sayı çıkmıştır. Derginin tamamı Türkçedir.[529]

1967 yılında Ankara'da Ağrılı Yükseköğrenim Gençleri Derneği'nce *Uyanış* dergisi yayımlanmıştır. Derginin kaç sayı çıkarıldığı bilinmemekle birlikte 1969'a kadar çıkmıştır. Türkçe olan dergide Kürtçe şiirler yer almıştır.[530] Derneğin başkanı da olan Ahmet Kotan derginin 15 Nisan 1967'de çıkan sayısında Türkiye'nin geri kalmış bir ülke olduğundan ve Ağrı'nın ise ülkenin en çok geri kalmış şehirlerinden olduğunu yakınmıştır. Ağrı'nın yetiştirdiği politikacıların ise çoğunlukla ağa ve şeyh çocuğu olduklarını seçimlerde oy almak için halkı fabrika açılacak, yatırımlar yapılacak diye kandırırken, sonrasında şehri ve halkı için bir şey yapmamakla suçluyor. Yazının devamında ise yeni yetişen gençliğin farklı olduğunu kendi halkının sorunlarına sahip çıktığını hatta yeni neslin ağa ve şeyh çocuklarının da halkın yanında saf tuttuğunu dile getiriyor.[531] *Uyanış* dergisinde ünlü Kürt şairi Cîgerxwîn'in şiirleri de yer almıştır.

Malmisanıj ve Mahmud Lewendî Türkiye'de Kürt basını üzerine yaptıkları çalışmada bu dönem Ankara ve İstanbul'da farklı Kürt il ve ilçeleri adıyla çıkan birkaç dergiden daha bahseder:[532] *Diyarbakır Kültür* (Ankara, 1967/1968), *Siverek* (Ankara, 1968), *Hinis'tan Sesler* (Ankara, 1968), *Karakoçan* (İstanbul, 1969), *Diriliş-Marsin'in Sesi* (Ankara 1969), *Dengê Sêrek* (Sîverek'in Sesi, İstanbul, 1969), *Adıyaman* (İstanbul, 1970). Bu dergileri arşivlerde bulamadığım için içeriklerinden bahsedilmeyecektir.

---

birlikte katledildi. **Kaynak**: Murat Akkuş, "Serhad'ın mağrur prensi Av. Medet Serhat anısına", **Basnews**, 14 Kasım 2018,

[528] Kürdolog Mutlu Can, http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/504976

[529] Malmîsanij ve Mahmûd Lewendî, **Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992),** Ankara: Özge yy, 1992, ss.167-168

[530] Malmîsanij ve Lewendî, M (1992), ss.179-180

[531] Malmîsanij ve Lewendî, M (1992), s.180

[532] Malmîsanij ve Lewendî, M (1992), ss.183-207

Fakat sayının bu derece çok olması o dönem farklı Kürt illerinden İstanbul ve Ankara şehirlerine gelen Kürt gençleri arasında ciddi bir aydınlanma yaşandığı, gençlerin siyasetle ilişkilendikleri ve ana akım siyasi hareketlerin dışında kendi şehirli hemşerileriyle de bir çeşit dayanışma içinde oldukları görülmektedir. Bahsedilen dergilerin çoğu fikri dergilerdir. Bir kısmında Kürtçe şiir ve folklorik yazılara da yer verilmiştir. Örneğin *Karakoçan* dergisi Türkçe yayımlanmakla birlikte, dergide Kürtçe tekerlemeler verilmiştir. Yine Türkçe yayımlanan *Diriliş-Mardin'in Sesi* dergisinde Kürtçe şiir ve fıkra yer almıştır. Kürtçeye o dönemin dil hakları açısından zor koşullarında yer verilmesi, dönemi Kürtçenin direnişinin önemli evrelerinden biri kılmaktadır.

1966 yılında Mehmet Ali Aslan tarafından *Yeni Akış* dergisi çıkarılmış. Dergi sadece 4 sayı çıkmış daha sonra kapatılmıştır. Mehmet Ali Aslan daha sonra dergiyi çıkarma amacı ve derginin serüveninden bahsederken, o dönem bazı Kürt aydınlarının Kürt meselesini legal alanda tartışmanın mümkün olmadığını düşündüklerini, kendisinin ise buna bir şans vermek istediğini Kürt meselesini açıktan tartışarak kamuoyunun gündemine almayı hedeflediğini dile getirmiştir. Dergiyi her türlü cezayı göze alarak çıkardığını ve dördüncü sayıdan sonra tutuklanınca derginin son bulduğunu belirtmiştir.[533] Derginin kapağında "Amacımız Kardeşlik ve Eşitliği Yerine Getirmektir", denmektedir. *Yeni Akış* dergisine Kemal Burkay, Tarık Ziya Ekinci, Abbas İzol gibi aydınlar da katkıda bulunmuştur.

Dergide Doğu/Kürt meselesi tartışılmaktadır. Dergi ilk sayıda bu meseleyi tartışmaya açmış ve çeşitli aydınlardan görüş istemiştir. Tartışmaya katılan bazı aydınlar meseleyi Doğu meselesi olarak alırken bazılarının Kürt halkı/ Kürt dili şeklinde daha direk bir adlandırmaya gittiği görülmektedir.

> Yapacağımız iş basit: Önce var olanı inkâr etmemek, sonra bunun nedenlerini araştırmak(…). Evet Türkiye'de bir Kürt halkı vardır ve bunlar Türk vatandaşıdır. Dilleriyle, kültürleriyle, ananesiyle bu etnik grubun değerlerine saygı göstermeye ve bu değerleri yaşatmaya mecburuz. (…) bir halkın varlığını inkâr veya kültürünü, dilini yok etmek tutarlı bir yol olmadığı gibi insancıl da değildir. Aynı ülke içinde çeşitli dillerin kanunun himayesinde olduğu ülkeler çoktur. [534]

---

[533] "Güneydoğu Olayları ve Kürt Sorunu: Yasal Yollar Tıkanınca", 2000'e Doğru Dergisi, İstanbul:1987, sayı:33, s.33

[534] O. Aydın, "İnkar Değil Kabul", **Yeni Akış Dergisi,** sayı 2, Eylül 1966

Dergide sık sık Türk milliyetçiliğinin eleştirisi yapılmıştır. Üçüncü sayıda Mehmet Ali Aslan tarafından Baran mahlasıyla yazılan bir yazıda Türk milliyetçiliği eleştirilirken Türkiye'de bazı sosyalist kesimlerinde milliyetçiliği aşamadıklarını söyler:

> Faşist sağ kanat, Türkiye'de sadece Türk ırkından olanlara hayat hakkı tanınmasını, diğer etnik grupların, kültür değerleriyle beraber bütün varlıklarının eritilmesini ister. Aynı ırk, aynı dil esası üzerine bir Türk Milleti yaratmaya çalışır. Gerçek sosyalistler, Türkiye'nin asli unsuru olan Türk ve Kürt Halklarının birbirlerinin diline, etnik özelliklerine ve bütün kültür değerlerine saygı göstermek suretiyle yan yana, kardeşçe yaşamaları gerektiği inancındadırlar. Gerçekten sosyalist olmayan, fakat sosyalist olduklarını iddia eden ortanın solu"ndakiler ise milliyetçi eğitim sisteminin etkisinden kurtulamadıkları için, biçim değişikliğine rağmen esasta Türk faşistleri ile birleşiyorlar.

Yazıdaki bazı sol-sosyalist çevrelerin Kürt meselesine bakışının ırkçı olduğuna dair görüş, 1960'ların sonuna doğru daha geniş Kürt aydın kitlesince dile getirilecek, 1970'lerde ise Kürt aydınlarının Türk solundan ayrışmasını tetikleyen ana fikir olacaktı. Yazar yazıya şu şekilde devam etmektedir:

> Bir devlet, yapısında bulunan halkların ve etnik grupların diline saygı göstermek ve kültür değerlerinin gelişmesi için imkân hazırlamak zorundadır. Bu, devletin bütünlüğü ve güvenliği için şarttır. Dilini ve kültür değerlerini ortadan kaldırmak, baskı yapmak, hatta gelişmesi için imkân hazırlamamak, fırsat vermemek devletin otoritesine, sosyal ve ekonomik faaliyet ve tedbirlerine karşı o toplumu aktif veya pasif direnişe götürür. [535]

Bu alıntıdan yazarın, ayrılıkçı bir fikre sahip olmadığı daha çok hükümetin/devletin yapacağı reformlarla Kürt halkının haklarını güvence altına alarak meseleyi çözebileceği fikri okunmaktadır. Aksi takdirde devletin zora düşeceği vurgusu da vardır. Yazar devletin Kürt dilinin önündeki yasal engelleri kaldırmasının Kürt halkınca yaşanan yabancılık duygusunu yok edeceğini dile getirirken, anayasal olarak bunun önünde engel olmadığını da ifade etmiştir. Dil meselesi derginin sürekli gündemindedir. Kürtçenin üzerindeki baskıya son verilmesi talep edilmektedir. Dilin asimilasyona tabi tutulduğu, bir şiddet aracı olarak kullanıldığı da ifade edilmektedir.

Hemen hemen her sayısında Kürtçe şiirler yayımlanan dergide Kürtçe yayının Anayasaya göre suç teşkil etmediği bu yüzden, Kürtçe yayının üzerindeki baskının kalkması gerektiği vurgulanıyor. Ayrıca bir yazıda TRT'nin yaptığı Türkçe yayımların

[535] Baran, "Kürtçe Yayın", **Yeni Akış Dergisi,** Ekim 1966, sayı:3

bölge halkı tarafından izlenmediği ve eşitlik ilkesine uygun olarak Doğu illerindeki il radyo istasyonlarından Kürtçe yayın yapılması gerektiği dile getiriliyor.[536]

1963 yılının Nisan ayında Kürt siyasetçiler Medet Serhat, Yaşar Kaya ve Ergün Koyuncu tarafından çıkarılan *Deng* dergisi Kürtçe ve Türkçe olarak yayımlayayımlandı. Arka kapağında Kürtçe olarak, "Ayda bir çıkar, Siyasi, Sosyal, Bilim Dergisidir" yazılmıştır. İlk sayının giriş yazısında Doğu illerinin geri kalmışlığından bahsediliyor ve aydınların meselenin çözümünde sorumluluklarının alması gerektiği vurgulanıyordu. Yine giriş yazısında Doğu halkının ekseriyetinin Kürtçe konuştuğuna vurgu yapılıyor ve vatandaşların Kürtçe konuşma hakkına değer verilmesinin insanlığın gereği olduğu dile getiriliyordu. *Deng*'in vatandaşın bu hakkına hürmeten neşriyatın bir kısmının Kürtçeye ayrılacağı giriş yazısında şu şekilde duyurulmuştur:

> (…) *Deng* neşriyatının bir kısmını Kürtçe yapacaktır. Bu ağır sorumluluğu yerine getirdiği takdirde, halka hizmetin tadına erişecektir. Bu neşriyatla ortak sevgi ortak gayret ve eşit yaşama imkânlarının daha çok kaynaşacağı ve milli bütünlüğümüze daha çok hizmet edileceği *Deng*'in sarsılmaz inancıdır. Bu, anayasamız da ifadesini bulan sosyal adalet ilkelerinin en asgari icabı ve garantisidir.[537]

Dergide Kürtlerin Kürtçe konuştuğuna ve bu dilin haklarının korunmasının vatandaşlık hakları ve anayasanın gerekliliği olduğu vurgusu birkaç yazıda vurgulanmıştır. Dergide Kürtçe bir türkü ve birkaç şiir yayımlanmıştır. [538]

"Armanca Me" (Amacımız) başlıklı yazıda Kürtlerin dillerinin uzun zamandır bağlı olduğu yazılmış, *Deng*'in buna son vermek üzere yola çıktığı anlatılmıştır. Daha önce Kürtlerin Arap alfabesiyle yazdığı ancak şimdi kendilerinin öncülüğünde Latin alfabesiyle de yazılabileceğine vurgu yapılmıştır.

Dergide göze çarpan ilginç bir duyuru da var.

> Kürt dili, Kürt edebiyatı, Kürt tarihi üzerine İstanbul'da özel bir kurs açılmıştır. Bu kursta Latin alfabesinin Kürtçeye tatbiki şeklinde öğretilmektedir. *Dicle Fırat* gazetesinde bir lira vererek bu kurstan faydalanabilirler. Meraklılara duyurulur.[539]

---

[536] Serdar, "Radyolarımızda Kürtçe Yayın", **Yeni Akış Gazetesi**, sayı:4, Kasım 1966
[537] "Çıkarken", **Deng**, sayı:1, s.16, 15 Nisan, 1963
[538] "Armanca Me", **Deng**, sayı:1, s.17, 1963
Vê carê, zimanê bav û bapîran bi herfe latinî(goreyi elifba Tirki) tede avakirinê Deng, bi vê xizmetê şaxêke nuh (teze) li Türkiye vedika.
[539] "Ücretsiz Duyuru", **Deng**, sayı: 1, s.14, 1963

Bu duyurudan Latin alfabesinin esas alındığı Kürtçe dil kurslarının varlığından haberdar oluyoruz.

Deng dergisi sadece iki sayı çıkmıştır. Ancak Kürtçe yayıncılık tarihinin önemli evrelerinden birinin temsilcisidir. Kürtçe yayıncılığın önemine vurgu yapmış, Kürt aydınlarının da bu konuda adım atması gerektiğine işaret etmiştir. Meselenin çözümüne dair görüşlerde ayrılıkçı bir düşünceden çok *Yeni Akış*'ta olduğu gibi Kürt halkının dilsel kültürel haklarının sağlanmasının meseleyi çözeceğine, gerçek kardeşliği tesis edeceğine dair fikir belirtilmiştir. Eşitlik ve adalet çağrısı yapılmıştır. Derginin ilk sayısının ardından Yaşar Kaya ve Medet Serhat hakkında soruşturma açılır, Medet Serhat nakdi kefaletle serbest bırakılırken, Yaşar Kaya tutuklanır.[540]

15 Mayıs 1963'te Doğan Kılıç Şıhhesananlı tarafından çıkarılan *Roja Newe* gazetesi Kürtçe Türkçe yayın yapıyordu. Gazetenin önemi Kirmanckî/Zazaca iki yazı bulundurmasından ötürü artmaktadır. Bu açıdan *Roja Newe* modern dönem Kirmanckî yazımının sembolik başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir.[541] Gazetenin okuyuculara mektup köşesinde Kürtçe yayın yapmanın zorluklarından bahsediliyor. 1920'lerden itibaren Kürtçe yayın yapılmadığı için çağdaş Kürt aydınlarının yazmakta güçlük çektiği, daha önceki yayımlarda Arap alfabesi kullanıldığı için Latin alfabesinde zorlanıldığı, dilin uzun zamandır yazı dili olarak kullanılmadığı için çıkan bu sorunların yine de aşılabilir oluşuna dikkat çekiliyor. Bu yazıda Bedirxanilerin çalışmalarından faydalanıldığının da altı çiziliyor. Buradan dönemin entelektüellerinin Celadet Bedirxan'ın çalışmalarından haberdar oldukları da anlaşılıyor.[542] Tek sayı çıkan dergide Kürtçe fıkra, şiir ve atasözlerine rastlanmaktadır. Ayrıca bir bölümde Kürt dilinin Latin harfleriyle yazımına dair notlar düşülmüş.[543] "Ben Neredeyim Ağam Nerede!" başlıklı yazıda Konyalı bir mebusun Kürtçe yayın yapılmasının anayasaya aykırı olduğunu belirtmesi ve meclisi bunu engellemek için göreve çağırması eleştiriliyor;

> Çünkü bildiğimiz Anayasada veya ceza kanununda herhangi bir dilde neşriyat yapılmaz diye bir kayıt yoktur. Olan kayıt Türkçenin devletin resmi dili olduğu hakkındadır. (…) Elin oğlu yıldıza aya gider, sen aklını Kürtçeyle bozmuşsun. [544]

---

[540] "Kürtçülük Hakkında Tahkikat", **Milliyet Gazetesi,** 01.05.1965
[541] Kürdolog Mutlu Can, http://www.basnews.com/index.php/tr/culture-arts/504976
[542] "Okurlara Mektup", **Roja Newe,** 15 mayıs, 1963, sayfa:3
[543] "Okurlara Mektup", **Roja Newe,** 15 mayıs, 1963, sayfa:3
[544] **Roja Newe,** 15 mayıs, 1963, sayfa:1-2

Bu gazetede çıkan yazılara bakıldığında ayrılıkçı bir dilden çok Kürtlerin vatandaşlık haklarının anayasal güvence altına alınmasının önemi ve çoğulcu demokrasinin gerekliliği özellikle sahibi Şıhhesenanlı'nın yazılarında ön plana çıkıyor. Sık sık Kürtçenin Doğuda yaşayan halkın anadili olduğu belirtiliyor ve Kürtlerin kendi dilleriyle kucaklanması gerektiği ifade ediliyor.

Doğu dergisi 1969 yılında İstanbul'da çıkar. Derginin hikâyesinden Musa Anter bahseder. 1969 yılında ailesi Dersim'den sürülmüş, Mersin'de yaşayan Mehmet Güneş Şahiner isimli bir genç ondan çıkarmayı planladığı dergi konusunda kendisine destek olmasını ister. Musa Anter de kabul eder, dergiye yazı yazacak ve başkalarının da yazmasını sağlayacaktır.[545] Musa Anter İlk sayıda Mihri Belli'nin bir konuşmasını aktardıklarını söyler. Konuşmada Mihri Belli'nin Ortadoğu'da Kürtlerin milli mücadelesini anlattığını ve bu konuşması yüzünden tutuklandığı için yazıyı dergiye aldıklarını belirtir. Anter, Rasih Nuri İleri'den bir yazı aldığını; yazıda Doğu'nun geri kalmışlığı ve çifte sömürünün nedenlerinin anlatıldığını ekler. Kendisinin de Kürt dili Üzerine bir yazı yazdığını belirtir fakat içeriğe dair bir şey eklemez. Maalesef bu yazıya ulaşılamamıştır. Anter, derginin ikinci sayısında Kürt sorununun çözümünde Leninist çözümlerin ileri sürüldüğünü ve Türkiye tarihinde ilk kez Kürt sorununun Leninist bir perspektiften ele alındığını belirtir. Derginin kapağındaki "Yaşasın Türk-Kürt Kardeşliği" ibaresi nedeniyle Mehmet Güneş Şahiner tutuklanmıştır, ikinci sayıdan sonra da derginin yayınına son verilmiştir.[546]

Edip Karahan[547] tarafından çıkarılan ve Musa Anter, Said Çiftçi, Said Kızıltoprak, Şevket Epözdemir gibi dönemin önde gelen Kürt aydınlarının yazılarıyla katkıda bulundukları *Dicle Fırat* gazetesi (1962-1963) Kürt yayın hayatı açısından 1960'ların en önemli süreli yayımlarından biridir. Sekiz sayı yayımlanmış ve diğer süreli yayımlara göre daha uzun soluklu olmuştur. Derginin amacı ilk sayıda "Doğu'nun kültürel ve ekonomik kalkınması için çalışmak ve bu yolda görülebilecek fikir aykırılıklarını gidermek, birleştirmek olacaktır" şeklinde belirtilmiştir: "Gazetemiz,

---

[545] Anter, M(2011), ss.206-207

[546] Anter, M(2011), ss.206-207

[547] **Edip Karahan:** Kürt siyasetçi. • 1930 Derik doğumludur. İstanbul Hukuk Fakültesinde birkaç yıl okur, fakat tutuklanmalar ve diğer engellerden ötürü burayı bitiremez. 1957 Forum dergisinde yayınlanmış olan yazılarından ötürü 6 ay cezaevinde yatar. 1960'lı yıllarda bir süre Türkiye İşçi Partisi'nin Eminönü Şube başkanlığını yapar. İlk sayısı 1 Kasım 1962'de yayınlanmış olan Dicle-Fırat gazetesinin sahipliği ve yazı işleri müdürlüğünü üstlenir. 1971'de Girdiği Sıkıyönetim tutukevinde 1,5 yıl tutuklu kalır ve yargılandığı DDKO davasından 8 yıla mahkum edilir. Aynı dönemde Türkiye'de Kürdistan Demokrat Partisi Davasından da yargılanır fakat DDKO Davasından aynı suçla suçlandığı için TKDP Davasından ceza almaz. 1976 İstanbul'da vefat eder. **Kaynak**: Selahattin Bulut, **Bir Yalnız Adam Edip Karahan,** İstanbul: ELMA YAYINLARI, 2005

Doğu'nun gerçek kalkınmasının başlıca engellerinden biri olduğuna inandığımız antidemokratik kanunların kaldırılması mücadelesini de destekleyecektir."[548]

Yine ilk sayıda asimilasyon politikalarından bahsedilmiş, "asimilasyonu idareci zümrenin kendileri dışındaki halk topluluklarını kendi bünyesinde eritmeğe çalışması" olarak tanımlamıştır:

> Bu süreçte hâkim duruma geçirilen toplulukların diğerlerinin milli dillerini, örf ve adetlerini, inançlarını yani tüm sosyal ve kültürel değerlerini inkâr ve yok ederek yerine kendi sosyal ve kültürel değerlerini ikame etmeye çalışır. Doğu meselesinde tatbik edilen metodun asimilasyon olduğu ise gerek yabancı gerekse bizim resmi düşüncenin tesirini kurtarmış aydınlarımız tarafından kabul edilmiştir.[549]

Gazetenin ikinci sayısında Edip Karahan, Doğu'nun kalkınmasından herkesin maddi kalkınmayı anlamasını eleştirerek maddi kalkınmanın manevi kalkınma ile anlamlı olacağına vurgu yapar. Modern millet telakilerinin münhasıran tek dili gerektirmediğini, bir bölge halkının Türklük camiası içinde dilini konuşup yazabilmesinin neden tehlikeli göründüğünü anlamadıklarını ekler. [550]

Gazetedeki pek çok yazıda Kürtçenin yasaklanması sorgulanmaktadır. Edip Karahan bu konuda Musa Anter'le birlikte en çok yazan yazarlardan biridir. Bir yazısında Abdi İpekçi'nin bir yazısına atıfta bulunarak şunları kalem alır;

> Yok, eğer Kürtler Türkçe konuşmayı reddetmişlerdir sözüyle, Kürtler başka bir etnik zümrenin asimilasyon politikasını reddetmişlerdir demek istiyorsa doğrudur… Türkçe konuşmak (anadile hürmet şartıyla) başka şey, Türkçeden başka dil konuşmaya ve yazmaya müsaade etmeyerek, ana dilleri tard ederek bunun yerine resmi dili ikame etmeye zorlamak başka şey.[551]

Musa Anter bir yazısında Sümerbank Müdürlüğü'nün bir genelge ile memurlara "iş takibine veya mal satın almaya gelen Doğulu vatandaşlarla Kürtçe konuşmayı yasaklamasına tepki olarak şöyle seslenmiştir; "Bak bunu iyi belle yasakçı, kefensiz yatarım, yine de yasağına uymam. Bezin de senin olsun, sen kullan!" [552]

Sekizinci sayıda Dicle Fırat imzasıyla yapılan bir açıklamada gazetenin bazı çevrelerce yanlış yorumlandığına, kendileri ile ilgili Kürtçe okul istemediklerini ve sadece milli birlikçi olduklarına dair beyanatlar verildiğine dikkat çekerek şunlar dile getirilmiştir:

---

[548] Edip Osmanoğlu (Edip Karahan), "Niçin Çıkıyoruz", **Dicle Fırat,** sayı:1, s.1,4 Ekim 1962
[549] "Doğu Meselesi", **Dicle Fırat,** sayı:1, sayfa2, 1962, İstanbul
[550] Edip Osmanoğlu (Edip Karahan), "Doğu Kalkınması ve Yanlış Görüşler", **Dicle Fırat,** sayı:2, sayfa4
[551] Hamit Mazıdağlı (Edip Karahan), "Bazı Noktalar", **Dicle Fırat,** Sayı:8, s.1, Mayıs, 1963
[552] Musa Anter, "Cav Pis", **Dicle Fırat**, sayı:1 s.1

> Kürtçe mecmua, gazete çıkmasını istiyoruz. Kürt okullarının açılmasını istiyoruz. *Dicle Fırat*'ın gayesi Doğu'nun ekonomik ve kültürel kalkınmasıdır. Kültürel kalkınma mefhumunda mecmua, gazete ve mekteplerin dahil olduğu aşikârdır. Yayınımız da bunu göstermektedir.[553]

Dicle Fırat gazetesinde yayımlanan yazılar genel olarak Doğu'nun azgelişmişliği üzerine tartışmalar niteliğindeydi. Bununla birlikte gazetede Kürt dili, edebiyatı ve tarihi üzerine yazılar da yayımlanmıştı.[554] Özellikle Kürtlerin kökenine odaklanan bu yazılar çoğunlukla farklı dillerde yayımlanmış akademik çalışmalara dayandırılıyordu. Bu yazılar Kürtlerin aslen Türk olduğu söylemine karşı Kürtlerin tarihini M.Ö. sekizinci yüzyılda Urmiye Gölü ve Kuzey Mezopotamya'da yaşayan "Kordukiler" ve "Gultiler"e dayandırıyorlardı.[555] Kürtlerin kadim bir halk olarak tanımlanmasına dilin kadimliği savı eşlik ediyordu. Kürt dilinin Hint Avrupa Dil Ailesi'nden gelmesi iddiası da Kürtçenin, Türkçenin bir lehçesi olması veya Türkçe, Arapça ve Farsçadan karma bir dil olduğu teorilerine karşı savunuluyordu.

Dönemin Kürt aydınları çıkardıkları süreli yayımlarda ekonomik kalkınmanın kültürel ve sosyal gelişimden bağımsız ele alınmaması gerektiğini tartışıyor ve kendileri dışında gelişen tartışmaları sadece ekonomik kalkınmaya odaklandığı konusunda eleştiriyordu. Aynı şekilde devletin de Kürtler için ekonomik kalkınma vaadinde bulunurken Kürt halkının kültürel haklarını görmezlikten geldiğini ileri sürüyorlardı. Aydınlar sıklıkla Kürtlerin dilsel ve kültürel farklılıklarının kabul edilmesi gerektiğini meselenin bir ekonomik geri kalmışlığa indirgenemeyeceğini belirtiyorlardı. Dicle Fırat gazetesinden bir alıntı dönemin aydınlarının bu konudaki argümanları konusunda bir fikir verecektir; "Ekonomik kalkınma Doğu halkının dilini, geleneklerini ve bölgesel farklılıklarını, kısaca etnik ve dilsel varlığının yıkımını hedeflememelidir."[556]

Bütün bu tartışmalardan Kürtlerin kimlik haklarının özellikle dilsel haklarının dönemin aydınlarının gündeminde olduğunu söyleyebiliriz. Bu tartışmalarda asimilasyon politikalarının eleştirisine, Kürtlerin kendi kültürel ve dilsel miraslarına sahip çıkmaları konusunda çağrılar eşlik etmektedir. Devletin asimilasyon politikaları eleştirilirken, buna son vermesinin Kürtlerin kimlik haklarının anayasal çerçevede sağlanmasının, eşitliğin ve adaletin tesisinde önemli adımlar olacağı vurgulanmıştır.

---

[553] "Dicle-Fırattan Okuyuculara", Sayı: 8, sayfa:8, 11 Mayıs, 1963
[554] "Dil", **Dicle-Fırat**, sayı:5, sayfa:5
[555] Kürtlerin Menşei, **Dicle Fırat,** sayı: 1, Ekim 1962, s.3
[556] Edip Karahan, "Doğu Kalkınması ve Yanlış Görüşler", Dicle Fırat**,** Kasım 1962, sayı: 2, s. 1,4

1960'lar Kürt aydınlarınca Kürtçe-Tükçe çıkarılan süreli yayımların artmasıyla Kürtçenin sessizlik perdesinin yırtıldığı yıllardır. Ayrıca bu dönem sayıları az da olsa Kürtçe üzerine bazı kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlardan biri Musa Anter'in 1967'de yayımlanan Kürtçe-Türkçe sözlüğüdür.[557] Diğeri Mehmet Emin Bozarslan'ın 1968'de yayımlanan Kürtçe alfabe çalışmasıdır. Bozarslan bu çalışmada Kürtçe alfabeyi Türkçe olarak anlatmıştır. Bir diğeri ise Kemal Badıllı'nın *Kürtçe Dilbigisi* kitabıdır. Kemal Badıllı[558] Kürt dili üzerine yaptığı çalışmalarını 1965 yılında milletevkili iken *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri - Kurmancî Lehçesi* adıyla yayımladı. Bu kitap Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Kurmancî lehçesi üzerine yayımlanan ilk dilbilgisi kitabı olarak bilinir. Kemal Badıllı giriş bölümünde kitabın lise yıllarından itibaren sürdürdüğü uzun soluklu bir çalışmanın sonucu olduğunu dile getirir ve Kurmancî lehçesinin ağız farklılıklarından bahsederek kitapta esasen Cizre ağzını almakla birlikte bu ağız dışında kalan yörelerde kullanılan ağzında kitapta ikincil olarak verildiğini belirtir; "İki şivede de müşterek olan hususlar dışında önce birinci ve sonra da ikinci şiveye ait kaide ve özellikler açıklanmıştır".[559]Ayrıca Musa Anter'in Kürtçe olarak yazdığı *Birîna Reş* (Kara Yara) isimli piyes kitabı da 1965'te yayımlanmıştır. Musa Anter bu piyesi cezaevindeyken arkadaşlarının isteği üzerine yazdığını ifade eder. Musa Anter piyesi Demokrat Parti'nin sahte partizanlığı ve DP'li ağa ve şeyhleri ifşa etmek, halkı bilinçlendirmek için yazdığını belirtir.[560]

DDKO Davası: Kürt Dilinin Savunması

Hamit Bozarslan Kürt sol hareketinin Türkiye sol hareketinden ayrılma noktasını Doğu Devrimci Kültür Ocakları'nın (DDKO) kuruluş anı olarak saptar.[561] Bir DDKO üyesi olan ve DDKO davasından yargılanan Recep Maraşlı bu dernekleri farklı kulvarlardan gelen üç grup aktivistin inşa ettiğini belirtir: Barzani hareketine sempati duyanlar, TİP'den ayrılan veya görüş olarak yakın olan liberaller ve 1960'larda gelişen

[557] Rohat, Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi, Deng Yayınları, İstanbul, 1991, s.212
[558] Kemal Badıllı 1940'lı yıllarda İstanbul'da Hukuk Fakültesi okumuş Kürt siyasetçisidir. 1961 yılında Yeni Türkiye Partisi'nden milletvekili olmuştur. Daha çok Kürt dili üzerine yaptığı çalışmaları ile bilinir. Musa Anter anılarında kendisinden bahsederken 1940'lı yıllarda Fırat Talebe Yurdu'nda kalırken tanıştıklarını Kürt dili üzerine çalıştığını belirtir.
[559] Kemal Badıllı, Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri-Kürmançça Lehçesi, Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi, 1965, s. 1,2
[560] Anter, M (2011), s.178-179
[561] Bozarslan, 2003, s. 856

ulusal kurtuluş hareketlerinden etkilenen radikal üniversite gençliği.[562] Ankara DDKO kurucularından Faruk Aras[563] kuruluşu hakkında şunları dile getiriyor:

> DDKO ilk olarak Ankara ve İstanbul'da öğrenciler tarafından kuruldu. (…) Buna karşılık, Kürdistan DDKO'ları birçok farklı çevre tarafından kuruldu. Kürdistan'daki DDKO'lar bazı imam, ağa, şeyh ve beylerden de yardım ve destek alındı. (…) halkımız DDKO'lara tam destek verdiğini gösterdi. Bu sosyal formasyona dayanarak, DDKO'lar etkilerini her geçen gün artırıyorlardı. DDKO Kuzey Kürdistan halkının tarihinde ilk kamusal örgüttür.[564]

DDKO'ların kurucuları arasında 50 ve 60'lı yılları yaşamış tecrübeli siyasetçilerin yanı sıra o sırada üniversite öğrencisi olan yeni yetişmiş genç bir kitle de vardır. Gençlerin daha ağırlıklı olduğu sıklıkla dile getirilir. İsmail Beşikçi 1968 yılı başından itibaren üniversitede eğitim gören Kürt gençlerini kucaklayan yeni bir örgüt kurulması yolunda çalışmalar yapıldığını, 1969 baharında bu çalışmaların sonuçlandığını ifade eder. Doğu Mitingleri'nden sonra üniversite öğrencileri arasında milli duyguların gelişip serpilmeye başladığı bu anlamda Türk solundan bir kopuşun başladığını ekler. Devrimci Doğu Kültür Ocakları böyle bir süreçte kurulmuştur.[565] Dönemin aydınları Kürt hareketinin Türk sol hareketinden ayrılmasının en önemli nedenlerinden biri olarak Türk sol hareketinin Kürtlerin ulusal haklarını yeterince önemsememesi, bu doğrultuda perspektif geliştirmekten uzak olması ve meseleyi sosyalist devrimin halledeceğine dair inanç olduğu konusunda genel olarak hemfikirdir.[566] Faruk Aras, o dönem yapılan tartışmaların merkezinde ezilen ulus ve egemen ulus milliyetçiliğinin de yer aldığını eklemiştir."[567]

70'li yıllarda daha da keskinleşecek olan Türk soluyla yol ayrımının başlangıcı DDKO'ların kurulduğu döneme denk gelir. 70'li yıllarda "Ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" ve "Ezen ve ezilen ulus milliyetçiliği farkı" üzerinden derinleşen tartışmalar DDKO döneminde başlamıştır. Bu dönemden itibaren Kürtler ayrı örgütlenmeyi esas almışlardır.

Faruk Aras, "özellikle üçüncü dünya ülkelerinde gelişen bağımsızlık hareketlerinin DDKO'ların söylemini etkilediğini Kürt aydınlarının bu hareketlerden esinlendiğini

---

[562] Recep Maraşlı, "Rızgarî'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme", **Mesafe,** Bahar 2010, s. 68-93.
[563] Kürt siyasetçi, DDKO Ankara'nın kurcularından, daha sonra Rİzgarî dergisi çevresinde yer almış.
[564] Faruk Aras,"Damezirandina DDKOan ligel dîroka Kurdistanê bi xurtî girêdayî ye", Bîr**,** sayı: 6
[565] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5,
[566] Mustafa Doğanoğlu, "Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) ve Siyasal Ayrışma", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 71, No. 3, 2016, ss. 941 - 959
[567] Faruk Aras,"Damezirandina DDKOan ligel dîroka Kurdistanê bi xurtî girêdayî ye",**Bîr Dergisi,** 2007, sayı: 6

de eklemektedir; "Dünyanın ezilen halkları kendilerini yoksulluk ve sıkıntıya, emperyalizme ve sömürgecilere karşı örgütlediler. Bu aynı zamanda DDKO'lar tarafından bir inanç ve bir felsefi düşünce olarak kabul edildi."[568]

Dönemin Kürt aydınlarının müstakil bir Kürt hareketine götüren süreçte hem dünyada yükselen özgürlük hareketleri hem de Türkiye solundan umudun kesilmesi etkili olmuştur. [569] Ayrıca Irak Kürdistanı'nda yaşanan gelişmeler de yine bu hareketin gelişmesine etki eden başat faktörlerden birisidir.

Kendisi de Ankara DDKO kurucularından olan Ümit Fırat DDKO'ların "asimilasyoncu, baskıcı, ırkçı-şoven resmi ideolojiye karşı mücadele etmeyi ve "Kürtlerin varlığı, dili, kültürü, tarihi ve folkloruna saygı gösterilmesini sağlamayı"

DDKO'lar faal oldukları süre boyunca Kürt halkını ayrı bir ulus olarak tarif etmiş ve bu tarifi dil, tarih ve kültür üzerinden anlatmıştır. DDKO'nun ilk genel kurul karar tasarısında bu tarif şu şekilde dile getirilmiştir:

> 1-Türkiye'nin bütünlüğü içinde Kürt halkı vardır.
> 2- Kürt dili Türkiye'de konuşulmaktadır.
> 3- Bu varlık kendine özgü bir kültür birliği yaratmıştır.
> 4- Kürtler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde müşterek bir pazar ekonomisi etrafında toplanmıştır.[570]

DDKO'lar bu bağlamda Kürt kimliğini Kürt dili, tarihi ve coğrafik sınırları üzerinden tarif eden ve mobilizasyonunu bunun üzerinden yapan kitleselleşebilmiş ilk Kürt örgütlü yapısıdır. DDKO'larca panel ve konferanslar düzenlenmiş, Kürt dili, kültürü ve tarihine dair araştırmalar sunulmuştur. Bu tür bilinçlendirme faaliyetleri, ulusal kimlik inşasında önemli bir yeri olan dil, tarih ve coğrafya vurgusu ve egemenin Kürt kimliğine saldırılarını ifşa etmek üzere kurulan söylem Kürt kimliğinin inşa sürecine önemli bir ivme kazandırmıştır.

DDKO'lar etkisini artırarak faaliyetlerini sürdürürken 11 Mart 1970'te Irak Baas Partisi hükümeti adına Saddam Hüseyin ile Kürdistan Demokrat Partisi lideri Mustafa Barzani arasında 15 madde içeren Navvperdan Antlaşması imzalanmıştı.[571] Bu antlaşmanın 14. Maddesi uyarınca Kürtler otonomi elde edecek, yapılacak bir sayımla

---

[568] Faruk Aras,"Damezirandina DDKOan ligel dîroka Kurdistanê bi xurtî girêdayî ye",**Bîr Dergisi,** 2007, sayı: 6
[569] Mümtaz Kotan, "Tarihin Karartılması Eylemi Üzerine Somut Bir Örnek: DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)", **Bîr Dergisi,** 2007, sayı:6
[570] **DDKO Dava Dosyası,** c.1, Ankara: Komal, 1975
[571] Haval Azad Mohialdeen, "Geçmişten Günümüze İran'ın Irak Kürtleriyle İlişkileri Ve Bağımsızlık Referandumuna Yaklaşımı", **Bölgesel Araştırmalar Dergisi,** Aralık 2019, sayı: 3 (2), ss. 162-188

Kürtlerin çoğunlukta olduğu yerlerdeki idari ünitelerde valilikler oluşturulacaktı. Yine Irak devlet başkan yardımcılığına bir Kürt siyasetçinin getirilmesi de anlaşma maddeleri arasındaydı. Kürtçe Irak'ın ikinci resmi dili olacak, Bağdat'taki merkezi hükümete beş Kürt bakan tayin edilecekti. Irak Kürtleri için geniş haklar sağlayacak olan böylesi bir antlaşma, Türkiye'de hükümeti tedirgin etti ve karşı tedbirler geliştirilmesi tartışılmaya başlandı.[572]

Antlaşmayı takip eden günlerde Nisan 1970'te, ilki Silvan' da olmak üzere Komando Hareketi 3 adıyla bilinen ve daha sonra 70'li yıllar boyunca sürdürülecek olan askeri bir operasyon zinciri uygulaması başlatıldı. Bu olaylar üzerine DDKO'lar uygulamaları deşifre etmek üzere bir kampanya başlattı. Üyelerinden birkaçını operasyonların gerçekleştirildiği yerlere gönderdi. Bu konuyla ilgili olarak, özellikle Ankara'da tüm siyasi partilerle temaslar kuruldu ve Kürt parlamenterlerle görüşmeler yapıldı. "Komandoların gerçekleştirdiği uygulamalara dair raporlar düzenlendi ve DDKO'lar tarafından bazı kurum ve ajanslara dağıtıldı.[573] DDKO üyesi 16 kişilik bir grup operasyonlar hakkında fotoğraflar ve köylülerin bant kaydı olan ifadeleriyle belgelendirilmiş bir rapor hazırladı. Rapor, 15 Mayıs 1970'te Cumhurbaşkanı, TBMM ve kamuoyuna duyuruldu.[574] Bu raporlar Türkiye gündeminin merkezine oturdu. Bu durum Hükümete DDKO'ların kapatılması kararını aldırtmıştır. 6 Ekim 1970'te başlatılan operasyonlarla DDKO'nun kapatılması, yönetici ve üyelerinin cezalandırılması talebiyle Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açıldı. Dava devam ederken 12 Mart 1971 askeri müdahalesi oldu ve sonrasında ilan edilen sıkıyönetimle birlikte DDKO, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın 26 Nisan 1971 tarihli bildirisiyle sürmekte olan davanın sonucu beklenmeden süresiz olarak kapatılarak faaliyetlerine fiilen son verildi.[575] Dava dosyaları da 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca Diyarbakır Sıkıyönetim Askeri Mahkemesi'ne devredildi. Davaya dönemin ileri gelen birçok Kürt aydın ve siyasetçisi dahil edildi.

DDKO davası Kürt siyasi tarihinin önemli aşamalarından birisidir. Bu davaların önemi Kürtlerin ilk defa kolektif bir siyasi savunma yapmasından kaynaklanmaktadır. Mahkeme salonlarında onlarca Kürt aydını yaptıkları savunmalarda Kürt halkının tarihsel olarak varlığını ispatlama yoluna gitmişlerdir.

---

572 Fırat, Ü(2009), ss.365-367
573 Aras, F, (2007), sayı: 6
574 Aras, F, (2007), sayı: 6
575 Fırat, Ü(2009), ss.365-367

DDKO davası duruşmaları 1971 Aralık ayında başladı. 100 civarında Kürt aydını bu davadan yargılanıyordu.[576] Hazırlanan iddianamenin hukuki olmaktan çok siyasi bir iddiname olduğu genel olarak kabul edilir. Savcılık makamı iddianameye Kürt ulusunun ve dilinin olmadığının "bilimsel" olarak ispatını sunarak başlamıştı. İddianamelerin temel savları aşağıdaki gibi özetlenebilir.

> Turani bir kavim olan Kürtler Türk ulusundan ayrı bir ulus olarak varlık göstermemişlerdir. Kürtçe kendi müstakil dil yapısı olmayan Türkçe, Farsça ve Arapça –kelimelerin karışımından oluşan bir kelimeler grubudur. Dolayısıyla Kürtçe olarak tanımlanabilecek ayrı bir dil yoktur. DDKO'nun farklı şubeler olarak kurulmuş olsa bile, ortak bir gaye etrafında faaliyet gösteren merkezi bir yapısı vardır. Kuruluş ve faaliyetlerinin gizli bir amacı vardır. Bu amaç, bağımsız bir Kürt Devleti kurmaktır. Kürtlerin iki farklı çizgi üzerinden faaliyet gösterdikleri ifade edilmektedir; "sosyalist çizgide Kürtçülük" ve "Kürt kültürü ve milliyetçiliği ekseninde Kürtçülük". İddianamede DDKO'nun "sosyalist çizgide Kürtçülük" eylemleri içinde olduğu iddia edilmektedir. DDKO dış ülkeler ile ilişki içindedir ve onun adına casusluk faaliyeti yapmaktadır.[577]

DDKO dava dosyası ile ilgili söz edilmesi gereken önemli bir mesele de iddianamede Kürtçenin bir dil olmadığını ispat girişiminin, 1918'de yine aynı amaçla yazılmış bir kitaba dayandırılmasıdır. Bu durum Kürtlerin tarihleri boyunca Kürtçenin varlığını ispat etmek zorunda bırakıldıklarının belgesi niteliğindedir. Aşair-i ve Mühacirin Müdiriyet-i Umumiyesi" nde görevli Naci İsmail Pelister, 1918 yılında Dr. Friç mahlası ile *Kürdler*[578] isimli bir kitap yayımlamıştır. Bu kitapta Kürtlerin İrani kökenli olduğu tezinin yanlış olduğunu söyleyen Pelister, Kürtlerin Turani bir kavim olabileceğini iddia etmiştir. Kürt dilinin ise "Ari" ırkına mensup olduğu görülse de tam bir millet dili olmaktan ziyade şekli zamanla kaybolmuş, etimolojik birlik sağlayamamış, daha çok Fars kaidelerine yatkın bir kelime karışımı olduğunu iddia etmiştir. Pelister, Kürtçe ile ilgili şöyle bir tablo oluşturmuştur:

DİL .....KELİME ADEDİ

Pehlevi (eski).....370

Zend.....1240

Türk (eski Türkmen).....3080

Ermeni.....220

Arab (yeni lisandan).....2000

---

576 İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5,

577 Kürt Meselesi'nin Tarihi ile Yüzleşmek: DDKO Dava Dosyası'nda Türk Milliyetçiliği-Irkçılığı "**Toplum ve Kuram Dergisi,** Sayı: 2 Güz 2009, ss.239-246,

578 Dr. Frich, Kürdler, Tarihi ve İçtima"i Tedkikat (Istanbul: Aşair-i Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi, 1334)

Farisi (yeni edebiyattan).....1030

AsılKürd.....300

Çerkes (eski).....60

Kürdçe (eski lisandan).....20

Keldani 108

Pelister bu tabloyu değerlendirirken Farsça, Türkçe ve Arapça kelimeler çıkarıldığı zaman geriye 300 kelimelik bir dilin kalacağını Kürt hayatını teşkil eden dağ ve yayla hayatını temsil eden kelimelerin de aslen Türkçe olduğunu bunlar da çıkarıldığında geriye 293 kelimelik bir dilin kalacağını iddia etmektedir. [579]

Bu iddiaya Kürt aydınlarınca ilk cevap Kurdistan Teal-î Cemiyeti'nin önceki bölümlerde bahsedilen yayın organı *Jîn* dergisinde verilmiştir. Derginin 18 ve 19. sayılarında bu kitaba değinen Kurdiye Bitlîsî, "Kürtçenin bir kelime karışımı" olduğuna dair iddiaya cevaben, Kürtçenin diğer tüm diller gibi komşu dillerden kelime ödünç aldığını ancak bu etkileşimin sadece kelime düzeyinde kaldığını, "sözcük ve cümle yapılarını düzenleyen dilbilgisi kurallarının en küçük değişikliklerden dahi kendini koruduğunu" ifade etmiştir.

> İlkokul düzeyinde öğrenim görmüş birisi bile dönüp ufak bir göz atınca, Kürdçenin sözcük ve cümle yapılarını düzenleyen dilbilgisinin, yani dilin özünün "İranî" olduğunu görüp anlayacaktır. Bu açıklığa rağmen, bu dili konuşan ulusun Samî ya da Turanlı bir kökene sahip olduğunu iddia edebilmek, doğrusu pek gülünç olur.[580]

Dr. Friç'in bu iddiaları yıllar sonra DDKO davasında iddianamenin dayandırıldığı kaynaklardan biri olmuştur. İddianamede bu kitap şu şekilde referans gösterilmiştir:

> Bu gün Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde soydaş ve vatandaşlarımız olarak yaşayan türkler, kendi aralarında farklılıklar gösteren kollara bölünmüşlerdir. Bu bölüntüler arasında dil birliği yoktur. Prof. Frich "Kürtler" adlı eserinde, Prof. Veber'in daha önce söylediğimiz şu cümleyi nakleder: "Kürt dili bir dil karışımı değildir. Bir kelime karışımıdır." Kürt dili tam bir millet dili olmaktan ziyade şekli kayıp olmuş, zamanla teşekkül etmiş, fakat bu teşekkül tarzında da bir etimolojik birlik sağlayamamış, daha çok Fars kaidelerine yatkın bir kelime karışımıdır. Ama o kadar şekilsiz ve yetersiz şekillenmiştir ki, prof. Dr. Frich'e göre fiiller ve tasrifler bile oluşmamıştır. Daha açık bir deyimle kürtçede fiil çekimi % 1 kadar gelişebilmiş durumdadır. Bu gün çekimi yapılabilen bir kaç fiil varsa, onlarda göktürkçe, uygurca yada eski Anadolu türkçesinden kalmadır.[581]

---

[579] Dr. Frich, Kürdler, Tarihi ve İçtima"i Tedkikat (Istanbul: Aşair-i Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi, 1334)
[580] Kurdiyê Bitlîsî, "Kürdler İranlı Değil midir?", Jîn, Sayı:19, (yeniden baskı Bozarslan, M(1985), s. 839-841
[581] Toplum ve Kuram, (2009), s. 239-246,

Dr. Frich'in yazdığı bu kitap, daha sonra 2002 yılında üniversiteli öğrencilerin davasında da savcılık tarafından hazırlanan iddianamede kullanıldı. İlerleyen bölümlerde bahsedileceği gibi 2001 yılında üniversite öğrencileri "Anadilinde Eğitim Kampanyası" başlattılar. Konuya dair dilekçelerini üniversite rektörlüklerine sundular. Bu dilekçe eylemine dair Hacetepe Üniversitesi öğrencilerinin yargılandığı davada iddianamede öğrencilerin bu eylemi terör örgütünün çağrısı üzerine yaptıklarını iddia ederken, Kürtçe eğitim olamayacağına dair iddiasını Pelister'in Dr. Fitche mahlası ile yazdığı *Kürtler* kitabına dayandırmıştır.[582] Farklı kuşaklardan genç Kürt aydınları farklı zamanlarda kökenlerinin ve dillerinin inkâr edildiği bu iddialara yanıt vermek zorunda hissetmiştir.

DDKO'lu Kürt aydınları mahkemelerde genel olarak siyasi savunmalar sunmuşlardır. Cezaevinde tutuklular arasında yürütülen tartışmalar da ortak bir siyasal savunma arayışı olsa da farklı siyasal yaklaşımlar nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Dava süresince yapılan siyasi savunmalarda iki farklı savunma çizgisi ortaya çıkmıştır. İki ayrı grup kolektif siyasi savunma yapmış, bazı aydınlar da bireysel siyasi savunmalar yapmıştır. Kolektif savunmalardan ilki, iddianameye cevap niteliğinde olan ve Fikret Şahin, Mümtaz Kotan, İbrahim Güçlü, Yümnü Budak, Ali Beyköylü, Nezir Şemmikanlı tarafından sunulan 167 sayfalık bir savunmaydı. Savcılık makamının esas hakkındaki mütalaasına cevaben 600 sayfalık bir başka savunma daha sunulmuştur. Dava Yargıtay aşamasına gittiğinde sunulan 700 sayfalık savunma ile de siyasal savunma hattı devam etmiştir.[583]

DDKO kurucularından olan Nusret Kılıçaslan, Sabri Çepik, Zeki Kaya, Faruk Aras, Ferit Uzun, Hasan Acar, Niyazi Dönmez, İhsan Aksoy, İhsan Yavuztürk tarafından sunulan savunma ise 26 sayfalık ikinci siyasi ve kolektif savunma olarak kayıtlara geçecektir.[584]

Dava süresince Musa Anter, Edip Karahan, Tarık Ziya Ekinci ve M. Emin Bozarslan gibi bir önceki kuşağın aydınları bireysel savunma sunmuştur.

Yapılan siyasi savunmalar daha önce de belirtildiği gibi savcının Kürtlere dair iddianamesine cevap niteliğindedir:

---

[582] Özgür Politika, 23.05.2002
[583] Raşit Kısacık, **Rizgarî ve Ala Rizgarî,** İstanbul : Ozan Yayıncılık, 2010, s.47
[584] Kısacık, R(2010) s.47

> "Tamamen ilmi olan bu olayların ışığı altında Kürtler asla Ari olmayıp Turani bir kavimdir. Esasen antropolojik bakımdan saf Türk olan Türkmenlerle Kürdü ayırt etmek mümkün değildir.[585]

Mümtaz Kotan ve arkadaşları yaptıkları savunmada, bu iddiaya cevaben başka tarihi belgelerin yanında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan *İslam Ansiklopedisi*'nin Kürtler hakkındaki bölümlerine de atıfta bulunmuşlar ve "Kürt halkı vardır." demişlerdir.[586]

> Türkiye'de Türk halkından başka tarihsel gelişimi ve sosyoekonomik yapısı ile, ayrı bir dili, kültürü ve ruhi şekillenmesi mevcut Kürt halkı vardır. Savcının Kürt diline dair ileri sürdüğü iddiaya karşılık ise dünyada çeşitli ülkelerde basılmış Kürtçe sözlükleri ve Kürtçenin kendine has dil bilgisi yapısını ve Türkçeden farklarını belirterek cevap vermişlerdir. "Dünya'da ve Türkiye'de Kürt oldukça bu halkın konuştuğu bir dil mutlaka olacaktır. Kürtlerin konuştuğu dil ise, Dünya dilbilimcilerinin kabul ettikleri: Kürtçedir."[587]

Tutuklu bulunan aydınlar savcılık makamının iddianamesini Kürtlerin inkârı üzerine kurduğunu ileri sürerek bu iddianameye karşı, kolektif bir şekilde Kürtlerin bir halk olarak dilleri, tarihi ve kültürünün varlığını ispatlamak için yüzlerce sayfalık savunmalar hazırladılar. [588] Bu savunmalar farklı dillerde yazılmış eserlere dayandırılarak tarihi bir arka plan sunularak hazırlanmıştır. Kürt dili ile ilgili ayrıntılı bir çalışma sunulmuş ve bu dilde yazılmış metinlere göndermeler yapılmıştır. Bu davaların önemi Kürtlerin ve Kürt dilinin varlığının bir mahkemede toplu bir şekilde savunulmuş olmasından kaynaklanır. Bu savunmalar, sonrasında yükselen Kürt siyasal hareketinin de esin kaynağı olacaktır. Kürt aydınları arasında legal alanda örgütlenmenin bir sonuç getirmeyeceğine dair kabulün bu dava sürecinde vuku bulduğuna inanılır.[589]

Dava için savunmalar hazırlanırken Kürt aydınları arasında farklı fikirlerin ileri sürüldüğü belirtilmişti. Bazı aydınlar savunmanın Kürtlerin varlığının ve Kürt dili ve kültürünün savunulmasına dayandırılması gerektiğini düşünürken, bazıları sosyalist devrimcilerin milliyetçilik yapmaması gerektiğini ifade ederek, dile ve kültüre dair haklar talebinin milliyetçilik olacağını söylemişlerdir. Bu açıdan savunmalarında Kürt olmayı, Kürt dilini ve kültürünü merkeze almayı doğru bulmamışlardır.[590] İsmail

---

585 "**Toplum ve Kuram Dergisi,** (2009), ss.239-246,
586 **Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası,** Ankara: Komal, 1975, s. 140
587 **Devrimci Doğu Kültür Ocakları Dava Dosyası,** Ankara: Komal, 1975, s. 22
588 **Toplum ve Kuram Dergisi,** (2009), ss.239-246,
589 "Kürt Hareketinin Tarihçesi (1960'lardan 1999'a)", **Toplum ve Kuram Dergisi,** sayı:6, ss. 17-37
590 İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5,

Beşikçi kendisini enternasyonalist olarak tanıtanların savunmasında Kürtlerin varlığını dile getirmeyi ret etmesini şöyle değerlendirmiştir:

> O zamanlar Türk solunun, Kürt solu üzerinde, büyük bir ağırlığı ve belirleyiciliği vardı. Enternasyonalizm, sosyalizm, devrimcilik Türk solunun söyleminin çok önemli kavramlarıydı. Milliyetçilik şüphesiz karşı çıkılan, aşağılanan, suçlama bağlamında kullanılan bir kavramdı. "Ezilen bir halkın milliyetçiliği, ezen milliyetçilik" "bütün ulusal ve demokratik hakları gasp edilmiş bir halkın milliyetçiliği" gibi konularda somut süreçlerin tahlili henüz yapılamıyordu, böyle bir bilinç henüz yoktu sanıyorum.[591]

Beşikçi cezaevinde yaşanan tartışmaları anlatırken asimilasyon kavramı üzerinde de sık sık tartıştıklarını ifade etmektedir. Beşikçi enternasyonalist Kürt aydınlarının diğer konularda olduğu gibi asimilasyon politikalarının işleyişi, devletin uygulamalarının analizi konusunda eksik olduklarını düşünüyor ve bu konuda onlarla yoğun tartışmalara girdiklerini ekliyor.

> "Biz zoraki asimilasyona karşıyız" "devrimciler, sosyalistler zoraki asimilasyona elbette karşıdırlar. Ama doğal, kendiliğinden asimilasyona karşı olmak yanlıştır" deniyordu. Kendiliğinden asimilasyona engel olmamak gerektiği de belirtiliyordu. Halbuki toplum sorunlarıyla yakından ilgilenenler, şu süreci de kavrayabilirlerdi. Eğer devlet, asimilasyonu sistematik bir politika olarak uyguluyorsa, örneğin Doğuda iş olanaklarının yaratılmasına, örneğin fabrikaların kurulmasına engel olur, hayvancılığın gelişmesine engel olur, barajların sulama olarak kullanılmasına engel olur. Artan nüfus da geçimini temin edebilmek için sanayinin gelişmiş olduğu bölgelere doğru akın eder. Doğunun ekonomik bakımdan sistematik olarak geri bırakılması doğal olarak böyle bir sonuç ortaya koyar. Bu çerçevede, doğunun sistematik olarak geri bırakılmasını nasıl değerlendirmek gerekir, bu doğal mıdır, bunları da konuşmak gerekmez mi?[592]

Bu aydınların egemenlerin Kürt diline dair söylemini ve uyguladığı baskıyı görmelerine rağmen Kürt dilinin kullanılmasının, korunmasının ve savunulmasının bu baskıyı püskürtmekteki önemini ıskalamaları Kürt dili açısından bir kayıptır. Zira dili ve kültürün karşı karşıya kaldığı tehlikenin farkında değillerdir ve bu konuda bir şey üretmeyerek bir şekilde bu asimilasyon politikasını desteklemektedirler. Ayrıca doğal asimilasyon diye tanımladıkları şeyin üst siyasetin bir parçası olduğunu da kaçırmaktaydılar. Beşikçi'nin bahsettiği kendilerini enternasyonalist olarak tanımlayan Kürt aydınları Kürt dili meselesinin devrimden sonra çözüleceğine dair inanışın da temsilcileridir. Sonraki bölümlerde de tartışılacağı gibi Kürt aydınları

---

[591] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5,
[592] Beşikçi İ. (2006)

arasında "Kürt dilinin karşı karşıya olduğu asimilasyon tehlikesinin devrimden sonra çözülebileceği ya da böylesi sıcak bir mücadele varken bu meseleye ayrılacak vaktin olmadığı ya da mücadelenin hangi dilde yapıldığının önemsiz olduğu fikrini savunan bir damar her zaman olmuştur. DDKO davasında sunulacak savunmanın esasına dair tartışmalar Kürt aydınlarının dilsel ve kültürel haklar meselesine dair düşüncelerinin şekillenmesine de yol açmıştır. Yoğun tartışmaların sonunda yapılan siyasi savunmaların tamamı Kürtlerin varlığını ve Kürt dilini ve kültürünü savunma esası üzerinden yapılmıştır. Bahsedilen savunma hattı dışında kalan tek tük bireysel savunmalarda ise Kürt meselesine hiç değinilmemiş olduğu gözlemlenmiştir.[593]

DDKO'lu aydınların cezaevinde davaya dair yürütülen tartışmalarında yaşanan ayrışmalar ise Kürt siyasi hareketinin daha sonraki dönemini etkilemiştir. Bu tartışmalar aydınların fikirsel dünyasına şekil vermiş ve Kürt hareketini kendi içinde bölmüştür. 1960'lardan 1970'lere devreden miras yekpare bir hareket olmayacaktır.

4.1.5 1970'ler: Çok Parçalı Kürt Siyasal Hareketinin Kürt Diline Bak(may)ışı

> Neden devlet tüm gücüyle ova Türkçesini geliştirmeye çalışırken dağ Kürtçesini boğmaya çalışıyor?[594]

Darbe sonrası kısa bir sessizlik döneminin akabinde Kürt aydınları yeniden örgütlenme içine girdiler. Bu sefer legal siyasi partilerden ümitlerini kesmiş Türk soluyla da yollarını ayırmışlardı. 1960'lı yılların aydınlarından farklı olarak bu dönemin aydınları meseleyi artık daha yüksek sesle ve "bir sömürge meselesi olarak adlandırmakta" ve yürüttükleri mücadeleyi "Ulusal Kurtuluş Mücadelesi" olarak tarif etmekteydiler.

Bir önceki bölümün son cümlesinde belirtildiği gibi 60'lı yıllardan 70'li yıllara devreden miras yekpare bir Kürt hareketi değildi. 1970'li yılların Kürt hareketinin en önemli özelliği çok parçalı olmasıdır. 1971 Muhtırası ve yargılanma süreçlerinden önce Kürt hareketi ortak faaliyetler yürütüyor büyük organizasyonlarda birlikte hareket edebiliyordu. Doğu Mitingleri ve DDKO'nun kuruluşunda farklı siyasal çizgilerdeki Kürtlerin bir araya gelebilmesi bu duruma verilebilecek en önemli örneklerdendir. Muhtıra sonrası cezaevi sürecine dair tanık anlatılarından bu dönemde Kürt aydınları arasında yaşanan politik ayrışmayı okumak mümkündür.[595] 1970'li

[593] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", Bîr, 2006, sayı: 5
[594] "Ova Türkçesi ile Dağ Türkçesi", **Roja Welat**, 30.10.1977, sayı:2, sayfa:11
[595] Bkz. Kovara Bîr (Bîr Dergisi) 5. ve 6. sayılar

yılların başında, Diyarbakır cezaevi Kürt hareketindeki ayrımların şekil bulduğu fikirsel ayrılıkların ilk nüvelerinin belirdiği yer olmuştur. Buna ek olarak, Diyarbakır Cezaevinde bulunan aydınlar bu sürecin Kürt siyasetinin kendini dönüştürdüğü hatta kendi siyasal tezlerini geliştirdiği bir süreç olduğunu ifade etmişlerdir.[596] DDKO içinde TKDP çizgisindeki aydınların yanı sıra TİP Doğulular grubundan gelenler de vardı. DDKO bu anlamda bir çatı örgüt gibiydi. Diyarbakır cezaevinde ortak hareket etmek, cezaevi yönetimine karşı daha güçlü bir işbirliği yapmak ve içerideki hayatı düzenlemek için kurulan komünler[597] etrafında toplanan gruplar sonrasında gelişecek siyasi hareketlerin rotasını da etkiledi. Farklı komünler siyasal olarak farklı grupları işaret ediyordu.[598] Diyarbakır Cezaevindeki en geniş katılımlı komün daha sonra "*Rızgarî*" (Kurtuluş) [599] çizgisini oluşturacak olan Ocak Komünü'ydü.[600] İkinci grup yine DDKO mensuplarından oluşuyordu.[601] Bu komünden gelen bazı aydınlar ise daha sonra Kemal Burkay ve başka Kürt aydınları ile birlikte *Özgürlük Yolu* dergisi etrafında örgütlenecek akabinde *Partiya Sosyalist a Kurdistana Tirkiye* (PSKT)[602] partisini kuracaklardı. Bu komünler arasında yaşanan ayrışmalar farklı siyasal eğilimlere dayandığı gibi şahsi gerilimlerden de kaynaklanabiliyordu. Kuşak farkı da ayrışmalar da etkili olabiliyordu.[603] TKDP geleneğini de 1970'lerde bir grup aydın Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) ismiyle sürdürdüler.[604] Daha sonra ismini *Partiya Karkerên Kurdistan* (PKK) olarak belirleyecek olan grup ise Ankara'da sol bir üniversite çevresi içinden doğmuştu. Grup bir süre "Apocular" olarak bilindi. Grubun önde gelen üyeleri 1974 ve 1975'te Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği (ADYÖD) içinde aktifti.

---

[596] Raşit Kısacık, **Rizgarî ve Ala Rizgarî,** İstanbul : Ozan Yayıncılık, 2010a, s.8
[597] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5,
[598] Nusret Kılınçaslan, "Cumhuriyet Döneminde Kurulan İlk Legal Kürt Örgütü: DDKO", **Bîr Dergisi**, 2007, Sayı: 6,
[599] Recep Maraşlı, "Rizgarî'nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme", **Mesafe Dergisi,** 2010, ss.68 - 93
[600] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5
(Ocak Komünü içerisinde daha önce belirtildiği gibi ortak siyasi savunma yapan İbrahim Güçlü, Mümtaz Kotan, Fikret Şahin, Nezir Şemmikanlı, Ali Beyköylü, Yümnü Budak, Yılmaz Balkaş, Battal Bate, Mahmut Kılınç bulunmaktaydı. Savunmalar hazırlanırken Şerafettin Kaya, Ruşen Aslan, Gültekin Pekdemir, Orhan Kotan, Zülküf Şahin, Feqi Hüseyin Sağnıç, Kazım Baba, Ali Yalçın ve İsmail Beşikçi de bu Komünle birlikte hareket ediyordu.)
[601] Faruk Aras,"Damezirandina DDKOan ligel dîroka Kurdistanê bi xurtî girêdayî ye",**Bîr Dergisi,** 2007, sayı: 6
(Nusret Kılıçaslan, Sabri Çepik, Zeki Kaya, Faruk Aras, Ferit Uzun, Hasan Acar, Niyazi Dönmez, İhsan Aksoy, İhsan Yavuztürk tarafından oluşturulan komündür.)
[602] Türkiye Kürdistanı Sosyalit Partisi / 1993'te kongre kararı ile partinin adından "Türkiye" çıkarıldı. PSK oldu.
[603] İsmail Beşikçi, "Hapisdeki DDKO", **Bîr Dergisi,** 2006**,** sayı:5
[604] Fuat Önen, Ray, Raman, Bîranîn, İstanbul: 2012, Peri yy., s.244

1974 affıyla[605] cezaevi ve sürgün[606] süreci bittiğinde Kürt siyasal hareketi ağırlıklı olarak sosyalist çizgisini koruyacak fakat Türkiye Sosyalist Hareketinden ayrı bir örgütlenmeye giderken kendi içinde de örgütlere bölünecektir. Bu dönem aslında Türkiye Sosyalist Hareketinin kendi içinde üç ana eksende bölünme yaşadığı bir süreçtir.

> İlk ayrışma gerçekleşecek devrimin sosyalist devrim mi yoksa demokratik devrim mi olduğu sorusuna verilen cevaplara dairdir. Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki siyasal gerilimden beslenen Sovyet/Çin ayrımı ikinci ayrışma zeminini oluşturmaktaydı. Siyasal mücadele için silah kullanımının ilkesel olarak kabul edilip edilmemesi meselesi ise ayrışmanın üçüncü sebebiydi. Bu meseleye olan yaklaşım yasadışı ve yasal örgütlenme ayrımını da ortaya çıkarmaktaydı. [607]

1974 sonrası Kürt aydınları başlangıçta DDKO gibi bir çatı örgütlenmesine giriştiler. İlki Ankara'da olmak üzere İstanbul ve İzmir'de Doğu Devrimci Kültür Dernekleri (DDKD) adı altında çatı örgütlenmeleri oluştu. Başlangıçta farklı çevrelerden aydınlar yer alsa da 1975 yılında kurulan Ankara DDKD'nin kuruluşunda ağırlıklı olarak Rızgarî çevresinin yer aldığı ifade edilir.[608] Bu üç şehirde kurulan DDKD'lerden İzmir DDKD 1980 darbesine kadar çalışmalarını kendi ismiyle ve bağımsız olarak sürdürdü. İstanbul DDKD önce kendini feshedip daha sonra Kürdistan İşçi Partililer[609] (KİP) tarafından yeniden kuruldu[610] ve DDKD-KİP olarak tanınmaya başlandı. Ankara DDKD ise Rızgarî çevresinin ağırlığı ile devam etti.[611]

Sonuç olarak 1970-80 arasındaki 10 yıllık dönem sol gelenekten gelen ve Kürt milliyetçiliğini benimsemiş pek çok örgütlenmeye tanıklık etti. TKDP-KUK, DDKD, DDKD-KİP, Rızgarî, PSK, PKK, Kawa, Têkoşîn gibi pek çok örgüt kuruldu. Bu hareketlerin birbirinden ayrıldığı eksenlerden biri Sovyetik veya Maotik örgütlenme üzerine kurulur.[612] Bir de bu iki ayrımın dışında kalanlar yani bağımsızlar mevcuttur. Köken olarak ayrıştıkları zemin ise Barzani hareketine yakın olan TDKP geleneğini sürdürenler, DDKO geleneğinden gelenler ve Türkiye sosyalist hareketinin içinden

---

[605] Bülent Ecevit başkanlığındaki CHP ve Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyon hükümeti döneminde 1974 senesinde çıkan af.
[606] Bazı aydınlar darbeyi yakalanmadan atlatabilmişlerdir.
[607] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme
[608] Fuat Önen, **Jiyan û Helwest,** İstanbul: Peri yy, 2013, s.43; Maraşlı, R(2010), ss.68 - 93
[609] Kendilerini 1960'ların önemli isimlerinden Türkiyede Kürdistan Demokrat Partisi (T-DKP) kurucusu Dr. Şivan lakabıyla bilinen Sait Kırmızıtoprak'ın mirasçıları olarak tanıtan bir grup aydınca kurulmuştur.
[610] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme
[611] Maraşlı, R(2010), ss.68 - 93
[612] Bozarslan, H(2003), ss. 856-861, Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme, İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme, dönemin yayınları

gelenler.[613] Yine örgütlenme biçimleri ve pratikleri bir başka ayrışma zeminini oluşturmaktadır.

Bu farklı çevrelerin fikirlerini yayabilmek ve geniş kitlelere ulaşabilmek için başvurdukları temel yol süreli yayımlar çıkarmaktı. Dergiler onların siyasal düşüncelerini ifade ettikleri ve ideolojik tartışma yürüttükleri platformlar oldu. Bu dergilerde bir yandan diğer Kürt ve Türk sol çevrelerle fikri tartışmalar yürütülürken bir yandan da Kürt kültürel gelişiminin zemini oluşturuluyor, Kürt dili ve tarihi üzerine yazılar yazılıyordu. Yine bu dergiler yoluyla dil üzerindeki baskı ve yasaklamalar nedeniyle gelişmemiş olan Kürt edebiyatından örnekler ortaya çıkmaya başladı. Genellikle her grup belli bir dergi etrafında çevreleniyor ve kimi zaman o derginin ismiyle anılıyordu. *Özgürlük Yolu*, *Roja Welat* (Ülke Güneşi) (PSKT), *Devrimci Demokratik Gençlik*, *Jîna Nû* (Yeni Yaşam) ve *Tirêj* (Gün ışığı) (DDKD), Rızgarî (Rızgarî çevresi), *Têkoşîn* (Mücadele) (Têkoşîn çevresi), *Xebat* (Çalışma) (TKDP-KUK) gibi dergiler bunların en bilinenleridir. *Özgürlük Yolu* dergisi dört yıl yayımlanabilmiştir. Diğer dergiler daha az sayıda ve düzensiz olarak yayımlanmışlardır.

Bu dergilerde Türk soluyla yapılan tartışmaların eksenini sömürgecilik tezi, ulusların kendi kaderini tayin hakkı, ulusal mücadeleler ve ezilen ulusların devrimcilerinin ayrı örgütlenme gereklilikleri oluşturuyordu.

Örneğin Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) dergisi olarak kabul edilen *Ürün* dergisinin Haziran 1977'de çıkan sayısında Kürdistan'ın sömürge olma ihtimali olmadığına ilişkin tespitine *Özgürlük Yolu* dergisinde yanıt verilmiştir. Ürün dergisinde Kürdistan'ın sömürge olmadığına dair şu tespitte bulunulmuştur;

> Ayrılıkçı burjuvazi, kitleleri çevresinde toplamak, değişik ulustan proleterlerin birliğini bozmak için sömürge tezini bir silah olarak kullanmaktadır… Sömürgecilik tezi burjuvazinin pazara egemen olma tezidir… Sömürge denince akla en başta ayrı bir ekonomik birim gelir. Bu her şeyden önce bir iç pazar gerektirir. Bugün böyle bir durum var mıdır? (…) İleri sürülen tezlerde hep Angola, Cezayir vb. örnekler yer almaktadır. Cezayir ile Fransa arasında dünya kadar mesafe var. [614]

Özgürlük Yolu 26. sayısında "ulusal hareketlerin artık burjuvazinin tekelinde olmadığını, Ekim devriminden sonra ulusal kurtuluş hareketleri emperyalizme ve

[613] Bozarslan, H(2003), ss. 856-861,
[614] Aktaran, **Özgürlük Yolu**, sayı.26, s.30

sömürgeciliğe karşı geliştirdikleri mücadeleyle onu gerileterek uluslararası düzeyde işçi sınıfı hareketinin güçlü bir müttefiki olduklarını" ileri sürerek *Ürün*'ün emperyalizm çağında, ulusal meselenin aldığı niteliği kavrayamadığına, sadece emperyalizm öncesi burjuvazinin önderliğinde ortaya çıkan ulusal hareketlere sabitlendiklerini" dile getirir. [615]

Benzer bir şekilde *Jîna Nû* dergisinde çıkan bir yazıda da "ulusal kurtuluş hareketlerinin Ekim devriminden sonra yeni bir aşamaya girdiğini bu hareketlerin sömürgeciliği gerileten yanının sömürgeci sistemin ve emperyalizmin sonunu getirecek elverişli koşulları yaratmakta katkıda bulunan bir nitelik kazandığı" belirtilmiştir. [616]

Têkoşîn dergisinde çıkan bir yazıda da Devrimci Yol Dergisinin 10. sayısında çıkan bir yazıya gönderme yapılarak Devrimci Yola göre "Kürdistan sömürgeye benzeyebilir ama olamaz! Neden? Çünkü Türkiye sömürgeci olamaz!" şeklinde alıntı yapılmış ve Devrimci Yol "Kemalizm'in etkisi altında kalmakla ve sömürgeciliğe yol açan ciddi ticari ve ekonomik nedenlerin bilincinde olmamakla" itham edilmiştir.[617]

Yine Türkiye solu aydınlarıyla girilen bu tartışmalardan bir başka örnek *Rızgarî* dergisinde karşımıza çıkmaktadır. İlhan Selçuk, Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir yazısında "Mustafa Barzani'yi Türk milliyetçisi Alpaslan Türkeş'e benzeterek, geliştirdikleri milliyetçilik arasında bir fark olmadığını" dile getirmiştir. Bunun üzerine *Rızgarî* dergisinde bu benzetme alıntılanarak, "Gasp edilmiş ulusal demokratik hakları için mücadele edenlerle, o hakları gasp edenler veya etmeye devam edenler bir ve benzer olamaz" şeklinde itiraz etmiştir.[618]

Dönemin Kürt sol çevrelerince çıkarılan tüm yayımlarda Türk solu ile yapılan tartışmalarda temel argüman "ulusal kurtuluş mücadelelerinin emperyalizm ve sömürgeciliği gerilettiği" yönündedir. Bu bağlamda Kürt aydınları yürüttükleri mücadeleyi "Ulusal kurtuluş mücadelesi" olarak tarif ederken, bunun emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı yürütülen çok katmanlı bir mücadele olduğuna vurgu yapılmaktadır.

---

[615] **Özgürlük Yolu**, sayı.26,1977, s.18
[616] **Jîna Nû Dergisi,** sayı:2, 1979, sayfa:27-56
[617] Devrimci Yol ve Kurtuluş Eleştirisi, **Têkoşîn**, sayı: 2, sayfa:42
[618] **Rızgarî Dergisi,** Mart 1976, s.18.19

Özellikle 1978-79 yıllarında yayımlanan dergilerde Kürt sol çevrelerinin kendi aralarında da tartışma yürüttükleri ve yine bu tartışmaların sömürgeciliğe karşı yürütülen mücadelenin ekseni, teorik çerçevesi ve pratik yansımaları üzerinden şekillendiğini gözlemlemek mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi bu çevrelerin tamamı mücadeleyi "anti-sömürgeci ulusal kurtuluş mücadelesi" olarak tanımlamaktadır, bununla birlikte yaslandıkları ideolojik zemin ve seçtikleri pratik yol üzerinden ayrışmaktadırlar. Rızgarî dergisinin 1978 yılında yayımlanan yedinci sayısında Özgürlük Yolu'nun kendilerine yönelik eleştirilerine cevap verilirken, Özgürlük Yolu "anti-sömürgeci ulusal demokratik mücadelenin inşa sürecinde olumsuz rol oynamakla" eleştirilmiştir.

Özgürlük Yolu, "doğulu halkımız üzerindeki ırkçı şoven baskıların kaldırılması" şiarından ifade ettiği üzere, sorun, Misak-ı Milli sınırları içinde mütalaa edildiğinden, çözümünü de bu siyasi sınırlar içinde seyreden, legal solun örgütlenme perspektifinde ele almaktadır. (…) Devrim yapmaya takati ve mecali olmayan Özgürlük Yolu Kürt devrimcilerine ülkenin adım adım demokratikleşmesine katkı da bulunmayı önermektedir. [619]

Yine *Jîna Nû* dergisinin 3-4. sayısında Apocuların, ideolojik olarak eleştirildiği uzunca bir yazı incelendiğinde bu çevreyi küçük burjuva maceracıları olarak tanımladıklarını şiddete meyletmelerini ise ideolojik ve politik mücadeleye karşı olan tahammülsüzlükleriyle[620] açıkladıklarını görmek mümkün. Yine aynı yazıda bu çevre burjuvazinin dünya görüşünden başka bir şey olmayan felsefi idealizme saplanmakla ve Marksist felsefenin tarihsel metodunu kullanmaktan uzak olmakla eleştirilmektedir.[621]

Bu kısa alıntılardan da anlaşılacağı üzere Kürt sol çevreleri yayımladıkları dergilerde kendi ideolojik söylemlerini belirleyip kamuoyuna duyuruyorlardı. Öte yandan Türk aydınları ve farklı çevrelerden Kürt aydınlarıyla ideolojik-fikirsel tartışmalarını yine bu zemin üzerinden yürütüyorlardı. Bu yayımlar aynı zamanda Kürt kültürel gelişiminin yaşandığı zemin olarak da karşımıza çıkmaktadır.

1970'li yıllarda çıkan süreli yayımlarda Kürt diline ayrılan sütunlara bakmak, dönemin aydınlarının dil meselesine dair fikriyatını anlamakta yararlı olacaktır.

---

[619] Rızgarî, Sayı: 7, 1978, s. 40
[620] "Sol Maceracılık Yenilgiye götürür", Jîna Nû, Sayı: 3-4, Ocak-Şubat 1980, s. 51,52
[621] "Sol Maceracılık Yenilgiye götürür", Jîna Nû, Sayı: 3-4, Ocak-Şubat 1980, s. 33

Roja Welat gazetesinin ilk sayısının giriş yazısında, Kürtçe yayının kısa bir tarihçesi verildikten sonra Kürtçe yayın yapmanın baskılar yüzünden zor olduğuna dikkat çekilmektedir. Yayına başlamak için valiliğe dilekçe verdiklerinde Ankara polisinin Türk kanunları böyle bir şeye izin vermez! Kürtçe gazete çıkarırsanız, kafanızı keseriz dediğini belirterek, kendilerinin de kanun bildiklerini ve kanunlarda Türkçe dışında bir dilde yayın yapmanın suç olduğuna dair her hangi bir şey olmadığını ifade etmişlerdir. Daha sonra Kürtçe gazete çıkarmaktaki amaçlarını şu şekilde dile getirmişlerdir:

> Emekçilerin sorunlarını yazan ve ezilenlerin hakları için mücadele eden ilerici yayımlar az değildir. Ama onlar arasında Kürtçe bir gazete yoktur. Bu nedenle Kürtçe ve Türkçe yayın yapacak olan Roja Welat gazetesi önemli bir boşluğu dolduracaktır. Kürt halkı kendi diliyle sorunlarını söylemek ve onları duymak ister. Dil, halkların ilerleme mücadelesinde önemli bir araçtır. Bilgi, bilim ve beceri, kişiden kişiye, kuşaktan kuşağa dil aracılığıyla geçer. Dilsiz hiçbir toplum olmaz.(…) [622]

Gazeteyi çıkaran aydınlar, öncülük ettikleri halkı mücadeleye davet etmenin ancak kendi dilleriyle yapılınca etkili olduğunun bilincindedirler. Kitlelerin mobilizasyonunda, kitlelerin kendi dillerinde yaptıkları çağrı daha etkili olacaktır.[623]

Derginin ilk sayısında birkaç yazının hem Kürtçe hem de Türkçesi yayımlanmış, yine Kürtçe birkaç şiire yer verilmiştir. Kürtçe Latin alfabe ve bu alfabenin kullanımına örnekler sunulduğu bir yazıda Kürtlerin kullandığı farklı alfabelerden bahsedilmiştir.[624]

Derginin 2. sayısında Kürtçenin dağ Türkçesi olduğuna dair yaygın olarak ileri sürülen sava gönderme yapılarak, madem o da Türkçe neden polis ve savcı efendiler ondan bu kadar rahatsız oluyor ve peşine düşüyor? Neden devlet tüm gücüyle ova Türkçesini geliştirmeye çalışırken dağ Kürtçesini boğmaya çalışıyor? şeklinde sitem ediliyor.[625] Buradaki ironi daha önce Musa Anter tarafından kendisine Kürtçe yazdığı için açılan davalardan birinde de kullanılır. "Neden Kürtçe yazıyorsun? Kürtçe diye bir dil yok diyen hâkime" Musa Anter, "Madem yok, beni olmayan bir şeyden neden yargılıyorsunuz" der.[626]

---

[622] Başlarken, **Roja Welat,** Eylül 1977, sayı:1, sayfa:2
[623] Tom Nairn, **The Break up of Britain,** London: NLB, 1977, s.340
[624] "Kürt Alfabesi", **Roja Welat**, Eylül 1977, sayı:1, sayfa:13
[625] "Ova Türkçesi ile Dağ Türkçesi", **Roja Welat**, sayı:2, sayfa:11
[626] Musa Anter, 2011

Bu dönem devletin dil politikalarının asimilatif yönüne sıkça vurgu yapıldığı, bu politikaların sömürgecilik çerçevesinde ele alındığını ifade etmek gerekir. *Roja Welat*'ın 10. sayısında çıkan bir yazıda burjuvazinin, Kürt halkının eşit hak talebini bölücülükle nitelemesine sitem edilirken, Kürt halkının çıkardığı gazete ve dergileri zorla susturmaya çalışılması Kürt diline ambargo konulması olarak tarif ediliyor. Bu yazıda Hürriyet gazetesinin Yunanistan'da Rumca bilmeyen Türk öğrencilere Türkçe bilmeyen Rum öğretmenlerin ders vermesini eleştirdiği yazısına gönderme yapılarak, bu kötü ise Türkiye'de neden Türkçe bilmeyen çocuklara Türkçe eğitim veriliyor diye soruyor. Yazının devamında Kürt halkının anadilde eğitim hakkı verilmediği gibi genel olarak eğitimden yoksun bırakılarak cahil bırakılmaya çalışıldığı belirtiliyor. Batı ve Doğu illeri arasındaki okullaşma oranını sunarak eşitsizliği örneklendiriyor.[627] Aynı çevre tarafından çıkarılan Özgürlük yolu daha çok siyasi tartışmaların yürütüldüğü bir dergi olup, bu tartışmalar özellikle ilk sayılarda tamamen, daha sonra da ağırlıklı olarak Türkçe yürütülmüştür. Fakat dergide seyrek de olsa Kürtçe yazılara ve şiirlere de yer verilmiştir. Dergide *Roja Newe*'de olduğu gibi Kirmançkî/Zazaca yazılara da yer verilmiştir.

1976 yılında çıkan ve TKDP-KUK çevresinin yayın organı olarak bilinen *Xebat* dergisinde siyasi içerikli Türkçe yazılmış yazılar ağırlıklıydı. On sayısı çıkan dergide Kurmancî lehçesinde Kürtçe şiir ve öykülere de yer verilmiştir.

1976'da Rızgarî çevresinin yayın organı olarak çıkan *Rızgarî* dergisi tamamen siyasi bir içeriğe sahiptir. Türkiye'de dokuz sayısı çıkmış olup daha sonra Almanya'da yayın hayatına devam etmiştir. Bazı sayıları tamamen Türkçe çıkarılmıştır. Ancak 1, 2, 10, 11 ve 13. sayılarda Kürtçe yazılara da yer verilmiştir.

Türkiye'de 1970'li yıllarda Kürtler tarafından çıkarılan onlarca dergi bulunmaktadır: *Kawa* (İstanbul 1978), *Dengê Kawa* (Ankara 1979), *Jîna Nû* (Van, 1979), *Têkoşîn* (Antep, 1979) bunlardan bir kaçıdır.[628] Bu dergilerin çoğunluğu Türkçe olduğu için, ya da örnekleri verildiği gibi Türkçe siyasi yazılara ağırlık verip, birkaç Kürtçe şiire yer verdiği için detaylı incelenmemiştir.

Temmuz 1979'da Paris'te *Azadî* (Özgürlük) isminde bir dergi çıkmıştır. Son sayfada derginin bir grup Kürt işçi ve öğrenci tarafından çıkarıldığı ve herhangi bir siyasi

---

[627] **Roja Welat,** sayı: 10, 1978, sayfa:12

[628] Detaylı bilgi için bkz. Malmîsanij ve Mahmûd Lewendî, **Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992),** Ankara: Özge yy, 1992, ss.216-304

partinin yayın organı olmadığı belirtiliyor. Giriş yazısında amaçlarının Marksizm ve siyasetin Kürtçe yaygınlaşması olduğu belirtiliyor. Dergi baştan sona Kürtçe ve içinde politik yazılar da mevcuttur. Arşivlerden anlaşıldığı üzere 70'lerde politik yazıların tamamıyla Kürtçe yazıldığı tek süreli yayın budur. Kürtçe diline ayrılmış sayfada Kürtçenin eğitim dili olmaması ve farklı lehçelerinin bulunması nedeniyle yazı dilinin gelişmediğine değiniliyor, bunun Kürtçe yayın yapmayı zorlaştırdığı ifade ediliyor. Okurların dergide kullanılan kelimelere yabancı olabilecekleri düşünüldüğü için dergide kullanılan kelimeler için sözlük bölümü hazırlanmış, kelimeler Türkçe karşılıkları ile veriliyor. Yine son sayfada Kürtçe yazı dilinde kullanılan alfabelerden bahsediliyor ve Kürtçe için en uygun alfabenin Latin alfabesi olduğu ve gelecekte tüm Kürtlerin alfabesi olacağı iddia ediliyor.[629] Bu sayfada Kürtçe sesler Arap, Kiril ve Latin alfabesiyle karşılaştırmalı veriliyor. *Roja Welat*'tan farklı olarak "i" ve "î" sesleri kullanılıyor; Celadet Bedirxan'ın önerdiği alfabe aynen kullanılıyor.

1970'lerde Avrupa'da çıkan ve iki dilli yayımlanan başka dergiler de vardır. *Pale* (Irgat) isimli dergi İsveç'te, *Peshmerga* isimli dergi Finlandiya'da, *Brûsk* (Şimşek) ve *Têkoşer* (Mücedeleci) Belçika'da, *Em Çi Bikin* isimli dergi de Almanya'da yayımlanmıştır. Bu dergiler iki dilli olup fikren Marksist-Leninist çerçevededir. Kürdistan'ı sömürge olarak tarif etmekte, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunmaktadır. Dergilerde az da olsa Kürtçe yayın yapmanın ve Kürtçe politika üretmenin önemine ve Kürtçeyi yazı dili olarak geliştirmek gerektiğine dair vurgu vardır. Dergilerde Kürtçe yazan şair ve yazarların hayatlarına ve eserlerine yer verilmiş, Kürtçe şiir, atasözü ve öyküler yayımlanmıştır. Belçika'da Kürt Öğrenci ve İşçi Birliği'nin çıkardığı *Têkoşer*[630] dergisinin hemen hemen her sayısında Türkçe açıklamalı Kürtçe dil bilgisi kurallarına yer verilmiştir. Avrupa'da çıkan yayımlarda kullanılan yazı dilinde ağırlıklı olarak Celadet Bedirxan'ın çalışması esas alınmıştır ve Bedirxan'ın sistematize ettiği Latin alfabesi kullanılmıştır.

İlk sayısı 1979'da çıkan Kültür ve Edebiyat dergisi *Tîrêj* Türkiye'de tamamı Kürtçe olarak yayımlanan ilk dergi olarak kabul edilir. Dergi ağırlıklı olarak Kurmancî lehçesinde çıksa da Kirmanckî/Zazaca da yazılar yayımlanmıştır. İlk sayıda her milletin kendi dil, folklor, edebiyat ve kültürüne sahip olduğunu ve milletlerin

[629] Ziman, **Azadî Dergisi,** Paris, sayı:1, 1978;
[630] **Têkoşer**, Belçika, 1979-1980

kültürünün ürünlerini yazarak dağıtıp geliştirdiklerini ve diğer milletlere ulaştırdıkları belirtilmiş, derginin amacı şöyle ifade edilmiştir.

> Bizler kültürümüze, klasik ve halk mirasımıza sahip çıkıyoruz. Bir yandan bu mirasa sahip çıkmak ve korumak diğer yandan ona katkıda bulunmak ve ilerletmek toplumsal ve tarihsel bir sorumluluktur.[631]

Derginin yayımlanması ile kendilerinin bu sorumluluğu yerine getirdiklerini belirterek, okurlardan da bu tutuma sahip çıkılması ve katkıda bulunulması istenmektedir. Bir sonraki yazıda Kürt dilinin edebiyat, siyaset, ekonomi ve felsefenin gerektirdiği her niteliğe sahip olduğu ifade edilmiş ve sahip çıkılarak ve kullanılarak geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dilin canlandırılmasının konuşma dilinin yanı sıra yazı dilinin geliştirilmesi ile mümkün olduğu dile getirilmiş, buna rağmen Kürtçe konuşmayanlara sitem de bulunulmuştur:

> Herkes Kürtçe konuşmamasını Kürtçenin kendilerini ifade etmeye yetmediği savıyla açıklamaya çalışıyor… ya da daha alçakgönüllü görünmeye çalışarak basitçe asimile olduklarını söylüyorlar. … Bu iki yanıt da doğru değildir. Siyaset toplumun sorunlarının çözümlenmesi için yapılır. Ve bunun için halkın dili kullanılmalıdır. Oysa siyasetçilerimiz halkla kendi diliyle değil resmi dille konuşmaktadır.[632]

Yazar bu tavrın sebebinin asimilasyon ya da farklı ağız ve lehçelerin varlığı da olsa çaresizce durumu kabullenmek yerine güçlü bir iradeyle sürece müdahale etmenin tarihsel sorumlulukları olduğunu belirtiyor ve herkesi bu sorumluluğu yerine getirmeye çağırıyor. *Tîrêj* dergisinde çıkan bu metinler Türkiye'de Cumhuriyetten sonra entelektüellerin yayımlar aracılığıyla Kürtleri Kürtçeye sahip çıkmaya çağırdığı ilk metinlerdir. Bu çağrılar sonrasında özellikle 2000'li yıllarda kitleselleşerek yapılmaya devam edecektir.

Derginin ikinci sayısının giriş yazısında "Kürtçe yazmanın çok da zor olmadığı, zaten bir yazı dili olduğu kelime açısından zengin olduğu ve yeni kelime üretmeye açık olduğu" yazılıyor. Bunun ispatının ise "yazarlarının hiçbirinin Kürt dili bölümlerinden mezun olmamasına rağmen rahatlıkla diğer dillerden bildiklerini de aktararak Kürtçe yazabilmeleri" olduğunu söylüyor.[633] Yine aynı sayıda bir başka yazıda "Kürtçe yayımların pek çok kişi tarafından sevinçle karşılandığı ve satın alındığı ancak alanların çoğunun okumadığına" dair bir sitem var. Okumamalarının sebebini

[631] Raber Kirini, Tîrêj Dergisi, sayı: 1, sayfa:3-4, 1979, İzmir
[632] Serxas Arda, Vexwendin, Tîrêj Dergisi, sayı:1 sayfa:7-8, 1979, İzmir
[633] Raberî, Tîrêj Dergisi, sayı:2, sayfa:3-4, 1980, İzmir

"yazıların ağır olması, anlaşılmaması olarak açıkladıklarını ancak bunun kabul edilemeyeceğini belirten yazar okuyucuları kendilerini biraz zorlayıp" dile sahip çıkmaya davet ediyor.[634]

Dönemin dil meselesini ele alan az sayıda aydını, dil meselesini sömürgecilik bağlamında ele alırken, dile sahip çıkmayı anti-sömürgeci mücadelenin bir parçası olarak işaret etmişlerdir. Ayrıca dille ilgilenen aydınların dili yabancı kelimelerden arındırma eğilimi de yapılan çağrıda gözlemlenmektedir.[635]

Tîrej dergisi modern Kürt edebiyatının gelişmesinde de önemli bir evre olarak tanımlanır. Bu dergide yazan şairler ise Tîrêj ekolü olarak adlandırılır:

> Tîrej ekolünün öne çıkan şairleri Berken Bereh, Arjen Arî ve Rojen Barnas biçim, tema dilin kulanımı, ritm, gibi şiirin pek çok öğesinde klasik Kürt şiirinden koptular, bu ayrışma medrese mezunu şairler ile formel eğitim sisteminden mezun olan şairlerin ayrışmasıdır. Bu kuşak Türkçe üzerinden dünya ve Türk şiiriyle ilişki kurmuştur. [636]

Bu şairler dönemin Kürt aydınları arasında yaygın olan Marksist, sol düşüncenin etkisinde yetişmiştir; Toplumsal meselelere, sınıfsal perspektifle bakmakta ve bu perspektifi ulusal mücadeleyle birleştirmektedir; "Rojen Barnas, Arjen Arî, Berken Bereh gibi şairler şiirlerinde sınıfsal ilişkiler, aşk, vatan sevgisi, savaşın yıkıcı etkileri gibi temaları işlemişlerdir. Sözü geçen şairler Türk ve Dünya şiirinin deneyimleriyle de kesiştirerek Kürtlerin toplumsal ve siyasal meselelerini Kürt dilinde dillendirme gayreti içinde olmuşlardır.

Tîrêj dergisinin yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi kendisine biçtiği en önemli misyon Kürt dilinin kullanımının yaygınlaştırılmasıdır. Kürtçeye sahip çıkmanın ve onu geliştirmenin mücadelenin bir parçası olduğunu ısrarla savunarak, Kürt aydınlarını bu konuda vazifeye çağırmaktadır. Bu sitemlerden ve çıkan onlarca yayının ağırlıklı olarak Türkçe olmasından anlaşılan odur ki dönemin siyasi aktörlerinin önemli bir kısmının ajandasında dili geliştirmek öncelikli meseleler arasında yer almamaktadır. Bunun sebebini *Tîrêj* dergisine yaslanarak bulmaya çalışırsak ortak bir yazı dilinin oluşturulamaması pek çok kişi için Kürtçe yazmayı ve okumayı zorlaştırmaktadır. Dönemin tanıklarından Fuat Önen, "hareketin öncülerinin Kürtçe okuma ve yazma konusunda yetersiz olduklarını, çok iyi Kürtçe konuşsalar da

---

[634] Serxas Arda, Xwendina Bi Zimanê Kurdî, Tîrêj Dergisi, sayı:2 sayfa:8-9, 1980, İzmir
[635] Serxas Arda, Şêla Siyasi, Derxisûsa Zman de Tîrêj Dergisi, sayı:3 sayfa:5-6, 1980, İzmir
[636] Celâl İnal, " Çağdaş Kürt Şiiri", https://www.academia.edu/7734348/CAGDAS_KURT_SIIRI_HAKKINDA (s.e: 08.04.2020)

Kürtçenin onlar için günlük konuşma dili olduğunu, yazı dilinin çoğu için zor" olduğunu ifade eder.[637]

Eğitimini Türkçe almış aydınların fikri dünyalarının Türkçe olarak gelişmesi, hatta bazılarının zamanla Türkçeye asimile olmaları da etkilidir. Buna bağlı olarak bir diğer sebep dönemin çok hızlı akan siyasi gelişmelerine Kürt aydınlarının okumakta ve yazmakta zayıf oldukları anadilleriyle yetişememe kaygısıdır. Dönemin tanıklıkları da buna dair ipuçları barındırmaktadır:

> 12 Eylül öncesi dönemde mücadele dili ve literatürü büyük ölçüde Türkçeydi. Ortam çok hareketli idi, dil sanki daha lüks, daha sonra uğraşılabilir, kültür sanatla ilgili bir konu olarak ele alındı. Öncelikli konu proletaryanın mücadelesiydi, dil sadece bu mücadele içinde bir renk olarak vardı. Diğer nedeni zaten sıcak mücadele içinde, büyük bir stres ve baskı altında, sürekli çalışmalar sekteye uğrarken o anda dil gibi daha hassas, daha rahat bir ortam gerektiren çalışmalara girilemezdi.[638]

Tanıklar, 1970'lerin özellikle ilk yarısında Kürt hareketinde ulusal motivasyondan çok, sınıfsal motivasyonun etkili olduğunu, önceliğin sol literatürün incelenmesinde olduğuna dair veri sunuyor.

> 70'lerde Latin Amerika'da, Afrika'da vb. gelişmelere baktığımızda dünyada sosyalizm rüzgârı esiyordu. Bu düşünce Türk soluna hâkim oldu, bu düşünce Kürtlere de sindi. Kürtlerin dil, kültür hakları, demokratik hakları devrimden sonraya ertelendi, bu çok yanlış bir düşünceydi.(…)Bazı Kürt milliyetçilerinin o dönem örgütleri de vardı, bir araştırma yapılsın, iki satırlık Kürtçe yazıları yoktur. Dergilerinin adı Kürtçedir, ama içi Türkçedir. [639]

Dönemin Kürt aydınlarının siyaset dili olarak Türkçeyi kullanmalarında Türk solu ile kurulan ilişkilenme biçiminin etkin olduğunu da gözlemlemek mümkündür. Yazıların büyük bir kısmı Türk sol aydınlarıyla tartışmaları yansıtmakta ve bunun direk muhatabına hitaben yazılabilmesi için Türkçe tercih edilmektedir. Yine Kürt aydınlarının bir kısmı Türk sol hareketinden gelmektedir ve fikri dünyaları bu hareketin dili yani Türkçeyle şekillenmiştir. Bu alışkanlık bu aydınların daha sonra kendi halkına seslenirken de Türkçe konuşmasına yol açmış görünüyor.

> Kürt dili ile ilgili çok yoğunlaşma, çok bilinçli bir politik tutum yoktu. Bunda Türk solunun çok önemli rolü vardı. Türk solu, Kürtlerin bu konuda yoğunlaşmalarını, ilkel milliyetçilik,

[637] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme
[638] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme
[639] Haydar Diljen, 30.07.2019 tarihli görüşme

> Kürt milliyetçiliği olarak adlandırıyordu. Kürt siyasi örgütleri Kürdistan'ın kurtulması için yola çıktıklarını söylüyorlardı ama herkes birbirinden daha Marksist olmaya çalışıyordu. [640]

Dönemin Kürt aydınlarının ideolojik olarak beslendikleri kaynakların Türkçe olması, aydınların düşün dünyasının Türkçe şekillenmesine yol açıyordu.

> İdeolojik alt yapı Türkçe eserler üzerinden oluşuyordu bu da Kürtlerin fikir dünyasını etkilemekteydi. Bu konuda Irak Kürtlerinden farklıydı. Oradaki Kürt aydınlar halkın kültürüyle beslenmiş, hiçbir zaman halktan kopmamıştır. Oysa Türkiye'de Kürt hareketi üniversite gençleriyle gelişti ve bu gençler halktan kopuktu.[641]

Kürt diline sahip çıkılması çağrısına *Roja Welat* ve *Tîrêj* dergisi dışında kalan dergilerde pek rastlanmaması, bu meselenin 1970'lerde çok az Kürt aydını tarafından tartışıldığını göstermektedir.

> Tüm çevreler bu konuda aynı tavır içinde oldukları için sayıları çok az olan aydınlar dışında mesele çok fazla gündem olmuyordu. Bu mesele daha çok köylerde ve ilçelerde halkla bir araya geldiğimiz toplantılarda veya Türkçesi yeterli olmayan gençlerle bir araya geldiğimizde kendini hissettiriyordu. Çünkü o gençler tartışmaları anlamakta zorlandıklarını dile getiriyorlardı.[642]

Bu alıntı dönemin üniversite gençliğinin halktan kopuk, modernist bir damarı da olduğunu göstermektedir.

Yine de dönemin yayımlarından ve tanıklıklardan Kürt aydınları arasında Kürtçe siyaset yapmanın, Kürtçeyi geliştirip yazı dili oluşmasına katkıda bulunmanın öneminin konuşulduğunu ve bu konuda adımlar atıldığını da görüyoruz. Dergi ve gazetelerin sayfalarından o dönemde düzenlenen etkinliklerde Kürtçe şarkı ve marşların söylendiği anlaşılmaktadır.[643] Yine dergilerin sayfalarından bazı derneklerde Kürtçe derslerin verildiği de görülmektedir. Bazı dergiler Kürtçe alfabe yayımlamakta, son sayfalara Kürtçe- Türkçe sözlük yerleştirmektedir.

> 1979 yılına gelindiğinde Kürtçe öğrenmenin, yazı dilinin geliştirilmesinin ve halka Kürtçe hitap etmenin önemi gündemimizde daha fazla yer almaya başladı. Dil grupları kuruldu ve aydınlar Kürtçe çalışmaya başladı. Kaynaklar sınırlıydı. Elimizde Kürtçe gramerine dair bir tek Kemal Badıllı'nın kitabı vardı. Bedirxan'ın kitabı çok sonradan elimize geçmişti.[644]

---

[640] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme
[641] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme
[642] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme
[643] **Roja Welat**, 1978, sayı:12, sayfa:5
[644] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme

Alıntılardan da anlaşılacağı gibi Kürt aydınları 1960'lı yıllardan miras aldığı Kürt siyasi hareketini 1970'lerde yeni bir evreye taşırken, hareketi kültürel kodlardan çok politik kodlar üzerine inşa etmekteydi. Aydınlar arasında genel olarak yükselen Kürt kimliği kültürel bir kimlik olmaktan çok politik bir kimlik olarak belirmekteydi. Dil ve kültür meselelerinin aydınların gündemine çok fazla girmemesinin en başat sebebi politik kimliğin, kültürel kimliğin önüne geçmiş olmasıdır. Yine tanıklıklardan yola çıkılarak; aydınların beslendikleri kaynakların Türkçe olması, Türk sol hareketinden gelmiş olmaları, ayrışmadan sonra bile bir dönem Türk sol hareketini muhatap almaları fikir dünyalarının Türkçe şekillenmesine yol açmıştır, dolayısıyla fikirlerini de ancak Türkçe ifade edebilmişlerdir. Aynı zamanda "mücadelenin hızı ve sıcaklığıyla" dil üzerinde sürdürülen asimilasyon politikaları göz önünde bulundurulmamış ve tali meseleler arasında görülüp "devrim sonrasına" ötelenmiştir. Bunlara ek olarak Kürtçe yazı dili henüz tam gelişmemiştir, Kürtçe yazacak aydınlar Kürtçede yetkin değildir ve fazladan çaba göstermeleri gerekir; "oysaki önlerinde daha önemli meseleler vardır". Ayrıca hareketin halktan ayrı düşen, "şehirleşen" üniversite öğrencilerinin öncülüğünde olması da dilin sürdürülebilirliğinin önünde engel teşkil etmektedir.

Yine de 1970'li yıllar sınırlı da olsa kültürel bir canlanmanın yaşandığı bir dönemdir. Dönemin tanıkları mitinglerde yapılan Kürtçe konuşmalara vurgu yapmış ve bu konuşmaların halk arasında coşku yarattığı belirtilmiştir. Tanıklar ayrıca bu dönemde bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan gecelerde Kürtçe şarkıların yarattığı dayanışma duygusunun da önemine vurgu yapmışlardır. Kürtçe şarkıları birlikte seslendirmek ve halaylar çekmenin Kürtler arasında yaşattığı duygudaşlık aynı zamanda bir mobilizasyon etkisi yaratmıştır. Yine tanıklarca bu dönemde Newroz bayramının kutlanmasının Kürt kimliğinin oluşmasında önemli bir yeri olduğunun da altı çizilmiştir.

> Bu dönemde gençler arasında dayanışma duygusu yaratmak adına farklı etkinlikler düzenlenmekteydi. Derneklerin veya teşkilatların gecelerinde bir araya gelen Kürt gençlerin Kürt kimliği dinledikleri Kürtçe müziğin etkisiyle daha da pekişiyor. Aidiyet duygusu artıyordu. Çoğu Kürt çevresinin kendi müzik grupları vardı. Bu çevreler müziğin gençler üzerindeki etkisini fark etmişlerdi. Kürt müziğinin politikleşmesi bu dönem başlamıştır.[645]

Farklı siyasi çevrelerin kendi müzik gruplarının olması müziğin politik bir enstrüman olarak kitlelerin mobilizasyonunda etkili olduğunu göstermektedir. Müzik ortak

[645] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme

kimliğin oluşması için gerekli duygudaşlığı yaratma araçlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Müziğin Kürtçe olması kimliğin parçalarından biri olan dile dair duygudaşlığı güçlendirmektedir. Bu duygudaşlık hem "topluluk" hissini oluşturmaya, hem de "öteki"ni –mesela devleti- tanımlamaya ve ona karşı direnmeye tekabül etmektedir. Zira politik müzisyenlerin şarkıları bir yandan Kürtlüğü yüceltmekte diğer yandan Kürde yapılan zulmü "ifşa" etmektedir.

> 1970'ler kasetlerin yayılmaya başladığı senelerdi. Gençler arasında bir evde toplanıp gizlice kaset dinlemek çok yaygındı. Biz gençler politik Kürt şarkıları eşliğinde bileniyorduk.[646]

1970'lerle birlikte kasetlerin yayılması müziğin yarattığı duygudaşlığın yaygınlaşmasına yol açmıştır. Gizlice dinlenen Kürtçe kasetler 1990 öncesi Kürt kuşağının hafızasında önemli bir yere sahiptir.

> Özellikle 1980'lerde Türkçe söyleyen sanatçıların kasetlerinin üzerine Kürtçe kaydederdik. Bir baskında Türkçe sanılsın diye. Gizli olması politikliğini artırmakta, ajitatif yönünü güçlendirmekteydi.[647]

Kürtçe müziğin Kürt siyasi hareketince politik bir enstrüman olarak kullanılması 1970'lerde başlayan ve 1990'larda çok daha artarak icra edilen bir pratiktir.

> Tüm Kürt siyasi gruplarının çoğunun kendi müzik grupları vardı; kendi siyasi düşünce yapılarını yansıtan. Müzik propaganda aracı olarak kullanıldı.1970'lerde düğünler de dahil tüm etkinliklerde Kürtçe ve Türkçe politik devrimci şarkılar söylendi. 1 Mayıs, Çav Bella gibi dünya devrimcileri için de önemli marşlar Kürtçeye çevrildi.[648]

1970'lerde çıkan dergi ve gazetelerde yazan aydınlar bir yandan ideoloji ve pratiğe dair tartışmalar yürütürken, bir yandan da –az da olsa- Kürtçe yazılar yayımlayarak Kürt dili konusunda bir farkındalık oluşması, dilin gelişmesi ve yazı diline dönüşebilmesi için çaba harcıyorlardı. Dergilerde ideolojik tartışmalar Türkçe yürütülürken, Kürtçe olarak daha çok şiir, öykü, fıkra gibi kültürel yazılara yer veriliyordu. Dergilerde ağırlıklı olarak Kurmancî metinlere yer verilse de Kirmanckî-Zazaca metinler de mevcuttu. Dergilerde Kürtlerin tarihsel olarak kullandığı alfabelere atıfta bulunuluyor ve Kurmancî/Zazaca yazılar Latin alfabesi ile yazılıyordu. Bu alfabede "ı" ve "i" sesleri Türkçede olduğu gibiydi. Dergilerde yer yer Kürtçe dil bilgisi kurallarına değiniliyordu, yurt dışında yayımlanan dergilerde Celadet Bedirxan'a referans verilirken, 70'li yıllarda Türkiye'de yayımlanan yayımlarda henüz

---

[646] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme
[647] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme
[648] Selahattin Bulut, 21.04.2018 tarihli görüşme

Celadet Bedirxan'ın çalışmalarına referans verilmiyordu. O dönem dil üzerine çalışmalar yürüten ve çalışmaları daha sonra yayımlanan, DDKO davası sanıklarından ve İstanbul Kürt Enstitüsü kurucuları arasında yer alan Hüseyin Sağnıç 1970'lerde Celadet Bedirxan'ın çalışmalarından bihaber olduklarını aktarmıştır.[649] Bu dönemde Kürtçe veya yarı Kürtçe çıkan süreli yayımların yanı sıra az da olsa Kürtçe kitap da yayımlanmıştır. [650]

1970'ler Kürt aydınlarının Türk solu ile yollarını ayırarak, bağımsız bir yapılanmaya gittikleri, Kürt ulusunun kaderini tayin hakkını tartıştıkları yıllar olarak farklı Kürt gruplarından oluşan yeni bir hareketin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu hareketlerin kültürel zemini, siyasal bilincin yayılması ve halkın mobilize edilmesi için bir temel hazırlamıştır. Cumhuriyet sonrası dönem incelendiğinde Kürtçenin daha görünür olduğunu gözlemlemek mümkün. Bütün harekete yayılmasa bile bu dönem Kürtçenin siyaset, edebiyat, bilim ve felsefe dili olarak geliştirilmesi gerektiği fikri Cumhuriyet döneminde ilk kez yüksek sesle söylenmeye başlandı. Bu başlangıç 1980 sonrası sürgünde bir Kürt edebiyatı oluşturan yazarların da beslendiği alan oldu. Dönemin Kürt hareketi müzik grubu kurmak, tiyatro oyunları sergilemek gibi kültürel etkinliklerle Kürtler için kültürel bir alan açmayı da hedeflemişlerdir. Kültürel alan hem ortak bir ulusal bilinç ve kimlik yaratmak, hem de harekete yeni üyeler katmak için etkin bir mücadele aracı olarak tüm ulusal hareketlerde ortaya çıkmaktadır.

4.1.6 1980 Sonrası: Sürgünde Köksüzlüğe Karşı Kürt Dili

> Diline ve kültürüne sahip çıkmayan bir halk kökü sulanmayan bir ağaç gibi yıkılmaya, paslanmaya mahkûmdur. [651]

12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'de tüm sol örgütlerin ağır darbeler almasına yol açtı. Yüzlerce Kürt ve Türk aydını tutuklandı. Cezaevlerinde çok ağır muamelelere maruz bırakıldı. Bu muamelelerin en şiddetlisine Diyarbakır cezaevinde kalan tutuklular maruz kaldı. Dışarıda kalan kadrolar ise genellikle Ortadoğu'nun farklı ülkelerine veya Avrupa'ya geçtiler. 1980 darbesi pek çok Kürt örgütünün dağılmasına sebep oldu ve bu dağılmayla beraber 1970'li yılların ikinci yarısında

---

[649] Sami Tan, "Kürt Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Kürt Dili", içerisinde **İnatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat**, der. Vecdi Erbay, İstanbul: Ayrıntı yy, 2012, s.123

[650] Celal Temel, **1984'den Önceki 25 Yılda Kürtlerin Silahsız Mücadelesi,** İstanbul: Beşikçi Vakfı yy, 2015, ss.360-365

Ereb Şemo, **Kürt Çoban- Şivanê Kurd (Türkçe Kürtçe),** İstanbul: Özgürlük Yolu yayınevi, 1977

Eskere Boyik, **Dağ Çiçekleri Şiirler Türkçe Kürtçe,** İstanbul: Özgürlük Yolu yayınevi, 1979

[651] Kendal, "Evîna Zimên Evîna Welêt e", **Hêvî Dergisi**, Paris, 1983, sayı:1, sayfa:7-8

çoklu bir örgütsel yapı olarak oluşan Kürt hareketi sonraki yıllarda giderek tek aktörün hegemonyasındaki bir yapı niteliğine büründü. [652] Daha sonraki yıllarda Türkiye ve dünya gündeminde Kürt meselesi ile özdeşleşen ya da sözü daha fazla edilen parti Kürdistan İşçi Partisi olmuştur. Bu parti manifestosunda "bağımsız, birleşik sosyalist bir Kürdistan" amacıyla yola çıktığını deklere etmiştir. Partinin 1990'lı yıllardan itibaren kitlesel destek kazandığı pek çok araştırmacı tarafından belirtilmiştir.[653]

Aydınların bir kısmı darbeden sonra Avrupa'da siyasal faaliyetlerini sürdürmeye çalışsa bile bu faaliyetler, aydınların, uzun bir süre ülkeye dönememesi ve halktan uzak olması sebebiyle marjinalleşmeye ve bir sürgün hareketine[654] dönüşmeye başlamıştır. Bu sürgün hali içinde siyasi örgüt olarak varlıklarını sürdüremedikleri için de TKSP hareketi dışındaki hareketler kısa zamanda sessizleşmişlerdir.[655] Ancak sürgündeki aydınlar Avrupa'da bir diaspora milliyetçiliği geliştirdiler ve Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine yaptıkları araştırmalar ve etkinliklerle Kürtçenin gelişmesine önemli katkılarda bulundular. 1980'lerde bir dil aktivizminden bahsetmek gerekirse bunun mekânı özellikle Fransa, İsveç ve Almanya olmak üzere Avrupa'dır. Zira bir önceki bölümde değinildiği gibi 1980 darbesinden sonra Kürtçe yayın yapmak bir kenara, Kürtçe konuşmak bile yasaklanmıştı. Bu anlamda Türkiye'de kesintiye uğrayan dil aktivizmi 1980'lerde Kürt aydınlarınca Avrupa'da sürdürülmüştür.

Avrupa'da sürdürülen dil çalışmaları çeşitlilik içermekteydi. Bu dönemde bağımsız yazarlar ve çevrelerce çıkarılan onlarca yayın olduğu gibi siyasal örgütler de dil çalışmalarına yer vermekteydi. Bu konuda genel kanı dil çalışmalarına daha çok siyasi örgütlerle bağı olmayan ya da bağlarını koparan aydınların ağırlık vermiş olmasıdır.[656] Avrupa'da bu dönemde yeşeren edebi eserler, tarihi incelemeler, dil araştırmaları ve politik müziğin yarattığı kültürel altyapı daha sonra 90'lı yıllarda öncelikle İstanbul'da ve daha sonra Kürt şehirlerinde yayılacak Kürtçe aktivizminin dayanaklarından biri olacaktır. Bu anlamda bu süreci Kürt edebiyatının/dilinin rönesansı şeklinde adlandıranlar da vardır. Bu dönemde Avrupa'da Kürtçe edebiyat yapan bazı yazarlar kendilerine dili diriltmek gibi bir misyon da yüklemişlerdir.[657]

---

[652] Ahmet Hamdi Akkaya, "Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri, **Toplum ve Kuram Dergisi**, 2014, sayı:9, sayfa:77
[653] Joost Jongerden and Ahmet Hamdi Akkaya, 2012, Akkaya 2014, Maraşlı, R (2010), ss. 68-93
[654] Bozarslan, H(2003), ss. 856-861
[655] Bozarslan, H(2003), ss. 856-861
[656] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme, Bozarslan, H(2003)
[657]Mehmed Uzun, **Ruhun Gökkuşağı,** İthaki yy. 2005; Fırat Ceweri, sunum notları, https://www.ahaber.com.tr/gundem/2013/11/09/ceweri-kurt-edebiyati-artik-yurdunda-yeserebiliyor,

1980'lerde Avrupa'ya göç etmek zorunda kalan Kürt aydınlarının burada dil çalışmalarına başlamasını bir yandan sürgünde yaşanan "köksüzleşme" kaygısına dair bir tedbir, diğer yandan Avrupa'da yaşayan Kürtlerin mobilizasyonu için bir araç niteliğinde okumak mümkündür.

> Biz kendimizden başladık. Buradayken çocuklarımızla Türkçe konuşuyorduk. İsveç'e gidince bunun doğru olmadığına karar verdik, çocuklarla Kürtçe konuşmaya başladık. Yani kısaca Kürtçesiz Kürt olmaz. İnsanlar psikolojik, sosyal, dilsel her yönüyle gelişmesi için kendi kökleri ile barışık olması, köklerini tanıması lazım. Bunu dili bilmeden yapamazsın. Hikâyesini, romanını, masalını, müziğini anlayamazsın. İsveç'e ilk gittiğimizde okulda çocuğuma öğretmen soruyor, siz Türk müsünüz, Kürt müsünüz? Çocuk diyor ki, annem babam Kürt ama ben Türküm. Yani çocuk, dil ile etnik gruba ait olma meselesi arasında doğrudan bağ kuruyor.[658]

Yazarlar/aydınlar için sürgün her şeyden önce bir dil olgusudur. Sürgün anadil bilincini geliştirir ve ona sığınışın ya da ondan kopuşun koşullarını oluşturur.[659] Dolayısıyla sürgünde anadilinde yazmak aynı zamanda kendi köklerine sarılmaktır. Sürgüne giden aydınlar siyaseten fikri kopuşlar yaşadıkları, siyaset yapmamayı tercih ettikleri ve/veya dille ilgilenmenin de bir politik duruş olduğunu düşündükleri için Kürt dili ve edebiyatı alanında araştırmalara başlamışlar ve daha sonraki yıllarını bu alanın gelişmesine vermişlerdir.

Avrupa'da Kürt dili, tarihi ve kültürüne yönelik yürütülen çalışmalar hem bireysel hem de kurumsal olarak sürdürülmüştür. Kurumsal çalışmalar bir siyasi çevrenin kurduğu dernekler etrafında olabileceği gibi çeşitli Avrupa ülkelerinde kurulan Kürt Enstitüleri de Kürt dili, kültürü ve tarihine dair çalışmalar yürütmüştür. Bunlardan en bilineni ve Kürtçe literatüre en geniş katkıyı sunanı Paris Kürt Enstitüsü'dür.

Paris Kürt Enstitüsü farklı bölgelerden gelen bir grup Kürt aydını tarafından 1983 yılında Paris'te kurulmuştur. Kurucuları arasında Yılmaz Güney, Cîgerxwîn, Hejar, Tevfik Vehbi, Qanadê Kurdo, Heciyê Cindî, Remzi Raşa ve Nuredîn Zaza vardır.[660] Enstitü kâr amacı gütmeyen bir dernek olarak çalışmaya başlamış daha sonra 10. Yılında Mart 1993 yılında Fransa Başbakanı tarafından imzalanan bir sözleşme ile

---

[658] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme
[659] Feridun Andaç, **Sürgünlüğün Bin Yüzü**, Can yy. 2004, s.17
[660] Yılmaz Güney (Türkiye, sinemacı, 1937-1984), Cîgerxwîn (Türkiye daha sonra Suriye, Şair, 1903-1984), Hejar (İran, Şair, 1921-1991), Tevfik Vehbi (Irak, dilbilimci 1891-1984), Qanadê Kurdo (Sovyetler Birliği, Dilbilimci, 1909-1985), Heciyê Cindî(Ermenistan, yazar, 1908-1990) Remzi Raşa(Türkiye, ressam, 1928-) ve Nuredîn Zaza(Türkiye, yazar, 1919-1988)

kamu yararına çalışan bir vakıf haline gelmiştir.[661] Enstitü amacını, "Kürtlerin kültürel mirasını muhafaza etmek, Avrupa'ya göç etmiş Kürtlerin göç ettikleri ülkelere uyumunu kolaylaştırmak, Kürtlerin yaşadıkları ülkelerde bulundukları koşulların dünya kamuoyuna duyurmak olarak" belirlemiştir.[662]

Paris Kürt Enstitüsü'nün dil alanında en önemli faaliyeti Kürtçe literatür çalışmasıdır. Enstitünün bünyesinde Kürt dilbilimcileri Kürtçenin standartlaşması, yazı dilinin gelişmesi ve Kürtçe terminolojinin genişletilmesi için yoğun çalışmalar sergilermişlerdir. Bu çalışmanın en önemli ürünü *Kurmancî* isimli dergidir. *Kurmancî*, Paris Kürt Enstitüsü'nün terminoloji ve Kürt dilinin standardizasyonu konusundaki dilbilimsel seminerlerinin sonuçlarını yaymak için 1987'den beri yılda iki kez yayımlanan dil dergisidir.[663] Enstitü ayrıca Kürt dili, tarihi ve kültürüne dair makalelere yer verdiği *Hêvî* isimli dergiyi de yayımlamıştır. Enstitünün bünyesinde Kürtçe ve Fransızca dil kursları verilmektedir. Sergi, konferans, panel gibi faaliyetler de yürütülegelmiştir. Enstitü ayrıca 1983 yılından beri Kürt kültürünü çalışmak isteyen Kürt öğrencilere ve bilimsel çalışma yapanlara yüksek eğitim bursu vermektedir.[664] Paris Kürt Enstitüsü'nün Kürtçenin yazı dilinin ve kelime dağarcığının gelişimine katkısı büyüktür. Yıllardır süregelen dilbilimsel çalışmaların sonucunda Kürtçe zengin bir literatürün oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Yine Hêvî dergisinin üç lehçeli bir dergi olarak yayımlanması Kürtçe yazı diline önemli katkıda bulunmuş, lehçeler arası iletişim yolunu açmıştır. Kürtçeye edebiyat ve araştırma alanlarında önemli eserler kazandırmıştır.

Brüksel Enstitüsü de Kürtlerce Avrupa'da açılan bir diğer enstitüdür. Enstitü 1978 yılında Belçika'da yaşayan Kürtlerin bu ülkeyle entegrasyonunu sağlamak, Kürt kültürü ve tarihi üzerine araştırmalar yapmak amacıyla Têkoşer Kürt İşçi ve Öğrenci Derneği ismiyle kurulmuştur. Daha sonra 1989 yılında Brüksel Kürt Enstitüsü adını almıştır.[665] Brüksel Enstitüsü de özellikle çocuklar için olmak üzere Kürtçe eserler yayımlamıştır. Avrupa'da Kürt enstitülerinin sayısı daha sonra artmıştır. 1990'lı yıllarda Stockholm Kürt Enstitüsü ve Berlin Kürt Enstitüsü de açılmıştır.

---

[661]Enstitünün resmi sitesinin adresi: https://www.institutkurde.org/en/ (s.e: 11.04.2020)
[662] https://www.institutkurde.org/en/info/who-is-the-kurdish-institute-s-1232550990 (s.e: 11.04.2020)
[663] https://www.institutkurde.org/en/publications/kurmanci/ (s.e: 11.04.2020)
[664] https://www.institutkurde.org/en/info/scholarship-1232550991 (s.e: 11.04.2020)
[665]Enstitünün resmi sitesinin adresi: https://www.kurdishinstitute.be/ (s.e: 11.04.2020)

Almanya 1980 sonrası Türkiye'den büyük oranda politik göç alan ülkelerdendir. 1980'lerde Almanya'da faaliyet gösteren önemli kurumlardan birisi 1979 yılında farklı derneklerin bir araya gelmesi ile kurulan ve kuruluşunda PSK çevresinin etkili olduğu söylenen Kürdistan İşçi Dernekleri Birliğidir (KOMKAR). KOMKAR bir çatı örgütü olarak kurulmuştur.[666] Kemal Burkay daha sonra Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde kurulan benzer derneklerin bu dernekle kardeş örgüt olarak kurulduğunu söyler. Bu derneklerin Avrupa'daki Kürtler arasında kültürel bir bağ kurmakta ve kültürel bir uyanışın gelişmesinde önemli bir rolünün olduğu genel olarak kabul görür. KOMKAR'ın çalışma alanları iki temel alanda belirlenmiştir:

> Ülkede süregelen ulusal-demokratik mücadeleye Avrupa'dan destek olmak, Kürt ulusal mücadelesine, Avrupa'dan uluslar arası alanda destek sağlamak; ikinci görev alanı ise Almanya'daki Kürt mültecilerin hukuksal, sosyal, ve kültürel haklarının korunması ve geliştirilmesi için faaliyet yapmaktır.[667]

KOMKAR Almanya'da yaşayan Kürt göçmenler için anadilde ders hakkı, radyo ve TV'de yayın ve sosyal danışmanlık hakkı sağlanması için çalışmalar yürütmüştür. Bu taleplerin dile getirildiği kampanyalarda binlerce imza toplanarak resmi kuruluşlara iletilerek bir farkındalık oluşturulmuştur. Yine Kürt çocuklarının okullarda anadilde Kürtçe dersi alabilmesi için farklı zamanlarda eylem ve mitingler örgütlemiştir. Kürt dili ve tarihi üzerine konferanslar da düzenlenmiştir.[668] Derneğin bünyesinde verilen Kürtçe dil kursları da Kürtçenin yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmuştur.

İsveç 1980 sonrası Türkiye'den en çok siyasi göç alan ülkelerden birisidir. Kürt aydınları İsveç'teki özgür atmosferden de faydalanarak, 1980'li yıllarda burada çok önemli çalışmalar yürütmüş özellikle Kürtçe edebiyatın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Kürt dili üzerine yapılan çalışmalar da Kürtçenin gelişme serüveninde önemli bir yer tutmaktadır. İsveç'te faaliyet yapan Stockholm Kürt Enstitüsü, Paris Kürt Enstitüsü'nden çok daha sonra 1996 yılında kurulmuştur. Enstitünün süreli yayını *Avaşîn* Kürtçenin farklı lehçeleri ile 13 sayı yayımlandı. Enstitü "Rewşen Yayınları" adı altında yayınevi kurdu, daha sonra "Kurdiska İnstitütet" ismiyle devam eden yayınevi yüzün üzerinde Kürtçe eser yayımladı. Enstitü çalışmalarını

---

[666] "HAK-PAR Genel Başkanı Kemal Burkay ile röportaj", **Dengê Kurdistan**, 07.04.2013, http://www.dengekurdistan.nu/printart.aspx?an=1987 (s.e: 07.04.2020)
[667] Bekir Topgider," KOMKAR'ın Geçmişine Kısa Bir Bakış KOMKAR Kürtler İçin Ne Yaptı Ne Yapıyor?", **DengêKurdistan,** http://www.dengekurdistan.nu/arsivabere/dk-yazilar/komkar_30yil.htm (s.e: 12.04.2020)
[668] Bekir Topgider," KOMKAR'ın Geçmişine Kısa Bir Bakış KOMKAR Kürtler İçin Ne Yaptı Ne Yapıyor?"

sürdürmektedir.[669] Enstitünün yayınevi dışında, İsveç'te Kürtçe kitap basan başka yayınevleri de vardır. APEC yayınevi bunlardan biridir. Yayınevi 1988 yılında kurulmuştur. Yayınevince günümüze kadar farklı dil ve diyalektlerde 300'ün üzerinde kitap yayımlanmıştır. Kürt yayıncılık alanında, özellikle de çocuk kitaplarının tercümesi ve basımında, Kürtler üzerine yazılmış yabancı kitapların tercümesi ve yayımlanması ile Kürt yazarların kitaplarının yayımlanmasında APEC yayınevi önemli bir rol oynamıştır.[670] Haydar Diljen ve Sabiha Diljen tarafından kurulan Diljen Yayınevi de çocuk ve ergenlerin Kürtçe öğretiminde kullanılmak üzere kitaplar yayımlamaktadır. İsveç'te tüm çocukların kendi anadillerini okullarda öğrenme hakları olduğu için, İsveç'te yüzlerce Kürt çocuğu okullarında Kürtçe dersi almaktadır. Diljen Yayınevi bu derslerde kullanılmak üzere ders materyali hazırlamaktadır.[671] İsveç'te yaşayan Kürt aydınları Kürt dili ve edebiyatının gelişimine sadece kurumsal olarak değil, bireysel çabalarla da önemli katkılarda bulunmuştur. İsveç'te yaşayan Rohat Alakom, Mehmet Emin Bozarslan, Malmisanij gibi Kürt araştırmacı yazarlar Kürt tarihi açısından önemli belgeleri gün ışığına çıkararak ve yayımlayarak, Kürtlerin tarihinin Kürtlerce yazılmasına önemli katkıda bulundular.

1980'lerde İngiltere'de de Kürtçe üzerine yürütülen çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmaların en önemlisi Baran Rizgar'ın *Uygulamalı Kürtçe Dersleri* ismiyle hazırladığı dil bilgisi çalışmasıdır. Bu kitap daha sonra Türkiye'de, Kürtçe öğrenmek için kullanılan temel çalışmalardan birisi olacaktır.[672] Baran Rizgar aynı zamanda İngilizce-Kürtçe sözlük çalışması da hazırlamıştır.

İsveç, dahil farklı Avrupa ülkelerinde yaşamak zorunda kalan Kürt yazarlar, modern Kürt edebiyatının oluşumuna önemli katkılarda bulunmuştur. Sürgün gittikleri coğrafyalar ve vatanları arasında yaşadıkları duygusallıklar, eserlerini yoğun bir şekilde etkilemiştir. Yurt sevgisi ve özlemi romantik bir şekilde metinlerine yansımıştır. Özellikle ilk dönem romanlarına ve şiirlerine Kürtlerin yaşadıkları talihsiz olayların ağırlığı sirayet etmiştir. Ehmed Huseynî, Rojen Barnas, Hoşen Biroka, Sabah Kara, Jan Dost, Medenî Ferho, Hekîm Sefkan, Mehmet Uzun, Firat Cewherî gibi isimler Avrupa'da modern Kürt edebiyatının filizlenmesine öncülük etmişlerdir. Bu

---

[669] Şoreş Reşi, "İsveç'te Kürt Yayıncılığı", **Yeni Özgür politika Gazetesi**, 11.12.2018
[670] Şoreş Reşi, "İsveç'te Kürt Yayıncılığı", **Yeni Özgür politika Gazetesi**, 11.12.2018
[671] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme
[672] Baran Rizgar, **Uygulamalı Kürtçe Dersleri Dersên Kurdî,** İstanbul: Doz yy, 2012

yazarların ürettiği metinler Kürt edebiyatı tarihine sürgün edebiyatı olarak yazılacaktır.

Kürt aydınları tarafından Avrupa'da onlarca süreli yayın çıkarılmıştır. Bu süreli yayımları incelemek, dönemin Kürt aydınlarının dil konusunda kurdukları söylemi anlamakta faydalı olacaktır. Paris Kürt Enstitüsü'nün çıkardığı *Hêvî* dergisi (1983) ve İsveç Dernekleri Federasyonu'nun çıkardığı *Berbang* (1982) dergisi dilin önemine vurgu yapan, dil çalışmalarının ve Kürtçe kullanımının yaygınlaşmasına vurgu yapan dergilerdendir.

Avrupa'da gelişen dil aktivizminin temel argümanı daha sonra Türkiye'de de olacağı gibi dilin bir ulusun varlık sebebi olduğu, kaybının o ulusun da kaybı olacağı ya da o ulus için büyük ayıp olacağına dair ulus ve dili eşitleyen, dili kimlik inşasının biricik unsuru olarak kuran savdır. Pek çok derginin giriş yazılarından anladığımız kadarıyla siyasi örgütlerle bağları bulunmayan aydınlar bu konuya büyük önem vermiş ve bu konuda sık sık yazmışlardır. Özellikle politik aktörlere de seslenerek faaliyetlerini Kürtçe yapma, çocuklarıyla Kürtçe konuşma çağrısı yapmışlardır. Bu aydınların çıkardığı yayımlar tamamıyla Kürtçe olup giriş yazılarında siyasi polemiklere girilmeyeceği ve herhangi bir siyasi örgüte bağlı olmadıkları belirtiliyor.[673]

> 80 sonrası diasporaya gidince Kürt aydınları, siyasetçileri ne yapabiliriz diye düşünüyorlar. Sürgün koşullarında siyasi olarak etkin az ama kültürel olarak bir şeyler yapıyorsun. Kürtlerin tarihinde de bu böyle. İlk Kürtçe gazete 1898'de Kahire'de sürgünde çıkıyor. *Hawar* dergisi Şam'da *Rojî Kurd* İstanbul'da çıkıyor. Bizler de Avrupa'da Kürt diline katkıda bulunmak ve oradaki Kürt nesillerini kendi kökleriyle tanıştırmak, buluşturmak için çalıştık. [674]

Görüşme notlarından ve dönemin yayımlarından anlaşıldığı kadarıyla Avrupa'da gelişen Kürtçe aktivizmi çok hızlı taban bulmamış, Kürtleri Kürtçeye sahip çıkılması gerektiği konusunda ikna etmek çok kolay olmamıştır.

> İlk yıllarda Kürtçe eğitiminde zorluk çekiyorduk, çocukların motivasyonu zayıftı, çünkü çocuklar da, aileleri de Kürtçe eğitime inanmıyorlardı. Kürtçe yazının, Kürtçe kitabın olabileceğine inanmıyorlardı. Bu sorunu bir şekilde aşmaya çalıştık.[675]

İsveç Dernekleri Federasyonu'nun çıkardığı *Berbang* dergisinde çıkan bir yazıda Avrupa'da yaşayan Kürtlerin birkaç dil bilmesine rağmen Kürtçeyi bilmemeleri

---

[673]"Ji Berbangê", **Berbang**, İsveç, 1982, sayı:1, sayfa:2 ; Kendal, "Evîna Zimên Evîna Welêt e", **Hêvî Dergisi,** Paris, 1983, sayı:1, sayfa:7-8

[674] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme

[675] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme

eleştiriliyor. Yazar Kürtlerin Kürtçe konuşmamasını, çocuklarına aktarmamasını, bilmiyorsa öğrenmemesini büyük bir ayıp olarak nitelendiriyor. Kendi yürüttükleri çalışmanın Kürtlerin dillerine sahip çıkmalarına öncülük edeceğine inandığını dile getiriyor. Yazar ayrıca bu sorumluluğunun Kürtlere düştüğünü belirterek, Kürtler dillerine sahip çıkıp onu çocuklarına aktarmazlarsa hiçbir hükümet veya örgütün bunu yapmayacağını söyleyerek siyasi örgütlerden de umudu olmadığını belirtmiş oluyor.[676]

Paris Kürt Enstitüsünün çıkardığı Hêvî dergisinde "esaret, işgal ve güçsüzlüğün bir halk için büyük bir musibet olduğu fakat daha büyük felaketin o halkın dili ve kültürüne karşı ilgisizliği ve umursamazlığı olduğu" dile getiriliyor.

> Diline ve kültürüne sahip çıkmayan bir halk kökü sulanmayan bir ağaç gibi yıkılmaya, paslanmaya mahkûmdur. Dilini ve kültürünü korumak ve ilerletmek yurtseverlik mücadelesinin başat unsurlarından biridir. (…) Hepimiz biliyoruz ki bugün Kürt dili tehlike içindedir. (…)Egemenlerin yürüttükleri politikalar dilimizin egemen dillere asimile olması, kültürümüzün ortadan yok olmasını amaçlamaktadır. (…) Bugün geldiğimiz durum şudur ki Kürt yurtsever güçleri toplantılarında Türkçe konuşmakta, Türkçe yazmaktadır. Yıllarca Kürt davasında zindanlarda kalmış yurtseverler kendi aralarında Türkçe konuşmaktadır, çocuklarına Kürtçe öğretmemişlerdir. (…) Tüm Kürt aydınlarının birincil görevi dillerine sahip çıkmaktır. (…) Enternasyonalizm egemenlerin dili ile konuşmak değildir. Kürt aydınları Kürtçenin zenginliği, güzelliği ve aydınlığı konusunda halkı aydınlatmalı ve Kürtçe dil bilgisi ve yazı dilini bir sisteme oturtmalıdır.[677]

Yazar, Hêvî dergisinin bu kültürel kavgayı yürütmek amacıyla çıktığını dile getirerek okuyucuları dergiye ve dile sahip çıkmaya çağırıyor. Yazar ayrıca derginin sayfalarında herhangi bir siyasi gücün propagandasının yapılmasının mümkün olmadığını belirtiyor.

Öte yandan politik tartışma yürüten ve/veya aktif politik faaliyet yürüten çevrelerin yayın organları Türkçe veya Türkçe/Kürtçe iki dilli yayımlanmaktaydı.[678] Bu yayımlarda siyasi içerikli yazılar ağırlıklı olarak Türkçeydi. Yine de Kürtçe kısa ajitatif yazılar mevcuttu. Bu yayımlarda diğer kültür edebiyat dergilerinde olduğu gibi dile

---

[676] Şahinê Sorekli, "Em û zimanê me li derveyî Welat", **Berbang Dergisi**, 1984, İsveç. Sayı: 2, sayfa: 15 (İsveç Kürt Dernekleri federasyonu organı)

[677] Kendal, "Evîna Zimên Evîna Welêt e", **Hêvî Dergisi,** Paris, 1983, sayı:1, sayfa:7-8 (kendi çevirim)

[678] Riya Azadi, Roja Welat (Partiya Sosyalistên Kurdisatana Tirkiyê/ PSKT), Niştiman (Komeleya Çanda Karkerên Kurdistan/ Kürdistan İşçileri Kültür Derneği), Pêşeng (Partiya Pêşeng a Karkerî Kurdistan/ PPKT), Ala Rizgarî (Rizgarî çevresi), PKK'nin yayın organlarından Serxwebûn Türkçe (bazı kısa Kürtçe yazılar da mevcut), Berxwedan Kürtçeydi.

sahip çıkmak pek fazla tekrarlanan bir çağrı olarak karşımıza çıkmasa da ara ara dilin önemine dair metinler de vardır.

İsveç'te bulunan Kürdistan İşçi Kültür derneğinin çıkardığı *Niştiman* isimli dergide okuyucuların Kürtçe yazıların az olmasına dair şikâyetlerine cevap olarak Kürtçe yayın yapmanın zor olduğu, kadroya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Yine de artırmaya çalışacaklarını eklemişlerdir.[679] Tabandan dil çağrısı ve talebi olmasına rağmen bu talebe cevap olamamanın sebebi bir önceki bölümde tartışıldığı gibi 1970'lerde Kürt aydınlarının zihinsel dünyasının Türkçe şekillenmesidir. Bu aydınların Avrupa'da bu durumu değiştirmesi kısa zamanda olmamıştır.

Berxwedan[680] dergisinin ilk sayısında "Dil ve Kültür" başlıklı yazıda kolonyalist sistemlerde egemenlerin dilleri yasaklayarak, baskı kurarak kolonilerini kendi dil ve kültürlerine asimile etmeye çalıştıkları dile getiriliyor. Dil ve kültüre karşı uygulanan bu sistematik saldırıya karşı Kürt halkının diline sahip çıkması ve koruması gerektiğini aksi takdirde ulusal değerlerinden uzaklaşacağı dile getiriliyor. Yazıda "Kürtçede okuma ve yazmayı geliştirecek eğitim sistemine sahip olunmasa da okul imkânları olmasa da dil için çalışılması gerektiği belirtilerek, bunun aksinin ulusal özelliklerden uzaklaşmak olacağı ileri sürülüyor. [681]

Siyasi örgütlere ait yayımlarda dil meselesi verilen örnekte olduğu gibi sömürgeci sisteminin Kürt halkına yönelik uygulamalarının bir parçası olarak ele alınmakta ve mücadelenin gereklerinden biri olarak sunulmaktadır. Bu anlamda politik örgütlerin Kürtlere çağrısında dillerine sahip çıkmaktan kasıt "sömürgeci güçlere karşı savaşmak" olarak ortaya çıkmakta, dil meselesi kitlelerin mobilizasyonu için bu şekilde araçsallaştırılmaktadır. [682] Bu bağlamda dilin 1980'lerde siyasal hareketin gündeminde başat bir mesele olmaktan uzak olduğu ve genel olarak halkın mobilizasyonunda söylemsel bir araç olarak kullanıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Siyasetin dilinin henüz tamamıyla Kürtçeleşmemesine rağmen 1980'lerde Avrupa'da yürütülen kültür çalışmaları Avrupa'da bir Kürt mobilizasyonunun zemininin oluşmasına önemli katkıda bulunmuştur. Kürt tarihi, edebiyatı ve kültürüne dair

---

[679] Niştiman, , 1983, İsveç, sayı: 5, sayfa:4
[680] PKK'nin yayın organı
[681] "Ziman û Çand", **Berxwedan Dergisi,** Nisan 1983, sayı:1, sayfa:22,23
[682] Direnme Üzerine, **Serxwebûn**, Şubat 1982, sayı:2, sayfa:11

yayımların artması gibi faaliyetler, burada bir Kürt kimliğinin ortaya çıkmasını sağladı. Kürtçe müzik ve kültürel faaliyetler aracılığıyla direniş pratiklerinin yaygınlaştırılması başta PKK olmak üzere pek çok örgütün burada geniş kitlelere ulaşmasına ve örgütlenmesine katkıda bulundu.[683] Kürtçe müzik tıpkı 1970'lerde olduğu gibi 1980'lerde de bir politikleşme aracı olarak siyasi partilerce kullanılmaya devam etti. Kürtçe müzik Avrupa'daki Kürtler arasında yarattığı duygudaşlık sayesinde kültürel Kürt kimliğinin canlanmasında önemli rol oynamıştır.

1980'ler Türkiye'de ise Kürt dili aktivizmi açısından derin bir sessizlik dönemidir. Bir önceki bölümde değinildiği gibi bu dönem Kürtçenin kamusal alanda yasaklanmasına dair en ağır yaptırımların uygulandığı dönemdir. Özellikle cezaevlerinde yaşanan Türkleştirme politikaları çok sert bir şekilde uygulandı. Bilhassa Diyarbakır cezaevinde uygulanan pratikler buradaki Kürtlerin direk kimliklerine yönelik uygulamalardı. İşkence sırasında Türkçe marşlar dinletmek, Türkçe marşları hükümlü ve tutuklulara zorla ezberletmek, Kürtçe konuşmayı yasaklamak, konuşanları ağır bir şekilde cezalandırmak Kürtleri Kürt oldukları için cezalandırmanın ve Türkleştirme girişimlerinin farklı pratikleri olarak ortaya çıkmıştır.

Diyarbakır Cezaevi ile ilgili anlatılanlar sadece hayal kırıklıkları ve travmalardan ibaret değil, bu cezaevinde açlık grevlerinden, ölüm oruçlarına bir dizi direniş pratiği de yaşanmıştır. Dil de cezaevinde direnişin bir parçası olmuştur. Kürtçe konuşmak, şarkı söylemek ve slogan atmak kolektif bir direniş sergilemenin bir yolu olmuştur. Kürtçe yasaklarına karşı bir direniş anlatısını bu dönem cezaevinde kalan Cevdet Baran aktarıyor:

> Bir sabah erken saatlerde, gardiyanların gelişi ve sayım saatinde bir koğuştan Kürtçe *Hernepêş* marşının yükselmeye başladığını duyduk. Derken gardiyanlar hangi koğuşa gidip Türkçü bir marş söylenmesi için komut veriyorsa, yüksek sesle *Hernepêş*'le karşılık veriyorlar. Bizim koğuşa da gelip "6. Koğuş, yüzüncü yıl marşına başla" komutu verdiler; bütün sesimizle *Hernepêş*'i okuduk: o an anlatılamaz bir andı; düşünebiliyor musunuz; (…) aylarca tüm aşağılanmalara "Emredersiniz komutanım" tekmiliyle karşılık verilmiş, susturulmuş binlerce insan toplu halde diri diri mezara gömülmüş… ve bir an geliyor bütün süreç ters yüz ediliyor. O anı tarif edemem![684]

[683] Cengiz Güneş, Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direniş Söylemi, Ankara: Dipnot yy, 2013, ss.190-194
[684] Cevdet Baran, Serbesti 14: "Diyarbakır 5 No'lu Askeri Cezaevi". 2003 (Eylül/Ekim), s.45

Benzer şekilde Mehdi Zana da Kürtçe şarkı söylemenin bir dayanışma ve birlik olma yolu olduğunu aktarmıştır Diyarbakır Cezaevi tanıklığında.[685]

> Diğer hücrelerden "Her bijî, bijî..." sesleri geldi. Birden bir coşku geldi bana. Ardından Paul Robson şiirini yüksek sesle Kürtçe okudum. Çok terledim. Ama bir rahatlama da geldi.[686]

Yine dönemin tanıklarından Diyarbakır *cezaevinde* 1980'li yıllarda Kürtçe dergi çıkarıldığını ve tutukluların Kürtçe yazmayı bir tavır olarak savunduklarını öğreniyoruz.[687] Selim Çürükkaya 1984 yılında Diyarbakır Cezaevi'nde dört tane dergi çıkardıklarını bunlardan *Çirûska Jiyan* (Yaşam Kıvılcımı) isimli derginin Kürtçe olduğunu, *Çandiya Berxwedan* (Direnişin Ürünü) isimli bir diğer dergide yaşanan işkencelerin ve koğuş pratiklerinin anlatıldığını bu sayede koğuşların birbirlerinden haberdar olduklarını anlatır. Yine *Hawar* ve *Berhem* (Ürün) isimli iki dergi daha çıktığını ekler. Bu dergilerle ilgili daha fazla bilgiye ulaşılamamaktadır.

İsmail Beşikçi de 1989 yılında Sağmalcılar Cezaevinde PKK'den hükümlü olanların çıkardığı *Dengê Kurdistan* (Kürdistan'ın Sesi) isimli bir dergiden bahseder. Daktiloyla beş altı nüsha basıldığını ve koğuşlara gönderildiğini bazen diğer cezaevlerine de yollandığını eklemiştir. Yazıların Türkçe olduğunu fakat içinde birkaç Kürtçe şiir olduğunu da belirtmiştir.[688]

1989 yılında bir dergi de Diyarbakır Cezaevi'nde çıkarılmıştır. *Şewqa Berxwedan* (Direnişin Işıltısı) isimli bu derginin kapağında aylık politika, kültür ve sanat dergisi ibaresi vardır. Daktiloyla yazılmış bu dergi Türkçedir.[689]

1989 yılına gelindiğinde Türkiye'de Kürtçe yayıncılık tekrar ortaya çıkmaya başlamıştı. PSK çevresince yayımlandığı bilinen *Deng* (Ses) Dergisi yayın hayatına başlamıştı. 1989 yılında İstanbul'da yayımlanmaya başlayan derginin websitesinde derginin Özgürlük Yolu geleneğinden geldiği belirtilmiştir.[690] Derginin kapağında Türkçe olarak aylık siyaset ve kültür dergisi diye yazmaktadır. Dergide yazılar Türkçe ve Kürtçe yazılmaktaydı. *Deng* dergisi günümüze dek aynı geleneğin devamı olarak yayımlanmıştır.

---

[685] Mehdi Zana, Prison No. 5: Eleven Years in Turkish Jails. Blue Crane Books, Watertown Mass, 1997.
[686] Mehdi Zana, Vahşetin Günlüğü, Melsa Yayınları, 1992, İstanbul, s. 240
[687] Selim Çürükkaya Röportajı, Vengma.net, https://www.vengma.net/roportaj/dehaklarin-oldgu-ulkelerde-kawalar-da-cikar/ (son erişim: 2.6.2019)
[688] İsmail Beşikçi, PKK üzerine Düşünceler Özgürlüğün Bedeli, İstanbul: Melsa Yayınları, 1992, s. 154
[689] Malmîsanij ve Mahmûd Lewendî, Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992), Ankara: Özge Yayınları, 1992, s. 358-359
[690] http://www.kovaradeng.com/hakkimizda (s.e: 12.04.2020)

1980'lerin Kürtçe dil aktivizmi açısından önemi Avrupa'ya göç eden Kürt aydınlarının sürgünde modern Kürt edebiyatının tohumlarını atması ve Kürt dilini geliştirmek için yaptıkları çalışmalardır. Bu çalışmalar daha sonra Türkiye'de 1990'lardan itibaren serpilecek Kürtçe dil aktivizmine zemin oluşturacaktır.

4.1.7 1990'lar: Kürt Dili Aktivizminin Gelişimi

Ez vê sondê ji bo biratiya gelê Kurd û Tirk dixwînim![691]

Bu çalışmada dil aktivizmi iki bağlamda ele alınmaktadır; egemen dil politikalarını aşındırmak ve azınlıkların dilsel haklarının tahsisi için yürütülen mücadele ve asimilasyon politikaları ve/veya ihmal edilmişlikten kaynaklanan dil kayıplarının giderilmesi için girişilen tüm çabalar. Dil aktivizmi dezavantajlı dillerin lehine olmak üzere mevcut dil politikalarının ve/veya dil davranışlarının değişimine yönelik bilinçli çabalar olarak değerlendirilebilir.[692] Bu bağlamda dil aktivistleri çeşitli araçlarla bir dilin başta kamusal alan olmak üzere çoklu düzlemde özgürce kullanımı ve/veya geliştirilmesi ve desteklenmesi için çaba harcayan bireyler veya gruplardır.[693] Dil aktivizmi devletin azınlık dillerine yönelik uyguladığı baskıcı ve asimile edici dil politikalarına karşı geliştirilen bir girişim olabileceği gibi tehlike altında olan kaybolmaya yüz tutmuş yerli dillerin canlandırılması adına yürütülen çabalar da olabilir. Dil aktivizmi geniş bir bağlamda, resmi, toplumsal veya aile düzeyinde olsun, dil politikasında değişikliklere neden olabilecek bir sosyal değişim gücüdür. Dil aktivizmi Gitlin'in aktivizm tanımında olduğu gibi kamuoyunca duyulabilecek şekilde yüksek sesli hatta gürültülü olabileceği[694] gibi daha sınırlı ve samimi alanlarda sessiz ve bireysel de yürütülebilir. Bu bağlamda atalarının dilini öğrenmeye çalışan bir birey de dil aktivisti sayılabilir. Darrel Kipp böyle bir çabanın onun dilini kucaklamasına, büyütmesine, yenilemesine ve kendi çocuklarına öğretmesine yol açacağından dilini koruyacağını ileri sürer. Çocukların kendi dillerini konuşmasını sağlamak nihai amaçtır. "kendi dillerini konuşan bir bebek gören herkes aynı şeyi yapmak isteyecektir.[695]

---

[691] Leyla Zana'nın 6 Kasım 1991'de Türkiye Büyük Millet Meclisi yemin töreninde kullandığı Kürtçe cümle "Bu metni Kürt ve Türk halklarının kardeşliği için okuyorum"
[692] Mary Carol Combs, Susan D. Penfield, "Language Activism And Language Policy" içerisinde **The Camridge Handbook of Language Policy,** der. Bernards Spolsk, Camridge: Camridge University Press, 2012, ss.461-474
[693] Carol Combs, M. & Penfield, S., 2012, ss. 461-474
[694] Todd Gitlin, **Letters to a Young Activist Paperback,** Newyork**:** Basic Books, 2012
[695] aktaran, Carol Combs, M. & Penfield, S., 2012, ss. 461-474

Çeşitli ülkelerin dil politikalarında küçük grupların veya tekil bireylerin çabaları sayesinde kaybolmakta olan diller veya azınlık dillerin lehinde çok önemli değişiklikler gerçekleşti. İbranice örneğinde olduğu gibi dil aktivizmi bazen etnik grupların otonomi veya bağımsızlık mücadelelerinin bir parçası olabileceği gibi Hawaii dili örneğinde olduğu gibi küçük bir grubun devletin dil politikalarını değiştirmesine yol açan çabaları da olabilir.[696] Hawaii dili yok olmaya yüz tutmuşken bir grup ebeveynin çocuklarının eğitiminde İngilizce ile birlikte anadillerini de eşit bir şekilde kullanmalarını talep etmeleri üzerine gelişen yerel aktivizm Hawaii dilinin İngilizce dili ile birlikte resmi dil olarak atanmasına yol açtı.

Bernard Spolsky dil aktivistlerini dil yönetiminin önemli katılımcılarından olarak tanımlar. Tehlike altındaki bir dilin korunmasını ve canlanmasını destekleyen dil aktivistlerinin bir dilin konuşmacılarını bu dili kullanmaya devam etmeleri konusunda etkilemeye çalışan ve/veya hükümeti bu konuda adım atmaya davet eden birey ve gruplar olarak işaret eder. Spolsky aktivistlerin etkilemeye çalıştıkları iki grup olduğunu belirtir: bir dilin konuşmacıları ve bir dil üzerine tahakküm kuran ve/veya görmezden gelen hükümet yetkilileri.[697]

Bu çalışmanın dil aktivizminden kastı makro siyasette devletin ve/veya Kürt siyasal hareketinin dil siyaseti ve dilsel tutumlarında Kürtçe dil haklarının tahsis edilmesi ve Kürt dilinin gelişmesi önündeki engellerin bertaraf edilmesine dair değişiklik amaçlayan ve/veya Kürt dilinin canlı kalması için geliştirilen her türlü bireysel ve kolektif girişimdir.

1990'lı yıllar kitlesel bir dil aktivizminden çok entelektüel bir dil aktivizmi hattının inşasına tanıklık etmiştir. Bu bölümde bu hattın doğuşu Kürt siyasal hareketinin bu yıllardaki gelişimi ve dil meselesine yaklaşımı ile birlikte incelenecektir.

1990'lı yıllar Kürt hareketi açısından tek aktörün hegemonyasını sürdürdüğü yıllardır. Bu aktörün dışında kalan çevreler de kendilerini ifade etmek, gündeme ve siyasete dair görüşlerini belirtmek için süreli yayımlar çıkarmakta, toplantı, seminer ve/veya kutlama programları düzenlemektedirler ancak bu dönemde Kürtler arasında kitleselleşebilen tek örgüt PKK olmuştur.[698] 1990'lı yılların başında bu hareket

---

[696] Bernard Spolsky, **Language Management,** Camridge: Camridge University Press, 2009
[697] Bernard Spolsky, B, **(**2009), s.204
[698] Ahmet Hamdi Akkaya, "Ulusal Kurtuluş, Ayaklanma ve Sınırların Ötesi: 1970'lerden 1990'lara Kürt Hareketi'nin Değişim Dinamikleri, **Toplum ve Kuram Dergisi**, 2014, sayı:9, sayfa:77

Türkiye'nin yanı sıra birçok Avrupa ülkesinde de siyasal faaliyetler düzenlemekte ve geniş kitleleri mobilize etmektedir. 1980'lerde filizlenen Kürt siyasal aktivizmi daha yüksek sesli bir toplumsal hareket haline gelmiş ve 1990'lı yılların ilk yarısı kitlesel gösterilerin yanı sıra, okul boykotları, kepenk kapatma gibi protesto formlarına da tanıklık etmiştir.

1990'lı yıllarda hareketin bir yandan kitlesel desteğini artırırken bir yandan da söylemsel değişikliğe gittiği gözlemlenmektedir. Kuruluş manifestosunda ilan ettiği "Bağımsız, Birleşik, Sosyalist Kürdistan" şiarı 90'lı yıllarda dönüşmeye başlamıştır. Bağımsızlıktan vazgeçildiğini 90'lı yılların başında hareketin lideri Abdullah Öcalan'ın basına verdiği demeçler ve röportajlardan takip etmek mümkündür. Bu röportajlarda siyasal çözüme ve demokrasinin geliştirilmesine vurgu ön plana çıkmaktadır. Doğu Perinçek ile yaptığı bir röportajda ""siyasal bir çözümün mümkün olduğunu" vurgulamış[699], Oral Çalışlar'a "ayrılmak yerine bağımsızlık, özgürlük ve eşitlik temelli birlik gibi terimlere daha çok önem veriyorum; halklar aynı devlet içinde de bağımsız olabilirler" demiştir[700]. Özgür Gündemde çıkan bir röportajında ise siyasal bir uzlaşma sağlamak için Türkiye Meclisine gitmeye hazır olduğunu dile getirmiştir[701].

Öcalan 12-13 Mart 1994 yılında Brüksel'de toplanan Uluslararası Kürdistan Konferansına sunduğu çözüm paketinde "ayrılma taleplerinin olmadığını, şiddetten vazgeçilmesi ve Kürt halkının ulusal ve demokratik taleplerinin kabulü için siyasal görüşme yollarının açılmasını" istemiştir.[702]

Bu söylemsel dönüşüm yani siyasal bir çözüme hazır olunduğu ifadesi 90'lı yıllarda gerçekleşen ateşkeslerle de desteklenmiş ancak 1990'lı yılların sonuna dek siyasal çözümden kasıt çok net dile getirilmemiştir. Aynı zamanda bu dönemde hareketin sosyalizm anlayışında da bir dönüşümden bahsetmek mümkün görünüyor. Gorbaçov döneminde Sovyetler Birliği'nde yürürlüğe konulan tarihsel değişimler, Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin yıkılması hareketi etkilemiş ve sosyalizm anlayışını sorgulamaya itmiştir. Öcalan daha sonra bu sorgulamayı reel sosyalizm ve bilimsel sosyalizm arasında bir ayrım geliştirerek somutlaştırmıştır. Her ne kadar 1995'te parti

---

[699] Doğu Perinçek, **Abdullah Öcalan ile Görüşme,** İstanbul: Kaynak yy, 2009
[700] Oral Çalışlar, **Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu,** İstanbul: Pencere Yayınları, 1993
[701] "Hasan Bildirici ile röportaj", **Özgür Gündem Gazetesi**, 8 Haziran 1998
[702] Kürt Hareketinin Kronolojosi 1960'lardan 1999'a, **Toplum ve Kuram Dergisi**, sayı:4, Güz 2010

ambleminden orak-çekiç çıkarılmışsa da sosyalizmden tamamen vazgeçmediğini de farklı yazılarıyla deklere etmiştir.[703]

1990'lı yıllar bir yandan ana akım siyasetin söylemsel değişimine, diğer yandan Kürt kültürel ve dilsel canlanmasına tanıklık etmiştir. 1980'lerde Avrupa'da yeşeren kültürel canlanma, 1990'larda öncelikle İstanbul'a daha sonra diğer şehirlere taşındı. Kürt siyaseti 1980'lerde özellikle Kürt müziğini kitleleri mobilize etmek, ulusal bir bilinç oluşturmak için kullandı. 1981'de Avrupa'da kurulan müzik grubu Koma Berxwedan hareketin geniş kitlelere seslenebilmesini sağladı. Müzik üzerinden kurulan bu kültürel zemin 1991'de Kürtçe müzik ve yayın yapabilmenin önündeki yasal engeller kaldırılınca Türkiye'ye de taşındı. 1991'de Kürt müziği, tiyatrosu, tarihi ve dili üzerine çalışmalar yapmak üzere Mezopotamya Kültür Merkezi (MKM) kuruldu. Bu kurumun en çok yoğunlaştığı ve ürün verdiği alan Kürt müziği idi. Daha sonra farklı illerde de bu isimle kurulan kültür merkezleri popüler bir Kürt kültürünün gelişmesine katkıda bulundu.

Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine araştırmalar yapmak üzere kurulan pek çok kurumun kurucuları arasında yer alan ve şu anda İsmail Beşikçi Vakfı yönetim kurulunda yer alan İbrahim Gürbüz, Mezopotamya Kültür Merkezi'nin kuruluş fikrinin kendisinde cezaevinde oluştuğunu anlatır. Gürbüz 1984'te cezaevindeyken, Paris Kürt Enstitüsünün kurulduğunu öğrenir ve bu tür çalışmaların Türkiye'de de yapılması gerektiğini düşünerek çıkınca bu tür bir çalışma yürütmeye karar verir. 1970'li yıllarda kendisi de dahil Kürt aydınlarında ulusun varlığı açısından dilin önemine dair bilinç eksikliğine değinen Gürbüz, 1985'te cezaevinden çıktıktan bir süre sonra farklı Kürt çevreleri ve aydınlarla temas kurarak Kültür Merkezi kurma fikrini anlatır.

> Çeşitli çevrelerle, (…) ilişkiler kurdum. MKM'yi kurarken yağmalanmış sanatsal, kültürel, tarihsel, arkeolojik değerlerimizin toparlanmasını ve merkezileştirilmesini amaç edindik. Tabi bunun da temelinde dil var. Dilinizi oluşturamazsanız, masalları, atasözlerini, bütün o yağmalanmış değerleri toparlayamazsınız.

Gürbüz Mezopotamya Kültür Merkezi'nin yaptığı çalışmaları şu şekilde anlatmaktadır:

> MKM'de çok ciddi şeyler üretildi. Önemli tiyatro eserleri sergilendi. Müzik grupları kuruldu, sayısız Kürtçe şarkı, çocuklara yönelik dil, müzik ve tiyatro çalışmaları. Dil kursları. Tabi çalışmaların dili Kürtçe olunca yapılan dil tartışmalarının literatüre de önemli katkısı oldu.

[703] Oral Çalışlar, **Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu** İstanbul: Pencere Yayınları, 1993

> MKM büyük bir okul oldu, oradan önemli tiyatrocularımız, müzisyenlerimiz, dilbilimcilerimiz, yazarlarımız yetişti.[704]

Gürbüz, Mezopotamya Kültür Merkezi'nin 1990'lı yıllarda Kürt kimliğinin gelişmesi ve politikleşmesinde çok önemli bir yer tuttuğunu, Kürt kültürel canlanmasının zemininin bu merkez bünyesinde oluştuğunu ifade etmektedir. Ayrıca bu merkezin Kürt meselesinin farklı çevreler nezdinde görünürlüğünü de artırdığını eklemektedir.

MKM'nin yarattığı bu kültürel gelişime, Kürt dili çalışmalarına önemli katkıda bulunacak İstanbul Kürt Enstitüsünün açılışı eşlik etti. Bu enstitü standart dil tartışmalarına önemli katkılarda bulunarak, Kürt dili ve tarihi üzerine araştırmalar yayımlayarak Paris Kürt Enstitüsü ile birlikte dönemin Kürt dili aktivizminin önemli ayaklarından biri oldu.

İstanbul Kürt Enstitüsü (İKE)18 Nisan 1992 tarihinde Musa Anter, Yaşar Kaya, Feqî Hüseyin Sağnıç, İsmail Beşikçi, Abdurrahman Dürre, İbrahim Gürbüz, Cemşid Benderve Süleyman İnanoğlu gibi Kürt aydınlarının öncülüğünde kuruldu. Enstitü Kürt dili, kültürü, edebiyatı ve tarihi üzerine araştırmalar yapmak üzere kuruldu.[705] Tarih üzerine yaptığı çalışmalar daha geri planda kalsa da dil ve kültür üzerine çalışmaları 2016 yılında kanun hükmünde kararname ile kapatılana kadar kesintisiz olarak sürdü.[706]

> İstanbul Kürt Enstitüsü özellikle dil alanında, her ne kadar tarih, folklor, kültür, sanat, bir sürü alanı, sosyoloji vb hedeflemişse de, daha çok pratiğine baktığımızda, İKE deyince insanın aklına dil çalışmaları geliyor. Sözlükler, gramer çalışmaları, Kürtçe öğretme materyalleri, bunlar hâlâ da Kürtçe topluluğunu etkileyen çalışmalardır. Yani bu dili, Kürtçeyi konuşanların üzerinde etkisi olan ve bir yere kadar da, bu alanda otorite olmayı başarmış bir kurumdan bahsediyoruz. Dil alanı baz alınacak olursa iki tane enstitü öne çıkar. Birisi İKE, diğeri de PKE'dir.[707]

Enstitü dil, tarih ve folklor üzerine yazılan Kürtçe araştırma makalelerinin yayımlandığı *ZEND* isimli bir dergi çıkarmıştır. Derginin 1994 yılında iki sayısı çıkmış daha sonra 1996 yılından itibaren farklı bir formatla yayımlanarak günümüze dek yayın hayatını sürdürmüştür. Dergi Türkiye'de tamamı Kürtçe olarak yayımlanan ilk araştırma dergisi olarak kabul edilir.[708] İKE, Zana Farqînî'nin hazırladığı ve

---

[704] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme
[705] İstanbul Kürt Enstitüsü websitesi, http://kurdish-institute.blogspot.com/2013/03/hos-geldiniz-istanbul-kurt-enstitusunun.html (s.e: 14.04.2020)
[706] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[707] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[708] Miraz Ronî, **Xebatên Rewşenbîrîya Kurdî Li Bakur,** İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü yy, 2019, ss.88-89

Türkiye'de yazılmış en geniş kapsamlı sözlükler olan *Büyük Türkçe-Kürtçe Sözlük* ve *Büyük Kürtçe-Türkçe Sözlük* adlı iki çalışmayı yayımlayarak Kürt diline önemli bir katkıda bulunmuştur. Enstitü, İstanbul Kürt Enstitüsü yayımları adı ile dil bilgisi kitapları, dil öğretim setleri, Kürt Edebiyatı Tarihi isimli kitap başta olmak üzere Kürt dili, edebiyatı ve tarihi ile ilgili 50'yi aşkın eser yayımlamıştır.[709]

1993 yılından itibaren İstanbul Kürt Enstitüsü çalışmaları içinde yer alan, farklı dönemlerde başkanlığını yapmış ve dil bilgisi kitaplarında imzası bulunan Sami Tan, Enstitünün başlangıçta marjinal kaldığını halkla bağının kopuk olduğunu ileri sürmektedir.

> Ben Enstitüye 93'te girdim, Enstitünün Kitle iletişimi zayıftı. Elit bir çalışma olarak planlanmış, akademik bir çalışma olarak düşünülmüştü, böyle akademik olması üretim açısından iyiydi ama halktan kopuk olması gerekmezdi. Ürettikleriniz halka ulaşmadıkça, halka etkisi olmadıkça eksik kalır. TZP-Kurdî [710] döneminde dil dersleri verilmeye başlanınca halkla ilişkileri gelişti. Tabi 2000'li yılların sosyal psikolojisi farklı ama o döneme kadar Enstitünün dil çalışmalarının çok halka sirayet ettiğini düşünmüyorum.[711]

Samî Tan'ın bahsettiği marjinal kalma durumunu Zana Farqînî enstitüye sunul(a)mayan imkânlarla açıklamaktadır. Bu anlamda sitem biraz da bu alana yeterince yatırım yapmadığı, destek olmadığı iddiasıyla Kürt siyasi aktörlerinedir.

> Müzik daha işitsel olduğu için halka ulaşma, müzik halkın ruhuna hitap ettiği için çok daha etkileyici bir alandı. İKE araştırmaya yönelikti. Hem daha masraflı, hem daha uzmanlık gerektiren, hem de herkese hitap etmeyen bir alandı. Kadronun yetiştirilmesi zaman gerektirir, masraflı bir iştir, hem de geri dönüşümünü alabilmen süreye tabidir. Geri dönüşümü vardır, ama belli bir süre sonra, önce yatırım yapıyorsun, yatırımdan sonra ürün alabiliyorsun. MKM üzerinden halka ulaşmak, halkı mobilize etmek daha etkili olduğu için MKM'ye daha fazla önem verildi. Dil çalışmaları bu anlamda geri planda kaldı.[712]

MKM ve İKE'nin kuruluşunda yer alan ancak daha sonra iki kurumunda çalışmalarından çekilen İbrahim Gürbüz bu kurumlarla ilgili şunlar dile getirmektedir: "Daha sonraki yıllarda MKM biraz siyasallaştırıldı, siyasallaşınca da kendi işlevinden koptu. Aynı çizgi devam etseydi bugün çok farklı noktada olabilirdi. Her çevreden insanları biz özellikle çağırdık. Burasının siyaset üstü bir kurum olmasını istedik."[713] Gürbüz her iki kurumun kuruluşunda farklı çevrelerden insanların dahil olduklarını ve

[709] İstanbul Kürt Enstitüsü Websitesi
[710] 2006 yılında örgütlenen Kürtçe Dil ve eğitim hareketi, ilerleyen bölümlerde bahsedilecek
[711] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[712] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[713] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme

beraber ürettiklerini dile getirir. Ancak bir süre sonra özellikle MKM'nin aşırı sekter bir hal alarak, fikirsel çoğulculuğunu kaybettiğini ve hâkim siyasal hareketin propaganda alanı olduğunu iddia eder.[714] Gürbüz, dil, kültür ve sanatın bağımsız olması gerektiğine vurgu yaparak, bu alanların politikleşmesinin üretkenliği düşürdüğünü ifade ediyor. Gürbüz siyasetçilerin bu alanlara yeterince önem vermediğini, popülist yaklaştıklarını da ekliyor.

Benzer bir şekilde Tan ve Farqînî de dil çalışmalarının siyasi hareketin ve siyasetçilerin öncelik verdiği bir alan olmadığına vurgu yapmaktadır. Bu durumu siyasetin dil çalışmalarının kendilerine kısa vadede bir katkısının olmadığını düşünmelerine bağlamaktadırlar. Bu çalışmaların halkı mobilize etmekte etkili olmadığını, siyasetin ise ilk etapta önem verdiği şeyin bu olduğunu düşünmektedirler. İleride bahsedileceği gibi dil alanı 2000'li yıllarda 90'larda sahip olamadığı prestije sahip olacaktır ancak özellikle dil meselesi 1990'larda siyasetin gündemini etkileyen bir mesele olmayacaktır. Tan ve Farqînî tüm imkânsızlıklara rağmen İKE'nin Kürt diline önemli katkılarda bulunduğunu, dilin standartlaşmasında uzun bir süre otorite olarak kabul edildiğini ve bu konuda ciddi çalışmalarda bulunduğunu dile getirmektedir.

Bu iki kurum dışında 1990'lı yıllarda Kürt kültürel gelişimine katkıda bulunmak üzere farklı çevrelerce açılan irili ufaklı pek çok kurum vardır. Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı (Kürt-Kav) bunlardan biridir. Bir grup Kürt aydını 7 Temmuz 1992 yılında Kürt Hak ve Özgürlükler Vakfı ismiyle bir vakıf kurduklarını ilan ederler. Vakfın tüzüğü hazırlanmış resmi başvuru yapılmıştır. Fakat resmi başvuruya cevap verilmesi beş yıl sürer. Vakıf o arada de facto faaliyet yürütür. Kürtçe dil kursu verir. Atölyeler, paneller, konferanslar düzenler. Daha sonra vakıf Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı olarak yenilediği başvuruda onay alır ve yoluna bu isimle devam eder. Kurucuları arasında Şerafettin Elçi, Nazif Kaleli, Medet Serhat, Yılmaz Çamlıbel, Cemal Özçelik ve Ali Beyköylü gibi 1960 ve 70 kuşağının Kürt aydınları bulunmaktadır.[715] Vakfın başkanı Kemal Ergün, kuruluşu ile ilgili şunları anlatır.

> 16 Mart 1988 Halepçe katliamı sırasında Türkiye'ye göç etmek zorunda kalanlarla İstanbul'da bir dayanışma komitesi kuruldu. Uzun süre çok iyi yardımlar yapıldı. Ondan sonra o dönem komisyonda yer alanlar daha Kürdistani çalışmalar yapıyordu. Ayrı ayrı fraksiyon ve örgütler

[714] İbrahim Gürbüz, 05.05.2018 tarihli görüşme
[715] Miraz Ronî, **Xebatên Rewşenbîrîya Kurdî Li Bakur,** İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü yy, 2019, ss.99-101

vardı. Kürtler'i bir araya getirdik o dönem. Madem bu amaçla bir araya gelmişiz, o zaman bir şeyler yapalım dedik. Hatta bir siyasi parti kurma düşüncesi de ortaya çıktı. Ama o zaman vakıf olması için bir karar çıktı.[716]

Ne yapabiliriz tartışmalarında üç önerinin ön plana çıktığı dile getirilir. Farklı çevrelerden gelen aydınların bazıları siyasi bir parti kurmayı önermişlerdi. Bazıları politik bir çevre olarak kurumsallaşmayı önerirken, çoğunluk tüm partilere eşit mesafeli, çoğulcu, demokratik bir kurum bünyesinde akademik ve bilimsel çalışmalar yürütmeyi desteklemiştir.[717]

Kürt-Kav, o dönemden beri faaliyetlerini sürdürmektedir. Kürt tarihi ve edebiyatı ile ilgili seminerler, Kürt meselesine dair konferanslar düzenlemekte, Kürtçe dil atölyeleri düzenlemektedir. Kürt-Kav 1993 yılında henüz yasal olarak Kürtçe öğretimin önü açılmamışken Milli Eğitim Bakanlığına Kürtçe eğitim veren okul açmak üzere başvurmuştur. Bu başvuru o dönem için önemli bir adımdır, fakat başvurunun sonucunda kurum mühürlenmiştir. Kemal Ergün vakfın herhangi bir siyasi yapıya angaje olmamasına rağmen bununla mimlenmesine sitem etmektedir. Kürt-Kav özellikle 1990'larda yürüttüğü kültürel faaliyetlerle dil ve kültürün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

İstanbul Kürt Enstitüsü ve Mezopotamya Kültür Merkezinin yarattığı kültürel dirilişe yine 1980'lerde sekteye uğrayan Kürt yayıncılığının gelişmesi eşlik etti. Pek çok farklı siyasi çevre Kürtçe yayıncılığını geliştirmek için öncelikle bir dergi etrafında çalışmalara başladı. Kurulan yayınevleri aracılığıyla Kürt edebiyatına önemli katkılar sunacak roman, şiir ve hikâye kitapları yayımlanmaya başladı. Bu dönemde daha önce Avrupa'da temeli atılan modern Kürt edebiyatı kendi kökleri üzerinde yükselme fırsatı buldu. Kürtçe çıkan süreli yayımlar Kürt dilinin gelişmesine önemli katkıda bulundu. Bu dönemde ilk Kürtçe gazete olan *Welat* wazetesi yayın hayatına başladı. Yine çıkan dergiler Kürtçenin standart bir yazı dili olmasına önemli katkılarda bulundu. Med TV isimli uydu kanalı da Kürtçenin standartlaşma yolculuğunda önemli bir adım oldu. Gazete ve televizyon aracılığıyla Kürtçe haber dili oluştu. Bu dil özellikle televizyon aracılığıyla geniş kitlelere ulaştırıldı.

[716] "Kürt-Kav'ın zor sınavı", **Rudawnet,** 02.04.2015, https://www.rudaw.net/turkish/interview/02042015 (s.e:15.04.2020)
[717] Ronî, 2019, ss.99-101

Hâkim Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen süreli yayımlardan ilki *Yeni Ülke* isimli gazetedir. 1990 yılında yayın hayatına başlayan gazete haftalık olarak çıktı. Hakkında pek çok dava açılan gazete daha sonra yerini günlük olarak çıkarılan *Özgür Gündem* gazetesine bıraktı. Mayıs 1992 yılında çıkan *Özgür Gündem* gazetesi günlük çıkarıldı ve dili *Yeni Ülke*'de olduğu gibi Türkçeydi. Bu gazeteye de çok sayıda dava açıldı, defalarca toplatıldı. Bu gazete kapatıldı ve arkasından aynı geleneğe dayanan sayısız gazete açıldı. Gazeteler kapandıkça yeni bir isimle yeniden açıldı; *Özgür Ülke Bakış*, *Demokrasi*, *Yedinci Gündem*, *Ülkede Gündem*, *2000'de Gündem*, *Yeni Gündem* ve devamı. *Özgür Gündem* geleneğini sürdüren Türkçe günlük gazete 2020 yılı itibariyle *Yeni Yaşam* gazetesi olarak bilinir. *Özgür Gündem* gazetesinin Kürtlerin çıkardığı ilk günlük gazete olması açısından Kürt basın yayın hayatında önemli bir yeri olduğu ifade edilir.[718] Bu gazete ve devamı niteliğindeki gazeteler pek çok çalışanını faili meçhul cinayetlerde kaybetmiştir. Ayrıca *Özgür Gündem* 1994'te kapatıldığında yayın hayatına başlayan *Özgür Ülke* gazetesinin üç bürosu 3 Aralık 1994'te bombalanmış, bir çalışanı yaşamını yitirmiş ve 30 yaralanmıştır. *Özgür Gündem* gazetesi yeniden 2011 yılında yayımlandı ve 2016 yılında İstanbul 8. Sulh Ceza Mahkemesi'nce kapatıldı.[719]

Aynı siyasi çevrenin çıkardığı bir başka süreli yayın 1990 yılında yayımlanan aylık siyasi ve kültür dergisi *Özgür Halk*'tır. Dergi hareketin teorik perspektifini sunan Türkçe bir yayındır.

Welat gazetesi yine aynı çevre tarafından çıkarılan tamamı Kürtçe olan bir gazetedir. Şubat 1992 tarihinde haftalık olarak yayımlanmaya başlamıştır. *Welat* gazetesi 1994'te kapatılmış, 1995'te aynı gelenekten *Welatê Me* ve 1996'da *Azadiya Welat* yayın hayatına başlamıştır. Gazete 2006 yılında günlük olarak çıkarılmaya başlamıştır. 2016 yılında çıkarılan KHK ile kapatılmıştır.

Dönemin önemli süreli yayımlarından birisi de 1992 yılında Mezopotamya Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Rewşen* isimli Kürtçe kültür ve edebiyat dergisidir. 1997 yılında hukuki meseleler nedeniyle yayın hayatına *Jiyana Rewşen* ismiyle devam etmiştir. *Rewşen dergisi*nin önemi modern Kürt edebiyatına yeni bir nesil katmasından dolayıdır. Çoğu çevrece Kürt edebiyatında bir ekol olarak tanımlanan *Rewşen dergisi*, pek çok Kürt şair ve yazarın yetişmesine katkıda bulunmuştur. Kendisinden önceki

[718] Malmîsanij, Lewendî, 1992, s.437-9
[719] "23 Yıl Önce Bombalanan Özgür Ülke Gazetesi'nde Anma", BİANET, 03.12.2017

kuşak toplumsal sorunlar, sınıfsal çelişkiler ve ulusal kaygılara yoğunlaşırken *Rewşen dergisi* kuşağı bireysel çelişkileri de irdelemiştir. Tema açısından kendisinden önceki ekollerin temalarını işlemekle birlikte, birey psikolojisine de yönelmiş, sözcük dağarcığını genişletmiş, anlatım stratejisini geliştirmiş farklı yazı deneyimleri sergilemiştir. Rewşen ekolü ile birlikte natürel ve pastoral şiir dilinin yanında kent kültürünün ortaya çıkardığı dil ve anlatım stratejisi de filizlenmeye başlamıştır. *Rewşen dergisi* yazarlarından İrfan Amida, derginin yazarlarının yazma motivasyonundan bahsederken, "ulusal kimliğin Rewşen ekolünün temel kaynaklarından biri olduğunu" ifade eder. Ayrıca sınıfsal bir karakterinin olduğunu ama 80 kuşağına göre ideolojik yönünün daha zayıf olduğunu" söyler: "Tirej'de Marksist estetiğe göndermeler çok fazlaydı, ama 90 kuşağında daha çok ulusal göndermeler ağırlıklıydı. Beslendikleri temel kaynaklar bunlardı. Ulusal kimliği inşa eden konulara göndermeler vardı. Ulusal alegorinin ağırlıklı olduğu bir süreçti."[720]

Rewşen kuşağının temsilcileri ulusal bir dil ve anlatı yaratmak gibi bir misyon yüklenmişlerdir. Bir yandan da Kürt dilinin rüştünü ispatlamasını sağlamakla ilgililerdir. 1990'lı yıllarda gelişen Kürt edebiyatı incelendiğinde şiir ve kısa öykü yazımının daha ön planda olduğu görülür, Kürt romanının gelişmesi 2000'leri bekleyecektir. *Rewşen dergisi*nin içeriği aslında dönemin genel özetidir. O kuşağın neredeyse tamamının yazım serüveni *Rewşen dergisi* ile başlamıştır.

> Hem edebiyat ve dil konusunda, hem de folklor, müzik, kültür konusunda yazılar vardı. Teorik yazılar da vardı, mesela estetik konusunda, sanat konusunda yazılar vardı. Bazen de bir parçanın notaları da yayımlandı, bir halk ezgisinin. *Rewşen*'de çoğunlukla şiir ve öyküler vardı. Sonraki süreçte yazılar 2000lerde öykü ve romana evrilmeye başladı. 90lar döneminde birkaç kişi hariç herkes şiire yoğunlaşmıştı.[721]

*Rewşen dergisi*nin Kürt edebiyatının serpilmesine yaptığı katkı genel olarak kabul edilir. Türkiye'de gelişen Kürt edebiyatında 90 kuşağının resmini *Rewşen dergisi*nden çekmek mümkün görünmektedir.

> Edebiyatta 90'ları tartıştığımızda *Rewşen dergisi* yazarlarının bu kuşağın temsilcisi olduğunu söyleyebiliriz. 90'lar kuşağının en önemli özelliği şu: Dolaşıma fazlaca çıkmaya başladılar. *Rewşen* ve *Azadiya Welat* ile bir süre sonra TV'lerin kurulması ile en önemlisi de yayınevlerinin gelişmesi ile bu süreç yayıldı. Edebiyat oluştu, 90'lar kuşağı şunu tartışmaya başladı: Ulusal uyanıştan ayrı, bağımsız bir edebiyat olmalı mı, diye tartışma başladı. Edebiyat

[720] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme
[721] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme

> ve dil ile kendimiz Kürt birey olarak oluşturabilir miyiz tartışması başladı. Bu tartışma 90larda başladı, günümüze kadar geldi. Kürt edebiyatı var mıdır, yok mudur, ne olmalıdır, ne olmamalıdır. Edebiyat her şeyin dışında var mıdır, yok mudur? Edebiyat bir araç mıdır, kendi başına var olabilir mi, tartışması 90'larda başladı.[722]

Alıntılardan da anlaşılacağı gibi *Rewşen dergisi*, 2000'li yıllarda çok daha fazla gelişecek bir edebiyatın zeminini hazırlamış, 2000'li yıllara doğru gelirken edebiyatta ulusal anlatı mı, bireysel çelişkiler mi tartışmasını da devretmiştir.

Elbette süreli yayımlar sadece belirli bir çevrece çıkartılmamıştır. 1990'lı yıllar onlarca süreli yayının yayın hayatına başlamasına tanıklık etmiştir. *Deng* dergisinden bahsedilmişti. 1988 yılında yayımlanan *Medya Güneşi* isimli dergi darbeden sonra resmi olarak yayımlanan ilk Türkçe Kürtçe dergidir. Dergi aylık haber, inceleme ve yorum dergisi olarak çıkarılmıştır. Dergi ağırlıklı Türkçe olmakla birlikte, Kürtçe yazı ve şiirlere de yer verilmiştir.[723] *Medya Güneşi* çalışanları ve sorumlularına açılan davalar sonucu 1995 yılında yayın hayatından ayrılmıştır. 1989 yılında *Vatan Güneşi* isimli siyasi ve kültür dergisi yayımlanmıştır. Bu derginin de yazıları genellikle Türkçe olup her sayısında Kürtçe yazılara da yer verilmiştir.[724] Bu dergide hukuki sorunlara maruz kalmıştır. 1995'te bu iki dergi çevresi birleşerek *Roj* gazetesini çıkarmaya başlamıştır.[725] Bir önceki bölümde *Deng* dergisinin PSK çevresince yayımlandığı belirtilmişti. *Vatan Güneşi* isimli dergi de 1970'lerde PSK tarafından çıkan *Roja Welat*'ın devamı niteliğindeydi. *Medya Güneşi* başlangıçta bağımsız bir grup genç tarafından çıkarılsa da sonrasında yine PSK çevresiyle birleşmiştir.[726] Partiya Sosyalistên Kurdistan (PSK) çevresi yayıncılık alanında 1970'lerdeki istikrarını 1980'ler ve 1990'larda da sürdürmüş, kitlelere yayımları üzerinden ulaşmayı sürdürmüştür.

Deng dergisinin ilk sayısı 1 Aralık 1989 yılında çıkmıştır. Dergi ağırlıklı olarak Türkçe teorik ve fikir yazılarına yer vermekle birlikte, Kürtçe öykü, şiir, şarkı sözleri ve fıkralar yayımlanmaktadır. Teorik yazılar sol literatürü, Marksist ve Enternasyonalist bir dille tartışmakta, Kürt halkının haklar mücadelesini bu çerçeveye oturtmaktadır. Fikir yazıları ve mücadeleye dair yazılarda enternasyonalist ve sınıfsal dayanışmaya vurgu vardır. Kürt halkının Türk halkının emekçi ve ilerici güçleriyle ortak mücadele

---

[722] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme
[723] Malmîsanij, Lewendî 1992, ss.329-333
[724] Ronî, M, (2019), s.78
[725] Müslüm Yücel, **Kürt Basın Tarihi Tekzip,** İstanbul: Aram Basın yayın, 1998, ss. 104-106
[726] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme

geliştirmesi gerekliliği de sıklıkla belirtilmiştir. İlk sayının giriş yazısında "Kürt halkının haklı davasının zaferi yönünde etkin ve enerjik bir yayın faaliyeti sürdüreceklerini" ifade edilmiştir.

> *Deng* dünyanın neresinde olursa olsun halkların emperyalizme. Sömürgeciliğe ve ırkçılığa karşı yürüttükleri kurtuluş mücadelelerini desteklemek açısından üzerine düşen görev ve sorumluluklarının bilincindedir. O, eşit koşullar ve kaderini özgürce belirleme hakkı için yüzyılı aşkın bir süredir mücadele veren Kürt halkının haklı davasının zaferi yönünde etkin ve enerjik bir yayın faaliyeti sürdürecektir.[727]

Deng dergisi incelendiğinde ağırlıklı olarak sömürgeciliğe vurgu yapan, egemenlere karşı geniş çevrelerce oluşturulacak bir mücadele hattının kurulması çağrısı yapan yazılara rastlamak mümkündür.[728] Ortak mücadele hattı tüm yurtsever ilerici güçleri kapsamalı ve diğer halkların ilerici güçleri ile birlikte hareket etmelidir; "Kürt ve Türk halklarının gerçek devrimci, demokrat ve yurtsever güçleri birlik yolunda tüm güçleri ortak bir kanala yöneltmelidir."[729]Yazılarda sınıfsal dayanışmanın önemi de sıklıkla vurgulanmaktadır. [730]

Deng dergisinde Kürtçenin kullanımına ve yaygınlaşmasına özel bir önem atfeden, siyasetin dilinin Kürtçeleştirilmesi gerektiğine dair vurgu yapan, yazılara pek rastlanmamaktadır. Ancak derginin 1993 yılına kadar çıkan sayılarında Kürtçeye ayrılmış sayfalar her sayıda vardır. Bu sayfalarda şiir, öykü gibi Kültürel yazılara yer verildiği gibi Kürtçe dil bilgisi dersleri de verilmektedir. Kullanılan alfabe 1970'lerde olduğu gibi Kemal Badıllı'nın önerdiği gibidir. 1993'ten sonraki sayılara bakıldığında her sayıda Kürtçe sayfa yoktur, Kürtçe yazılar eksilmiştir. İlk sayıdan itibaren nadir de olsa Kürt diline yer veren yazılar vardır. İlk sayısında 14/15 Ekim 1989 yılında Paris'te Paris Kürt Enstitüsü ve Fransız Özgürlükler Vakfı'nca düzenlenen Kürt Kimliği ve İnsan Hakları Konferansı'nda dönemin SHP Milletvekili İbrahim Aksoy'un konuşmasına yer vermiştir. Bu konuşmada Aksoy Kürt meselesinde yapılması gerekenleri şu şekilde ifade etmiştir: "Kürt dili, kültür ve müziği üzerindeki baskılar sona ermeli, Kürt çocukları ana dillerinde eğitim görebilmelidir".[731]

---

[727] Başlarken, **Deng Dergisi,** 01.12.1989, sayı:1
[728] Ali Dicleli, "Olaylar ve Görüşler", **Deng Dergisi,** Ocak 1990, sayı: 2
[729] M. Jiyan, **Deng Dergisi,** Ocak 1990, sayı: 2
[730] A. Bişar, "Kürt Halkının 1990 yılında kitle çizgisinde yükselen özgürlük mücadelesi ve düşündürdükleri", **Deng Dergisi,** Aralık 1990, sayı: 8
[731]" Kürt Kimliği ve İnsan Hakları Konferansı'nda Malatya Milletvekili İbrahim Aksoy'un konuşması," **Deng Dergisi,** 01.12.1989, sayı:1

Beşinci sayıda Ali Dicleli imzalı bir yazıda Kürtçenin komşu dillerden farklı olduğuna dikkat çekiliyor ve Kürtlerin farklı bir ulus olduğu öne sürülüyor.[732] Bu yazı Kürtlerden çok dışarıya seslenen, Kürt halkının ve dilinin ispatına yönelik bir yazıdır. Yazının sonunda "Türk ve Kürt halklarının tüm devrimci, demokrat ve yurtsever güçlerini kapsayacak kitlesel legal parti" çağrısı yapılır. *Deng* dergisi, dönem dönem kesintiye de uğrasa, ya da aynı çevrece farklı isimlerde yayımlar da çıkarılsa, en uzun soluklu dergilerden biridir. İlk günden itibaren Kürtçeye önem atfeder, Kürtçe yazı ve foklorik eserlere yer verir. *Deng* yayımları Kürt tarihi, dili ve kültürü üzerine onlarca eser yayımlamıştır. Bu anlamda dilin kimliğin önemli bir parçası olarak görüldüğü açıktır. Ayrıca özellikle Kemal Burkay pek çok yazı ve röportajında Kürt kültürel gelişimine önem verdiklerini ve bu konuda çaba harcadıklarını kültürel gelişime katkıda bulunduklarını belirtir.[733] Ancak 1990'lı yıllar incelendiğinde dil meselesinde keskin bir söylem üretilmediği görülmektedir. Bu konuda müdahaleci bir söylemden çok, dilin gelişmesi ve yaygınlaştırılmasını ufak katkılarla doğallığına bırakan, siyaseti önceleyen bir tavır içindedir. 1990'lı yıllarda başka süreli yayımlarda, bazı metinlerde rastladığımız "Kürtler diline sahip çıkmalı" vurgulu yazılar[734] bu dergide karşımıza çıkmamaktadır.

1992 yılında yayın hayatına başlayan ve günümüze kadar (2020) yayımlanan *Nûbihar* (Yeni Bahar) isimli dergi ise Kürt yayıncılığına yeni bir soluk getirmektedir. İslami bir çevre olarak bilinen *Nûbihar* çevresi bu dergi ve *Nûbihar* yayıncılık üzerinden Kürt dili ve edebiyatına önemli katkılarda bulunmuşlardır. İlk sayıdan itibaren tamamı Kürtçe olan dergi, özellikle Kürt klasik edebi metinlerini gün ışığına çıkararak ve bu alanda yapılan incelemeleri yayımlayarak klasik Kürt edebiyatının bilinmesi ve görünür kılınmasına yol açmıştır.[735] *Nûbihar* dergisi bir geleneğin doğmasına da yol açmış, Kürt kimlik hakları konusunda duyarlı İslami bir kuşağın yetişmesine katkıda bulunmuştur. Derginin genel yayın yönetmeni Süleyman Çevik derginin yayına başlama hikâyesini şu şekilde anlatır:

> *Nûbihar* 92 Mart ayında yayınevi olarak kuruldu. Sonra Ekim ayında aylık olarak dergiyi yayımlamaya başladık. Arada bir kitap çıkarmaya başladık, daha ağırlıklı olarak dergiye yoğunlaştık. Zordu, Kürtçe metinler bize hazır olarak gelmiyordu, özellikle bizim İslami

[732] Ali Dicle, "Kürt Sorunu ve Türk Devlet Politikası", **Deng Dergisi,** Nisan 1990, sayı:5, s.22
[733] "HAK-PAR Genel Başkanı Kemal Burkay ile röportaj", **DengeKürdistan,** 07.04.2013, http://www.dengekurdistan.nu/printart.aspx?an=1987 (s.e: 15.04.2020)
[734] Örnekleri iki sonraki bölümde verilecektir.
[735] Ronî, M, (2019), s.87-88

> kesimden gelen yazılar sol kesim gibi değildi, İslami kesim ilk defa böyle bir işe el "atıyordu. Cumhuriyet tarihi içinde diyebiliriz ki, Nûbihar'a eğer İslami bir dergi denebilecekse, ilk Kürtçe yayımlanan İslami dergidir. [736]

Çevik, sol eğilimli Kürt aydınlarının Kürtçe yazdıklarını fakat İslami kesimin, medrese pratikleri hariç, bu meseleye uzak durduklarını belirtir.

> (…)Yatılı bölge okullarındaki gençlerin bir kısmı soldan etkilendiler, İslami Kürt gençler ise yönetimle bir şekilde uzlaştılar. Çünkü ideolojik konular öne çıkınca, karşımdaki neyi savunuyorsa, ben onun tersini yapayım, dendi. Sola tepki olarak Çoğu sola tepkidir, solda da inançsızlık, dine karşı bir tepki vardı. (…) Bize sorarlardı, sen Müslüman mısın, Kürt müsün, şimdi ne diyelim buna. Dinden olmaktansa Kürtlükten olalım deyip, Müslüman'ız diyorduk, hâlbuki hem Kürt'sün, hem Müslümansın. Öyle bir durum var. Sol kesim Kürt meselesine ilgi duyunca, sol fikirlere de meyilli olunca, İslamcı Kürtler dine karşı olan muhabbetlerinden, yakınlıkları nedeniyle bu düşüncelere uzak durdular.

Süleyman Çevik'in anlatısı sadece bir derginin yayımlanma hikâyesine değil bir kuşağın yetişme biçimine de ışık tutuyor. Çevik İslami yurtlardaki, cemaatlerin içindeki Kürt çocukların çoğunun onların belirlediği sınırlar içinde hareket etmek zorunda kaldıklarını belirtiyor.

> Diyelim ki, bulunduğu yerde Kürtçe konuşmasını yasaklıyor, Kürtçeye ilgi duymasını yasaklıyor. Kürt kitapları okumasını istemiyor. (…) İslami camialar içinde de, diyelim 70li yıllardan beri esen rüzgâr nedeniyle, Kürt meselesine ilgi duyanlar belli şekillerde yaftalandığı için insanlar bu meseleye uzak durdular.

Süleyman Çevik, *Nûbihar*'ın "Kürt hakları konusunda duyarlı, Kürt kimliğine sahip çıkan İslami bir çevrenin oluşumuna katkıda bulunduğunu, bunun Cumhuriyet tarihinde ilk" olduğunu söylemektedir. "Bir dönem İslamcı gençlerin sol söyleme tepki olarak işçi hakları, Kürt hakları gibi konulara mesafeli durduklarını, İslami bir inanışa sahip olmanın bunları da kapsayabileceğini bilince çıkarmanın zaman aldığını" ifade etmektedir. Yayın hayatına başladıklarında İslami kesim olarak Kürtçe yayıncılık anlamında bir alt yapıya sahip olmadıklarını dile getiriyor, çalışmalarını el yordamıyla geliştirdiklerini de ekliyor. *Nûbihar* dergisi ve yayınevi Kürtçe dil bilincinin İslami Kürt çevreler arasında gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

1990'lar aynı zamanda Kürt yayıncılığının genişlemeye başladığı yıllardır. *Nûbihar* yayınevi de dahil bu dönemde pek çok yayınevi kurulmuştur. Yayınevlerinin bazıları belirli siyasi çevrelerce kurulurken, bağımsız yayınevleri de kurulmuştur. Bu

[736] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

yayınevlerinin başlıcaları şunlardır: Deng Yayınevi (1989), Doz Yayınevi (1990), İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları (1992), Nûbihar Yayınevi (1992), Avesta Yayınevi (1995), Pêrî Yayınevi (1995), Aram Yayınevi (1997). Bu yayınevlerinin Kürt araştırmalarına, Kürt tarihinin Kürtlerce yeniden yazımına, modern Kürt edebiyatının gelişimine ve Kürt dilinin gelişimine katkısı büyüktür.

Yayınevlerinin Kürt diline katkısı iki yönlüdür. İlk katkısı daha somut gözle görünen katkısıdır; bu yayınevlerinin neredeyse tümü en az bir tane Kürtçe dil bilgisi kitabı yayımlamıştır.[737] Çoğunun aynı zamanda sözlük çalışması vardır. Ayrıca çoğu imla kılavuzu yayımlamıştır. Bu çalışmalar Kürt dili açısından çok önemlidir ama daha önemlisi bu yayınevlerinin Kürtçe yazı dilinin gelişmesine pratikte sundukları katkıdır.

> O dönemde bir Kürtçe metni belki verip de düzelttirecek insan bulamazdın. Nûbihar gibi bir yer, bir kurum, dergi bize mektep oldu. Bir okul gibi o ortamda yetiştik. Her dergi çevresi, her yayınevi bir okul oldu. Herkes kendi çevresindeki bulunduğu kurum içinde kendisini geliştirdi, bizim için de Nûbihar okul oldu. O zamanlar tüm Kürtçe yayınevleri iletişim halindeydik. Tartışıyorduk, fikirlerimiz paylaşıyorduk. Birbirimizden öğreniyorduk. Böyle böyle gelişti Türkiye'de Kürtçe yazı dili.[738]

Benzer bir şekilde Avesta Yayınevi'nin kurucusu Abdullah Keskin'de bu işe başladıklarında literatürün henüz oturmamış olduğundan bahsetmektedir.

> Yıllar içinde gelişti Kürtçe yazı dili, dilbilimcilerin çabası çok önemli tabi, fakat yayınevlerinin rolü de büyük. Sonuçta bir şeyler basıyorsunuz ve bir imla kılavuzunuz olmalı. Zaman içinde düşünerek, araştırarak, danışarak oturdu bazı şeyler.[739]

Sami Tan, periyodik yayımların ve yayınevlerinin Kürtçe yazı dilinin gelişmesine ve yayılmasına katkılarının büyük olduğunu vurgular; "Bizler dil üzerine araştırma yapıyor, dile dair tespitlerde bulunuyor ve bunları kaidelere döküyoruz bunu halka iletenler ise öncelikle dergi ve gazeteler, sonrasında da yayınevleri.[740] Şunu da belirtmek gerekir ki yayınevleri yazı dilini halka ulaştırmada önemli bir role sahipken, az da olsa farklı yollardan ilerleyerek, birden fazla yazı tarzı oluşmasına da yol

---

[737] Roger Lescot , Celadet Ali Bedirxan, **Kürtçe Dilbilgisi,** İstanbul: Doz Basım-Yayın, 2004; Roger Lescot , Celadet Ali Bedirxan, **Kürtçe Gramer,** İstanbul:Avesta Basın Yayın, 2009; Sami Tan, **Reziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmanci, İstanbul:** İstanbul Kürt Enstitüsü Yayınları, 2005; Qanadê Kurdo, **Rêzimana Kurdî Soranî Kurmancî,** Nubihar yayınları; Kamuran Ali Bedirxan, **Türkçe İzahlı Kürtçe Gramer,** İstanbul: Deng yayınları, 1997

[738] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

[739] Abdullah Keskin, 20.06.2019 tarihli görüşme

[740] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

açmıştır. Örneğin Süleyman Çevik, kendilerinin alfabe konusunda Celadet Bedirxan'ı esas alırken, Deng Yayınları'nın kullandığı alfabede farklılık olduğunu dile getirir.[741]

1990'lar aynı zamanda Kürtlerin legal siyasette kendi partilerini kurmalarına da tanıklık etmiştir. 7 Haziran 1990'da Halkın Emek Partisi (HEP) kuruldu. HEP, Ekim 1989'da Paris'te düzenlenen Kürt Konferansına katıldıkları gerekçesiyle SHP'den ihraç edilen milletvekillerince kuruldu. [742]Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerde HEP'in seçimlere girmesi seçim tarihinin öne alınması ile engellendi bunun üzerine Kürtler SHP ittifakı ile seçimlere girdi ve 21 milletvekili ile parlamentoya girdi.[743] 6 Kasım 1991'de meclisin açılışı ve yemin töreni sırasında gerginlik çıktı. Hatip Dicle'nin, yemin metnini okumadan önce "bu metni anayasanın baskısı altında okuyorum" demesi ve Leyla Zana'nın yemin metninin sonunda Kürtçe olarak "Bu metni Kürt ve Türk halklarının kardeşliği için okudum" demesi mecliste ciddi bir gerilime neden oldu. Bu gerilimin ardından dönemin SHP genel başkanı Erdal İnönü'nün isteğiyle, 18 HEP kökenli milletvekili SHP'den istifa etti. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı 3 Temmuz 1992'de "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amacını taşımak" ve "yasaya aykırı siyasi faaliyetlerin mihrakı olmak" iddiasıyla HEP'in kapatılmasını istedi.[744] 14 Temmuz 1993'te HEP kapatıldı, partililer siyasete HEP'in kapatılması ihtimali üzerine 1993 Mayıs ayında kurulan DEP ile devam ettiler. HEP/DEP'li siyasetçiler sürekli baskı ve kısıtlama altında siyaset yürütmeye çalıştılar. Mardin milletvekili Mehmet Sincar 4 Eylül 1993'te Batman'da faili meçhul bir şekilde öldürüldü. 2-3 Mart 1994'te 13 DEP Milletvekilinin dokunulmazlıkları TBMM Genel Kurulu'nda kaldırıldı.[745]Aynı gün DEP milletvekilleri Orhan Doğan, Hatip Dicle, Leyla Zana, Sırrı Sakık ve Ahmet Türk mecliste polisler tarafından gözaltına alındı.746 Leyla Zana, DEP Başkanı Hatip Dicle, Orhan Doğan ve Selim Sadak örgüt üyesi olmaktan 15 yıl hapis cezası aldı, 10 yıl cezaevinde yattı. Türkiye bu dava nedeniyle Avrupa İnsan Hakları

---

741 Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

742 "HEP, DEP ve HADEP de kapatılmıştı". **milliyet.com.tr.** 11 Aralık 2009. (s.e: 10.02.2019)

743 (Mahmut Kılınç (Adıyaman), Adnan Ekmen (Batman), Salih Sümer (Diyarbakır), Nizamettin Toğuç (Batman), Hatip Dicle (Diyarbakır), Fehmi Işıklar (Diyarbakır), Mahmut Uyanık (Diyarbakır), Sedat Yurtdaş (Diyarbakır), Leyla Zana (Diyarbakır), Mehmet Sincar (Mardin), Ahmet Türk (Mardin), Mehmet Ali Yiğit (Mardin), Muzaffer Demir (Muş), Sırrı Sakık (Muş), Emin Sever (Muş), Zübeyir Aydar (Siirt), Naif Güneş (Siirt), Mahmut Alınak (Şırnak), Orhan Doğan (Şırnak), Selim Sadak (Şırnak), Remzi Kartal (Van)) SHP listelerinden TBMM'ye seçildi.

744"1990'dan Bugüne, HEP'ten DTP'ye Kürtlerin Zorlu Siyaset Mücadelesi", **bianet.org.tr** 12.12.2009 (s.e: 16.04.2020)

745 "1990'dan Bugüne, HEP'ten DTP'ye Kürtlerin Zorlu Siyaset Mücadelesi", **bianet.org.tr** 12.12.2009 (s.e: 16.04.2020)

746" 15 Yıl Önce DEP'lilerin Tutuklanması", **bianet.org.tr,** 30.09.2009, (s.e: 25.10.2019)

Mahkemesi'nde mahkûm oldu. Leyla Zana'nın mecliste bir cümleyle de olsa Kürtçe konuşması Kürt dili aktivizminin sembol anlarından biri haline geldi.

HEP'in 1990'da hazırlanan parti programı incelendiğinde; devletin ve toplumun demokratikleştirilmesi ve Kürt meselesine demokratik ve barışçıl bir çözüm bulunması partinin iki temel amacı olarak karşımıza çıkmaktadır.

> Demokratik halk iktidarı devleti ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel kurumlarını ve yaşamın her alanını demokratikleştirecek eskinin çağ dışı yapılanmalarından, anlayışlarından ve değerlerinden arındıracaktır. (…)Amaç Türkiye'de demokrasiyi bütün kurum ve kuruluşlarıyla kurup geliştirmektir.[747]

Çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi anlayışı savunan HEP kapsamlı siyasal reformlar öneriyor, 1982 anayasasının yerini sivil bir anayasaya bırakması gerektiğini savunuyordu.[748] Kürt sorununa siyasal çözüm önerileri HEP'in gündemindeki temel konulardan birisiydi. Parti bu meselenin çözümünü eşitlik ve demokrasi ilkeleri içinde tasarlamıştır: "Parti, Kürt Sorunu'nu, Türkiye'nin bütünlüğü içinde, İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesiyle Helsinki Sonuç Belgesi'nin hükümleri doğrultusunda demokratik ve barışçı yöntemle çözmeyi amaçlamaktadır.[749]

Kürtlerin zora dayalı asimilasyonuna dikkat çeken parti çözümü toplumun çoğulcu yapısının korunup geliştirilmesinde ve ırk, dil, din, etnik farklılıklara dayanan ayrımcı eylem ve uygulamaların ortadan kaldırılarak, vatandaşlar arasında her bakımdan ve her alanda eşitlik sağlanmasında[750] bulmaktadır.

1992'de hazırlanan parti programı ise, bir önceki programdan farklı olarak ulusların kendi kaderini tayin hakkına da atıfta bulunuyor, HEP'in Ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesine bağlı olduğunu ve halkın geliştireceği referandum, federasyon ve benzeri çözümlere yönelik her yolu önkoşulsuz destekleyeceklerini ilan ediyorlardı.[751]

HEP'in kapatılmasına dair hazırlanan iddianamede parti çeşitli faaliyetleriyle birlikte programına aldığı bu ibarelere de gönderme yapılarak anayasanın değiştirilmez ilkelerini değiştirmeyi önererek ve Türkiye'de etnik, dilsel ve kültürel gruplar ifade

---

[747] Halkın Emek Partisi Program, 1990, sayfa: 9, 10 https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/661 (son erişim: 22.08.2019)
[748] Halkın Emek Partisi Program, 1990, sayfa:17
[749] Halkın Emek Partisi Program, 1990. sayfa:18
[750] Halkın Emek Partisi Program, 1990, sayfa:22
[751] Halkın Emek Partisi Program, 1992, sayfa:18-18

ederek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve ulusal birliğini zayıflatmak amacı güden faaliyetlerde yer almakla suçluyordu.[752]

DEP'in kapatılmasının ardından Kürt siyasetçiler yollarına Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) ile devam ettiler. HADEP de "daha önceki partiler gibi Kürt sorununda çözüm olmayan ret, inkâr, asimilasyon ve zor politikalarında ısrar edilmesine" karşı çıkarak ve demokratikleşme ve siyasal uzlaşmayı ön plana çıkararak, Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarının tanınması gerekliliğini dile getiriyordu. Parti ayrıca dil, kültür ve eğitim alanındaki eşitsizliğin giderilmesiyle asimilasyon politikalarına son verilmesi için çaba harcayacaklarına da vurgu yapmaktaydı.

> Dil, Kültür ve eğitim alanında bugüne kadar süren ağır baskıları, asimilasyon çarkının yarattığı çorak ortamı ve büyük eşitsizliği gidermek için özel çabalar gösterilecektir. Eşitlik temelinde barışçıl ve demokratik yöntemlerle Kürt sorununa adil bir çözüm getirmek Partimizin temel amaçlarındandır.[753]

90'lı yıllar Kürt aktivizminin legal düzeyde gelişmesine ve siyasi bir sistemle ayrı bir aktör olarak müzakereye girişmesine sahne oldu. HEP, DEP ve HADEP 1990'lı yıllarda Kürt meselesinin siyasi arenada tartışılmasını amaçlamış, çatışmaların çözümünün siyaseten mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Kürtçe üzerindeki baskıları ve asimilasyon politikalarını dile getirerek dil meselesini kültürel çoğulculuk, evrensel demokratik normlar ve insan hakları çerçevesinde ele alarak bu bağlamda bir anayasa değişikliğine gidilmesini önermişlerdir.[754]

Kürt Siyasetçilerin Kürt Dili ile İmtihanı

Ulus, belli bir grubun kendini ortak dil, din, tarih, soy, mekân gibi unsurların biri, birkaçı ya da hepsi üzerinden tanımladığı siyasi ve kültürel bir kimliktir.[755] Sayılan unsurlar hem ulus inşa sürecinin önemli harçları hem de ulusun sembolleri olarak öneme sahiptir. Ulusal bilinci yaratmak için temel alınan kültürel birlik duygusunun temellerini de sayılan bu unsurlar oluşturur ve ortak bir kültürün inşası sırasında bu sembollerden biri veya birkaçı işlevselleşir/ işlevselleştirilir. Ulusal kimlik etrafında bir mobilizasyon çağrısında bulunacak aktörlerin bu sembollerden hangilerini işlevselleştirecekleri dönemin koşullarına göre şekillenecektir. Farklı ulusal

---

752 İbrahim Yayan, "HEP'ten HDP'ye 28 yılın öyküsü", **medyascope.tv,** 09 Şubat 2018, (s.e:16.04.2020)
753 HADEP, program, 1994, s:6,7, açıkerişim@TBMM
754 HADEP, program, 1994, s:9, açıkerişim@TBMM
755 Montserrat Guibernau, "Nationalism and Intellectuals in Nations without States: the Catalan Case" Barcelona, 2003,in **Political Studies**: 2000 vol 48, 989-1005

hareketlerin söylemleri incelendiğinde dil meselesinin tümünde aynı oranda önem arz etmediği görülmektedir. Dilin önemi din, toprak / vatan veya sosyoekonomik faktörlerin ön plana çıkması ile azalabiliyor. Bazı hareketlerde öncül aydınlar ırk, din veya vatan algısını ön plana çıkarabilir ve ulusal söylemde dil çok daha geri plana düşebilir. Ayrıca aynı hareketler dönemsel olarak da farklı sembolleri ön plana çıkarabilmektedir. Dünya konjonktüründen bağımsız olmayan hareketler, dünyada gelişen sosyal siyasal dalgalanmalardan etkilenerek, uluslararası kabul görecek, dönemin ruhuna uygun bir söylem geliştirebilirler. Bu bağlamda 1990'larda Kürt hareketinin siyasal söylemi incelendiğinde Kürt dilini geliştirmek ve asimilasyondan korumak için gözle görülür bir strateji geliştirmediğini gözlemlemek mümkündür. Ayrıca hareketin söylemine bakıldığında yaratılmak istenen politik kimliğin bileşenlerinden birinin Kürtçe olmadığını ve Kürt kimliğinin Kürtçe üzerinden kurulmadığını söylemek de mümkün. Hareketin 90'lar boyunca çıkan yayımlarına bakıldığında sık sık "düşürülmüş", "zayıf" Kürt'ten yeni bir Kürt kişiliği yaratmaktan bahsedildiği görülmektedir. Ancak tarif edilen bu "iyi Kürdün" özellikleri arasında Kürtçe konuşmak, Kürtçe okumak veya yazmak dile getirilmemektedir.

> Halkımızın kimliksizliği, yaşamayı unutmuşluğundan kaynaklanıyor. (…) O kadar kaypak kişilikler söz konusu ki, bukalemun gibi ortama ve görünüşe göre renk değiştiren, zayıf ve şekilsiz olan, sahteliğe kendini hazır tutan bu kişiliklerin tanımlanması bile zor. Bu durumdan yaşanılır bir insan tanımına ulaşmak istedik ancak işin içinden çıkmak zor.[756]

Daha sonra değinileceği gibi 2000'li yıllarda Kürtlerin hak mücadelesinde olmazsa olmaz hale gelen dil meselesi 1990'lı yıllarda hâkim siyasetin ajandasında yok gibidir. Yapılan sayfalarca çözümlemelerin dili Türkçedir ve Kürtlerin Kürtçe konuşması gerektiğine dair vurgu öncü aktörlerce dile getirilen temel bir argüman değildir.

> Kürt bireyi, toplum ve tarih dışına itildiği, inkârcı ve imhacı bir tarih yaşatıldığı için burjuva anlamda bile bir birey kimliğini edinemedi, birey yaşamını tatmadı.(…) Her kim ki ülkemizde, eski Kürt bireyini, birey tipini yüceltiyor ve savunuyorsa, o, uşaklık ve düşkünlüğün, inkârcılığın, kişiliksizliğin, onursuzluğun teorisini yapıyordur. (…)Yeni tipte bir toplum, bu bağlamda yeni kişilik, insan tipi yaratma hareketidir UKM. (…) ulusal devrimci bir kimlik geliştirme, onurlu ve kişilikli bir birey tipi yaratma kavgasının kendisidir. (…) Düşürülmüş, tanınmaz hale getirilmiş, sömürgeci ve feodal aşiretçi yapıların oyuncağı haline getirilmiş Kürt bireyinin ayakları üzerine dikilmesi, yani sürüngenlikten kurtarılması, onurlu ve saygıdeğer bir kişilik, özgür bir birey konumuna yükseltilmesi ancak mücadelemiz sayesinde olabilirdi.[757]

---

[756] Akan Irmaklar Olacağız, **Serxwebûn**, Şubat 1995, sayı:158, s:3
[757] M. Can Yüce, "Birey ve Örgüt", **Özgür Halk Dergisi,** Aralık 1990: İstanbul, sayı:2, s:47

Özgür Halk, *Serxwebûn*, *Özgür Gündem*, *Azadiya Welat* gibi hâkim Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen yayınlarda bu hareketin siyasi söylem üreten aktörlerinin yazılarında yukarıdaki gibi alıntılara sıkça rastlanmaktadır. Bu aktörler yürütülen mücadelenin düşürülmüş, tanınmaz hale getirilmiş Kürt bireyinin onurlu ve saygıdeğer bir kişilik, özgür bir birey konumuna yükseltilmesini amaçladığını söylerken politik bir Kürtlük kurmakta, ancak kurtarılmış Kürdü dil üzerinden kültürel olarak tanımlamamaktadır.

Bu yayımlarda tek tük de olsa dilin ve dil üzerine yapılacak çalışmaların önemine vurgu yapan yazılar siyaset kurucularınca değil de daha çok gazeteci, yazar ve aydınlarca yazılmıştır.

> (…) kültür alanındaki dağılmışlığımızın temeli, politik dağılmışlığımızdır. Dilimizin konuşma dilinde yaygın, yazı dilinde yok denecek kadar az kullanılmasının asıl nedeni, Kürt ülkesinin politik alanda teslim alınmış olmasında aranmalıdır. (…) bunu göz ardı etmeden Kürt dili ve kültürüyle ilgilenenlerin gelecek adına hızla toparlanmaları ve yine geleceğin dokusunu oluşturacak kurumlarda bir araya gelmeleri kaçınılmaz bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır.[758]

Yukarıda alıntı yapılan yazara dair bir ironiden de bahsetmek gerekir. Gazeteci, roman ve köşe yazarı Hasan Bildirici sözü geçen yazısında Kürt dili üzerine çalışmaların eksikliğinden bahsederek, bu alanda çalışanları, otorite olamamak, alanı dağıtmak ve yetersiz kalmakla itham etmektedir. Yıllar sonra aynı yazar, sosyolog İsmail Beşikçi tarafından, romanlarını ve yazılarını Türkçe yazmakla eleştirilmiş ve bu şekilde Kürt diline ve edebiyatına hizmet etmemekle itham edilmiştir.[759]

1990'larda siyasi aktörler dile sahip çıkılmadığı konusunda kendilerine yapılan eleştirileri de milliyetçilik olarak tanımlamaktadırlar.

> (Kürtlerin) dört lehçeye bölünmüş dilleri, gerçek anlamda bir dil birliğini yansıtıyor mu? Dil birliğine yatkın bir eğilimi var.(…) Bu nesnel ve bilimsel saptamalarımızla Kürdistan uluslaşma sürecini ve bunun belli başlı dinamiklerini anlatmaya çalışıyoruz. Öte yandan reformist milliyetçi Kürtleri bizim bu gerçeği küçük görme "inkârcılara taviz" vb. biçimlerde tanımlayabilirler. Zaten onlara göre, 1970'li yıllarda Kürtler uluslaşıyordu. Kürtler ulustu; gelişen kapitalizm bizi uluslaştırıyordu. Onlarda resmi-inkârcı ideoloji ve solun sosyal-şoven tezleri, tersten milliyetçi tepkilere yol açmıştı. Oysa Başkan Apo, inkârcılığa ve milliyetçi

[758] "Hasan Bildirici, Kültür ve Politika İlişkisi Üzerine", **Özgür Halk Dergisi,** Kasım 1991: İstanbul, s:81
[759] İsmail Beşikçi, "Kürt Edebiyatı Üzerine", **Ufkumuz Haber,** 6 Ağustos 2009, http://www.ufkumuzhaber.com/kurt-edebiyati-uzerine-2108yy.htm (son erişim, 2.9.2019)

> tepkimelere sapmadan acımasız bir Kürt ve Kürdistan eleştirisiyle işe başladı. Gerçekliğe bu devrimci yaklaşım gelişmenin sürekli motoru oldu.[760]

Yazar yazısında Kürtlerin ulus inşa sürecinde olduklarını ancak gerçek anlamda ulus inşasının devrimci hareket sayesinde mümkün olacağını dile getirerek, kendilerini Kürt halkının –dil gibi- değerlerini küçük görmekle suçlayanları milliyetçilikle itham ediyor. Dilin tekleşmesi ve kurumsallaşıp ulusal bir dil olması için de Fransa örneğinde olduğu gibi bir siyasal irade olması gerektiğini ve bunun da devrimle mümkün olacağını ekliyor.

Hareketinin 1990'larda Kürtçeye dair yaklaşımını hareketin lideri aşağıdaki gibi özetlemektedir.

> Bütünüyle edebiyat Kürt diliyle olmalı diyenler var, bir de hiç önemli değil gibi bir yaklaşım gösterenler vardır. Benimki biraz orta yolu esas alıyor. Bana göre Kürt edebiyatı da uzun bir süre hâkim ulus ağırlıklı dillerle yürütülecektir. Kurtuluş işi sağlandıkça, ilerledikçe yavaş yavaş Kürt dili devreye girecektir. Bu artık istemesek de mevcut sömürgeci oluşumun gerçekleştirdiği bir objektivitedir. Objektif bir realite istesek de başka türlü yapamayız. Hemen Kürtçe yaz diye dayatmada bulunmakta mümkün değil. Çünkü yazacak konumda değiller. Kaldı ki, Kürt dili henüz güçlü bir edebiyat dili haline gelmemiştir. (…)Çünkü Kürt dilinin kendisi bir katliamı yaşıyor. Kürt dilinin kendisi edebi dil haline getirilmemiş, ulusal bir zemini geliştirememiş, benimsememiş. Yüzde elliden çok herkes yabancı, hâkim ulus diliyle konuşuyor. Kürtçenin kendisi ulusal dil durumuna henüz gelememiş, bu bir realite. Yazsak Kurmanciyi Zaza, Soran anlamaz. Dolayısıyla ulusal dil üzerinde yoğunlaşmak gerekiyor. Ulusal dil ise bir süreç işidir.[761]

Bu değerlendirme 1997 yılına ait ve bu yıllarda sözü edilen her üç varyantta da bir literatür oluşmuştur. Kendisiyle yapılan ve daha sonra yayımlanan bir söyleşisinde dilde devrim olması gerektiği konusunda bir görüşe cevaben şunları dile getirmiştir:

> Eskiden ille de dil diyorlardı, bazıları bunun için örgütlenme yapıyordu. "Dil özgürleşmeden, Kürtlük olmaz" diyorlardı. Dilsiz kürtlük olmaz, ama dille de Kürtlüğü özgürleştiremezsiniz. (…) Kürt dilinin, kültürünün özgürleşmesinden önce, Kürtlüğün özgürleşmesini istiyorum. Bunun için bu adımlar atılıyor. Kürt özgürleşirse, dil ne olursa olsun özgürleşir. Kişi özgürleşmeden ne kadar dili özgürleştirdim dese de bu doğru olmaz. Neden? Çünkü dil Kürtlüğe bağlıdır. Kürtlük olmadan dil, kültür başkasına ait olur. Kürtlük özgürleşirse, dil de özgürleşir. [762]

---

[760] M. Can Yüce, "Ulus ve Kürt Uluslaşması", **Serxwebûn**, Haziran 1996, sayı:174, s.8
[761] Abdullah Öcalan, "Devrim Sürecindeki Edebiyat ve Aydın", **Serxwebûn**, Nisan 1997, sayı: 184, sayfa: 20
[762] Abdullah Öcalan ile söyleşi, (1997), ss:186-187

Burada pek çok milliyetçi hareketten farklı olarak ulusun söylemsel inşası dil üzerinden değil de özgür Kürt bireyi üzerinden yapılıyor ve dilin ulusallaşması tali bir mesele olarak görülüyor. Ulusun söylemsel inşasında dilin başat unsur olarak kurgulandığı pratiklerde "dilin ölümü ulusun ölümüne eşdeğer" iken; burada tersi bir ilişki geliştirilmiştir.

> Kürtçe olmadan olmaz, fakat bazı durumlar insandan sürat ister. Bazı şeylerin çabuk öğrenilmesi istenir. Kürtçeyle yaparsanız bir ayda öğrenemediğinizi, Türkçeyle bir ayda öğrenebilirsiniz. Sebeplerden biri bu. (…) Biz devrimimizi Türkçe diliyle yapıyoruz. Türk dili, adeta bizim için büyük bir silah olmuştur. Biz de bu silahla düşmanı vuruyoruz. (…) şimdi ateş gibi yakıcı sorunlarımız var; ülke özgürlüğü, ülke bütünlüğü, halk bütünlüğü nedir, sorulan soru budur. (…) Başımı bile kesseniz Kürtçe iyi yazamam. Bu değer vermiyorum anlamına gelmez, ama şimdi zamanı değil. [763]

Bu aslında hareketin eleştirildiği bir konuya verilen cevap niteliğindedir. Hareket Kürt diline gereken önemi vermemekle ve Türkçeyi örgütlenme dili olarak kullanmakla mevcut asimilasyon politikalarına hizmet etmekle eleştirilmektedir. Bu eleştiriler harekete sadece o dönemin aydınlarınca değil yıllarca geniş kesimlerce yöneltilmiştir.

> Ben Kürt hareketinin Kürtçe konusunda yeteri kadar bilince sahip olmadığını düşünüyorum. Bu anlamda Kürt dilinin gerilemesi konusunda bir ayağın da Kürt hareketinin kendisi olduğunu düşünüyorum.[764]

Deniz Gündüz'ün bu düşüncesini paylaşan pek çok aydının varlığından bahsetmek mümkün, bu aydınlar temel eleştiri olarak hareketin dilinin Türkçe olmasını ve halkın arasında Türk dili ile örgütlenmesini, halkın gözünde Kürtçeyi değersizleştirdiği ve dilin Türkçeye asimile olmasına katkıda bulunduğunu dile getirdiler.

> 2000'lere kadar, Kürt hareketi kendi içinde hâlâ ciddi bir politik dil olarak Türkçeyi kullanıyordu. Bu durum eleştiriliyordu. Hareket geniş kitlelere yayılmış, psikolojik iktidar sahibiydi. Bu iktidarın dili geniş kesimler üzerinde etkiliydi. Her ne kadar Kürtçenin de gelişmesi için katkı sağlanıyorsa da bu dönem Türkçe, Kürtler arasında yaygınlaştı. (…) O dönem Kürt siyasal hareketi, Türkçe üzerinden ciddi politikalar, kavramlar üretti, bunları okuttu. O dönem Kürtçe dergi ve gazetelerin tirajı ile Türkçe yayınların tirajı arasında dağlar kadar fark vardı. AzadiyaWelat bir politika dili oluşturmuyordu. Politika dili Özgür Ülkede oluşturuluyordu. Kürt siyasal hareketinin gücü, dilin inşa sürecini zayıflattı.[765]

---

[763] Abdullah Öcalan ile söyleşi, (1997), ss:186-187
[764] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme
[765] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme

İrfan Amida Kürt Hareketinin Kürtçe politika üretmeyip, Türkçe üreterek Kürtçenin zayıflamasına katkıda bulunduğunu belirtirken ilginç bir ayrıntı da sunuyor. Hareketin Türkçe siyasi kavramlar ürettiğini ve bunları prestijli kıldığını, dolayısıyla Kürt hareketinin kullandığı Türkçeyi kullanmanın kitlelerin gözünde ayrıcalıklı hissetme sebebi olduğunu söylüyor. Hareket bunu Kürtçe yapsaydı, prestij kazanacak olan dilin Kürtçe olacağını da ekliyor.

> 90lar bir yana, 2004-2006'lara kadar Kürtçenin Kürt hareketi içinde çok merkezi bir yer tuttuğunu düşünmüyorum. Daha çok siyasi mücadele içinde gündeme getirildi, hatta belli ölçüde araçsallaştırıldı. Genel siyasi mobilizasyonun düzeyine bakıp, bir de dil sahasındaki ilerlemeye baktığımızda, aralarında çok büyük bir uçurumun olduğunu görürüz. Burada büyük oranda, meseleyi çok önemli görmeyen, erteleyen, siyasi çözüm sonrasında halledilecek bir mesele olarak algılayan bir perspektif var. Dil nedir, Kürtçe nereye doğru gidiyor, Kürtçenin bir yok olma ile karşı karşıya kalma riski var mı, yok mu? Varsa bu risk nasıl bertaraf edilir, bunun için ne yapmak gerekir, hangi kurumsal adımları atmak gerekir, gibi meselelere kafa yorup, bunun üzerinden bir siyaset belirlemiş bir Kürt hareketi yok.[766]

Dönemin tanıkları Hâkim Kürt hareketinin dili araçsallaştırdığı ancak gereken özeni göstermediğine vurgu yapar. Özellikle 90'lardaki kitleselleşme döneminde dile yeterince önem vermemesini eleştirenler bunu dilin korunması ve asimilasyona karşı dirençli hale getirilmesi konusunda önemli bir eksiklik olarak değerlendirmektedir. Cuma Çiçek'in dil meselesinin siyasi çözümden sonraya ertelendiği fikri Öcalan'ın 90'lı yıllarda yazdıklarıyla örtüşmektedir. Cuma Çiçek gibi dil, kültür ve kimlik üzerine yoğunlaşan pek çok aydının da belirttiği gibi dille ilgili çözümler "devrim" sonrasına bırakıldığında geri de kalan dilin kurtarılması oldukça güçtür. Samî Tan da bu görüşe Cezayir, İrlanda örneklerini vererek katılıyor. Resmi bir statü veya uzlaşı sağlandığında dil için geç olabileceğine dikkat çekiyor. [767]

Milkiye Birtane 90lı yıllarda Kürt hareketi için dilin çok geri planda olduğunu vurgulayarak "Kürt hareketi öncüllerinin bilinçli bir reddedişten ziyade, kendi taleplerini, kendi düşüncelerini topluma daha iyi kavratabilmek için Türkçe kullanıyorlardı" diyor. Devamında ise "Kürtlerin büyük bir çoğunluğunun Kürtçe konuştuğunu düşünürsek, bu durumun kendiyle çelişen bir yanı var, belki de esas mesele hareketin öncül kadrolarının Kürtçe bilmemesidir" diyor.[768]

---

[766] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme
[767] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[768] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme

> Türkiye'nin Kürtleri idiler. Dolayısıyla Türkiye'nin diğer Kürtleri gibi onlar da Türkçe düşünüyorlardı, Türkçe yazıyorlardı, hâlâ da öyledir. PKK içinde, lideri başta olmak üzere, Kürtçe düşünen, Kürt gibi düşünen, sıradan halk gibi düşünen, benim dedem, senin nenen gibi, bölgede yaşayan sıradan insanlar gibi düşünen az kişi vardır.[769]

Yılmaz Ensaroğlu, lider kadroyu Kürtçe bilmemekle itham ederken, başka bir meseleye değiniyor ve "Kürtçe bilmeyen bu kadronun bu sebeple Kürt gibi düşünemediğini" söyleyerek dil ve düşünce arasında bir ilişki kuruyor.

Hişyar Özsoy dönemi takip eden pek çok kişi gibi 1990'larda Kürt hareketinin dil meselesini tali bir mesele olarak gördüğünü belirtiyor. Dönemin hızlı akan siyasetinin, boşaltılan köyler, faili meçhuller, yargısız infazlar gibi karanlık bir dönem olmasının etkisinden bahsediyor fakat esas eleştiriyi şu yönde getiriyor;

> Hareketin egemenliğe ilişkin talepleri çok net iken, kültür alanına dair talepleri çok genel geçer talepler oldu. Bence Kürt hareketinin en büyük handikaplarından bir tanesi, bunu çok uzun dönem yaşadı, kültürle egemenlik arasındaki ilişkiyi bir türlü kuramadı. Bunlar sanki birbirinden ayrık alanlarmış gibi düşünüldü. Ama kimlik, dil ve kültür meselesi, egemenlik meselesinin tam ortasında olması gereken bir tartışmadır.[770]

Özsoy, Kürt hareketinin egemenlik tanımında Kürtçenin yer almadığını dilsel ve kültürel alanın egemenlik alanının içine sindirilmediğini belirtmektedir.

Milkiye Birtane 90'lı yıllarda dil meselesini önemseyenlerin siyasal aktörlerden çok entelektüel aktörler olduğu yönünde görüş bildirmekte, siyasetin ise bunu pek görmediğini vurgulamakta. Sami Tan da benzer görüş bildirmekte; "Dilin önemini daha çok bizler gördük, siyaset görmedi".[771]

90'ların sonlarında üniversite öğrencisi olan Hacı Sayın, 90'larda gençliğin günlük dili Kürtçe iken siyaset dilinin Türkçe olduğunu ve aslında 2000'li yıllara kadar bunun abes olduğunun farkına varılmadığına dikkat çekmekte. Şu anda Kürtçe sanat, edebiyat ve siyaset yapan bir gençlik varken o zaman özellikle siyasetin Kürtçe yapılamayacağına dair bir algının olduğunu eklemektedir.[772]

Siyasal aktörlerce dilin tali bir mesele olarak ele alınması veya devrim sonrası çözülmek üzere geri planda bırakılmasının sebeplerinden biri aslında çok basit bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor; öncü kadronun politik veya siyaset dili Türkçedir.

---

[769] Yılmaz Ensaroğlu, 20.03.2018 tarihli görüşme
[770] Hişyar Özsoy 03.06.2018 tarihli görüşme
[771] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[772] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme

Bir kısmı asimile olmuş ve anadilini bilmemektedir, bir kısmının ise Türk solunun etkisi ve okudukları temel kaynakların Türkçe olması sebebiyle politik dili ve düşünsel dünyası Türkçe şekillenmiştir. Bu aktörler kendilerini Kürtçe ifade edecek duruma gelene kadar mücadeleyi geciktiremeyeceklerini ve dönemin gerektirdiklerini hızlı bir şekilde yerine getirmeleri gerektiğini ileri sürüp Türkçeye sığınmışlardır.

> Arapça da okusunlar, Kürtçenin lehçelerini de. Ama halk için bazı şeyler var ki her şeyden önce gelir. Bu ülke için, toprak için savaşımdır. Hangi dilde olursa olsun, kendin için savaşmak önemlidir. Ülke bağımsız olursa tüm lehçeler değer kazanır. Zamanla Kürt dili daha da gelişecektir. Ama Kürdistan özgürleşmezse, ne Kurmancînin, ne Zazacanın, ne de Sorancanın bir değeri vardır. [773]

Kürtçe öğrenmek, Kürtçeyi korumak, mücadeleyi Kürtçeleştirmek gibi meselelerin devrimden / çözümden sonraya ertelenmesi makro siyasetin söyleminden taban hareketine de sirayet etmiştir. Kürt dilini ve kültürünü korumak için açılan Mezopotamya Kültür Merkezi'nin zamanla politikleştiği ve asıl amacını arka plana attığından bahsedilmişti. Bu durumu ve makro söylemin tabana nasıl yansıdığını bir anekdotla aktarmak mümkün. Selahaddin Bulut 1990'ların başından beri İstanbul'da Kürtçe ve Kürtlere dair kitap satan bir kitabevinin sahibi. Kendisi 1970 kuşağı Kürt aydınlarından olup ayrıca Kürtçe roman ve öykü yazarı. Sahip olduğu kitapevi Kürtçe ve Kürtlere dair kitapların sorulacağı ilk adrestir. Dolayısıyla Kürtçenin, özellikle de Kürtçe yayıncılığın yakın tanıklarından birisidir. 1990'lı yıllarda başından geçen bir olayı şöyle aktarır:

> Japonya'da bir TV'de ve bir radyoda çalışan iki Japon buraya geldi. İkisi de çok güzel Kürtçe konuşuyorlar. Senede bir veya iki defa geliyorlar, İstanbul'dan Kürt illerine gidiyorlar, orada kendi TV ve radyoları için haber yapıyorlar. Bir gün ikisi de kitapevine geldiler, "MKM'den geliyoruz, ama bizi şaşırtan bir şeyle karşılaştık" dediler. İçeriye girdik, 3-4 masada gençler, insanlar oturuyor, herkes konuşuyor, ama herkes Türkçe konuşuyor. Hiç Kürtçe bir ses bize gelmiyor, birbirimize baktık, etrafımıza baktık, acaba yanlış yere mi geldik, ama afişler, fotoğraflar var, anladık yanlış gelmemişiz. Yakınımızda bulunan masadakilere sorduk, Kürt müsünüz, Kürdüz dediler, o zaman niye Kürtçe konuşmuyorsunuz, Türkçe konuşuyorsunuz. Biz Kürdüz, ama Türkçe konuşuyoruz, çünkü asimile olduk, dediler. Dedik ki, madem asimile olduğunuzu biliyorsunuz, o zaman niye Kürtçe öğrenmiyorsunuz, sizi asimile etmişler, o zaman Kürtçeyi öğrenin, bu asimilasyondan kurtulun. Onlar da bunun üzerine şöyle dediler: Bizim daha önemli işlerimiz var."[774]

---

[773] Abdullah Öcalan ile söyleşi, (1997), ss:186-187
[774] Selahattin Bulut, 21.04.2018 tarihli görüşme

Hâkim Kürt siyaseti açısından 1990'lı yıllarda Kürtlük politik bir kimlik olarak ileri sürülmüştür, Kürtlüğün kültürel bir kimlik olarak da geniş kitlelerce gündeme getirilmesi 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Hareketin temel metinlerinde 1990'ların sonlarına dek ulusal kurtuluş mücadelesini dil ve kimlikle sınırlı olmayan daha çok sınıf mücadelesi üzerinden okuyan bir perspektifin izini sürmek mümkün. Özellikle 80'li yıllarda yayımlanan metinlere bakıldığında dil, kültür, kimlik gibi bir kültürel okumadan çok ezilenlerin kurtuluşunun sosyalizm ve sınıf mücadelesi ile mümkün olduğu vurgusu vardır. Bu bağlamda Kürtlerin burjuvazisi ve toprak ağaları dahil tümünü kapsayan bir ulusal kurtuluş çerçevesi yoktur. Bilakis yürütülen mücadele aynı zamanda emeği sömüren ağalara ve burjuva sınıfına yani içerideki işbirlikçilere de yöneliktir.

Bu dönemde dilin hâkim siyasetin gündeminde ciddi bir yer tutmamasının bir başka sebebi ise 1990'larda asimilasyonun henüz ciddi boyutlara ulaşmamasıdır. Asimilasyonun tehlikeli bir hal alması televizyon ve internetin yaygınlaşması, okullaşma oranının artması ve 1990'larda boşaltılan köy nüfusunun büyük şehirlere taşınması ile yakından ilgilidir. İleriki bölümlerde detaylandırılacağı gibi yapılan araştırmalar Türkçe eğitimin ve büyük şehirlere doğru yaşanan göçlerin Kürtlerin Türkçeye asimilasyonunda etkili olduğunu göstermektedir.[775] Ayrıca geniş bir literatür televizyon ve medya üzerinden egemen dile maruz kalma oranının artmasının ve yine egemen dilde eğitim görülmesinin asimilasyonun seviyesini artırdığına dikkat çekmektedir.[776] Bireylerin bilişsel gelişimi eğitim yoluyla sağlanmaktadır ve bu eğitimin dili bireyin düşün dünyasını belirlemektedir. Eğitim yoluyla öğrenilen yeni kavramların anadilde karşılığını bilmemek bireyi anadilde zayıf, egemen dilde yetkin kılmaktadır. Bu durumda bireyin kendini egemen dilde ifade etmesi kaçınılmazdır. Televizyonların tüm hanelere girmesi ve daha uzun sürelerce izlenebilmesi 1990'larda özel kanalların açılıp yaygınlaşmasıyla mümkün olmuştur. Yine 1990'lar Köylerde yaşayan binlerce Kürtün devlet zoruyla ve/veya ekonomik sıkıntı ve güvenlik kaygılarıyla büyük şehirlere göç ettirilmesine tanıklık etmiştir. Kendi köylerinde dilsel

---

[775] Ergin Öpengin, "Sociolinguistic situation of Kurdish in Turkey: Sociopolitical factors and language use patterns", **De Gruyter Mouton,** DOI 10.1515/ijsl-2012-0053, IJSL 2012; 217: 151 – 180; Sosyo politik Saha Araştırmaları Merkezi**, Doğu Ve Güneydoğu Anadolu Bölge İllerinde Anadil Kullanımı Araştırması**, Ocak-2020 https://sahamerkezi.org/dogu-ve-guneydogu-anadolu-bolge-illerinde-anadil-kullanimi-arastirmasi/

[776] M.M. Gordon, **Assimilation in American Life,** Newyork: Oxford, 1964; Ilana Redstone Akresh, Douglas S. Massey, Reanne Frank, "Beyond English proficiency: Rethinking Immigrant integration", **Social Science Research**, sayı:45, 2014, ss.200-210,

olarak homojen ve izole bir şekilde yaşayan Kürtlerin, büyük şehirlere gelip yaşamını sürdürebilmek için Türkçe konuşmak zorunda kalması yine asimilasyonun hızını artırmıştır. Dolayısıyla 2000'lere gelindiğinde asimilasyonun ivmesi hızlı yükselmektedir ve bu durum Kürtlerin kimlik hakları için yola çıkan siyasetçilerin ancak ilgisini çekebilmiştir.

Yine bu dönemdeki yayımlar incelendiğinde hareket tarafından geliştirilen bir dil aktivizmi, dili korumak adına gerçekleştirilen bir seferberlik ya da diline sahip çıkma çağrısına çok fazla rastlanmamaktadır. 1980'lerde olduğu gibi dil mevzusu siyasi aktörlerce halkın mobilize olması için araçsallaştırılmıştır. Kürt halkının topyekûn imhanın eşiğinde olduğu, dilinin, kültürünün yasaklandığı, yok edilme tehlikesi altında olduğu uyarısıyla halk buna karşı mücadeleye davet edilmiştir.

Bu bölümün başında da belirtildiği gibi ulusal hareketlerin hangi sembolleri ön plana çıkaracakları ve söylemini nelerin üzerinden inşa edeceği konjonktürel de bir meseledir. Ulusal ve uluslararası dinamikler de bu süreçte etkilidir. Sosyalist blokun henüz çökmediği 80'lerde ulusal kurtuluş mücadelelerini sosyalist perspektiften kurmak daha anlamlı gelirken, bu bloğun çökmesi ve özellikle Sovyetler Birliğinden umudun kesilmesi süregiden ulusal hareketleri etkilemiştir. 70'lerin sonunda tarih sahnesine çıkan PKK için de durum böyledir. Dil ve kimlik haklarını ön plana çıkaran bir ajanda oluşturması Avrupa Birliği'nin Türkiye'de dil ve kimlik hakları ile yakından ilgilendiği 2000'li yılları bulacaktır.

Dil seferberliği çağrılarının siyasi hareketin öncüllerinden çok dilin korunmasını Kürtlerin varoluşuyla direk ilişkilendiren aydınlarca yapıldığını gözlemlemek mümkündür. Burada aydınlardan kasıt, görüşlerini çeşitli gazete ve dergilerde dile getiren ama aktif siyasetin içinde yer almayan yazarlardır.

Kültürel Zemine Yön Verenler

> Kurdino! Zimanê xwe bêxwedî nehêlin! Li zimanê xwe xwedî derkevin![777]

Brian Weinstein, etnik ve milliyetçi hareketleri yönlendiren seçkinleri iki gruba böler; "Siyasal elitler" ve "Kültürel elitler".[778] Weinstein'e göre Politik elitler ulusal

[777] Hüseyin Deniz, "Dewlemendiya zimanê kurdî", **Welat Gazetesi,** Eylül 1992, sayfa: 10
Kürtler! Dilinizi kimsesiz bırakmayın! Dilinize sahip çıkın!
[778] Brian Weinstein "Language Strategists: Redefining Political Frontiers on the Basis of Linguistic Choices, in World Politics", **World Politics**, Cambridge University Press, 1979, sayı: 31, No. 3; ss. 345-364 Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2009993 (s.e: 09/10/2011)

hareketlerin faydasını iktidar ve servete erişim açısından tanımlarken, Kültürel elitler ise grubu, sınırlarının başlangıç ve bitiş çizgileri üzerinden tanımlar. Onun bakış açısına göre her biri farklı fakat tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Kültürel aktörler yazarlar, çevirmenler, şairler ve sözlük üreticileridir, bu aktörler standart dil olarak seçtikleri dili, kimliğin en temel tanımlayıcısı konumuna yükseltebilir. Bu şekilde faydaları artırmak için dilbilimsel olarak yenilik yapan kişiyi dil stratejisti olarak tanımlar.[779] Weinstein ayrıca, bu stratejistlerin motivasyonunun sadece sanatsal olmaktan ziyade politik olduğunu da ekler.

Kürt hareketi açısından baktığımızda da benzer bir durumu gözlemlemek mümkün görünüyor; hareketi yönlendiren politik aktörler ve hareket için gereken kültürel zemini hazırlamak için çalışan kültürel –ancak bir o kadar da politik- aktörler. Egemenlik iddiasıyla yola çıkan politik aktörler, adına mücadele ettiği halkı tanımlarken halkın dilini kullanmamayı sorun olarak görmüyor, çünkü daha makro ve politik bir tanım üzerinden ilerliyorlar. Ancak kültürel aktörler pek çok ulusal harekette görülebileceği gibi dil mevzusunu politik alanın olmazsa olmazı olarak tarif ediyor, çünkü adına mücadele edilen halkı kültürel sınırlar üzerinden tarif ediyor. Bir önceki bölümde politik metinleri incelerken 90'larda dilin ulus için acil elzem bir mesele olarak değil de çözüm/siyasal statü ya da devrim sonrasına bırakılacak bir mesele olarak ortaya konduğu görülmektedir. Ancak hâkim harekete yakınlığıyla bilinen çeşitli gazete ve dergilerde yazan ve politik karar alma mekanizmasının veya aktif politikanın içinde yer almayan bazı aydınların ısrarla dilin ulusal önemine dair vurgu yaptığını gözlemlemek mümkün. Bu aydınların bir kısmını 90'lar kuşağı da diyebileceğimiz ilk gençliğinde Kürt hareketini PKK ile tanıyan genç nesil (80'lerden devam edenler de dahil), diğer kısmını da çok parçalı Kürt hareketinin içinde 70'lerde yer almış ve 90'larda devam edenler olarak tanımlamak mümkün.

Welat gazetesinin ilk sayılarını, dile dair yazılmış köşe yazıları ve haberler açısından incelediğimizde, dilin ulusal canlanış, ulusal kimlik ve bu kimliğin sürdürülebilirliği, ulusal mücadele ve ulusal direniş açısından önemini ısrarla köşelerine taşıyan yazarların başında Amed Tigris, Hüseyin Deniz, İhsan Espar gibi daha çok 70 kuşağı diye adlandırabileceğimiz aydınların geldiğini gözlemlemek mümkün. Bu aydınlar 70'lerde aktif siyaset yapmış, 80'lerde kültürel çalışmaların içinde yer almışlardır.

[779] Weinstein, B(1979)

Örneğin Amed Tigris 80 darbesi ile yurtdışına gitmiş ve Diasporada dil üzerine çalışmalar yürütmüştür. 70 kuşağını ele aldığımız bölümde bu kuşağın aktif siyaset yaparken "dilin önemini ıskaladıklarının" daha sonraki yıllarda farkına vardıklarını alıntılamıştık. 90'larda dile yaptıkları vurguyu bu deneyimle açıklamak yerinde olacaktır. Bir kısmının Avrupa tecrübesi de yine önemli bir detaydır çünkü Avrupa'da kültürel ve dilsel hakların önemini deneyimlemişlerdir.

Amed Tigris *Welat* gazetesinin ilk sayısında Kürt aydınlarının Kürtçe bilmemesini ulusal bir felaket olarak tarif etmiştir.[780] Yine 5. sayısında dili ulusları diğerlerinden ayırt eden temel karakteristik özellik olarak tanımlamıştır.[781] Dilin önemini ısrarla vurgulayan Tigris, 21. sayıda olduğu gibi sık sık Kürt aydınlarını Kürtçeye sahip çıkmak konusunda uyarmış, bu sayıda Kürtçe okuma-yazma çağrısı yapmıştır.[782]

Yine ilk sayıda yazan Zübeyir Aydar ulusu dil üzerinden tanımlayarak, dilsiz kalmış bir ulusun ulus olmaktan çıkacağını ifade etmekte, *Welat* gazetesinin Kürt dili için önemli bir adım olduğunu dile getirmektedir. Bu sayıda İhsan Espar da Kürtçe okuma-yazma seferberliği çağrısı yapmaktadır.

Mahlas isimle yazan Gavan Koçer de köşe yazılarına sıklıkla Kürt dilinin ulusal önemini konu ediniyor. 14. sayıda "Derhal ezenlerin dilini öğrenmekten vazgeçmeli ve kendi dilimizi öğrenmeliyiz" diyerek yine bir dil seferberliği çağrısı yapıyor.

70 kuşağından olan bir başka aydın Hüseyin Deniz[783] de köşe yazılarında dil meselesi üzerine yazanlardandır. 5. sayıda Kürt yazarlara çocuklar için Kürtçe yazma çağrısı yapan Deniz, 21. sayıda "Dilinin kıymetini bilmeyen, vatanının da kıymetini bilmez" demektedir.[784] 27. sayıda yazı dili olmak için yeterli olmadığını iddia edenlere karşı, Kürtçenin zengin ve köklü bir dil olduğunu ileri sürmekte[785], 28. sayıda Kürtlere dile sahip çıkma çağrısı yapmaktadır.[786]

49'lar davasının bilinen isimlerinden Yaşar Kaya yine dil meselesi üzerine yazan aydınlar arasında yer alıyor. 29. sayıda dilin önemini " dilsiz bir halk laldir, ağzı var,

---

780 "Li ser Zimanê Welat Çend Gotin", **Welat**, sayı.1, Şubat 1992
781 "Amed Tigris", **Welat**, sayı:5, sayfa:12, Mart 1992
782 A. Tigris, "Pênûs", **Welat**, sayı.21, Temmuz 1992
783 1992 yılında failin belli olmadığı bir cinayetle öldürülen Kürt gazeteci
784 Hüseyin Deniz, Welat, sayı: 5, sayfa: 14, Mart 1992
785 "Dewlemediya Zimanê Kurdî", **Welat**, Ağustos 1992, sayı:27, sayfa:10
786 **Welat**, sayı: 28, Ağustos 1992

sesi yoktur. Dil birliğin temelidir. Dilimiz onurumuz olmalı ve onu ilerletmeliyiz" şeklinde ifade ediyor.[787]

DDKO davası sanıklarından Feqî Huseyin Sağnıç *Rewşen dergisi*nin ilk sayısında dilin ulus için önemini şu şekilde ifade ediyor;

> Bir halk esir düştüğünde, dili ve kültürü de esir düşer. Esaretin sürmesi için egemenler, her türlü hileye başvurarak o halkın diline de ulaşır. Asimilasyonun etkisiyle dil ortadan kaybolunca o halkın artık kendine hayrı kalmadığı gibi uluslararası arenada da hiçbir hükmü kalmaz. Bu yüzden dünya halkları dili ve kültürü ile birleşmişlerdir.[788]

90'lı yılların özellikle ilk yarısında çıkan yayınlar incelendiğinde (*Özgür Halk*, *Welat*, *Serxwebûn*, *Rewşen*) dil meselesini ulusal kurtuluş mücadelesinin merkezine yerleştirip, bu konuyla ilgili seferberlik çağrısı yapanların ağırlıklı olarak 70 ve 80 kuşağından gelen Kürt aydınları olduğunu görmek mümkün. Bununla beraber dil üzerine çalışmalar yürütmeye başlayan bir 90 kuşağının da varlığından bahsetmek gerekir. Kürtçe ile ilgilenmeye başlayan 90 kuşağı özellikle edebiyat alanına yönelmiş ve 80'lerde Avrupa'da yeşeren Kürt edebiyatını Türkiye'ye getirmiştir.

Welat gazetesinde dil meselesini gündeme getiren yeni kuşak aydınlar bir yandan dil üzerine çalışmaları gazete üzerinden halkla paylaşıp, dili öğretmeyi amaçlamışlar bir yandan da aydınlara ve halka Kürtçe okuma, yazma ve konuşma çağrılarında bulunmuşlardır. *Welat* gazetesinin ilk sayısından itibaren, her sayının ikinci sayfasında Kürtçenin yapısına ve gramerine dair bilgiler veriliyordu.

> Gazetenin genel yayın yönetmenliğini üstlendim ve çok kısa bir zaman içinde çıkarma kararı aldık. Henüz Kürtçe yazma tecrübemiz yok, Mirhem geldi Avrupa'dan bizi epeyce rahatlattı. Gazetecilik tecrübesi yoktu fakat Kürtçesi çok iyiydi. Yazı dilini biliyordu, onun yazım tecrübesinden çok faydalandık. Sonra dil konusunda deneyimli yaşlılarımızı topladık. Feqî Hüseyin Sağnıç, Musa Anter. Onlarla da yazı dilini tartışmaya başladık, fakat Feqî Hüseyin'in yazı dili Bedirxan'ınkinden biraz farklı özellikle alfabeyi değişik kullanıyor ve bunda ısrar ediyor.[789]

Abdullah Keskin Kürtçe gazete çıkarmanın zorluklarından bahsediyor; oturmuş bir yazı dili olmamasından, dizgici bulmanın zorluklarına kadar. Avrupa'daki yazım tecrübesinin faydalı olduğunu ve Celadet'in izinden gittiklerini belirtiyor. Okurlardan gelen mektuplardan kendilerinin yazmakta zorlandığı gibi okurların da okurken

---

[787] "Gotin", **Welat**, sayı:29, sayfa:4, Eylül 1992
[788] "Zman, Çand û Gel", **Rewşen dergisi,** sayı:1, Şubat 1992, sayfa:44 (kendi çevirim)
[789] Abdullah Keskin, 20.06.2019 tarihli görüşme

zorlandığını fark ettiklerini bu yüzden bir yandan da gazeteye bir Kürtçe öğretme misyonu yüklendiğini belirtiyor. Keskin, Kürtçe yazmayı siyasi bir tavır olarak değerlendirirken "yüksek siyasetin" Kürtçenin öneminin çok da farkında olmadığını düşünmektedir.

90 kuşağının sözü edilen aydınları hâkim siyasete yakınlığıyla bilinen yayınlarda, her ne kadar yüksek siyasetçe önemsenmediğini belirtseler de, sık sık dile sahip çıkılması çağrısı yapmışlardır.

Köşe yazılarında sık sık Kürtçenin önemine vurgu yapan Abdullah Keskin 51. sayıda "Kürtlerin Türkçe konuşmayı/Kürtçe bilmemeyi marifet gibi gördüklerini, bilmediklerini" ileri sürerek "Kürtçe konuşmadıklarını, okuyup yazmadıklarını dile getiriyor. Kürtlerin Kürtçenin artık yasak olmadığını fark edip, Kürtçe okuyup yazmaya başlamaları gerektiğini" söylüyor. İki dilli bazı yayınların Kürtçenin gelişmesine katkıda bulunmadıklarını, o yayınlarda sadece öykü, şiir gibi folklorik şeylerin Kürtçe yazıldığına dikkat çekiyor. Yazar dilin ilerleyebilmesi için ekonomi, siyaset gibi konularda Kürtçe yazılmalı diyor ve tamamı Kürtçe yayınlara ihtiyaç olduğunu vurguluyor.[790]

*Rewşen dergisi*nde dil ve kültür üzerine yazan Hogir Ehmed Kürt dilini savunmanın önemini anlatan yazısında, halkı için mücadele edenlerin başta halkının dilini bilmesi gerektiğini ileri sürerken, "Kürtler kendi dillerini kullanmayarak, dile yasak koyanların işlerini kolaylaştırıyor" diyor.[791] Derginin 5. sayısının editoryal yazısında derginin işgalcilik ve gericilik karşısında Kürt dili ve kültürünü korumak için bir mevzi olduğu belirtilmiş ve Kürt aydınlarına bu mevziye sahip çıkmaları çağrısı yapılmıştır; "Her Kürt aydını dili ve kültürüne sahip çıkmalıdır".[792]

Mîrhem mahlaslı bir yazar derginin 5. sayısında ulus ve dil arasında kuvvetli bir bağ olduğunu ifade ediyor ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin dilin korunması ve sahip çıkılmasına bağlı olduğunu dile getiriyor: "Dil ve ulus birbiri olmadan yaşayamayacak iki cevherdir." Yazar dilin geliştirilmesi için güçlü bir hareketin ortaya çıkmış olduğunu ekliyor ve siyasi aktörleri dili araç olarak görmekle eleştiriyor.[793]

---

[790] "Rewş", A. Keskin, **Welat**, Şubat 1993, sayı:51, sayfa:2
[791] " Hogir Ehmed", **Rewşen dergisi,** sayı:1, Şubat 1992, sayfa:9
[792] **Rewşen dergisi,** sayı: 5, Temmuz 1992, sayfa:4
[793] "Ziman û Tarîfa Ziman", **Rewşen dergisi**, sayı: 5, Temmuz 1992, sayfa:23

1990'larda çıkan yayınlar incelendiğinde Kürt dilinin yapısı, grameri ve tarihi ile profesyonel bir şekilde ilgilenen aydınların öncülüğünde gelişen bir dil aktivizminden bahsetmek mümkün ancak bu aydınların metinleri ve tanıklıkları derinlemesine incelendiğinde bu aktivizmin kitleselleşmediği toplumsal karşılık bulmadığı yine dil aktivizminin hâkim siyaset tarafından sahiplenilmediği de açıkça görülmektedir. 1990'larda dil çalışmalarına önem verenler/aktif olarak katılanlar, Kürt dilinin yok olma tehlikesi altında olduğunu düşünen/bunun için önlem alınması gerektiğinde ısrar edenler, dilin yok olmasını ulusun yok olmasıyla yakından ilişkilendirenler siyasi aktörlerden çok, kültürel elitlerdir. Bu aydınlar elbette köken ve düşünce olarak çeşitlilik sergilemektedirler; 1970 ve öncesi kuşağının farklı politik yapılarından gelenler ve 1990 kuşağı yeni yetişen nesilden insanlar.

4.1.8 Dil Planlaması Girişimi

Kürt aydınları, enerjilerini 2000'li yıllara kadar (Kısmen 2000'li yıllarda da), Kürtçenin müstakil (Türkçenin kırık bir lehçesi olduğuna, Arapça, Farsça ve Osmanlıcanın karması bir dil olduğuna) ve yeterince birleşmiş ve kodlanmış bir dil olmadığına dair ithamlara cevap vermekle harcamışlardır. Ayrıca Kürtçenin modern zamanların ihtiyaçlarına karşılık veremeyecek kadar gelişmiş olmadığına Kürtler de inanmaktaydı. Dolayısıyla Kürt dili aktivistlerinin ilk yöneldiği dilsel pratik standart bir yazı dili oluşturmak olmuştur. Aydınların geliştirmeye çalıştığı standart yazı dilinin çoklu faydaları olacaktır; Kürtçe eğitim verebilme ve yaşamı Kürtçe kurabilmek için elverişli bir araç olacak ve Kürtçenin yüksek dilbilimsel performans gösterebileceğine dair bir sembol olacaktı. Kürtçenin hem egemenin hem de Kürtlerin gözünde rüştünü ispatlaması gerekmekteydi. Aydınlar bu yüzden standart bir dil tartışması yürütmekte, dilde ortaklaşmanın önemini vurgulamakta ve Kürtçenin dil bilgisine dair kural koyucu (*prescriptive*) bir tavır sergilemekteydi. Aydınlar iki temel dil planlaması türünden korpus planlamasının yazı dili için yeni terimler oluşturmak, dilbilgisi ve imla kurallarını tespit etmek gibi temel faaliyetlerini başlattılar.

Einar Haugen'e göre, dil planlaması çok sayıda dilsel alternatif arasından birini seçmekle başlar ki bu norm seçimi evresine denk düşer.[794] Seçilen dilsel varyantı 'norm' olarak tanıtmak, çoğu dil planlaması faaliyetinin temelini oluşturur. Bir norm olarak yerel olanlardan birini seçmek, bu varyantı konuşan insan grubunu tercih etmek

[794] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı:68 / 1966,ss. 922-935

demektir. Bu durum bu varyantı konuşan insanlara bir prestij kazandırır ve varyantlar arasında bir hiyerarşi oluşturur. Bazı ulus pratiklerinde ise yeni bir standardın inşasına rastlanmaktadır. Bu bazen birden fazla varyanttan beslenen bir üst dil şeklinde tezahür etmiş, bazen de eski, geleneksel yazılarda bulunan bir dil "ortak dil" olarak yükseltilmiştir.[795]

Kürtçede durum diğer ulusların uygulamalarından biraz farklıdır; milliyetçi hareketi yönlendiren elitlerin bağlı olduğu tek bir menşe olmadığı için XX. yüzyılın başlarından itibaren iki standart yazılı Kürtçe biçiminin ortaya çıktığını söylemek mümkün. 1898 yılında yayımlanan ilk Kürtçe gazetesi Kürdistan Kurmancî lehçesini konuşan Bedirxanî ailesinin üyelerince yayımladığı için tamamen Kurmancîydi. *Kürd Teavün ve Terakki* gazetesi, (1908), *Roj-î Kurd* (1912) ve *Hetaw-î Kurd* (1914) adlı iki dergi, siyasi cemiyetlerce Kurmancî ve Soranî lehçelerinde yayımlandı. Bunun nedeni, lider kadronun farklı bölgesel kimliklere ve lehçelere ait seçkinlerden oluşmasıydı. Bu *Jîn* dergisi için de aynıydı. Öte yandan, 1914'te Bağdat'ta yayımlanan dergi *Bang-î Kurd*, yayıncılarının lehçesi olan Soranî lehçesinde idi.[796] Hassanpour, bu konuda şöyle der; "Kural, bu nedenle, herkesin kendi lehçesinde yayımlamasıydı."

Kürtçenin standart biçimlerinden biri, Süleymaniye şehrinde konuşulduğu gibi, Kürdistan'ın güney kısımlarının Soranî lehçesine dayanan köklü bir edebi standarttır.[797] Öte yandan 1930'lu yıllarda Suriye'de gelişen dil aktivizmi, Celadet Bedirxan'ın ve etrafındaki aydınların önemli bir kısmının Kurmancî lehçesinde konuşması sebebiyle Kurmancî üzerinden şekillenmiştir.[798] Kirmanckî/Zazakî[799] lehçesinin ise yazı diline yükseltilmesi çabaları 1980'lerde Avrupa'da başlamış, daha sonra Türkiye'de ve Avrupa'da süregelmiştir. Şu anda Kürtçenin üç temel lehçesi olarak kabul gören bu lehçelerin her biri kendi yazı dilini oluşturmuştur.[800]

Dolayısıyla Kürtleri merkezine alacak bir dilbilimsel çalışmanın Kürt milletinin ortak dili olarak geliştirilmiş ve tek bir lehçeye yaslanan standart bir dilden bahsetmesi

---

[795] Haugen, E(1966), ss. 922-935
[796] Amir Hassanpour, **Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil**, 1918-1985, İstanbul: Avesta yayınları,2005, s.156
[797] Hassanpour, A(2005), s.156
[798] Celadet Bedirxan'ın Hawar Dergisi üzerinden yürüttüğü standardizasyon çalışması için bakınız R. Önen, 2012
[799] Yaygın bir şekilde "zazaca" olarak bilinen dil/lehçe için geniş bir çevrece "kirmanckî" kullanılmaktadır. Aktarımlarda orjinale sadık kalınmıştır.
[800] Bir sonraki bölümde Kirmanckî/Zazacanın dil mi lehçe mi olduğuna dair süregelen tartışmadan bahsedilecektir. Burada Kirmanckîyi Kürtçenin üç temel lehçesinden biri olarak almamın sebebi behsedeceğim çevrelerin bunu böyle kabul etmeleri ve benim bu kabul üzerinden nasıl dilsel pratikler geliştirildiğini anlama çabamla ilgilidir.

mümkün değildir. Ancak farklı lehçeler üzerinden yükselen dilsel pratiklerden bahsedilebilir. Bu pratikler zaman zaman ayrışarak zaman zaman da kesişerek ilerlemiştir. Bahsedildiği gibi dil standardizasyonu için çalışan aydınların hangi lehçeyi esas alacağını o aydınların konuştuğu lehçe belirledi. Soranî ve Kurmancî lehçelerinin Kürdistan Bölgesel Yönetiminde geçirdiği dilbilimsel pratikler bu tezin sınırları içinde olmadığı için bu pratiklere burada yer verilmeyecektir.[801] Türkiye'de Kurmancî ve Kirmanckî lehçelerinin kendi dilbilimsel sınırları içinde yazılı dile dönüştürüldüğünden söz edilebilir. 1990'lı yıllarda çıkan yayımlar incelendiğinde çift dilli yayımlar olduğu gibi çift lehçeli yayımlardan da bahsetmek mümkün. Örneğin *Welat* Gazetesi iki lehçeli bir gazete olarak yayımlanmıştır. Ancak bu iki lehçe eşit ölçüde temsil edilmemekte, haber, yorum ve köşe yazıları sayısal olarak değerlendirildiğinde Kurmancînin ağır bastığı gözlemlenmektedir.

> Bu biraz Kürtçe yazabilen aydınların ağırlıklı olarak Kurmanc olması ile ilgiliydi. Kirmanckî yazabilen aydınların sayısı çok azdı. Bu da gazetede Kirmanckînin daha az yer bulmasına yol açıyordu. Yazabilen bazı aydınlar ise bu gazetede yazmaktan imtina ediyorlardı. Mesela Kürt Enstitüsü'nde Kirmanckî masası kurulmuş, bu alanda çalışan aydınlar davet edilmiş beraber çalışalım denmiş. Fakat bu aydınlar geldiklerinde siz Kürtçülük yapıyorsunuz, Zazacayı Kürtçenin bir lehçesi gibi göstermeye çalışıyorsunuz diyerek çalışmalara katılmamışlar. Burada tabi ciddi bir fikir farklılığı var. Enstitü ve çevresi Kirmanckîyi Kürtçenin bir lehçesi olarak görüyor, ha keza *Welat* gazetesi de. O yüzden iki kurumda özellikle 1990'larda Kirmanckî yazacak veya çalışacak kişi bulmakta zorlandı.[802]

1990'lara tanıklık edenler Kirmanckînin ötekileştirilmesinden çok, imkânsızlıklar nedeniyle geri planda kaldığından bahsetmektedir. Kirmanckî üzerine önemli çalışmalar yürüten, Kirmanckî dilbilgisi kitabı bulunan Deniz Gündüz, Kurmancî yazan Kürt entelektüellerinin lehçeler arası hiyerarşi koymadıklarını bilakis, Zazacanın da Kurmancî ile birlikte gelişmesi için destek olmaya çalıştıklarını ifade eder.[803]

Kürt dili alanında çalışmalar yürüten aydınlar arasında ulusal bir dil yaratma sürecinde bir lehçenin ulusal dil olarak tayin edilmesi gerekliliği çok kabul gören bir durum değil gibi görünmektedir.

> Çağımız çok dillilik, çoğulculuk çağı. Neden çok lehçelilik de olmasın? Olması gereken tüm lehçeleri kapsayacak bir dil planlaması örmeği sunmak. Bölgesel yönetimler bu konuyla ilgili

[801] Bu konuyla ilgili bkz. Amir Hassanpour, 2005
[802] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[803] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme

> güçlendirilebilir. Bölgenin lehçesel haritasına göre eğitim dili belirlenebilir. Çok dilli ve çok lehçeli bir dil politikası geliştirilmelidir.[804]

1990'ların süreli yayımlarına baktığımızda Zana Farqînî'nin yaklaşımının izini sürmek mümkündür. *Welat* gazetesinin 50. sayısında Gavan Koçer farklı lehçelerin olmasını bir yandan Kürtlerin anlaşabilmesi önünde engel olarak ifade etse de çözümü bir lehçenin lehinde karar vermekte görmüyor. Üç temel lehçenin de standart formunun oluşturulması gerektiğine dikkat çekerek eğitimde ve resmi dil konusunda lokalin güçlendirilmesi gerektiğini vurguluyor.[805]

Bir Kirmanc/Zaza olan ve Kirmanckînin Kürtçenin bir lehçesi olduğunu savunan Haydar Diljen çok lehçeli bir yaşamın mümkün olduğuna inananlardan ve bunu Kirmanclar olarak siyasetten talep ettiklerini belirtiyor;

> Hemen hemen tüm Kürt partilerinin program ve tüzüklerine baktım. Hepsinin dil ile ilgili ortak paydası şu: Eğer Kürtler siyasi olarak kendilerini yönetir duruma gelirse, bölgelerde hangi lehçe çoğunluksa o birinci dil olacak, eğitim öğretim dili olacak, diğer lehçe ikinci dil olacak. Günümüzde tüm partilerin yaklaşımı böyledir. Olması gereken de budur. Bu yüzyılda lehçeler üzerinden de olsa tekçiliğin dayatılması doğru değildir.[806]

1990'lardan günümüze aydınların lehçe meselesine yaklaşımı bir tür polinomi savunuculuğuna evirilerek sürmüştür. Elbette ki dönem dönem tek bir ulusal dil olması gerektiğini savunanlar çıkmıştır fakat bu söylem çok rağbet görmemiştir. Bunun sebeplerinden biri dönemin artık tekçiliğin terkedilip, çoğulculuğun geliştiği bir dönem olmasıdır. Ayrıca her lehçe kendi içinde bu derece standardize olmuşken böyle bir girişim benimsenmeyecektir. Bundan da ötesi, Türkiye'de kendisini başka bir millet olarak tanımlayan Zazalar varken, onlara hayır siz Kürt'sünüz ve Kurmancî konuşacaksınız demek ciddi bir direnişle de karşılaşacaktır. Bu konuda genel kanı en temel motivasyonun çoğulculuk fikri olduğuna dairdir.

Dolayısıyla özellikle aydınlarca "farklı varyantların konuşulduğu ve eşit ölçüde değer bulduğu, hepsinin eşit şekilde tolere edildiği, sıralanmadığı veya işlevsel olarak ön plana çıkarılmadığı" sosyo-dilbilimsel bir pratik olan polinomi fikri kabul görmüştür. Bu konuda hâkim siyasete yakınlığıyla bilinen kurumların genel olarak yaklaşımı dilbilimci Samî Tan'ın 2005 yılında Diyarbakır'da gerçekleşen Kürtçe Dil Konferansı'nda dile getirdiği cümlelerde ifade edilmiştir:

---

[804] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[805] **Welat** sayı:50, 31 Ocak 1993, sayfa:10
Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme

> Kürt dilinin standardizasyonunda amacımız birleşik bir dil yaratmak değil, birbirimizi anlamamızın önündeki engellerin aşılmasıdır. Toplumsal şartlara baktığımızda farklı lehçelerden insanların birbirinden anladığını görüyoruz. Bunun için öncelikle her lehçe kendi içinde standardize edilmeli, bunu gerçekleştirirken de diğer lehçelere yakınlaştırmaya çalışılmalıdır. Yani farklı lehçelerdeki ortak yönler ön plana çıkarılmalı ve kelimelerde de diğer lehçelerden faydalanılmalı.[807]

Bu görüş konferansta pek çok katılımcı tarafından dile getirilmiştir; "Her lehçe kendi içinde standardize olursa, bölgesellikten çıkıp daha net bir hale gelirse, standart hale gelmiş lehçelerin birbirini anlama şansı daha da artacaktır.[808] Sözü edilen konferansın sonuç bildirgesinde de bu görüş aynen yer almıştır; "Lehçeler varlığını korumalı fakat standardize edilirken birbirine yakınlaştırılmalıdır".[809]

Bu görüş Kürt aydınları arasında yaygın bir şekilde onaylanmakta, hâkim Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen kurumlarca yürütülen Kirmanckî çalışmalarında pratikte de uygulanmaktadır. Bir sonraki bölümde belirtileceği gibi, bazı dilbilimci/aydınlar Kirmanckînin Kurmancîye yakınlaştırılması çalışmalarını eleştirmektedirler.

Her lehçenin kendi varlığını sürdürmesi ve mümkün olduğunca ortak yönlerinin ön plana çıkarılması üzerine farklı çevrelerce bir konsensüs oluşmuş gibidir. Bu fikir birliğinin altında yatan motivasyonun bahsi geçen lehçeleri Kürtçenin lehçesi olarak görmek olduğunu akılda tutmak gerekir. Zira itiraz edenler Zazaca/Kirmanckîyi lehçe olarak görmemektedir.

90'larda, lehçelere yaklaşım konusunda hâkim siyasetin çok somut analizlerine rastlamak mümkün görünmüyor. Dil çalışmalarının gereğinden bahseden sınırlı sayıda metinlerde tek bir lehçeye dayalı bir ulusal dilin gerekliliği vurgulanmasa da bunun tersine de rastlanmıyor. Yani tüm lehçeleri kucaklayan, lehçeler arasında egemenlik ilişkisini ret eden bir ısrar da söz konusu değildir. Kürt siyasetince 90'larda dil politikası geliştirilememesi dil planlamasına gidilmemesi nedeniyle dil meseleleri de yeterince tartışılmamış, konuya dair tartışmalar dar bir çevreyle sınırlı kalmıştır.

---

[807] Samî Tan, "Di mercên îroyîn de Derfetên Kurdiya Yekgirtî hene yan na?", **3'yemîn Rojên Wêjeyê Li Diyarbekirê / Konferansa Zimanê Kurdî, 17/18.11.2005 (**Diyarbakır 3. Edebiyat Günleri/ Kürt Dili Konferansı), Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü yy. 2006, ss.54-66

[808] Alaattin Aktaş, İstanbul Kürt Enstitüsü Yönetim Kurulu üyesi, **3'yemîn Rojên Wêjeyê Li Diyarbekirê / Konferansa Zimanê Kurdî, 17/18.11.2005 (**Diyarbakır 3. Edebiyat Günleri/ Kürt Dili Konferansı)

[809] "Encamnameya konferansa standartkirina zimanê kurdî", **3'yemîn Rojên Wêjeyê Li Diyarbekirê / Konferansa Zimanê Kurdî, 17/18.11.2005 (**Diyarbakır 3. Edebiyat Günleri/ Kürt Dili Konferansı)

> Şimdi Kürt hareketinin şöyle bir sorunu var. Kürtçe şimdiye kadar entelektüelize değildi, belli şeyleri karşılayamıyordu, ama bunlar teknik olarak halledilebilecek konular. Ben Kürt hareketinin Kürtçe konusunda yeteri kadar bilince sahip olmadığını düşünüyorum. Bu anlamda Kürt dilinin gerilemesi konusunda bir ayağın da Kürt hareketinin kendisi olduğunu düşünüyorum. Genel olarak dile yaklaşımı böyleyken, Zazacaya yaklaşımı da kötü.[810]

Siyasetin ve entelektüel hareketin bir lehçeyi üstün kılma çabasını gözlemlememek, pratikte Kurmancî lehine işleyen süreci örten bir durum değildir. Kurmancların yazım ve yayın alanındaki sayısal üstünlüğü ve Kirmanckî için pozitif bir ayrımcılığın geliştirilmemesi ya da dil konusundaki genel politikasızlık 90'larda Kurmancîyi Kirmanckîye göre avantajlı kılmıştır.

Kürtçe için norm seçimi sürecinde lehçeler arasından bir lehçenin yazı diline yükseltilmesinden çok her lehçenin bu lehçeyi konuşan aydınlar tarafından standardize edildiğini dile getirdik. Dilbilimsel varyantlardan bahsederken altı çizilmesi gereken bir mesele de farklı ağızlardır. Kurmancî ve Kirmanckîden bahsederken bu varyantların alt-varyantlarının da olduğunu akılda tutmak gerekir.

Kurmancî ve Kirmanckînin standardizasyon serüveninde belirli bir ağıza yaslanıp yaslanmadığını anlayabilmek için, dilin standardizasyonunda kodlama evresinin aşamalarından faydalanmak yararlı olabilir. Kodlama, seçilen bir dil kodu için dilsel bir standart veya norm oluşturulması anlamına gelir ve genel olarak üç aşamaya ayrılır: bir yazma sisteminin geliştirildiği grafikleme (*graphisation*), dilbilgisinin kurallarına ve normlarına karar verildiği gramerleştirme (*grammatication*) ve kelime bilgisinin belirlendiği sözcüklendirme (*lexicalisation*).

Dil planlama sürecinin önemli bir aşaması gramer kurallarının normatif formülasyonudur. Başka bir deyişle, hangi formların yeni standarda dahil olacağına karar verilir, böylece sözdizimsel ve morfolojik çeşitlilik azalır. Bu sürece gramerleştirme denir.

Kodlama, Fransızcada olduğu gibi, genellikle dil akademileri tarafından yönetilir; bununla birlikte, kodlama kimi örneklerde Kürtlerde olduğu gibi bireylerin başarısı olmuştur; bireyler, akademiler tarafından kodlamanın uygulanmasından önce,

[810] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme

kodlama girişimlerine başlamışlardır. Kurmancî lehçesi için bu süreç Celadet Bedirxan tarafından 1930'larda Suriye'de başlatılmıştır.[811]

Bazı akademisyenler Celadet Bedirxan'ın Kurmancî lehçesini Botan ağzı üzerinden standartlaştırdığını iddia etmişlerdir.[812] Ancak bu iddia Kürt aydınlarınca çok fazla kabul görmemiştir. Bu iddianın sahiplerinin, Kurmancî lehçesine dair yeterince dilbilimsel bilgiye sahip olmadıkları veya bu çalışmaları derinlemesine incelemeden yargıda bulundukları daha sonra yapılan çalışmalarda dile getirilmiştir.[813] Celadet Bedirxan'ın 1930'larda Şam'da yürüttüğü dil çalışmalarının yakın tanığı olan ve daha sonra bu çalışmaları kitaplaştıran Roger Lescot'ın kitaba yazdığı önsöz bu çalışmaları tarif eden en önemli kaynaktır. Lescot bu çalışmaya dair şunu dile getirmiştir;

> "Kuşkusuz şunu da belirtmek de yarar var. Geçmişte ve günümüzde Kürtçe hakkında doğu dilleri bilginlerince yayımlanmış pek çok kitaptan farklı olarak bu kitap bir dilin normal dilbilgisi olarak sunulmaktadır; bir diyalektoloji anketi değildir. Kitabın amacı, Celadet Bedirxan'a da yol gösteren yönetici fikre göre, her türlü bölgeci ayrılığı ve her türlü "bilgince" yenilik yapma iddialarını bir kenara iterek Kurmancînin en iyi, en doğru kullanımını saptamaktır.[814]

Daha sonra çalışmalar sırasında yürütülen metodolojiyi şu şekilde dile getirmiştir;

> Bu bakımdan bizim yöntemimiz dil olgularını, temas ettiğimiz çeşitli ağızlarda (yani en başta Türkiye Kürdistan'ında, daha az oranda Irak ve çok daha az oranda İran Kürdistan'ında konuşulan ağızlar) bulundukları gibi saptamaktan en yaygın kullanış biçimlerini kaydetmekten ve nihayet en belirgin lehçe özelliklerini ya da istisnalarını, elden geldiğince tam belirterek bütün bunlardan yararlanıp, toplu kuralları ortaya çıkarmaktan ibarettir."

Lescot yürüttükleri dilbilimsel çalışmayı, hem tanımlayıcı (*descriptive*) hem de kural koyucu (*prescriptive*) olarak tasvir etmiş, temas ettikleri farklı ağızlardan dilbilimsel normları bir araya getirerek ve tümünden yararlanarak genel dilbilgisi kurallarını tespit ettiklerini belirtmiştir. Celadet Bedirxan'ın kendisi de hakkında çıkan ve dilbilimsel çalışmalarında kendi yöresine ait varyantın ön plana çıkarıldığına dair iddiaları kendi

---

[811] Aynı dönemlerde Sovyetler Birliğinde de Kurmancî dil çalışmaları yürütülmüştür. Fakat Türkiyeli Kürtler daha çok Bedirxan'ın izinden ilerledikleri için bu çalışmanın da referansı Celadet Bedirxan'ın yürüttüğü çalışma olacaktır.

[812] Jemal Nebez, "The Kurdish Language From Oral Tradition to Written Language", Jemal Nebez sunumu, 28.11.1993 Paris: "The Kurdish language toward the year 2000". Paris Kürt Enstitüsü ve Sorbonne Üniversitesince düzenlenen konferans: http://www.rojavatv.org.uk/Kurdish_Language.pdf (s.e: 15.09.2012), Martin Van Bruinessen, "Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness", **Essays on the Origins of Kurdish Nationalism** içerisnde, der. Abbas Vali, USA: Mazda Publishers, 1980,

[813] Bu konuyla ilgili detaylı bir okuma için bakınız Ronayi Önen, , "Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943)" Yüksek Lisans Tezi, Bilgi Üniversitesi, 2012

[814] Emîr Celadet Bedir Xan, Roger Lescot, **Kürtçe Dilbilgisi (Kurmancî),** Istanbul: Doz Yayınları, 2004, s.11

dil çalışmalarından örneklendirerek cevaplar.[815] Bedirxan, bunun doğru olmadığını, kendisinin, tüm ağızlardan faydalanarak, dil bilgisi kurallarına en uygun görünen normlarda karar kıldığını ifade eder.

Kurmancînin dilbilgisi kurallarına ve normlarına karar verme süreci için ortak kanı "belli bir yöreye ait bir varyantın dilbilgisi kalıplarından çok, farklı yörelerden dilbilimsel olarak doğru olduğu varsayılan formlar üzerinde anlaşıldığı" şeklindedir. Yani oluşan standart yazı dilinde öne çıkan dilbilgisi kuralları çoğunlukla tüm yörelerin ortak kalıplarından oluşmakta yöresel farklılık gösteren bazı kalıplarda ise dilbilimsel olarak herhangi bir deformasyona uğramadığı düşünülen kalıplar tercih edilmiştir.

> Bedirxan'ın mesela Sovyet Kürtlerinden farkı biraz böyle. Sovyet Kürtleri de yazılı geleneğe sahipler ama onlar daha çok Serhat ağzını temel aldıkları için bugün çok rağbet görmemişler. Bedirxan Mümkün olduğunca farklı ağızlardan kuralı derleyip toparlıyor, sistematik hale getiriyor, onu yazılı dile sokuyor. [816]

1980'li yıllarda Avrupa'da özellikle Paris Kürt Enstitüsü tarafından, Celadet Bedirxan'ın çalışmaları üzerinden Kürtçe yazı dili için bir altyapı oluşturulmuştur. Yani 1990'larda standardizasyon çalışmaları sıfırdan başlamamış, bu altyapıya katkılarla ilerlemiştir. Dilbilimci Samî Tan'ın aktardıklarından Türkiye'de ilk Kürtçe yayımların çıktığı dönemde farklı çevrelerin bir araya geldiği ve imla kurallarının tartışıldığı toplantılar düzenlendiği anlaşılmaktadır. Benzer şekilde Nûbihar Dergisi yayın yönetmeni Süleyman Çevik de o dönemde toplantılar düzenlendiğini bazı imla konularında ortaklaşma sağlanmaya çalışıldığını dile getiriyor;

> Biz Kürtçe yayıncılığa yeni başlıyorduk, fikirlerine danışmak için de, fikirlerimizi paylaşmak için de diğer yayınevlerine gidip geliyorduk. Belki onlarca toplantı yaptık. Bütün Kürt yayınevleri bir araya geldik. Bir alfabedeki sorunları tartıştık, harfleri nasıl yazacağımızı tartıştık, defalarca tartıştık, birtakım kararlar aldık, özellikle 'i' ve 'î' harflerini Türkçe gibi yazmaya karar verdik. Fakat bu karar daha sonra kimse tarafından uygulanmadı ve Celadet Bedirxan'ın alfabesi esas kaldı.[817]

Alfabede ortaklaşamamanın sebebi *Çira* dergisi tarafından 1997 yılında çıkan sayısında dosya konusu yapılmıştır. Bu konuyla ilgili Kemal Burkay şunları dile getirmiştir:

---

[815] "Zaravayê Cizirê", **Ronahî**, ,sayı: 20, s.14
[816] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[817] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

> Ben kendim, Kürtçede her zaman Celadet Bedirxan'ı esas almışımdır. Hem alfabede hem de dilbilgisinde onun koyduğu temelin üzerinden ilerlemişimdir. Bizim yayımlarımızda kullandığımız alfabede onun önerdiği alfabedir. Biz sadece "ı" ve "i" seslerinin Türkçede olduğu kullanılmasından yanayız. Bu şekilde Türkçe eğitimden geçmiş Kürtlerin bu alfabeye adapte olmaları daha kolay olacaktır. Tek sebebimiz bu. (…) Bu konuda ayrıca inatçı da değiliz, birlik sağlamak için şapkalı "i"de kullanabiliriz. Ama ya biz şapkalı kullanmaya başlayınca onlar diğerine geçerlerse?"[818]

Bu tartışmalar *Rewşen dergisi*nde de görülmektedir. İlk sayısında derginin amaçlarının sıralandığı giriş yazısında mevcut yayımlarda farklı yazı stillerinin kullanıldığına dikkat çekiliyor ve bu farklılıkların bir an önce ortadan kaldırılıp, ortak bir yazı dili üzerinden, ortak bir ulusal dilin inşa edilmesi gerektiği belirtiliyor.[819]

Tanıklıklardan ve yayımlardan anlaşıldığı kadarıyla en fazla tartışılan konulardan biri alfabe meselesiydi. Hemen hemen tüm çevreler alfabeyi Celadet'in uyarladığı haliyle kabul etmekle birlikte 'i' ve 'î' seslerinin Türkçede olduğu gibi 'ı' ve 'i' şeklinde yazılması gerektiğine dair öneriler ön plana çıkmakta.[820] Bunu savunanlar bu sayede Türkçe okur-yazarların Kürtçeyi daha rahat okuyacaklarını ileri sürmekte. Hatta bazı yazarlar ve yayınevleri bunu bu şekilde yazmaktalar. Türkçe alfabeye yakınlaştırılması çağrısına karşı çıkanlar ise Türkçenin etkisinden kurtulmanın, Kürtçenin kendi dil fonetiğinden yola çıkılmasıyla mümkün olacağını savunmaktadırlar.[821] Yine 1980'lerde Avrupa'da gelişen literatürün de sahiplenilmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.[822]

Welat gazetesi ve *Rewşen dergisi*nde sık sık yazı dilinin ortaklaşması gerektiğine dair yazılar yazılmakta, çoğu zaman İstanbul Kürt Enstitüsünün bunun öncülüğünü yapması gerekliliğinden bahsedilmektedir. Zaman zaman yazarlar Kürt dili konusunda bir otoritenin olması gerektiğini dile getiriyorlar ve bu konu da çağrı yapıyorlardı.[823] Tanıklıklardan bu çağrılarda otorite olması yönünde çağrı yapılan İstanbul Kürt Enstitüsü'nden çok Welat Gazetesinin standart dilin oluşmasında etkili olduğu gözlemlenmektedir.

---

[818] Kemal Burkay ile görüşme,"Li ser hin pirsen gramera Kurdî hevpeyvîn", Çira Dergisi (İsveç'te Kürt yazarları Derneğinin Dergisi), sayı:11, 1997
[819] **Rewşen dergisi,** Şubat 1992, s.4
[820] "Alfabeyek Çawa", İbrahim Genç, Rewşen dergisi, Şubat 1992, s.27
[821] "Türkçe Alfabeden Kurtulmalıyız", S. Reving, **Rewşen dergisi,** Ağustos 1992, sayı:6, ss: 5-10
[822] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme
[823] **Welat Gazetesi,** 25 Nisan 1992, sayı:10, s:12

> Enstitüde ne yapıldığı çok önemli değil. *Welat* gazetesinin çıkması için mecburen bir imla kuralına ihtiyacımız var, PKE'nün *Kurmancî* dergisine bakıyorduk. Ya da *Nûdem* dergisine bakıyorduk. Ya da İsveç'te Haydar Diljen'in çalışmalarına baktık. Bu anlamda dilin gelişmesi açısından *Welat* gazetesi daha etkili oldu, Kürt Enstitüsü kabul gördü, ama pratikte öncülüğü *Welat* yaptı, çünkü günlük olarak yazıyorsun, terminolojiyi bulmak zorundasın. Enstitünün terminoloji oluşturması için bekleyemezsin. Her gün sorunlara çözüm bulmak zorundaydık, süreçte pek çok sözcük türettik.[824]

Bu alıntı 1990'lı yıllarda dilin gelişmesini aktarması açısından önemlidir. Kürtçe kitaplar ve aylık dergiler, İstanbul Kürt Enstitüsünde yürütülen çalışmalar yazı dilinin gelişmesinin önemli ayaklarını oluşturmaktadır. Fakat haftalık çıkan bir gazetenin dile çok daha acil ihtiyacı vardır. Aylık ya da iki ayda bir çıkan bir dergide bir kelime için araştırmaya vakit vardır ama birkaç gün içinde çıkacak gazetede yazacağın yazıda veya haberde kullanılacak kelimelerin bulunması bu gazete çalışanlarının bir tür dil kurumu gibi çalışmasına yol açmıştır. Bu, tanıkların Welat gazetesini bir okul gibi tanıtmasında önemli bir sebeptir.

Dönemin tanıkları çıkan yayımların Celadet Bedirxan'ın attığı temel üzerinden ilerlediğini belirtmekle birlikte az da olsa Celadet'ten ayrıldıkları meselelerin de olduğunu dile getirmektedir;

> Pratikte Celadet Bedirxan'ı temel aldık ama bazı detaylarda ondan ayrıldığımız oldu. *Welat*'ta bu alanda çalışan insanların yazıları, makaleleri geliyordu, değerlendiriliyordu, yayımlanıyordu. Berlin Kürt Enstitüsü, Baran Rızgar'ın kitabı, İsveç'te yayımlanan *Nûdem* dergisi gibi yayımları değerlendiriyorduk. Avrupa'daki çalışmalara baktığımızda Paris Kürt Enstitüsü'nün kurulması, Kirmancî ekolü, bunların yaptığı çalışmalar, İsveç'teki çalışmalar, hepsi birbiri ile bağlantılı, birbirine yakın, çıkan yayımlar da birbirine yakın. Daha sonra 90'larda Türkiye'de başlayan çalışmalar da biraz bu çalışmaların izdüşümü gibi. Sonuçta bu yayımların bir kısmı önce Avrupa'da çıkıyor sonra Türkiye'de yayımlanmaya başlıyor. O yazılı gelenek özellikle Bedirxan'ın koyduğu kurallar, önemli ölçüde kabul görmüş, ama süreç içinde ihtiyaca göre belli bir değişim de yaşanmış. Bu farklı ekoller, bir kolu Welat-Rewşen ekolü, Nûbihar ekolü, PSK çevresi, Avrupa'da Nûdem ve PKE, bunlar bir iletişim içinde oldukları için kendi doğallığında belli bir standartlaşma yaşandı. Ve bir standart ortaya çıkmıştır.[825]

[824] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[825] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

Celadet'ten alınan gelenek belli bir süreçten geçerek günümüzde kabul gören standart dile dönüşmüştür. Bu konuyla ilgili tüm görüşmeciler bu süreci besleyen kaynakları yukarıdaki şekilde işaret etmiştir.

Tanıklıklar 90'lı yılların Kürtçenin yazı diline dönüşmesinde önemli bir dönem olduğunu göstermekle birlikte, esasen dönemin aydınlarının Celadet Bedirxan tarafından temeli atılan ve daha sonra Avrupa'da aydınlarca kullanılıp kısmen geliştirilen yazı dilini kendilerine esas aldıklarını gösteriyor. İmla konusunda ufak ayrışmaların olduğu ve bunun 90'lı yıllar boyunca tartışma konusu olarak sürdüğünü de gözlemlemek mümkün. Özellikle alfabede birkaç sesin simgesi olarak kullanılacak harflerin seçimi, edatların varyantları arasında tercihte bulunulması ve bazı eklerin birlikte veya ayrı yazılacağı gibi konularda ihtilaflar mevcut. Bu ayrışmalarda son noktayı koyacak bir otoritenin olmaması farklı çevrelerin yayımlarında farklı imla kurallarına rastlamayı mümkün kılmakla birlikte bunların çok da fazla dikkat çekmeyecek ufak şeyler olduğu belirtilmiştir.[826] Bu ihtilaflar 2000'li yıllarda azalmakla birlikte sürmüştür. 2018 yılında pek çok dilbilimcinin katılımıyla gerçekleşen bir çalıştayın sonucunda bu ihtilaflara nokta konulmak istense de kamuoyunca belli bir dirençle karşılaşmıştır.[827] Dolayısıyla detaylarda gizli bu ihtilafların henüz sürdüğünü söylemek mümkündür.

Sözcüklendirme, inşa edilmekte olan yazı dili için uygun bir kelime bilgisinin seçilmesi ve yayımlanması anlamına gelir. Sözcüklendirme sıklıkla yabancı kökenli kelimelerin dışlanmasını amaçlayan kesin eğilimlerle karakterize edilir. Bu sürecin birkaç ayağı vardır. Öncelikle dilin komşu dillerden ayrılmasını sağlamak amacıyla bu dillerden ödünç alınan kelimelerin yazılı dilden çıkarılması eğilimi bu sürecin önemli bir yönelimidir. Bu kelimelerin yerine mevcut ise anadilden kelimeler ön plana çıkarılır, değilse literatür oluşturmak adına dilden yeni kelime türetilir. Bu yönelim korpus planlamasında aşırı saflığa neden olabilir. Saflaştırma çalışmaları, bu dilin konuşulduğu tüm coğrafyadan kelime derleme/toplama çalışmalarıyla birlikte yürür. Bu bağlamda aydınlar sözel literatürden, klasik eserlerden faydalanır, bu eserlerde geçen fakat dilde kaybolmaya yüz tutmuş veya komşu dillerden alınan kelimelerle yer değiştirmiş kelimeler tespit edilir, sözlüklere ve yazılı eserlere eklenir. Bir yandan da farklı ağızlarla konuşanlardan farklı kelimeler toplanır. Aynı zamanda kelimelerin

[826] Bunlar daha çok dille uğraşanların fark edebileceği, meşgul olacağı sıkıntılar, problemler, ya da çelişkilerdir. Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme

[827] Bu konuya ileriki bölümlerde yeniden değinilecek.

farklı varyantları arasında dilbilimsel tercih yapılarak yazı diline geçirilir. Örneğin Kürtçede 'böyle' anlamına gelen bir kelimenin 'halo', 'wilo', 'ilo', 'hilo' gibi yöresel varyantları mevcuttur.[828] Bu varyantlardan hangisinin 'etimolojik olarak doğru kabul edileceği' karar vericilerin üstlendiği görevlerden biridir.

Sözcüklendirme meselesinde Kurmancînin serüvenine bakmak bu aşamada bu lehçenin herhangi bir yörenin ağzıyla sınırlı olup olmadığını anlama çabamızda son durağımız olacaktır.

Öncellikle Celadet Bedirxan'dan başlamak yine daha doğru olacaktır. Bedirxan, Hawar dergisinin ilk sayısında Kürtçenin iki temel sorunu olduğunu belirtiyor; bazı kelimelerin kayboluşu ve bazı yabancı kelimelerin dile geçmesi. Bazı kelimelerin tamamen kaybolduğundan, bazılarının sadece bazı lehçe veya ağızlarda kaldığından, bazılarının konuşma dilinde olmadığı fakat sözlü edebiyatta mevcut olduğunu dile getiriyor ve kendilerinin bu kelimelerin peşinde olduğunu ekliyor. Yayımladıkları dergide farklı ağızlardan, yörelerden, sözlü edebiyattan elde ettikleri kelimeleri okurlarıyla paylaşacaklarını, herhangi bir kelimenin dilde karşılığı yoksa kelime üreteceklerini ve bunu da paylaşacaklarını ifade ediyor. Akabinde okurlarına seslenerek kendilerine bu konuda yardımcı olmalarını istiyor. Bildikleri kelimeleri kendilerine ulaştırmalarını, derginin sözlük kısmında yayımlayacakları kelimelerin eş anlamlılarını biliyorlarsa bunları da onlara ulaştırmalarını istiyor. [829]

Bedirxan'ın yayımladığı dergiler incelendiğinde Celadet'in sözcüklendirme anlayışının dili aşırı saflaştırma eğilimi taşımadığı, fakat komşu dillerden gelen kelimelerin Kürtçe karşılığı varsa, Kürtçesinin kullanılması gerektiğini savunduğu açıktır. Yine kapsamlı bir analizle yazılarında kelime dağarcığı açısından kendi yöresinin ağırlığı hissedilse de kendisinin farklı lehçe ve ağızlarda gizli kelimeleri araştırıp bulmaya çalıştığı ve ulaşabildiklerini yazı diline sokmaya çalıştığı çok açıktır.[830]

1990'larda gelişen yazı diline ise söz bilimsel olarak bazı yörelerin damgasını vurduğuna dair iddialar mevcut. Özellikle Mardin, Diyarbakır ve Urfa'nın yazı dili üzerinde sözcük bilgisi açısından egemen olduğu iddia edilmekte;

---

[828] Bu kelimenin farklı varyantı olduğu gibi pek çok eşanlamlısı da vardır; 'wisa', 'wenî', 'werê' vs.
[829] "Armanc, awayê xebat û nivisandina Hawarê", **Hawar** sayı: 1, ss. 1-2
[830] Bu konuyla ilgili detaylı bir analiz için bakınız, Ronayi Önen, 2012

> Standart dilden bahsederken bazı bölgelerin ağırlığından ancak sözcük bilgisi açısından bahsedebiliriz. Fonetik olarak hangi bölgeye daha yakın, sözcüğün telaffuzu hangi bölgeye daha yakın, en çok şu bölgelere daha yakın; Mardin, Nusaybin'e kadar, Cizre'ye varmıyor, Batmana kadar, Bitlis'e varmıyor, Bitlis biraz daha farklı. Diyarbakır ve çevresi, ilçeleri, Urfa'nın bir kesimi, Suruç, Viranşehir. Ama mesela Adıyaman, Malatya daha çeperde kalıyor. Bu alanda çalışma yapanlar açısından bir ağırlıkları olsa da, o bölgenin fonetik yapısı, sentaks yapısı, morfolojik yapısı, özellikle fonetik çok önemli, sözcüklerin telaffuzu, sözcüklerin seçimi önemli. Her farklı bölgenin farklı sözcükleri, farklı isimlendirmeleri var. Bunların yazılı dile girmesi de önemli. Hangi bölgeden yazan, çizenler varsa ağırlıktaysa onlar bir renk veriyorlar, bunun istisnası Adıyaman, Malatya, Maraş bölgesinden yazarlar. Kendi Kurmancîleri veya telaffuzundan çok, yazılı dili esas alıyorlar. Kendi bölgesinin telaffuzunu değil, diğer bölgelerin telaffuzunu esas alıyorlar. Kendisini daha çok dışarıda sayıyor. "Bizimki gerçek Kürtçe değil, biraz değişik Kürtçe" argümanları öne çıkıyor.[831]

Yazı dilinde bazı bölgelerin sözcüklerinin daha belirgin olma sebebinin yazarların daha çok bu bölgelerden gelmesi olduğu düşünülüyor;

> Gramer kitabı, eğitim öğretim materyali hazırlayanlar, ister istemez kendi şivesini kelime dağarcığı anlamında yansıtabilir. Yani mesela 'konuşma' fiilinin Kürtçede birden fazla karşılığı vardır. Tüm eşanlamlılarını kitaba almaya çalışsa da kendi yöresinde kullanılanı kitap içinde fark etmeden daha sıklıkla kullanabilir. Yazarların veya aydınların yazı diline yöresel etkisi ancak kullandığı sözcüklerin sıklığından görülebilir, gramer kuralı olarak değil. Yani farklı yörelerde farklı karşılıkları olan kelimelerden hangisini kullandığı ve bunu kullanma sıklığına bakarak yöresel etkiyi görebilirsin. Bu da biraz normal, çünkü müellif nereliyse, o yörenin sözcük dağarcığının etkili olma olasılığı daha fazladır.[832]

Süleyman Çevik, Kürtçe yazı dilinin belli bir yöreye ait olduğunu düşünmediğini ama sözcüklerde az da olsa Mardin ve Diyarbakır'ın ağırlığı olduğunu düşünüyor. Adıyaman, Malatya yöresindeki Kürtçe kelime hazinesinin çok zengin olmasına rağmen yazılı dile çok dahil olamadığını, bu durumu yazı diline o yöreden katkının sınırlı olmasına bağlıyor; "O bölgeden olup yazan arkadaşlar da kendi kelimelerini Kürtçe yazı diline aktarmamışlar."[833]

> Kürtçenin kendi içinde de zaman içinde değişiklikler oldu. Mesela 1900'lerin başındaki Kürtçe literatür bir dönemdir. Daha sonra 1970'lerden 80'lere kadar yayımlar çıkarıldı, o bir dönemdir. Daha sonra 1984'te Paris Kürt Enstitüsü'nün kurulması ile oradan yeni bir dalga geldi, yayımlar çıktı. Bunların hepsi farklıydı. Evet, kaynakları Bedirxan idi. Ama farklılıkları da vardı. Paris Kürt Enstitüsü'nde epeyce farklılıklar tartışıldı, *Hêvî* dergisi vardı, orada

[831] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[832] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[833] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

tartışıldı. Bence o zaman epeyce çeşitlilik vardı. Daha sonra 90'lardan 2000'lere doğru Mardin civarının ağırlığı oldu. Buna yön veren, çalışmaları sürdüren arkadaşlar örneğin Hakkârili olsalardı durum başka olacaktı, Koçgirili olsalardı başka bir şey olurdu. Daha sonra bu durum da değişti, şimdiki Hinkerlerin yeni baskılarında Serhat gölgesinden de bazı gramatik yapılar koyulmuş. Şimdi durum yavaş yavaş dengeleniyor.[834]

Kurmancî lehçesi açısından oluşan standart yazı dilinin dilbilgisi kuralları açısından belirli bir yörenin/ağzın ağırlığından çok tüm yörelerden beslenen bir üst dil olduğu genel kanı olarak ortaya çıkıyor. Yazı dilinde gelişen kelime dağarcığına gelince bu konuda çok dile getirilmemekle birlikte Mardin ve Diyarbakır illerinin ve ilçelerinin kısmi bir ağırlığından bahsediliyor. Bunu sebebi olarak da özellikle 90'lar ve 2000'lerin başında oluşan literatürün öncülüğünü bu yörelerden gelen yazarların yapması gösteriliyor. Yine Adıyaman, Maraş ve Malatya bölgelerinin yazı diline fonetik olarak çok yansımadığı da genel kanılar arasında. Yazı dili üzerindeki Mardin Diyarbakır etkisi üzerinde detaylı bir alan çalışması yapılmamış olduğundan bunun tam bir cevabını vermek mümkün değilken çok da büyük bir etki olmadığı yine yaygın kanı. Aynı zamanda son dönemlerde bu iller dışında da yazanların artmasıyla bu etkinin kırıldığı da vurgulanıyor.

4.1.9 Kirmanckî/Zazaca Pratiği

Bize suni kirmanckîsî öğretiyorsun[835]

Kirmanckî/Zazaca[836] için baktığımızda standart dil serüveni biraz farklı gelişmiştir. Soranî ve Kurmancî lehçesi çok daha önceden yazı dili haline gelmişken Kirmanckînin yazı dili haline gelmesi ve standartlaştırılmasının tarihi çok eski değildir. Kirmanckî Avrupa'da başta Paris Kürt Enstitüsü olmak üzere farklı kurumlarca yürütülen kolektif ve farklı kişilerce yürütülen bireysel çalışmalarla 80'li yıllarda geliştirilmeye başlandı. Kirmanckî için, günümüzde Kurmancî gibi tamamıyla ortaklaşılmış farklı otoritelerce ve/veya kurumlarca kabul edilmiş tek bir standarttan bahsetmek mümkün değil. Birden fazla standart Kirmanckîden söz edilse de alfabe etrafında şekillenen iki farklı normdan bahsetmek mümkün görünüyor. Bu iki normu kullanan farklı çevrelerin, Kirmanckînin ayrı bir dil mi yoksa Kürtçenin bir lehçesi mi sorusuna verdikleri cevap da farklıdır. Tabi ki daha önce de belirtildiği gibi dil pratikleri irili ufaklı farklı dil

[834] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme
[835] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme
[836] Zazakî, Kirmanckî ve Dimilî bu dil için kullanılan farklı isimler, bu tezde konuşmacılardan veya kaynaklardan alıntılar dışında "Kirmanckî" kullanılacaktır.

davranışları ortaya koymaktadır. Bunu hatırda tutarak burada Kirmanckî için ortaya çıkan farklı yaklaşımlardan kısaca bahsedilecektir. Buraya kadar bahsedilen siyasi çevrelerce ve/veya bireysel girişimlerle çıkarılan tüm süreli yayımlarda Kirmanckî Kürtçenin bir lehçesi olarak yer almıştır. 1970'lerde çıkan dergilerden bahsedildiğinde çoğunda Kurmancînin yanında Kirmanckî yazıların da yer aldığı belirtildi. 1970'lerde genel olarak Kürt siyasi hareketi Kurmancî ve Kirmanckîyi aynı dilin iki farklı lehçesi olarak görmekteydi. Kürt hareketi içinde birlikte hareket eden Kurmanc ve Kirmanc aydınlar kendilerini aynı kimliğin parçası olarak görmekteydi. 1990'larda hâkim Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen süreli yayımlarda da örneklerle verildiği gibi Kurmancî ve Kirmanckî için lehçe tanımlaması yapılmaktaydı. Aynı şekilde İstanbul Kürt Enstitüsü ve Mezopotamya Kültür Merkezi de Kürt dilinden bahsederken Kirmanckî ve Kurmancîyi lehçe olarak tanımlamaktadır. Genel olarak Kürt siyasi hareketinin tavrı bu yöndedir. 2000'li yıllarda kurulan TZP-Kurdî (Kürt dili ve Eğitimi Hareketi) de Kirmanckîyi Kürtçenin lehçesi olarak işaret etmiştir. TZP-Kurdî dil çalışmalarında Kurmancî ve Kirmanckîyi birlikte ele almış, bir önceki bölümde belirtildiği gibi Kurmancînin ağırlığı daha fazla olsa da Kirmanckî üzerine dil bilgisi kitapları çıkarmıştır.

Ana akım siyasetin dışında Kirmanckînin Kürtçenin bir lehçesi olduğunu ve Kirmancların da Kürt olduğunu savunan bağımsız gruplar da vardır. Bu gruplardan en tanınanı ve geniş bir çevrece otorite olarak kabul göreni Vate (söz) grubudur.

Vate çalışma grubu 1996 yılında Zazaca/ Kirmanckî üzerine çalışmalar yapmak üzere bir grup aydın tarafından Stockholm'de kurulmuştur. Bu grup belirli aralıklarla bir araya gelerek Kirmanckînin standardizasyonu için çalışma yürütmüştür. 1997 yılında Vate isimli bir dergi ile çalışmalarını kitlelere iletmeye başlamışlardır. 2003 yılında, İstanbul'da kurulan "Vate Yayınevi" Vate Çalışma Grubu'nun yürüttüğü yazı dilini geliştirme çalışmalarını yayın politikası olarak belirlemiş ve Kirmanckî kitaplar ağırlıklı olmak üzere yayın hayatını günümüze dek sürdürmüştür. 2003 yılından sonra *Vate* dergisi de İstanbul'da çıkmaya başladı. Yayınevi, sözlük ve dilbilgisi kitapları, roman, öykü ve şiir kitapları yayımlayarak Kirmanckînin yaygınlaştırılmasına önemli bir katkı sunmaktadır.

Vate dergisinin 1997 yılında çıkan ilk sayısında şu ifadelere yer verilmiştir:

> "Bu dergi, Zazaca lehçesinin ilerletilmesi, bu lehçeye hizmet edilmesi için çıkarılmaktadır. *Vate*'yi okuduğunuzda farklı şivelerin olduğunu göreceksiniz. Zazacanın standartlaştırılmasını

> hepimiz istiyoruz; ancak bu bir günde, bir ayda ya da bir yılda yapılabilecek bir şey değildir. Bu çalışma hem uzun bir vakit, hem iyi bir çalışma hem de bu işi yapabileceklerin olması ile yapılabilecektir. Öncelikle yazarlarımızın kendi şivelerini iyi yazmaları ve iyi bilmeleri gerekmektedir. Sonrasında ise ortak formlardan ve yazımlardan hareketle, lehçemizi standart hale getirmemiz gerekmektedir."[837]

Bu alıntıdan dergiyi yayımlayanların dilin standardizasyonunda üstten, dayatmacı bir tutumdan çok, öncelikle var olan varyantları tespit edip, zamanla ortaklaşma yoluna gitmeyi tercih ettiklerini, bir yörenin Kirmanckîsine yaslanmadan, tüm yörelerden beslenerek ilerlemeyi planladıkları söylenebilir.

Vate çalışma grubu Celadet Bedirxan'ın önerdiği alfabeyi kullanmaktadır. Bu nedenle de bazı kişi veya çevrelerce Bedirxancılar olarak adlandırılırlar. Zazaca üzerine yapılan araştırmalarda iki temel alfabenin kullanıldığı belirtilir. Bunlardan birisi Bedirxan alfabesi olarak işaret edilir.[838] Diğeri ise dilbilimci Jacobson'ın önerdiği alfabedir.[839]

Vate çalışma grubunun en önemli iddiası, yöreler üstü bir dil standardizasyonu gerçekleştirdiklerine dairdir:

> Şu anda *Vate*'nin belirlemiş olduğu standart bir Zazaca olduğunu kabul edebiliriz. Zazacanın hem yapı olarak modernize edilmesi, yazı dili olarak standardize edilmesi hem de yeni ihtiyaç duyulan sözcüklerin üretilmesi, entelektüelize edilmesi ihtiyacına *Vate* cevap oldu. Şunu biraz aştı, yöreler üstü bir yerde uzlaştılar. Tarz olarak da belirlediği standart çalışmalarını kesinkes doğrusu bu diyerek değil, *Vate*'nin tercihi, önerisi bu şeklinde sundular. Bu yaklaşım bir cevap buldu. Bugün diyebilirim ki, yüzde 80-90 çıkan ürünler Vate Yayınevi'nin standardizasyonu ile çıkıyor. Bununla ilgili hesap şu: 440 kitabın 320'si Vate standardı ile çıkmış, bugüne kadar.[840]

Vate grubunda yer alan ve yıllarını Kirmanckînin standardizasyonuna veren Haydar Diljen ve Deniz Gündüz, Vate grubunun yazı dili oluşturma çalışmalarını bölgeler/ağızlar üzeri bir çalışma olarak nitelendiriyorlar. Bu çalışmalarda onlarca kişinin yer aldığını ve herhangi bir norma karar verirken bütün yörelerin dilbilimsel özelliklerinin göz önünde bulundurulduğunu, yapılan derinlemesine analizden sonra hangi formun önerileceğine karar verildiğini belirtiyorlar. "Hangi formun

---

[837] "Vate Çalışma Grubu", **Vate**, Stockholm: 1997, Sayı:1, ss.3-4

[838] Mesut Keskin, "Zazaca Üzerine Notlar", http://www.zazaki.de/turkce/makaleler/zazacauzerinenotlar.pdf (s.e: 19.04.2020)

[839] Murat Varol, "Etnik Yaklaşımlar Bağlamında Zaza Kimliği", https://www.academia.edu/11006442/Etnik_Yakla%C5%9F%C4%B1mlar_Ba%C4%9Flam%C4%B1nda_Zaza_Kimli%C4%9Fi (s.e: 20.04.2020)

[840] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme

önerileceğine" diye aktarıyorum, çünkü onlar kendi çalışmalarını sadece kamuoyuna bir öneri şeklinde sunduklarını, kendi doğrularında ısrarcı olmadıklarını veya kural budur diye kestirip atmadıklarını belirtiyorlar.

> Bazı belli kurallar belirlenmiş durumda. İlk yaptığımız, bir konuyla ilgili sözcüklerin tüm bölgelerden toplanması, örneğin mutfak gereçleri üzerine çalışıyorsak, kaşıktır, tenceredir, bunların bütün bölgelerde nasıl söylendiğine yönelik hem sözlük taraması yapıyoruz, hem de ilişkide olduğumuz, dille uğraşan grup dışındaki arkadaş çevremizde bunu araştırıyoruz. 20 kişilik bir grubumuz var, bunların hepsi değişik yörelerden, dikkatle her bölgeyi temsilen arkadaşlarımızı belirliyoruz. Bu üyelerimiz ile birlikte elde ettiğimiz bilgilerin tespitini, dökümünü yapıyoruz. Sonra bunları standardize ederken, bunlardan hangisinin tercih edileceği konusunda iki önemli kuralımız var. Bu kurallardan birisi etimolojik kökene yakınlık, burada Kurmancî, Soranî lehçelerini, Farsça, Arapça dillerini de göz önünde bulunduruyoruz. İkincisi kullanım yaygınlığı, yani eğer bir formu daha fazla kullanılıyorsa, diyelim hem Dersim'de, hem Güney'de bu kullanılıyorsa, etimolojik kökeni değişik de olsa biz bunu tercih ediyoruz. Bazı sözcükler üzerinde özel olarak çalışmamız gerekiyor. İkinci ayak ise bazı sözcüklerin üretilmesi. Zazaca modernize olmadığı için, şimdi kelimeler üretmek gerekiyor. Mesela siyasi terminoloji oluşturduk, sinema terminolojisi oluşturduk. Tiyatro, belediye terimleri oluşturduk. Mesela Belediyede Su işleri müdürlüğüne ne denecek, bunları üretiyoruz.[841]

Gündüz kendileri dışında kalan çalışmalarda önerilen standart dilin daha çok bölgesel kaldığını, Kirmanckînin tüm ağızlarını kucaklayamadıklarını dile getiriyor.

> Diğer çalışmalarda yöresel etki var. Zazaca temelde ikiye ayrılır, Alevilerin ve Sünnilerin konuştuğu Zazaca. Temelde ikiye ayırabiliriz. Bunların hepsini kapsayacak bir standardizasyon çalışmasını Vate grubu yürütüyor, diğerleri daha yöresel kalıyor her hangi bir standardizasyon çalışması yok. Dersim'de de yok, tek standardizasyon çalışması, dilin sorunlarına cevap olmayı önüne koyan tek çalışma bu.[842]

Vate çalışma grubundan Haydar Diljen de Deniz Gündüz'le benzer bir şekilde oluşturdukları yazılı formun tüm bölgeleri kapsamasına dikkat ettiklerini ifade eder:

> Çalışmalarımızda her zaman farklı yörelerden arkadaşların bulunmasına özen göstermişizdir. Böylelikle bölgelerin birbirine yaklaşmasını sağlamaya çalışıyoruz. Ayrıca sunduğumuz standart dilin tüm yöreleri kapsaması için gayret ediyoruz. [843]

Gündüz ve Diljen Vate grubunun herhangi bir siyasi angajmanı olmadığını, grup üyelerinin siyasi görüşlerinin farklı olabildiğini, bazı üyelerinin siyasetten tamamen

[841] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme
[842] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme
[843] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme

uzak durduğunu belirtiyor. Ancak grubun ortak siyasi görüşünün Kirmancların Kürt olduğuna inanmaları olduğunu ekliyor.

> Dil konusunda bazen çalışmalar araçsallaştırılıyor. Ama Vate grubu bağımsız, yani her hangi bir siyasi çevre, birim veya organizasyon ile alakası yok. Bir grup entelektüelin bir araya gelip yaptığı bir çalışma, bir dil hareketi, faaliyeti, aktivitesi olarak düşünülmeli. İkincisi, bu konularla siyasi konular arasında mesafe koymamız önemli. Sonuçta bir ilkemiz var. Kendimizi Kürt olarak görüyoruz, Zazacayı da Kürtçenin bir lehçesi olarak görüyoruz, bizim siyasi hattımız bu. Onun dışında her siyasi çevreden üyemiz var, ya da her hangi bir siyasi çevre ile ilgisi olmayan üyelerimiz de var.[844]

Haydar Diljen, "Kirmancların Kürt olmadığını, dillerinin farklı olduğunu iddia edenlerin bilimsel temellerinin olmadığını, bunun daha çok siyasi bir tavır olduğunu" iddia etmektedir.

> Dil açısından baktığımızda, lehçe ile dil farklılıkları konusunda bir ölçü yok. Dünyada pek çok dil var. Öyle diller var ki, birbirlerine çok yakındır, ama ona rağmen onlara dil denir. Öyle diller var ki, birbirlerinden çok uzaklar, ama onlara aynı dilin lehçeleri deniyor. Bu konuda dilbilimsel gerçeklerin yanında toplumsal aidiyet duygusuna, tarihsel kader birlikteliğine de bakmak gerekir. Kirmancların önemli bir kesimi kendini Kürt görüyor.[845]

Diljen ve Gündüz politik bir saikle hareket etmediklerini ifade etseler de Zazaların Kürt olduğu ön kabulünün politik bir tavır olduğunu akıl da tutmak gerekir. Diljen Zazaların Kürt olmadığını söylemenin bilimsel temelinin olmadığını söylerken, kendisi de Kürt olduklarını bilimsel bir temele dayandırmaktan ziyade aidiyet duygusu, kader birliği gibi inşacı bir yerden ele almaktadır.

Gündüz her ne kadar Vate grubu olarak bölgesel farklılıkları kucaklayan bir standart oluşturmaya çalışsalar da, bu standartla Kirmanclara ders verdiğinde belli bölgelerden gelenlerin daha fazla direnç gösterdiklerini belirtiyor.

> Mesela Bingöl yöresinden çok itiraz geliyor, bir de Dersim yöresinden itiraz geliyor. Dersim'in tüm bölgelerinden değil, doğu Dersim, Varto filan Vate standardına daha yakın. Güneyde Siverek filan Vate standardına daha yakın. Bazı bölgeler Vate standardına daha uzak, mesela Bingöl. Bingöl'de tamlamalarda bazı sesler tamamen düşüyor, erillik-dişillik ekleri tamamen kayboluyor. O dilin özelliği, ona biz kayıp diyemeyiz. Bize göre her ağız doğrudur, ama oluşturduğumuz standarda en uzak olan Bingöl ağzı. Standardımızı oluştururken etimolojik

[844] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme
[845] Haydar Diljen, 02.08.2019 tarihli görüşme

> kökene göre seçim yapıyoruz. Bazı yörelerde bazı sesler düşmüş ama bazılarında düşmemişse biz, etimolojik olarak doğrusuna, yani ses düşüklüğü olmayana yaslanıyoruz. [846]

Deniz Gündüz bize göre her ağız doğrudur derken, betimleyici (*descriptive*) bir yaklaşımda bulunsa da bu varyantlar arasında bir tercih yaparak kural koyucu (*prescriptive*) bir pratik sergilemekten geri kalmamaktadır. Bu durum yazı dilini oluşturan tüm aydınların içine düştüğü handikabın nişanesidir.

Hacı Sayın, Vate grubu çalışmalarını esas alarak İstanbul Kürt Enstitüsünde Kirmanckî dersi vermekte. Sayın, yazılı dille karşılaşan Kirmancların verdikleri ilk tepkinin yöreye göre pek farklılaşmadığını hemen hemen tamamının ilk başta bir tepki verdiğini söylüyor.

> O ana kadar sadece kendi yöresinin Zazacasını duyanlar, yazı dilini görünce ya da duyunca kendi dili olmadığını düşünüyor. Zazaca bilip de gelenler için sıkıntımız, benim öğrenirken yaşadığım sıkıntı. Kendi konuştuğu o ağzı doğru kabul ediyor, buradan esnememeye çalışıyorlar. Mesela Dersimlilerin direnci şu; onlar Zazacayı direk dini inançlarının bir ayağı olarak alıyorlar. Dolayısıyla bizim burada söz ettiğimiz standart Zazacayı, sanki Sünnilerin konuştuğu başka bir dilmiş gibi algılıyorlar. Zazacayı kendi Alevi inancının bariyeri olarak kullanıyor, benim standart diye anlattığım Zazacayı. Diyorlar ki "sen bize başka bir dil öğretiyorsun".

Sayın bu sıkıntıyı standart dili iyi bilerek aşabildiğini dile getiriyor. Standart dille birlikte farklı ağızlarda kullanılan kalıplardan haberdar olduğunu bunun derslerde ona kolaylık sağladığını dile getiriyor.

> Sınıfta Dersimli, Bingöllü ve değişik yörelerden arkadaşlar varsa iş daha kolay oluyor. Ben hepsinin konuştuğunu anlıyorum, ama onlar birbirlerinin konuştuğunu anlamıyor. Ben de bunu onlara kendimden anlatıyorum: Ben standardı biliyorum, onun için hepinizi anlıyorum. Bu standart dil, bütün bu ağızların hepsine ait. Sizin konuştuklarınız bu dilin ağızları. Sizler de bu standardı öğrenirseniz, konuştuklarınızın çok da farklı olmadığını anlayacaksınız, diyorum.[847]

Deniz Gündüz de benzer bir şekilde Kirmanckî eğitimine başladığında Bingöl Kirmanckîsinin özelliklerini çok iyi bilmediğini, bu yüzden gelen itirazlara daha zor cevap verebildiğini fakat standart Kirmanckî de ilerledikçe yöresel farklılıkları daha iyi anladığını bunu Vate grubu sayesinde edinebildiğini dile getirmiştir.

[846] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme
[847] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme

> Kendi yöremin Zazacasında kalsaydım, çok dar kalırdım ve diğer yöreleri anlamazdım ama *Vate*'deki çalışmalarımız ve oluşturduğumuz tüm yöreleri kapsayan standart sayesinde, tüm yörelerin özelliklerini biliyorum.[848]

Hacı Sayın, orta yaşın üzerinde olanların standart dile daha keskin tepki gösterdiklerini de eklemiştir. Gündüz ve Sayın'ın dile getirdikleri standart Kurmancî ile ilk kez karşılaştıklarında Kurmancların gösterdikleri direnç ile de örtüşmektedir. Bu konuya bir sonraki bölümde değinilecektir. Vate çalışma grubunda yer alanlar veya bu grubun çalışmalarını benimseyenler farklı yörelerin özelliklerini bildiklerini ve bu yörelerin Kirmanckîsiyle konuşanları anladıklarını belirtmektedir.

Vate Çalışma Grubunun çalışmaları Zazacanın ayrı bir dil olduğunu savunanlarca yoğun eleştirilere maruz kalıyor. Bu çevreler (politik ve/veya kültürel aydınlar, akademisyenler ve sivil aktörlerden oluşan geniş bir yelpaze) Vate grubunu Kürt ulusçuluğu motivasyonuyla hareket etmekle itham etmektedir. Kirmanckîyi Kurmancîye yakınlaştırmaktaki amacın ortak bir Kürtçe yaratmak ve Kirmanckîyi bu dilin içinde eritmek olduğunu iddia etmektedirler.

> Yaptığı çalışmalarla yazılı literatür olarak Zazakîye büyük katkılar sunan Vate Çalışma Grubu- herkes lehçe fikrinde birleşmese de geneli bu kanıdadır- lehçe fikrinin belki de en katı savunucusu olarak bilinir. Yaptıkları çalışmalarda özellikle müşterekler üzerinde durmakta ve yeni müşterekler oluşturmaktadırlar. Muhtelif neşriyatlarda, lehçe fikrini benimseyenlerce tercih edilen kimi sözcükler dikkatleri çekmektedir. (…) Bu düşünceyi besleyen itici güç, Kürt ulusunun bir birlik etrafında toplanması, Kürtçenin lehçelerinin birleştirilip yakın gelecekte ortak ve tek bir Kürtçe oluşturma tahayyülüdür. (…) Sözü edilen "lehçe"lerin harmanlamasıyla oluşan ve adına Kürtçe denilen dil. Birlik fikri ile dil, tüm fonksiyonlarından arındırılıp salt ulus birliğini sağlayan bir araç haline geliyor.[849]

Dilbilimsel iki varyantın aynı dil veya iki ayrı fakat yakından ilişkili dil lehçesi olup olmadığına karar vermek dilbiliminde en tartışmalı konudur.[850] Bu konuda yaygın bir şekilde kabul gören anlayış şudur: "aynı dil olması için, konuşanların birbirini anlaması gerekir". Karşılıklı anlaşılabilir durumlarda farklı dil olarak görülmez. Bununla birlikte, ağızlarda bile bu zorken, lehçeler arasındaki anlaşılabilirlik

---

[848] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme

[849] Hasip Bingöl, "Dilin Terbiye Edilmesi: Makine, Fabrikasyon Ve Yalnızlık", **II. Uluslararası Zaza Tarih Ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)Konferans Kitapçığı,** Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2012, ss.584-603
Ayrıca bknz. Mesut Keskin, "Zazaca Üzerine Notlar", http://www.zazaki.de/turkce/makaleler/zazacauzerinenotlar.pdf (s.e: 19.04.2020)

[850] John R. Rickford, "How Linguists Approach the Study of Language and Dialect", https://web.stanford.edu/~rickford/papers/ (s.e: 20.04.2020)

neredeyse hiçbir zaman tam olarak mevcut olmamıştır. Öte yandan, her biri kendi anadilini kullandığında, yakından ilgili dillerin konuşmacılarının da belirli ölçüde iletişim kurabildikleri bilinir. Bu nedenle, anlaşılabilirlik kriteri oldukça görecelidir. Çoğu zaman dilbilimsel varyantların dil mi lehçe mi olduğuna dair tartışmalarda tarihsel kader birliği, ortak coğrafya ve/veya duygudaşlık gibi faktörler ön plana çıkar.[851] Bazen sosyopolitik faktörler de lehçe ve dil arasındaki ayrımı tayin etme de rol oynar. Bir dizi tarihsel koşulda lehçe olarak kabul edilen dilsel çeşitler, başka bir yerde dil olarak kabul edilebilir. 1990'larda Balkanlar'daki etnik çatışmalardan önce Sırp-Hırvatça, konuşmacıları tarafından Sırbistan, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da konuşulan birkaç lehçeden oluşan tek bir dil olarak görüldü; daha sonra yerel topluluklar Hırvatça ve Sırpçayı farklı diller olarak konuşmaya başladı.[852] Kirmanckî müstakil bir dil mi yoksa Kürtçenin bir lehçesi mi sorusunun cevabında iki tarafta kendi argümanlarını sunmaktadır.[853] Bu argümanların analizini yapmak ve Kirmanckînin dil mi yoksa lehçe mi olduğu sorusuna cevap bulmak bu tezin konusu olmadığı için burada bu yaklaşımların doğurduğu dilsel davranışlar ve pratiklere bakılacaktır.

Vate Çalışma grubunun oluşturduğu ve Bedirxan alfabesine dayanan formun yanı sıra *Ayre* ve *Piya* dergilerin öncülüğüyle sürdürülen *Ware* dergisi etrafında dilbilimci C. M. Jacobson ile birlikte yapılan çalışmalar nedeniyle Ware/Jacobson Alfabesi diye adlandırılan alfabe ve imla formu da mevcuttur. [854]

Ayre (Değirmen) dergisi Ebubekir Pamukçu tarafından 1985-1987 yılları arasında "*Mecmuaya Zıwani*" logosuyla Stockholm'de yayımlanmıştır. Ebubekir Pamukçu Zazacanın ayrı bir dil ve Zazaların ayrı bir etnisite, bir halk olduğunu iddia etmiş ve "Zazaistan" terimini ilk kullanan kişilerden biri olmuştur.[855] *Ayre* dergisi ağırlıklı olarak Zazaca yayımlanan ilk dergi olarak bilinir. 14 sayısı yayımlanan dergi dil, kültür, edebiyat ve tarih dergisi olarak 3 aylık yayın periyoduyla yayımlanmıştır.

---

[851] Einar Haugen, "Dialect, Language, Nation", **American Antropologist,** sayı: 68 / 1966, ss. 922-935
[852] David Crystal, **Dillerin Katili,** çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil yy, 2015, ss.21.22
[853]**II. Uluslararası Zaza Tarih Ve Kültürü Sempozyumu (4-6 Mayıs 2012)Konferans Kitapçığı,** Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2012, ss.584-603, bu konferanslarda sunulan makaleler, Zazacanın ayrı bir dil olduğuna dair argümanları incelemek açısından okunabilir.
Zazacanın Kürtçenin bir lehçesi olduğuna dair argümanlar için:
Malmîsanij, **Kird, Kirmanc, Dimilî veya Zaza Kürtleri,** İstanbul: Deng yayınları, 1996
Hülya Yetişen, "Malmîsanij İle Güncel Bir Röportaj", **Zazaki.net,** 10.12.2010, http://www.zazaki.net/haber/malmsanij-ile-guncel-bir-roportaj-742.htm (s.e: 20.04.2020)
[854] Mesut Keskin, Zazacadaki Alfabe Sorununa Bir Bakış Ve Çözüm Önerisi", "**I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu" Kitabı,** Aralık 2011, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Ss.327- 349
[855] Ebubekir Pamukçu, **Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri**, İstanbul: Yön yy., 1992

Dergide genellikle Çermik, Siverek, Gerger yöresine ait metinlere yer verilmekle beraber zaman zaman diğer yörelerin Zazacasına da yer verildiği araştırmacılarca tespit edilmiştir.[856] *Ayre* dergisinin Zazacanın müstakil bir dil olduğunu savunan ilk süreli yayın olduğu kabul edilir. Ebubekir Pamukçu daha sonra 1988-1992 yılları arasında *Piya* dergisini yayımlamıştır. Bu derginin de Ayre gibi bölgesel dille yazılmış metinlere yer verdiği iddia edilmektedir. Ebubekir Pamukçu ve sözü edilen iki dergi Zazaların ayrı bir millet olduğunu savunan çevreler için önemli bir dönüm noktasıdır.[857] Daha sonra 1992-2003 yılları arasında Baiersbronn'da (Almanya) *Ware* dergisi yayımlanmıştır. Bu derginin de Zazacanın ayrı bir dil olarak standartlaşma serüvenine önemli katkıları olduğu söylenmektedir.[858]

Almanya'da Ware grubu olarak bilinen bir grup aydın bir dizi toplantılar sonucu Jacobson alfabesine bugünkü halini vererek kullanmaya başlar.[859] Tîj Yayınları'nın tercih ettiği ve dağıtıma soktuğu yazı formu ile birlikte Türkiye'de esasen iki yazı formu oluşmuştur. Bu normların bir yayınevi veya kurumca tercihi aynı zamanda Kirmanckînin dil mi lehçe mi olduğuna dair tarafını da belirlemektedir. Vate Yayınları Bedirxan alfabesini kullanan tek yayınevi değildir. Deng, Nûbihar, Avesta, Aram, Lîs, Peywend gibi Kürtçe yayıncılığın önde gelen yayınevleri de bu alfabeyi kullanmaktadır. Hâkim Kürt siyasetine yakınlığı ile bilinen kurumlar daha önce bahsedildiği gibi bu alfabeyi kullanmakta ayrıca PSK / Özgürlük Yolu gibi farklı Kürt siyasi çevreleri de Zazaca yazımında bu alfabeyi kullanmaktadırlar.

Dersim'de sözlü tarih çalışmaları sürdüren ve Kirmanckî yayıncılığın bir başka bilinen ismi olan Tîj yayıncılığın editörlerinden Cemal Taş, Kirmanckî yazan yazar ve araştırmacılar arasındadır. Kendisi Kirmanckînin müstakil bir dil olduğunu düşünmektedir:

> İnsanlar hakkaniyetle değil, politik argümanlarla bakınca yanlış konuşabiliyor, yanlış kararlar verebiliyor. Mesela ben Kurmancîyi anlamıyorum. Eşim Dersim Kurmancîsi konuşuyor, ben Zazaca konuşuyorum. İkimiz birbirimizi anlamıyoruz.[860]

---

[856] İsmail Söylemez, "Geçmişten Günümüze Zazaca Dergiler: Kronoloji, Sorunlar Ve Çözümler" https://www.academia.edu/19680126/Ge%C3%A7mi%C5%9Ften_G%C3%BCn%C3%BCm%C3%BCze_Zazaca_Dergiler (s.e: 20.04.2020)
[857] Meymendar, A (2019)
[858] Mesut Keskin, Zazacadaki Alfabe Sorununa Bir Bakış Ve Çözüm Önerisi", "**I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu" Kitabı,** Aralık 2011, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, Ss.327- 349
[859] Cemal Taş, 14.04.2020 tarihli görüşme Hıdır Eren görüşme
[860] Cemal Taş, 14.04.2020 tarihli görüşme

Cemal Taş, Kirmanckînin başka bir dil olduğunu ispatlayan bilimsel çalışmalar olduğunu özellikle Mesut Keskin'in çalışmalarına referans vererek değiniyor. Kendisi için ise bu konudaki en geçerli kıstas bir Zaza ve bir Kurmancın birbirini anlamamasıdır. Cemal Taş, dile dair isimlendirmelerin farklılıklarına işaret ediyor. Bu dile her ne denilmişse de bunun Kurmancîden farklı olduğu kesin, çünkü kendisi bir Kurmancı anlamamaktadır:

> Ben pratikte yaşadığıma bakıyorum. Köken olarak akraba, kardeş, aynı halk olabiliriz. Bilimsel argümanlarla bir şeyler söylenebilir. Ama ben pratikte konuştuğum dilin ayrı bir dil olduğunu yaşayarak biliyorum, politik veya akademik bir saptama değil.

Taş kendisini ait hissettiği kimliği ise şu şekilde ifade etmektedir:

> Ruhsal olarak, yetişme tarzımızdan kendimize Kirmanc deriz. Anne baba dedemden ben bunu duydum. Bazı arkadaşlar bunun Kürtçe olduğunu söylüyor, bu doğru değil. Kirmanc aslında bir inanç kimliği. Alevilik, bugünkü Müslüman yaşam tarzından biraz daha farklı bir yaşam tarzı. İnsanları kimliğine göre değil, bu yaşam tarzını benimseyen bir siyaseti, iktidarı, statüsü, kurumları olan bir toplum. Onlar kendilerine Kirmanc, topluluklarına Kirmancî, dillerine Kirmanckî diyorlar. Sadece bir etnik kimlikten yola çıkarak değil, ekolojik, kültürel, sosyal, politik anlamda kendilerini tarif edeni sözlü anayasası olan, o gelenek göreneklere göre yaşayan bir toplum var. Bu kimlik sıcak geliyor.[861]

Cemal Taş, sözünü ettiği Kirmanc kimliğinde Aleviliğin etkili bir öğe olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda Kürtçeden ve Kürtlerden ayrı bir kimlik olarak kurulan Zaza kimliğinde inanç etkili bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemal Taş, bilimsel araştırmalar ve siyasi argümanlardan uzak kendisini tarif ettiği kimliğe ait hissettiğini ve aynı dil olduğunu savunanlar için bunun "zorla duygudaşlık yaratma girişimi olduğunu, politik kaygıların sonucu olduğunu" dile getirmektedir. Bazı dilbilimcilerin, Zazacanın ayrı bir dil olduğunu iddia eden çalışmalarına gönderme yapan Hıdır Eren ise aynı dilin lehçesidir diyenlerin hiçbir bilimsel argümanları olmadığına, Zazaları Kürt göstermeye çalışan politik bir kaygının sonucu olduğuna vurgu yapmaktadır. Hıdır Eren Zaza Dil ve Kültür Derneği (ZAZADER) kurucularındandır. Zazaca dilbilgisi kitabı yazmış ve Zazaca dersler vermektedir.

> Lehçedir diyenlerin bir argümanı ile karşılaşmadım, biz dildir diyenler ise şuradan hareket ediyoruz. Bizim Çemişgezek ve Pertek'te Şavaklılar dediğimiz Kurmancî konuşan iki tip kabile var. Zaza olup sonradan Kurmancîyi öğrenenler var; gidip oraya yerleşip Kurmancî öğrenenler. Bir de Kürt olup Kurmancî konuşanlar var. Kürt olup Kurmancî konuşanlara biz

[861] Cemal Taş, 14.04.2020 tarihli görüşme

> "Tırk" diyoruz. Zaza olup sonradan Kurmancî konuşanlara Kirmanc deriz. Dersimdekiler kendilerine Kirmanc derler, bu aslında ben Aleviyim demektir. Yani etnik bir vurgu değil, inanç vurgusudur. Buradan bu algıyı anlatmaya çalışıyorum, Sünni-Alevi algısını. Sünni Tırk'dır. Alevi Kirmanc'dır, Tekman Hınıs'ta da tam tersidir. Kurmanc demek Sünni demek. Çünkü çevredeki Kürtler, Sünni Kürtler. Şavaklılar bizim dağları, yaylaları kiralarlardı, anlaşma dilimiz Türkçe idi. Çünkü birbirimizin dilleri ile anlaşamazdık. Dolayısıyla bu iki dile lehçe demek çok garip geliyor.[862]

Hıdır Eren Zaza kimliğinin öncelikle bir inanç kimliği olduğunu belirtmektedir. İki görüşmecinin de Dersim bölgesinden olduğu ve Dersim'de Zazaların genellikle Alevi olduğunu unutmamak lazım. Bingöl ve Diyarbakır Bölgelerinde Zazalar ağırlıklı olarak Sünni Müslümandırlar. Örneğin Bingöl bölgesinde Zazalar kendileri için tarihsel olarak "Kird" Kurmanclar için de "Kirdas" kelimesini kullanmışlardır. Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde de benzer şekilde Zazalar kendileri için tarihsel olarak "Kird" Kurmanclar için de "Kirdas" kelimesini kullanmışlardır.[863] Bu iki isim aynı kökten gelmektedir. Şu anda kullanılan "Kurd" kelimesi ile de aynı kökenten gelmektedirler. Bu isimlerin özellikle son otuz yılda Zazalar arasında yerini "Zaza" ve "Kurd" isimlerine bıraktıkları söylenmektedir. Diyarbakır'ın bir başka ilçesi olan Lice'den bir öğrencim babası ve büyükannesinin sözlerini şöyle aktarır.

> Babam, Türklerle konuşurken kendilerini "Kürt" olarak tarif ettiklerini ancak bir Kurmancla konuşurken "Zaza" olduklarını belirttiklerini söyler. Kendi aralarında ise kendilerini Kürtlerin bir kolu olarak gördüklerini, bunu hiçbir zaman sorgulamadıklarını, bunun toplumda verili bir şey olduğunu dile getirir. Şêx Seîd İsyanı'nda da yörenin Kurmanc aşiretleri Şêx Seîd ile birlikte hareket etmiştir. Böyle de bir hafızası var toplumun. 90 yaşındaki ninem " "Zaza" kelimesini kendini bildi bileli kendilerini Kurmanclardan dil olarak ayırmak için kullandıklarını söyler. "Onlarla aynı kavimden geldiğimizi her zaman bilirdik" der. "Biz nasıl onların dilini biliyorduysak, onlar da bizim dilimizi bilirlerdi" der.[864]

Diyarbakır yöresinin Kirmanclarında Şêx Seîd İsyanı toplumsal hafızada önemli bir yer tutar. Aynı kavmin/milletin çocukları olma hissiyatında da ciddi bir katkısı vardır. Burada dini birlik de önemli bir etkendir. Diyarbakır yöresindeki Kirmanclar ağırlıklı olarak Müslümandır. Dersim gibi Alevi kimliğinin güçlü olduğu yerlerde kimliğin inşasında inanç ön plana çıkmaktadır. İsimlendirmeyi de belirlemektedir, ayrışmayı da.

---

[862] Hıdır Eren, 18.04.2020 tarihli görüşme
[863] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme
[864] Felat Aslan 01.05.2020 tarihli görüşme

> Genellikle Alevi Zazalar kendileri için "Kirmanc" dilleri için de "Kirmanckî" ismini kullanırlar. Fakat bizim orda yani Muş Varto'da Alevi Zazaları kendileri için bir isim kullanmazlar, dilleri için "Zonê ma" (dilimiz), gibi tabirler kullanırlar. Sanırım bizim oralarda Aleviler Kurmanclarla karışmamak için "Kirmanc" kelimesini terk etmişlerdir. Bizimkiler Müslüman Kurmanclar için "Kurmanc" ama Alevi Kurmanclar için yine "Zonê ma" kullanır. Şöyle de bir şey var: Bizim büyüklerimiz yemin ederken, söz verirken "sozê kurmancê verî bo ke/ sozê kurdê verî bo ke" derler. Yani "Kurmanc sözü", "Kürt sözü". Bunun kimlik hakkında bir şeyi işaret ettiğini düşünüyorum.[865]

Görüldüğü gibi Zaza kimliğinde isimlendirme açısından inanç da etkili olmuştur, bu kimliğin belli yörelerde ötekisi "Kurmanc"dan çok "Sünni"dir. Deniz Gündüz'ün büyüklerinin yemin ederken kullandıkları cümlelerde de yine kolektif bir hafızanın izini sürmek mümkündür. Atasözleri, deyimler, yemin ve beddua cümleleri sıradan kelime veya cümleler değildir. Kendilerinde kolektif bir hafıza barındırırlar.

Cemal Taş ve Hıdır Eren Zazacanın ayrı bir dil olduğunun en büyük kanıtının birbirlerini anlamamaları olduğunu söyler ve yukarıdaki alıntılardaki gibi bu anlaşamama halini ifade ederler. Vate Çalışma Grubu'nun önemli isimlerinden Malmîsanij ise bu anlaşamama hali ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

> Dil, birçok özelliğiyle kompleks bir dizgedir. Dilbiliminde lehçe ve dili ayıran ölçütler konusu çok tartışılmış olmakla birlikte bu konuda kesin ölçütler üzerinde anlaşılamamıştır. Daha ilginci, -genel olarak düşünülenin aksine- lehçe veya dil tespitinde, bunların dilsel yapısından ziyade sosyopolitik ya da siyasal faktörlerin belirleyici önemde olduğunu dilbilimciler de kabul ederler. Toplumdilbilim (sosyolengüistik), bu anlamda sosyal ve politik faktörleri göz önünde bulundurur. Sınırları bulanık olabilen dil ve lehçe ayırımı konusunda kimileri karşılıklı anlaşma ölçütünü öne sürerler. Bu anlayışa göre, iki kişi birbiriyle konuştuğunda karşılıklı anlaşabiliyorsa bunların konuştukları aynı dil veya bu dilin lehçeleridir, anlaşamıyorlarsa bunlar ayrı iki dildir. Buna karşın dilbilimciler bu ölçütün sorunlu olduğunu ve tek başına yeterli olmadığını belirtirler. Örneğin, Kuzey Afrika ülkelerindeki Arapçayı konuşanlarla Suudi Arabistan Arapçasını konuşanlar birbirleriyle anlaşamazlar, ama ikisi de Arapçadır. (…)Dilbilimciler haklı olarak karşılıklı anlaşılabilirlik ölçütünün tek başına geçerli olmadığını belirtmişlerdir. (…)karşılıklı anlaşabilme dil dizgeleri arasında değil, insanlar arasındaki bağlantıyla ilgilidir. Karşıdakini anlayabilen ya da anlayamayan insandır. Bu durumda insanın karşıdakini anlamaktaki istek ve motivasyonu gibi öğeler işin içine giriyor. Deneyim de burada önemli bir rol oynuyor. Kendi dili ya da lehçesinin dışındaki dil ya da lehçeleri dinlemede deneyimi olan biri, başkalarını daha kolay anlayabilir. Bazen dilin yapısı bakımından ayrılıklar büyük olsa da bu tür öğeler anlamayı kolaylaştırır.

[865] Deniz Gündüz, 19.04.2018 tarihli görüşme

Malmisanij daha sonra konuya dair kendi deneyimlerinden örnek vererek, birbirini anlama halinin ortam ve psikolojik durum da dahil pek çok boyutu olduğuna vurgu yapmaktadır.[866] Malmîsanij lehçe ve dil ayrımını saptamak açısından "anlaşabilmek" kıstasının her zaman yeterli olmadığına işaret etmektedir.

Cemal Taş ve Hıdır Eren Almanya'da *Ware* dergisi etrafında toplanan bir grup aydının alfabe üzerine yaptığı çalışmalarda Zazalar üzerine araştırma yapmış dilbilimci Jacobson'dan destek alarak hazırladıkları alfabenin Bedirxan alfabesinden farkını şu şekilde anlatıyor:

> Çok büyük farklılıklar yok, mesela yumuşak g, Jacobson'da var, Bedirxan'da yok. Bir de Jacobson'da kombinezonlar var. "p, k, ç, t" harflerinin önüne "h" harfi geldiğinde, ayrı bir ses oluyor. Bu kombinezonlar Bedirxan'da yok. Mesela "tham" kelimesi, Zazaca'da var, bunu "tam" diye yazarsanız tam karşılığı olmuyor. Bu uygulama Avrupa dillerinde de var. Bu seçimler politik değil, özellikle bilgisayar klavyelerinde kolaylık olsun diye seçtik.[867]

Cemal Taş Almanya'daki çalışmalara kendisinin de katıldığını bir dizi çalıştaydan sonra alfabe konusunun netleştiğine vurgu yapar:

> Almanya'da yürütülen bu çalışmaya herkes bireysel katıldı. İsmi Tîj grubu. Bunlar Almanya'da *Ware* ve *Tija Sodirî* diye dergiler çıkardılar. Farklı Dersimli kurumlar içinde, bölgesel derneklerde, bireysel olarak çalışmalara devam ediyorlar. İsmimize Ware diyenler de var, ama esas olarak Tîj grubuyuz. Amerikalı ve İtalyan iki dilbilimci, 80'li yıllarda Zazaca dilinin varlığını keşfediyor. Almanya'da Dersimlilerin yoğun yaşadığı bir bölgede bu dili öğreniyorlar. Zazaca ile ilgilenen arkadaşlarımızla iletişim kurdular. Benim de katıldığım çalıştay ve konferanslar yaptık, alfabeyi oluşturduk.[868]

Hıdır Eren, kendisinin bu çalışmalarda yer almadığını ZAZADER'i kurma aşamasında hem bu grubun hem de Vate grubunun çalışmalarını takip ettiğini ifade eder. Tîj grubunun çalışma anlayışını kendisine yakın bulduğunu, başlarda yazı dili konusunda bazı farklılıkları olsa da zamanla bunların aşıldığını belirtmektedir. Cemal Taş net olarak iki otoriteden bahsedilebilir (Vate ve Tîj grubu) derken, Hıdır Eren kendisinin anlayış olarak Tîj grubuna yakın olsa da Tîj grubunun böyle bir şemsiye olmadığını ifade eder.[869]

---

[866] Hülya Yetişen, "Malmîsanij İle Güncel Bir Röportaj", **Zazaki.net,** 10.12.2010, http://www.zazaki.net/haber/malmsanij-ile-guncel-bir-roportaj-742.htm (s.e: 20.04.2020
[867] Cemal Taş, 14.04.2020 tarihli görüşme
[868] Cemal Taş, 14.04.2020 tarihli görüşme
[869] Hıdır Eren, 18.04.2020 tarihli görüşme

Cemal Taş ve Hıdır Eren dilbilgisi kuralları ve yazım dili hakkında Vate grubuyla ayrışmadıklarını, kaygılarının seçilen kelimelerle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Cemal Taş yörelerin birleştirilip standart bir dil oluşturulmasına karşı olduklarını, herkesin kendi ağzını iyi öğrenmesi ve buna göre konuşup yazması gerektiğini, eğer standart bir dil oluşacaksa bunun sonraki aşama olduğunu belirtmektedir:

> Bizim kaygımız şu: Zazacada çeşitli ağızlar var. Kuzey-Güney ağızları, Kuzey Dersim, Güney Bingöl, Palu, Siverek. Zazaca konuşan, Dersim nüfusundan daha fazla bir nüfus var. Biz bunlarla birbirimizi çok zor anlıyoruz. (…) Buna karar vermek için daha erken. Dersim'in dilini kullananlar daha geniş bir akademik ve kurumsal yapıya kavuşmalı. Bingöl, Siverek, Palu, Genç, Adıyaman, Varto'da dili kullananlar aynı şekilde akademik yapılara kavuşmalı. Sonra bunlar bir araya gelip, dili, eğitim diline evriltmeli. Karar verirken sürecin olgunlaşması lazım, bunu savunuyoruz.

Hıdır Eren de her şivenin kendi özelliklerini korumasını savunmaktadır. Bu şivelerin öncelikle kendi içinde yazı dili olarak gelişmesi, zamanla şartlar oluşunca ortaklaşması gerektiğini dile getirmektedir. Bu şekilde oluşacak ortak bir dilin daha kapsayıcı olduğuna inanmaktadır. Bu görüşle yazdığı dil bilgisi kitabını Kuzey şivesi ile yazdığını, daha sonra Güney'den ve Merkezden birer arkadaşına gönderdiğini ve onlardan aynı kitabı kendi şiveleri ile yazmalarını istediğini anlatmaktadır.

> Bence yöresel ağızların yaşaması gerekiyor. Süreç içinde, kendi mecrasında standart dile doğru gidilir. Birilerinin oturup standart dil oluşturmasını doğru bulmadım. (…) Vate'nin yaptıklarını okuyorum, çok kötü, anlamıyorum, Siverekli, Vartolu okuyor anlamıyor. Çünkü kendilerine göre bir standart dil oluşturmuşlar. Bulamadıkları, zahmet edip aramadıkları kelimelerin yerine de Kürtçe kelimeleri ikame etmişler. Böyle ortaya garip, tuhaf bir şey çıkmış. Diyorlar ki, ortak bir dil üretilecek, herkes buna göre üretim yapacak. Hayır, böyle bir şeye gerek yok.[870]

Şivelerin kendi özelliklerini koruma kaygısını Vate grubunun söyleminde de okumak mümkündür. Buna dair Vate grubundan Deniz Gündüz bir röportajında da benzer bir şekilde kelime seçimlerinde şöyle bir yol izlediklerini söyler:

> Günlük konuşma dilinde bir sözcüğün yaygın olarak telaffuz edilmesi bir kıstastır. Bu sözcüğün halk arasında nasıl ve ne oranda kullanıldığına bakıyoruz. Örneğin Zazacada 28 karınca ve bir o kadar da tavşan ismi tespit ettik. Bunlardan en çok konuşulan sözcüğü seçip baz alıyoruz. Bu biçimdeki çalışmaya dilde jeolojik çalışma diyoruz. İkinci kıstasımız etimolojik kökene olan yakınlıktır. Konuşma yaygınlığı bir başka kıstas. Biz bir sözcüğün yaygın olarak kullanılmasını etimolojik kökenden önce alıyoruz. Eğer bir sözcük birçok yörede ve yaygın olarak telaffuz ediliyorsa o zaman etimolojik kökene bakmadan yaygın olanı

[870] Hıdır Eren, 18.04.2020 tarihli görüşme

alıyoruz. Vate Grubu'nun tercihi budur. Buna karşılık başka dillerden Zazacaya girmiş sözcükleri nasıl ayıklayacağız? Eğer bir sözcük yoğun olarak kullanılıyorsa isterse bir başka dilden Zazacaya girmiş olsun onu alıp kullanıyoruz.[871]

Hıdır Eren'in Vate grubu için "Zazacayı Kurmancîye yakınlaştırdıkları için onları okuyanlar farklı yörelerden Zazaların onları anlamadıklarını" iddia eder. Deniz Gündüz aynı röportajında yazı dilinin anlaşılmamasına dair şunları söyler:

Dergimizdeki yazıları okuyanların eğer biraz entelektüel birikimi yoksa "Bu Zazaca değil" diyor. Bizim uğraştığımız Zazaca birçok yörenin Zazacası olduğu için birçok kişi "Bu Zazaca değil" diyor. Örneğin Vate Grubu'nun kullandığı Zazacaya Bingöllüler "Bu bizim Zazacamız değil, Dersimlilerin Zazacası" diyor. Aynı dergiyi okuyan Dersimliler de bu bizim Zazacamız değil, Bingöllülerin Zazacası" diyor! Kısacası her hangi bir yöreyi baz almadığımız için böylesi sonuçlarla karşılaşıyoruz. Biz dilin temel kurallarına ve kurallı değişimine bakıyoruz. Değişik yöre ağızları var. Bu yöre insanlarının birbirlerini anlayabilecek standardizasyonu sağlamaya çalışıyoruz. Bunu yaparken de sıkı kuralları uygulamaktan çok, ağızların otantik özelliğini korumaya çalışıyoruz. Amacımız adım adım bu ağızların birbirlerini anlayabilecek düzeye getirilmesidir. Tabi ki bunları yaparken yerel ağzı koparıp bir yerlere atmıyoruz. Yöresel sözcükleri de bir bir kayıt altına alıyoruz. [872]

Daha önce Vate grubunun çalışmalarını esas alan Deniz Gündüz ve Hacı Sayın'ın Kirmanckî dersleri verirken, farklı yörelerden gelen öğrencilerin yazı diline verdikleri tepkiden ve bu tepkilerle baş etme yöntemlerinden bahsedilmişti. Hıdır Eren de Kirmancî dersi vermekte ve derslerinde farklı yörelerden öğrencilerin verdikleri tepkilerle başa çıkma yöntemi ile ilgili aşağıdakileri söylemektedir:

Benim derslerime her yöreden insan katılıyor. Ben bir kelime söylüyorum, Türkçesini de söylüyorum, katılanlara kendi ağızları ile nasıl söylediklerini de tekrarlatıyorum. Hiçbir zaman benim dediğim gibi söyleyin demiyorum. Ben sadece Kuzey ağzı ile ders vermiyorum, derslerimde bütün ağızların konuşulmasını sağlıyorum, derste öğreticilik değil, daha çok rehberlik yapıyorum. Bir nevi yöneticilik yapıyorum. Sınıf ilk açıldığında, kendi konuşmamda onu anlatıyorum. Herkes için en doğrusu annesinin konuştuğudur, bunu böyle düşünün, diğerlerini de anlamaya çalışın. Derslerin başlangıcında çok zorluklar çektim. Herkes diğerinin söylediğine itiraz ediyor, yanlış söylediğini iddia ediyor. Derslerimde anlatıyorum. Konuşma dili ile yazı dili aynı şey değildir. "Ez nan won", ben ekmek yiyorum, diğeri şöyle der, "ez nun wen", diğeri "ez non wenun". Ben burada şunu anlatıyorum. Bu konuşma dili. Yazı dilinde fiilin çekimi böyle olmaz. Yazarken "won" diye yazamazsınız. Bu sadece konuşma dilidir.

[871] Hülya Yetişen, "Deniz Gündüz İle Zazaca Tartışmaları Üzerine", **zazakinet**, 14.01.2011, http://www.zazaki.net/haber/deniz-gunduz-ile-zazaca-tartismalari-uzerine-752.htm (s.e:30.04.2020)
[872] Hülya Yetişen, "Deniz Gündüz İle Zazaca Tartışmaları Üzerine", **zazakinet**, 14.01.2011, http://www.zazaki.net/haber/deniz-gunduz-ile-zazaca-tartismalari-uzerine-752.htm (s.e:30.04.2020)

> Ama eğer bir şey anlatıyorsan, onu gramere uygun yazmak zorundasın. Çünkü resmi bir yazı yazarken, konuştuğun ağızda yazamazsın.[873]

Bu durumda Hıdır Eren'in "standardize etmiyoruz/yöresel özellikleri koruyoruz" iddiasından "yöresel kelimeleri koruyoruz"u anlamamız gerekmektedir. Zira kendisi yöresel olarak gramerin değişmeyeceğini iddia etmektedir. Ancak: "Ez nan von" (ben ekmek yiyorum), "ez nun ven", "ez non venum", "Ez nan venu" varyantları arasından birini doğru olarak seçmek de bir norm tayin etmektir. Daha önce de belirtildiği gibi dilin standartlaşmasında kelime seçimi gibi gramer normu tayin etmek de dilin kodlanma evrelerinden biridir. Hıdır Eren de derslerde farklı yörelerden gelenlerin, şivesel farklılıklar konusunda farkındalık kazandırmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda aslında Sayın ve Gündüz'le aralarındaki fark şudur: Gündüz ve Sayın tüm yörelerden derlediklerini standart yekpare bir dil olarak öğretirken, Eren bunları ayrı ayrı olarak adlandırmayı tercih ediyor; yani öğrenciye "sen yörenin şivesiyle yaz (gramer olarak düzelttikten sonra) fakat diğer yöreleri de bil, gördüğünde şaşırma anla" demektedir. Gündüz ve Sayın ise öğrencisine şunu diyor: "Kendi yörenle sınırlı kalma bundan sonra diğer yöreleri de kullanarak yaz". Hıdır Eren ve Cemal Taş'ın kaygısı yekpare dili kullanmaya başlayınca yöresel özelliklerin silineceğidir. Gündüz ve Sayın ise ancak bu şekilde farklı ağızların birbirini anlayabileceğini ifade ediyorlar.

Şimdiye kadar alıntılanan görüşlerden çıkarılabilecek sonuçlar şunlardır: Kirmanckînin dil mi lehçe mi olduğuna dair tartışmada iki taraf da birbirini meseleye ideolojik bakmak, dili politikleştirmekle itham etmektedir. İki tarafında göz ardı ettiği şey ise dile dair bir iddia barındıran her türlü dilsel davranışın politik bir yanının olacağıdır. Dil olduğunu savunanlar karşı tarafı hâkim Kürt siyasetinin güdümünde olmakla itham ederken, diğer tarafça devletin ayrıştırıcı "böl yönet" politikalarına alet olmakla suçlanmaktadırlar. Haydar Diljen Vate çalışma grubunda yer alanların ortak bir siyasi görüşü olmadığını tek paydanın Kirmanckîyi Kürtçenin bir lehçesi olduğunu söylerken aslında bunun da politik bir tavır olduğunu kaçırmaktadır.

Tartışmanın iki tarafı da dilbilimsel olarak kendi savının ispatı için derinlemesine analiz yapmakta ve örnekler vermektedir. Dilbilimsel olarak bir taraf ortak yanları ön plana çıkarırken diğer taraf farklı yanları ön plana çıkarmaktadır.

[873] Hıdır Eren, 18.04.2020 tarihli görüşme

Ayrı bir dil olarak tanımlayanların yaslandıkları en temel argümanlardan biri iki lehçeden insanların birbirlerini anlayamamasına dairdir. Lehçe olduğunu savunanlar ise bunu aynı lehçe için de geçerli olabileceği ve her türlü dilsel varyantın birbirini anlamama ihtimali ile cevaplamaktadır. Kirmancların da bölgesel olarak birbirini anlayamadıklarını standart dilin bunun için gerekli olduğunu söylemektedirler. Farklı yörelerden gelen Zaza/Kirmancların birbirlerini anlayamadıklarını Cemal Taş ve Hıdır Eren de kabul etmektedirler. Ancak Kurmancîyi anlamamak gibi olmadığını belirtmektedirler.

Sosyo-dilbilimsel literatürde genel olarak lehçe ve dil ayrımını belirleyen faktörler arasında kader birliği, duygudaşlık gibi etkenlerin de altı çizilir. Lehçe olduğunu iddia edenler buna da vurgu yaparken, dil olduğunu savunanlar bunu kıstasları arasına almamakta ya da böyle bir duygudaşlığın bulunmadığını; bunun bir zorlama olduğunu söylemektedir.

Dilin standardizasyonu / ortak eğitim dilinin oluşması konusunda iki tarafta şivelerin özelliklerinin korunması gerektiğini savunurken, Vate grubu ortak standart dili oluşturmaya başlamıştır; şive farklılıklarını bu süreçte koruyabileceklerini iddia etmektedir. Bu tartışmanın diğer tarafında yer alanlar şu anda başlatılacak ortaklaşma çalışmalarının şiveleri koruyabileceğine ihtimal vermemekte, tüm şivelerin bir süre kendi yazı dilini geliştirmesi gerektiğini öne sürmektedir. Vate grubu temsilcileri her yörenin dilsel varyantını doğru kabul ettiklerini iddia ederken ses düşümü, kelime deformasyonu gibi dilbilimsel tespitler yapıp standart dile alacakları formun ses düşümüne veya deformasyona uğramayan kelime ve kalıplardan seçildiğini söylerken aslında bir norm tayin ettiğini ve ses düşümü yaşanmayan yörenin formunu yaşanana tercih ettiklerini kaçırmaktadırlar. Benzer şekilde Hıdır Eren de farklı gramer formları arasında bir tanesinin "doğru" olduğunu söylerken bir norm tayin ettiğini ıskalamaktadır.

İki tarafta diğer tarafın oluşturduğu yazı dilinin tüm Zazalarca anlaşılmadığını iddia etmektedir. Vate grubu, diğer tarafı bölgesel kaldıkları için anlaşılmamakla itham ederken, Tîj/Ware gibi şivelerin ayrı ayrı korunması gerektiğini düşünen taraf Vate grubunun kelime seçiminde hassas davranmadıkları, dili Kurmancîye yakınlaştırmaya çalışarak yapaylaştırdıkları için anlaşılmadıklarını iddia etmektedir.

Tüm standardizasyon çalışmaları zaman içinde yöresel farklılıkların silinmesini hedefleyen bilinçli davranışlardır. Bu süreçte yöresel farklılıkları korumak bazı formların kaybolmasını engellemek mümkün görünmemektedir. Her iki tarafta çoğulculuk anlayışıyla farklılıkların korunmasını savunsa da aslında

4.1.10 Yazı Dilinin Gizemi

Mamoste! Qey Ez bi Kurdî Nizanim?[874]

Bir önceki bölümde Kirmanckî pratiğinde bahsedilen yazı diline karşı geliştirilen reaksiyon, tüm dil standardizasyon pratiklerinde yaşanmış bir dilbilimsel davranış örneğidir. Yerelin merkezi dile itirazıdır. Bir öğrencim, Egenin bir köyünde büyüyen babasının başından geçeni şöyle anlatmıştı;

> Babam ilkokula başladığı gün okuldan kaçmış. Babaannem vaktinden erken geldiğini fark edince sormuş "niye erken geldin" diye. Babam cevaben demiş ki "Bir adam geldi, bir şeyler anlattı durdu, tek bir kelime anlamadım. Kaçtım geldim"

Elbette babasının ağzından o dönem çıktığı gibi aktarmak imkânsız, öğrencimin babası da kendisi de standart dil tedrisatından geçmişti. Ancak yukarıdaki cümleleri annesine Ege şivesi ile söylediğini tahmin etmek zor değil. Öğrencimin babası standart Türkçeyi başka bir dil sanmıştır.[875] Benzer şekilde Kürtçe bilip, okuma yazmasını geliştirmek için ders alan öğrencilerin yazılı / standart dile verdikleri tepkilerden tüm eğitimcilerce bahsedilmiştir.

> Kürtçe bilip de gelen öğrencilerim başlarda çok tepki gösteriyorlardı. "Hocam bizim orada buna böyle demiyorlar". Kendi yöresinde konuşulandan farklı bir şey duyduğunda direk itiraz edenler de çıkıyor. Sadece anlamaya çalıştığı için soranlar da. İkincisi insanlar çok iyi bildiği şeyin yazılısını gördüğünde çok şaşırıyor. Mesela sayıları okuyoruz, yek, du, sê, çar… Hemen tepki gösteriyor, böyle mi yazılıyor diye. Aslında şimdiye kadar rahatça konuşmuş ama hiç yazılı bir metinle kıyaslamamış. Bu yüzden başta ağızlar arasındaki farklılıklardan bahsedip, kendi yöresinin Kurmancîsinde olmayıp da diğer yörelerde olanları da duyacakları ve bunları da öğrenecekleri konusunda açıklama yapıyorduk. Böylelikle birbirimizi anlayacağımızı söylüyorduk. Özellikle Hakkarili öğrenciler zorlanıyor, onların tamamen farklı bir ağzı var. Ama sonuçta insanlar ilgililerdi, zaman ilerledikçe uyum sağlıyorlardı. Başlangıçta bir direnç oluyor, bir süre sonra rahatlıyorlardı.[876]

[874] Hocam! Ben Kürtçe bilmiyor muyum?
[875] Oğulcan Köseoğlu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Kürtçe Dersi, kendi tanıklıklarım
[876] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme

Kürtçe ders veren eğitimci Cemal Atilla Kürtçeyle yazılı olarak ilk kez karşılaşan Kürtlerin çok iyi konuşsa bile okumakta zorlandığının altını çiziyor. Okumaya başlayanların ilk başta zorlandıkları şeyin rakamlar olması da ilginçtir. Bu Kürtlerin rakamlarla ilk ilişkisinin Türkçe kurulmasıyla ilgilidir. Okuduğu metinde karşısına rakam çıktığında beyin direk onları Türkçe okur, aynı ilişki Kürtçe üzerinden kurulana kadar. Bu da dilbilimsel bir davranıştır.

> İlk derste sınıftakilere bir metin dağıttım. Metinde bir kadın basit cümlelerle kendisini tanıtıyordu. Kürtçe bilenlerin sınıfıydı ve öncesinde herkes kendini Kürtçe olarak sözlü bir şekilde gayet güzel ifade etmişti. Kürtçesi bayağı iyi olan bir öğrencim birden kâğıdı fırlattı ve "Hocam! Ben Kürtçe bilmiyor muyum dedi? Yanına gittim sakin ol dedim, ve metni yüksek sesle okumaya başladım. " E hepsini anladım", dedi.[877]

Bahsedilen öğrencinin Kürtçe konuşma ve duyduğunu anlama yetenekleri gelişmişken, Kürtçe okuryazarlığı yoktur. Başka dilden sahip olduğu okuryazarlığını Kürtçeye aktarması biraz zaman alacaktır. Türkçede sahip olduğu Kürtçe *metalinguistic* (üst-dilbilimsel) yeteneği kazanması için Kürtçenin de dil bilgisi yapısını kavraması gerekecektir. Burada verdiği ilk tepkinin şiddetinin sebebi ise Kürtçe yazılı bir metinle ilk kez karşılaşmasıdır.

Kürtçe derslerinde kendi tanıklıklarımdan ve aktarılanlardan çıkarılabilecek bir başka dilsel algı/davranış örneği ise Kürtçe bilip de yazı dilini öğrenmek için ders alan öğrencilerin Kürtçenin resmi (*formal*) dil olarak kullanılması konusunda geliştirdikleri reflekslerdir. Bu öğrenciler için Kürtçe evin dilidir ve samimiyetin dilidir. Resmi olarak kullanılabilecek dil Türkçedir. Öğrenciler Kürtçe konuşurken evde konuştukları gibi rahat konuşabiliyor ve resmi dili kullanmakta zorlanabiliyorlardı. Öğrencilerim Kürtçe dersine gelirken eve gidiyor gibi hissettiklerini sık sık dile getirmişlerdir. Bunu dile getirmeseler de bunun böyle olduğuna dair dilsel davranışlar da sergilemekteydiler. Bir öğrencim bir gün sorduğum bir soruya gülümseyerek "Na keçê!" (yok kız) diye cevap vermiş, sınıftakiler kahkahayı basmıştı. Öğrencim etrafına bakarak "çi bû?" (ne oldu) diye sormuştu. Arkadaşları söyleyince farkında olmadığını söylemişti. Üniversitede herhangi bir hocanın dersinde hocaya böyle bir refleks verme ihtimali çok düşükken, benim dersimde bu gayri-resmi (*informal*). Yine sorduğum bir soruya başka bir öğrencimin "Belê qurban"(evet, kurban olduğum) demesi gibi.

[877] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

Bazı yörelerin standart Kürtçeye diğerlerinden daha şiddetli tepki vermesine dair Cemal Atilla'nın verdiği örneklere farklı örnekler eklenebilir. Kurmancî dersi veren bir başka eğitimci Semra Acar, Malatyalı olduğunu ve kendisinin standart dili öğrenirken en çok zorlandığı konunun sözcüklerin telaffuzu olduğunu dile getiriyor. Acar, Malatya ağzının fonetik olarak standart dilden oldukça farklı olduğunu dile getiriyor.

> Benim yöremin sesleri aslında çok kullanılmıyor. Çok ortak kelime var, ama sesler farklı. Mesela bütün "e"ler "a" oluyor, köyümde. Ya da bütün "ê"ler "î"ye yakınlaşıyor. Çoğu değişik. Malatya'nın Kürtçesi, standart dilin içinde değil. Tabi sadece ses olarak Yoksa bizde Kürtçenin pek çok temel kuralı var, yok olmamış. Onlar yok olmamış, ama bizde sesler değişmiş, tamamen.[878]

Semra Acar standart dile çok tepki gösteren öğrencisi olmadığını sadece kendi yöresinde kullanılmayan kelimeleri duyunca şaşıran öğrencilerinin çok olduğunu belirtiyor. İstanbul Kürt Enstitüsü'nde eğitimci olan Eyüp Subaşı kelimelerin dilbilimsel bir süzgeçten geçirilip farklı varyantlarda tek bir yazı formu olması gerektiğini ama konuşurken kişilerin ağzını kullanmakta özgür olmaları gerektiğine vurgu yapıyor.

> Kurmancî iyi konuşan ve yazı dilini geliştirmek için gelen öğrencilerimiz farklı yörelerden kelimelere ilgi duyuyorlar. Bu biraz bizim kurumumuzun da tavrı ile ilgili biz ilk günden ağızların zenginliklerinden, farklı ağızların varlığından haberdar olunması gerektiğinden bahsediyoruz. Dolayısıyla öğrenciler daha önce duymadıkları kelimeleri duyunca tepki vermekten çok kendi yöresiyle karşılaştırıyor. İzlenen dil politikası önemli. Standart dili sadece tek bir kelime ile, tek bir varyantla sınırlı tutarsan, diğer varyantları yok sayarsan o zaman dile zarar verirsin. Dilde değişik söyleyiş varyantları vardır, bunu standarda oturtursan zarar vermez. Mesela bir kelime Adıyaman'da veya Mardin'de değişik şekilde söyleniyor. Biz dilin kökenlerine gidiyoruz, tarihi arka planına bakıyoruz, morfolojik yapısını inceliyoruz, hangisi orijinale yakınsa yazıda onu tercih ediyoruz. Ama diğerlerini demiyoruz ki hatalıdır. Sen yazarken bu şekilde yaz, ama konuşurken serbestsin.[879]

İstanbul Kürt Enstitüsü'nün ve farklı pek çok çevrenin dil öğretiminde benimsediği bu ilke öğretilirken dilin gelişmesine katkıda bulunuyor. Öğrencilere tek bir doğru olmadığı yöresel varyantların zenginlik olduğu vurgusu yapılıyor. Derslerde herkesten verilen kelimenin kendi yöresindeki karşılığının söylenmesi isteniyor. Boğaziçi

[878] Semra Acar, 14.03.2018 tarihli görüşme
[879] Eyüp Subaşı, 04.04.2019 tarihli görüşme

Üniversitesi'nde Kürtçe ders veren eğitimci Tahir Baykuşak konuya dair şunları dile getirmektedir:

> Kürtçede "konuşmak" fiilinin 7-8 tane karşılığı vardır. Bizde (Silvan'da) konuşmak fiili için "xeber dan" fiili kullanılır. Fiilleri öğrenirken tahtaya bunu yazıyorum. Bazı öğrenciler biliyor bazıları ilk defa duymuş, onlara soruyorum "konuşmak" fiili için kendi yörelerinde ne kullanıldığını birçok kelime geliyor, hepsini tahtaya yazıyorum. Bu ve başka örnekler üzerinden dilin zenginliğinden ve yöresel farklardan bahsediyorum. Böylelikle ağızların varlığı konusunda farkındalık yaratıyoruz. Tek bir doğru olmadığını göstermeye çalışıyoruz. Kişi hem kendi ağzıyla hem de başka ağızlarla barışık oluyor. Ben kendim de bazı yöresel farklılıkları dil dersi verirken öğrendim. Öğrencilerimden yeni kelimeler de öğrendim.[880]

Buradaki iki vurgu çok önemli, genel olarak anlatılardan anlaşılan eğitimcilerin arasında dilsel çeşitlilik farkındalığı yaratmak konusunda bir uzlaşma var. Dilin yazılan metinlerle sınırlı olmadığına dair bir perspektif sunuluyor. Öte yandan öğrenciler de eğitimin ve dilin gelişiminin bir parçası haline geliyorlar. İstanbul Kürt Enstitüsü'nde Kürtçe dersi veren Fırat Sayan, "Kürtçe öğretirken çok şey öğrendiğini, derslerde farklı yörelerden gelen öğrencilerinden yöresel farklılıkları anladığını, aslında standart yazı dilinin buna yetmediğini dar kaldığını" ifade ediyor. "Standart dilin ona bir perspektif verdiğini ancak farklı ağızlarla etkileşiminin ona çok daha fazlasını kattığını" dile getiriyor. Bunu Deniz Gündüz de Kirmanckî deneyiminde aktarmıştır. Görüşülen Kurmancî eğitimcilerinin çoğu benzer aktarımlarda bulunmuştur.

Buradan yola çıkarak, dilbilimcilerin kural koyuculuğuyla sınırlı kalmadan, öğrenenlerin de sürece dahil olması ile yazı dilinin çok daha geliştiğini söylemek mümkün. Öğrenenlerin öğretenlere aktardıkları, yazı dilinin sınırlarını geliştirmiştir.

> Zana Hoca'nın[881] elinde hep küçük bir defter olurdu. Birimizden duyduğu farklı bir kelimeyi hemen sorgular, kelimeyi anlamı ve kullanıldığı yöre ile beraber not alırdı. Bize bu kelimeleri araştırdıktan sonra sözlüğünde yer verdiğini belirtmişti.[882]

Öğrenenlerin sürece dahil oldukları bir başka mecra ders materyalleridir. Ders materyalleri hazırlayanlar derslerinde söz dağarcıklarına ekledikleri bu materyallere yansıtmaktaydılar. Ya da bazı kalıpların materyallerde yer almamasına gelen itirazları göz önünde bulundurarak, bir sonraki materyalde bunlara da yer vermişlerdir.

---

[880] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme
[881] (Büyük Kürtçe-Türkçe Sözlüğün yazarı Zana Farqînî)
[882] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

> Hînkeri ilk hazırladığımızda öğrenimi zorlaştırır diye aynı kelimenin veya kalıbın eşanlamlısını vermekten kaçındık, ancak bu seferde az çok bilenlerin kendi yöresini bulamayınca eksik hissettiğini fark ettik ve daha sonraki baskılarda mümkün olduğunca eş anlamlılarına da yer vermeye başladık.[883]

Yine bu kurslardan mezun olanlar edebiyat, yayıncılık ve gazetecilik alanlarında üretime dahil olarak yazı diline katkıda bulunmaya devam ediyorlar. Kurslardan aldıkları standart dilin sınırlarını kendi ağızlarıyla genişletiyorlar.

> Sonuçta yazarak üretenler asla bir ders kitabından öğrendiği kelimelerle sınırlamayacaktır kendini. Kendi sözcüklerini de ekleyerek üretecektir.[884]

Tüm bunlar dilin sınırlarını kural koyucuları aşar hale getirebilecek pratiklerdir. Dilin standartlaşmasını yönlendiren elitlerin tek karar verici olmadığı tabandan gelişen dilbilimsel bir direnişin hatta isyanın da etkilediği bir süreç gelişmiştir.

Öğrencilerin bahsedilen şekilde sürece dahil edilmeleri ve/veya dilsel zenginlik konusunda farkındalık yaratma çabaları öte yandan öğretmenlere kendi yöresinin Kürtçesini bilen öğrencilerin standart dile verdileri tepkilerle başa çıkma imkânı da sunmaktadır.

1990'larda Kürt kültürel aktörleri Kürt dilini kitleselleştirmeye çalışmış olsa da gerçek anlamda kitleselleşmesi 2000'li yıllarda mümkün olmuştur. 2000'li yıllarda Kürt dili aktivizmi ve Kürt siyasetinin dil politikalarının inceleneceği bir sonraki bölümde hâkim siyasetin geliştirdiği dil pratiklerinin yanında tabanda gelişen ve genel dil siyasetini etkileyen pratiklere de değinilecektir.

4.2 2000'li Yıllar: Dönüşen Söylemin Kürt Dili Aktivizmine Yansıması / Farklı Dil Pratikleri

2000'li yılları anlatırken bir yandan 1999-2004, 2005-2013 ve 2013-2015 şeklinde dönemselleştirdiğim süreçlerde Kürt siyasal hareketinin dil politikalarını incelerken, diğer yandan Kürt siyasal hareketinin ve devletin bu dönemlerde geliştirdiği politikaların tabandaki yansımalarına bakacağım. Tabanda gelişen dilsel pratik ve algıları bahsedilen iki tarafın politikaları üzerinden okuyacağım gibi, yer yer bunlardan bağımsız gelişen sosyo-dilbimsel davranışlara da bakacağım.

[883] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[884] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme

4.2.1 1999-2004 Yılları Arasında Hâkim Kürt Siyasetinin Dönüşen Söyleminde Dil Meselesi

Kürt siyasal hareketinin dil siyasetini anlayabilmek açısından hareketin dönüşen siyasi söylemine bakmak faydalı olacaktır. Zira dönüşen siyasi söylemin analizini yapmadan 2000'lerle beraber dönüşen dil siyasetini anlamak mümkün olmayacaktır.

Kürt siyasal hareketi, 2000'lerde siyasi taleplerinin yeniden tanımlandığı ve düzenlendiği iç içe geçmiş üç proje ile – demokratik cumhuriyet, demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm- ile geliştirilmiş bir "radikal demokrasi" fikri üzerine inşa edilen, yeni bir ideolojik ve politik söylem geliştirdi.[885]

Öcalan'ın 1999'da tutuklanmasıyla birlikte hareketin siyasal söyleminde bir dönüşüm gözlemlenmiştir. Öcalan'ın çağrısı ile hareket silahlı güçlerini sınır dışına çekerek, bundan sonra siyasal mücadele vereceklerini açıklamıştır. Bu değişimle beraber Kürt hareketinin söyleminde Kürt dilinin geliştirilmesi gerekliliği merkezi bir rol almaya başlamış, Kürt halkı diline ve kültürüne sahip çıkmaya ve bunun için mücadele etmeye davet edilmiştir.

Öcalan 31 Mayıs 1999-29 Haziran 1999 tarihleri arasında süren yargılaması boyunca Demokratik Cumhuriyet söylemini mahkemeye ve kamuoyuna sundu. Öcalan, "1993 yılından itibaren bağımsızlık düşüncesinden vazgeçtiklerini, ulus-devlet modelini eleştirdiklerini, Türkiye'nin Misak-ı Milli ile belirlenen sınırlarını benimsediklerini, federasyon ya da özerklik seçeneklerini düşünmediklerini, demokratikleşme kapsamında kültürel hakların tanınması, toplumsal katılım yasasının düzenlenmesi durumunda silahların bırakılacağını" dile getirdi.[886] Bu doğrultuda 2 Ağustos 1999 tarihinde PKK'yi silahlı mücadeleyi sonlandırmaya ve silahlı güçlerini sınır dışına çekmeye çağırdı.[887] Örgüt bu çağrı üzerine silahlı güçlerini sınır dışına çekmeye başladı.[888]

1999 sonrası strateji değişikliğine giden örgütün yeni paradigması ilk kez ayrıntılı bir şekilde, Ekim 2001 tarihinde lideri Abdullah Öcalan'ın hazırlayıp AİHM'e sunduğu savunmalarda ortaya kondu. Bu savunmalar daha sonra 8. Kongrede örgüt tarafından

---

[885] Joost Jongerden and Ahmet Hamdi Akkaya, "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the revolutionary movement in Turkey through the PKK's memorial text on Haki Karer", **European Journal of Turkish Studies,** 14, 2012, s.22

[886] Abdullah Öcalan, **Özgür İnsan Savunması,** İstanbul, Çetin Yayınları, 2003

[887] Cengiz Kapmaz, **Öcalan'ın İmralı Günleri,** İstanbul: İthaki Yayınları, 2011, 39-40

[888] Kapmaz, C(2011), ss.101-103

politik rapor olarak benimsendi. Bu savunmalarda yeni bir devlet eleştirisi yapılmış, bağımsızlığın devlet inşası yoluyla değil demokrasinin derinleştirilmesi yoluyla gerçekleştirileceği ileri sürülmüştür. "Ulus-devlet sınırlarına dokunulmayacağını ama her parçada Kürtlerin demokratik haklarını alması temelinde özgür birlik anlayışıyla çözümün geliştirileceği" savunulmuştur. "Demokratik siyasetin temel mücadele yöntemi olarak benimseneceği, meşru savunma dışında silahlı mücadele yönteminin reddedildiği" de eklenmiştir.[889] Öcalan'ın savunmalarında bölgesel özerklik, Kürtlerin demografik olarak Türkiye'ye yayılmış olması sebebiyle tüm Kürtlerin taleplerini çözemeyeceğinden uygunsuz görülmüştür.[890] Öcalan, "demokratik çözüm seçeneğinin Kürt sorununda tek seçenek durumunda olduğunu, ayrılmanın ne mümkün ne de gerekli olduğunu dile getirerek, Kürtlerin çıkarının Türkiye ile demokratik birliktelikten geçtiğini" eklemektedir. "Demokratik çözümün hakkıyla uygulandığı takdirde özerklik veya federasyondan daha gerçekçi bir model olduğunu" iddia etmiştir.[891] Demokratik cumhuriyet projesi ile halkın etnisiteden, demokrasinin milliyetçilikten ayrılması hedeflenirken, vatandaşlığın etnik terimlerden çok yurttaşlık üzerinden, cumhuriyet ve sivil haklar bağlamında tanımlandığı bir anayasa talebinde bulunulmuştur. Öcalan'ın sunduğu bu yeni perspektife, örgütün geliştirdiği cevap onu destekler nitelikte olmuştur. 7. Kongrede sunulan raporda "değişen küresel şartların çağı demokrasi ve özgürlükler çağı kıldığını, sürecin daha fazla demokrasi ve özgürlük için, sınıf, cins ve çevre temelinde ortaya çıkacak mücadelelerle dolu geçeceği" ileri sürülmüştür.[892] Aynı raporda "hareketin süreçte yaşanan tıkanıklığı aşmak, Türkiye'nin demokratikleşme olasılıklarının önünü açmak ve Kürt sorununa yönelik demokratik bir çözüm teşvik etmek için siyasal uzlaşmanın yollarını arayacağı" belirtilmiştir.[893] Bu rapor, şiddet kullanımına ihtiyaç duymadan, demokratik bir toplumda, sınıf mücadeleleri ve ulusal çatışmalara çözüm bulunabileceğini vurgulamış, hareketin başlıca hedefini "Türkiye'yi demokratik bir cumhuriyete dönüştürerek Kürt sorununa barışçıl bir çözüm bulmak olarak ileri sürmüştür. Bu hedefe uygun olarak hareket tarafından Kürt meselesinin çözümüne yönelik dile getirilen talepler, özerk veya federe bir statü talebi olmaksızın, kültürel ve dilsel

---

[889] Kürt Hareketinin Tarihçesi (1960'lardan 1999'a), Toplum ve Kuram Dergisi'nin IV. Sayısında 17.-37. sayfalar arasında yayınlanmıştır.
[890] Abdullah Öcalan, **Savunma: Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Bildirgesi,** İstanbul: Mem Yayınları, 1999, s.111
[891] Öcalan, A. (1999), s.32
[892] **Dönüşüm Süreci ve Görevlerimiz,** Köln: Serxwebûn Yayınları, 2000, s. 163-164
[893] **Serxwebûn Dergisi,** Köln: Şubat 2000, sayı: 218

hakların kabulüne yönelikti. Kürt dilinin ve kültürel haklarının sağlanması, Kürtlerin üzerindeki kültürel tahakküme son verilmesi, dilinin ve kültürünün gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılması başlıca talepler arasındaydı.[894] Hareket "Kürtçe eğitimin yasal güvence altına alınması, Kürtçe eğitimi geliştirecek kültürel örgütlenmelerin tesisi, koruculuğun kaldırılması, bölgesel ekonominin yeniden inşa edilmesi ve zorla göç ettirilmiş kimselerin, terk ettikleri yerleşim alanlarına dönmelerinin sağlanması atılması gereken temel adımlar olarak" tanımlanmıştır.[895] Kürtçe eğitime dair hareketin talepleri "temel eğitimde Kürtçenin eğitim dili olarak kullanılması, liselerde seçmeli ders olarak Kürt kültürü, dili ve edebiyatı derslerinin okutulması ve üniversitelerde Kürt dili-edebiyatı, kültürü ve tarihi kürsüleri kurulması" şeklinde somutlaştırılmıştır. [896] Yine Kürt kimliğinin anayasal olarak tanınması da dile getirilen talepler arasındaydı.[897]

Hareketin söylem ve siyasasındaki bu dönüşüm 1990'ların sonunda yaşanan gelişmelerle açıklanabilir görünüyor. Özellikle 1999 yılında yaşanan üç gelişme hareketi bu söylemsel değişime yönlendiren ana sebepler gibi görünmektedir. Öncelikle, Öcalan'ın 1999'da yakalanması ile yaşanan politik ve örgütsel kırılma hareketi yeni bir söylemsel inşaya itmiştir. 1999 yılının sonunda Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığının onaylanması ikinci önemli gelişmedir. Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün kazanılması Türkiye'de kültürel haklar ve kimlik hakları siyasetinin önem kazanmasını sağlamış, bu hakların savunulmasında gelişen meşruiyet kitlelerce benimsenmeye başlamıştır. Böylesi bir süreçte Kürt meselesinin Avrupa Birliği içinde konumlandırılarak çözümlenebileceğine inanılmış ve buna uygun olarak demokratik cumhuriyet çerçevesi geliştirilmiştir. Üçüncü kırılma ise yine 1999 yılında başlayan yerel yönetimler deneyimidir. 18 Nisan 1999 tarihli yerel seçimlerde Halkın Demokrasi Partisi Diyarbakır, Mardin, Batman, Ağrı, Van ve Hakkari şehirlerinin de olduğu 37 belediyede seçimleri kazandı.[898] Bu üç mesele aynı yılda gelişerek Kürt hareketinin, Kürt meselesini Misakı Milli sınırları içinde çözmeyi hedeflemesine sebep oldu. Bu üç meseleye ek olarak hareketin dönüşen dünya konjonktürünü de analiz edip kendi içinde bir dönüşüme gittiğini takip etmek mümkün görünmektedir.

---

[894] Mahsum Şafak, **KADEK Kuruluş Kongresi,** İstanbul: Mem Yayınları, 2002, s. 208-218
[895] Şafak, M. 2002, ss. 208-218
Projeya Aşitiyê, **Azadiya Welat Gazetesi,** 11-17 Mart 2000
[896] "Barış ve Demokratik Çözüm İçin Yol Haritası", **Serxwebûn,** sayı: 260, Agustos 2003, sayfa:9, 10
[897] Şafak, M. 2002, ss. 208-218; Projeya Aşitiyê, **Azadiya Welat Gazetesi**, 11-17 Mart 2000
[898] https://www.milligazete.com.tr/haber/1528063/arsivden-notlar-1980-yili-sonrasinda-turkiyede-yerel-secimler

2000'li yıllara varıldığında Güney Amerika'dan Afrika'ya, Avrupa'dan Asya'ya pek çok kıtada silahlı çatışma yaşanan ülkelerde, siyasal sorunların diyalog, siyasal uzlaşma ve barışçıl yollarla çözümüne dair bir eğilim ortaya çıkmıştır. İspanya, İrlanda gibi ülkelerde silahları bırakan örgütlerin hükümetlerle diyalog içine girdiği, bazı ülkelerde özerklik ya da demokrasinin geliştirilmesi ve birtakım reformlar sayesinde kimlik haklarının anayasal güvence altına alınması gibi çözümlerin de ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu gelişmelerden Öcalan'ın da ilham aldığı birtakım dokümanlardan anlaşılabilmektedir. Öcalan çatışmalı dönemlerden geçen ülkelerde ortaya çıkan siyasal çözüm eğilimine vurgu yapmakta, bu deneyimlerin Kürt meselesinin de çözümünde yol gösterebileceğini iddia etmektedir.

> Yüzyılın başından beri, özellikle II. Dünya savaşından sonra silahlı mücadeleye dayanan etnik, dini, ulusal çatışmalar, yerini demokratik uzlaşma ve bu temelde barış içinde çözümlenme sürecine bırakıyor. (…) İspanya'da ETA silahlı mücadeleye son vermemekle birlikte, yeni bir görüşme sürecine epeyi hazırlanmış durumdadır. İrlanda bu süreci yaşıyor. Kolombiya çatışmalı da olsa, diyalog sürecine girmiştir. Afganistan benzeri bir durumu yaşıyor. Buna benzer birçok soruna benzer yöntemlerle çözüm bulunmaya çalışılıyor. Üzerinde yoğun durup, şüphesiz önümüzü aydınlatacak sonuçlar çıkarabilirsiniz. Ama dünya çapında genel eğilimin bu olduğu ve klasik askeri güce dayalı mutlak zafer arama yolunun geçersizliği ortadadır. Bu yeni durumu kavramayan hareketler ve özellikle problem yaşayan ülkeler eski yöntemlerde ısrar ederek çıkmazı derinleştiriyorlar. [899]

Hareketin 1999 yılından 2004 yılına kadar izleyeceği Demokratik Cumhuriyet söylemi tüm bu gelişmelerin akabinde ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerle hâkim Kürt hareketi Kürt meselesini, bir teritoryal egemenlik meselesinden çok, çoğulcu kimlik politikaları üzerinden bir demokrasi meselesi olarak kabul etti ve bu doğrultuda hareket etti.

2000'li yıllarda Kürt legal siyaseti de tıpkı 1990'larda olduğu gibi Kürt meselesinde temel aktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. 2000'li yıllarda çoğulcu kimlik politikalarının hem hâkim hem de muhalif siyaset tarafından ön plana çıkarılması legal siyasete 1990'lara göre biraz daha alan açmıştır. Ayrıca bu süreçte legal partiye Öcalan ve hareket de daha fazla rol biçmiştir; "Savaş döneminde tali ve taktik bir alan olarak değerlendirilen legal parti alanı, bir geçiş sürecinden sonra stratejik bir alan niteliğine kavuşacaktır" [900]

---

[899] aktaran, Mehmet Tigris, "Yeni Süreçte Legal Partinin İşlevi", **Serxwebûn Dergisi,** sayı: 217, Ocak 2000, s.9
[900] Mehmet Tigris, Yeni Süreçte Legal Partinin İşlevi, **Serxwebûn Dergisi,** sayı: 217, Ocak 2000, s.9

Daha önceki bölümlerde bahsedildiği gibi 1994 yılında kurulan HADEP 2003 yılında kapatılana kadar legal siyasette Kürt siyasal katılımının temsilcisi niteliğindeydi. HADEP'in 1994'te yayımlanan programında demokratikleşme ve siyasal uzlaşı yoluyla Kürt kimliğinin ve Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarının tanınmasının amaçlandığı belirtilmekteydi. Bu programda bütün toplumsal kesimlerin fikirsel olarak katılımıyla gerçekleşecek bir anayasal reformun özgür tartışma ve müzakereyi besleyecek bir ortamın yaratılması konusunda elzem olduğu da ileri sürülmekteydi. Yeni anayasanın kültürel çeşitliliğe saygı gösteren ve evrensel demokratik ve insan hakları normları ve değerlerini içselleştirmiş çoğulcu bir demokrasiyi besleyeceği belirtilerek, partinin Kürt meselesinin çözümü ve dil, kültür ve eğitim alanında yaşanan eşitsizliğin giderilmesi hususunda politika üreteceği ileri sürülmüştür:

> Partimiz, Kürt sorununda çağdaş, evrensel, uluslar üstü hukukun ilkelerine uygun olarak, eşitlik temelinde adil bir çözüm getirecek; ekonomik, politik, kültürel her alanda, her türlü sömürü, baskı ve eşitsizliğe son verecektir. (…) Dil, Kültür ve eğitim alanında bugüne kadar süren ağır baskıları, asimilasyon çarkının yarattığı çorak ortamı ve büyük eşitsizliği gidermek için özel çabalar gösterilecektir. Eşitlik temelinde barışçıl ve demokratik yöntemlerle Kürt sorununa adil bir çözüm getirmek Partimizin temel amaçlarındandır. [901]

Bu temel saik ile hareket eden HADEP, 1999 yılında ilan edilen ateşkes sonrası çatışmaların azalmasıyla, 2000'li yılların başında Kürt sorununun demokratik çözümü ve siyasal uzlaşı üzerine kurduğu söylemini daha yüksek sesle dile getirme fırsatı buldu. Aynı şekilde yerel seçimlerde kazandığı belediyeler de Kürt kültürünü ve taleplerini teşvik etmek için kurumsal bir temel oluşturdu. Dolayısıyla HADEP ve 2003'te kapatılınca siyasi olarak aktif hale gelen, aynı geleneğin devamı niteliğinde olan Demokratik Halk Partisi (DEHAP) 2000'li yıllarda dil meselesini, kimlik hakları çerçevesinde gündemine daha fazla aldı.

Kürt siyasal aktörleri 2000'li yılların başında süreci Avrupa Birliği'nin Türkiye'de dil ve kimlik hakları ile yakından ilgilenmesi ve yerel yönetimlerin de bu meselede kilit rol oynayabileceği üzerinden okuyarak dil ve kimlik haklarını ön plana çıkaran bir ajanda oluşturdu. Aynı şekilde farklı dünya deneyimlerinden esinlenen hareket, Kürt meselesinin Türkiye'nin daha fazla demokratikleşmesi, özgürlükçü ve çoğulcu bir yapıya gitmesi ile çözümlenebileceğini ileri sürerek çoğulcu demokrasinin gereği

[901] HADEP, program, 1994, s:8, açıkerişim@TBMM
https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/745/199600970.pdf?sequence=1&isAllowed=y

olarak farklı kimliklerin dilsel ve kültürel haklarının anayasal güvenceye alınması için mücadele edeceğini duyurdu.

Hareketin dilsel ve kültürel hakları söyleminin merkezine alması, önüne iki ajanda çıkardı. Kürt meselesinin çözümünde dilsel kültürel hakları ön plana çıkararak, aynı anda, hem devlete bu konuda adım atması, reformlar yapması konusunda, hem de Kürt halkına diline sahip çıkması hususunda çağrı yapmaya başladı. Kürt halkına yaptığı dil seferberliği çağrılarının saiklerinden birisi kitleleri mobilize etmektir zira dili bir onur meselesi yapmak, üzerindeki baskıları dile getirmek kitleleri harekete geçirecek sembolik bir alan yaratmaktadır. Öte yandan meseleyi dilsel ve kültürel haklar üzerinden kurarken bu dilin varlığını da koruma altına almak gerekir. Zira 2000'li yıllar artık dilbilimcilerin Kürtçe için tehlikeyi işaret ettiği yıllardır. Yoğun asimilasyon politikalarının etkisiyle Kürtçenin yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması artık siyasal aktörleri de endişelendirmektedir.

Öcalan'ın 22 Nisan 2000 tarihli Azadiya Welat gazetesinde yayımlanan şu sözleri Kürt hareketinin dil politikalarını çok daha ön plana çıkaracağı bir dönemin habercisi gibidir;

> Dil üzerine çalışmalar çok önemlidir. Şimdiye kadar bu konuya gereken önem verilmemiştir. İleride bu tür çalışmaların artırılması gerekir. Devlet bu tür çalışmalara engel olamaz. Avrupa Birliği ile ilişkiler geliştiğinde, Türkiye önemli adımlar atmak zorunda kalacaktır. Hazırlıklı olmalıyız. Şu iki sloganı ön plana çıkarmalıyız; "Düşünce ve ifade özgürlüğü", "Anadilinde Eğitim Hakkı"

Öcalan anadilinde eğitim hakkının en temel şiar olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Avrupa Birliğine vurgu da önemlidir, zira daha önce ifade edildiği gibi bu dönemin esas motivasyonlarından biri AB sürecidir.

Artık dil ve kimlik hakları Kürt Hareketinin söyleminin merkezine yerleşmiş, anadiline sahip çıkmak gerektiği yüksek sesle dile getirilmeye başlamıştır. Azadiya Welat gazetesinin 21 Ekim 2000 tarihli sayısında şu ifadeler yer almaktadır:

> Şimdiye kadar dil Kürtlerin birincil sorunu değildi. Siyasi kazanımlar gerekliydi, demokratik bir devrim gerekliydi. Kürtlerin işgal edilmiş beyinlerinin özgürleştirilmesi gerekliydi. (…) Şimdi dil ve kültürün sırasıdır. Yeni bir süreç başladı ve Kürtler dil ve kültürü ile demokratik

cumhuriyete dahil olacaklar. Kürtlerin dili ve kimliğinin fedaileri olduğunu göstermeliyiz. Kürt dilini geliştirmek, ulusal Rönesans'ı gerçekleştirmek için herkes dil üzerinde durmalıdır. [902]

Yazının devamında "Kürtlere ait bütün kurumlarda Kürtçe konuşulması, Kürt aydınlarının bütün faaliyetlerini Kürtçe gerçekleştirmeleri, bütün yayımların Kürtçeyi öğretmeyi ve yaymayı hedeflemesi, bütün Kürt evlerinin Kürtçe okula dönüştürülmesi, her yerde Kürtçe için kampanya düzenlenmesi, tüm kurumların Kürtçe eğitime başlaması, cezaevlerinin de bu sürece dahil olması" çağrısı vardır.[903]

Öcalan'ın anadilinde eğitim talebini sloganlaştırma ve hareketin dil seferberliği çağrıları tabanda ve çeşitli kurumlarda yankısını buldu. HADEP İstanbul İl Kongresinde Kürtçe eğitimin gerçekleştirilmesi için yasal mücadele ve Kürtçenin geliştirilmesine katkıda bulunma kararı aldıktan sonra pek çok şehir ve ilçede bu konuya dair bir dizi toplantı ve panel düzenledi. Üniversitelerde gençler Kürtçenin seçmeli ders olması için bir imza kampanyası başlattılar.

4.2.1.1 Üniversite Öğrencilerinden Seçmeli Kürtçe Dersi Talebi

Kürt dili aktivizmi söz konusu olduğunda 2001 ve 2002 yıllarında üniversite öğrencilerince, okudukları üniversitelerin rektörlerine verdikleri dilekçelerden bahsetmek gerekir. Bu dilekçelerle öğrenciler, Kürtçenin üniversitelerde seçmeli ders olarak verilmesini talep ediyorlardı. 2000'li yıllarda siyasi aktörlerin dil seferberliği çağrısı yapması, sivil aktörlerin de dil mücadelesi geliştirmesine yol açtı. Onlarca üniversitede Kürt dilinde eğitim alma talebiyle binlerce üniversite öğrencisi tarafından rektörlüklere "Anadilim Var Olma Koşulumdur" başlıklı dilekçeler verildi. Yaklaşık elli üniversiteye yayılan bu kampanya boyunca Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması için toplam 10 bin 608 öğrenci başvurdu.[904] Toplanan dilekçelerin büyük bir kısmı okul yönetimlerince kabul edilmedi, edilenler ise reddedildi. Bu kampanya İçişleri Bakanlığı'nın, Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ve YÖK'ün sert tepkisi ile karşılaştı, anayasal bir hak olan dilekçe verme hakkını kullanan öğrencilerin binlercesi hakkında soruşturma açıldı.[905] YÖK bu konuya dair, girişimin "bölücü terör örgütü PKK tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak yandaşları ve destekçileri ile birlikte

---

[902] Muhammed Mehmo, Ahmet İvrendi, "Komkujiya Zimanê Kurdî", **Azadiya Welat Gazetesi**, 21-27 Ekim 2000, sayfa: 5, kendi çevirim
[903] **Azadiya Welat Gazetesi,** 21-27 Ekim 2000, s:5
[904]. http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kurtce-egitim-icin-10-bin-basvuru-49125 (s.e: 12.12.2019)
[905] https://m.bianet.org/bianet/egitim/8214-30-universiteli-dilekceden-atildi (s.e: 12.12.2019)
https://www.evrensel.net/haber/129555/kurtce-talebine-ceza-yagdirildi (s.e: 12.12.2019)

planlanıp organize edildiği, doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne yönelik bölücü faaliyetler olduğu" açıklamasını yaparak, "üniversitelerde bu tür eylemlere fırsat verilmemesi" talebinde bulunmuştur.[906] Dönemin İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen Kürtçe eğitim taleplerinin önlenmesi için bir genelge yayımlamıştır. Valiliklere ve jandarmaya gönderilen genelgede Yücelen, üniversitelerde başlayan bu eylemin "PKK'nın Avrupa'da başlattığı 'sivil itaatsizlik-siyasal isyan' stratejisi çerçevesinde yürüdüğünü" iddia ederek, gerekli tedbirin alınmasını istemiştir.[907] Dilekçe verenlerden 2 bine yakını gözaltına alınmış, bunlardan 120 kişi tutuklanmıştır.[908] İstanbul Üniversitesi'nden dilekçe kampanyasına katılan öğrenciler, dilekçe verdikleri için kendilerinin ve arkadaşlarının baskıya maruz kaldıklarını, okul yönetimlerince 'dilekçeyi geri al' baskısı uygulandığı, disiplin soruşturmasına maruz kaldıkları, polis takibi yaşadıklarını anlatmışlardır. Öğrencilere bu kampanyadan sonra okuldan uzaklaştırma veya atılma burs kesimi gibi cezalar da verildi.[909] İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü dilekçeye imza atan öğrencileri çağırarak, dilekçelerini geri çekmeleri konusunda baskı yaptı.[910]

Bu kampanyayı Kürt dili aktivizminde önemli kılan şey, Türkiye'de ilk kez dil meselesini merkezine alan ve geniş kitlelerce sahip çıkılan bir eylem olmasıdır. Bu kampanyaya aileler çocukları için Kürtçe eğitim talebinde bulunduklarına dair dilekçeyle destek oldular. Aileler bağlı bulundukları ilçelerin kaymakamlık binalarına, ilçe Milli Eğitim Müdürlüklerine gidip, çocukları için Kürtçe eğitim taleplerini yazdıkları dilekçelerini vermek istediler. Ancak bu ailelerin vermek istedikleri dilekçeler yetkililerce kabul edilmedi. Pek çok yerde dilekçe vermek isteyen aileler gözaltına alındılar.[911]

Dil meselesinin geniş kitlelerin gündemine girmesi açısından önemli olan bu eylem, Kürt hareketinin dil seferberliği çağrısının akabinde gelişmiştir. Bu anlamda hareketin

---

[906] Mithat Sancar, "Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe", **Birikim Dergisi**, (Sayı :155 - Mart 2002)
[907] http://www.radikal.com.tr/hayat/dilekce-haksizligi-627094/ (s.e: 12.12.2019)
[908] http://www.radikal.com.tr/hayat/dilekce-haksizligi-627094/(s.e: 12.12.2019)
[909] https://m.bianet.org/bianet/egitim/8214-30-universiteli-dilekceden-atildi (s.e: 12.12.2019)
[910] http://www.radikal.com.tr/hayat/dilekce-zulmu-638293/ (s.e: 12.12.2019)
[911] MazlumDer, 2002 Ocak İhlal Raporu
http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/2002-ocak-ihlal-raporu/725
Ocak - Aralık 2002 **Türkiye İnsan Hakları Raporu**, İnsan Hakları Derneği, 21 Şubat 2003
https://www.ihd.org.tr/images/pdf/2002_yili_insan_haklari_ihlalleri_raporu.pdf
Kürtçe İçin 29 Gözaltı Daha, **Radikal Gazetesi,** 29.01.2002 http://www.radikal.com.tr/politika/kurtce-icin-29-gozalti-daha-622641/

bundan sonra dilsel ve kültürel taleplerle alanlara çıkıp, AB sürecinde bu taleplerle hükümeti adım atmaya davet edeceğinin habercisidir. Bu aynı zamanda dilin kitleleri mobilize edici özelliğini de ortaya koymuştur.

Eylemin başlamasında hareketin çağrısı etkili olmuşsa da dilekçe veren öğrencilerin tanıklıklarından, eylemin sivil bir yönünün olduğunu, öğrencilerin dillerini öğrenmek gibi temel bir saikle hareket ettiğini gözlemlemek de mümkün.

> Ben her şeyden önce bir hukuk öğrencisiyim. Bunun bana hem hukuk, hem insan hakları açısından getirdiği görevler var. Son Anayasa değişikliği ile dilekçe vermek anayasal bir hak olmuştu ve böyle bir olayın önü açılmıştı. Bizim yapacağımız şey de toplumdaki değişimin önünü açıcı bir girişimdi. Hem benim annem Kürt'tü. Dili Kürtçeydi. En büyük hayalim Kürtçe öğrenip şiir yazmaktı.[912]

Bu eylemlere katılan öğrencilerin tanıklıklarından "dil hakları gibi meşru bir talebe hükümetin sert yanıt vermesinin gençlerde şaşkınlıkla karşılandığı, aynı zamanda dil meselesindeki farkındalığı artırdığı"[913] anlaşılmaktadır.

Bu kampanyanın yankıları uzun süre devam etti. Önemli sonuçlarından biri de şu oldu. Diyarbakır Bölge İdari Mahkemesi Dicle Üniversitesi'nden bir öğrenciye verilen disiplin cezasının askıya alınması talebiyle gelen dosyaya daha önceki mahkeme kararlarından farklı bir cevap vererek emsal bir karar oluşturdu. Mahkeme kamu makamlarının insanların meşru ve adil taleplerine karşı anlaşılır makul cevap vermesi gerektiğine dikkat çekerek verilen disiplin cezasını askıya aldı. Kişinin kamu kurum ve kuruluşlarından kimliğinin en önemli parçası olan ana dilini öğrenmesini sağlayacak eğitim ve öğretim hizmetini talep etmesinde hiçbir yanlışlık olmadığını vurgulayan mahkeme, böyle bir talebin din, dil, ırk, renk ve mezhep temelinde kutuplaşmaya neden olacağı iddiasının kabul edilemeyeceğini belirtti. Disiplin cezasına konu olan eylem nedeniyle Kürtçe konuşan dilekçe sahibi ile Türkçe konuşan Türk vatandaşları arasında çatışma veya gerginlik yaşanmamış olduğunu da ifade ederek disiplin cezasının askıya alınmasına hükmetti.[914]

Bu kampanya ile ilgili yaygın kanılardan biri Hükümetin Kürt dili ile ilgili adım atmasını sağlamış olduğudur. Bu kampanyanın ardından henüz öğrenciler yargılanmaya devam ederken, 7 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe giren 7. Uyum

---

[912] İstanbul Üniversitesi'nde dilekçe veren öğrencilerden Yıldız Polat, aktaran Celal Başlangıç, **Radikal Gazetesi**, 15.07.2002

[913] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[914] "Yargıdan Tam Uyum Kararı" **Radikal Gazetesi**, 12.02.2003.

Paketi'nde 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek Türk vatandaşlarınca konuşulan farklı dil ve lehçelerin öğretilmesi için özel kurslar açılmasına imkân tanındı. Hükümetin bu adımını AB sürecinin bir gerekliliği olarak değerlendirenler, bunun aynı zamanda 2000'li yıllarda özellikle öğrencilerin verdiği dilekçe eylemleriyle başlayan, dil ve kültür hakları taleplerinin yükselmesinin sonucu olduğunu düşünüyorlar. [915]

Bu kampanya ayrıca bu tarz kitlesel sivil eylemlere de yol açmıştır. Bu kitlesel sivil eylemlerden birisi de Kürtçe isim başvuruları olmuştur.

4.2.1.2 Kürtçe İsimler Üzerindeki Yasaklar

Türkiye'ye William girebilir, Welat giremez![916]

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi Kürtçe isimlerin sorun haline gelmesi ve dava konusu olması, hukuksal olarak, 1972 tarihli 1587 sayılı "Nüfus Kanunu"nun 16. maddesinde yer alan "milli kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen ve kamuoyunu inciten adlar konulamaz" hükmüne[917] dayanmaktadır. [918]

2000 yılının Mart ayında Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Kürtçe isimlere ilk kez onay verdi. Nezir Durak isimli vatandaşın talebini kabul eden Kurul, Kürtçe müjde anlamına gelen "Mızgin" ismine onay verdi.

Bu karar bağlayıcı 'örnek' olacağı için basında ve kamuoyunda geniş yankı buldu. Kararın gerekçesinin, Medeni Kanun'a göre herkesin ismini seçme özgürlüğüne sahip olmasına dayandırılacağı belirtildi. Nezir Durak, 1999 yılı sonunda açtığı davada nüfusta ismi 'Hatice' olarak kayıtlı bulunan kızının isminin, 'Çevresinde tanınıp, bilindiği şekliyle Mızgin' diye düzeltilmesini talep etti. Güroymak Asliye Hukuk Mahkemesi 'İsim düzeltme' davasını reddetti. Karar Yargıtay'da temyiz edildi. Yargıtay Dairesi, Medeni Kanun'un 26. maddesine göre, 'Kişinin tanınıp bilindiği ismini kayden de taşımasının hakkı olduğu' sonucuna vararak, yerel mahkemenin kararını bozdu. Ancak, mahkeme kararında direndi. Dava Yargıtay Hukuk Genel

---

[915] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme, Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme, Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[916] Türkiye'ye William girebilir, Welat giremez!, **Radikal Gazetesi,** 21.06.2008
2008 yılının Haziran ayında yedi yaşındaki Almanya vatandaşı Welat Dağ, "Türkçe olmayan karekter bulunduğu" gerekçesiyle yasak olan ismi nedeniyle Türkiye'ye alınmadı. Annesi Yadigar ve kardeşleri Türkiye'ye giriş yaparken Welat, Almanya'ya gönderildi. Hukuken Alman ya da ABD pasaportu taşıyan William ya da Wilson isimli bir yabancıdan farkı olmayan Welat'ın girişinin engellenmesi Meclis'e taşındı.

[917] 1972 tarihli 1587 sayılı "Nüfus Kanunu", http://hukukiyardim.tripod.com/mevzuat/NufusKanunu.html

[918] bknz. bu tez içersinde 3.1.3. bölüm

Kurulu'na geldi. Genel Kurul, mahkemenin 'direnme' kararını yerinde buldu, Kürtçe isimler ret edildi. Nezir Durak ilk karara karşı oy veren ve isim özgürlüğünü savunan Yargıtay 4. Hukuk Dairesi Başkanı Bilal Kartal'ın görüşleri doğrultusunda, Genel Kurul'a başvurarak, 'Karar düzeltme' istedi. Genel Kurul bu kez Kartal'ın görüşlerine katıldı ve ilk kararını kaldırdı. Bilal Kartal ilk karara karşı çıkarken şunları belirtmişti:

> Davacının yaşadığı ortamdaki yaşam biçimine dayanarak, kızına bu ismi vermiştir, bunun bir "isim kültürü' olarak ele alınması gerekir. Davacı, yaşam biçimini, kendi yaşama ortamından seçmek ve almak hakkına sahiptir. Eğer tüm isimlerin Türkçe olması isteniyorsa; Hatice, Mustafa gibi isimler de Arapça ve Farsça kökenlidir. Yine çoğu isim Batı kökenlidir. Bu isimleri Milli Kültüre aykırı görmeyip, Farsça ve Kürtçe kökenli olması nedeniyle sakıncalı görülmesi bir çelişkidir.[919]

İkinci Genel Kurul kararının alınmasında ilk karara karşı çıkan Yargıtay 4. Hukuk Dairesi Başkanı Kartal'ın konuya dair bu yazısının etkili olduğu iddia edilmektedir.[920] Bu karara dair basında çıkan yazılar kararın emsal teşkil edeceğine ve bu tür isim değişikliği başvurularının önünü açacağı yönündedir. Bu kararla birlikte Kürtçe isim koyma önündeki engellerin de aşıldığına dair haberler yayımlansa da pratikte çelişkili uygulamalar vardı. 2002 yılının Mart ayında Diyarbakır'ın Dicle ilçesinde yedi aileye çocuklarına Kürtçe isim verdikleri gerekçesiyle dava açıldı.[921] Mahkeme 21 çocuğun Kürtçe olan isimlerinin değiştirilmesi istedi.

1999 yılının sonunda dönemin İçişleri Bakanı Rüştü Kazım Yücelen'in, 81 il valiliğine 'gizli' kaydıyla bir genelge gönderdiği ve bu genelgede valilikler ve nüfus müdürlüklerinin Kürtçe isim konusunda uyarıldığı iddia edildi.[922] Genelgede nüfus müdürlüklerine, Kürtçe isim talebinde bulunanların kaydının tutulması ve bakanlığa bildirilmesi de istenmiştir.[923] 2001 yılında Dicle Jandarma Komutanlığı, ilçe nüfus müdürlüğünde geriye dönük bir inceleme başlattığı ve inceleme sonunda Meydan, Uğrak, Üzümlü, Bozoba ve Çavlı köylerinden yedi ailenin çocuklarının isimlerinin Berivan, Zilan, Rojda, Baver, Velat, Serhat, Kendal, Zinar, Hebun, Baran, Rojhat, Agit, Zelal ve Zozan olduğunu tespit ettiği basına yansıdı.[924] İlçe Jandarma Komutanlığı, 21 Aralık 2001'de Dicle Cumhuriyet Başsavcılığı'na başvurdu. 1985-2001 yıları arasında söz konusu yedi ailede doğan 21 çocuğun isimlerinin PKK

---

[919] https://www.avukatnet.de/hukuk-haberleri/8-yargitayin-ornek-karari.html (s.e: 12.12.2019)
[920] "Kürtçe İsme İzin", **Hürriyet Gazetesi,** 05.03.2000
[921] **2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, Ankara: 2003
[922] "Fenerbahçeli Serhat'ın İsmine Yasak", **Radikal Gazetesi,** 04.03.2002
[923] **2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, Ankara: 2003
[924] Fenerbahçeli Serhat'ın İsmine Yasak, **Radikal Gazetesi**, 04.03.2002

mensuplarınca kullanılan kod isimler olduğunun saptandığını belirterek, gereğinin yapılmasını istedi. Bunun üzerine Dicle Cumhuriyet Başsavcılığı iddianame hazırlayarak, isim tashihi davası açılmasını istemiştir. [925]

Davayla ilgili ilk duruşma 16 Nisan 2002 tarihinde Asliye Hukuk Mahkemesi'nde görüldü. Mahkeme, bahsi geçen Kürtçe isimlerin, "Türk milli kültürüne, örf ve adetlerine ve ahlak kurallarına, uygun olup olmadıklarının tespit edilebilmesi için Türk Dil Kurumu'ndan (TDK) sorulmasına karar verdi.[926] Bu davayla ilgili Türkiye'de Kürtçe isimlerle ilgili trajediyi gözler önüne seren ilginç bir de anekdot var. Mahkeme başkanının ismi Şirvan Ertekin'dir. Şîrvan Kürtçede "sütçü" anlamına gelir. İddianameye konu olan isimlerden biri de Berîvan'dır ve o da "süt sağan kadın" anlamına gelir.[927]

Bu durum isimlerin "sakıncalı" olup olmadığını belirlemek konusunda kıstasın ne olacağını düşündürmüş olsa gerektir. Ayrıca İçişleri Bakanlığının Kürtçe isimleri tespit etmeye yönelik yönergesinin de ne kadar sorunlu olduğunu işaret etmektedir. Zira yüzlerce Kürtçe ismin her an her her yerde ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Dava 21 Mayıs günü sonuçlandı. Türk Dil Kurumu tarafından mahkemeye gönderilen yazı mahkemede okundu. TDK bu isimlerden "Baran", "Baver" ve "Serhat" isimlerinin Farsça, Velat", "Zilan", "Rojda", "Berivan", "Zelal", "Kendal", "Zınar", "Rojhat", "Agit", ve "Zozan" isimlerinin ise Türkçe olmadığı kaydedilen yazıda, isimlerin Türk ad verme adetlerine uymadığı ifade edildi. Ancak, Mahkeme davanın usul yönünden reddine karar verdi. Davanın reddine ilişkin gerekçeli karar Haziran ayında açıklandı. Gerekçeli kararda, "kişiliğin ayrılmaz ve vazgeçilmez bir öğesini oluşturan" ismi özgürce seçme ve taşıma hakkının bulunduğu ve bunun Anayasa'dan kaynaklandığı belirtildi.[928]

Dicle davasından sonra isim meselesi de bir tür kitlesel sivil direnişe dönüştü. Davanın düşmesinin hemen ardından 21 Mayıs günü bir grup vatandaş İzmir Nüfus Müdürlüğü'ne giderek çocuklarına Kürtçe isim verme talebinde bulundular. Bu talepleri Nüfus Müdürlüğünce ret edildi. Bu kişiler aynı gün evlerine yapılan baskında gözaltına alındılar ve ertesi gün çıkarıldıkları İzmir Devlet Güvenlik Mahkemesi

---

[925] Fenerbahçeli Serhat'ın İsmine Yasak, **Radikal Gazetesi,** 04.03.2002
[926] "Sanık Berivan, hâkim Şirvan", **Evrensel Gazetesi,** 17.04.2002
[927] "Sanık Berivan, hâkim Şirvan", **Evrensel Gazetesi**, 17.04.2002
https://www.evrensel.net/haber/129587/sanik-berivan-hâkim-sirvan (s.e: 12.12.2019)
[928] **2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, Ankara: 2003

tarafından serbest bırakıldılar. Bu uygulamalar sürdükçe Kürtçe isim için nüfus müdürlüklerine yapılan başvuranların sayısı da arttı. İlgili makamlar artan bu talebin PKK'nın direktifleri doğrultusundaki sivil itaatsizlik eylemleri kapsamında uygulandığını iddia ederek, talep sahiplerini gözaltına alarak ve haklarında dava açarak cevapladı.[929]

Gürsel Karabil, isimli vatandaş İzmir'de çocuğuna Kürtçe Roger ismin koymak için 2002 yılının Mayıs ayında Balçova Nüfus Müdürlüğü'ne başvurmuştur. Bu talebi reddedilmiş ve Balçova Nüfus Müdürlüğü'nün ihbarı üzerine 4 Temmuz günü gözaltına alınmıştır. Çıkarıldığı Devlet Güvenlik Mahkemesi Savcısının kendisine Kürtçe ismin PKK'nin siyasallaşma çabalarının bir ürünü olduğunu ve bununla devletin çökertilmek istendiğini söylediğini aktarmıştır.[930]

Anadilinde Eğitim talebiyle verilen dilekçelerden sonra Kürtçe isim talebiyle nüfus müdürlüklerine başvurular da Kürt dili aktivizminde kitlelerce destek gören bir sivil itaatsizlik eylemi olarak görülmektedir. Bu başvurular ve karşısındaki uygulamalar devam ederken İçişleri Bakanlığı 2003 yılının Eylül ayında valiliklere gönderdiği "Genel ahlak kurallarına aykırı olmamak, kamuoyunu incitici yanı bulunmamak ve Türk alfabesine uygun olmak koşuluyla her ad konabilir" şeklinde bir genelgeyle ailelerin çocuklarına Kürtçe isim verebilmesi için adım attı.[931] Bu genelgeyle 1972 tarihli 1587 sayılı "Nüfus Kanunu"nun 16. maddesinde yer alan "milli kültürümüze, ahlak kurallarına, örf ve adetlerimize uygun düşmeyen ve kamuoyunu inciten adlar konulamaz" hükmündeki "milli kültürümüze aykırı olmamak" kaydı hükümsüz kılındı. Genelgenin Avrupa Birliği uyum sürecinin gerekliliği olarak ve uygulamalarda yaşanan tutarsızlığın giderilmesi için yayımlandığı genel kabul görmektedir. Bu iki temel nedene ek olarak öncesinde yaşanan Kürtçe isim taleplerindeki artışın da bu genelgeye sebep olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Genelge Kürtçe isim serbestisi getirse de "Türk alfabesine uygun olmak koşuluyla" ibaresi politik ve sivil aktörlerin tepkisine yol açtı. Dönemin siyasi parti temsilcileri Kürtçe ismin koşullu kabulüne tepki olarak, isimlerini içinde Türkçe alfabede bulunmayan fakat Kürtçe alfabede bulunan harflerin geçtiği isimlerle değiştirmek talebiyle mahkemelere başvurdular. DEHAP Parti Meclis Üyesi Hümeyra Tosun ve

---

[929] Davalar ve gözaltıların detayları için: **2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yy, Ankara: 2003

[930] **2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu**, Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, Ankara: 2003

[931] "Kürtçe isim yasağı genelgeyle kaldırıldı", **Hürriyet Gazetesi**, 24.09.2003

DEHAP İstanbul İl Başkanı Mehmet Metin Toprak'ın da aralarında bulunduğu çeşitli demokratik kitle örgütü temsilcileri, isimlerinin Kürtçe olarak değiştirilmesi istemiyle 2003 yılının Ekim ayında mahkemeye başvurdu. Adliye önünde açıklama yapan DEHAP İstanbul İl Başkanı Mehmet Metin Toprak, amaçlarının Türkiye'nin demokratikleşmesine katkıda bulunmak olduğuna vurgu yaparak şunları ekledi:

> "Bizler AB uyum yasalarını işler hale getirmek için bu başvuruları yapıyoruz. Harfler yasaklanarak isimler serbest olamaz. Kürtçede bulunan w, q, x harflerinin yasaklanmasını doğru bulmuyoruz"

Bu başvuruların sayısı oldukça fazlaydı. Çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyasi Parti temsilcileri ve gazeteciler Türkiye'nin farklı illerinde Adliye önlerinde yaptıkları basın açıklamaları ile Kürtçe alfabede yer alan harflerin yasaklanmasını protesto ederek, mahkemelere isim değişikliği başvurusunda bulundular.[932] Ancak içinde Türkçe alfabede olmayan harf barındıran isimler mahkemelerce ret edildi. Yerel ve Temyiz Mahkemeleri bu başvurulara olumlu cevap vermediler. Kürtçe harflerin üzerindeki yasağa dair protestolar bir süre devam etti ancak bir önceki kadar ses getirmedi ve harflerin üzerindeki yasak nüfus müdürlüklerince uygulanmaya devam etti.

Türkçe alfabede olmayan harflerin yasaklı kalmasına tepki olarak, bu harfleri barındıran isimler almak üzere mahkemelere yapılan başvurular sonuçsuz kaldı. Ancak 2000'li yıllar Kürtçe isim mağdurlarının bir kısmının yüzünü güldürdü. Genelgenin akabinde yüzlerce kişi, nüfustaki ismini ailesinin ve yakın çevresinin çocukluğundan beri kendisine seslendiği isimle değiştirmek için mahkemelere başvurdu. Özellikle Kürt kimliğinin politikleştiği 70'li yıllardan itibaren, pek çok aile çocuklarına Kürtçe isim takmak istedi ancak bu talep nüfus müdürlüklerinden geri çevrildiği için aileler çareyi çocuklarına resmi olarak başka isim vermek de buldu. Bu durum özellikle 1990'lı yıllarda daha da yaygın hale geldi. Bu durumun mağduru yüzlerce çocuk kendilerine evde seslenilen ismi başka yerlerde kullanamayacaklarını ya da "resmi isim" diye bir şey olduğunu çok sonra öğrendiler. Tanıklıklardan pek çoğunun resmi isimlerini okula başladıklarında öğrendiklerini anlıyoruz.

Derse geldiği ilk gün ismini sorduğumda kendisini Dersim diye tanıtan bir öğrencimin, sınıf listesinde isminin Ayşe olduğunu daha sonra fark ettim. Hatta listeye ilk

[932] "İHD'den Kürtçe isim başvurusu", **Evrensel Gazetesi, 3**0 Eylül 2003

baktığımda bir süre Ayşe'nin kim olduğunu hatırlamaya çalıştım. Soy isminden Dersim olabilir mi diye düşündüm ve kendisine sordum. Zira listede Dersim isimli biri de yoktu. Gülümsedi: "Benim ilkokula başladığımda yaşadığım şaşkınlığı siz hocalar da yaşayın istiyorum." İlkokula başladığı ilk gün öğretmen yoklama almış. İsmi okunan herkes buradayım demiş. Ancak onun ismi okunmamış, kendisi isminin okunmamasının sebebini merak ederken, öğretmeni yoklamada başka isim olmadığını ve tek buradayım demeyen kişinin o olduğunu fark edince yanına gidip "Ayşe sen misin?" demiş. "Resmi kurum ve kişileri sevmemeye o gün başladım."[933]

Helin Alp bu konuyu ele aldığı bir dosyada resmi ismi ve ailede seslenilen ismi farklı olan pek çok kişiden bahsetmiştir. Bu dosyadan bu bağlamda isim mağdurlarının sadece Kürtler olmadığını da anlıyoruz. Zira evde kendisine seslenilen ismi ile dışardaki ismi farklı olan Ermenilerden de bahsedilmiştir.[934]

Yine Kürtçe derslerimden öğrencim Rokan'ın hikâyesi de bu konuyla ilgili yaşanan mağduriyetler açısından çarpıcı bir hikayedir:

> Okula başlamama birkaç gün kala annemle ablam bana okulda Gülten ismiyle seslenileceğini söylediler. Hatta kendileri de birkaç kez Gülten diye seslendiler dönüp bakmam için. Başlangıçta çok da anlamlandıramadım hatta Gülten ismi değişik, hoş geldi. Ancak okula başlayınca bana Gülten diye seslenilmesi beni huzursuz etti. Hele ki aynı okulda okuyan ablam ve abimin beni okulda Gülten diye çağırmaları çok zoruma gidiyordu. Rokan ismimi gizlemek zorunda hissetmek bana ağır geliyordu. Bir süre sonra sanki sadece ismimi değil eve dair her şeyi okuldakilerden gizlemem gerektiği hissine kapıldım. Arkadaşlarıma aslında adım Rokan, ben başka bir dil de biliyorum demek imkânsız bir şeydi. Yok sayıyordum bu durumu. Annemin aldığı bir kolyem vardı. Üzerinde ismimin baş harfi olan R harfi vardı. Okula giderken onu önlüğümün cebinde saklıyordum. Bir gün okulda ip atlarken kolye cebimden düştü. Arkadaşlarım görünce neden kolyenin üzerinde R harfi var diye sordular. O an çok korktum, her şeyin açığa çıktığını düşündüm. Bir hata yapmıştım ve kendimi ele vermiştim. Sonra birisi "Göbek adın mı var?" diye sorunca "Evet" dedim. "Reyhan mı" dedi birisi. "Evet, göbek adım Reyhan" dedim. Bu derece söylememem gerektiğini düşünüyordum. O günden sonra kendimi çok kötü hissettim, en azından o ana kadar sadece saklamıştım. Oysa o gün yalan söylemiştim. Ortaokula gelene kadar durum böyle devam etti. Ortaokulda arkadaşlarıma esasında ismimin Rokan olduğunu söylemeye başladım.[935]

---

[933] 2012 yılında verdiğim Kürtçe dersine katılan bir öğrencim.
[934] Hayır adım Ayşe Uslu değil Arşaluys!, **HABER7COM,** 02.01.2010 http://www.haber7.com/yasam/haber/468188-hayir-adim-ayse-uslu-degil-arsaluys
[935] Rokan Baysal, 10.05.2020 tarihli görüşme

Rokan lisedeyken 18 yaşına gelince ismini değiştirmek için başvurabileceğini öğrenmiş ve 18 yaşına gelir gelmez de ismini değiştirmek için başvurmuş.

Bu durumu yaşayan pek çok kişi bu mağduriyete son vermek için şartlar el verdiği anda mahkemeye başvurarak evde seslenilen isimlerini resmiyete döktüler. Bu başvurular kişisel mağduriyetin giderilmesi için yapıldığı gibi politik bir eylem olarak da uygulandı.

4.2.1.3 Çok Dilli-Çok Kültürlü Belediyecilik Girişimleri

Kürt dili aktivizmi tarihçesinde önemli bir dönem olan 2000'li yılların başı Kürtlerin yerel yönetimler deneyimlerinin de başlangıcıdır. Yukarıda belirtildiği gibi 1999 yılında Halkın Demokrasi Partisi Diyarbakır, Mardin, Batman, Ağrı, Van ve Hakkâri şehirlerinin de olduğu 37 belediyede seçimleri kazandı. Yerel yönetimler Kürt Siyasi Hareketi için aslında siyasal iktidarın vücut bulduğu bir referans noktasıydı aynı zamanda hâkim siyasete meydan okuduğu; bir alternatif sunabileceği alanlardı. Dolayısıyla belediyelerden beklentiler yüksekti. "Yıllardır iktidarın dayattığı tekçiliğe karşı, çoğulculuğu pratiğe geçirebilmeli, toplumsal cinsiyetçiliğe karşı kadın özgürlükçü, emekçinin hakkını koruyan, ekolojik bir sosyal inşanın öncülü olması bekleniyordu".[936] Bu perspektifle toplumsal bir dönüşüm hedefleyen belediyeler, kadın kotası ve eş başkanlık uygulamaları ile kadının temsiliyetini artırmayı, yerel üretimi teşvik ederek bölgesel ekonomiyi canlandırmayı, çocuk, yaşlı, bağımlı ve engellilerin ihtiyaçlarına cevap olacak bir sosyal anlayış geliştirmeyi, kültür ve sanat merkezleri, festivaller, konferans ve çalıştaylar aracılığıyla başta Kürt dili olmak üzere, bölgede konuşulan dillerin gelişimine ve korunmasına katkıda bulunmayı amaçlamıştır.

Yerel yönetimlerde elde edilen iktidar, Kürt siyasal hareketine yeni bir alan açtı ve yükselen talepleri teşvik etmek için kurumsal bir temel sağladı. Dönemin siyasal iklimine uygun olarak, yerel yönetimler de dilsel ve kültürel haklar konusunda çeşitli adımlar attılar. Kürt dili ve kültürünün gelişimi ve korunması için pek çok girişime öncülük etti. Örneğin 2000'li yılların başından itibaren başta Diyarbakır'da olmak üzere, pek çok ilde belediyelerce Kürt siyasal kimliğinin önemli sembollerinden biri olan Newroz, kutlamaları düzenlendi. Bu kutlamalara çok sayıda insan katıldı. Kutlamalarda yükselen Kürtçe müzik, atılan ortak sloganlar, taleplerin birlikte

[936] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme

dillendirilmesi 2000'li yıllarda Kürt kimliğinin politikleşmesine önemli katkı sundu. Newroz alanları 2000'li yıllarda siyasetin dönüşen gündeminin nabzının tutulduğu ve bu gündemin halka da yansıdığı alanlar oldu. Örneğin 2001 yılının Newroz şiarı "Ne inkâr ne ayrılık, demokratik cumhuriyet" oldu.[937] 2005 yılının Newroz'unda Demokratik Konfederalizm şiarı ön plana çıkartılmış[938], 2013 yılının Newroz'unda ise Öcalan'ın çözüm sürecinin başladığını kamuoyuna duyuran mektubu okunmuştur.[939] 2000'li yıllarda Newroz kutlamaları başta anadilinde eğitim olmak üzere pek çok dilsel taleplere sahne oldu. Newroz alanları siyasi mesajların, tanınma ve hak taleplerinin dillendirildiği bir platforma ve Newroz kutlamaları kitlesel mobilizasyonu sağlayan kamusal bir alana dönüştü. Belediyelerin Kürt siyasi hareketinin yönetiminde olduğu şehir ve ilçelerde, politik Kürt kimliği, gündelik pratikler ve bu tür kolektif etkinlikler aracılığıyla politik ve kültürel bir yapı olarak kurumsallaştırılmaya başladı.

Belediyelerce Kürt kültürünü korumak adına yapılan bir diğer faaliyet de dil, kültür, edebiyat ve sanat festivalleri oldu. Festivaller gündelik hayatın ötesinde gelişen toplumsallıklara ve estetik bir ortaklaşma deneyimine imkân tanır.[940] Bu bağlamda festivaller, duygusal yoğunluğu yüksek, cemaat bağlarını güçlendiren, dayanışma duygusu geliştiren, kolektif kimliğin temsil ve icrasını mümkün kılan etkinliklerdir. 2001 yılından itibaren düzenlenen Diyarbakır Kültür ve Sanat Festivali gibi festivaller Kürt politik kimliğinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu festivaller kitlesel katılıma olanak sunan faaliyetler olarak Kürt kimliğinin dans ve müzik gibi kolektif performanslar aracılığıyla yeniden üretilmesine imkân sunmuştur. Festival programlarında yer alan paneller, söyleşiler, şiir dinletileri, konserler ve müzik eşliğinde çekilen halaylar siyasi ve kültürel aidiyetlerin topluca deneyimlenmesine olanak sunmaktadır. Bu deneyimlerin festival katılımcılarında oluşturduğu kolektif coşku kolektif bir kimlik algısının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu festivaller Kürt dilinin canlanması ve kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmaları açısından da bahse değerdir. Düzenlenen panel, sempozyum ve şiir dinletilerinin Kürtçe olması dilin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca festivallerin iki dilli

---

[937] "Binlerden milyonlara ulaşan Diyarbakır Newrozu", **Duruş Haber,** 20.03.2019 https://www.durushaber.com.tr/gundem/binlerden-milyonlara-ulasan-diyarbakir-newrozu-h32097.html
[938] Ülkede Özgür Gündem Gazetesi, 20.03.2005
[939] Özgür Gündem Gazetesi, 24.03.2013
[940] Xavier Costa, "Festive Traditions in Modernity: The Public Sphere of the Festival of the 'Fallas' in Valencia (Spain)". **The Sociological Review**, sayı: 50, 2002, ss. 482–504

tanıtım programları şehir ve ilçelerin duvarlarını ve billboardlarını kaplamış bu da Kürtçenin görünürlüğünü artırmıştır.

> Kürtçenin akademik gelişmişliğinin farkına ilk kez Diyarbakır Kültür Festivalinde dinlediğim bir panelde varmıştım. Konuşmalarda geçen bazı şeyleri anlamamış, Kürtçemi geliştirmeye karar vermiştim.[941]

Festivallerin bir başka dikkat çekici yanı ise Kürt siyasal hareketinin gündemini yansıtması olmuştur. 5. Diyarbakır Kültür ve Sanat Festivali bünyesinde "Ortadoğu'da Barış ve Halkların Barış Hakkı" başlıklı bir konferans düzenlenmiş farklı ülkelerden gelen katılımcılarla Kürt sorununun barışçıl çözümü Ortadoğu barışı içinde tartışılmıştır. [942] Yine Diyarbakır 9. Kültür ve Sanat Festivali'nde "Kürt Sorununda Demokratik Çözüm Modeli" konulu panel düzenlenmiş, Kürt sorununun demokratik çözüm modeli çeşitli gazeteci, aydın ve politikacılar tarafından tartışılmıştır.[943]

2000'li yıllarda Belediyeler, politik Kürt kimliğinin gelişmesine düzenlediği kolektif aktivitelerin yanı sıra günlük pratiklerle de katkıda bulunmuştur. Kent merkezlerinde açılan parklar ve dikilen anıtlar kolektif aidiyetin ve kimliğin güçlendirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu parklara Kürt halkı için gururu temsil eden önemli Kürt şahsiyetlerinin isimlerinin verilmesi, kitleler nezdinde kolektif kimliğin tarihselliğini ve gurur vericiliğini vurgulamayı amaçlamıştır. Tüm ulus-devlet pratiklerinde, ulusal kimliğin inşasında önemli bir yere sahip olan anıtlar, bir Kürt ulus-devletinin yokluğunda yerel yönetimlerce tesis edilmiştir. Diyarbakır'da bir parka ismi verilen Mehmed Uzun, "Kürt edebiyatının dirilişinin sembolü" olarak kabul edilir, yine Doğu Beyazıt'ta bir parka adı verilen ve parkın içinde anıtı dikilen Ehmedê Xanî Klasik Kürt Edebiyatının gurur kaynaklarındandır. Mehmed Uzun Parkı ve anıtının açılışında konuşan Yenişehir Belediye Başkanı Selim Kurbanoğlu şunları söylemiştir:

> Kürt yazar ve edebiyatçı, büyük aşkların yazarı Mehmet Uzun'un ismi Diyarbakır'da artık ölümsüzdür. Mehmed Uzun'un Kürt dilinin prangalara vurulduğu dönemlerde prangaları teker teker kırmıştır.(…)[944]

Parklar ve anıtların inşası bir yandan Kürt halkının geçmişi, kültürü ve diliyle gurur duymasını, bir yandan da geçmişe dair ortak bir bellek oluşmasını sağlar. Mardin Derik Belediyesi Kızıltepe'de polisler tarafından 2004 yılının Kasım ayında polisler

---

941 Bir öğrencimin aktarımı
942 Diyarbakır'dan 'üçüncü ses' çağrısı, **Birgün Gazetesi,** 01.06.2005
943 Somut adımlar atma zamanı, **Evrensel Gazeteis,** 01, 06, 2009
944 Mehmed Uzun Parkı Törenle Açıldı, **İhlas Haber Ajansı,** 11.10. 2013

tarafından 12 yaşında öldürülen Uğur Kaymaz anısına "Uğur Kaymaz Yaşam Parkı" açtı. Diyarbakır'da 12 Eylül 2006'da 9'u çocuk 11 kişinin ölümüne neden olan bombanın patlatıldığı Koşuyolu Parkı'na 2008 yılında ''Yaşam Hakkı Anıtı'' dikildi. Büyük Şehir Belediye Başkanı Osman Baydemir anıtın dikilmesinin sebebini şu şekilde ifade etti:

> Kin ve intikam duygusu için değil, barış düşleri görenlerin, en genç, en çocuk ve sivillerin anısına yaptık bu anıtı. Evimize astığımız bir fotoğraf gibi. Unutmamak, unutturmamak, hatırlayarak, barış, demokrasi ve özgürlük çağrılarımızı yinelemek için yaptık.[945]

Bu pratikler ortak geçmişe, ortak acı ve kayıplara gönderme yaparak duygudaşlık oluşturuyor ve kolektif kimliğin gelişmesine katkıda bulunuyordu. Öte yandan bu pratikler özellikle sokak, meydan ve caddelere önemli Kürt şahsiyetlerinin isimlerini, Kürtçe için veya Kürtler için sembolik değeri olan isimleri koymak Kürtçenin kamusal alanda görünürlüğünü artıran pratikler olmuştur. 2014 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Meclisi kentin tarihi meydanlarından biri olan Dağkapı Meydanının ismini Şeyh Said Meydanı (Qada Şex Seid) olarak değiştirdi.[946] Dönemin Büyükşehir Belediyesi Eş Başkanı Gültan Kışanak, "Meclisin büyük bir tarihi yanlışın bir parça da olsa düzeltilmesi adına önemli bir karara imza attığını" belirterek şunları ekledi:

> Biz bugün burada böylesine bir kararla büyük bir yüzleşmenin adımını da atıyoruz. Türkiye kendi gerçeğiyle yüzleşmelidir. Yaptığı tarihi hatalardan, yanlışlardan dönmelidir. Bu kadim topraklarda, kadim halklarımız yaşıyorlar. Her birinin tarihi kökeni son derece uzun bir geçmişe dayanıyor.[947]

Kişanak, Kürt halkının tarihinin yok sayıldığına vurgu yaparken, bu pratiğin aynı zamanda bir toplumsal yüzleşme çabası olduğunun da altını çizmektedir. Benzer bir şekilde Tunceli'de de Seyit Rıza Parkı inşa edilmiş ve meydana Seyit Rıza heykeli dikilmiştir.[948]

Belediyeler aracılığıyla kurumsal bir altyapıya sahip olmak Kürt siyasal hareketine kültürel çoğulculuk ve dil hakları mücadelesinde çeşitli olanaklar sağladı. Bunun en önemli örneği Abdullah Demirbaş yönetimindeki Sur Belediyesi'nin çok dilli belediyecilik uygulamasıdır. Abdullah Demirbaş 2004 yılı yerel seçimlerinde Sur Belediye başkanı olarak seçildi. Akabinde başkanı olduğu belediyenin demografik

---

[945] Diyarbakır yaşam hakkı anıtı açıldı, **ÖFG WEB,** 31.12.2008 https://www.omerfarukgergerlioglu.com/stk/diyarbakir-yasam-hakki-aniti-acildi/512/ (son erişim: 15..11.2019)
[946] Şeyh Said'in ismi asıldığı yere verildi, **Sabah Gazetesi,** 12.08.2014
[947] Şeyh Said'in ismi asıldığı yere verildi, **Sabah Gazetesi,** 12.08.2014
[948] https://www.ensonhaber.com/galeri/tunceliye-seyir-riza-heykeli-dikildi#40

yapısı gereği, belediye hizmetlerini, Türkçe, Kürtçe, Ermenice ve Asurca vereceklerini duyurdu.[949] Sur Belediyesi Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Süryanice, Arapça olmak üzere beş dilde çocuk dergisi, çocuklar için Kürtçe öykü kitapları hazırladı. Belediye personelinin Kürtçe de biliyor olmasını teşvik etti.

> Belediye binasına girişte, iki personelimiz insanları Türkçe ve Kürtçe 'hoş geldiniz' diyerek karşılıyor ve ilgili birimlere yönlendiriyor. Personele Türkçe ve İngilizce eğitim de verdik"[950]

Abdullah Demirbaş'ın çok dilli belediyecilik kararı aldığını duyurmasının akabinde İçişleri Bakanlığı ve Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığı soruşturma başlattı. İçişleri Bakanlığı, Sur Belediye Başkanı Demirbaş'ın görevden alınması ve Belediye meclisinin feshi talebiyle Danıştay'a başvurdu. Başvuruyu değerlendiren Danıştay 8. Dairesi, Demirbaş'ın başkanlığının düşürülmesine ve belediye meclisinin feshine oybirliğiyle karar verdi. Çok dilli belediyecilik kararını onayladığı için Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir'e de soruşturma açıldı.

Demirbaş verdiği savunmada, uygulamanın günlük yaşamda geleneksel olarak kullanılan farkli dil ve lehçelerde yayın yapılabilmesiyle ilgili mevzuata uygun olduğunu savunmuş:

> "Mahalli ihtiyaçlara uygun araç ve kanallar oluşturulmaya çalışılarak toplumun yönetime katılması ve yönetimin hemşerilerle bütünleşmesi amaçlanmıştır. Sosyal ve kültürel alanda hizmet vermek ve yerel mahalli ihtiyaçları ve buna özgü hizmetleri halka anlatmak ve halkın yönetime katılmasını sağlamak amacıyla göçle gelen ve büyük çoğunluğu yerel dil kullanan kitlelerle temas ve iletişim dili olarak resmi dilimiz Türkçenin yanında kullanma gerekliliği doğmuştur."[951]

şeklinde ifade vermiştir.

Osman Baydemir ise savunmasında, belediye başkanlığı süresince çok dilli belediyeciliği uyguladıklarını belirterek, "Ben çok dilli belediyeciliği uyguluyorum. Kültür ve sanat festivallerinde, Kürtçe, Zazaca, Arapça dilleri ve sanatçılar getiriyorum ve bunlar kendi dillerinde şarkı söylüyor. Her ay halk günü düzenliyorum ve girişte isteyen Farsça, Kürtçe ve Türkçe konuşabilir deyip yanımda tercüman bulunduruyorum" şeklinde yaptığı çok dilli belediyecilik uygulamalarına örnek verdi.

---

[949] "Sur belediyesi çok dilli belediyecilik kararı aldı", **Evrensel Gazetesi,** 05.01.2007

[950]" Devlet kürtçe hizmete hazırlanıyor, belediye başkanı hâlâ yargılanıyor", **BİANET,** 22.05.2009 https://bianet.org/english/ifade-ozgurlugu/114695-devlet-kurtce-hizmete-hazirlaniyor-belediye-baskani-hala-yargilaniyor (son erişim: 15..11.2019)

[951] Yargı 'çok dilli belediye'yi fesh etti, **Radikal Gazetesi,** 15/06/2007

Baydemir'in savunmasında da belirttiği gibi engellemelerle karşılaşılsa da yerel yönetimler deneyimi Kürt siyasal hareketine dil haklarının ve çok kültürlülüğün uygulanabilirliği, imkân ve kısıtlılıklarıyla ilgili geniş bir alan sundu. Belediyeler sonraki dönemlerde Kürt kültürünü ve dilini geliştirmek ve yaygınlaştırmak adına pek çok hizmette bulundu. Kürt dili aktivistlerinin konferans, çalıştay, panel gibi çalışmalarına ev sahipliği yaparak, destek sunarak katkıda bulundu.[952] Bahsi geçen çalıştayların çoğunluğu farklı alanlarda terimlerin Kürtçe karşılılıklarının standartlaşma çalışmalarına ön ayak olmuştur. Örneğin 2011 yılında Kürt Eğitim ve Dil Hareketi, Diyarbakır Kürt Enstitüsü ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür Müdürlüğü ile birlikte "Kürtçe İdari Terimlerin Standartlaştırılması" çalıştayı düzenledi. Türkiye, İran, Irak ve Suriye'den çok sayıda dilbilimcinin katılımıyla gerçekleşen çalıştayda Kürtçe idari terimler standartlaştırıldı. Bu çalışma özellikle Belediyecilikte kullanılan terimlerin Kürtçe olarak standartlaştırılması için düzenlendi. Daha sonra Belediye binalarında tüm daire başkanlıkları, ofisler ve müdürlüklerin kapısına Türkçeleriyle birlikte Kürtçe karşılıkları da yazılmaya başlandı. [953]

> Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinin desteği ile geniş katılımlı bir çalıştay düzenledik ve belediyedeki müdürlüklerin, odaların, bölümlerin isimlerini belirledik. Sonrasında Belediyeler Kürtçe isimleri Türkçe ile birlikte yazdı ama devlet kaynaklarında Kürtçe resmi olarak yok.[954]

Belediyelerin desteklediği bu ve benzeri pek çok çalıştay, Kürtçenin standartlaşmasına, terminolojisinin ve yazı dilinin gelişmesine katkıda bulundu. Karar alıcı bu çalıştayların dışında Kürt dili ve Kürtçe/ Anadilinde Eğitim üzerine pek çok konferans düzenlendi. Bunlardan birisi 17/ 18 Kasım 2005 tarihlerinde Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesince düzenlenen 3. Edebiyat Günleri kapsamında gerçekleşen Kürtçenin Standartlaştırılması Konferansıydı. Bu konferans Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi ve Diyarbakır Kürt Enstitüsü tarafından farklı ülkelerden akademisyen ve dilbilimcilerin katılımı ile gerçekleşti. Konferans boyunca Kürtçenin standartlaştırılmasının imkân ve kısıtlılıkları üzerine tartışmalar yürütüldü. Konferansın sonuç bildirgesinde Türkiyede Türkçenin yanında, İran'da Farsçanın yanında, Suriye'de Arapçanın yanında Kürtçe eğitim talebinin yükseltilmesi gerektiği belirtildi. Tükiye, İran ve Suriye'de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı şehirlerin

[952] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[953] Kürtçe idari terimler standartlaştırıldı, **Yüksekova Haber,** 27 Ocak 2011
[954] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme

üniversitelerinde Kürt dili ve Kültürü Bölümlerinin açılması talep edildi. Türkiye, İran ve Suriye'de yaşanan asimilasyon politikalarına karşı bu ülkelerde yaşayan Kürtler diline sahip çıkmaya ve dil hareketi başlatmaya çağrıldı.[955]

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi 2014 yılında başlatılan pilot uygulama ile belediyelerin dil planlamasına dair daha planlı ve kararlı adımlar atılmasına öncülük etmeye başladı. Amaç belediyeler eliyle dil planlaması gerçekleştirmekti. Dilin kullanımını yaygınlaştırmak ve işlevselliğini değiştirmek/geliştirmek adına statü planlaması hedeflediği gibi dilin standartlaşmasına katkıda bulunmak adına korpus planlamasına da destek sağlamaktaydı. Statü planlaması önceki bölümlerde bir dile yeni fonksiyonların tahsis edilmesi (dilin öğretim aracı veya resmi bir dil olarak kullanılması gibi) şeklinde ifade edilmişti. Statü planlaması bir dilin belirli bir toplumda oynadığı rolü etkiler. Büyükşehir belediyesinde kurulan bu çalışma birimi öncelikle dilin kullanımını yaygınlaştırmayı hedeflemekteydi. Kendi personelinden başlayarak dil eğitimi vermeye başladı. Yine kendi personelinin Kürtçe konuşması, hizmet vermesi için bilinçlendirme çalışmaları başlattı. Şehirde dilin kullanımın artırmak için diğer dil çalışmaları yürüten kurumlarla işbirliği yaparak dille ilgili kampanyalar yürüttüler.[956] Kürtçe eğitimin temellerini atmak da planlanan faaliyetler arasındaydı. Öncelikle Kürtçe, Türkçe ve İngilizce eğitim verecek kreşlerin inşasına başlandı, hedef bunu ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde sürdürmekti. Tüm bu çalışmalar ve planlar belediyelere 2016 yılında kayyum atanması ile hedefe ulaşmadan son buldu.

> Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi dile dair çalışmalar yürütmek için Dili Geliştirme ve Yaygınlaştırma Müdürlüğü kurmuştu, ben bu bölümde çalıştım. Bu bölümün çalışması 6-7 ay sürdü, sonra işlevsiz kaldı. Şimdi resmi olarak bu müdürlük hâlâ var mı, bilmiyorum. Bu müdürlüğün amacı dili halk arasında yaygınlaştırma, geliştirme, insanları Kürtçe konuşmaya teşvik etme, dil çalışmaları yapma, çocuklara ve yetişkinlere yönelik materyal hazırlama, ki bunların bazıları pedagojik formasyon da gerektiriyordu. (…)Benden önce kreş çalışması belediyede başlamıştı. Bana anlatılanlara göre, insanlar önce temkinli yaklaşmış, sonra kendi çocuklarını oraya kaydetmek için torpil aramaya başlamışlar. Çünkü oraya giden çocuklar hem kendi ana dilini, hem Zazakiyi, hem de Türkçe ve İngilizceyi öğreniyor, aynı zamanda sosyalleşiyor, özgüveni gelişiyor. Sosyal bireyler gelişiyor. Ne kimliği, ne de dili nedeniyle çekinme utanma söz konusu değil. Bunu gören ailelerin bakış açıları değişiyor, çocuğunu kaydetmek için farklı yöntemlere bile başvuruyor. Büyükşehirde yürütülen bu çalışmaların,

[955] Konferans Sonuç Bildirgesi, **3. Diyarbakır Edebiyat Günleri Kürt Dili Konferansı**, (haz. Ebubekir Çelebi, Semra Özbey, Davut Özalp), Diyarbakır: Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi, 2006, ss. 180-181

[956] TZPKurdî hareketi ile yürütülen çalışmalardan bahsedilecektir.

> diğer belediyelere de model olması planlanıyordu. Tabi diğer belediyeler de bir yandan dil çalışmaları yapıyordu. Burada amaç daha planlı bir süreç yürütmekti. Ama kayyum geldikten sonra her şey alt üst oldu.[957]

Belediyeler eliyle girişilen bu statü planlaması kendi içinde korpus planlaması da barındırmaktaydı. Korpus planlamasının tipik faaliyeti olan dilin standartlaşması da bu çalışmaların bir parçası haline gelmişti. Dilin standardizasyonu dilin statüsündeki değişimi betimler, resmi bir dil olmasa bile, statü planlaması da genellikle kelime hazinesinin geliştirilmesi, dil bilgisi kurallarının standartlaştırılması gibi aşamalar da içerir. Belediyeler Kürtçe hizmet vererek dilin fonksiyonunu değiştirmeye çalışırken, dilin farklı alanlara dair terminolojisini de geliştirmek zorundaydı, bu yüzden terminoloji geliştirme çalışmalarına da ev sahipliği yapıldı.

> Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde açılan Dili Geliştirme ve Yaygınlaştırma Müdürlüğünün amaçlarından biri de belediyedeki yayımları en azından çift belki üç dilli yapmaktı. Hedef Kürtçeyi belediye içinde yaygınlaştırmak, Belediyedeki tüm tabelaları iki dilli hale getirmek ve Belediye terimlerini geliştirmekti. Bunlar için de terminolojinin geliştirilmesi gerekiyordu. Bazı çalıştaylar yapıldı, ben de katıldım. Belediye idari birimleri ile ilgili terimler, konservatuar ile ilgili müzik terimleri, sinema ve folklor bölümü ile ilgili terimlerin oluşturulması çalışmalarına katıldım. (…) Daha fazla şeyler de yapacaktık, kayyum gelince bu işler bitti.[958]

2014-2016 yılları arasında Belediyeler eliyle Kürt siyasi hareketinin yönetiminde olan şehir ve ilçelerde geniş bir dil planlaması en azından Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nin gündemindeydi ancak, kayyumlarla birlikte bu çalışmalar da yarım kalmış oldu. Kayyumların atanmasının hegemonik iktidar mücadelesinin sonucu olduğu sıklıkla dile getirilir. Bu hegemonik mücadelenin bir ayağı da dildir:

> Kayyumların atanmasının sebebi şuydu; belediyeler Kürtlere tekrardan Kürtlüğü hatırlattığı, Kürt diline ve kültürüne hizmet ettikleri için kayyum atandı. Bazı belediyeler, özellikle Kürt dili kültürü, müziği, sanatı, tarihi konularında önemli adımlar atmaya başlamışlardı. Kürt dili ve kültürü o illerde ve ilçelerde görünür olmuştu.[959]

Belediyelerin dilsel ve kültürel haklara dair attığı adımlar, Kürt dili ve kültürünün gelişimi için yaptıkları çok geniş bir kesim tarafından takdir edildi:

> Bir kez kamusal alanın adlandırılması noktasında ciddi bir farkındalık durumu ortaya çıktı. 1999 yılında HADEP'nin belediyeleri kazanması ile birlikte kamusal alanın Kürtçeleşmesi,

[957] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[958] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[959] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme

> Kürtçenin kamusal alanda görünürlüğü arttı. Örneğin sokak, meydan, cadde isimlerinin Kürt tarihinden, şahıslardan veya Kürtçeyi sembolize eden adlardan verilmesi bu anlamda bir değişimdi. Yine belediyeler Kürtçe tiyatrolar kurdular, oyunlar sergilediler, Kürtçe kurslar daha çok açıldı, çocuklar kurslara gittiler. Festivallerin yapılması, konserlerin, sanatsal etkinliklerin Kürtçe olarak daha yoğun yaşanması, tarihi günlerde, Newroz gibi günlerde çok yoğun Kürtçe kullanılması ve benzeri bunların hepsi ciddi pratiklerdi. [960]

Ancak bu pratiklerin çeşitli bağlamlarda eksik kaldığına dair eleştiriler de vardı. Eleştirilerin en yaygını Belediyelerin Kürt kültürünü ve dilini geliştirmek adına kurduğu kültür ve sanat kurumlarını kendine bağımlı kıldığına zamanla kendi kendine varlık gösterecek şekilde organize etmediğine dairdir.

> Kültür ve sanat kurumları, çocuk merkezleri gibi önemli girişimler uzun vadede belediyelerden bağımsız ayakta durabilecek bir şekilde tasarlanmamıştır. Bunun olumsuz sonucunu kayyumlar döneminde deneyimledik. Pek çok kültür kurumu bu dönemde kapatıldı ve gayri mülkler çeşitli kamu kuruluşlarına devredildi. Ayrıca bu şekilde kendine bağımlı yapılar, bir süre sonra hantallaşıyor.[961]

Belediyelerdeki bürokratik hantallık hızlı karar verilmesi gereken konularda sıkıntı yarattığı gibi kurumsallaşma yönünde atılacak adımların önündeki en önemli engeller arasında sayılmaktadır.

4.2.1.4 Kürtçe Dil Kurslarından Anadilinde Eğitim Talebine

2002 yılında daha önce üniversitelerde seçmeli ders olarak Kürtçe talebiyle dilekçe veren öğrencilerin soruşturmaları ve Kürtçe isim talepleri sebebiyle haklarında soruşturma açılan vatandaşların hak arayışları sürerken, 7 Ağustos 2003 tarihinde 7. Uyum Paketi yürürlüğe girdi. Bu paketle 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu değiştirilerek "Türk vatandaşlarının, günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğretilmesi"[962] için özel kurslar açılmasına imkân tanındı. Bunun üzerine pek çok il ve ilçede Kürtçe Kursu açmak için başvurular yapıldı. Kurslar Milli Eğitime Bakanlığına bağlı özel Kurslar statüsünde olacaktı. Fakat bu başvuruların sonuç vermesi ve kursların faaliyet göstermeye başlaması aylarca sürdü. İlk kurs Mart 2004 tarihinde Urfa'da açılabildi.[963] Bahsedilen Dil ve Lehçelerin Öğrenilmesi Hakkında Yönetmelik Aralık 2003'de yürürlüğe girer girmez

---

[960] Vahap Çoşkun, 02.03.2018 tarihli görüşme
[961] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme
[962] **T.C Resmi Gazete,** 5 Aralık 2003, Sayı : 25307
https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031205.htm#4 (son erişim: 26.11.19)
[963] "İlk Kürtçe Kurs Açıldı", **İnternet Haber,** 14.03.2004
https://www.internethaber.com/ilk-kurtce-kurs-acildi-1063898h.htm (son erişim: 26.11.19)

başvurular yapılmaya başlandı ancak başvuruda bulunanların çoğu bürokratik engellere takıldıklarını bu yüzden sürecin uzadığından şikâyetçi oldu.

Kurs açmanın önündeki temel bürokratik engeller fiziki koşulların uygunluğu şeklinde belirtilmiştir. Özel kursların, sınıf sayıları, sınıfların genişlik ölçüsü, yangın merdivenlerinin, sınıf kapılarının konumu, isim tabelalarının ölçüleri gibi fiziki koşullar Milli Eğitim Bakanlığı Özel Öğretim Kurumları Yönetmeliği ve Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Kurumları Yönetmeliğince belirlenir. Başvurularda fiziki koşulların mevzuata uygun olmaması durumunda başvurular onaylanmaz. Pek çok başvurunun bu gibi sebeplerle onaylanmadığı ancak fiziki şartlar yerine getirildiğinde onaylandığı bilinmektedir. Örneğin Batman'daki bir başvuru isim engeline takılmış, "Özel Batman Kürt dili ve Lehçeleri Kursu" isminin "Özel Batman Kürtçe Kursu" olarak değiştirilmesi talep edilmiştir. Başvuruda bulunan Aydın Üneşi, önce 5cm dar olduğu için kapıları değiştirdiklerini, daha sonra kursun adında lehçe ibaresinin bulunması sebebiyle onay verilmediğini belirtmiştir.[964] Aydın Üneşi verdiği bir röportajda binada yangın merdiveni bulunmadığı için de kursun açılmasının ertelendiğini belirtmiştir.[965] Van'da açılan Özel Van Kürtçe Kursu Müdürü Hasan Güven ise bakanlığın başvurularında talep ettikleri Özel Van Kürt dili Eğitim Merkezi ismini onaylamadıklarını dile getirmiştir.[966]

Aslında uyulması istenen koşullar tüm özel kurs başvurularında uygulanan prosedürden ibaretti. Fakat Kürtçe kurslarının açılması büyük bir heyecanla karşılanmış ve hükümetin samimiyeti sorgulanırken böylesi bir bürokrasi engeline tahammülsüzlük artmaktaydı. Emin Ekmen ise bu direncin hükümetten değil de devlet bürokrasisinden kaynaklandığını ifade etmiş, devletin direnç gösterdiği şeklinde değerlendirmiştir.[967]

Tüm bürokratik zorluklara rağmen, Batman, Şanlıurfa, Van, Adana ve Diyarbakır ve İstanbul gibi pek çok ilde Kürtçe kursu açıldı. Kursiyerler katıldıkları kursun sonunda, Milli Eğitim Bakanlığı onaylı, almış oldukları seviyenin belirtildiği bir sertifika almaktaydılar. Bu kurslara beklendiği gibi olmasa da yoğun bir ilgi vardı.[968] Ancak

---

[964] **2004 yılı 6 Aylık Hak İhlalleri Raporu**, MAZLUMDER
http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/2004-6-aylik-ihlal-raporu/762
[965] Kürtçe Kursları Can Çekişiyor, **İnternet Haber,** 29.03. 2005
https://www.internethaber.com/kurtce-kurslari-can-cekisiyor-1116031h.htm (son erişim: 26.11.19)
[966] 2004 yılı 6 Aylık Hak İhlalleri Raporu, MAZLUMDER
http://www.mazlumder.org/tr/main/yayinlar/yurt-ici-raporlar/3/2004-6-aylik-ihlal-raporu/762
[967] Emin Ekmen, 24.05.2018 tarihli görüşme
[968] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

2005 yılında ani bir kararla bu kurslar aynı dönemlerde kapatıldı. Kapatılmalarının aynı döneme denk gelmesi, kursların bazı gazetelerce iddia edildiği gibi kurucularınca ilgi yetersizliğinden değil de[969] merkezi bir kararla kapatılmış olduğu iddiasını destekler niteliktedir. Sami Tan "Kürt Siyasi Hareketinin açılan Kursların, esas talebi yani Anadilinde Eğitim talebini gölgelediği ve kapatılması gerektiğine karar verdiğini" dile getirmektedir".[970]

Mehmet Şahin "Bir Kürt olarak kendileri devlete karşı askerlik, vergi ödemek gibi bireysel görevlerini yerine getirirken Devletin de ona vatandaş olarak dilini öğretmek zorunda olduğunu belirterek itiraz eder özel kurslara.

> Biz tartışmalar sonucu dil kurslarını kapattık, anadilimizi para ile öğrenemeyiz, bunu devlet bize öğretmek zorunda, devlet öğretmiyorsa biz kendi dil hareketimizi yaratmalıyız dedik ve özel, paralı kursları kapattık. Akabinde dipten gelecek, sivil bir dil hareketi başlatmak için çalışmaya başladık. Anadilinde Eğitim talebinde bulunmaya karar verdik. Bu talebi örgütlü bir şekilde yükseltecektik. [971]

Bazı basın organları kursların kapatılması haberini ilgisizlik üzerinden verdiyse de kurs kurucularının yapmış olduğu basın açıklaması dönemin tanıklarının değerlendirmelerine denk düşmektedir. Urfa, Diyarbakır, Batman, İstanbul, Adana, Kızıltepe, Van ve Doğu Beyazıt Özel Kürtçe Dil Kursları, temsilcileri ortak bir basın toplantısıyla kursları kapatma kararı aldıklarını söylediler. Özel Diyarbakır Kürtçe Kurs Müdürü Süleyman Yılmaz, Kürtçe dil kursu kurucuları adına söz alarak: "Hükümetin inkârcı, yasakçı, hazırlıksız, baştan savmacı, bürokratik, diyaloga kapalı, çözüme gelmeyen anlayış ve politikalarını protesto ediyor, demokratikleşmeye katkı sunacağı inancıyla açtığımız dil kurslarını bugünden itibaren kapatıyoruz" açıklamasında bulundu. Yılmaz, yasalarda yapılan düzenlemelerle Kürtçe kurslarının açılmasına imkân sağlandığını hatırlatarak, şunları ekliyordu:

> Bizler bu süreçte demokratikleşmeye katkımız olsun diye birbirimizden bağımsız, ancak dönem dönem danışan ve görüş alışverişinde bulunan birkaç arkadaş olarak sermayemizi Kürtçe dil kurslarına yatırdık. Öncelikle aşılması oldukça güç olan bürokratik engellere takıldık. İkinci zorluğumuz yatırımımızı halkın ilgi odağı durumuna getiremedik. Çünkü Kürt halkı zaten bizim öğretmek istediğimiz dili biliyordu ve anadilini öğrenmeyi değil, anadilinde eğitim ve öğretim istiyordu. Dünyanın hiçbir yerinde bir halk kendi anadilini parayla

[969] https://www.internethaber.com/kurtce-kurslari-can-cekisiyor-1116031h.htm (s.e: 26.11.2019) https://www.cnnturk.com/2005/turkiye/07/28/diyarbakir.kurtce.kursu.kapatiliyor/114032.0/index.html (s.e: 26.11.2019)
[970] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[971] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme

öğrenmemiştir. Bu talep en doğal, en insani ve en meşru haktır.(…) Bu talep karşısında Kürtçeyi kurs çerçevesinde öğretme amaçlı yatırımımızdaki ısrarı, doğru bulmuyoruz. Bu noktadan sonra bize düşen görev; açığa çıkmış bu talebin açıktan destekçisi olmaktır. [972]

Aslında Süleyman Yılmaz da konuşmasının sonunda bir sonraki adımın anadilinde eğitim talebinin yükseltileceği olacağını belirtmişti. Bu kurslar başlangıçta bir toplumsal heyecan yaratmış, umudun yükselmesine katkıda bulunmuştur. "Kürt siyasal hareketi bu kurslar etrafında bir mobilizasyon da yaratacağını düşünmüştür."[973] Ancak kursların beklenildiği kadar bir hareketlilik yaratmaması, Hükümetin atacağı adımları bununla sınırlı tutacağının sinyalleri üzerine ani bir kararla kurslar kapatılmıştır. Kursların kapatılması, yoğun tartışmalara yol açacak ve ilk geniş tabanlı Kürt dili aktivizmine evirilecektir.[974]

4.2.2 2005'ten 2013'e: Söylemin Yeniden Şekil Bulması

Kursların kapatılması kararının alındığı 2005 yılı aslında Kürt siyasal hareketinin söyleminin yeniden dönüştüğü döneme tekabül eder. 2005 yılına gelindiğinde, ana akım Kürt siyasetinin önünü açan, onu dönüştüren, Türkiye Cumhuriyeti hükümetini de yakından ilgilendiren bir gelişme oldu. 2003'te Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi kuruldu. Bu gelişme, hükümeti iç politikada zora soktu çünkü bir yandan kendisine yönelen milliyetçi tepki bunu engelleyemediği yönündeydi[975], diğer yandan bu gelişme kendi sınırları içinde yaşayan Kürtler için Kürtlerin statü sahibi olabileceğine dair bir umut doğurdu.

2000'lerin başında geliştirilen Demokratik Cumhuriyet söylemi vatandaşlığın etnik tariflerle değil yurttaşlık üzerinden, sivil haklar ve cumhuriyet bağlamında betimlendiği bir anayasa talebini ön plana çıkarmıştı. Hiyerarşik yapılı merkezi bir devlet modelini aşmayı hedeflese de devlet fikrinin ötesine geçmemiştir.[976] Demokratik Cumhuriyet modeli Türkiye'de çeşitli reformları öngörüyor, vatandaşlık

---

[972] Kürtçe dil kursları kapatıldı, **Evrensel Gazetesi,** 01 Ağustos 2005
https://www.evrensel.net/haber/163969/kurtce-dil-kurslari-kapatildi (s.e: 26.11.19)
[973] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[974] Kendi tanıklıklarım.
[975] Irak Kürdistanı Bölgesel yönetiminin kurulmasından önce Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bunu engellemek için bir dizi diplomatik girişimde bulunmuş ancak bu girişimler sonuç vermemiştir.
Ortadoğu'da üçlü blok, **Birgün Gazetesi,** 17.07.2004
Burhan Kavuncu, Kürt Sorunu Yeni Bir Döneme Girerken Kuzey Irak'ta Neler Oluyor? Kaynak: Kürt Sorunu Yeni Bir Döneme Girerken Kuzey Irak'ta Neler Oluyor?, **Haksöz Okulu,** Mart 2003
https://www.haksozhaber.net/okul/kurt-sorunu-yeni-bir-doneme-girerken-kuzey-irakta-neler-oluyor-3615yy.htm
[976] Joost Jongerden and Ahmet Hamdi Akkaya, "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the revolutionary movement in Turkey", **European Journal of Turkish Studies**, sayı:14, 2012

hakları temelli bir demokrasi anlayışının inşasını hedefliyordu. 2004-2005 yılında gelişen Demokratik Özerklik modeli ise Ortadoğu'da bir konfederalizm (Demokratik Konfederalizm) inşası öngörmekte ve "demokratik kendi kendini yönetme" modeli olarak tanımlanmaktadır.[977] Bu proje, yerel toplulukların özyönetimine dayanmakta; açık meclisler, kasaba meclisleri, yerel parlamentolar ve bunların ötesinde geniş çaplı kongreler biçiminde örgütlenmeler önermektedir.[978] Kürtlerin yaşadıkları her yerde kendi örgütlenmelerini kurmasını, mevcut sınırları sorgulamaksızın kendi aralarında da konfederal yönetim biçimleri oluşturulmasını öneren bu proje Kürt Coğrafyasında yaşayan azınlıkların da özyönetime dahil edilmesini öngörmekteydi.[979] Hareket söylem değişikliğine giderken ulus-devleti cinsiyetçiliğin, milliyetçiliğin, dinciliğin ve bilimciliğin temel dayanağı ve formu olarak değerlendirmiş, ulusal azınlıkları ve kültürleri ulus-devlet içinde eritmenin mümkün olmadığının görülmesi gerektiğine vurgu yaparak, ulus-devletlerin konfederal sistemler tarafından zorlanması gerektiğine vurgu yapmıştır. Hareket, "devletçi hiyerarşik sistemin kendisini dayandırdığı sınıfsal, etnik, ulusal, toplumsal cinsiyetçi ve kültürel tahakkümcü yapısı yerine halkların komünal demokratik değerlerini taşıyan, cins özgürlüğüne açılmış, doğa karşısında insan merkezli bakışı aşmayı esas alan bir zihniyeti etnik, ulusal, kültürel kimlikleri tanıyan ve toplumsal dayanışmayı esas alan bir demokratikleşmeyi gerçekleştirmeyi" hedeflediğini iddia etmiştir. [980] Bu söylemde "Kürtlerin yaşadıkları ülkelerin sınırlarına dokunmadan bütünlük içinde, kültürel haklarına sahip olacakları, kendi kültür ve dillerine göre kendilerini ifade edebilecekleri ve siyasal olarak örgütlenmelerinin önündeki engellerin kaldırılacağı bir sistem" tahayyül edilmektedir.

Demokratik cumhuriyet ve demokratik özerklik tezlerinin Kürt meselesini çerçevelendirme biçimi farklı gelişmiştir. Demokratik cumhuriyetten bahsedildiğinde, konu bütün bir demokrasi meselesi olarak ele alınırken, Kürt meselesi bütünün içinde dilsel ve kültürel çoğulculuk meselesi olarak yer bulmuştur. Fakat demokratik özerklik teziyle siyasi statü ve egemenlik talebi olarak ortaya çıkmaktadır. Kürt Hareketi yeniden idari ve siyasi yönetim hakkı, bu konuda güç paylaşımı talep eden bir noktaya gelmiştir. Bu gelişmede Kuzey Irak'ta bir Kürt Devletinin kurulması, Avrupa

---

[977] "Yeniden Yargılanma Kürt Sorununun Çözümüne Vesile Olmalıdır", **Serxwebûn,** Köln: 2005, sayı: 281, s. 2

[978] Abdullah Ocalan, **Perspectives for a political solution of the Kurdish Question,** 2008, (çeviri: International Initiative), https://archive.org/stream/OcalanWarAndPeaceInKurdistan/Ocalan-War-and-Peace-in-Kurdistan_djvu.txt (s.e: 2.12.19)

[979] Öcalan, 2008, s. 30-35

[980] "Demokratik Ekolojik ve Cinsiyet Ögürlükçü Topluma İlişkin", **Serxwebûn**, Koln: Nisan 2005, sy: 280, s. 20

Birliği'nden ümidin kesilmesi ya da AB'nin Kürt meselesinde bir çözüm olmayacağının görülmesi etkilidir.

Bu yeni referans noktasından hareketle Kürtçe seçmeli ders değil, eğitim dili, resmi dil olsun talebi ön plana çıkmıştır. Demokratik Özerklik talebiyle birlikte artık dil meselesinin ele alınış biçimi de değişmiştir. 2000li yıllarda AB sürecinin etkisiyle Kürtçe üniversitelerde seçmeli ders olsun kampanyası varken, artık Kürtçenin eğitim dili olması, resmi dil olması talebi gündemdedir. Dönüşen söylemle beraber yeniden yapılanmaya doğru giden hareket ajandasına dil çalışmalarına dair birtakım hedefleri de almıştır. 2000'li yılların başında dilsel hak mücadelelerini gündemine alan Kürt Hareketi 2005'ten sonra meseleyi Kürt halkının gündemine çok daha fazla sokma kararı almıştır. Zira "Kürt dilinin geliştirilip yetkinleştirilmesini Kürt halkının önemli bir mücadele alanı" olarak tanımlamıştır.[981]

Bu gelişmelere paralel olarak legal Kürt siyasetinin de söylem ve politikasında dönüşümler gözlemlemek mümkündür. 2005 yılında kurulan Demokratik Toplum Partisi (DTP) programında "Türkiye'de iç barışı sağlamayı, ülkedeki çeşitliliği kabul etmiş demokratik bir toplum inşa etmeyi ve Cumhuriyetin tekçi yapısını aşmayı" hedeflediğini beyan etmiştir.[982] Yine programında Türkiye'nin özgürlükçü bir anayasaya ihtiyacı olduğunu ifade ederek, "Demokratik Cumhuriyetin temeli ve güvencesi olan örgütlü, özgür bir sivil toplum yaratmak amacıyla herkesin tam ifade, örgütlenme ve siyaset yapma özgürlüğünü güvence altına alacak bir anayasayı" hedeflediklerini beyan etmiştir. Tekçi bir anlayışın yerine "toplumdaki etnik, kültürel ve inançsal farklılıklar kapsanacak şekilde, Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlığı" üst kimliğinin anayasal olarak tanımlanması hedefleri arasındaydı.[983] "Kürtlerin ve diğer kültürel aidiyetlerin, ülkenin birliği içinde kendilerini kimlikleriyle özgürce ifade edebilme, kültürlerini geliştirme, anadillerinde eğitim yapabilme haklarının anayasal güvence altına alınması" da programa alınmıştı. [984] Parti programına merkeziyetçi yönetim anlayışının terk edilmesini de alan DTP, yurttaşların doğrudan katılımını esas alan adem-i merkeziyetçi bir demokrasi modeli geliştirerek, yerel yönetimlerin özgürlükçü, eşitlikçi, çoğulcu ve katılımcı demokrasinin temel yönetim organları

---

[981] "Yeniden Yapılanma Kongresi Kararları", **Serxwebûn**, Köln: 2005, sayı: 281, s:21
[982] **Demokratik Toplum Partisi (DTP) Program ve Tüzüğü,** s.3, https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/903
[983] **Demokratik Toplum Partisi (DTP) Program ve Tüzüğü**, Ankara: 2005, s.38 https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/903
[984] **Demokratik Toplum Partisi (DTP) Program ve Tüzüğü**, Ankara: 2005, s.38,91

olarak düzenleyeceklerini beyan etmişlerdir.[985] Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, konut ve çevre gibi alanlarda yürütülen kamu hizmetlerinin de yetki devri ve paylaşımıyla yerel yönetimlere devredilmesi de yine programın hedefleri arasındadır.[986]

DTP, yerel yönetimlerin yetkilerinin güçlendirilmesi gerektiğine dair savını daha sonra demokratik özerklik önerisiyle pekiştirdi.[987] Ekim 2007'de düzenlediği Demokratik Toplum Kongresi'nde demokratik özerkliği şu şekilde tanımladı: "Ülke bütünlüğü içinde halkın yerelde söz ve karar sahibi olmasını sağlayacak ve tüm farklılıkların kendini özgürce ifade edebileceği düzeyde özerklik kazanması temeline dayanan demokratik öz yönetimdir.[988]

Kongre Bildirgesinde "demokratik özerklik", merkezi yönetimle iller arasında kademelendirilmiş demokratik yeni bir idari biçim şeklinde tanımlanmış, Türkiye'nin demografik yapısına uygun olarak 20-25 tane Bölge Meclisinin kurulabileceği, bölgelerin her birinin o bölgenin özel adı veya bölge meclisinin yetki sınırları içinde bulunan en büyük ilin adıyla anılması" önerilmiştir. Türkiye'nin siyasi ve idari yapısında köklü bir reform yoluyla demokratikleşmeyi sağlamak için, yereli güçlendirme, halkı söz ve karar sahibi kılma gerekliliğine vurgu yapılan kongre bildirgesinde demokratik özerklik salt "Etnik" ve "Toprak" temelli özerklik anlayışından öte kültürel farklılıkların özgürce ifade edildiği bölgesel ve yerel bir yapılanma şeklinde tarif edildi. Sonuç bildirgesinde Bayrak ve Resmi Dilin tüm Türkiye Ulusu için geçerli olmakla birlikte, her bölge ve özerk birimin kendi renkleri ve sembolleriyle demokratik öz yönetimini oluşturması gerektiği fikri savunulmuştur.[989]

Dil meselesi bu kongrenin başat meselelerinden biri olarak ön plana çıkmış, kongre bildirgesine "Kürt dili başta olmak üzere diğer diller ve kültürlerin önündeki engellerin kaldırılması, tekçi etnik referanslara dayalı 'vatandaşlık' ve 'ulus' kavramlarının demokratik bir tarzda yeniden tanımlanması şeklinde ifade ettiğimiz siyasi hedefler, anayasa referandumunda temel ölçütümüzdür." ibaresi konulmuştur. Bildirgede ayrıca "Türkçe resmi dil olmakla beraber, diğer dillerin bölgelerin çıkarılacak demografik yapısı da dikkate alınarak, kamusal alanda ve eğitim dili olarak kullanılabilmesi,

---

[985] **Demokratik Toplum Partisi (DTP) Program ve Tüzüğü,** Ankara: 2005, s.46
[986] **Demokratik Toplum Partisi (DTP) Program ve Tüzüğü**, Ankara: 2005, s.46
[987] Demokratik Toplum Partisi Kongresi'nden "20-25 Özerk Bölge" Önerisi, **BİANET**, 31 Ekim 2007
[988] Demokratik Toplum Partisi Kongresi'nden "20-25 Özerk Bölge" Önerisi, **BİANET**, 31 Ekim 2007
[989] Demokratik Toplum Partisi Kongresi'nden "20-25 Özerk Bölge" Önerisi, **BİANET**, 31 Ekim 2007

uluslararası sözleşme hükümlerine de uygun şekilde anayasal güvence altına alınması gerekiyor" ifadesi yer almıştır.[990]

Temmuz 2007'de yapılan genel seçimlerde yüzde 10 barajını aşabilmek için bağımsız milletvekili adaylarıyla seçime giren Demokratik Toplum Partisi (DTP) 27 milletvekili ile meclise girip, grup kurdu.[991] 2009 yerel seçimlerinde de 1 büyükşehir, 7 il, 51 ilçede başkanlığı kazanınca[992] DTP Türkiye'de siyasi gündemi etkiler hale geldi. 2. Olağan Kongrede siyasi tutum belgesi olarak Demokratik Özerklik Projesinin parti tüzüğüne eklenmesinden[993] sonra, parti Kürtlerin kimlik taleplerini daha da görünür kılmak için çalışmalarını artırdı. DTP'li belediyeler de Kürt kimlik siyasetini merkeze alan adımlar atmaya başladı. 2007 yılında Sur Belediyesinin başlattığı çok dilde belediyecilik hizmetleri bu döneme tekabül eder. DTP'li siyasetçiler dil meselesini de sık sık Türkiye'nin siyasi gündemine almıştır. Milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde dil meselesine dair soru önergeleri ve tekliflerle Kürtçeyi Meclisin gündemine taşırken çeşitli etkinliklerle de dil meselesini kamuoyunun gündemine almak için çalıştılar.

> (…)gerçek sorun milletin bütünlüğü değildir, milleti oluşturan unsurların inkârı ve tekleştirilmesidir. Bir halkın, neredeyse seksen yıl boyunca yok sayılması, dilinin ve kültürünün yasak olması başka nasıl izah edilebilir? Hem yıllarca asimilasyon politikası uygulanacak hem de buna karşı çıkanlar, bunun aksini savunanlar cezalandırılacak ve konuşmaları, yazıp çizmeleri engellenecek, buna da demokrasi denilecek. Bu, tam bir hukuksuzluktur.[994]

Gülten Kışanak 19 Şubat 2009 tarihinde Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanunun Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun teklifine dair Meclis'e sunduğu dilekçede uluslararası literatüre dayanarak "dilkırım" tanımı yapmış, resmi dilden farklı bir dili konuşan bir dil grubunun talebine rağmen, kültürel çabalarını ve dilini yaşatma gayretlerini maddi ve manevi olarak desteklemeyi reddetme ve bu dilin kamu okullarında öğretilme hakkını tanımama şeklindeki uygulamaları dilkırım uygulamaları olarak betimlemiş ve bunun bir insanlık suçu olduğunu iddia etmiştir. Lozan Anlaşması'na gönderme yaparak 39. maddenin anadili

---

990 Demokratik Toplum Partisi Kongresi'nden "20-25 Özerk Bölge" Önerisi, **BİANET**, 31 Ekim 2007
991 https://t24.com.tr/haber/2007-secimleri-nasil-sonuclanmisti,150599 (son erişim: 4.12.19)
992 https://m.bianet.org/bianet/siyaset/113476-yerel-secimlerde-partiler-ve-kazandiklari-belediye-baskanliklari (s.e: 4.12.19)
993 DTP'den Bir İlk Daha, **Cumhuriyet Gazetesi,** 29.10.2008
994 DTP Van Milletvekili Fatma Kurtulan'ın 29 Nisan 2008 tarihli konuşması, **Türkiye Buyuk Millet Meclisi Tutanak Dergisi** Dönem:23 Cilt:19 Yasamayılı:2 96'ncıBirleşim 29 Nisan 2008

Türkçe olmayan tüm vatandaşlara kendi dillerinde savunma hakkı verdiğini ancak bunun uygulanmadığını da bu dilekçede ifade etmiştir.[995]

Gülten Kışanak 16 Temmuz 2008'de DTP Grup Başkanlığı adına yaptığı bir başka kanun teklifinde de siyasi propaganda, toplantı ve mitinglerde Türkçe'nin yanı sıra farklı dil ve lehçelerin de kullanılabilmesini teklif etmiştir.[996] Bu dilekçede de yerel dil ve lehçelerde siyaset yapabilmenin halk tarafından anlaşılmayı beraberinde getireceği ve Cumhuriyetin yeni bir toplumsal barış ve aydınlanma hamlesi olacağına vurgu yapılmıştır. 14.11.2007 tarihli Plan ve Bütçe komisyonunda ise Gülten Kışanak, tek tipleştirme ve asimilasyon politikalarına vurgu yaptığı bir konuşma yapmıştır. Kışanak, bu konuşmasında "Kürtler gibi çok büyük bir nüfusu eritmeye yeten bir politika olmadığını, doğru olmadığı gibi gerçekçi olmadığını da bugün yaşadığımız sorunlarla görüyoruz" demiştir.[997]

DTP'li siyasetçilerin dil meselesini Meclis'in ve kamuoyunun gündemine getirme çalışmaları verilen kanun teklifleri ve soru önergeleri ile sınırlı değildi. 2008-2009 yıllarında yapılan toplantı, kongre ve çalıştaylarda siyasetin Kürtçe yapılmasına dair tartışmalar yürütülüyor kararlar alınıyordu. Örneğin Siyasal Partiler Yasası'ndaki "seçim çalışmalarında siyasi partiler, Türkçeden başka dil kullanamazlar" hükmünü protesto etmek ve bu konuda duyarlılık oluşturmak adına seçim çalışmalarını iki dilde yürütme kararı aldı. Propaganda çalışmalarında ağırlıklı olarak Kürtçe kullanılacağını, adayların, halkla görüşmelerinde de Kürtçe konuşacaklarını duyurdular.[998] Bu dönemde DTP'li siyasetçilerin Kürtçe yaptıkları faaliyetler sık sık basın tarafından gündeme getirildi.[999] 2009 Yerel Seçimlerinde propaganda faaliyetleri sırasında Kürtçe konuşan partililer de yine basına yansıyan haberler arasındaydı. DTP'nin Van'da düzenlediği seçim faaliyetlerinde kullanılan otobüsün üzerinde DTP WAN yazması, yani "Van" değil de Kürtçe seslendirilmesinde olduğu gibi "Wan" şeklinde

---

[995] Gülten Kışanak, DTP Diyarbakır Milletvekili, **Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun'un bazı maddelerinde değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi,** 19.02.2009 https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0413.pdf (s.e: 9.12.19)

[996] Gülten Kışanak, DTP Diyarbakır Milletvekili**, Milletvekili Seçimi Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu ile Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Teklifi** 16/07/2008

[997] Gülten Kışanak, **14.11.2007 tarihli Plan ve Bütçe komisyonu görüşmeleri,** https://www.tbmm.gov.tr/butce/2008/pbk14112007.htm (s.e:10.12.19)

[998] DTP, Kürtçe propaganda yapacak, **T24 İnternet Gazetesi,** 13.02.2009

[999] DTP'den Talabani'ye Kürtçe Nevruz davetiyesi, **Hürriyet Gazetesi,** 27.02.2007

yazılması, basına "DTP'nin Van Açılımı olarak" yansımıştı. Aynı haberde Belediye Başkan Adayının halka Kürtçe hitap ettiğinin de altı çiziliyordu.[1000]

Bir önceki dönem DEP Milletvekili ve DTP Kars İl Başkanı Mahmut Alınak Başbakan Erdoğan'a, Kars'ın sorunlarını ve çözüm önerilerini içeren Kürtçe dilekçe göndermiş, dilekçesine cevap alamayınca Erdoğan hakkında, 'görevini yapmamak' suçundan suç duyurusunda bulunmuştu.[1001] Bunun üzerine Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, Mahmut Alınak'ın, Türk Harflerinin Kabulü Kanunu'na muhalefet suçundan yargılanması istemiyle dava açtı. Soruşturma sonunda Alınak'ın eyleminin suç olduğu kanaatine varan Cumhuriyet Savcısı Kürşat Kayral, hazırladığı iddianamede, Alınak'ın, söz konusu kanuna muhalefet suçunu düzenleyen, Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 222. maddesi uyarınca "Şapka ve Türk harfleri" hükmüne aykırı davranmaktan, 2 aydan 6 aya kadar hapisle cezalandırılmasını talep etti.

Demokratik Toplum Partisi Van Milletvekili Özdal Üçer, DTP Ağrı İl Başkanlığı binasında düzenlenen bayramlaşma töreninde partililere hitaben Kürtçe konuştu. Konuşmasından sonra gazetecilerin, Türkçe açıklama da yapmasını istemeleri üzerine Üçer, "Ben söylediklerimi kendi dilimde söylüyorum. Sizler de Kürtçe bilen birer tercüman edinirseniz herhangi bir sorun yaşanmayacağını düşünüyorum" dedi.[1002]

DTP'nin Kürtçenin Meclis ve ülke gündemine getirilmesine dair en ses getiren eylemi ise, Ahmet Türk'ün 21 Şubat Dünya Anadili Günü sebebiyle Şubat 2009'da Meclis'te DTP Meclis Grup Toplantısı'nda yaptığı Kürtçe konuşma oldu. Bu konuşma basında oldukça geniş yer tutarak çeşitli tartışmalara vesile oldu.

Ahmet Türk konuşmasına Türkçe başladı ve 21 Şubat'ın dünya ana dili günü olduğunu belirterek, "Anadil zenginliğinin korunması yaşatılması çağın gereğidir. Dil masumdur, güzeldir, bütün diller kardeştir" dedi. Kürtçenin yasal düzenlemelerle güvence altına alınması gerektiğini belirten Ahmet Türk, TRT'de Kürtçe yayın yapıldığını ancak bunun yasal olarak güvence altına alınmadığını söyledi. Ahmet Türk Resmi dilin Türkçe olmasına itiraz etmediklerini ancak yerel yönetimlerde Kürtçe üzerindeki yasakların kaldırılması gerektiğini belirterek

---

[1000] Bu da DTP'nin Van açılımı: DTP WAN, **MYNET.Com,** 29.01.2009 https://www.mynet.com/bu-da-dtpnin-van-acilimi-dtp-wan-110100432751

[1001] DTP'li Başkana Dava Açıldı. **Vatan İnternet Gazetesi,** 19 06 2007 http://www.gazetevatan.com/dtp-li-baskana-kurtce-davasi---yeni-124382-ekstra/ (s.e: 9.12.19)

[1002] DTP Milletvekili Kürtçe Tercüman Tutun Dedi, Odatv.Com Olarak Kürtçe Tercüman Tuttuk! **ODATV.Com** 24.12.2007 (s.e: 9.12.19)

konuşmasına Kürtçe devam edeceğini belirtti. Ahmet Türk Kürtçe konuşmaya geçtikten sonra TRT'nin meclis televizyonu yayını kesti.[1003] Konuşmasının Kürtçe kısmında Askeri darbe sonrasında Diyarbakır cezaevinde Kürtçe konuştukları için gördükleri baskıyı anlatarak, bu konuşmanın o zaman verilmiş bir söz olduğunu ifade etti. Başbakanın TRT'nin Kürtçe kanalında partisini ve yaptığı çalışmaları övdüğünü ancak DTP üyeleri Kürtçe bir selam bile verse haklarında davalar açıldığını, soruşturmalara maruz kaldığını ekleyerek bu tutumu ikiyüzlülükle eleştirdi.[1004]

Ahmet Türk'ün yaptığı bu konuşma Leyla Zana'nın yemin töreninde söylediği Kürtçe cümleden sonra Mecliste Kürtçe yapılan en önemli konuşma olarak tarihe geçti ve basında da geniş yer aldı. Türk'ün konuşması pek çok çevre tarafından tepkiyle karşılandı. Dönemin DTP Grup Başkanvekili Selahattin Demirtaş daha sonra gelen tepkilere cevap olarak şunları dile getirdi:

> Kürtçe konusunda, Kürt sorunu konusunda açılımlar yapıldığı iddia ediliyor, TRT'nin bir kanalı Kürtçe yayın yapıyor ama, Ahmet Türk'ün konuşmasına, partilerden Genelkurmay'a, herkes tepki gösteriyor. Bu konuşma maskeyi düşürdü. Açılımlar anadili Kürtçe olanlar için değil, devlet için yapılmış.[1005]

Demokratik Toplum Partisi Aralık 2009'da Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatıldı. DTP'li vekiller daha önce partinin kapatılması ihtimali üzerine kurulan Barış ve Demokrasi Partisi (BDP)'ne katıldı.[1006]

Bu arada legal Kürt siyaseti, ilk kuruluş toplantısını yukarıda değinildiği gibi Ekim 2007'de Diyarbakır'da gerçekleştiren Demokratik Toplum Kongresi adı altında bir başka örgütlenmeyle de siyasi arenada varlık göstermeye başladı. 8-19 Aralık 2010 tarihlerinde Diyarbakır'da toplanan Demokratik Toplum Kongresi (DTK), Kürt sorununun çözümü için sunduğu "Demokratik Özerklik" modelini kamuoyu ile paylaştı. Paylaşılan metinde "demokratik özerklik olmaksızın; Kürtlerin kendini demokratik bir toplum olarak, demokratik siyasi bir iradeye kavuşturamayacağı, dolayısıyla, ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçları karşılanamayacaktır" ifadesi

---

[1003] DTP Lideri Mecliste Kürtçe Konuştu, **NTV,** 24.02.2009 https://www.ntv.com.tr/turkiye/dtp-lideri-mecliste-kurtce-konustu,NreDyCZSdkOkggtBQmHNQw (s.e: 9.12.19)
[1004] Kürtçe konuşmanın tam metni için: http://bianet.org/bianet/siyaset/112777-ahmet-turk-un-meclis-teki-kurtce-konusmasinin-tam-metni (son erişim: 9.12.19)
[1005] "DTP'li Demirtaş: Kürtçe Resmi Dil Olsun Diye Bir Talebimiz Yok", **BİANET,** 27.02.2009 http://bianet.org/bianet/siyaset/112836-dtp-li-demirtas-kurtce-resmi-dil-olsun-diye-bir-talebimiz-yok (son erişim: 9.12.19)
[1006] "DTP'li vekiller BDP'ye geçiyor", **BBCNEWS Türkçe,** 18 Aralık 2009

kullanılmıştır.[1007] Metinde yerinden yönetime dayanan sistemlerin sorunları daha kolay çözdüğüne vurgu yapılmış, "bu yönüyle demokratik özerklik, yetkilerin yerellere devredilerek devletlerin bu tür sorunları çözüp, demokratikleşmeye yöneldiği eğilimlere de uygun düşmektedir" denilmiştir.[1008]

Hâkim Kürt Siyasetinin bahsedilen dönemdeki siyasasını yansıtan metinde dil meselesi şu şekilde yer almıştır:

> Kürtçenin kamusal alanda kullanımı önündeki engellerin kaldırılarak anaokulundan üniversiteye kadar eğitim dili haline getirilmesi sağlanmalıdır. Türkiye metropollerine ve yurtdışına göçertilmiş Kürtlerin de, ana dilde eğitim yapma imkânlarına kavuşması ve kültürel erimenin önüne geçilmesi için yasal ve anayasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Metinde Türkiye'de konuşulan tüm dillerin ve lehçelerin kullanımı, eğitimi ve geliştirilmesi de Anayasa ve yasalarca teminat altına alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Bunlara ek olarak "Hizmet dili Kürtçe olmalı, yerleşim yerlerinin orijinal isimleri iade edilmelidir." ibaresi de eklenmiştir.[1009]

Kürtçe için talep edilen statü artık Türkçenin yanında bölgesel resmi dil olarak kabul edilmesidir. Daha sonraki süreçte Kürt dili aktivizminin temel aktörlerinden biri haline gelen DTK, dönemin bir diğer kurumsal Kürtçe dil aktivisti olan TZP-Kurdî[1010] ile dil hakları aktivizmini birlikte sürdürecektir.

4.2.2.1 Kürt Dili ve Eğitim Hareketi (TZP-Kurdî)

Daha önce belirtildiği gibi 2005 yılında alınan ani bir kararla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan tüm kurslar kapatıldı, gerekçe olarak Kürtlerin anadillerini özel kurslarda öğrenmelerinin kimlik haklarına aykırı olduğu belirtildi ve bundan sonra anadilinde eğitim hakkının elde edilmesi için mücadele edileceği açıklandı.[1011] Yapılan açıklamalardan dil aktivizminin genişletileceği taleplerin seçmeli dersler veya özel kurslardan öteye anadilinde eğitim hakkına, bölgesel resmi dile kadar sıçrayacağı anlaşılıyordu.

[1007] "İşte 'Demokratik Özerklik' taslağı tam metni", **Hürriyet Gazetesi,** 20.12.2010
[1008] "Demokratik Özerklik", **Bianet,** 20.12.2010
http://bianet.org/files/doc_files/000/000/179/original/demokratik%C3%B6zerklik.htm (s.e: 06.06.2020)
[1009]**Hürriyet Gazetesi,** 20.12.2010
[1010] Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî (TZP-Kurdî), Kürt Dil ve Eğitim Hareketi
[1011] "Kürtçe dil kursları kapatıldı", **Evrensel Gazetesi,** 01 Ağustos 2005
https://www.evrensel.net/haber/163969/kurtce-dil-kurslari-kapatildi (s.e: 26.11.19

Kursların kapatılması ile birlikte İstanbul Kürt Enstitüsü'nde bir grup dil aktivisti bir araya gelerek dil çalışmalarının kursların kapatılmasıyla sekteye uğramaması adına sivil bir Kürt dil hareketi başlatmanın gerekliliğini tartıştılar. Bu tartışmaların sonucunda Hawar isimli bir dil hareketi başlatmak üzere karar alındı.[1012] Bu hareket bir grup Kürt entelektüelinin öncülüğünde başlayacaktı. Haftalık düzenli toplantılar yapıp, neler yapılması gerektiği üzerine tartışmalar yapıldı. Tartışmalar iki başlıkta toplanıyordu. Bunlardan biri Kürt halkının diline sahip çıkmasını sağlamak için neler yapılabileceği yani dil bilincinin yaygınlaştırılması üzerineydi. Diğeri ise Kürt dili üzerine yapılan çalışmaların derinleştirilmesine dairdi. Bu hareketin mevcut herhangi bir kurum üzerinden yürüyüp yürümeyeceği de bir başka tartışma konusuydu. Öneriler arasında hareketin İstanbul Kürt Enstitüsü'nün öncülüğünde başlaması varken, genel eğilim tüm kurumlardan bağımsız halk arasında aşağıdan örgütlenecek bir hareket inşasıydı.[1013]

> Kurslar kapatılınca Kürt dili aktivistleri, şimdi ne yapılabilir diye kafa yormaya başladı. Kurslara gelen gençler, Kürtçe üzerine çalışan dilbilimciler ve Kürtçe dersi veren hocalardan oluşan bir ekip, bir araya geldik. Nasıl bir dil aktivizmi başlatabiliriz diye tartışmalar yapıldı. Bu çalışmanın İstanbul Kürt Enstitüsü'nde yapılması önerildi ancak arkadaşlar bunu pek onaylamadılar. Bu tartışma tüketilince Hawar ismiyle sivil bir hareket başlatma kararı alındı. Herkes çalışabileceği alanları belirledi ve çalışmalara başlandı. Kürt dili ve tarihi üzerine akademik çalışmalar yürütülecekti. Kürtçe öğretimine devam etmek adına dil atölyeleri düzenlenecekti ve halk arasında dil bilinci oluşturmak adına çalışmalar yapılacaktı.[1014]

Hawar ismi Celadet Bedirxan'ın çalışmalarından referans alır, Celadet de Kürtçe üzerine çalışmaya başladığında "Yardım Çığlığı/İmdat" anlamına gelen bu ismi seçmişti çünkü Kürt dilinin tehlikede olduğunu düşünüyor ve halkı dile sahip çıkmaya çağırıyordu. Hawar ekibi hazırladıkları manifestoda devletin dil politikalarını eleştirmiş, Kürt dilinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunun altını çizmiştir. Avrupa Birliği sürecinin hatta üyeliğinin de dil hakları konusunda çözümleyici olamayacağını zira Fransa gibi Avrupa ülkelerinin dil hakları konusunda hâlâ yeterince demokratik olmadığı belirtilmiştir. Manifestoda ayrıca Kürt siyasi hareketlerinin "Kürt dilinin korunması ve geliştirilmesi konusunda güçlü ve birleşik bir program geliştirememiş" olduğu ifade edilmiş, hareketin "Kürt dili davasını sadece bir siyasi propaganda malzemesi olarak kullandıkları için başarıya ulaşamadığı"

[1012] Kendi tanıklıklarım
[1013] Kendi tanıklıklarım
[1014] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

vurgulanmıştır. Ayrıca "bin bir sıkıntı ve özveri" ile açılan kursların kapatılması eleştirilmiş, bu tavrın "halkın umut ve beklentilerini hayal kırıklığına uğrattığı" ifade edilmiştir. Bu girişin üzerine Hawar Grubu amacını şu şekilde ifade etmiştir:

> Bu durum demokratik ve sivil bir çalışma ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Nerede ve hangi siyasi yapıya bağlı olduklarına bakılmaksızın bütün Kürtler, Kürt dilinin korunması ve geliştirilmesi için bir çabanın ve çalışmanın içine girmelidirler. (…) Bu amaçla İstanbul'da Koma Hawara Kurdî[1015] adında bir grup kurulmuştur. Bu grup çalışmalarını her geçen gün genişleterek, demokratik ve sivil bir yapı oluşturmayı amaçlamaktadır. (…) Bu grup bir yandan Kürtlerin Kürtçe eğitim, Kürtçe yayın gibi meşru haklarının takipçisi ve mücadelecisi olacak, yasakçı ve asimilasyoncu politikaları gözler önüne serecek ve Kürtleri bu politikalara karşı demokratik ve sivil bir mücadelenin içine çekecektir. Diğer yandan ise pratikte Kürtlerin kendi dillerini öğrenebilmeleri ve öğretebilmeleri için çalışmalar sürdürecektir.[1016]

Gruba bağlı aktivistler kendi aralarında Eğitim, Dilbilimsel Çalışmalar, Arşiv, Yayın, Halkla İlişkiler ve Örgütlenme başlıkları altında komisyonlar kurdular ve bu komisyonlar aracılığıyla çalışmalara başladılar. Eğitim komisyonu Kürtçe ders vermek ve derslerde kullanılacak materyaller hazırlamak üzere çalışmaya başladı. Ders müfredatı ve planları hazırlanmıştı. [1017] Örgütlenme ve Halkla ilişkiler komisyonları çeşitli kuruluşlarla görüşmeler yapıp, yapılacak çalışmalar konusunda açıklamalarda bulunmuş, destek çağrısı yapmıştı.[1018] Sosyolengüistik (Dilbilimsel) komisyonunca saha çalışması yapılıp Kürtçenin dilbilimsel durumunu ortaya çıkaracak bir rapor hazırlamak, dilin korunması, yeniden canlandırılmasına dair politika geliştirmek üzere kararlar alındı.[1019]

Bir grup dil aktivistinin başlattığı bu çalışma uzun soluklu olmamıştır. Çalışmanın tarzına, yapılacak etkinliklere henüz karar verilmişken, Hâkim Kürt Siyasetine yakınlığı ile bilinen, Diyarbakır merkezli bir dil hareketi başlatıldı.

> Hawara Kurdî henüz kamuoyu tarafından tanınmamıştı. Yeni yeni sesimizi duyuruyorduk ki, Kürt Hareketi de bir dil hareketinin gerekliliğinin farkına vardı. İstanbul Kürt Enstitüsü, Eğitim-Sen ve DTP'li bazı aktivistler bizim düşündüğümüz hareketin daha örgütlü, geniş tabanlı ve kurumsal bir hareketle mümkün olacağı yönünde fikir beyan ederek bizlerle iletişim kurdular. Bu görüşmelerde Hawar'dan bazı arkadaşlarla birlikte bu önerinin daha sağlıklı

[1015] Hawara Kurdî Grubu
[1016] Samî Tan, kişisel arşiv
[1017] Samî Tan, kişisel arşiv
[1018] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1019] Sami Tan, kişisel arşiv

> olabileceğini düşünerek, bu arkadaşlarla birlikte devam etme kararı aldık. Diğer arkadaşlar da kalıp herhangi bir kuruma bağlı olmayan sivil bağımsız bir çalışma yürütmek istedi.[1020]

2006'da Hawar'dan ayrılan aktivistler, Eğitim-Sen (Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası), İstanbul Kürt Enstitüsü ve Diyarbakır Kürt Enstitüsü'nden aktivistlerce İstanbul ve Diyarbakır Kürt Enstitülerinin öncülüğünde ama onları aşacak şekilde kurumsallaşmayı hedefleyen *Tevgera Zimanê Kurdî* (TZP-Kurdî) ismiyle bir dil hareketi başlatıldı.

TZP-Kurdî'nin 2006 yılında yayımlanan tüzüğünde hareketin merkezi Diyarbakır olarak duyurulmuş, amacı şu şekilde belirtilmiştir:

> TZP-Kurdî Kürtçenin korunması ve geliştirilmesi için çalışma yürütür. Amacı, araştırma ve dilbilimsel çalışmalar yoluyla Kürtçenin geliştirilmesi, propaganda yoluyla Kürtçe dil bilincinin geliştirilmesi ve eğitim çalışmaları aracılığıyla Kürt dilinin yaygınlaştırılmasını sağlamaktır.[1021]

Yine aynı tüzükte, dil hareketi demokratik bir platform olarak tanımlanmış, Kürt dilini koruma ve geliştirmek için çalışma yürüten bütün kişi ve kurumlara açık olduğu belirtilmiştir. Köy, ilçe ve şehirlerde meclisler şeklinde, mahallelerde dil ve eğitim komisyonları aracılığıyla örgütlenileceği, olanaklar ve ihtiyaçlar dahilinde ilçe ve şehirlerde amaca uygun kurumlar inşa edileceği ya da amaca uygun bir şekilde çalışan mevcut kurumlar çatısında çalışma yürütülebileceği ifade edilmiştir. Meclislerin araştırma, bilinçlendirme ve eğitim komisyonları kurması gerektiği bu komisyonların merkezi komisyonlara bağlı olarak çalışma yürüteceği ve meclislerin temsilcilerini merkezi meclise göndermeleri gerektiği de eklenmiştir. [1022]

> TZP-Kurdî bir ihtiyaçtan ortaya çıktı, kriz durumu yaşanıyordu, resmi kursların başarıya ulaşamaması, kapanması nedeniyle ortaya çıktı. Asıl olarak dil aktivizminin önemli olduğu görüldü. Bir yandan devlete karşı demokratik, kültürel hakların kazanılması ve anadilde eğitim için mücadelenin yanı sıra dil bilincinin de yaratılması, sistemin yarattığı dili değersizleştirme politikalarının boşa çıkarılması için çalışmalar yapıldı. [1023]

TZP-Kurdî birçok il ve ilçede Kürt dili Araştırma ve Geliştirme Derneği (KURDİ-DER) ismiyle açılan kurumlar üzerinden, il, ilçe, köy ve mahalle meclisleri aracılığıyla

---

[1020] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1021] Rêziknameya Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî (Kürt Dil Eğitim Hareketi Tüzüğü, Sami Tan kişisel Arşiv)
[1022] Rêziknameya Tevgera Ziman û Perwerdehiya Kurdî (Kürt Dil Eğitim Hareketi Tüzüğü, Sami Tan kişisel Arşiv)
[1023] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

aşağıdan yukarıya bir örgütlenme sistemi kurdu. Bilinçlendirme, ekonomi ve eğitim komisyonları kuruldu.

> Ekonomisini daha çok üyelerden ve kursiyerlerden toplanan bağışlarla ayakta tutabildi. Kürtlere ait belediyelerden çalışmalara destek sunuldu. Yer yer legal siyasetin de ekonomik desteğine başvuruldu.[1024]

> 2006'da Diyarbakır'da 21 oluşum olarak KURDÎ-DER adı altında dernek açtık. Bir dernek ile sürece cevap veremeyiz dedik, Her ilde dil gönüldaşları, aktivistleri var, herkes kendisini sürece katmak istiyordu. TZP-Kurdî bir çatı örgütü idi. 2007 yılı sonlarına geldiğimizde 27 KURDÎ-DER şubesi vardı. Merkez Diyarbakır, merkeze bağlı il ve ilçelerde KURDÎ-DER şubeleri açtık.[1025]

Kürt dil ve Eğitim Hareketi aşağıdan örgütlenme modeli ile sivil bir dil hareketi olacağı mesajı verse de hâkim siyasetin bir bileşeni olmaktan uzak duramamış görünmektedir. Kendisine ait bir gündem yaratma çabası, ana akım siyasetin gündem belirlemedeki egemenliğinin altında kalmış gibidir.

> Sık sık siyasetin bir tür müdahalesine uğradı. Kendi kalıcı, profesyonel, aktivizme dayanan kadrolarını yaratamadı. Daha çok siyasi atamalarla işler yürütüldü. Öyle olunca da marjinalleşti. Bir de TZP'nin belirlediği gündemler sık sık genel siyasi gündemin etkisinde kalıyordu. Örneğin anadilinde eğitim için başlatılan kampanyalar, Öcalan üzerindeki tecridin kaldırılması için düzenlenen eylemlerin gölgesinde kalabiliyor hatta bir dönem rafa kaldırılabiliyordu. Anlayış olarak sivildi, ama ciddi siyasi müdahalelere maruz kaldı. [1026]

TZP-Kurdî hareketinin tabandan yükselen talepten doğan bir hareket olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır. Bu hareketin doğmasında öncü olan Hawar'ın etkisi de gözlemlenmektedir. 2005'lere gelindiğinde aydınlar arasında dil meselesinde önemli bir hassasiyet oluşmuştu. Hâkim siyaset buna duyarsız kalamazdı. Ayrıca daha önce belirtildiği gibi hâkim siyasetin dil meselesini yeniden ele alma kararı da tabandan gelen sesi sahiplenmesine sebep oldu.

> Kürt hareketinin genel yapısı içinde bu açık tespit edildi, burada bir iş yapmaktan ziyade, biraz aşağıdan yukarı itiraz üzerine kurulmuş, aslında biraz Kürt hareketinin içini dönüştürmeyi hedefleyen, Kürt hareketini Kurdîleştirmeye çalışan bir damar olarak ortaya çıktı.[1027]

[1024] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1025] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1026] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1027] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme

TZP-Kurdî'nin siyasetin gölgesinde kaldığı iddia edilse de görüşmecilerin tamamı bu hareketin Kürt dilinin gelişimine önemli katkıları olduğu ve Kürt dili Aktivizminde önemli bir aşama olduğunu dile getirmektedir. [1028]

2005 yılında hâkim siyasetin siyasasındaki dönüşüm ve tabandan dil meselesine dair içeriye yönelik yükselen talepler ortak bir paydaya evirilerek, yeni bir Kürt dili aktivizmi doğurmuştur. Aslında bu aktivizmin iki ayağı yani dönüşen siyasa ve yükselen talepler birbirini beslemiş gibi görünmektedir. Zira daha önce da aydınlar dil meselesini sık sık gündem yapmıştır bu sefer sesin duyulmasında hareketin kendi dönüşümünün de etkisi vardır. Ayrıca bu dönüşüm aydınları da seslerini daha gür çıkarmaları konusunda cesaretlendirmiştir. Zira artık karşılarında "dil meselesi tali bir iştir" diyen bir hareket yoktur. Eşzamanlı olarak PKK kadrolarınca kurulan Dil ve Eğitim Komitesi'nin açıklamaları mevcuttur. Hareketin içinde kurulan bu komite siyasetin dilinin Türkçe olmasını eleştirmiştir ve Kürtçenin siyasetin de dili olması için çalışma başlatacağını duyurmuştur. Ayrıca Kürtçenin gelişmesi için dilbilimsel çalışmalar yürütüleceği, dil üzerine araştırmalar yapılacağı, kadrolarca kullanımının yaygınlaştırılması için eğitimler verileceği açıklanmıştır. Yine Kürtlere diline sahip çıkma, anadilinde eğitim taleplerinin yükseltilmesi, dil üzerine çalışan kurumların desteklenmesi çağrısı da yapılmaktadır.[1029] Bu komitenin aldığı kararlar ve TZP-Kurdî'nin tüzüğünde öne çıkan amaçlardan gelişen dil aktivizminin başlangıçta daha çok içeriye/kendine yönelik olduğunu çıkarıyoruz. Dilin geliştirilmesi ve kullanımının yaygınlaştırılması, halk arasında dil bilincinin geliştirilmesi ve genel olarak siyasetin dilinin Kürtçeleştirilmesi birincil amaçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dil mücadelesinin bir mobilizasyon aracı olarak kullanılması ve hak talebinin yükseltilmesi ise daha sonraki süreçte gerçekleşecektir.

4.2.2.2 Siyasetin Dilinin Kürtçeleştirilmesi Çağrısı

Bi min re bi Kurdî xeber bide![1030]

TZP-Kurdî'nin ilk kongresi 24-25 Şubat 2007'de Diyarbakır'da çeşitli il ve ilçelerden gelen 50 delegenin katılımı ile gerçekleşti. 11 kişilik bir yönetim kadrosunun

---

[1028] Sami Tan, "Kürt Halkının Özgürlük Mücadelesi ve Kürt Dili", **İnatçı Bir Bahar,** der: Vecdi Erbay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012, s: 126

[1029] "Kampanyaya Ziman Dest Pê Dike (Dil Kampanyası Başlıyor)", **Azadiya Welat**, sayı: 531, 16.04.2006, sayfa:6 "Oto-asîmilasyon Şerma Giran e (Oto-asimilasyon büyük bir ayıptır)", **Azadiya Welat**, sayı: 541, 25.06.2006, sayfa:9,

[1030] HDP toplantısında kitleye Türkçe hitap eden HDP yöneticisine, bir kadının tepkisi: Benimle Kürtçe Konuş! Aktaran Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme

belirlendiği konferansın sonuç bildirgesinin sadece bir maddesi devlete yönelikti, devlete "asimilasyon politikalarına bir son vermesi" çağrısında bulunuluyordu. 17 maddeden 5 tanesinde Kürt halkına, Kürtlerin yönettiği kurumlara, Kürt tutuklulara, Kürt esnaflara ve siyasetçilere diline sahip çıkma çağrısında bulunuluyordu. Siyasi kurum ve kişilerin oto-asimilasyona hizmet ettikleri belirtiliyor ve tüm çalışmalarının Kürtçe yapılması çağrısı yapılıyordu.[1031]

> TZP'nin siyasetten talebi dilin ön plana çıkarılmasıydı. Örneğin belediye yöneticilerinin, milletvekillerinin, parti yöneticilerinin Kürtçeyi bilen kişilerden olması talebi çok yoğundu. Ama bunlara siyasi parti çok fazla önem vermedi. Emine Ayna[1032] bir seçim döneminde halka bir dahaki sefer kendilerine Kürtçe hitap edeceğine söz verdi, fakat tutmadı.[1033]

TZP-Kurdî Ankara'da Kürtlerin yürüttüğü 34 kurumla bir toplantı düzenledi. Toplantıya Ahmet Türk'ün de aralarında bulunduğu DTP heyeti, çeşitli kültür ve sanat kurumları, Barış anneleri inisiyatifi, gazete temsilcileri ve pek çok STK temsilcisi katıldı.[1034] TZP-Kurdî temsilcilerinin Kürt dilinin kullanılması, yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi için destek istediği toplantının sonunda kurumların yaptığı ortak açıklamada "oto-asimilasyona son vermek için ilk başta içerde bir mücadele yürütmeleri gerektiğinin" altı çizilerek, bunun için "Kürt kurumlarının tüm faaliyetlerinin Kürtçeleştirilmesi" çağrısında bulunuldu. Ayrıca Kürt halkına seslenilerek "bundan sonra herhangi bir kurumun yönetici veya çalışanının kendileriyle Kürtçe dışında bir dilde iletişim kurmasına izin vermemeleri" çağrısı yapıldı. Kürt halkına yapılan bu çağrı daha sonra TZP-Kurdî aktivistlerince sık sık tekrarlandı ve halkta kısmen de olsa karşılığını buldu.

> Öyle bir şey ki eskiden halk çekiniyordu ne diyorsun diye sormaya, çünkü Türkçe prestijliydi. Fakat bizim halk arasında yaydığımız bilinç Kürtçe özgüveni artırınca halk tepki vermeye başladı. Kürtçe konuşun diye bağırıyorlardı artık, toplantı, basın açıklaması veya mitinglerde. Artık Kürtçe konuşamayan siyasetçiler utanmaya başladı. Bir toplantıda bir anne kalkıp, o sırada Türkçe konuşan HDP yöneticisine "Bi min re bi Kurdî xeber bide! (Benimle Kürtçe konuş)" demişti. Salonda alkışlar koptu.[1035]

Haktan gelen tepkiler, TZP-Kurdî'nin siyasetçileri sürekli uyarması ve yapılan çağrılar az da olsa siyaseti ve siyasetin dilini etkilemeye başlamıştı. Milletvekili ve Belediye

---

[1031] Encamnameya TZPKurdî, **Azadiya Welat,** 27.02.2007
[1032] Dönemin BDP Diyarbakır Milletvekili
[1033] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme
[1034] Li Dijî Bişaftinê Rawestin, **Azadiya Welat,** 09.09.2006
[1035] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme

Başkan aday adaylarının seçiminde Kürtçe bilmek avantajlı konuma getirebiliyordu örneğin.[1036] Bazı milletvekili ve Belediye Başkanları Kürtçe ders almaya başladı.[1037]

KURDÎDER'in Diyarbakır şubesinin 1. Kongresinde TZP-Kurdî sözcüsü Kahır Bateyî yaptığı konuşmada Kürt siyasetçilerin Kürt diline dair sözlerinin artık itibarsız olduğunu, Kürt halkının artık onlara inanmadıklarını ifade ederek, Kürt siyasetçilerini Kürtçe siyaset yapmamakla, Kürtçeyi günlük konuşma dili olarak kullanmamakla eleştirdi. Kongrede söz alan tüm konuşmacılar siyasetçilere Kürtçe konuşmaları ve Kürtçe politika yapmaları çağrısında bulundu. [1038]

TZP-Kurdî'nin halka, siyasetçilere ve aydınlara yaptığı dil seferberliği çağrıları sürerken Abdullah Öcalan da dil meselesini sıklıkla gündeme almaktaydı. Haziran 2007 yılında avukatlarıyla yaptığı görüşmede Öcalan, Kürt aydınlarını asimilasyon ve oto-asimilasyona karşı çıkmaya davet etmiş, "Diline sahip çıkmayan hiçbir şeyine sahip çıkamaz." şeklinde ifade kullanmıştır. [1039]

Öcalan sık sık dil meselesini gündeme getirmekte, Diyarbakır'ın bir kültür merkezine dönüştürülmesi, dil akademisinin ivedilikle kurulması[1040], her Kürt evinin dil okuluna dönüştürülmesi, mahallelerde Kürtçe okul inşası çağrısı[1041] yapmaktaydı. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi Öcalan bu dönemde Kürtlerin Kürtçe kullanmayarak oto-asimilasyona hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Bu durum 1990'larda dil meselesinde dile getirdiklerinden farklıdır. Daha önce tali bir mesele olarak görülen dil şimdi söylemin merkezindedir.

TZP-Kurdî'nin başlangıç metinlerine bakıldığında aşağıdan yukarıya örgütlenerek, toplumsal yapıda sosyolengüistik anlamda dönüşüm amaçlayan, öncellikle içe dönük faaliyet yürütmeyi hedefleyen bir hareketten bahsetmek mümkündür. Bu içe dönük faaliyetlerin önemli ayaklarından birini dil bilincini geliştirmek olarak tarif etmek mümkündür. Sıklıkla ve büyük bir önem vererek asimilasyona direk hizmet ettiği düşünülen siyasetçilerin Kürtçe faaliyet yürütmesi için çağrı yapılıyordu. Bu anlamda Kürt siyasetçiler arasında kısmen de olsa bir farkındalık yaratmayı başarmıştır. Öte yandan Kürtçe yazan aydınların ve yazarların halkla temasını artırarak Kürtçe yazmayı

[1036] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1037]Gülten Kışanak Kürtçe Öğreniyor, http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/gultan-kisanak-kurtce-ogreniyor (s.e: 24.12.19)
[1038] "Divê Zimanê Siaysetê bi kurdî be", **Azadiya Welat,** 15.01.2007, sayı: 154, sayfa: 7
[1039] "Nijadperestî bi xwe re veqetînê tîne", **Azadiya Welat,** 23.06.2007, sayfa:2
[1040] "Akademiya Ziman Ava Bikin", **Azadiya Welat,** 16.12.2006, sayfa: 2
[1041] "Li Taxan Dibistanan Vekin", **Azadiya Welat,** 24.12.2006, sayfa: 2

gençler arasında yaygınlaştırmaya, gençleri diline sahip çıkmasını sağlamaya çalışılıyordu. Türkçe yazan aydın ve yazarlara da sık sık Kürtçe yazmaları hususunda mesajlar veriliyordu.

4.2.2.3 Kürt Olmanın Gerekliliği Olarak Kürtçe Konuşmak, Kürtçe Üretmek

Kesên ku bi Kurdî neaxivin ne Kurd in![1042]

Bir yandan makro düzeyde geliştirilen politikalar öte yandan dönem dönem marjinal kaldığı söylense de belirli düzeyde bir dil bilinci geliştirmeyi başarmış bir dil aktivizmi, tüm toplumsal yapıya sirayet etmese de tabanda Kürtlerin varlık koşulunu dilin sürdürülebilmesine bağlayan ve Kürdüm diyebilmenin ön koşulu olarak Kürtçe yaşamayı öne süren bir görüşün yayılmasına sebep oldu. Bu tartışmaya dair aktarımlar Kürtler arasında inşa olagelen kimlik formları arasında yaşanan gerilimleri ve bu formların geçişkenliklerini yansıtmaktadır.

Aslında bu bölümün başında da belirtildiği gibi XX. yüzyılın başından itibaren Kürt aydınları arasında çağdaşları olan diğer ulusların aydınlarında olduğu gibi dilin bir ulusun var olma koşulu olduğu inanışı vardır. Hâkim Kürt siyasetince 2000'li yıllardan önce ulusal kimlik söylemi kültürel boyutundan çok politik bir kimlik olarak inşa edilse de yine önceki bölümlerde de belirtildiği gibi 80'li ve 90'lı yıllarda da dil ve ulusal kimlik arasında direk bir bağ kuran entelektüel ve politik bir hat mevcuttur. 2000'li yıllarda hâkim siyasetin dönüşen siyasasında da dil meselesi başat bir konuma gelince Kürtlerin Kürtçe konuşması, yazması, okuması ve üretmesi gerektiği daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı.

Kürt dil aktivizmi, uygulanagelen dil politikalarından kaynaklanan ve Türkçenin lehinde Kürtçenin aleyhinde gelişen dil kaymasının yönünü değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef Türkçenin pragmatik ve sembolik egemenliğiyle mücadeleyi içermektedir. Bu mücadelenin pragmatik boyutu Kürtçenin eğitim ve yönetim dili olarak kullanılabilmesi için gerekli alt yapı çalışmalarının oluşturulmasını, sembolik boyutu ise asimilasyon yolu ile azalmaya yüz tutmuş Kürtçe kullanımını yaygınlaştırmak ve Kürtçenin kaybettiği sembolik değerini kazanmasını sağlamaktır.

> Bu aslında Kürtler üzerindeki asimilasyonun düzeyini gösteriyor. Zaten 1980lerde, çocukluğumda, Kürtler olarak Kürtlüğümüzden nefret eder hale gelmiştik. Türkçe konuşan

[1042] "Kürtçe Konuşmayan Kürt Değildir!", Kürtçe Öğretme Yöntem ve Teknikleri başlığı altında yürüttüğüm atölyede genç bir katılımcının tartışmalar bölümünde öne sürdüğü argüman. (Van, 2013)

> bilgilidir, filozoftur. Kürtçe cahilliğin, geri kalmışlığın simgesiydi. Türkçe konuşan itibarlı olurdu, Kürtçe konuşan hor görülürdü. Akıllı, bilgili olman, kültürlü olman Türkçe bilmene bağlanırdı. 1043

Pek çok aydın eskiden Türkçe konuşamadığı için kendini eksik hissetme duygusunun yerini Kürtçe konuşamamanın eksikliğine bıraktığı konusunda hem fikir. Bu durumu gözlemleyebileceğimiz pek çok alan var; günlük pratiklerden, Kürtçe bilmeyen politikacıların, kitleler karşısında konuşmasına "Türkçe konuştuğu için özür dileyerek" başlamasına kadar. Kürtçe konuşamayan Kürt politikacılara artık halktan da ciddi tepkiler gelmektedir. Bu duruma 90'lı yıllarda pek rastlanmamaktaydı. Bu durum Kürtçenin "anlamsızlaştırılma" politikaları karşısında kaybettiği sembolik değerini son yıllarda yeniden kazandığını göstermektedir.

2000'li yıllara gelindiğinde Kürtçe yazan şair ve yazarların sayısında gözlemlenen artış bazı çevrelerce ulusal bir edebiyattan bahsetmek için yeterli görülmese de 2000'li yıllar en azından ulusal bir edebiyatın varlığını tartışılır hale getirdi:

> 2000'li yılların Kürt edebiyatına baktığımda, belki hemen Kürt edebiyatı diyemeyebiliriz. Ama giderek Kürt dili edebi olarak oturuyor. O dilde yazıldığını, o armoniye ve sese sahip olduğunu fark edebiliyoruz. Bir romanı okuduğumuzda bunun bir Kürt romanı olduğunu anlayabiliyoruz. Bunu sadece ulusalcılık açısından söylemiyorum. Ulusal kültürel kodlar, duygular, hisler, çok tanımlanamayan bazı şeylerle ilgili 2000'lerde böyle bir süreç var.[1044]

2000'li yıllarda Kürt edebiyatının gelişmesi ve artık ulusal bir Kürt edebiyatının varlığından bahsedilir hale gelinmesi Türkçe yazan Kürt yazarları da tartışma konusu haline getirdi. Eş zamanda gelişen Kürtçe seferberliği çağrıları yukarıda belirtildiği gibi Türkçe siyaset yapanlara olduğu gibi Türkçe yazan Kürt yazar ve şairlere de yöneldi. Türkçe yazan yazarların Türk edebiyatına hizmet ettikleri sıkça dile getirilerek, kendi dillerine ihanet ettikleri ithamına kadar getirildi. Bu alanda yazın dünyasında da ciddi tartışmalar yürütüldü. Tartışmaların bir ayağı edebi literatür üzerinden gelişirken, bir ayağı ise ulusal kimlik üzerinden gelişti. Türkçe yazan Kürt yazarlar geniş Kürt çevrelerince eleştirilmeye egemen kültüre hizmet etmekle itham edilmeye başladılar.

> Eğer Kürtçe ile büyümüşse, Türkçeyi daha sonra öğrenmişse, onun arka planı Kürtçedir, Kürtçeden besleniyordur. Onun kimlik oluşumu, bunu inkâr etse de, Kürtçedir. Türkçe bile

[1043] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1044] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme

> yazsa, Kürtçe unsurları Türkçeye çevirmiş oluyor. Bunu bir şekilde 50 yıllık dil kırım politikasına istemeyerek de olsa destek vermiş oluyorlar, eleştiriyoruz.[1045]

Öte yandan bu yazarların hangi dilin ve/veya edebiyatın bir parçası olduğu konusunda tartışmalar gelişti. Geniş bir çevre bu yazarları bir kategoriye koyma çabasına girişti. Türkçe yazan Kürt yazar ve şairlerin Kürt edebiyatçısı olarak tanımlanmasına itiraz edenler, yazarın hangi ulusun edebiyatına mensup olacağını yazarın etnik kökeninin değil yazdığı dilin belirlediğini iddia etmektedir.

> Türkçe yazan Kürt yazarlar konusu 2000'li yılların başında tartışıldı. Türkçe yazan Kürtler, biz Kürt edebiyatı içinde yer almalıyız diye reaksiyon gösterdiler. Burada önemli olan edebiyatın kendisi, yazanın Kürt, Türk olması önemli değil. Ayırt edici unsur dildir. Bu dil kodlar, anlamlar, sesler, müzikler barındırır. (…)Eser hangi dille yazılmışsa o dilin edebiyatına aittir.[1046]

Bu konuda sık sık yazanlardan biri de İsmail Beşikçi'dir. Beşikçi "Kürt yazarların Kürt edebiyatına katkıda bulunmak gibi bir misyonları olduğunu ve Türkçe yazarak bundan kaçtıklarını" dile getirmektedir.[1047] Bir yandan, "Türkçe yazan yazarlar Türkçeye, dolayısıyla efendisine hizmet etmekle suçlanırken",[1048] diğer yandan bu yazarları "Türk edebiyatçısı olarak değil Türkçe yazan edebiyatçı olarak konumlandırmak gerekir" diyenler vardır.[1049] Yine tartışmanın bir ucunda "Türkçe yazan Kürt yazarları Kürtlerin kültürel mirasını işgalcilerinin malı haline getirerek, sömürgecilerin ekmeğine yağ sürmekle" itham edenler varken,[1050] bu yazarlardan bazılarının, mesela "Ahmed Arif'in dili Türkçe olsa da metinleri Kürtleri yansıttığı için Kürtler tarafından yok sayılmaması gerektiğini" savunanlar da vardır. [1051] "Ahmet Arif gibi şairlerin metinlerinde özel bir dil ve anlatımın ortaya çıktığını" düşünüp bunu olumlayanlar da var.[1052] Bu özel dilin Türkçeyi zenginleştirdiğini düşünüp, eleştirenler de. "Türkçe yazılsa da Kürtlerin anlatıldığını ve Türkçe yazarak daha çok insana ulaşabilmenin imkânının kullanıldığını ve bunun ticari bir kaygıdan çok daha geniş kitlelerce

---

[1045] Eyüp Subaşı, 04.04.2019 tarihli görüşme
[1046] İrfan Amida, 16.03.2018 tarihli görüşme
[1047] İsmail Beşikçi, "Kürt Edebiyatı Üzerine", **Ufkumuz Haber,** 6.8.2009 http://www.ufkumuzhaber.com/kurt-edebiyati-uzerine-2108yy.htm (s.e: 30.12.2019)
[1048]Zinarê Xamo, "Kî bi çi zimanî binivîse xizmetê ji wî zimanî û ji wî miletî ra dike", **Rûpela Nû,** 1.8.2016 http://www.rupelanu.com/ki-bi-ci-zimani-binivise-xizmete-ji-wi-zimani-u-ji-wi-mileti-ra-dike-380h.htm (s.e: 30.12.2016
[1049] Yavuz Ekinci, "Ez bi wêjeya kurdî mezin bibûma, min ê ji dêvla tirkî bi kurdî binivîsanda", **Dîwar Dergisi**, Mart 2013, sayı:3, ss:13-15
[1050] Dilawer Zeraq, "Destkariya Kolonyal a li Wêjaya Kurdî", **Yeni Özgür Politika Gazetesi,** 9.11.2019
[1051] Mehmet Yılmaz, "Herhal ji ber "hema wisa"yê bi zimanê xwe nanivîsim!", **Dîwar Dergisi**, Mart 2013, sayı:3, ss:13-15
[1052] "Türkçe ve Kürtçe: Kırıklıkla ve kırgınlıkla ilişki", **BirGün Gazetesi, 25.05.2017**

anlaşılma kaygısı olduğunu" savunanlara[1053] bunu "popülizmle" eleştirenler karşı çıkmakta. Mesela Beşikçi'ye göre "az okunsun ama Kürtçeye ivme kazandırsın, çünkü buna ihtiyaç vardır".[1054] Türkçe yazan bir Kürt yazar olan Yavuz Ekinci "kendisinin anadiliyle yazmayan ne ilk ne de son yazar olduğunu" belirterek, "Kürt edebiyatıyla büyüseydi, muhtemelen yazın dilinin Kürtçe olacağını ancak şu haliyle kullandığı sembol, imge ve kurgunun kendisinde Türkçe oluştuğunu çünkü daha çok Türkçe düşündüğünü" ifade ediyor. Kendisini herhangi bir yere (edebiyat ve ulus açısından) yerleştirmediğini, bunu okuyucuya bıraktığını ekliyor.[1055]

Tartışmanın farklı boyutları da olsa, "ama"larla itiraz edilse de genel olarak kabul gören görüş, bir yazar veya şairin hangi ulusun edebiyatına ait olduğunu, hangi dilde yazdığının belirliyor olmasıdır.

Edebiyat alanında yaşanan bu tartışmalar, sanatta da yaşanıyordu. Örneğin Türkçe müzik yapan, Türkçe sinema yapan Kürtler de sıklıkla eleştiriliyordu. Dil bilincinin artmasıyla birlikte Kürtçe üretim yapmayan Kürtler yoğun eleştiriye maruz kalıyordu. Öte yandan Kürtçe konuşmayan, yazmayan, okumayan Kürtlerin maruz kaldığı eleştiriler sözsel şiddete yani sembolik bir şiddete kadar varabiliyordu.

Kürtçe konuşulmaması veya üretilmemesine verilen tepkinin beraberinde bir tür toplumsal baskı getirdiğini de belirtmek gerekir. Türkçenin lehine gelişen sembolik şiddet, bu kez kısmen de olsa Türkçe konuşan Kürtlere yönelmiştir. Örneğin sosyal medya aracılığıyla takip ettiğim bir sinema oyuncusu bir gün sayfasına "anadilimi siz istiyorsunuz diye konuşacak değilim" diye yazmış ve artık her iki dilde de kendini ifade etmekte zorlandığından bahsetmişti. Türkçe konuşurken utandığını Kürtçesinin ise kendisini ifade etmekte yetersiz kaldığını belirtmiş, bu durumun kendisini derin bir sessizliğe itmesinden endişe duyduğunu söylemişti. Yine bir sinema yönetmeni bir arkadaş grubunda yapılan Kürtçe edebiyat değerlendirmesine isyan ederek "Beni Kürtçe konuşamadığım için dışlıyorsunuz, kendimi kötü hissettiriyorsunuz" demişti.[1056]

[1053] "Türkçe ve Kürtçe: Kırıklıkla ve kırgınlıkla ilişki", **BirGün Gazetesi, 25.05.2017**
[1054] İsmail Beşikçi, "Kürt Edebiyatı Üzerine", **Ufkumuz Haber**, 6.8.2009 http://www.ufkumuzhaber.com/kurt-edebiyati-uzerine-2108yy.htm (s.e: 30.12.2019)
[1055] Yavuz Ekinci, "Ez bi wêjeya kurdî mezin bibûma, min êji dêvla tirkî bi kurdî binivîsanda", **Dîwar Dergisi**, Mart 2013, sayı:3, ss:13-15
[1056] Kendi tanıklıklarım

> Eskiden şöyle olurdu: 10 kişi otururken bir kişi bile Kürtçe bilmese herkes Türkçe konuşmaya başlardı. Şimdi öyle yapılmıyor, "Bize ne, Kürtçe öğrensin" deniyor ve Kürtçe konuşmaya devam ediliyor. Bu tip tepkisel yaklaşımlar var. [1057]

Özellikle sosyal medyada Türkçe konuşan Kürt aydınlar, yazarlar ve sanatçılara sık sık eleştiri getiriliyor. Kürt bir ressam olan Zehra Doğan, İtalya'da bir televizyon programında Türkçe konuştuğu için onlarca sosyal medya kullanıcısı tarafından, Kürtler adına konuşan bir sanatçının Türkçe konuşmasının yanlış olduğu gerekçesiyle için eleştirildi. Sanatçı daha sonra bu eleştirilere cevaben, başka platformlarda Kürtçe konuşurken çekilen görüntülerini paylaştı ve sözü geçen programda Kürtçe-İtalyanca çeviri yapacak kimse olmadığı için Türkçe konuşmak zorunda kaldığını açıkladı.[1058]

Sosyal medya özellikle son dönemlerde "Kürt'sen niye Kürtçe konuşmuyorsun?" şeklindeki tepkiselliğin kolektif hale geldiği bir alandır. Özellikle Twitter isimli sosyal medya ağında onlarca kullanıcı açık veya anonim kimliklerle "Kürtçe Oku, Kürtçe Yaz, Kürtçe Konuş" başlıklarıyla paylaşımlar yapmakta, Türkçe yazanlara yönelik eleştirilerde bulunmaktadır.

> Dilimiz varlığımızdır.
>
> #Kürtçe konuş
> #Kürtçe yaz
> #Kürtçe oku
> #Kürtçe uyu
> #Kürtçe kalk
> #Kürtçe ye
> #Kürtçe iç
> #Kürtçe yaşa
> #Kürtçe öl[1059]

Sosyal medya üzerinden yürütülen dil aktivizmi daha sonra da değinileceği gibi Kürtçe için yeni bir alan açmaktadır. Bahsi geçen dil aktivistleri için Kürt dili Kürt olmanın en temel gerekliliğinden biri olarak öne çıkarılmaktadır.

> Kendin olmanın yalın bilincinin temeli dil bilincidir. Kürtler sadece Kürtçe yaşadıklarında Kürt olabilirler, sadece Kürtçe düşündüklerinde, Kürtçe hayal ettiklerinde, Kürtçe konuşup, yazdıklarında. Bunun dışında Kürtlük yoktur! Kusura Bakmayın![1060]

[1057] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1058] Zehra Doğan Twitter Hesabı, 23.12.2019; 11.13, 24.12.2019; 14.25,
[1059] Shreen Osman (@osman_shreen) isimli twitter kullanıcısı, 04.11.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 23.1.20) (kendi çevirim)
[1060] shengul ogur (@darkutk00) isimli twitter kullanıcısı, 04.01.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 23.1.20) (kendi çevirim)

Kürt olmanın koşulu bu derece Kürtçe konuşmak ve yazmakla ilişkilendirilince ya da Kürtlük bu derecede Kürtçe konuşmaya indirgendiğinde Kürtçe konuşmayan veya yazmayanın Kürtlüğü de sorgulanmaktadır. Türkçe yazanlar sıklıkla bu muameleyle karşı karşıya kalmaktadır.

> Tamam, Kürt'sün, fakat neden Türkçe yazıyorsun? Nereden bileceğim Kürt olduğunu?1061
>
> Ciğerim bazen Kürtçe de yaz, sen nasıl Kürtsün?1062

Sözü geçen dil aktivistleri, siyasetçisinden edebiyatçısına, bir iddia sahibi olsun olmasın, Kürtlere dair konuşan, ya da sosyal medya üzerinden her hangi bir şekilde Kürt olduğunu belirten kişilerin paylaşımının altına "Neden Kürtçe yazmıyorsun?" şeklinde yorum yapmaktadır. Bu yorumlara bazen Kürtçe bir cevap yazılıyor ve tepkinin yersizliği ifade ediliyor. Bazen cevapsız kalabiliyor ya da tepki gösterilen kişi bunun kendisi için önemsiz olduğunu belirtiyor. Sıklıkla da paylaşım sahibi aşağıdaki alıntıda olduğu gibi utana sıkıla bilmediğini belirtiyor.

> Neden sürekli Türkçe yazıyorsun?[1063]
>
> Utanarak söylüyorum, ana dilimde konuşmayı ve özellikle yazmayı bilmiyorum.[1064]

Yukarıda bahsedilen tepkiselliğin zarar vereceğini düşünenler ve bu konuda uyaranlar da var sosyal medyada, zira bunun bir sembolik şiddet yaratabileceği kaygısı var, bir de kişinin direk sorumlu olmadığı bilgisi:

> Asla kimseye neden dilini bilmiyorsun? Sen nasıl Kürt'sün demem. Sadece şöyle sorarım; neden şimdi öğrenmiyorsun? Çünkü maalesef öyle şeyler var ki kendi dilimizle büyüyemiyoruz. Bu yüzden böyle insanları çok iyi anlıyorum. [1065]

Türkçe konuşan Kürtlere yönlendirilen tepkilerin yanı sıra Kürtçeyi "yanlış kullandıkları" düşünülen Kürtlere yönelen bir tepkiden de bahsetmek mümkün. Kürtçe ile yazı dilinin kuralları üzerinden ilişkilenmiş Kürtler arasında "dile, dilbilgisi kuralları üzerinden yaklaşan" yani kural koyucu dilbilimsel yaklaşımı (*prescriptive linguistic approach*) benimseyen anlayış yaygın olarak görülmektedir.[1066] Bu yaklaşım

---

[1061] Cemiloguz (@oguzcemil1) isimli twitter kullanıcısı, 02.08.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 23.1.20) (kendi çevirim)
[1062] Tembûrxwazê Li ber sikratê (@temburxwaz) isimli twitter kullanıcısı, 04.08.2018 tarihli paylaşımı, (s.e: 23.1.20) (kendi çevirim)
[1063] Feylesofê (ajela (@feylesofo_ajela) isimli twitter kullanıcısı, 25.12.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 24.1.20) (kendi çevirim)
[1064] Stêrka Bakûr (@kuzeyildizi21) isimli twitter kullanıcısının bir önceki alıntıya cevap niteliğindeki, 25.12.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 24.1.20)
[1065] Ayşenûr Ozelb(@aysnrozlll) isimli twitter kullanıcısı, 20.09.2019 tarihli paylaşımı, (s.e: 23.1.20) (kendi çevirim)
[1066] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme, Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme

Kürtçe konuşan veya yazanların sık sık "yanlış yazdığı ya da yanlış konuştuğuna" dair eleştirilmesine yol açmaktadır.

> Benim "Dil jandarmaları" dediğim bir kitle var. Kürtçe konuşanlara, konuşmasında Türkçe sözcük geçtiğinde müdahale edenler var. Grameri yanlış kullandığı için müdahale edenler var. "O öyle değil, doğru konuş" diyorlar mesela. Bizim derneklerde KURDÎ-DER veya Enstitüde eğitim alan insanlar ya da kişisel olarak yazı dilini kuralları üzerine çalışmış bu alanda kendini geliştirmiş insanlar, diğerlerinin diline müdahale ediyorlar. Yanlışları hemen söylüyorlar, bir tür dil jandarmalığı yürütüyorlar, bu tür pratikler gözlemleniyor.[1067]

Sami Tan'ın dil jandarmalığı şeklinde tanımladığı bu baskının sonucunda dili dilbilgisi kuralları üzerinden tanımlayan anlayış yaygınlaşıyor ve insanlar "kuralına uygun Kürtçe" konuşmak ya da yazmak için daha fazla çaba harcıyorlar. [1068]

> Enstitüdeki kurslara Kürtçemi geliştirmek, kurallarını öğrenip kurallarıyla konuşmak için başladım. Bu dili kuralıyla, grameri ile bilmek başka bir şey, sonuçta biz Türkçeyi kurallarıyla öğrendik, kendi dilimizi de aynı şekilde kullanmamız gerekir.[1069]

Kürtçeyi dilbilgisi kurallarıyla öğrenmek ve bu şekilde kullanmak yaygınlaşırken, "Kürtçeyi doğru kullanmak" anlayışının da bir tür sembolik şiddet alanı yarattığı gözlemlenmektedir. Kürtçesi eleştirilen insanlarda bu durum bir rahatsızlığa sebep olabilmekte hatta Kürtçe konuşmasına ket vurabilmektedir. Sami Tan, "Kürtçe tam bilmediğim için sizin yanınızda konuşmaya utanıyorum diyenlerin olduğunu ve bu durumun üzücü olduğunu" vurguluyor.[1070]

"Sizin yanınızda Kürtçe konuşmaya çekiniyorum, ben çok yöresel konuşuyorum" ya da "Kürtçem çok bozuk/eksik" deyip, Türkçe konuşan insanlara sık sık rastlanmaktadır.[1071] Yine sosyal medya üzerinden Kürtçeyi "yanlış" yazanlara karşı bir tepkisellik mevcuttur. Kürtçe yazılmış herhangi bir paylaşımın altında "Sen önce Kürtçeni düzelt" "O öyle yazılmaz" gibi ifadelere sıklıkla rastlanmaktadır.

> Dil jandarmalığına çevremizde sözlü olarak rastladığımız gibi, sosyal medyayı da bu şekilde kullananlar var. İnsanlar Kürtçe yazmaya çekiniyor, böyle olunca. Bu da yanlış bir şey.[1072]

Sosyal medya üzerinden yaşanan bu müdahalelere karşı son zamanlarda farklı bir refleks geliştirildi. "Kurdiya şaş ji Tirkiya rast çêtir e"[1073] başlığıyla bir kampanya

---

[1067] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1068] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[1069] Fırat Sayan, 22.03.2018 tarihli görüşme
[1070] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1071] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme
[1072] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1073] Yanlış Kürtçe Doğru Türkçeden İyidir"

başlatıldı. Bu sloganla Kürtler iki konuda uyarılıyor: "Kürtçen iyi değil diye, Kürtçe yazmaktan vaz geçme", "Yanlış da olsa Kürtçe yazanlara müdahale edip, heveslerini kırmayın". Aşağıda alıntılayacağım sosyal medya paylaşımları bu tartışmanın bu iki farklı boyutuna örnek olacak niteliktedir. Enes (@ensozkn13) isimli kullanıcı Kürtçe yaptığı paylaşımının altında, hatalarını düzelten Yusuf Eliş (@ysfelis65) isimli kullanıcıya sitemle şunları yazmıştır:

> Lütfen Twitter'daki Kürtçe dil profesörleri siz her şeyi daha iyi biliyorsunuz tamam. Sizin Kürtçeniz süper ama lütfen bakın, böyle yaptığınız için insanları Kürtçe konuşmaktan da yazmaktan da soğutuyorsunuz. Siz istediğiniz kadar şov yapın burada ben size inat kendinizi parçalasanız da kendi dilimi hem daha iyi yazmaya hem daha iyi konuşmaya devam edeceğim. Ama herkes benim gibi değil sizin yüzünüzden bir şeylere heveslenip hevesi kırılan çok insan var hatırlatırım şimdi sizden de bir özeleştiri bekliyorum...[1074]

Bu paylaşımın altında yorum yapan Doğan (@Doğan_Ulku) isimli bir başka sosyal medya kullanıcısı ise şunları dile getiriyor: "Enescim asla unutma ki yanlış Kürtçe doğru Türkçeden iyidir. Bu Türkçe konuşup Kürtçe akıl verenlere aldırma."[1075]

Kürtçe yazılmış bir şiirdeki hatalara gönderme yaparak aşağıdaki yorumu yapan Çiya (@ciyaciya) isimli kullanıcı doğru Kürtçeyi, Kürt olmanın gerekliliği olarak tayin etmektedir; "Her dilin kuralları vardır. Kürtçe de öyle. Türkçeyi doğru yazmak için gösterdiğin özeni Türkçeye de gösterebilirsiniz. Dilinize saygı duymak, kendinize ve milletinize saygı duymakla eşdeğerdir. Gerçek birer Kürt olun."[1076]

Bu söylemde ki geniş bir kabul görmektedir, standart yazı dili (ortografi), kimlik, birlik ve meşruiyetin sergilendiği kamusal bir sembolik alan olarak kurgulanmaktadır. Bu söylemde tek ve kurallarıyla standart olmuş bir dil saygıyı hak eder ve o dili konuşana meşruiyet sağlar. Sosyo-dilbilimsel literatürde dilin arındırılması olarak tanımlanan bu yaklaşımda dilin kurallarına uymanın yanı sıra önem verilen bir başka konu ise egemen dilden ödünç alınmış kelimelerin kullanılmamasına dairdir. Kürtçe karşılığını öğrenmek yerine Türkçe kelime kullanmakla eleştirilenler de vardır: "Şu hale bak, güya Kürtçe konuşuyor, her üç kelimesinden biri Türkçe, dili mahvediyorsunuz. Sonra da Türkler neden Kürtçe diye bir dil yoktur diyorlar. Sebebi sizsiniz bence.[1077]

[1074] Enes (@ensozkn13) isimli twitter kullanıcısının 3 Ocak 2019 tarihli paylaşımı (s.e: 9.1.2020)
[1075] Doğan (@Doğan_Ulku) isimli twitter kullanıcısının 3 Ocak 2019 tarihli paylaşımı (s.e: 9.1.2020)
Ti car ji bîr neke Enescîm. Kurdîya şaş, ji Tirkîya baş her dem çêtir e. Tu guh nede wan ên ku bi tirkî xeber didin lê ji bo kurdî aqil didin :) (Kürtçeden çeviri bana aittir)
[1076] Çiya (@ciyaciya)) isimli twitter kullanıcısının 31 Aralık 2018 tarihli paylaşımı (s.e: 9.2.2020)
[1077] Xwelîser (@xweliko)) isimli twitter kullanıcısının 31 Aralık 2018 tarihli paylaşımı (s.e: 9.2.2020)

Konuşmasında veya yazısında Türkçe kelime kullananların yoğunlukla karşılaştıkları bir tepkidir bu. Bu yaklaşım sadece dilin özgünlüğünü bozmama hassasiyeti değil aynı zamanda dilin başkasının gözünde meşruiyetine dairdir. "Ancak diğer dillerden arınmış, saf bir Kürtçe meşruiyet getirecektir".

Bu konuya dair sayısız örnek verilebilir, fakat bir örnek daha vermek yeterli olacaktır. Incîl Selçuk (@Incill_SELCUK) isimli kullanıcı Nihat Doğan (@NihatDoganVevo) isimli kullanıcının Türkçe ve Kürtçe yaptığı yeni yıl kutlamasını alıntılayarak şunları paylaşmıştır: "Allah için biriniz şuna Kürtçe yazmamasını söyleyin, onun yalan yanlış cümlelerine ihtiyacımız yok bizim. Eğer samimiyse önce Kürtçesini düzeltsin."[1078]

Bu paylaşımın altına yorum yapan Serhed Serhedî (@SehedSerhedi) isimli kullanıcı ise şunları söylemiştir: "Halkı Kürtçeden soğutmayın. 'yanlış Kürtçe doğru Türkçeden iyidir' sloganınıza ne oldu?"[1079]

Kürtçe konuşamama ve/veya yanlış/eksik konuşmanın yarattığı sembolik şiddet çok sık dile getirilmekte ancak bu baskının altında ezilenlerin sesine yine Kurdînûs'lar[1080] yetişmektedir.

> Kurdînûs: Arkadaş lütfen Kürtçe yaz, yanlış Kürtçe Türkçeden iyidir.
> Kürtçe bir şeyler yazarım ve ufak tefek hatalar yaparım.
> Kurdînûs: Arkadaş bu nasıl Kürtçe! Böyle hata yapılır mı! Git pencereden atla![1081]

Bu paylaşımın altına yorum yapan bir başka Kurdînûs:

> Kimseyi umursama! Yanlış Kürtçe doğru Türkçeden iyidir![1082]

Kürtçe konuşanların veya yazanların Kürtçesini bilmedikleri için ya da yöresel ağızlarında bu şekilde yerleştiği için bir kelimenin Türkçesini kullanmalarına getirilen eleştiri bazen kendi ifadeleriyle "Kürtçe konuşmalarına ket vurmaktadır"

> Asimilasyonun daha yoğun yaşandığı bölgelerde Türkçe kelime kullanma daha yaygındır. Bazen kişinin kendi deneyimleri de çoğu kelimenin Kürtçesini annesinden öğrenmesine rağmen unutturmuş olabilir. Kürtçeyi yoğun kullanmaması sebebiyle olabilir. Günlük dili ağırlıklı olarak Türkçe olduğu için olabilir. Ya da bazı yeni kavramlar maruz kalınan dille öğrenildiği için olabilir. Mesela okul, öğretmen gibi kavramlar Arapçadan geçmiş dile "mekteb", "mıelim" gibi. Biz kursiyerlerimize mümkün olduğu kadar kırmadan dökmeden

---

[1078] Incîl Selçuk (@Incill_SELCUK) isimli twitter kullanıcısının 31 Aralık 2018 tarihli paylaşımı (s.e: 9.1.2019)
[1079] Serhed Serhedî (@SehedSerhedi) isimli twitter kullanıcısının 1 Ocak 2019 tarihli paylaşımı (s.e: 9.1.2019)
[1080] Kurdînûs "Kürtçe yazan" demek, sosyal medyada Kürtçe yazan ve Kürtçe yazma çağrısı yapanlar için kullanılmakta
[1081] Zelala diltenik (@Zelaleeee1) isimli twitter kullanıcısının 27.02.2020 tarihli paylaşımı (s.e: 21.03.2020)
[1082] Mamoste (@RenasKaraaslan) isimli twitter kullanıcısının 27.02.2020 tarihli paylaşımı (s.e: 21.03.2020)

> Kürtçesi zaten var olan kelimeleri kendi dağarcıklarındaki Türkçe kelimelerle değiştirmesini sağlamaya çalışıyoruz. Fakat Türkçe kelime kullanmayı alay konusu yapanlar da var ve bu yüzden bazıları çok geç açılıyor.[1083]

Bu dilbilimsel pratiklerin bir başkası kendi yöresel ağzını eksik bularak, konuşamama halidir. Kürtleri kendi yöresinin ağzı ile konuşmaktan alıkoyan algı ise "Akademik Kürtçe" bilmeme endişesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

> Bir de "Akademik Kürtçe" diye bir yanlış anlama ortaya çıktı. Standart yazı dilini kullanan insanların "Akademik Kürtçe" kullandığı düşünülüyor. Bu yüzden kendi yöresel Kürtçesiyle konuşmaktan çekinenler "Ben sizin gibi "Akademik Kürtçe" bilmiyorum diyorlar. Bu sefer onlara bunun "Akademik Kürtçe" olmadığını anlatmaya çalışıyoruz. Akademik dil, araştırma, eğitim, öğretim ve üniversitelerde kullanılan dildir. Akademik bir dergide bir makale yazacaksanız akademik bir konu hakkında sunum yapacaksanız Akademik Kürtçe kullanırsınız. Mesela anadili İngilizce olanların da Akademik İngilizce öğrenmeleri gerekir, çünkü İngilizce konuşanlar tarafından her gün kullanılan İngilizce gibi değildir. [1084]

Kürtçe ile yazılı olarak ilk kez karşılaşan veya kendi yöresel ağzı dışında kalan bir Kürtçeyi ilk kez duyan Kürtlerde beliren "Bu Akademik Kürtçe olmalı" algısı son zamanlarda azalma göstermektedir. Bunda Enstitülerden ve üniversitelerden mezun olan Kürtçe öğretmenlerinin etkisi gözlemlenmektedir. Bu öğretmenler her platformda öğrettiklerinin "Akademik Kürtçe" olmadığını belirtmektedir. Üniversitelerin Kürt dili ve Kültürü Kürsülerinde yazılan Kürtçe tezler, akademik Kürtçenin başka bir şey olduğunu, dil bilgisi kurallarına uyarak, standart bir dille yazılan her şeyin "Akademik Kürtçe" olmadığını gözler önüne sermiştir. Akademik dil kullanmaktan kasıt, konuşma dilinden kaçınan, nesnel ve tarafsız bir dille diğer araştırmacılara referans veren, kaynak gösteren, iyi yapılandırılmış ve bahsettiği alanın bilimsel literatürünü doğru kullanan metinler üretmektir. [1085]

"Doğru dilbilgisi kuralları ile yazılmış, saf ve yöreselliğinden kurtarılmış standart Kürtçe yazmaya karşı çıkan, yöresel özelliklerin korunmasında sakınca bulmayan hatta destekleyen yaklaşım" dilde "saflaştırmaya" karşı "sosyo-dilbilimsel" yaklaşımı tercih edenlerdir. Daha önce de bahsedildiği gibi özellikle son dönemlerde Kürtçe dersi veren eğitimciler arasında yöresel ağızların dışlanmadığı, sahiplenildiği/desteklendiği bir yaklaşım söz konusudur. Bu, yukarıda örneklendirildiği gibi tabandan gelen bazı dil aktivistlerince de benimsenen bir yaklaşımdır. Bu sosyo-dilbilimsel yaklaşımın

---

[1083] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1084] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1085] https://englishforuniversity.com/uncategorized/so-what-is-academic-english/

ardında iki farklı motivasyon mevcuttur. Birincisi yöresel farklılıkların yok edilmesiyle dilin ruhunun/doğallığının yok edileceğine ve daha yapay bir dil oluşacağına dair kaygıdır; yöresel farklılıkları savunmak dilin otantikliğini koruyacaktır. Bir diğer motivasyon ise daha pragmatik bir kaygıdır; arındırılmış standart bir dilin Kürtçe okuma ve yazmaya çalışanların cesaretinin kırılmasından duyulan endişe; konuşmacı bu standart dilde kendinden bir şey bulamayınca uzaklaşabilir kaygısı.

Bu bağlamda süregelen tartışmalar bizi farklı çevrelerce sürdürülen "Kürtlük" tartışmalarına da götürüyor. Bazı platformlarda veya Sosyal medya üzerinde "Hem Kürtler adına söz alıyorsun hem de Kürtçe bilmiyorsun", "Madem Kürt'sün Kürtçe konuş" "Kürtçe konuşmayan Kürt değildir" gibi sataşmalara maruz kalan Kürt hakları savunucularının sayısı özellikle bazı dönemlerde azımsanmayacak boyutlara varmaktadır. Kürtçe eğitmenleriyle katıldığım bir atölye de katılımcıların "Kürtçe bilmeyen ama Kürt hakları için mücadele eden ve bunun için cezaevi de dahil pek çok bedel ödeyen bir aktivist mi yoksa Kürtçe konuşan, günlük rutinlerini Kürtçe yaşayan bir korucu mu daha Kürt'tür" şeklinde bir tartışma başlattığını not düşmek gerekmektedir. Bu noktada Kürtlerin dile yaklaşımlarına ve veya dile dair konuşma ve tartışmalarında hangi söylemlerin ön plana çıktığına bakmak Kürtler için dilin ne olduğunu anlamak adına önemlidir.

Dil Üzerinden Kürt Olma Halleri

> Kürdüm ama Kürtçe bilmiyorum diyen bir Kürt uçma yeteneğini kaybetmiş; ama yine de kuş sınıfına giren bir hindi gibidir.[1086]

Dil, geniş çevrelerce, etnik ve ulusal kimliğin merkezi bir unsuru olarak görülmektedir. Etnisite ve milliyetçilik çalışmalarında dilin milli kimliğin inşasında önemli bir yer tuttuğuna vurgu yapılır. Aynı çalışmalar politik ve kültürel entelektüellerin ulusal kimlik tanımında dili temel yapıtaşı olarak konumlandırdığına dikkat çeker. Kürt politik aydınlarının işaret ettikleri Kürt kimliğinde Kürtçeye benzer bir anlam yüklediklerini Kürt siyasal hareketinin tüm dönemleri için söylemek zordur. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi belli dönemlerde Kürt dili Kürt kimliği açısından merkezi bir rol almamıştır. Kürt kültürel aydınlarının bir kısmının 80'lerden itibaren milli kimliğin merkezinde konumlandırdığı Kürt dili politik aktörler için her dönemde

[1086] Uçan Kürt (@ucankurd) isimli twitter kullancısının 08.08.2017 tarihli twitter paylaşımı. (s.e: 21.01.2020)

Kürtlüğün olmazsa olmazı olarak kodlanmamıştır. Günümüzde dilin ulusal kimliğin korunması ve sürdürülebilirliği açısından önemine vurgu ve ulusal mücadelenin dilsel mücadeleden geçtiğine dair uyarılar daha geniş çevrelerce dile getirilse de tüm politik ve kültürel aktörlerin Kürt olmayı Kürt dilini konuşmaya bağladıkları söylenemez.

> 90'lı yıllarda ulusal kurtuluşu daha çok sınıf mücadelesi üzerinden okuyan bir perspektif var. Kürt siyasi hareketinin 80'li yıllardaki metinlerine baktığınızda Kürtçe gibi, kimlik gibi metinleri çok fazla görmezsiniz. Daha çok sosyalizm, sınıf mücadelesi, yoksulların kurtuluşu vardır, metinlerde. Kürtlerin burjuvazisi dahil tümünü kapsayan bir ulusal kurtuluş çerçevesi yoktur. Kürt siyasi hareketinin çıkışında, ulus meselesi, kültürden ziyade, politik bir kimlik olarak görülmüştür. Kürtlük veya Kürtçe, bir kültürel ya da lengüistik bir fenomenden ziyade politik bir fenomendir, Kürt hareketi için, işin başından beri. Bu durum 2000'li yılların ortalarına kadar sürdü. Bugün bile Türkiye'de genel olarak Kürt kimliği dediğimizde, benim aklıma ilk olarak kültürel bir kimlik gelmiyor, politik kimlik geliyor. Büyük oranda bir bedel üzerine inşa olmuş, bir politik kimlik geliyor. Yoksa ben şunu anlayamam, 20 yıl cezaevinde siyasal davalardan yattığı halde, hâlâ Kürtçe konuşamayan sayısız militan var. Bu da, dil meselesinin çerçevesinin çok kültürel değil, politik olduğunu gösteriyor.[1087]

Kürt kimliğinin özellikle 70'li yıllarda politik bir kimlik olarak inşa edildiği doğrudur. 90'lı yıllardan itibaren kültürel aydınlarca ve günümüzde daha geniş çevrelerce daha kültürel bir etnik kimlik tarifi sahiplenilmiştir. Bu işaret edilen Kürt kimliğinin temel bileşenleri ortak vatan (*teritory*), tarih, kader birliği olarak vurgulanırken dilin tüm bunların üzerinde daha özel bir yeri vardır. Pek çok metinde Kürt dili Kürt ulusunun varlık koşulu olarak işaret edilmiş, ölümü ise Kürt ulusunun yok olması olarak dillendirilmiştir.

> Dil bir halkın ruhu, varlığı, geleceği ve kimliğidir. Dilini kaybeden bir halk tüm bunları kaybetmiş demektir. Hiçbir halk dilsiz yaşayamaz, kimliğini ve varlığını koruyamaz. Dil kendini geliştirmek, ifade etmek, kabul ettirmek, varlığını inşa etmek ve kişilik, kimlik ve ruhunu kazanmaktır. [1088]

Dil ölümü, dilbilimsel haklarını talep eden etnik gruplar için temel kaygılardan biridir. Ayrıca, dil etnik grubun / ulusun kimliğini diğerlerinden ayırt edici en önemli unsur olarak kurgulandığında dilin ölümü de kimliğin yok olması ile direk ilişkilendirilir. Dili bu şekilde konumlandırmak aynı zamanda dili politik bir özne ve kaynak olarak

[1087] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme
[1088] Kürdistan Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Zimanê me: nasname û rûmeta me ye", http://www.lekolin.org/news_print.php?id=660 (s.e: 21.01.2020)

kullanmayı da elverişli kılar. Zira bu şekilde dilin kaybını direk kimliğe bir tehdit olarak algılamak, dili konuşan toplulukların harekete geçmesini hızlandıracaktır.

> Literatür bunu tespit etmiş. Bir insanın etnik aidiyetini belirleyen temel unsurları açıklarken, bunun en başat aktörü olarak da dil görülmüş. Ben de bu dilin ölmemesini, biraz da önceki nesillere borç gibi de düşündüm. Bu dilin devamı için benim de kişisel olarak üzerime düşen sorumluluğu yerine getirmem gerekir.[1089]

Dilin ölümüne dair kaygılar ve Kürt dilinin saldırı altında olma konusundaki endişeler, dilin varlığı için o dili doğal olarak kullanan etkileşim ağlarının varlığına işaret eden dilin canlılığı (*vitality*) özelliği ile ilişkilidir.[1090] Dilin yaşayabilmesi için günlük olarak yaşayan konuşmacıların olması son derece önemlidir. Miroslav Hroch, yükselen ulusun varlığının dilinin kaybıyla tehlikeye girdiğini hissettiği sosyo-psikolojik faktörden bahseder.[1091] Bu his, seçkinler için, yani ulus kurucular için çok güçlü bir uyarıcı olmaktadır. Bu hissiyatla Kürt aydınlar Kürtleri dilin ölmemesi için mücadeleye, dile sahip çıkmaya çağırırlar:

> Dilini kaybeden bir halk anlamını, varlığını, saygınlığını kaybeder. Eğer Kürt halkı yaşamak istiyorsa diline sahip çıkmalı ve onu ilerletmelidir.[1092]

Dilin ölümüne dair kaygılar ve ulusun var olması için dilin canlı olması gerektiğine dair inanış, dil aktivistlerinin Kürtleri Kürtçe yaşamaya davet edişlerinde kullandıkları en temel argüman olmuştur. Bu çağrılar Kürtçenin Kürt kimliğindeki yerine dair tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmanın iki hattı gözlemlenmektedir: Kürt olmak için Kürtçe konuşmak gerekir diyenlere karşı Kürtçenin Kürtçeden öte bir kimlik olduğuna vurgu yaparak, dil olmadan da Kürt olunabilir diyenler.

Kürtçe konuşmayan Kürtlerin Kürtlüğünün sorgulanması aslında çok yeni bir sosyal veya politik tepki değildir. Babamın kültürel bir koddan yola çıkarak kendisiyle Türkçe konuşan genç nesle "Kürt değil misin? Neden Kürtçe konuşmuyorsun?" diye sorduğuna rastlamışımdır. Babamın nesli Kürtçe konuşmayanı Kürtlüğüyle ilişkisini kesmekle ve dolayısıyla köksüzleşmekle itham ediyordu. Bu sorgulamanın altında köksüzleşme kaygısı yatmaktaydı. Bu damar Kürtler arasında hâlâ sürmektedir. Bu damarın temsilcileri politik olmak zorunda da değildir. Siyasetle hiç ilgilenmeyen

---

[1089] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme
[1090] Joshua A. Fishman, The Sociology of Language. Rowley, Mass.: Newbury House, 1972, s. 21
[1091] Miroslav Hroch, The social interpretation of linguistic demands in European national movements, Florence: European University Institute, 1994, 33
[1092] Kürdistan Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Zimanê me: nasname û rûmeta me ye", http://www.lekolin.org/news_print.php?id=660 (s.e: 21.01.2020)

Kürtlerin de genç nesillerin Kürtçe konuşmamasından şikâyetçi olduğu sık rastlanan bir reflekstir. 2000'lerle birlikte Kürtçe konuşmayanın Kürtlüğünün sorgulandığı politik bir söylem de eklenmiştir bu reflekse. Bu söylem yer yer hegemonik bir söyleme dönüşmektedir. Karşısındaki insana Kürdüm demesine rağmen, "Kürtçe konuşmuyorsan Kürt değilsin" denerek inşa edilen hegemonik bir söylem. Bu söyleme karşı geliştirilen itirazlar temelde Kürtlüğün bir beyan olduğuna dairdir. Yani kişinin kendini tarif etmesine dayandırılır; "dil her şey değildir".

> Kürt'ü Kürt yapan sadece dili değildir. Kürt olmanın çok farklı halleri vardır. Dil bilmez, ama kültürel pratikleri yaşamında uygular. Dil bilmez ama Kürt hakları için mücadele eder. Kendisine Kürt der ve Kürt görür. Kimlik denilen şey bu geçişken durumların toplamıdır.[1093]

Kürtçe bilmeyenler kendilerini "politik olarak Kürt", "duygusal olarak Kürt" ya da "Kültürel olarak Kürt" vb. farklı şekillerde tanımlamaktadır. Alev Karaduman'ın Kürtçe bilmeyen Kürtlerle yaptığı mülakatlardan oluşan kitabı bu tanımlara örnekler içermektedir.

> (…) Dil elbette ki bir kültürü bir arada tutan tek öğe değil ancak çok kapsayıcı bir çatı olduğu gerçeği su götürmez. "Kürtçe bilmiyorum ama kültürel olarak Kürt'üm hâlâ" tesellisi ile kendimi oyalıyorum. Geriye ne kalıyor sorusunun cevabı ise ne kadar tatmin edici bilmiyorum. Her çeşit halayı gözüm kapalı çekebiliyorum, bir Kürt ailesinin edep ve usulünü bilip ona göre davranabilirim, Kürtçe bir ağıt duyunca belki de en içten ben hissederim.[1094]

Bu görüşmeci kendisini "kültürel Kürt" şeklinde tanımlamıştır. Kimliği kültürel öğeler üzerinden ifade etmektedir. Burada kurulan kültürel kimlikte dil başat bir rol oynamamaktadır. En azından "olmazsa olmaz" diye kodlanmamaktadır. Zira kültür dilden daha ötedir. Bu anlatıda Kürtlük ayrıca bir duygudaşlık olarak ortaya çıkmaktadır; Kürtçe ağıtlara Kürtçe bilmeden ağlamak gibi.

Dil ve kültür arasında başka türlü bir ilişki kuranlar da var. Dilin politik faaliyet olarak kurulmasını yanlış bulan veya işin politik kısmı ile ilgilenmeyen ve/veya dili ait olduğu kültürü korumak için sahiplenenler. Bu yaklaşıma örnek olarak Kürtçe dersi alan bir öğrencimin dersi alma sebebi olarak söyledikleri verilebilir: 'Babaannem bana ninni söylerdi küçükken, hiçbir şey anlamazdım ama ezgisi beni sakinleştirirdi. Babaannem ölünce dili bilmediğim için söylediği ninnileri hatırlamadığımı fark ettim. Kürtçe öğrenmeye ve konuşmaya söz verdim, ben de çocuğuma veya torunuma Kürtçe ninni

---

[1093] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[1094] Alev Karaduman, **Anlıyorum Ama Konuşamıyorum,** İstanbul: İletişim, 2015, sayfa:286. (Alev isimli görüşmeci)

söylemek istiyorum." Bir başka öğrencim ise "Kürtçe öğrenmek istiyorum çünkü Kürtçede farklı bir tını, doğal bir güzellik hissediyorum" demişti. İki öğrencim de kendisini Kürt olarak tanımlamaktaydı.[1095]

> Burada ille de politik tutum yok. Kültürel bir mesele olarak bakanlar da var. Mesela babaannesi ile konuşabilmek istiyor. Eskiden yazılmış yazıları, söylenen şarkıları anlamak istiyor, halay çekerken müziğe eşlik etmek istiyor. Köyüne gidince iletişim kurabilmek istiyor gibi nedenler de var.[1096]

Bunlara ek olarak bir de politik Kürt olma hali var:

> Sen ne biçim Kürt'sün? Kürtçe bile bilmiyorsun" ithamları gelince olay çok üzücü bir hale bürünüyor. "Kürtçe bilmiyorum" demenin açıklaması bana çok zor geliyor. Hem ağırıma gidiyor hem de zor işte! (…) Ve kimi zaman bunu söyleyen kişiler mücadelenin hiçbir şekilde hiçbir tarafında olmayan insanlar dahi olabiliyorlar. (…) Birçok emek örgütüyle, kadın örgütüyle bir araya geldim, onlarla birlikte eylemlere gittim…[1097]

Yukarıdaki alıntıda olduğu gibi Kürtçe bilmemek çoğu zaman bir eksiklik hali olarak tanımlanıyor. Aynı zamanda "Kürtçe bilip Kürt hakları konusunda duyarlı olmayanlar mı, yoksa Kürtçe bilmeyen ama mücadele içinde yer alanlar mı Kürt?" sorusu tüm platformlarda ortaya çıkabiliyor. "Kürtçe bilmeyen Kürt değildir" diyenlere en çok yöneltilen soru da bu oluyor.

> Tabi ki Kürtçe konuşmayanlar için Kürt değil demek doğru değildir. Kürtçe konuşmadan da Kürt olunabilir. Fakat bu sonsuza kadar devam etmeyecektir. Kürtçe konuşmayan biri şu an için Kürt'tür, çünkü hâlâ Kürtçe konuşanlar var etrafımızda peki bir gün kalmazsa? Yani dil ölürse o zaman Kürde dair ne kalır geride?[1098]

Yukarıdaki alıntı Kürt dili aktivistleri açısından en yaygın kaygıyı barındırmaktadır; bir gün gelip de Kürtçe konuşan kimse kalmazsa! Bu kaygı Kürtler Kürtçe konuşmalı şiarını yaygınlaştırmaktadır.

> Kürtçenin önünde duran en büyük tehlikelerin başında otoasimilasyon geliyor. Genç kuşaklara bu konuda büyük görevler düşüyor. Zira bir dilin kuşaktan kuşağa geçmesi, o dilin varlığını sürdürmesinin en temel gereklerinden birini oluşturuyor. Dilini bilmeyen bir genç kuşak, kendinden sonrakilere de bu mirası sağlam bir şekilde devredecek yetenekte olmayacak. Bir dili sadece konuşabilmek de yetmiyor, o dilde okumak ve yazabilmek gerekiyor. Aksi halde

---

[1095] Kendi tanıklıklarım
[1096] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme
[1097] Alev Karaduman, **Anlıyorum Ama Konuşamıyorum,** İstanbul: İletişim, 2015, sayfa:222. (Eylem isimli görüşmeci)
[1098] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

dilini ve kültürünü kaybetmiş bir toplum, sayısı milyonları da bulsa, kimliksiz kalmaya mahkûmdur.[1099]

Kürt dilini Kürt olmanın gerekliliği olarak tartışılmasının yukarıda bahsedildiği gibi farklı tarafları ve boyutları var. Kürtçenin Kürt olmanın olmazsa olmazı olarak ileri sürenler ağırlıklı olarak Kürtçe bilenlerdir. Fakat tüm Kürtçe bilenler de aynı önemi vermemektedirler. Yine Kürtçe bilmeyenlerin bir kısmı bunu bir eksiklik olarak görse bile kendilerini Kürt olarak tanımlamaya bir engel olmadığını ileri sürmektedirler. Bir kısmı ise bunun bir sorun olmadığını belirterek, dil yok olsa bile kimliğin baki olacağını iddia etmektedirler. Dilin yaşatılması gerektiğini savunanların en büyük kaygısı ise dil ile birlikte kimliğin de öleceğine dair inanıştır. Peki daha makro düzeyde Kürtlerin dile dair söyledikleri incelendiğinde ön plana çıkan söylemler nelerdir, bir sonraki bölüm bunu inceleyecektir.

4.2.2.4 Kürt Dilini Merkeze Alan Söylemler

Kürtlerin Kürt dili hakkında yazdığı metinler ve/veya konuşmaları değerlendirildiğinde ön plana çıkan iki söylem gözlemlenmektedir. Bu gözlem tüm olasılıkları kapsamasa da, hak savunucusu Kürtlerin dille ilgili söylemlerini önemli ölçüde temsil edecektir. Ön plana çıkan bu iki söylem şunlardır: anti-kolonyal söylem, ve haklar söylemi. Bu iki söylem incelenirken bu söylemi ön plana çıkaran siyasi çevre, entelektüel çevre veya bireyleri vurgulamaktan kaçınılacak çünkü amaç kimin hangi söylemi temsil ettiğinden çok söylemsel olarak ortaya çıkan farklı kategorileri açığa çıkarmaktır. Zira bu söylemler bazen farklı çevreler ve bireylerce farklı zamanlarda birbirini dışlayacak şekilde sahiplenilmişken, bazen eşzamanlı ve birbirini içerecek şekilde ortaya çıkmıştır. Bazen farklı çevreleri karşıt saflarda konumlandırırken, bazen aynı payda altında buluşturmuştur. Dolayısıyla kimlerin neyi temsil ettiğinden çok politik Kürtler için dilin neyi temsil ettiğine bakılacaktır. Yine yer yer dönemin özelliklerine vurgu yapılsa da bu bölüm için amaç hangi dönemin hangi söylemi güçlendirdiğinden ziyade, ortaya çıkagelen söylemleri tespit etmek olacaktır, zira daha önceki bölümlerde dilin Kürt hareketi açısından dönemsel olarak neyi ifade ettiği irdelenmiştir. Daha sonraki bölümlerde de bu dönemsel inceleme devam edecektir.

[1099] "Kürt dilini bekleyen tehlike: Otoasimilasyon", **Ufkumuz Haber,** 15.05.2011 http://www.ufkumuzhaber.com/kurt-dilini-bekleyen-tehlike-otoasimilasyon-10332h.htm (s.e:23.01.2020)

Antikolonyal Söylemin Dil Üzerinden İnşası

> Kürt halkını yok etmek isteyen sömürgeciler, Kürt halkının zihnini esir almak için en etkili yol olarak dilini elinden almaya çalışıyorlar. [1100]

Anti-kolonyal söylemde bir dil sömürgecilik karşıtı direnişin politik bir aracı olarak dillendirilir. Egemen dil kolonyal sistemin baskı ve yok etme aracı olarak tanımlanırken, sömürülenin dili ulusal bir dil haline getirilerek bu sisteme karşıt bir mücadele alanı olarak kurgulanır. Bu söylem XX. yüzyılın başlarından itibaren Kürt entelektüellerce dile getirilmiştir.[1101]

Aynı şekilde 1930'lu yıllarda Şam'da yayımlanan Kürtçe dergi *Hawar*'da da dil egemenlerin baskı aracı olarak tanımlanırken, egemenlerin boyunduruğundan kurtulmak de için anahtar konumundadır.

> Bilinmelidir ki dil varlığımızın temelidir ve dilimiz olmadan uluslararası camiada bağımsızlık iddia edemeyiz. Bu tüm milletler için böyledir, özellikle de bizim gibi dindaş bir ulusun boyunduruğu altına girmiş uluslar için. [1102]

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi 1970'li yıllarda Kürt meselesi bir sömürge meselesi olarak adlandırılmakta ve "Kürtlerin yürüttüğü ulusal kurtuluş mücadelesi" de "anti-sömürgeci bir mücadele" olarak tanımlanmaktaydı. Bu bağlamda dönemin metinlerinde Kürt dili üzerinde geliştirilen politikalar sömürgeleştirme sisteminin bir parçası olarak adlandırılmaktaydı; "Sömürgeciler bugün sayısı on milyonun üzerinde olan Kürt halkını ana dilinde eğitim almaktan yoksun bırakmıştır, tüm çabaları Kürt halkına dilini unutturmak ve onları eritmektir". [1103]

Berxwedan dergisinin ilk sayısında Dil ve Kültür başlıklı yazıda kolonyalist sistemlerde egemenlerin dilleri yasaklayarak, baskı kurarak kolonilerini kendi dil ve kültürlerine asimile etmeye çalıştıkları dile getiriliyor. Dil ve kültüre karşı uygulanan bu sistematik saldırıya karşı Kürt halkının diline sahip çıkması ve koruması gerektiğini aksi takdirde ulusal değerlerinden uzaklaşacağı dile getiriliyor: "Kürtçede okuma ve yazmayı geliştirecek eğitim sistemine sahip olunmasa da okul imkânları olmasa da

---

[1100] Kürdistan Stratejik Araştırmalar Merkezi, "Zimanê Me: Nasname û Rûmeta Me ye", http://www.lekolin.org/news_print.php?id=660 (s.e: 21.01.2020) (kendi çevirim)
Mêtingehkarên dixwazin gelê Kurd tune bikin, hewl didin weke rêya herî bibandor a teslîm girtina zîhnê gelê Kurd zimanê wê ji destê wê bigrin.
[1101] Ismail Hakkı Babanzade, "Kurdler ve Kurdistan", **Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi**, sayı 1, Bozarslan,1998,
[1102] Hawar, "Heyîneke Yek Salî", **Hawar**, sayı:20, s.1-3
[1103] **Roja Welat**, sayı:2, sayfa:5

bunun için çalışılmalıdır. Doğru olan budur, bunun aksi ulusal özelliklerden uzaklaşmaktır". [1104]

Dönemin siyasi örgütlerine ait yayımlarda dil meselesi sömürgeci sistemin Kürt halkına yönelik uygulamalarının bir parçası olarak ele alınmakta ve mücadelenin sebeplerinden biri olarak sunulmaktadır.[1105] Dönemin metinleri dil için verilen mücadelenin sömürgeciliğe karşı verilen mücadelenin bir parçası olduğunu ve aydınların bu mücadelede yer alması gerektiğini dile getirmektedir.[1106]

70'li yıllarda başlayan bu söylem günümüze dek Kürt meselesine dair metinlerde ve Kürt kültürel ve politik aydınlarının konuşmasında karşımıza çıkmaktadır.

> Bir kültürü, inancı ve dili sistemli olarak yok etmek demek olan asimilasyon, sömürgecilerden kalan gayrı meşru, kötü bir mirastır. Avrupa kültürü asimilasyoncudur. Kendi dışında kalan kültürleri ya yok eder ya da asimile. Sömürgeci güçler, işgal ettikleri memleketlerdeki kadim kültürleri ortadan kaldırmak için planlar yapmışlar ve ilk olarak oradaki halkın dilini değiştirmek ve onları ana dillerinden koparmak ile işe başlamışlardır. Çünkü bir toplumu var eden, ona şahsiyet kazandıran ve kültürlerini koruyup devam ettiren şey dildir.[1107]

Kürtlerce yazılan metinlerde inşa edilen anti-kolonyal söylemde egemenlerin dil siyaseti kolonyal sistemin bir baskı ve yok etme aracı olarak tanımlanırken, ezilen ulusun dili kurtuluş mücadelelerinde bu sisteme karşıt bir mücadele alanı olarak kurgulanmaktadır.

> *Rewşen dergisi* sömürgeciliğe ve yobazlığa karşı, dilin korunması ve ilerletilmesi için önemli bir mevzidir. Tüm Kürt aydınlarının diline sahip çıkması gerekir, bu işgalciliğe karşı bir tavırdır. [1108]

Kürt meselesini sömürgecilik tezi ile ele alan en önemli düşünürlerden biri İsmail Beşikçi'dir. Kendisi bu meseleyi akademi dünyasında bu çerçeve içinde ele alan ilk akademisyen olarak bilinir. İsmail Beşikçi'nin geniş kesimlerce bilinen "Devletlerarası Sömürge Kürdistan" isimli eserinin yayımlanmasından sonra, Kürtlerin sömürge olduğuna dair yazılan metinler bu çalışmadan referans alır. [1109]

[1104] "Ziman û Çand", **Berxwedan Dergisi,** Nisan 1983, sayı:1, sayfa:22,23
[1105] Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları, 1. Konferans Kararları
[1106] Serxas Arda, "Şêla Siyasi, Derxisûsa Zman de" **Tîrêj Dergisi,** sayı:3 sayfa:5-6, 1980, İzmir
[1107] Selahaddin Yıldırım, "Kürtçe'nin Başına Gelenler",**Ergani Haber,** 11.10.2016, http://www.erganigazetesi.com.tr/kurtcenin-basina-gelenler-3yy.htm , (s.e:12.1.2020)
[1108] Giriş Yazısı, **Rewşen dergisi, sayı:1, Şubat 1992**
[1109] Güllistan Yarkın, "Sömürge Kuzey Kürdistan", Bu yazı 4 Ekim 2019 tarihinde **http://kurdarastirmalari.com/ sitesinde** yayımlanmıştır. http://kurdarastirmalari.com/yazi-detay-nk-r-edilen-hakikat-s-m-rge-kuzey-k-rdistan-26

> Kürdistan'ın durumu tam sömürge ve yarı sömürge statülerinden hiçbirine uymamaktadır. Kürdistan sömürge bile değildir. Kürt halkı sömürge bile olamamıştır.[1110] (…) Kürdistan'ın ve Kürt ulusunun siyasal statüsü sömürgeden bile çok aşağıda durmaktadır. Kürdistan'ın hiçbir siyasal statüsü, siyasal kişiliği yoktur. Kürtler, köleleştirilmek, kişiliksizleştirilmek, adıyla sanıyla, diliyle, kültürüyle tarihten ve yeryüzünden silinmek istenen bir halktır. Amaç Kürt kimliğini tamamen yok etmektir.[1111]

Bu bağlamda Beşikçi Kürt dili meselesini de bir sömürge meselesi olarak değerlendirir.

> Eğer herhangi bir ulusu boyunduruk altında tutmak istiyorsan, (…) sömürgeciliğin sürüp gitmesini istiyorsan, bu senin temel bir politikan ise, o zaman o ulusu alfabesiz bırakacaksın. O halkın veya ulusun dilini ve kültürünü yaşamasını yasaklayacaksın. O dilin ve o kültürün gelişmesini engellemek için her türlü önlemi alacaksın. Kısaca, o halkın ulusal bilince ulaşmasına engel olacaksın. Böyle bir halkın yaşadığı bir ülkede her türlü ekonomik ve politik sömürüyü sürdürmek mümkündür. [1112]

Daha önce de belirtildiği gibi İsmail Beşikçi Kürtlerin Kürtçe konuşup, Kürtçe eserler üretmesini sömürgeci sisteme karşı yürütülecek mücadelenin bir parçası olarak görür.

Bu meseleye dair yazılan metinler Kürt dili için verilen mücadeleyi sömürüye karşı bir direniş alanı olarak kurgulamaktadır.

> Toplum sömürgecilerce kendi çıkarlarına göre tasarlandı. Kürt halkının tüm varlığına kast eden egemenler özellikle dili eritmek için uğraştılar. (…)Yapılması gereken dilsel direniş gerçekleştirmek ve dili tüm yaşama yaymaktır. [1113]

> Kürt Siyasi Hareketi de Kürt dilini anti-kolonyal söylem içinde bir mücadele alanı olarak kurgulamıştır: "Bu kolonyal sistemin içinde Kürt dili çetin baskılarla karşı karşıyadır. (…)Kürtler bu dil politikasına karşı her alanda mücadelesini yükseltmelidir."[1114]

Söylem sadece insanların nasıl hissettiklerini veya neye inandıklarını yansıtmaz, bu duygu ve inançların gerçekte oluştuğu ve yeniden düzenlendiği, desteklendiği ve meydan okunduğu yerdir. İnsanlar konuşma veya yazma sürecinde fikir ve inançların yaratılmasına, çoğaltılmasına ve değiştirilmesine katkıda bulunur. Baskın bir söylemin işlevi belirli bir güç ilişkileri kümesini meşrulaştırmaktır ve bu baskın söyleme ezilenler iki ayrı süreçle meydan okurlar. Baskın söylemle kendi referans şartları

[1110] İsmail Beşikçi, **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, Paris: Institut Kürde De Paris, 1990, s:11
[1111] Beşikçi, İ (1990) s:19
[1112] Beşikçi,İ (1990), ss:26-27
[1113] Rojan Hazim, "Dil Politikaları", **Kürt Dili Konferansı Tebliğ**, Berlin Enstitüsü, Berlin: 26,27,28 Ocak 2001 http://xweza.com/Politika%20ziman.htm (s.e: 13.1.2020)
[1114] **Azadiya Welat,** İstanbul: 20.02.2012, sayı:1744, sayfa:4

içinde yaratıcı bir şekilde etkileşim kurarak, söylemin kendisi ve içerdiği güç ilişkileri değiştirilebilir. Öte yandan, baskın bir söylem, onunla etkileşim kurmadan veya alternatif söylemlerin bilinçli kullanımı yoluyla gayrı-meşru kılınabilir veya meydan okunabilir. Anti-kolonyal söylemde kültür –kültürün bir öğesi olarak da dil- ezenler ve ezilenler arasında bir mücadele alanı olarak kurgulanır.[1115]

Kürtlerce kurulan anti-kolonyal söylemde bazı kelimeler bu söylemin bir parçası olarak kullanılmaktadır: 'direniş', 'egemenler', 'baskı', 'işgal', 'fetih,' 'bir silah olarak Kürtçe', 'daha geniş bir karşıtlığın parçası olarak kültürel mücadele' 'anti-kolonyal mücadele'. Sömürgeleştirme ve/veya siyasi mücadele söylemleri Kürt dili ile birlikte ele alınmaktadır. Kürt dili için verilen mücadele anti-kolonyal bir mücadele alanı olarak isimlendirilir. Kürtçe konuşmak ve öğrenmek anti-kolonyal politik eylemler olarak görülür. Kürtçe konuşmak da sadece etnik değil, ulusal kimliğin özellikle güçlü bir ifadesi olarak görülmektedir.

Kürt entelektüellerince anti-kolonyal söylem çoğu zaman bağımsızlık söylemi ile birlikte ele alınır: "Kürdistan'da tüm ulusal değerlerin özgürleşmesi, gelişme ve serpilme şansını bulması, Kürt dilinin eğitim ve öğretim dili, resmi dil olması sömürgeci sistemin tasfiyesi, Kürdistan devletinin kuruluşuyla olanaklı olur"[1116]

Fakat bu söylem her zaman bağımsızlık şiarıyla birlikte ele alınmamıştır. Örneğin hâkim Kürt siyasetinin daha önceki bölümlerde ele alınan dönüşen siyasası içinde mesele sıklıkla bir sömürge meselesi olarak ele alınmakla birlikte, ilk dönem ortaya çıkan bağımsız bir devlet fikri zaman içinde yerini farklı çözüm önerilerine bırakmıştır. Yine de fikren hâkim Kürt siyasetine yakınlığı ile bilinen aydınların da dönem dönem sömürgeciliğin son bulması için bağımsızlığı önermesi az görünen bir tavır değildir. Yine meseleyi sömürge meselesi olarak tanımlasa da Türkiye sınırları içinde toplumsal bir barış tahsis etmenin mümkün olduğunu savunan hâkim Kürt siyasetine yakın olan veya olmayan aydınların da olduğunu belirtmek gerekir.

> (…)Barış sürecinin gerçekten dönüştürücü bir gücünün olması için hem belirli hak ve adalet taleplerini tanıması ve garanti altına alması hem de Türklük üstünlüğüne dayalı siyasi mekaniği kırarak kısmi bir sömürgesizleştirme etkisi yaratması gerekiyor.[1117]

[1115] Ania Loomba, **Kolonyalizm Postkoloyalizm,** İstanbul: 2000, s.61

[1116] İbrahim Güçlü," Kürt Milleti İçin Önemli Bir Gün", **Kurdistan24, 24.02.2019 https://www.kurdistan24.net/tr/opinion/bb69f127-69ad-4fb5-8220-e47e2918eb63 (s.e: 13.1.20**

[1117] Özgür Sevgi Göral, "Geçmişle Hesaplaşma ve Sömürgecilik: Kürt Meselesine Sömürgesizleştirme Ekseninden Bakmak" , **Ayrıntı Dergi,** 12.05.2014 http://ayrintidergi.com.tr/gecmisle-hesaplasma-ve-somurgecilik-kurt-meselesine-somurgesizlestirme-ekseninden-bakmak/ (13.1.2020)

Ayrıca anti-kolonyal söylem dil meselesinde daha sonra bahsedilecek haklar söylemiyle de sıklıkla eşzamanlı kullanılmıştır.

> Hangi Kürt'ün ne zaman, ne kadar ana dilinde eğitim göreceğini, buna erişebileceğini belirleme yetkisini kimse kendisinde görmemelidir, bir halkın kimliğini ve geleceğiyle ilgili kaderini belirleme hakkını kimse kendisinde görmemelidir. Bu hakkı kendinde görmek, ancak sömürgeci devletlerin yönetim anlayışlarında rastlanır. Ana dilde eğitim hakkı her vatandaşın temel hakkıdır.[1118]

Zaman zaman kimlik hakları veya toplumsal barışın tahsisi fikri ile bir arada kullanılsa da anti-kolonyal söylem inşa edenler için dil meselesinin çözümü daha çok Kürtlerin sahip olması gereken resmi bir statü ile mümkün görünüyor. Statüden kasıt özerlikten bağımsızlığa çeşitlenmektedir.

> Meselenin adını doğru koymak gerekir; Kürtlere dair diğer tüm meselelerde olduğu gibi dil meselesi de bir sömürge meselesidir. Bir toprak ve iktidar meselesidir, kalıcı çözümü de bağımsızlıktadır. Otonomi, federasyon, konfederasyon gibi çözümler ara ve geçici çözümler olabilir. Dolayısıyla dil meselesini bağımsızlık sonrasına ertelememekle birlikte gerçek çözümün bu olacağını bilmek gerekir.[1119]

Haklar Söyleminin Dil Üzerinden İnşası

Dil meselesinde haklar söylemi 2000'li yıllarda Türkiye'nin Avrupa Birliğine aday ülke statüsü kazanması ile daha fazla kullanılsa da önceki bölümlerde belirtildiği gibi özellikle 1960'larda aydınların Kürt meselesini dile getirmesini şekillendiren bir söylem olarak ortaya çıkmıştır. [1120]

Dönemin Kürt aydınları çıkardıkları süreli yayımlarda ekonomik kalkınmanın kültürel ve sosyal gelişimden bağımsız ele alınmaması gerektiğini tartışıyor, devletin Kürtler için ekonomik kalkınma vaadinde bulunurken Kürt halkının kültürel haklarını görmezlikten geldiğini ileri sürüyorlardı. Aydınlar sıklıkla Kürtlerin dilsel ve kültürel farklılıklarının kabul edilmesi gerektiğini meselenin bir ekonomik geri kalmışlığa indirgenemeyeceğini belirtiyorlardı. Dönemin metinlerinde haklar söylemi daha çok kültürel haklar olarak vücut buluyor, bir halkın dilini ve kültürünü yaşatma hakkının gereğinin yerine getirilmesi talep ediliyordu.

[1118]BDP Batman Milletvekili Bengi Yıldız, Temel Hak ve Hürriyetler Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarı Ve Teklifleri, 01.03.2014, TBMM Arşivleri https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=30361 (s.e: 13.01.2020)
[1119] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme
[1120] Vanlı,İ.Ş (1971), s.50

1960'ların ikinci yarısı aynı zamanda Kürt aktivizminin daha örgütlü bir yapıya evrilmesine tanıklık etmiştir. Dönemin yayımları Kürtler için resmi bir statüye çok fazla değinmemekle birlikte dil meselesini kültürel haklar çerçevesinde ele almıştır. Bu durumun istisnasını TKDP'nin programı oluşturmaktadır. TKDP'nin programında ayrı bir Kürt idari bölgesinin kurulması savunulmuştur. Parti, Kürt ulusal kimliği için anayasal tanınma ve Millet Meclisi içinde temsiliyet talep etmiştir. Kültürel haklar bakımından, Kürt dilinin, öngörülen Kürt idare bölgesinin, eğitimde kullanılacak resmi dil olarak tanınmasını ve Kürtçe yayın yapma hakkını engelleyen uygulamaların kaldırılmasını talep etmiştir.[1121]

1963 yılının Nisan ayında ilk sayısı çıkan *Deng* dergisinin giriş yazısında Doğu halkının ekseriyetinin Kürtçe konuştuğuna vurgu yapılıyor ve vatandaşların Kürtçe konuşma hakkına değer verilmesinin insanlığın gereği olduğu vurgulanıyor: Bu, Anayasamız 'da ifadesini bulan sosyal adalet ilkelerinin en asgari icabı ve garantisidir.[1122]

Roja Welat'ın 10. sayısında çıkan bir yazıda burjuvazinin, Kürt halkının eşit hak talebini bölücülükle nitelemesine sitem edilirken, Kürt halkının çıkardığı gazete ve dergileri zorla susturmaya çalışılmasını Kürt diline ambargo konulması olarak tarif ediliyor. Kürt halkının anadilde eğitim hakkı verilmediği gibi genel olarak eğitimden yoksun bırakılarak cahil bırakılmaya çalışıldığı belirtiliyor.[1123]

1970'lerle beraber söylem daha anti-kolonyal bir şekil alırken, dil meselesi de daha çok bir kolonyal mesele olarak ele alınıyordu. 90'lı yıllar Kürt aktivizminin legal düzeyde gelişmesine ve siyasi bir sistemle ayrı bir aktör olarak müzakereye girişmesine sahne oldu. HEP, DEP ve HADEP 1990'lı yıllarda Kürt meselesinin siyasi arenada tartışılmasını amaçlamış, çatışmaların çözümünün siyaseten mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Kürtçe üzerindeki baskıları ve asimilasyon politikalarını dile getirerek dil meselesini kültürel çoğulculuk, evrensel demokratik normlar ve insan hakları çerçevesinde ele alarak bu bağlamda bir anayasa değişikliğine gidilmesini önermişlerdir.[1124] Kürt sorununda çözüm olmayan asimilasyon ve zor politikalarında ısrar edilmesine karşı çıkarak ve demokratikleşme ve siyasal uzlaşmayı ön plana

---

[1121] Şakir Epözdemir, **Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, 1968/Antalya Savunması,** İstanbul, Peri yy, 2005, ss.102-103
[1122] "Çıkarken", **Deng**, sayı:1, s.16, 15 Nisan, 1963
[1123] **Roja Welat**, sayı: 10, sayfa:12
[1124] HADEP, program, 1994, s:9, açıkerişim@TBMM

çıkararak, Kürtlerin kültürel ve siyasal haklarının tanınması gerekliliğini dile getirmişlerdir.[1125]

2000'li yıllar itibariyle Kürt dili meselesine dair haklar söylemi hegemonik bir söylemsel çatışma alanına dönüşmektedir. Hükümet dil meselesini bireysel haklar çerçevesinde tutmakta ısrar ederken, Kürt politik ve kültürel aydınları dile dair taleplerini kolektif haklar çerçevesinde dile getirmiştir.

Dil haklarının bireysel veya kolektif olmasına dair tartışma haklardan kimlerin yararlanacağı ile ilgilidir. Kolektif haklar ''kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için "toplulukların kullandığı bir hak" olarak tanımlanabilir.[1126] Bireysel haklar ise bireye ait temel özgürlükleri korumaya yönelik haklardır. Dil haklarının ayrımcılık ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarından doğduğunu savunanlar, bunları bireysel haklar olarak kabul etmekte; azınlık veya çoğunluk grubuna mensubiyet fark etmeksizin herkesin bu haklardan yararlanabilmesini savunmaktadır.[1127] Öte yandan dilin kolektif kimliğin belirleyici sembollerinden biri olduğu ve bir grubun kolektif mülkü olduğu savıyla, dil haklarının kolektif haklardan olduğu savunulmaktadır.[1128]

2000'li yıllarda Hükümetlerin bireysel haklar çerçevesinde Kürt dili ve/veya "Türkiye'de halkın geleneksel olarak kullandıkları" dillere dair yaptıkları reformlardan daha önceki bölümlerde bahsedilmişti. Hükümet meseleyi -bireysel kalmak şartıyla- kültürel hakların tanınması olarak çerçevelemiş ve bu doğrultuda Kürtçenin okullarda seçmeli ders olarak okutulmasından, üniversitelerde yaşayan diller enstitüsü kürsüsü altında bölümler açılmasına, Kürtçe kursların açılmasına izin vermekten, devlet kanalında 24 saat Kürtçe yayın yapılmasına Kürtçeye dair bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Kürt siyaseti, bu "bireysel/kültürel haklar" söylemine karşı, "kolektif haklar" söylemini dillendirmiştir. Dil meselesi bağlamında bireysel haklar ve kolektif haklar söylemleri arasındaki yaklaşımsal fark, Kürtlerce dile getirilen Kürtçe eğitim, kamu hizmetlerinin Kürtçe verilmesi ve idari-politik statü taleplerinde ortaya çıkar. Zira hükümet kolektif hak talebi olarak ortaya çıkan bu talepleri tüm süreçler boyunca görmezden gelmiş, bunların karşısına kişinin anadilinde

---

[1125] HADEP, program, 1994, açıkerişim@TBMM

[1126] Naz Çavuşoğlu, **Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları,** Su yy, İstanbul 2001, s. 55

[1127] Fernand De Varennes, ''Language Rights as an Integral Part of Human Rights'', **IJMS**, Vol:3, No: 1, 2001, ss. 15-25.

[1128] Christina B. Paulston, ''Language Policies and Language Rights'', **Annual Review of Anthropology,** Vol. 26, 1997, s. 80.

eğitim hakkını değil bireysel kültürel bir hak olan anadilini öğrenme hakkını konumlandırmıştır. AK Parti Hükümetlerince sık sık kendi dönemlerinden önce Kürtçe konuşmanın yasak olduğunu, kendi dönemlerinde Kürtlerin dillerini konuşma, dillerinde şarkı söyleme, siyaset yapabilme, yayın yapabilme ve dillerini öğrenebilme haklarının sağlandığı vurgulanmıştır. Çengiz Çandar'ın eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğu ile yaptığı röportaj bireysel ve kolektif haklar konusundaki egemen anlayışı açıklar niteliktedir.

> Genelkurmay Başkanı Başbuğ, sorunun sadece "askeri önlemlerle çözülecek" cinsten olmadığını, çok yönlü olduğunu, bu çerçevede psikolojik, sosyolojik, ekonomik, kültürel ve siyasi yönleri olduğunu sürekli vurgulamaya özen gösteriyor. (…) Bir ara sözü "kültürel kimlik" konusuna çevirdim: Anadil konusuna. – Bireysel olarak evet. Ama kolektif olarak olmaz.
>
> -- Bireysel ve kolektif hakları ne şekilde algılıyorsunuz?
>
> - Resmi dil Türkçedir. (…) Hükümete TRT'de Kürtçe yayın yapılmasını ben telkin ettim. RojTV'yi dinleyeceğine, beni dinlesinler (Kürtçe).[1129]

Bir dönem Başbakanlık danışmanlığı yapan Hüseyin Kocabıyık hükümetin 2009'da başlayan Kürt açılımını savunan köşe yazısında açılım döneminde gerçekleştirilen reformların bireysel ve kolektif haklar tartışmasındaki yerini şu şekilde dile getirmiştir:

> (…)Bizi bu hakların bölmeyeceği bugün anlaşılmıştır. Kürtler bu ülkenin kendi bireysel haklarına sahip vatandaşları olarak yaşamak istiyorlar. Gerisini Türkiye'nin güçlü entegrasyon dinamikleri zaten çözecektir. Her zaman söylüyorum, Diyarbakır'da Kürt gençlerinin yüzde 76'sının anadili Türkçe. Sanki o bölgede Kürtçenin konuşulması Türkçenin anadili olarak benimsenmesini engelleyebiliyor mu? Ama siz Kürt'e bu hakkını vermediğiniz zaman PKK denilen örgüt bu masum istek üzerinden koskoca bir "benlik" sorunu ve dahi terör sorunu yaratabiliyor. Akıllı bir devletin yapacağı iş istismar alanlarını ortadan kaldırmaktır.[1130]

1992-1998 döneminde MİT müsteşarlığı yapan Köksal Sönmez kendisiyle yapılan bir röportajda şunları ifade ediyor:

> Bir defa PKK da, DTP de, Öcalan da neyin yapılmayacağını artık öğrenmiş olmaları lazım. Bu devletin savaşmak zorunda kalsa dahi yapmasının imkânı olmayan birtakım şeyler var. O nedenle öncelikle taleplerini gerçekçi bir düzeye çekmeleri lazım. Eğer hâlâ "Biz kolektif hak

---

[1129] Cengiz Çandar, **Mezopotamya Expresi: Bir Tarih Yolculuğu,** İletişim Yayınları, İstanbul: 2016

[1130] Hüseyin Kocabıyık, "Açılım Nedir?", **Yeni Asır,** 24.06.2010
https://www.yeniasir.com.tr/yazarlar/huseyin_kocabiyik/2010/06/24/acilim_nedir (s.e: 18.01.2020)

istiyoruz, ayrı bir uluslaşma sürecine giriyoruz vs." diyorlarsa bunun hiçbir zaman olmayacağını bilmeleri lazım.[1131]

Abdullah Öcalan'ın bu meseleye dair görüşleri ise şu şekildedir:

"Kolektif haklar istemeyin" demek ne demek. İki insanın yan yana gelmesi bile bir kolektivizmdir. Bu mesele, bir toplumun meselesidir. Toplum dediğiniz şey de kolektif bir oluşumdur. Savaş 25 yıl daha sürecekmiş diyor. Bunları tanımazsanız isterse elli yıl, beş yüz yıl, bin yıl sürsün, kolektif hakları tanımazsanız sürer. Bunların söyledikleri ciddiye alınamaz. Kürtler kolektif haklarından vazgeçmez, gerekirse bu savaş elli sene de beş yüz sene de sürer. Biz bu haklarımızdan vazgeçmeyiz.[1132]

Kolektif haklar talebi bir önceki bölümde dile getirildiği gibi hâkim Kürt siyasetince 2000'li yıllar itibariyle sıklıkla dile getirilmiştir. Kürtçe eğitim ve kamu hizmetlerinin Kürtçe yapılması 2005 öncesi talepleri arasındayken, 2005 sonrası mesele bir teritoryal egemenlik talebine dönüşmüş ve idari politik bir statü de kolektif haklar talebine yerleşmiştir. 2012 yılında DTK tarafından Diyarbakır'da gerçekleştirilen Eğitim Çalıştayı'nın sonuç bildirgesi aşağıdaki gibidir:

Kürt halkının varlığı bir ulusun varlığı olarak kabul görmeli ve bundan doğan kolektif hakları belirlenecek bir statü ile teslim edilmelidir. Ana dil eğitimi ve ana dilde eğitim yasal ve anayasal düzeyde kabul görmeli, güvenceye alınmalıdır.[1133]

Yine eklemek gerekir ki dil meselesinin kolektif haklar çerçevesinde tanımlanması hâkim Kürt siyasetinin ötesinde çok daha geniş çevrelerce dile getirilen bir söylemdir.[1134] İsveç'te bulunan Kürdistan Dernekleri Federasyonu farklı politik çevrelerin temsilcilerinin katılımı ile bir konferans düzenlemiştir. Katılımcı Demokrasi Partisi Başkanı Şerafettin Elçi, Hak ve Özgürlükler Partisi Başkanı Bayram Bozyel ve Barış ve Demokrasi Partisi Milletvekili Hasip Kaplan'ın katıldığı konferansın sonuç bildirgesinde, "Kürt dili resmi eğitim dili olmalıdır" ve "Kürtlerin kolektif hakları kabul edilmelidir" maddeleri bulunmaktadır.[1135]

[1131] Devrim Sevimay, "Açılım Sürecinde Gizli Temas Olur", Milliyet Gazetesi, 21.12.2009 **http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/devrim-sevimay/acilim-surecinde-gizli-temaslar-olur-1176314(s.e: 18.01.2020)**

[1132] Bia Haber Merkezi, "Öcalan: Sorun Kolektif Haklarla ve Meclis Komisyonu'yla Çözülür", BiaNet, 25.12.2009 https://m.bianet.org/biamag/siyaset/119116-ocalan-sorun-kolektif-haklarla-ve-meclis-komisyonu-yla-cozulur (s.e: 18.01.2020)

[1133] Dtk'dan Eğitim Çalıştayı; 'Kürtçe Resmi Dil Olarak Anayasada Yer Almalı' https://www.sondakika.com/haber/haber-dtk-dan-egitim-calistayi-kurtce-resmi-dil-olarak-3640531/

[1134] Vahap Çoşkun, "Statü Meselesi", **İlke Haber,** 31.01.2012, https://www.ilkehaber.com/haber/statu-meselesi-20608.htm(s.e: 18.01.2020)

[1135] Konferansa Stockholmê: Divê mafên kurdan yên kolektîf bên qebûl kirin, **Ufkumuz Haber,** Konferansa Stockholmê: Divê mafên kurdan yên kolektîf bên qebûl kirin (s.e: 18.1.20)

Dil meselesine haklar söylemi üzerinden yaklaşmak dil siyasetine farklı çevrelerce farklı alanlar açmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi bu söylem kendi içinde bir hegemonik çatışma alanı olmuş ve iki koldan yürümüştür. Meseleye haklar temelli yaklaşmak aynı zamanda bu kutuplaşmanın aktörlerinden olmayanlara da bir alan açmıştır. Politik / apolitik ikiliklerin sınırlarından çıkmaya çalışan dil aktivistlerinin dil aktivizmi geliştirme aracı olarak uyarlanmıştır. Kürtçe konuşmak bir hak, bir ifade özgürlüğü biçimi olarak ele alınmıştır. Haklar söyleminin işaret edildiği belirli anahtar kelimeler, kavramlar ve argümanlar şunlardır: "haklar", "sivil haklar" ve "insan hakları", "eşitlik", "saygınlık", "kolektif haklar", "bireysel haklar", "kimlik hakları", "ana sütü gibi helal" vb. Hak söyleminin en güçlü ve tekrar eden boyutlarından biri, kolektiflerin ana dilini bir eğitim aracı olarak kullanma hakkı olagelmiştir.

4.2.2.5 Kürtçe Kullanımının Yaygınlaştırılması Çabaları

Kürt Dili ve Eğitimi Hareketi (TZP-Kurdî) daha önce de belirtildiği gibi çıkışı itibariyle daha çok içeriye seslenen, kendisine yönelen bir hareketti. Siyasetçisinden esnafına Kürtleri Kürtçe yaşamaya davet etme çağrıları, Kürtçenin kullanımının yaygınlaştırılması çabaları, Kürtçenin kamusal alanda daha görünür kılma girişimleri ilk dönemin başat hedefleri olarak görünmektedir. TZP-Kurdî'nin takip eden bölümlerde bahsedilecek faaliyetlerini daha önce Kürtlerin elinde olan Belediyelerce de girişilen, dil planlaması girişimi olarak okunabilir. Dil planlaması Kürt illerinde özellikle 2005 yılından itibaren Belediyeler, DTK ve TZP-Kurdî eliyle yürütülmeye çalışılmıştır.

Dil planlaması bileşenlerini hatırlayacak olursak, dilin kullanımını yaygınlaştırmak ve dile yeni fonksiyonların tahsis edilmesi (dilin öğretim aracı veya resmi bir dil olarak kullanılması gibi) işlevselliğini değiştirmek/geliştirmek adına yürütülen faaliyetler statü planlaması, genellikle yeni stillerin ve sözcüksel öğelerin geliştirilmesi gibi dilbilimsel sistemde değişiklikleri hedefleyen faaliyetler korpus planlaması, uzun-süreli dil planlaması aktiviteleri için önemli olan psikolojik arka planın oluşturulmasını amaçlayan faaliyetler saygınlık planlaması, dilin yayılması ve öğrenilmesi için harcanan çabalar da edinim planlaması teşebbüsleri olarak ifade edilir.[1136] Kürtçenin eğitim dili ve resmi dil olmasına dair bahsedilecek girişimleri

[1136] Andrea A. Deumert, "Language Planning and Policy",der. R. Meshtrie / J. Swann / A. Deumert **Introducing Sociolinguistics**, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000 ss. 384- 418

(Kürt dili için statü talep eden eylemler düzenlemek; Kürtçe eğitim veren okullar açmak, Belediye hizmetlerini Kürtçe vermek vb.) statü planlaması için icra edilen girişimler olarak okumak; Kürtçenin eğitim dili ve idari dil olarak geliştirilmesi için yürütülen dilbilgisel çalışmalar ve terminoloji oluşturma çabalarını korpus planlaması, Kürt dilinin itibarını artırmak için yürütülen faaliyetleri saygınlık planlaması ve Kürtçe okur-yazarlığın ve kullanımına yönelik verilen Kürtçe dersleri ve eğitim faaliyetlerini de edinim planlaması olarak okumak mümkündür. Tüm bu faaliyetler ise devletsiz bir ulus adına hareket eden siyasi hareketin, ulusal resmi bir statüsü olan bir Kürt dil Kurumu ve arkasında bu planlama için gereken devlet gücünün olmadığı bir yerde sahip olduğu iktidar iddiasını uygulamaya koyacağı alanı inşa etmektedir.

Kürtçe kullanımının yaygınlaştırılması için yapılan en büyük çalışma, Kürtçeyi daha geniş kitlelere öğretmek için pek çok şehir ve ilçede KURDÎ-DER'ler üzerinden kurulan Kürtçe dil atölyeleri oldu.

Kürtçe Dil Atölyeleri/Materyaller

Daha önce de belirtildiği gibi TZP-Kurdî'nin ilk hedefleri arasında Kürtçe kullanımının yaygınlaştırılması vardı. Resmi kursların kapatılması kararı alındığı için de kendisine bağlı dernekler üzerinden Kürtçe dil atölyeleri açılmaya başlandı.

> İlk yapılan şey dil atölyeleri açmak oldu. Dil atölyelerinin açılmasıyla birlikte temel eksikliklerimiz de ortaya çıktı. Her şeyden önce dil öğretmek için yeterince materyalimiz yoktu. Bu ciddi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktaydı. Bunun üzerine bir komisyon kuruldu ve dil öğretmek için en temel eksik olan kitap hazırlığına başlandı. Bu konu da zorlu bir konuydu çünkü tek tük birkaç örnek dışında elimizde dili öğretmen merkezli, dönemin yöntem ve tekniklerine uygun olarak anlatacak materyal örneği yoktu.[1137]

Materyal konusu Kürtçe dil eğitiminde hâlâ önemli bir eksiklik. Bu konuda yapılan çalışmalar sınırlı, özellikle görsel ve işitsel materyal eksikliği var. Bu da üniversitesinden dernekler, sendikalar ve özel kurslarda ders veren tüm eğitimcilerin dile getirdiği ortak bir sorun olarak gözlemlenmektedir.[1138] Materyal hazırlamak ciddi bir uzmanlık ve kaynak gerektirdiğinden hâlâ çözümlenmemiş bir konu olarak durmaktadır.

[1137] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1138] Kendi tanıklıklarım

> Avrupa dillerinin öğretilmesinde yüz yılların tecrübesi var. Binlerce materyal hazırlanmış, bir deneyim oluşmuş, bizim tek deneyimimiz *Hînker*[1139] isimli kitap serimiz. *Hinker* isimli kitabı yazdığımızda çok fazla eksikliğimiz çıktı, gelen değerlendirmelere göre, kitabı sürekli yeniledik. Son baskıda çıkan halinin ilk baskıyla alakası kalmadı. Bütün bunlar birikim ve tecrübeyle oluyor. Yazıyoruz, uyguluyoruz, eksiklikleri tespit ederek yeniden yazıyoruz. [1140]

Şu anda yaygınlıkla kullanılan Hînker[1141] isimli kitaba getirilen eleştiriler arasında dilin yöresel kalması, belirli kalıplara ağırlık verilmesi, bazı yörelerde geçen kalıpların kitaba alınmaması var.

> Dediğim gibi el yordamıyla yazıyorduk kitabı. Kürtçenin hangi konu sıralamasıyla öğretileceği, hangi konunun hangi kelimelerle öğretileceği ya da hangi kelimelerin hangi temayla verileceğine dair tek bir örnek, tek bir çalışma yoktu. Avrupa'da yazılan kitaplar biraz oradaki diller için hazırlanmış kitapların kopyası gibiydi, kültürel motiflere ağırlık verenler ise pedagojik değildi. Biz bunları ilk etapta keşfetmeye çalıştık. Pedagojik olarak nasıl vereceğimizi düşündük. En önemlisi konular hangi içeriklerle hangi sıraya göre verilecek gibi başka dillerin çoktan hallettiği meseleleri düşünmek zorunda kaldık. Mesela şimdi bir İngilizce kitap yazsanız, sistem oturmuş dilbilgisi hangi sıralamayla verilir, biliniyor. Tüm bunlara kafa yorarken, dili sınırlandırdığımız meselesini kaçırdık. Gelen eleştiriler üzerine, kitabı revize ederek, mümkün olduğu kadar farklı yörelerde kullanılan kalıpları da dahil etmeye çalıştık. Ancak eleştirenlerin kaçırdıkları şey şu, çok fazla kalıp verince de yeni öğrenen biri için çok zor oluyor, hepsini öğrenmek. Mesela biz "nasılsın" sorusuna teşekkür ederim diye cevap verilmesini öğrettik. Vay efendim, bizim anne babalarımız bu soruya teşekkür ederim diye mi cevap verirdi. E tamam bir dahaki baskıda bu soruya yaygınlıkla verilen cevabı "Allah razı olsun"u koyduk bu sefer de dine referans veriyoruz diye eleştirildik. Gel de anlat özellikle yaşlıların çok büyük bir kısmının buna böyle cevap verdiğini, teşekkür ederimin yanında bu kalıbı da öğretmenin halkın dilini anlamak için iyi olacağını.[1142]

TZP-Kurdî'ye bağlı derneklerde verilen atölyeler zaman içinde yaygınlaştı ve yüzlerce öğrenci yetiştirildi.

> 2006 sonrası dil hareketi TZP-Kurdî olarak devam etti. KURDÎ-DER'ler açılıyordu halkta müthiş bir talep vardı, herkes Kürtçe öğrenmek istiyordu. Kendi kadrolarımızı yetiştirmeye başladık. Öğretmen yetiştirdik. Akademimizi kurduk, enstitülerimiz vardı, öğretmen yetiştirmek için dört basamaklı kurslar gerçekleştirdik. Yetkin insanlar yetiştirdik, alana hâkim olmuştuk.[1143]

[1139] Ronayi Önen, Sami Tan, **Hînker Kurmancî** (Üç seviyeden oluşan dil öğretimi kitabı), İstanbul Kürt Enstitüsü yayınları, 2009-2020 yılları arasında farklı baskıları yayınlanmıştır.
[1140] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1141] Öğreten, eğitmen demek
[1142] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1143] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme

Kürtçe dil atölyeleri TZP-Kurdî'nin en çok önem atfettiği çalışma oldu. Bu atölyeler katılımcılardan alınan cüzi bir bağışla, kitap satışları ve esasen öğretmenlerin gönüllü çalışmaları üzerinden gelişiyordu[1144]. Bu atölyelerden mezun olanlar Kürtçenin okur-yazarlık oranını önemli bir ölçüde yükseltti. Bu alanla ilgili tutulmuş bir istatistik çalışması olmamakla birlikte, Kürtçe dersi alanların sayısı 27 KURDÎDER, 2 Enstitüde açılan atölyelerde binlerle ifade edilmektedir.[1145] Dilin öğrenimini yaygınlaştırmak tüm dil aktivizmlerinin başat amaçları arasında yer almaktadır. Dilin öleceği kaygısı öğrenilmesini yaygınlaştırma çabalarını doğurmaktadır. Ancak konunun uzmanları ve dil aktivistleri bunun bir yandan da nafile bir çaba olduğunun altını çizmektedir.

Dil öğreniminin en temel koşulu dilin aileden, çocukluk çevresinden öğrenildikten sonra eğitim dili olarak kullanılmasıdır. Atölyeler, dil kursları belki kısmi olarak sonucu geciktirecektir ama Kürtçe bir süre daha eğitim dili olmazsa artık konuşulan canlı bir dil olmaktan çıkacaktır.[1146]

Bu bölümü bitirmeden önce belirtilmesi gereken bir başka mevzu Kürtçe dil atölyelerinin sadece TZP-Kurdî bünyesinde gelişmediğidir. Bu hareketin dışında kalan pek çok kurumun bünyesinde dil atölyeleri açılmış, ayrıca özel dil kurslarında da Kürtçe öğretilmiştir. İsmail Beşikçi Vakfı (İBV), Kürt Kültür ve Araştırma Vakfı (Kürt-Kav) gibi önemli kurumlar dönem dönem dil atölyeleri yürüttüler. Ayrıca *Nûbihar* dergisi çevresi ve bu çevrece kurulan kültürel faaliyet yürüten Nûbihar Derneği yine Kürtçe atölyeler düzenlemektedir. Yine Geoaktif Kültür Merkezi gibi pek çok alanda kurs veren özel kuruluşlar da Kürtçe dersi vermektedir.[1147]

TZP-Kurdî hareketine bağlı Kürtçe öğretmenleri de sadece harekete bağlı kurumlarda ders vermemiş, bünyesinde dil atölyesi vermek isteyen farklı kurumlarda da ders vermiştir. [1148]

Kürt Diline Yönelik Konferanslar ve Çalıştaylar

TZP-Kurdî'nin amaçları arasında Kürtçe dilinin standartlaşmasına katkıda bulunmak da vardı. Daha önceki bölümlerde dilin standardizasyonunda kodlama sürecinin

---

[1144] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme
[1145] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1146] Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme
[1147] https://geoaktif.com/ (s.e:26.01.2020)
[1148] Berzo Berbang, "Dil Atölyelerimiz",**kurdısh-ınstıtute.blogspot,** 05.10. 2013 http://kurdish-institute.blogspot.com/2013/10/kurtce-ogrenmek-isteyenlere-ya-da.html (s.e: 26.01.2020)

aşamalarından bahsedilmiştir. TZP-Kurdî hazırladığı dil bilgisi kitaplarıyla ve ders materyalleriyle bir yandan standart Kürtçenin grafikleme ve gramerleştirme aşamalarına etkide bulunurken, diğer yandan sözcüklendirme sürecini hızlandırmak adına farklı alanlarda literatür oluşturmak/geliştirmek için çeşitli çalıştaylar düzenlemekteydi. Bu çalıştaylardan Kürtçe Teknik Terimler Çalıştayı TZP-Kurdî ve TMMOB Diyarbakır İl Koordinasyon Kurulu ortaklığıyla 2-15 Mayıs 2012 tarihinde düzenlenmiştir. Çalıştayın sonuç bildirgesinde dil üzerine yapılan çalışmaların süreklilik arz ettiği bu yüzden bu tür çalışmaların devam edeceği belirtilirken, Kürt halkından bu çalıştayda belirlenen terimlerin sahiplenmesi ve günlük hayatta kullanması istenmiştir ayrıca başka dillerden gelen kelimelerin yerini bahsi geçen Kürtçe kelimelere bırakması gerektiği ifade edilmiştir.[1149]

Şehircilik ve İdari Terimler Çalıştayı DTK'nın kuruluş bildirgesinde önerdiği iki dilli yaşam çerçevesinde TZP-Kurdî, Diyarbakır Kürt Enstitüsü ve Diyarbakır Büyük Şehir Belediyesi tarafından düzenlendi. Çalıştayın sonuç bildirgesinde yine Kürt diline sahip çıkma çağrısı yapılarak, tüm kurum ve kuruluşların bu çalıştayın sonucunda belirlenen terimleri kullanıp, dolaşıma sokulmasına katkıda bulunması gerektiği vurgulandı.[1150]

Yine Demokratik Toplum Kongresinin girişimi olan Anadilde Sağlık Çalıştayı 21-22 Temmuz 2012 tarihlerinde TZP-Kurdî ve İstanbul Kürt Enstitüsü işbirliğiyle yapıldı. Çalışmaya Batman Belediyesi ev sahipliği yaptı. Anadilinde sağlık hizmetinin önemi üzerinde durulan çalıştayda, Kürtçe ortak bir Sağlık literatürü oluşturulması, Tıp terimlerinin Kürtçe karşılıklarının belirlenmesi için bu alanda yürütülen çalışmaların derlenmesi ve Kürtçe tıp sözlüğünün oluşturulması için farklı branşlardan sağlıkçılar ve dilbilimcilerle ortak çalışma yürütülmesi kararlaştırıldı. Tıp eğitiminden sağlık hizmeti sunumuna kadar her düzeyde Kürtçenin kullanılması için diğer bölgelerle temas kurulması, terminolojinin ortaklaştırılması için çalışma yürütülmesi de alınan kararlar arasındaydı. [1151] Alınan kararlar doğrultusunda yapılan çalışmaların sonucunda sağlık alanında kullanılan kelimeler birçok başlık altında bir araya

---

[1149] "Diyarbakır`da Düzenlenen Kürtçe Teknik Terimler Çalıştayı Sona Erdi", **TMMOB Makine Mühendisleri Odası Web Sitesi, https://mmo.org.tr/haber/diyarbakirda-duzenlenen-kurtce-teknik-terimler-calistayi-sona-erdi (s.e:30.1.2020)**

[1150] Bila Saziya Zimanê Kurdî bê damezirandin, **Amidakurd,** 27.01.2011, **http://www.amidakurd.org/ku/nuce/bila_saziya_ziman%C3%AA_kurd%C3%AE_b%C3%AA_damezirandin (s.e: 30.01.2020)**

[1151] "Anadilde Sağlık Çalıştayı, **Atasoyer Sağlık Ve Politika Okulu Web Sitesi,** 20.05.2016, http://atasoyersaglikpolitikaokulu.org/etkinlikler/dtk-anadilde-saglik-calistayi-sonuc-bildirgesi/ (s.e: 30.1.2020)

getirilerek Sağlık Terimleri Sözlüğü oluşturuldu. 2017 Temmuz ayında kamuoyu ile paylaşıldı.[1152]

Farklı alanlarda literatür oluşturmak Kürt dili aktivistleri için bir çok açıdan önemlidir. Öncelikle dilin yaşamın tüm alanlarında kullanılabilmesi için ortak bir literatüre ihtiyaç var. Kürtçede bu literatür henüz oturmuş değildir. Bu literatürün oluşturulması dilin canlı kalmasını sağlayacaktır.

> Örneğin belediyelerimizden çalışmalarını iki dilde yürütmelerini istiyoruz ama "kanalizasyon işleri", için hangi terim kullanılacak Kürtçede vergi nedir? Tapu nedir? Bilmiyor ki çalışanlar. Bunların karşılığı için de her kafadan bir ses çıkıyor, sonunda çalışan kararsız kalıyor, bilemiyor. Bu yüzden de Türkçe kullanmaya devam ediyor. Her alanda standarda gitmeye ihtiyaç var.[1153]

Literatürün her alanda gelişmiş olması Kürtçeye dair taleplerin reddi için sunulan dayanakları da boşa çıkaracaktır:

> Anadilinde sağlık hizmetleri talep ediyoruz, tüm sağlık terimleri Kürtçeleştirilmiş mi? Sağlıkçılara hangi literatür üzerinden eğitim vereceksiniz diyorlar. Tüm bunlara hazırlıklı olmak gerekir. Bu yüzden literatür çalışması önemli.[1154]

Dilin literatür açısından zenginleştirilmesi Kürtçenin kaybettiği sembolik değeri kazanması adına da önemlidir.

> Başbakan Yardımcısı anadilinde eğitim taleplerine "Kürtçe bir medeniyet dili değildir" diyerek karşı çıkıyor. Elbette ki bu cümleye karşılık ispata girmektense bunun manipülatif bir söylem olduğunu belirtmek gerekir ama kendi insanımızın bile kafasında amalar oluşuyorsa, dili her alanda yeterli bir hale getirmemiz gerekir. Kürtçeyi hak ettiği konuma yükseltebilmek için.[1155]

Dilin standartlaşmasında sözcüklendirme/literatür oluşturma aşaması elbette sadece çalıştaylarla gerçekleştirilmemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu sürece pek çok bileşen katkıda bulunmuştur. Kürtçe basın organları, yayın evleri, Kürtçe yazan yazarlar, Kürtçe dil eğitimi materyalleri, sözlük yazarları bu sürecin aktif katılımcılarıdır. Bu alana üniversitelerde açılan Kürt dili ve Edebiyatı kürsüleri de aktif destek vermiştir. Direk bir alanı hedef alan ve bu alana yönelik terimler sözlüğü hazırlayanlar ise sadece TZP-Kurdî aktivistleri değildir. Bu alanda bireysel çalışmalar, üniversiteler nezdinde çalışmalar da mevcuttur. Bahsedilen kolektif çalışmaların yanı

[1152] "DTK'den Kürtçe-Türkçe Sağlık Terimleri Sözlüğü", **AleviNet,** 24.07.2017, https://alevinet.com/2017/07/24/dtkden-kurtce-turkce-saglik-terimleri-sozlugu/ (s.e: 30.1.2020)
[1153] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1154] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1155] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme

sıra bireysel çalışmalarda mevcuttur. Örneğin KURDÎ-DER Batman Şubesi bünyesinde Kürtçe eğitim veren Ubeydullah Pilatin ile Zübeyir Çelik, tarafından hazırlanan Kürtçe, Türkçe ve İngilizce eğitim sözlüğünde, eğitim bilimleri literatürü oluşturulmaya çalışılmıştır.[1156] Sözlüğü hazırlayan Çelik dil eğitimi verirken, böyle bir eksikliğin farkına vardıklarını, Kürtçe ders verirken öğrencilerin sürekli kullandığımız kavramların ne anlama geldiğini bilmeleri için bu çalışmaya başladıklarını aktarıyor. Daha sonra da tüm Kürtlerin bilmesi gerektiğini düşünerek kitaplaştırdıklarını ifade ediyor.

Muş Alparslan Üniversitesi (MŞÜ) Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı Doç. Dr. Abdullah Kıran, hazırladığı *Kürtçe Sosyal Bilimler Sözlüğü* ile ilgili şunları aktarmıştır.

> (…) eğitim ve öğretim alanında kullanılmayan veya kullanma şansı bulamayan pek çok dillerde olduğu gibi çağdaş terminoloji sorunu, Kürtçenin de önündeki en büyük sorunlardan biri. Bu çalışma sosyal bilimlere dair kavramlar anlamındaki sıkıntıyı gidermeye ciddi katkı sunacaktır.[1157]

Bu çalışmalara ek olarak Kürtçe Fen bilimleri Terimleri Sözlüğü,[1158] *Kürtçe Matematik Terimleri Sözlüğü*,[1159] *Kürtçe Hukuki Terimler Sözlüğü*,[1160] *Kürtçenin Etimolojik* Sözlüğü (Karşılaştırmalı)[1161] gibi farklı alanlarda hazırlanmış kolektif veya bireysel pek çok çalışma son zamanlarda kamuoyu ile paylaşılmıştır.

Terminoloji ve literatür geliştirme alanında yapılan bir diğer çalışma alanı ise deyimler ve atasözleri sözlüğü çalışmalarıdır. Bireysel çalışmaların yanı sıra İstanbul Kürt Enstitüsü ve Diyarbakır Kürt Enstitüsü bu alanda çeşitli çalışmalar yayımlamıştır.

> Bir dilin zenginliği ve kadimliği o dilin folklorunda gizlidir. Özellikle atasözleri dilin zenginliğini ve kadimliğini öne çıkarır. Biz İstanbul Kürt Enstitüsü'nde bu çalışmalara önem verdik ve elimizden geldiği kadar yayımlamaya çalıştık. Atasözlerin ayrıca dilde kaybolmuş kelimelerin izini sürmek açısından çok önemlidir. Bazen bir yöreden bir atasözünde geçen bir kelime günlük dilde o anlamıyla kullanılmamaktadır ama biz bir atasözünden o sözcüğün vaktiyle bu anlamda kullanıldığını anlarız.[1162]

[1156] "Kürtçe, Türkçe ve İngilizce eğitim sözlüğü" , **Yeni Yaşam Gazetesi,** 15.01.2020
[1157] "Kürtçe 'Sosyal Bilimler Sözlüğü' basıldı", **Hürriyet,** 28.05.2014
[1158] Bahattin Gümgüm, **Fen Terimleri Sözlüğü / Türkçe-Kürtçe-İngilizce,** İstanbul: İsmail Beşikçi yy, 2015
[1159]Dilawer Zeraq & Mem Wenda, **Ferhenga Termên Matematikê,** Diyarbakır: Lis yy, 2015
[1160] Komxebata Hiqûqê, **Ferhenga Têgihên Hiqûqê,** Diyarbakır: Mezopotamya yy, 2019
[1161] Ali Husein Kerim, **Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü,** İstanbul: Ar yy, 2019
[1162] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

Deyimler ve atasözlerinin derlenmesi pek çok ulus devletim dil planlamasında önem atfettiği bir etkinlik olmuştur. Kürtler için de bu alan özel bir anlam barındırmaktadır.

> Dil çalışmalarının önemli bir kısmı kültürel birikimin derlenmesidir. Çünkü dardır, yetersizdir dediğiniz dilin zenginliğini ortaya çıkaracak şey bu sözel kültür öğeleridir. Dil orada gizlidir, orada günlük dilden ötesi vardır. Unutulmaya yüz tutmuş, kaybolmuş pek çok kelime, kavram orada bulunur. Şarkı, masal, öykü, tekerleme, bilmece, deyim ve atasözlerinin derlenmesi çok önemlidir. Dilin zenginliği ve kadimliği bunlarda saklıdır. [1163]

Kürt dil aktivistleri ve yazarlar sözlü kültüre dair eserleri toplamak konusunda özel bir hassasiyet göstermektedir. Bunun iki önemli sebebi vardır. Birincisi bu öğeler dilin kısırlaşmasına engel olmak için kullanılmaktadır. Alıntılardan da anlaşılacağı gibi dilde kaybolmaya yüz tutmuş terimleri ve kelimeleri ortaya çıkarmak için en önemli kaynaklardan biri sözlü edebiyat eserleridir. Ayrıca sözlü kültür ve edebiyata dair eserler dilin zenginliği ve kadimliğini ispata dair de önemli sembolik değerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Atasözlerinin ulusal kimlik inşasındaki önemine değinen akademisyenler, dilde kök salan atasözlerinin eski olmasalar bile öyle göründüklerini ve ebedi bir havaya büründüklerini belirtirler. Bu ebedilik özelliği ile ait oldukları dile kadimlik atfettikleri ileri sürülür.[1164] Dolayısıyla dilin zenginliğini ve ne kadar köklü olduğunu işaret edecek en önemli sembollerden biri de atasözleri olacaktır. Bu sebeplerle farklı dönemlerde gelişen Kürt dili aktivizminin gündeminde her zaman sözlü kültüre ait derleme çalışmaları yer almaktadır ve bunun bir parçası da atasözlerinin toplanmasıdır. Dilin kadimliğini ispatlamak, hem o dilin konuşanlarının dile karşı geliştirdikleri olumsuz algıyı; eksiklik duygusunu bertaraf etmek için bir girişim, hem de egemenlerin bu dile atfettikleri köksüzlük iddiasına bir cevap niteliği şeklinde okunabilir.

Literatür ve terminoloji oluşturmaya ve sözlü kültürün derlenmesine dair çalışmalarda Kürtçenin Türkçe lehine kaybettiği sembolik ve pragmatik değerini kazandırmak başlıca amaç olarak görülmektedir. Dil aktivistlerinin, dilsel çalışmalar yürüten aydınların "Kürtçeyi çağın gerekliliklerine cevap verecek bir dil haline getirmek" gibi temel bir kaygıları vardır. Bunun içinde literatür çalışmalarından, dil kurslarına bir dizi pratik geliştirmektedirler. Kürtçeyi kamusal alanda görünür kılmak için yapılan çalışmalar da bu pratikler arasındadır.

[1163] Milkiye Birtane, 20.07.2018 tarihli görüşme

[1164] James obelkevich, "proverbs and social History", **Wise Words: Essays on the Proverb Wolfgang Mieder**, içerisinde, New York: Garland Publishing, 1994, sayfa: 214

Kürtçeyi Görünür Kılmak

Daha önceki bölümlerde Kürt siyasetinin yönetiminde olan Belediyelerin Kürtçeyi kamusal alanda ve günlük yaşamda görünür kılmak adına yaptıkları pratiklerden bahsedilmiştir. Bu pratikler daha sonra TZP-Kurdî'nin de sahaya çıkması ile zenginleşmiştir. TZP-Kurdî tek başına ve/veya Belediyelerin ve DTK'nın desteği ile bu konuyla ilgili bir dizi pratik geliştirmiştir. Bu pratiklerin temel motivasyonlarından biri de Kürtçeyi görünür kılmaktır. Belediyelerin uyguladığı çift/çok dilli tabelaların, Kürtçe park ve yol isimlerinin yanı sıra bu seferberliğe halkı da katmak adına esnafa Kürtçe veya çift dilli etiket uygulama çağrıları başladı.

Pek çok şehirde Belediyeler, DTK üyeleri ve TZP-Kurdî aktivistlerince esnafa vitrinlerde veya stantlarda kullanılmak üzere Kürtçe etiketler dağıtıldı. Aralık 2010'da Cizre'de manavlara sebze ve meyve isimlerinin Kürtçe yazıldığı etiketler dağıtıldı. Etiket dağıtımı öncesi KURDÎ-DER Cizre Şubesi önünde toplanan yaklaşık 100 kişi basın açıklaması yaptı. Basın açıklamasına BDP, KURDÎ-DER, MKM ve Cizre Kadın Meclisi üyeleri katıldı. Yapılan açıklamada DTK'nın başlattığı anadili kampanyasına değinilerek "Bundan sonra Kürtçenin kullanımında devletin yasal ve anayasal düzenlemelerini beklemeyeceğiz. İki dili hayatı pratiğe geçireceğiz" denildi. Basın açıklamasını okuyan KURDÎ-DER Cizre Şubesi temsilcisi Bahdin Robar, temel amaçlarının "Kürtçenin günlük hayatta, yaşamın her alanında kullanımına katkıda bulunmak" olduğunu dile getirdi. [1165]

Bu pratik pek çok il ve ilçede gerçekleşti. Dönemin Milliyet Gazetesi bu kampanyayı şu şekilde gündeme taşıdı:

> Kısa adı TZP-Kurdî olan Kürt Dil Eğitim Hareketi, Kürtçenin eğitim dili olması için, Kürt orjinli siyasi parti ve oluşumların da desteği ile kapsamlı bir imza kampanyası sürdürüyor. Bu kampanya kapsamında hayatın her alanında çift dil kullanılması kararı Doğu ve Güneydoğu'da billboardlar ile işyerlerindeki tabelalara da yansıdı. Pazardaki esnaflar ise sebze ve meyve etiketlerini Kürtçe yazdı. Bazı esnaflar işyerlerinin Türkçe isimlerini Kürtçeyle birlikte, bazıları ise sadece Kürtçe kullanmaya başladı. Bazı işyerleri sahipleri ise işyerlerine Kürtçe tabelalar astı, vitrinler ise Kürtçe yazılarla donatıldı. Lokantalardaki menüye ise yemeklerin Kürtçe isimleri de yazıldı. Şırnak'ın Cizre ilçesinde ise manavlara sebze ve meyve isimlerinin Kürtçe yazıldığı etiketler dağıtıldı. Kürtçenin belediyelerde de kullanılması yönünde hazırlık yapılıyor. Tabela asılması uygulamasına Diyarbakır Sur Belediyesinde başlanması diğer

[1165] "Cizre'de Kurdi-Der tarafından esnafa ve seyyar satıcılara Kürtçe etiketler dağıtıldı." **Ensonhaber**, 24.12.2010 - 00:06.
https://www.ensonhaber.com/cizrede-esnafa-kurtce-etiket-2010-12-24.html (s.e: 9.2.2020)

belediyelere de örnek oldu. Van Belediyesi de hizmet müdürlükleri ile idare birimlerine Kürtçe tabela asma hazırlığı yapıyor. Kürtçenin yaygınlaşıp geliştirilmesi için belediye tarafından broşürler, ilan, davetiye, takvim, imsakiye, etkinlik duyuruları ve internet sitesi Kürtçe hazırlanıyor.

BDP'li belediyeler tarafından hizmetlerin tanıtımı amacıyla bastırılan kitap ve dergilerde Türkçe'nin yanında Kürtçeye de yer veriliyor. BDP'li belediyeler, bir süre önce il, ilçe, sokak ve köy isimlerini Türkçe'nin yanı sıra Kürtçe de yazmıştı. Bölgede belediyeler eliyle Kürtlerin önemli şahsiyetlerinin isimleri de merkezi yerlere veriliyor. Van Belediyesi, şehir parkının ismini Feqiyê Teyran Parkı olarak değiştirdi. Parkın girişine ise Teyran'ın hayat hikâyesi ve şiirinden oluşan Türkçe ve Kürtçe tabelalar astı.[1166]

Yukarıda alıntılanan tüm bu pratikler Kürtçenin kamusal alandan silinme siyasetine karşı geliştirilen görünür kılma siyaseti olarak değerlendirilebilir.

Özellikle özel günlerde dilin görünürlüğünü artırmak için yapılan etkinlikler artmaktadır ve bu tür etkinlikler müzakere sürecinin sonuna dek sürmüştür. KURDÎ-DER Diyarbakır Şubesinin Şubat 2014'te 21 Şubat anadili günü için düzenlediği etkinlik takvimi şu şekildedir;

Kürt Dilini Geliştirme ve Araştırma Derneği'nin genel merkezince 21 Şubat Dünya Anadili Günü için bir haftalık programı aşağıdaki gibidir:

1- 16 Şubat: Tüm kurum ve kuruluşlarımızın katılımı ile televizyon kanalları için program hazırlanması.

2- 18 Şubat: Tüm pazarlarda üç gün boyunca Kürtçe sebze ve meyve isimlerinden etiketler dağıtılacaktır.

3- 20 Şubat: AZC Plaza (Alışveriş Merkezi) önünde açıklama yapılacak ve broşür dağıtılacak. Aynı gün Sümerpark Merkezi'nde resepsiyon verilecektir.

4- 21 Şubat: Kitlesel bir yürüyüş düzenlenecek.

5- Belediye adına Kürtçe on pankart hazırlanacak şehrin farklı caddelerine asılacaktır.

6- Hazırlanan 750 afiş belediyelerin otobüsleri ve farklı yerlerde asılacak.

7- Şehrin led ekranlarında dile dair sloganlar ve yazılar yayımlanacak.

8- 16-21 Şubat arasında yerel televizyonlarda dile dair programların yayınlanması.

9- Seçim bürolarında dil aktivistlerince dil bilincine dair çalışmalar yürütülecek.

10- 22 Şubat: Dilin Nesiller arası aktarılması isimli panel yapılacak. [1167]

Alıntılanan tüm bu etkinlikler dilin şehre nüfus etmesini, görünür kılınmasını, şehrin Kürtçeleştirilmesini amaçlayan etkinliklerdir. Özellikle 2010-2015 yılları arasında

---

[1166] "Şırnak ve Cizre'de manavlarda Kürtçe**", Milliyet Gazetesi,** 24.12.2010

[1167] "KURDÎ-DER ji bo ziman hefteyekî rêzeçalakiyan pêk tîne ", **TİGRİS HABER,** 17 Şubat 2014 (Kendi çevirim) https://www.tigrishaber.com/kurdi-der-ji-bo-ziman-hefteyeki-rezecalakiyan-pek-tine-3945h.htm (s.e: 10.02.2020)

Kürt dili aktivizminin temel pratiklerindendir. Bu etkinliklere verilecek bir başka örnek ise sokak, mahalle veya kasaba meydanlarında verilen sembolik Kürtçe dersleridir. Kürt dil aktivistleri anadili günü veya Kürt dil bayramı vesilesiyle, ya da dönem dönem yükselen anadilinde eğitim talebi kampanyalarının bir parçası olarak açık alanlarda temsili Kürtçe dersleri verdi. Örneğin Diyarbakır'da 2009 yılında eğitim-öğretim yılının başladığı gün Eğitim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) üyesi bir grup öğretmen sokakta Kürtçe ders verdi. Açık hava sınıfı oluşturan gruptan Eğitim-Sen üyesi Yıldırım Aslan yanlarında getirdikleri tahtayı kullanarak Kürtçe fizik dersi verdi. Aslan amaçlarının Kürtçe ile her türlü bilimsel eğitim vermenin mümkün olduğunu kanıtlamak ve anadilinde eğitim taleplerine dikkat çekmek olduğunu söyledi.[1168]

Yine 2008 yılında Şanlıurfa'nın Suruç İlçesi'nde, Demokratik Toplum Partisince düzenlenen bir etkinlikle sokakta çocuklara Kürtçe dersi verildi. Alfabenin öğretildiği dersin arkasından yapılan açıklamada anadilinde eğitim hakkına vurgu yapıldı.[1169]

Bu tip aktivitelerin sergilendiği bir diğer özel gün ise 15 Mayıs'ta kutlanan ve Kürt dili aktivizmi için önemli bir gün olan Kürt dili bayramıdır. 15 Mayıs Celadet Bedirxan'ın Kürt diline dair çalışmalarını yayımladığı Hawar dergisinin ilk sayısının yayımlandığı gündür. Tarihsel önemi buradan gelmektedir. 2009 yılından beri Kürtlere ait çeşitli siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, dernekler Kürt dili Bayramını kutluyorlar.[1170] Kürt dili Bayramı Kürtçeye dair farkındalığın yükseltilmeye çalışıldığı, Kürtlerin dil ve kimlik haklarına dair taleplerinin dillendirildiği etkinliklerle kutlandı. Bu etkinlikler, panel, söyleşi, konferans gibi kapalı alan etkinliklerinden sokakta Kürtçe dersi verme, dil haklarına ve anadilinde eğitim talebine dair pankartlar eşliğinde yürüyüşlere kadar çeşitlilik gösterdi.[1171] Açık havada şenlik havasında da kutlandı, tüm şehrin davet edildiği sinemadan tiyatroya bir dizi

---

[1168] "Diyarbakır'da sokakta 'Kürtçe ders' verildi", **Milliyet Gazetesi,** 24.09.2009

[1169] "Sokakta Kürtçe dersi", **Hürriyet,** 12.10.2008

[1170] "Daxuyanîya Komisyona Ziman, Perwerde, Çand û Hunerê ya KNKyê" **Kongreya Neteweyî ya Kurdistanê,** 04/04/2009
http://www.kongrakurdistan.eu/ku/daxuyaniya-komisyona-ziman-perwerde-cand-u-hunere-ya-knkye/ (s.e: 10.02.2020)

[1171] "Li 8 bajaran pîrozbahiya Cejna Zimanê Kurdî", ANF Haber Merkezi, 15 Mayıs 2012, https://anfkurdi.com/Cand-U-huner/li-8-bajaran-pirozbahiya-cejna-zimane-kurdi-1036

etkinlikle de[1172]. Bu bayram meclise de taşındı; HDP'li milletvekilleri meclis kürsüsünden Kürt dili Bayramını kutladılar.[1173]

Kürt dili aktivizminin bahsedilen içeriye yani Kürtlerin kendisine yönelik eylem ve pratiklerinin yanı sıra hükümete yani iktidara yönelik de bir gündemi vardı. İlk dönem sık sık Kürt halkına yönelen dile sahip çıkma çağrısına özellikle 2010'dan itibaren iktidara doğru yükselen anadilinde eğitim ve Demokratik Özerklik çerçevesinde bölgesel olarak Kürt diline resmi bir statü verilmesine dair talepler eşlik etti.

4.2.2.6 Anadilinde Eğitim Mücadelesi

Êdî Bes e! Em Perwerdehiya bi Zimanê Xwe Dixwazin![1174]

Anadilinde eğitim talebinin yükselmesinin motivasyonları şu şekilde değerlendirilebilir. Birincisi dil hakları için verilen mücadele önemli bir mobilizasyon alanı yarattı. Halkın Kürt dili için seferber edilmesi daha hızlı örgütlenebilen bir sokak eylemine dönüştü. Anadilinde eğitim talebi sadece ana akım Kürt siyasetinin değil AK Partili Kürdün de hatta HÜDAPAR'lı Kürdün de talebiydi. Siyasi ve dini görüş olarak farklı yerlerde konumlanan çoğu Kürt için anadilinde eğitim hakkı öncelikli talep olmaya ve Kürt sorununun çözümünde önemli bir rol almaya başlamıştır.[1175] Dolayısıyla anadilinde eğitim talebi geniş bir konsensüsün oluştuğu en temel, en somut ve tüm Kürtlerin gözünde en meşru talepti.

Diğeri ise asimilasyonun boyutu göz önünde bulundurulduğunda anadilinde eğitime bir an önce geçilmezse yeni nesillerin Kürtçe konuşma ihtimalinin gittikçe zayıflamasıydı. Dönem dönem gündemin ilk sırasına oturmasının en temel sebebi bu olsa gerekti. Dil kimlik için bu kadar önemli bir unsur olarak görülüyorken, dilin kaybolması kimlik için ciddi bir tehditti. Araştırmalar Kürtçenin bu tehlikeyle karşı karşıya olduğunu gösteriyor ve dil kaybını önlemenin en önemli yolunun anadilinde eğitim olduğunu ortaya koyuyordu. Literatür de bunu işaret etmekteydi.[1176]

[1172] https://www.tigrishaber.com/ncm-de-mihricana-rojen-cand-u-hunere-yen-kurdi-lidar-bixe-17215h.htm
[1173] HDP Milletvekili Filiz Kerestecioğlu meclis konuşması, 15.05.2018 https://www.youtube.com/watch?v=zCP5-sDa0zY,
HDP Milletvekili Pervin Buldan Meclis konuşması, 14.05.2019 https://www.youtube.com/watch?v=1fL1bxFtx5c
[1174] Artık Yeter! Anadilimizde Eğitim İstiyoruz!. (2008 yılında başlayan anadilinde eğitim kampanyasının temel sloganı.)
[1175] Bekir Ağırdır, "Kürtler Ve Kürt Sorunu" **Konda Araştırma,** Kasım 2008 https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2017/02/2008_11_KONDA_Kurtler_ve_Kurt_Sorunu.pdf, (s.e: 15.02.2020)
[1176] Skutnabss ve diğerleri.

Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, 2007 yılında Demokratik Toplum Kongresi'nce çizilen Demokratik Özerklik çerçevesinin önemli meselelerinden biri dil meselesi idi. Çözüm için öne çıkan talepler arasında başta Kürtçe olmak üzere Türkçe dışındaki dillerin bölgelerin demografik yapısına uygun olarak kamusal alanda ve eğitim dili olarak kullanılabilmesi talebi vardı. Şu ana kadar anlatılan pek çok dilsel pratik açısından bu talebin dillendirildiği an miat niteliğindedir. Bu tarihten itibaren Kürtçe seçmeli ders talebi yerini Kürtçe eğitim talebine bırakmıştır.

Anadilinde eğitim taleplerinin yükselmesi 2008 yılının Eylül ayında başladı. TZP-Kurdî Eylül ayının başında bir basın açıklaması ile anadilinde eğitim talebiyle bir kampanya başlatacaklarını duyurdu. Eylül ayı içinde bir dizi etkinlik düzenleyeceklerini belirttiler. Etkinlikler 8 Eylülde açılacak okulların protesto edilmesi ile başlayacak, arkasından farklı ilçe ve şehirlerde kitlesel yürüyüşler yapılacak ve sokaklarda Kürtçe dersler verilecekti.[1177] Kampanya 8 Eylülde "Em Perwerdehiya bi Zimanê Dayikê Dixwazin/ Anadilinde Eğitim İstiyoruz" şiarıyla pek çok şehir ve ilçede kitlesel yürüyüşlerle başladı. Yapılan çağrı üzerine bir günlük okul boykotu yapıldı. Diyarbakır'da yapılan yürüyüş ve basın açıklamasına çocuklar da katıldı. Bu kampanyaya DTP ve DTK'dan, EĞİTİM-SEN, ve farklı kurumlardan destek geldi. Kurumlar açıklamaları ve yürüyüşlere katılımlarıyla desteklediler. Kampanya yaklaşık bir ay sürdü.[1178] İlk büyük miting 10 Eylülde Batman'da gerçekleşti. Mitingin şiarı "Êdî bes e! Em bi zimanê xwe perwerdehiyê dixwazin. / Artık yeter! Dilimizde eğitim istiyoruz" oldu. Taşınan döviz ve pankartlarda "Zimanê min hebûna min e! / Dilim Varlığımdır", "Em bi zimanê xwe perwerdehiyê dixwazin! / Kendi dilimizle eğitim istiyoruz", Bê ziman jiyan nabe!/ Dilsiz yaşam olmaz", "Zimanê me mifteya azadiya me ye! / Dilimiz özgürlüğümüzün anahtarıdır" şeklinde sloganlar vardı. Mitinge DTP'den milletvekilleri de katıldı. Milletvekilleri bu talebi meclise de taşıyacaklarını aktardılar.[1179]

2008 yılında başlatılan bu kampanyaya PKK'den de destek açıklaması yapıldı. Yapılan açıklamada anadili için yapılan taleplerin ve anadili hakkının yaşam hakkı kadar kutsal olduğu, inkâr ve asimilasyon politikalarının insanlığa karşı işlenmiş bir

[1177] "Îlon Meha Serhildana Ziman e", **Azadiya Welat Gazetesi,** 05.09.2008, sayfa:5
[1178] Sami Tan, "Meşa Dirêj a zimanê kurdî", **Azadiya Welat,** 24.09.2008
[1179] "Êlihî ji bo ziman daketin qadan", **Azadiya Welat,** 11.09.2020, sayfa:5

suç olduğu ifade edilmiş ve tüm şahıs ve kuruluşlara bu kampanyaya destek olmaları çağrısı yapılmıştır.[1180]

Kampanya farklı eylem biçimleriyle devam etti. [1181]Anadilinde eğitim istiyoruz talebiyle yürüyüşler sürdürüldü. Ayrıca farklı il ve ilçelerde sokakta, üniversite bahçelerinde Kürtçe dersleri verildi.[1182] 22 Eylül'de Diyarbakır'da geniş katılımlı bir miting düzenlendi. TZP-Kurdî adına yapılan açıklamada bu kampanya ve dil mücadelesinin sürdürüleceği dile getirildi. [1183]

Dönem dönem daha kısık sesle dile getirilse ve genel siyasi gündemin gölgesinde kalsa da anadilinde eğitime dair talep 2008'de başlatılan kampanya ile Kürtlerin gündemine girmiş oldu. Kürtler bu taleple alanlara çıkmaya devam ettiler. Ocak 2009'da Siirt'te anadilinde eğitim talebiyle 1014 dilekçe toplandı. Dilekçeler topluca İl Milli Eğitim Müdürlüğüne teslim edilmek istendi ancak kabul edilmedi.[1184] 10 Haziran 2009'da Yüksekova'da aynı şiarla geniş katılımlı bir miting yapıldı. TZP-Kurdî sözcüsü Qahir Bateyî, "Kürtçenin Türkçenin sahip olduğu haklara sahip olmasını, Kürtçenin ilkokuldan üniversiteye kadar eğitim dili olmasını" talep ettiklerini dile getirdi.[1185] Êdî Bes e! kampanyası 2009 yılının sonbaharında da benzer şekilde gündeme geldi. Bir günlük okul boykotu, farklı il ve ilçelerde gösteri ve yürüyüşler, basın açıklamaları düzenlendi.[1186] Yapılan açıklamalarda Kürtçenin eğitim dili ve resmi dil olması talep edildi.[1187]

Anadilinde Eğitim Kampanyası 2010 yılı Eylül ayında öncekinden daha çok ses getirecek şekilde tekrar yükseldi. TZP-Kurdî tarafından anadilinde eğitim talebiyle bir haftalık okul boykotu çağrısı yapıldı. Okulların açıldığı ilk hafta boyunca aileler çocuklarını okula göndermemeye çağrıldı. Bu çağrıya tam olarak istatistik tutulmamış olmakla birlikte basının ve tanıkların aktarımına göre geniş bir katılım sağlandı. Aileler TZP-Kurdî'nin çağrısına uyarak çocuklarını okula göndermediler.

Özellikle BDP'nin güçlü olduğu ilçelerde boykota katılım oranı yüksekti. TZP-Kurdî temsilcileri okulların önünde yaptıkları basın açıklamalarında anadilinde eğitimin Kürt

---

1180 "KCK'ê piştgirî da çalakiyên ji boz iman", **Azadiya Welat,** 13.09.2008i sayfa:4
1181 "Li her dere daxwaza ji bo zimanê kurdî", **Azadiya Welat,** 22.09.2008, sayfa:4
1182 "Li Dêrikê Perwerdehiya bi kurdî hat dayîn", **Azadiya Welat**, 19.09.2008, sayfa:4
"Dicle Üniversitesi'nde temsili Kürtçe dersi**", Hürriyet Gazetesi,** 13.11.2008
1183 "Amed bo zimanê kurdî meşiya", **Azadiya Welat,** 23.09.2008, sayfa:4
1184 "DTP'den anadilde eğitim eylemi", **Hürriyet.comtr,** 26.01.2009
1185 "Kürtçe için on binler toplandı", **Yüksekova Haber,** 10.06.2009
1186 "Kürtçe'nin resmi dil olması talep edildi", **Evrensel Gazetesi,** 06.09.2009
1187 "Okul kapısında 'Kürtçe' talebi", **Yüksekovahaber,** 25.09.2009

halkının en temel hakkı olduğuna vurgu yapan, Kürtçenin eğitim dili ve resmi dil olmasını talep ettiklerine dair açıklamalarda bulundular.[1188]

Bu boykota BDP'den de destek geldi. BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, boykota verdikleri desteği bir açıklamayla duyurdu. Kendi çocuğunu da ilk 5 gün okula yollamayacağını söyleyen Demirtaş, "Okulların açıldığı ilk 5 gün ana dilde eğitim isteyenlerin çocuklarını okullara göndermeyerek sivil bir itaatsizlik örneği sergilemeleri anlamlıdır" şeklinde açıklamada bulundu.[1189] Boykota İstanbul gibi büyük şehirlerde de katılım oldu. İstanbul'da Kürtlerin yoğun yaşadıkları semtlerde özellikle ilk gün Kürt öğrencilerin okullara gitmediği gözlemlendi.[1190] Üniversite öğrencileri de boykota destek verdiler. Üniversitelerde derslerin başladığı hafta, üniversite öğrencileri yaptıkları açıklamalarda Kürt halkının anadilinde eğitim hakkına vurgu yaparak, devam eden kampanyayı destekledikleri söylediler. Öğrenciler de ilk hafta derslere girmeyeceklerini açıkladılar. İstanbul ve Marmara üniversiteleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi ve Konya Selçuk Üniversitesi'nde bazı öğrenciler boykota katıldıklarını duyurdular.[1191] Bu boykotlarla Kürtlerin anadilinde eğitim talepleri ilk kez ana akım Türkiye basınının da dikkatini çekti. Bu boykotlara devlet erkânı ise sert tepki verdi. Tepkiler olumsuz olmasına rağmen konunun Türkiye gündemine gelmesine sebebiyet verdi. CNN Türk, NTV gibi ana akım kanallarda programlara katılan uzman ve siyasetçiler Kürtçe eğitimi imkân ve olasılıkları açısından tartıştılar. Bu da genellikle olumsuz tepkiyle karşılansa bile konuyu en azından tartışılabilir hale getirdi.[1192] Dönemin Başbakanı Recep Tayip Erdoğan boykotla ilgili olarak "kimse bizden anadilde eğitim beklemesin. Türkiye'nin resmi dili Türkçedir" diye açıklama yaptı. [1193] Milli Eğitim Bakanı Nimet Çubukçu ise "Bakanlık olarak çocuklarının eğitim hakkını elinden alan velilere karşı mücadele edeceklerini belirterek, çocuğunu okula göndermeyen veli vasiye, yasal işlem

---

[1188] "Boykota ikinci gününde de devam", **Yüksekova Haber,** 21.09.2010
"Hakkâri'de okullar bomboş", **İlkehaber,** 20.09.2010
[1189] BDP'den eğitime boykot", **Vatan,** 16.09.2010
http://www.gazetevatan.com/bdp-den-egitime-boykot--328891-gundem/ (s.e: 15.02.2020)
[1190] "İstanbul'da Kürt çocukları Kürtçe okul istiyor!"
http://anadildeegitimistiyoruz.blogspot.com/2010/09/istanbulda-kurt-cocuklar-kurtce-okul.html (s.e: 15.02.2020)
[1191] "Üniversitelerde Anadilde Eğitim Hakkı İçin Boykot Başladı. " **Bianet,** 28.09.2010
http://bianet.org/bianet/azinliklar/125096-universitelerde-anadilde-egitim-hakki-icin-boykot-basladi
[1192] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme, Zana Farqînî, 19.03.2018 tarihli görüşme, Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme
[1193] "Erdoğan'dan anadilde eğitim isteğine yanıt!", **Milliyet,** 24.09.2010

uygulanacağını" açıkladı.[1194] Başbakan Erdoğan'ın açıklamasına karşılık açıklamada bulunan TZP-Kurdî sözcüsü "Anadilinde eğitim hakkından asla vazgeçmeyeceklerini, gerekirse bu boykotun süresinin uzatılabileceğini, mücadelenin devam edeceğini" ifade etti.[1195]

Boykot çağrısı 2011 ve 2012 yıllarında da sürdü. 2011 yılının Eylül ayında TZP-Kurdî yapılan olağan kongresinde o yıl da okulların açıldığı ilk hafta yani 19-23 Eylül tarihleri arasında boykot kararı aldı. Yapılan açıklamada Kürt dili mücadelesinin yükseltilmesi için boykot kararı alındığı bu hafta içinde yürüyüş, basın açıklaması ve serbest kürsüler kurmak şeklinde bir dizi faaliyet yürütüleceği bildirildi. Bu açıklamada ayrıca tüm Kürt siyasetçi ve seçilmişlerine de çağrı yapılarak bu faaliyetlere ve boykota destek vermeleri istendi.[1196]

Okulların açıldığı gün olan 19 Eylül'de pek çok il ve ilçede öğrenciler okullara gitmediler, yürüyüşler ve basın açıklamaları yapıldı. Yapılan yürüyüş ve açıklamalara bir önceki sene olduğu gibi farklı kurumlardan temsilciler ve BDP milletvekilleri katıldı.[1197] Daha sonraki günlerde de açık alanda Kürtçe dersi verildi, yürüyüşler düzenlendi.[1198]

2011 yılındaki boykota bir önceki yılda olduğu gibi geniş katılım sağlandı, ancak gündemi bir önceki yıl kadar işgal etmedi. 2010 yılında Başbakandan, bakana, valiye devlet erkânı tepki vermiş, gazeteler konuyla ilgili haber yapmıştı. Ancak 2011'de konu basının ilgisini çok fazla çekmedi veya basın bu kez görmezden geldi. *Azadiya Welat* gibi Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen basın organlarında ise bir hafta süren boykot ilk gün manşetten verilmesine rağmen, haftanın diğer günlerinde "Öcalan üzerindeki tecride" dair protesto eylemlerine dair haberler ve tecrit üzerine yazıların gölgesinde kalmış görünmektedir.[1199]

[1194] "Bakan okul boykotuna savaş açıyor**", Haber3.com,**
https://www.haber3.com/guncel/politika/bakan-okul-boykotuna-savas-aciyor-haberi-562939 (s.e:15.02.2020)
[1195] "TZP Kurdî´den Erdoğan´a: Boykotu uzatırız"
http://anadildeegitimistiyoruz.blogspot.com/p/tzp-kurdiden-erdogana-boykotu-uzatrz.html
(s.e:15.02.2020)
[1196] "TZPKurdî encamnameya kongreya xwe weşand", **Azadiya Welat,**. 16.09.2011, sayfa:2
[1197] "Kurd ji bo ziman daketin qadan", **Azadiya Welat,** 19.09.2011
[1198] **"Kurtalanda Çocuklara Alternatif Eğitim Verildi", Haber3.com.tr,** 20.09.2011
https://www.haber3.com/guncel/kurtalanda-cocuklara-alternatif-egitim-verildi-haberi-976193 (s.e: 17.02.2020)
[1199] **bknz**: Azadiya Welat Gazetesi, 19,20,21,22,23 Eylül 2011 tarihli yayınlarına.
20 Eylül manşet: "Daxwaza Herî Pîroz" (En kutsal talep / Anadilinde Eğitim)
21 Eylül manşet: "Li cîhanê tecrîda herî giran li Îmraliyê ye" (Dünyanın en büyük tecridi İmralı'dadır)
22 Eylül manşet: "'Tiliya AKP'ê di teqînê de heye'" (Patlamada AKP'nin parmağı var)
23 Eylül manşet: "Sînorê Sebrê Dıdın Zorê" (Sabrın sınırları zorluyorlar/ Tecrit protestosu)
24 Eylül manşet: "Dixwazin Tecrîdê Mayinde Bikin" (Tecridi kalıcılaştırmak istiyorlar)

> Dil mücadelesi Kürt siyasetinin birinci meselesi olmamıştır. Evet, dönem dönem dile sahip çıkılmıştır ve dil aktivizminin sokağa taşınmasına çok önemli katkıda bulunmuştur. Sonuçta "Êdî bes e" kampanyalarında yürüyen kitlenin önemli bir kısmı Kürt hareketinin kendi kitlesidir. Ancak, çoğu zaman dil aktivizmi, hareket için "çok daha başat" mesele sayılan konuların gölgesinde kalabilmiştir. Dil için yürüyen kitle ertesi gün tamamen farklı bir mesele için sokaktadır. Bu da dil mücadelesinin kesintisizliğini engellemekte ve dile dair taleplerin görünmez olmasına ya da tali kılınmasına sebep olmuştur.[1200]

Geniş çevreler Kürt siyasal hareketini dil meselesini kendi siyasal güdümüne koymakla, kendi siyasal gündeminde boğmakla suçlamaktadır. Hareket, "geliştirdiği dil siyasetinin yeterince kapsayıcı olmamasıyla, dili araçsallaştırmasıyla ve dil meselesini makro siyasetin güdümünde bırakmasıyla" eleştirilmektedir.

> Anadilinde eğitim talebi çok geniş kesimleri bir araya getirebilecek bir talep. ÖSP'sinden tutun, KADEP, KDP gibi federatif çözümü savunan partilerden, Nûbihar gibi İslami çevrelere hatta AK Partili Kürtlere kadar çok geniş kesimleri bir araya getirebilirsiniz bu talep üzerinden. Partiler üstü bir dil aktivizmi sumak mümkün değil mi acaba? TZP-Kurdî bunu nasıl yapabilir, bütün alanını dil üzerine kurduğu zaman, muhtemelen Barzani'ye sempati duyan bir Kürdü de içine katabilirdi, sadece bu dili seven bir Kürdü de içine katabilirdi. Bir ateisti de katabilirdi. Ama çok böyle olmadığını biliyoruz, biraz siyasi hareketin etkisinde kalan, örneğin çok siyasi meselelerde tavır almaya davet edilen, ortak basın açıklamasına imza istenen, atılmaz diye söylemiyorum, şimdi bu bir tercih. Acaba Kürtçe konusunda partileri aşan bir pozisyon alarak, daha çok dile odaklanarak iş yapmak mümkün olamaz mıydı?[1201]

Pek çok aydın dil meselesinin kendini Kürt kimliği üzerinden tanımlayan tüm Kürtlerin meselesi olduğunu düşünüyor ve bu mücadelenin genel siyasi kutuplaşmaların ötesinde bir hatta verilmesi gerektiğini savunuyor.

> Dil meselesi ulusal bir meseledir ve dilin korunması, ilerletilmesi ona dair hak talep edilmesi gibi meselelerde siyaset üstü bir tutum alınması gerektiğini düşünüyorum. Politik olarak farklı yerlerde olabiliriz. Ama dile dair yürütülen mücadele herkesin omuzlaması gereken bir yüktür ve bu çalışmaya öncülük edenlerin farklı görüşten Kürtlere de alan açmaları gerekir. Bu alanı siyasetin gölgesinde bırakmadan ortaklaşabileceğimiz alan olarak inşa etmeliyiz.[1202]

Yukarıda dile getirilen kaygı aslında hareketin içinden de dile getirilen bir kaygıdır: "Daha geniş bir katılım bekleniyorsa ve daha ikna edici olunmak isteniyorsa dil mücadelesi farklı siyasi sloganlardan azade, makro siyasetin üzerinde bir hat üstünden

---

25 Eylül manşet: "Tecrîd Pevçûnan Zêde dike" (Tecrit kavgayı arttırıyor)
Gazetenin geniş bir arşivine şu linkten ulaşılabilir: https://e-rojname.com/belgedank/azadiya-welat/

[1200] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[1201] Cuma Çiçek, 05.05.2018 tarihli görüşme

[1202] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme

kurulmalıdır".[1203] Yine dil mücadelesinin uzun soluklu ve kesintisiz olması gerektiğine dair inanç da sık sık dile getirilmektedir. Özellikle farklı gündemlerce kesintiye uğratılmaması ve sessizleştirilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Kürtlerin çok geniş kesimince sahiplenilen Kürtçe eğitim talebinin hem pratik hem de sembolik hedefleri vardır. Kürtçe eğitim talebinin en büyük pratik amacı dil ölümünü önlemektir; dil aktarımını sağlamanın en temel yolu ailenin giremediği alana girebilmektir; yani okullara. Sembolik hedefi ise Kürtler arasında Kürtçenin statüsünü yükseltmek ve dilin kaybettiği değeri canlandırmaktır. Aynı zamanda Türkçeye sunulan dilsel ve kültürel otorite ve meşruiyetin aynısını talep etmek; kültürel kimliğin ve birliğin sembolize edilmesidir. Dil üzerinden yürütülen haklar mücadelesinin siyasal bir statü talebini meşrulaştıracağı düşüncesi ise bir başka sembolik ve pratik motivasyon konusudur.

Anadili mücadelesine 2012 yılında cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlüler de yaptıkları açlık grevleriyle destek vermişlerdir.

Cezaevlerinde Kürt diline dair yaşanan pratiklere daha önce değinilmişti. Cezaevleri, özellikle 12 Eylül döneminde, iktidarın dil üzerinden de tahakkümünü sürdürdüğü bir alan olmuştur. Cezaevlerinde yakınlarıyla Kürtçe konuşan tutuklu ve hükümlülere uygulanan cezalandırma pratikleri 2000'li yıllarda da sürmüştür. 2008 yılının Eylül ayında İnsan Hakları Derneğine başvuran bir tutuklu yakını, cezaevinde bulunan oğlu ile Kürtçe konuştuğu için oğlunun cezalandırıldığını ve haftada bir olan telefonla arama hakkının elinden alındığını bildirmiştir.[1204] Yakınları ile Kürtçe konuşan tutuklu ve hükümlüler hücre cezası gibi yaptırımlarla da karşı karşıya kaldılar. Yine bazı cezaevlerinde kendi aralarında Kürtçe konuşan mahkûmlar da hücre cezası aldıklarını bildirmişlerdir.[1205]

Bu uygulamaların sıklığı nedeniyle siyasi tutuklu ve hükümlüler avukatları aracılığıyla yaptıkları bir açıklama ile o tarihten itibaren "tüm görüşlerde yakınları ile Kürtçe konuşma, cezaevi idaresi ve mahkemelere yönelik yazışmalarında Kürtçe yazma, mahkemelerde savunmalarını Kürtçe yapma" kararı aldıklarını ifade etmişlerdir. [1206]

[1203] Sami Tan, "Meşa Dirêj a zimanê kurdî", **Azadiya Welat,** 24.09.2008
[1204] "Axaftina Kurdî dibe sedema pêkûtiyan", **Azadiya Welat,** 08.09.2008, sayfa:3
[1205] "Li girtîgehan berxwedana ji bo ziman", **Azadiya Welat,** 10.08.2008, sayfa:4
[1206] "Girtî dê li hemberî qedexeya kurdî xwe bi kurdî biparêzin", **Azadiya Welat Gazetesi,** 02.09.2008, sayfa:4

2012 yılının Eylül ayında PKK'li tutuklu ve hükümlüler bir açıklama yaparak, 1980 askeri darbesinin yıldönümü olan 12 Eylül'de Öcalan üzerindeki tecridin kalkması; Öcalan'ın Kürt meselesinin çözümünde aktif rol almasının önündeki engellerin kaldırılması ve Kürt dili üzerinde yürütülen asimilasyon politikalarına son verilmesi talebiyle süresiz ve dönüşümsüz bir açlık grevi başlatacaklarını duyurdular. 12 Eylül günü yüzlerce tutsağın katılımı ile açlık grevi başlatıldı.[1207] Cezaevlerinde başlayan açlık grevlerine katılım gün be gün arttı. Toplamda 700 tutuklu ve hükümlünün[1208] katıldığı açlık grevlerine daha sonra BDP'li milletvekilleri de katıldı. Grevler dışarıdan da desteklendi. Yürüyüşler, mitingler ve açlık grevleriyle dışarıdan da geniş katılımlı bir destek aldı.[1209] Talepler zamanla daha da somutlaştı: Abdullah Öcalan'ın sağlığına yönelik tedbirlerin alınması, üzerindeki tecridin kaldırılarak avukatları ve yakınlarıyla düzenli olarak görüştürülmesinin önündeki engellerin kaldırılması, Kürt sorunun çözümünde rol alabilmesi için koşullarının düzenlenmesi. Ayrıca Kürt dilinin kamusal alanda kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması; anadilde eğitim ve anadilinde savunma hakkının sağlanması.

Anadilinde savunma hakkı için hükümlü ve tutuklular bir süredir mahkemelerde Kürtçe savunma yapmaktaydı. Özellikle 2010 yılı itibariyle siyasi tutuklular, mahkemelerde tercüman aracılığıyla Kürtçe savunma yapmak istemişlerdir. Bu talep 2012 yılına kadar tüm mahkemelerce reddedilmiş, tutukluların Kürtçe yaptıkları savunmalar "bilinmeyen bir dilde konuştuğu" ya da "Kürtçe olduğu düşünülen bir dilde konuştuğu için anlaşılmadı" gerekçesiyle kayıtlara geçirilmemiştir. [1210] Siyasi tutuklular, uzun bir süre mahkemeleri Kürtçe savunma yaparak ya da yapmaya çalışarak meşgul ettiler. Bu eylem kamuoyunda ses getirdi ve meselenin kamuoyunda tartışılmasına yol açtı. [1211] Dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün "İnsanlar Türkçe bilmiyorsa kendi dilinde, başka dilde savunma yapabilir" şeklinde yaptığı açıklama meseleyi ana akım medyanın da gündemine aldı. "Mahkemelerde savunma

---

[1207] "Dîlên azadiyê di berxwedanê de tenê nehêlin!", **Azadiya Welat Gazetesi,** 14.09.2012, sayfa: 4

[1208] "Açlık Grevleri Sona Erdi", **Aljazerra.turk, 19.11.2012,** http://www.aljazeera.com.tr/haber/aclik-grevleri-sona-erdi (s.e: 24.02.2020)

[1209] "2012 Açlık grevleri ile ilgili haberler", **BİANET,** http://bianet.org/konu/2012-aclik-grevleri?page=2 (s.e: 24.02.2020)
"58 Cezaevinde 483 kişi açlık grevinde", **CNNTURK,** 19.10.2012
https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/10/19/58.cezaevinde.483.kisi.aclik.grevinde/681345.0/index.html(s.e: 24.02.2020)

[1210] "KCK davasında Kürtçe savunma ısrarı", **Cumhuriyet Gazetesi,** 05.11.2010

[1211] "Bilinmeyen dilden, Kürtçe olduğu düşünülen dile", **BİANET,** 13.01.2011
https://m.bianet.org/bianet/ifade-ozgurlugu/127160-bilinmeyen-dil-den-kurtce-oldugu-dusunulen-dil-e (s.e: 24.02.2020)

krizi" başlığı altında tartışılmaya başlandı.[1212] Daha sonra 2013 yılının Ocak ayında kabul edilen ceza yargılaması hukuku ve infaz hukuku alanında kimi yenilikler/değişiklikler içeren kanun tasarısındaki "sanık sözlü savunmasını, kendisini daha iyi ifade edebileceğini beyan ettiği başka bir dilde yapabilir" ibare ile Kürtçe savunma hakkı yasallaştı.[1213] Bu kanun tasarısının görüşülmesine 2012 yılının Kasım ayında başlanmıştı.[1214]

Anadilinde eğitim, anadilde sağlık ve savunma hakkına dair taleplerle başlayan açlık grevleri ise 18 Kasım2012'de 68. gününde sona erdi. Grevler uzun süredir avukatları ve yakınları ile görüştürülmeyen Abdullah Öcalan'ın kardeşi Mehmet Öcalan'la görüştürülmesi ile son buldu. Öcalan bu görüşte grevlerin derhal son bulmasını istedi. Bu çağrı üzerine tüm cezaevlerinde ve dışarıda sürdürülen grevler sona erdirildi.[1215]

Açlık grevleri sürerken, Kürt meselesinin çözümüne dair bir müzakere sürecinin başlama ihtimali tartışılmaya başlandı. Özellikle BDP'li siyasetçiler sık sık hükümete harekete geçmesi konusunda çağrıda bulundu. Dönemin BDP Genel Başkanı Selahattin Demirtaş yaptığı bir açıklamada şunları dile getirdi:

> "Bu insanların tutuklu olmalarının sebebi Kürt sorunudur, Kürt sorunundan kaynaklı çözümsüzlüktür. Çözümü, diyalog ve müzakereden geçer. Tutsakların içerde başlatmış oldukları açlık grevi dışarıda barış içinde yaşamanın çığlığıdır. (…) Bu açlık grevinin Türkiye'de müzakerenin ve barışın önünü açabilecek çok önemli bir girişim olduğunu hatırlatmak istiyoruz. [1216]

Açlık grevlerinin sonlandırılmasının ardından, sona erdirilmesi için yapılan görüşmelerin bir müzakere sürecine evrileceği düşüncesi pek çok kimse tarafından dillendirilmeye başladı. Grevin sonlandırılmasının hemen ardından, hükümetin Öcalan üzerinden yürüyecek bir müzakere dönemi başlatabileceğine dair fikirler öne sürüldü.[1217] Bu yoruma dayalı değerlendirmeler daha sonra, Başbakan'ın siyasî

[1212] "Kürtçe savunma olabilir", https://www.sondakika.com/haber/haber-kurtce-savunma-olabilir-2495133/ (s.e: 24.02.2020)
[1213] "Anadilde Savunma Hakkı Yasallaştı", **Hürriyet.com.tr.** 24.01.2013 https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ana-dilde-savunma-hakki-yasalasti-22437593 (s.e: 24.02.2020)
[1214] Dr. Engin SELÇUK, **"**Anadilde Savunma Hakkı Üzerine", **Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi,** 24.01.2013 https://tasam.org/tr-TR/Icerik/4956/anadilde_savunma_hakki_uzerine (s.e: 24.02.2020)
[1215] "68. gününde açlık grevleri sona erdi", **BBCTURKCE,** 18.11.2012 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/11/121118_hunger_strike_ends_update.shtml (s.e: 24.02.2020)
[1216] "58 Cezaevinde 483 kişi açlık grevinde", **CNNTURK,** 19.10.2012 https://www.cnnturk.com/2012/turkiye/10/19/58.cezaevinde.483.kisi.aclik.grevinde/681345.0/index.html(s.e: 24.02.2020)
[1217]Rengin Aslan, "Cezaevlerindeki açlık grevi sonrası ne değişti?", **BBCTurkce,** 05.12.2012 **https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/12/121205_turkey_hungerstrikes.shtml (s.e: 25.02.2020)**

danışmanlığını yürüten Yalçın Akdoğan'ın, 31 Aralık 2012'de verdiği bir röportajda, MİT Müsteşarı Hakan Fidan'ın İmralı'da Abdullah Öcalan ile görüştüğünü ve yeni bir sürecin başlattığını duyurmasıyla somutlaşmaya başladı. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi 2013 yılına bu süreçte başlayan müzakere süreci damgasını vurdu.

4.2.3 Müzakere Sürecine Dil Meselesi Üzerinden Bakmak

2013 yılı Newroz Bayramında başlayan müzakere süreci ile yeni bir döneme girildi. Açlık grevlerinin sonlandırılmasının ardından gelişen görüşmelerin sonucunda, Newroz bayramında Abdullah Öcalan'ın kamuoyu ile paylaşılan mektubu süreci kamuoyu nezdinde de başlattı.[1218] Öcalan bu mektupta "artık silahlar sussun, siyaset konuşsun" mesajı verdi. Hem hükümet hem de Kürt hareketi tarafından bunun yeni bir dönemin başlangıcı olduğu kabul edildi. Akabinde PKK Türkiye sınırları içinde bulunan silahlı güçlerini zamana yayarak geri çekmeye başladı, hükümet ise akademisyen, sanatçı, gazeteci ve siyasetçilerden oluşan bir akil insan heyeti seçerek, bu heyetten ülkenin tüm bölgelerini gezip halka bu süreci anlatmalarını ve onların görüşlerini dinlemelerini istedi.[1219] Heyet bu görevi kabul etti ve bölgelere dağılarak bu çalışmayı başlattı.

Müzakere sürecinde öne çıkan gelişmelerden biri de 30 Eylül 2013 tarihinde dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan "Demokrasi Paketi" idi. Bu pakette dile dair yapılacağı açıklanan düzenlemeler önceki bölümde detaylı olarak anlatılmıştır. Dil siyaseti açısından pakete yapılan en büyük itiraz, özel öğretim kurumlarına farklı dil ve lehçelerle eğitim verme imkânı sağlanacak olmasıydı.[1220]

Bu paketle birlikte: Anadilinde eğitim için 2923 Sayılı Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Kanunu ile 5580 sayılı Özel Eğitim Kurumları Kanunu'nda değişikliğe gidilecek; Kurulacak özel okular 5580 Sayılı Kanun kapsamında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanacak; Hangi dil ve lehçelerde eğitim verileceğine ise Bakanlar Kurulu karar verecekti.[1221] Kanun değişikliği yapılırken "Anayasa'nın 42. maddesine göre Türkçeden başka hiçbir dil eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez" ibaresine karşı da bir formül bulundu.

[1218] Cuma Çiçek, **Süreç,** İstanbul: İletişim yy, 2018, s.184
[1219] İrfan Aktan, "Çözüm Sürecinin Kronolojisi", **BİANET,** 26.11.2014 http://bianet.org/kurdi/siyaset/160243-cozum-surecinin-kronolojisi (s.e: 26.02.2020)
[1220] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor**? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss.62-63
[1221] **30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor?** Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013, ss.62-63

2003 yılında anadil öğretimi için özel kursların açılmasına imkân tanıyan 'farklı dil ve lehçeler' ifadesi bu değişikliğin de temeli oldu. Yani değişiklik yapılırken 'anadil' yerine 'Türk vatandaşların günlük hayatlarında kullandıkları farklı dil ve lehçelerde özel okullarda eğitim verilebilir' ifadesi eklendi ve böylece anayasadaki bu sorun aşıldı. Daha sonra sadece lise ibaresi kaldırılarak ilkokullarda da özel statü ile açıldığı takdir de Kürtçe verilebileceği onaylandı.

Farklı dil ve lehçelerde eğitim için ilk uygulama 2014-2015 eğitim öğretim yılında yapılabilecekti. Bunun için tıpkı İngilizce, Almanca, Fransızca gibi Türkiye vatandaşları tarafından kullanılan farklı dil ve lehçelerde de hazırlık sınıfları açılacak. Hazırlık sınıfını tamamlayan öğrenciler, daha sonraki sınıflarda yalnızca fen ve matematik derslerini sözü geçen dil ve lehçelerde alabilecek. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Sosyal Bilgiler, Din Kültürü ile ilgili dersler Türkçe verilecekti. Paket uygulamaya konulduğu sırada lise ile sınırlandırılmayıp, ilköğretimi da kapsar şekilde yürürlüğe girdi.

Anadilinde eğitimin özel okullara devredilmesi hükümetin anadilinde eğitim hakkını kolektif bir hak olarak devlet eliyle tesis etmek yerine bireysel haklar düzeyinde bırakmakta kararlı olduğunu göstermiştir. Ayrıca eğitimde fırsat eşitliğinin de devlet eliyle tesisini imkânsız kılmıştır. Anadilde eğitimin sadece özel okullarda serbest olması düzenlemenin eşitlik bağlamından kopuk olduğunu göstermektedir. Devletin ana dil eğitimini özel okullar ya da rekabetin ağır olduğu, finans boyutunun bulunduğu alanlarda değil; doğrudan doğruya kamu hizmeti olarak sunması gerekir. Sözü edilen eğitimden kasıt yükseköğretim öncesi zorunlu temel eğitimdir. Zorunlu temel eğitim, BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi başta olmak üzere, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası hak ve özgürlükler sözleşmelerinde devlet tarafından "parasız" temin edilmesi gereken bir hak olarak kabul edilmektedir. Özel okulları kimin açabileceğine dair yetkinin bakanlar kuruluna bırakılması ise değerlendirilmesi gereken bir başka ayrıntıdır. Bu ayrıntı sayesinde hükümetin ideolojik olarak kendisine yakın olan kişi ve kurumlara izin verirken, dışarıda kalanları ret etme fırsatı olacaktı. Zira Bakanlar Kurulunun bu okulları neye göre onaylayıp reddedeceğine dair bir kıstas da tanımlanmamıştı.

Demokratikleşme paketinin açıklanmasının ardından Kürt hareketi anadilde eğitimin "özel okullara indirgenmeyecek kadar önemli olduğunu" açıkladı ve bunun müzakere sürecinin ilerlemesi açısından kendileri için kırmızı hatlardan biri olduğunun altını

çizdi. 10 Ekim 2013 tarihinde KCK Yürütme Konseyi Eş Başkanlığı, Kürt sorununun demokratik çözüm süreci ve müzakere sürecinin devamı için atılması gereken adımlara ilişkin deklarasyonunu açıkladı. Deklarasyonda, 3 temel talep şöyle sıralandı:

> Kürtlerin varlığının, kimliğinin, Kürt kültürünün anayasal ve yasal güvenceye alınması, Kürt kimliğiyle düşünce ve örgütlenme özgürlüğünün tanınması.
> Kürtlerin bir toplum olarak kabul edilmesinin gereği özyönetiminin, yani demokratik özerkliğinin kabulü.
> Kültürel soykırımla yok edilmek istenen bir halk olması nedeniyle her düzeyde anadilde eğitiminin kabul edilmesi.

Sıralanan 3 temel talebin Kürt halkının vazgeçilmez talepleri olduğuna dikkat çekilen deklarasyonda, "Bu üç temel talep karşılanmadan inkâr ve asimilasyonun bittiğinden ve kültürel soykırımdan vazgeçildiğinden söz edilemez" denildi.[1222]

Bu deklarasyondan da anlaşılacağı gibi Kürt siyasi hareketi, demokratikleşme paketinden çözüme dair çıkan uygulama değişikliklerini sürecin sürdürebilirliği açısından yeterli bulmadı ve kendi talepleri ile cevap verdi.

Çalışmalarını Diyarbakır'da sürdüren siyasal araştırmalar merkezi SAMER'in yayımladığı rapora göre bu paket Kürt halkı tarafından önemli bir oranda eksik ve talepleri karşılamaktan uzak bulundu. Rapora göre demokratikleşme paketi kapsamında "özel okullarda anadilde eğitim" in yolunun açılmasına katılımcıların yüzde 76,5'i olumsuz, yüzde 17,5'i olumlu yaklaşırken, yüzde 91,4'ü "çocuklarını ana dilde eğitim için özel okula gönderme olanağına sahip olmadıklarını" söyledi.[1223] "Bir sonraki demokrasi paketinde sizce hangileri yer almalıdır" sorusuna katılımcıların yüzde 74'ü "Kürtlerin statüsünün tanınması", yüzde 74,8'i "devlet okullarında ana dilde eğitimin yer alması", yüzde 71'i "Kürtçenin resmi dillerden biri olarak kabul edilmesi", yüzde 68,9'u "demokratik özerklik", yüzde 71,3'ü "genel af", yüzde 76,7'si "yerel yönetimlerin güçlendirilmesi" yanıtlarını verdi.

Demokratikleşme paketine anadilinde eğitim meselesi üzerinden BDP'li siyasetçilerden de tepki geldi. BDP'li milletvekilleri paketin Kürt halkının beklentilerinin çok altında olduğunu ve müzakere sürecini ileriye taşımaktan aciz olduğunu dile getirdiler:

[1222] http://www.caldiranajans.com/kck-cozum-deklarasyonunu-acikladi.html (s.e: 30.12.2014)
[1223] http://t24.com.tr/haber/bolgede-cozum-sureci-silahlara-donus-erdogan-ve-gul-icin-ne-dusunuluyor/242384 (s.e: 30.12.2014)

> Anadilde eğitim konusunda pakette yer alan unsurun da çözüm süreci açısından beklentileri karşılamamıştır. Ana dilinizi özel okulda öğrenin demek, halkı tatmin etmez. Başbakan'ın kendisi ana dilini parasıyla özel okulda mı öğrenmiş?[1224]

Yine dönemin BDP eş genel başkanı Gülten Kışanak yaptığı açıklamada, "Paketin demokrasinin gelişmesi için değil, AK Partinin çıkarları için hazırlandığına" vurgu yaparak, paketin "halkın taleplerini karşılamadığını, anadilinde eğitim talebini göz ardı ettiğini ve asimilasyon politikalarının sürdürüldüğünü" ifade etti.[1225]

Barış ve Demokrasi Partisi Kasım 2013 tarihinde müzakere sürecine katkıda bulunmak, çözüm önerileri geliştirmek ve Hükümetçe Eylül ayında açıklanan demokratikleşme paketini değerlendirmek adına bir rapor hazırladı.[1226] Raporda anadilinde eğitim hakkının anayasal güvence altına alınması gerektiği dile getirilmiştir. "Anadilinde eğitim, kamu hizmetinin sağlanması ve kitle iletişim araçları da dahil özgürce iletişim/basım yayın olarak kullanılması dil haklarının en temel veçheleri. Anadilinde yaşam ancak tüm bu boyutlar birlikte yaşanırsa sağlanmış kabul ediliyor ve diller ancak bu boyutların tamamında kullanılırlarsa kendilerini geliştirerek var oluyorlar." Raporda "resmi dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi şartıyla herkes, anadilinde eğitim ve öğrenim görme hakkına sahip olmalıdır" denilmektedir. Raporda "bu hakkın, eğitim ve öğrenim sürecinin bütün aşamalarını kapsaması gerektiği de" yer almaktadır[1227]

Demokrasi paketinin Kürt siyasi ve kültürel aydınlarınca eleştirildiği temel mesele anadilinde eğitim hakkının kolektif bir hak olarak anayasal güvence altına alınmaması ve bu hakkın devlet eliyle kamusal bir hizmet olarak sunulması yerine özel sektöre bırakılması idi.[1228]

2014 yılının Eylül ayında hükümeti anadilinde eğitim konusunda adım atmaya çağırmak ve halkı dil mücadelesinde ısrarcı olmaya davet etmek adına yeniden okul boykotları çağrısı yapıldı. Okulların açıldığı 15 Eylül itibariyle okullar bir haftalığına boykot edildi. Öncesinde, TZP-Kurdî sözcüleri tarafından yapılan açıklamalarda

---

[1224] "BDP'den demokratikleşme paketi açıklaması", 30.09.2013, **Akşam Gazetesi**
[1225] AKP paket bo xwe amade kiriye", **Azadiya Welat,** 01.10.2013
[1226] "Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu Raporu" Barış ve Demokrasi Partisi, Kasım-2013-Ankara https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/bdp-kurt-sorunu_komisyonu_raporu.pdf (s.e: 29.02.2020)
[1227] "Toplumsal Barış Yollarının Araştırılması Ve Çözüm Sürecinin Değerlendirilmesi Komisyonu Raporu" Barış ve Demokrasi Partisi, Kasım-2013-Ankara https://serdargunes.files.wordpress.com/2015/08/bdp-kurt-sorunu_komisyonu_raporu.pdf (s.e: 29.02.2020)
[1228] "Ev ne paketa ku kurd qebûl bikin e", **Azadiya Welat,** 03.10.2013

devletin adım atmamasını protesto etmek ve anadili mücadelesini yükseltmek için okulların boykot edileceği açıklandı.[1229] Okul boykotları için yapılan destek çağrılarında hükümetin müzakere sürecinde "samimiyetsiz" olduğuna gönderme yapılırken, çözümün başlıca koşulu olan anadilinde eğitim hakkından vazgeçilmeyeceği belirtiliyordu.

> Yasaklar kâğıt üzerinde kaldırılmıştır, pratikte asimilasyon politikaları devam etmektedir. Bilinmelidir ki hükümetin Kürt meselesinin çözümüne, Kürt halkının kimliğini tanınması ve haklarının verilmesine dair niyeti, anadilinde eğitim meselesinde aldığı tavırda gizlidir. Eğitim hakkı sağlanmadan, hiçbir kimlik hakkı elde edilemez. Bu yüzden bu sene de gerçekleşecek okul boykotlarına halkımızın yoğun katılımı gerekmektedir. Bu boykotun gücü çözüm süreci için önemli bir katkı olacaktır. [1230]

Yapılan çağrılarda, boykotun hükümetin adım atması için yapılacağını dair vurgu yüksekti. Hükümetin attığı adımlar yetersiz bulunmakta, olası bir çözümün temel eğitimden üniversitelere eğitimin her aşamasında Kürtçe eğitim hakkının kolektif bir hak olarak anayasal güvence altına alınmadan mümkün olmayacağına vurgu yapılmaktaydı.[1231] 2014 yılında yapılan okul boykotları da daha öncekiler gibi özellikle ilk gün geniş katılımla geçekleşti.[1232] Yine çeşitli il ve ilçelerde yürüyüşler ve açık hava dersleri düzenlendi.[1233] Ayrıca bazı il ve ilçelerde halkın ilgisini çekmek üzere anadili çadırları kuruldu.[1234] Ancak 2014 yılında Kürt dili aktivizmi açısından esas eylem Diyarbakır'ın Bağlar, Şırnak'ın Cizre ve Hakkâri'nin Yüksekova ilçesinde bazı sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerin desteğiyle Kürtçe eğitim verecek 3 okulun açılması oldu.[1235] Bu okulların açılmasına TZP-Kurdî, Eğitimsen Sendikası ve Belediyelere bağlı çalışan Eğitim Destek Evleri öncülük etti.[1236]

Bu okulların açılacağı öncesinde okulların boykot haberini duyuran TZP-Kurdî sözcülerince "Kürt çocukları alternatifsiz değildir" şiarıyla duyuruldu. Konuyla ilgili konuşan KURDÎ-DER yetkilisi şunları ifade etti:

> Bu senenin boykotunun farklılığı, ailelerin alternatifsiz olmamasıdır. Aileler çocuklarını Türkçe eğitim veren okulların yerine Kürtçe eğitim verecek olan okullara götürebilirler. (…) Bize daha önce yapılan okul boykotlarında en büyük eleştiri "alternatifiniz var mı şeklinde"

1229 "Zarokên Kurd ne bê alternatif in", **Azadiya Welat,** 04.09.2014, sayfa:7
1230 Aziz Oğur, "Zimanê min ala denge min", **Azadiya Welat,** 05.09.2014, s: 2
1231 "Îlon û boykota dibistanan", **Azadiya Welat,** 04.09.2014, s:7
1232 "Zarokan dibistan boykot kirin û pol vala man", **Azadiya Welat,** 16.09.2014, s:1
1233 " Li Derikê perwerdeya bi kurdî", **Azadiya Welat,** 19.09.2014, s:7
1234 "Konê zimanê dayikê vedan", **Azadiya Welat,** 15.09.2014, s:7
1235 "Li ser xêrê be!", **Azadiya Welat,** 15.09.2014, s:1
1236 "Dibistanên Kurdî vedibin", **Azadiya Welat,** 15.09.2014, s:7

> geliyordu. Biz de şimdi "evet, var" diyoruz. Kürt halkı kendi okullarını inşa ederek, kendi dillerinde eğitim alabilecekler. (…) Bu okullar bir başlangıç olacaktır. Kürt halkının on yıllardır görmezlikten gelinen talebine cevap olacak, Kürtçe eğitim için bir temel oluşturacaktır. [1237]

Daha sonra 12 Eylül'de Eğitim-Sen sendikasınca Diyarbakır'da yapılan açıklama ile açılacak okullara destek çağrısı yapıldı. Basın açıklaması sırasında açılan pankartlarda "Asimilasyon bir insanlık suçudur", "Anadilde eğitim anayasal güvenceye alınsın" yazılı pankartlar açıldı.[1238] Çağrıda "her halkın varlığını anadiliyle savunma hakkı vardır ve dillerin yasaklanması beyaz soykırımdır. Dili özgür olmayan bir halk özgür değildir" denilirken halk açılacak okullara sahip çıkmaya ve boykotlara katılmaya davet edildi.

Cizre'de açılacak okulda ders verecek olan öğretmenlerden birinin, okulların açılmasından birkaç gün önce verdiği bilgiye göre "okullar ilgi görmüş ve o zamana kadar 90 öğrenci kayıt olmuştur."[1239] Okulların açıldığı gün Diyarbakır'da Ferzad Kemanger ismiyle açılacak olan okula dair haberde "okulun tabelasının yasadışı olması sebebiyle yetkililer hakkında yasal işlem yapılacağına dair tehditlere rağmen asıldığı" bildirilirken, okulda sınıflar, satranç odası, müzik odası rehberlik servisi ve mutfak olduğu belirtilmiştir. Okulun müfredatının ilkokulda öğrencinin alabileceği tüm dersleri kapsadığı ancak dogmatiklikten uzak ulusalcı ve cinsiyetçi anlayışı dışlayan, özgürlükçü, ekolojik duyarlılığa sahip, demokratik ilkeleri benimseyen bir müfredat uygulanacağı eklenmiştir.[1240] Eğitim başta Kürtçe olacak ve ilerleyen dönemlerde Türkçe ve İngilizce dilleri öğretilecekti. Sınıf öğretmenlerinin yanı sıra resim, müzik ve spor öğretmenleri de olacak öğretmenler gönüllülük esasıyla çalışacaklardı. Yine aynı gün Eğitim-Sen ve KURDÎ-DER yetkililerince yapılan açıklamada kendilerine Bağlar kaymakamlığınca okulların yasadışı olduğu gerekçesi ile uyarı tebliğ edildiği ancak bunun okulların açılmasına engel olmayacağı belirtilmiş. Açıklamada kaymakamlıkça yapılan tehdidi umursamayacaklarını ifade eden yetkililer "Kürt halkının artık pratik adımlarla anadilinde eğitim talebini inşa etmek istediğini" eklediler. Hukuk danışmanlarının tebligat ve resmi işlemlerle ilgileneceğini de eklediler.[1241] Okullar resmi bir izin alınmadan de facto açılacaktı. Öyle de oldu. 15

[1237] "Zarokên Kurd ne bê alternatif in", **Azadiya Welat,** 04.09.2014, sayfa:7
[1238] "Eğitim-Sen tevli boykotê bû", **Azadiya Welat,** 12.09.2014, s:1
[1239] "Li Cizirê zengil dê bi kurdî lêxe", **Azadiya Welat,** 12.09.2013, s:7
[1240] "Dibistanên Kurdî vedibin", **Azadiya Welat,** 15.09.2014, s:7
[1241] "Li gel gefan dest bi perwerdehiyê dikin", **Azadiya Welat,** 15.09.2014, s:7

Eylül günü açılan okullar resmi izin alınmadan açıldı. 16 Eylül günü *Azadiya Welat* gazetesi haberi "Ziller Kürtçe çaldı" manşetiyle verdi. Sonraki sayfalarda haber "Asimilasyona Karşı Kürtçe Okullar Açıldı" başlığıyla sürdürülmüştü. Habere göre "kalabalık bir kitle sabah saatlerinde il milli eğitim müdürlüğüne doğru yürümüş, burada TZP-Kurdî ve Eğitim-Sen sözcüleri Kürt halkının asimilasyona karşı mücadele edeceğini, bu yüzden okulların bir hafta boyunca boykot edileceğini ifade etmişlerdi. Kitle daha sonra Bağlar ilçesinde açılan Ferzad Kemanger İlköğretim Okulu'na doğru yürümüş ve okulun açılışına katılmıştı.[1242] 15 Eylül'de açılan Kürtçe eğitim verecek okullar 16 Eylül'de valilikçe kapısı mühürlenmek suretiyle kapatıldı.[1243] Diyarbakır Valisi Cahit Kıraç, Kürtçe sözü geçen okulla ilgili kendilerine resmi bir başvuru yapılmadığını ifade ederek, başvuru yapılmadan açılan okula dair "Hukuka aykırı bir davranış varsa onun gereği yapılır" ifadesini kullandı.[1244]

Ertesi günü Ferzad Kemanger ilköğretim okulunun önünde basın açıklaması yapan siyasetçiler, mührü koparıp, çocukların okula girmesini sağladılar. Aynı şekilde Yüksekova'da da mühür koparılıp, okulda eğitime devam edildi. Cizre'de de öğrencilere okulun bahçesinde ders verildi.[1245] Yapılan açıklamalarda halk okullarına sahip çıkmaya davet edildi. Hükümetin anadilinde eğitim ve Kürt meselesinin çözümü konusunda samimiyetsiz olduğu dile getirildi.[1246] Okulların kapatılmasına dair Hükümetten açıklama ise dönemin İçişleri Bakanı Efkan Ala'dan geldi. Kürtçe okul açmanın Türkçe özel okul açmakla aynı şartları taşıdığını dile getiren Efkan Ala, resmi başvuru yapılıp, şartlar yerine getirildiği takdirde okul açmanın önünde herhangi bir engel olmadığını dile getirdi. Bakan resmi başvuru yapmadan okul açılmasını provokasyon olarak niteledi.[1247] Adalet Bakanı Bekir Bozdağ da benzer bir açıklama yaparak, resmi bir başvuru yapılmadığını, resmi başvuru yapmadan onay almadan okul açma girişimini "algı operasyonu" olarak değerlendirdi. Bozdağ şunları ekledi:

> Çözüm sürecine karşı olan çevrelerin katkısıyla halkı, bu sürecin ve hükümetin aleyhine dönüştürmek için bir çaba olduğunu düşünüyorum. Doğru olan bu adımların işlenmez

---

1242 "Li dijî pişavtinê dibistanên kurdî vebûn", **Azadiya Welat,** 16.09.2014, s:7
1243 "Bir Kürtçe okul daha mühürlendi", **Haberlercom,** 16.09.2014 https://www.haberler.com/bir-kurtce-okul-daha-muhurlendi-6488483-haberi/ 16.09.2014
1244 "Diyarbarkır'da Kürtçe eğitim verecek 'okul' açıldı, vali 'Gereği yapılır' dedi, savcılık da yaptı.", **Diken,** 15.09.2014, http://www.diken.com.tr/diyarbakir-ve-sirnakta-kurtce-egitim-verecek-okul-acildi-savcilik-sorusturma-baslatti/ (s.e: 02.03.2020)
1245 "Mora we serê we bixwe", **Azadiya Welat,** 17.09.2014, s:1
1246 "Li hemberî êrîşan dibistanên xwe biparêzin", **Azadiya Welat,** 17.09.2014, s:7
1247 "Kürtçe okul açılabilir", **dunyacom,** 17.09.2014, https://www.dunya.com/gundem/039kurtce-okul-acilabilir039-haberi-257629 (s.e: 02.03.2020)

olduğunu göstermek değil, bu adımların yasal çerçevede işlendiğini göstermek için samimi adımlar atmak lazım. Okullar kapatıldı diyenlerin, bu meseleye samimi sahip çıktıklarını düşünmüyorum. Samimi sahip çıkıyorsa, Milli Eğitim Müdürlüğümüz burada, gelip müracaat ederler. Okulların açılmasına ilişkin şartlar, prosedürler bellidir.[1248]

Koparılan mühür aynı gün yeniden takıldı ve ertesi gün Kürt siyasetçilerce yeniden koparıldı. Durum bir süre okulların mühürlenmesi ve mührün koparılıp eğitime devam edilmesi şeklinde sürdü. Mührün ikinci kez sökülmesinin ardından, okulun önünde toplanan kalabalığa müdahale edildi ve gözaltılar yaşandı.[1249] 22 Eylül günü yani okulların açılmasından bir hafta sonra Kürtçe eğitim verecek okulların resmi statü kazanabilmesi için ilk defa Milli eğitim Müdürlüğüne başvuru yapıldı. HDP Kars Milletvekili Mülkiye Birtane, Eğitim-Sen Şube Başkanı Yıldırım Aslan ve KURDÎ-DER Başkanı Sabahattin Gültekin hazırladıkları dilekçeyi Diyarbakır Vali Yardımcısı Mehmet Demir'e verdi. [1250] Başvurunun ardından heyet tarafından görüşmenin olumlu geçtiğine dair demeç verildi. Başvurunun ardından görevlendirilen iki müfettişin teftişinin ardından okullar yeniden açıldı. O öğretim yılı için okula geçici bir statü ile izin verilmiştir. [1251]

Bu resmi başvurulardan sonra Kürtçe eğitim veren okullar 2016 yılının Ekim ayına kadar varlıklarını sürdürdüler. Bu arada ilk başta açılan üç okula ek olarak 2015 yılında Nusaybin'de de Kürtçe eğitim vermek üzere bir okul açıldı.[1252] 2016 yılında çıkarılan Kanun Hükmünde Kararlarla bu okullar kapatıldı.[1253]

2015 yılında bu okullardan Ferzad Kemanger İlköğretim okulunda eğitim veren bir öğretmenle yapılan röportajda, öğretmen bu okulların öğrencilere katkılarını anlatmıştır:

Bu okullarda öğrenciler kendi anadillerinde eğitim aldıkları için öğrenme konusunda hızlı ilerledi. Kürtçe eğitim verilebileceği görülmüş oldu. Kürtçenin normalizasyonu açısından önemli bir adımdır. Batıda yaşayanlar için Kürtçe bir fobi olmaktan çıkacaktır.

[1248] "Bakandan 'Kürtçe okul açıklaması", **Akşam Gazetesi,** 16.09.2014
[1249] "Diyarbakır'da 'Kürtçe okul' gerginliği", **İhlas Haber Ajansı,** 17.09.2014
[1250] "Kürtçe okul için ilk resmi başvuru" **Memurlar.net,** 22.09.2014, https://www.memurlar.net/haber/484213/kurtce-okul-icin-ilk-resmi-basvuru.html (s.e: 02.03.2020)
[1251]" Kürtçe okullar yeniden açıldı", **haber7com,** 07.11.2014 http://www.haber7.com/egitim/haber/1218627-kurtce-okul-yeniden-acildi (s.e: 02.03.2020)
[1252] "Nusaybin'de Kürtçe okul açıldı"**, Milliyet Haber,** 24.10.2015 https://www.milliyet.com.tr/gundem/nusaybinde-kurtce-okul-acildi-2137234 (s.e:02.03.2020)
[1253] "İlk Kürtçe okul kapatıldı: Hani Kürtçe sizin de dilinizdi?", **Evrensel.net,** 13.10.2016 https://www.evrensel.net/haber/292770/ilk-kurtce-okul-kapatildi-hani-kurtce-sizin-de-dilinizdi (s.e: 02.03.2020)

Öğretmen, Devlet okullarında görülen sorunların burada yaşanmamasının, bu okulların verimini artırdığını iddia etmiştir. Okulda sınıf mevcudunun 20 ile sınırlı tutulmasının verimi artırdığı, okulda meclis sisteminin olmasının hiyerarşik ilişkileri dışladığını da ifade etmiştir.[1254]

4.2.3.1 Bir Müzakere Aracı Olarak Anadilinde Eğitim Meselesi

Şu ana kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere anadilinde eğitim meselesi Kürt siyasal hareketi için 2000'li yıllarda farklı bir anlam taşımaya başladı. Özellikle 2005'ten sonraki süreçte hareketin haklar söyleminin merkezine yerleşti ve bu dönem itibariyle Hükümet ile yürütülen müzakerelerin başlıca talebi haline geldi.

Kürt hareketince farklı dönemlerde farklı eylem ve söylemlerle gündeme getirilen anadilinde eğitim meselesi hükümetlerce hiçbir zaman kabul görmemiştir. Daha önce anlatıldığı gibi 2000'li yıllarda kurulan hükümetlerin dil meselesinde kendilerinden önceki döneme göre daha reformist davranmış olsa bile bu reformlar anadilinde eğitim hakkını kamusal hizmet olarak sağlamayı hedeflememiştir. Hükümetler şu ana kadar belirtilen reformları icra ettikçe, Kürt siyasi hareketi asıl olması gerekenin anadilinde eğitim olması gerektiğini dile getirerek, bununla yetinilmeyeceğine vurgu yapmıştır. Hükümet yetkilileri ise anadilinde eğitimin mümkün olmadığını belirterek, bu talepten vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlamda anadilinde eğitim meselesi iki tarafça bir müzakere aracına dönüştürüldüğü gibi, bir gerilim alanı da oluşturmuştur. Hükümet yetkilileri sık sık anadilinde eğitime dair yükselen taleplere bu konuda taviz vermeyeceklerini dile getiren ifadelerle cevap vermiştir:

Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, 2010 yılında anadilinde eğitim talebi ile gerçekleşen okul boykotlarına dair verdiği demeçte, "Anadilde bir defa nerede isterseniz orada kursunuzu açabilirsiniz. Ama bizden resmi olarak ana dilde eğitim beklemeyin. Anadilde eğitim isteyenlere sesleniyorum. Türkiye'nin resmi dili Türkçedir. Üniversitelerde bununla ilgili bölümler açıldı" dedi.[1255]

Yine 2012 yılında Kürt siyasi hareketince yapılan anadilinde eğitim çağrılarına ve halkın buna dair yaptığı eylemlere cevaben, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, "bölücü

[1254] Serbay Mansuroğlu, "Kürtçe okulda verilen eğitimin 10 faydası", **birgün.net,** 28.06.2015 https://www.birgun.net/haber/kurtce-okulda-verilen-egitimin-10-faydasi-83675 (s.e:24.04.2020)
[1255] "Erdoğan: Anadilde eğitim beklemeyin!", **Evrensel Gazetesi,** 23.09.2010

terör örgütünün kendine göre bazı istismar başlıkları olduğunu" belirterek, ''O başlıklara gelmeyeceklerini ifade etmiştir. Erdoğan şöyle devam etmiştir:

> Anadilde eğitim, öğretim. Yok, böyle bir şey. Bizim ülkemizin resmi dili Türkçedir. ''Bu bir haktır' iddiasında bulunanlara sesleniyorum; bu bir hak değildir, öğrenmesi haktır, onları öğretmek, onun zeminini hazırlamak da bizim görevimizdir. Bunu da yaptık. Buyurun; okullarda Kürtçeyi seçmeli ders olarak getirdik. Üniversitelerde aynı şekilde bölümler açtık, buyursunlar öğrensinler. Konuşmak cezaevlerinde yasaktı. Onun önünü bile, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi ile genelgeyi yayımladım ve o süreci de başlattık. Bunları biz yaptık. Bu adımları attık. Yani belediyenin içinde sadece müdürün kapısına, Kürtçe müdür demenin bir anlamı yok. Onu halk görmüyor, bilmiyor.[1256]

2000'li yıllarda kurulan hükümetlerce Türkiye'nin resmi dilinin Türkçe olduğu, bunun değişmeyeceği ve Türkçe dışında başka bir dilde eğitim verilmeyeceği yukarıda olduğu gibi sık sık dile getirilmiştir. Bu tavrın gerekçelendirilmesindeki temel motivasyon üniter yapının böyle bir girişimden zarar göreceğine dairdir. Zira anadilinde eğitim olmayacağına dair verilen demeçlerin tümünde, Türkiye'nin üniter yapısına ve birliğine vurgu vardır. Ayrıca anadilinde eğitimin bölünmeye yol açabileceğine dair uyarı da vardır. 2008 yılında Kürt meselesinin çözümüne dair tartışmaların yoğunlaştığı dönemde dönemin TBMM Başkanı Köksal Toptan'a anadilinde eğitim meselesinde yapılan tartışmalara dair fikri sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir:

> Eğitim dili Türkçe'nin dışına kaydırılırsa, yazma ve konuşma dilini kaybederiz. Türkiye'yi paramparça yaparız. Kürt, Çerkez, Gürcü vatandaşları toplumdan dışlamış oluruz". Anayasa ile bu tür düzenlemelerin yapılmasını tehlikeli ve yanlış buluyorum. Esas bizi ayrılığa götürecek olan husus o olur. Türkiye üniter bir devlettir. (…) Böylesine herkesi kucaklayan bir anlayıştan, ayrılık anlamına gelebilecek, farklılıkları eğitim boyutuna, başka boyutlara taşıyacak bir düzenlemeye Türkiye giderse, bana göre Türkiye için en büyük tehlike olur.[1257]

"Genel olarak Türkiye'nin özgürlük alanını genişletmeye, demokratikleşmesini daha ileriye götürmeye ihtiyaç bulunduğunu" dile getiren Köksal Toptan, bu bağlam da hükümetin bir dizi reformlar yaptığını belirterek, "terör örgütünün istismar ettiği birçok konunun, bu şekilde onların elinden alındığını ve istismar alanı dışına itildiğini ifade ederek, anadil, müzik yapma ve kurs açmanın Türkiye'de suç kapsamından çıkartıldığını" ifade etti.

[1256] "Erdoğan: Anadilde eğitim diye bir şey yok", **YeniŞafak Gazetesi,** 09.10.2012
[1257] "Kürtçe Eğitim Böler", **Hürriyet,** 07.01.2008

Anadilinde eğitim tartışmalarına dönem dönem dahil olan dönemin başbakan yardımcısı Bülent Arınç, 2013 yılında demokratikleşme paketinin hazırlandığı sıralarda yaptığı açıklamada şunları dile getirdi:

> Diyelim ki anayasa değişti ve anadilde eğitim mümkün hale geldi. Anadil sadece Kürtçe mi? Başka ana diller de var. Kürtçeyi esas alalım, bugün bu dilde eğitim yapabilecek düzeyde yetişmiş insanımız var mı? Fiziği, matematiği, coğrafyayı, siyasi ilişkileri, bir dilde okutabilecek, diploma verebilecek noktada mıyız? Bize örnek olarak sadece Kuzey Irak'taki bazı okulları gösteriyorlar. Peki çocuklarınızı oraya gönderin bakalım, orada eğitim alsınlar. 'Hayır, göndermem' diyorlar. Sen, benim seçmeli dersime karşı çıkıyorsun. Senin amacın üzüm yemek değil ki bağcıyı dövmek."[1258]

Hükümet sözcülerinin anadilinde eğitime dair verdiği demeçlerin tümünde bunun mümkün olmadığına dair vurgu, üniter yapının korunmasına dair uyarı ve bu konunun Kürt siyasi aktörlerince istismar edildiğine dair göndermeler yer alırken, Kürt siyasi hareketinin aktörlerince dile getirilen açıklamalarda ise hükümet, çeşitli reformlarla halkı etkilemeye ve seçimlerde ranta dönüştürmeye çalışmakla, meselenin esasını çözmeden, meselenin etrafında dönmekle ve samimiyetsizlikle itham edilmekteydi.

Dönemin BDP eş genel başkanı Selahattin Demirtaş yerel dil ve lehçelerin ilköğretim kurumlarının ikinci kademesinde seçmeli ders olarak öğretilmesinin yasallaştırılmasından sonra yaptığı açıklamada "Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulmasına yönelik açıklamaları anımsatarak, "Ana dilini git okulda 10 yaşından sonra öğren demek faşizmdir" dedi. Ana dilin vazgeçilmez bir talep olduğunu belirten Demirtaş, "Türkçe ortak değerdir. Resmi dildir. Herkes resmi dili öğrensin ama biz ana dilde eğitim istiyoruz" şeklinde konuştu. Demirtaş, şunları söyledi:

> 20 milyonluk bir nüfus Türkiye'de statüsüz yaşayacak, böyle bir şey olamaz. Kürtlerin bir coğrafyası, anavatanı vardır adı Kürdistan'dır. 20 milyonu Türkiye'de Ortadoğu'da 40 milyon nüfuslu Kürt halkı vardır. Anadili Kürtçedir. Devlet, Kürtler ve Kürdistan ile hukukunu yeniden belirlemelidir. Bu tartışmadan kaçıp bunu kenarından kıyısından dolaşıp, seçimlik derslerle, elmalı şeker dağıtarak halkı kandıracağım diye düşünenler aldanırlar. Geçti o dönemler. Artık bu işi eşit hukuk çerçevesinde çözebilmenin toplumsal zemini de desteği de vardır. İş, sadece medeni bir diyaloğa ve müzakereye kalmıştır. Burada da ısrarcıyız. Bütün sorunların çözümünün en güçlü anahtarı diyalog ve müzakeredir. Bunun kapılarını açın, çözülmeyecek hiç bir sorun yoktur.[1259]

[1258] "Pakette eski isimlerin iadesi de yer alıyor", **Hürriyet,** 15.09.2013
[1259] "BDP lideri Demirtaş: Türkçe ortak değerdir", **Radikal Gazetesi,** 13.03.2012

Demokratikleşme paketinde açıklanan özel okullarda yerel dil ve lehçelerde eğitim verilebilmesine dair maddeye dair dönemin Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Gültan Kışanak şunları dile getirdi:

> Vatandaşın özel okul statüsünde çocuklarını paralı bir okula göndererek kendi anadilinde eğitim aldırması doğru değildir. Diğer okullar gibi Kürtçe eğitim veren okulların da kamusal hizmet olarak ücretsiz sunulması gerekir. Anadili Türkçe olanlara ücretsiz kamu hizmeti sunmak, anadili Türkçe olmayanlara ise 'sen hizmet istiyorsan parayla satın alabilirsin' demek ayrımcılıktır. Bu sınıfsal bir ayrıma da neden olacaktır. Parası olan ancak bu hizmetten yararlanacak. Bu hem etnik hem sınıfsal ayrımcılıktır.[1260]

BDP, DTP ve HDP'li milletvekilleri anadilinde eğitim hakkını TBMM gündemine de sık sık taşımışlardır. Örneğin Yine 2012 Şubat tarihli anadilinde eğitim hakkı üzerindeki yasakların araştırılmasına dair bir önergenin BDP'li milletvekillerince genel kurul gündemine alınması talebi yaşanan tartışmaların sonunda reddedilmiştir.[1261] Partisinin grup önerisi üzerine söz alan BDP Hakkâri Milletvekili Adil Kurt, "Türkiye'deki anadil çeşitliliğinin öncelikle Meclis tarafından korunması gerektiğini, çünkü kaybolan her anadilin, bir coğrafyanın, medeniyetin kaybolacağı anlamına geldiğini" ifade etti. Anadilde eğitimin bu açıdan önemli olduğunu savunan Kurt, ''Kardeş kanının akmamasını arzuluyorsanız, birlikte yaşamı arzuluyorsanız, bu temel hakka saygı göstermek zorundasınız'' dedi. Daha sonra AK Parti adına söz alan Muğla Milletvekili Yüksel Özden, "ülkedeki herkesin anadilini öğrenmesi ve konuşmasının önündeki engelleri AK Parti iktidarının kaldırdığını" söyleyerek, "anadilde eğitim önerisini desteklemediklerini, bunun ayrışmaya neden olacağını" dile getirdi. BDP'nin grup önerisi konuya dair pek çok öneri gibi kabul edilmemiştir.[1262]

Yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi BDP'li milletvekilleri tarafından anadilinde eğitim hakkı düzenlemesine dair meclise sunulan önergeler[1263], AK Partili milletvekilleri tarafından AK Partinin "Kürt diline dair geliştirdiği özgürleştirici

---

[1260] https://www.sondakika.com/haber/haber-kisanak-kurtce-egitim-verecegi-onu-surulen-okul-6494314/ (s.e: 07.03.2020)

[1261] konu:ana dilde eğitim yasağının araştırılması amacıyla 8/2/2012 tarihinde türkiye büyük millet meclisi başkanlığına verilmiş olan meclis araştırması önergesinin, genel kurulun 21 şubat 2013 perşembe günkü birleşiminde sunuşlarda okunmasına ve ön görüşmelerinin aynı tarihli birleşiminde yapılmasına ilişkin önerisi, **yasama yılı:3, birleşim:69, tarih:21/02/2013**
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=21289 (s.e: 08.03.2020)

[1262] **Başkanvekili Sadık Yakut'un başkanlığında toplanan TBMM Genel Kurulu toplantı notları.**
21 Şubat 2013 Perşembe, tps://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/haber_portal.aciklama?p1=124362 (s.e: 08.03.2020)

[1263] **BDP Grup Başkan Vekili İdris Baluken tarafından Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı'nın cevaplaması talebiyle TBMM'ne sunulan dilekçe,** https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-25635s.pdf (s.e: 08.03.2020)

politikalara" dikkat çekilerek ve "anadili eğitimini desteklemekle birlikte anadilinde eğitimin kabul edilemez olduğuna" dair fikir beyanı ile cevaplanmaktadır.

Başta anadilinde eğitim hakkı olmak üzere Kürt dili ile ilgili tüm meseleler iki taraf arasında bir gerilim ve müzakere alanı olarak kurulagelmiştir. Hükümetin 2013 yılında açıkladığı demokratikleşme paketinde yer alan ve Kürtçenin özel okullarda eğitim dili olarak kullanılabilmesinin önünü açan yasal düzenleme üzerine tarafların karşılıklı beyanları bu durumu özetlemektedir. 2000'li yılların başından itibaren farklı hükümetlerce dil politikaları alanında gerçekleştirilen tüm reformlarda ve Kürt siyasal hareketince dil hakları adına geliştirdiği tüm eylemlerde bu gerilim kendisini hissettirmiştir. Kürt siyasi aktörleri hükümetleri "meseleyi kökten çözecek girişimlerde bulunmamak, samimiyetsizlik ve icraatları seçimlerde avantaj yaratmak için gerçekleştirmekle", hükümet sözcüleri ise "Kürt siyasetçilerini yapılan reformların kıymetini bilmemekle, meseleyi çözmekten çok halkı kendilerine karşı kışkırtmak ve Türk milletinin bütünlüğüne kast etmekle" itham etmiştir. Aynı zamanda yapılan reformlar Kürt aktörlerce verilen mücadelenin sonucunda elde dilen kazanımlar olarak dillendirilirken hükümet sözcüleri tarafından kendi başarılı icraatları olarak kodlanmaktadır.

> Hakları teslim ettik, reddi, inkârı, asimilasyonu kaldırdık. Eğer bugün Van'da Kürtçe propaganda yapabiliyorlarsa bunun önünü açan biz olduk. Şimdi BDP'liler, 'Bunu zorladık da oldu' diyor. Sen kimsin ya, neyi zorluyorsun, senin gücün ne, 30 tane milletvekiliyle ne yaparsın? Biz 326 milletvekiliyle bunun önünü açtık. Eğer bugün televizyonlar 24 saat Kürtçe yayın yapıyorsa, TRT Şeş varsa, bunu getiren biziz. Şu BDP'nin Van'da yaptığı ne var, bana bunu söyleyebilir misiniz?[1264]

Kürt Siyasi aktörleri sık sık hükümetlerce dil meselesinde yapılan yasal düzenlemeleri boykot etme çağrısı yapmıştır. Bu boykotlar Kürt entelektüel, sivil ve siyasi aktörlerince iki farklı şekilde değerlendirilmiştir. Boykotların bir mücadele biçimi olarak inşa edildiğine dair kanının yanında boykot ederek mücadele yoluyla elde dilen kazanımların yerinde kullanılmadığını düşünenler de var.

[1264] Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 2014 yılında Van'da halka hitaben yaptığı konuşmadan "Erdoğan'dan BDP'ye: Sen kimsin?", **NTV,** 27.03.2014 https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-bdpye-sen-kimsin,6dOt3lqqlEyFiZn1hj1ItQ (s.e: 08.03.2020)

4.2.3.2 Boykotlar

Kürt siyasal aktörlerinin, hükümetlerce geliştirilen reformların açtığı alanları boykot veya ret etme pratiklerini özel kursların kapatılmasıyla başlatmak mümkün. Daha önce de bahsedildiği gibi 2003 yılında yapılan yasal düzenleme ile Kürtçe eğitimi özel kurslarda serbest hale geldi ve bunun üzerine pek çok ilde onlarca kurs açıldı. Ancak 2004 yılında alınan bir kararla bu kurslar kapatıldı. Kursları kapatırken yapılan açıklamalarda iki şey vurgulandı: "Kürtler anadilinde eğitim istiyorlar, anadili eğitimi değil" ve "Kürtlerin anadilini para vererek öğrenmeleri adaletin tahsisine hizmet etmez". Kursların kapatılması hükümet yetkilileri ve bazı çevrelerce Kürtçeye talep olmamasının göstergesi olarak sunulsa da bu yorumlar kitleselleşmiş bir dil hareketinin doğuşunu açıklamada aciz kalmış görünmektedir. Zira önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi kursların kapatılmasıyla inşa edilen dil ve eğitim hareketi TZP-Kurdî'nin çağrısıyla binler anadilinde eğitim talebiyle sokaklara çıktılar, okul boykotlarına katıldılar, yine Kürtçe öğrenmek için TZP-Kurdî'ye bağlı olarak açılan Kürtçe dil atölyelerine başvuranların sayısı binlerle ifade edildi.[1265]

> Genel olarak yapılan reformları boykot etmeyi yanlış bulsam da kursların kapatılmasının, tabandan yükselen bir dil ve eğitim hareketi yaratmasını anlamlı buluyorum. Bunun hakkını vermek gerekir. [1266]

Özel kursların kapatılması daha sonra uygulanan boykot çağrılarından farklı bir yere konuldu "çünkü bu kursların kapatılması bir dil hareketi inşasına yol açmıştı". Bu anlamda bu boykot, boykot edilenin alternatifini yaratması nedeniyle Kürt dili aktivizmi açısından önemsenmektedir. Ancak diğer alanların boykot edilmesi konusu geniş bir çevrece eleştirilmiştir.

TRT Kurdî kanalının yayın hayatına başlaması Kürt siyasi aktörlerince "hükümetin Kürtlerin gözünü boyamaya çalışması olarak" yorumlandı. DTP'li siyasetçiler TRT Kurdî'nin açılışına katılmayarak bu kanalı boykot edeceklerinin sinyalini ilk günden itibaren verdiler. DTP Grup Başkan Vekili Selahattin Demirtaş açılışa katılmayacaklarını aşağıdaki açıklama ile duyurdu:

> "TRT'nin Kürtçe kanalı bir AKP projesidir, devlet projesi değildir. Bu konu AKP'nin seçim yatırımına dönüştürülmeye çalışılıyor, AKP'nin bir lütfu gibi sunulmaya çalışılıyor. Örneğin şunu söyleyen bir kişiye rastlamadık; Bu kanalın açılmasında, Kürtlerin ve DTP'nin

[1265] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme, Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1266] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

> mücadelesi önemli bir faktördür. Bizi yok sayan, Kürtlerin taleplerini yıllardır dile getirme mücadelemizi yok sayan bir siyasi proje var ortada. Dolayısıyla TRT'nin Kürtçe kanalı politik bir kanaldır. Bu kanalın misyonuna DTP'nin angaje edilmesini kabul etmiyoruz. Bu Kürtçe yayına karşı olmamızdan değil. Elbette bir kazanımdır, partimizin kazanımıdır. Bu kanal bizim eserimiz. Hiç kimsenin bunu siyasi yatırım olarak sunmasını doğru bulmuyoruz.[1267]

Bu anlamda hükümet yetkilileri ve Kürt siyasetçiler arasındaki atışmanın zemininde şu iki söylem geniş yer tutmaktaydı. HDP'liler yapılan reformların kendi mücadelelerin sonucu olduğunu ancak kendileri yokmuş gibi davranıldığını ileri sürerken, [1268] hükümet yetkilileri ise bunların kendi icraatları olduğunu, başkasının bundan pay çıkaramayacağını[1269] belirtmiştir. İki tarafın karşılıklı bu tavrını Kürt hak savunucusu, müzakere döneminde akil insanlar heyetinde görev alan ve 2016 yılında AK Parti'li Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun danışmalığını yapan Yılmaz Ensaroğlu şu şekilde dile getiriyor:

> Siz daha ziyade dil konusunu araştırıyorsunuz, ama AK Parti, bu sürecin tamamında, süreci iki taraflı bir süreç olarak görmemeye özen gösterdi. Mesela yabancılarla yaptığımız görüşmelerde, "*peace process*" diyenlere, "bir dakika, öyle *proses* filan yok, ben varım, devlet, hükümet, iktidardayım, bir de sen varsın, sen de örgütsün, partisin, ara ara oturup konuşalım" diye bir şey yok. O yüzden bir taraf ısrarla "barış süreci" derken, barışta birden fazla taraf olması gerektiğinden, diğeri "çözüm süreci" dedi. Ben çözeceğim, demek. Bu Türkiye'nin demokratikleşme sorunudur, demokrasi ayıbıdır, bu sorunu ben çözerim, diyordu. Bu konuda kimle görüşüyor, karşı taraftan olmayan birileri ile görüşüyor. Onlara çözümde bir paye vermemek için. Öbür taraf da şunu yapıyor. "Çözülmesin, ama bizim tarafı muhatap kabul etsin" O tarafta bu muhataplık kavgasını veriyor. Aslında iki taraf da güç mücadelesi veriyor. Dolayısıyla neyin sırtından veriyor, Kürtlerin ve onların hakları üzerinden veriyorlar.[1270]

Yılmaz Ensaroğlu iki tarafın hegemonya mücadelesini, başta dil hakları olmak üzere Kürtlerin hakları üzerinden geliştirdiğini iddia ediyor.

Dil meselesi bu bağlamda iki tarafın karşılıklı restleştiği, birbirlerinin hamlelerini boşa çıkarmaya çalıştığı alan olarak kurgulanıyor.

[1267] "DTPlilerden TRT 6ya boykot", **İNTERNETHABER,** 31.12.2008, https://www.internethaber.com/dtplilerden-trt-6ya-boykot-172525h.htm (s.e: 08.03.2020)
[1268] "DTPlilerden TRT 6ya boykot", **İNTERNETHABER,** 31.12.2008
[1269] "Erdoğan'dan BDP'ye: Sen kimsin?", **NTV,** 27.03.2014 https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-bdpye-sen-kimsin,6dOt3lqqIEyFiZn1hj1ItQ (s.e: 08.03.2020)
[1270] Yılmaz Ensaroğlu, 20.03.2018 tarihli görüşme

TRT Kurdî başta siyasetçiler olmak üzere geniş kesimlerce hükümetin propaganda aracı olarak görülmüştür. Bu tür reformların anayasal güvence altına alınmadan yapılması da eleştirilmiştir

> Bütün bu süreç bana Türkiye devletinin kendi ihtiyaçları gibi gelmiştir. Yoksa o dönem Türkiye devletinin Kürtlerle ilgili samimi bir açılım yaptığına inanmıyorum. Mesela siyasal alanda hiç bir açılım yapmadılar. Hak hukuk alanında temel birtakım kurallar getirilmedi. Bu durumun resmiyet kazanması istenmedi. TRT Kurdî'nin adı uzunca bir süre TRT6 idi. Zaten devlet hep şöyle bakıyor: Kürtlerle ilgili en ufak bir taviz versem de, gün geldiğinde bundan rahatlıkla dönebilmeliyim. Böyle baktığı için yaptığı reformları da günü geldiğinde epeyce geriletti, ya da tamamen kendisine yonttu. Bugün TRT Kurdî'nin durumu ortada. Kanal tamamen egemen söylemin yeniden üretimine katkıda bulunuyor.[1271]

Devletin yaptığı reformlar bir yandan da Kürt hareketini boşa çıkarma eylemi olarak değerlendirildi. Dile dair yapılan düzenlemelerin hareketin "dilim yasaklı" söylemini anlamsız kılmak adına yapıldığı düşünülüyordu.

> Benim gözlemim boşluk bırakmama siyaseti var. Senin bana karşı argümanın ne, benim siyaseten senin elinden o argümanları almam lazım. Sen diyorsun ki "ben Kürtçe konuşamıyorum, propaganda yapamıyorum, televizyonum yok. TRT6 Kürtçe yayın yapıyor, devlet üzerinden. Çoğu zaman da belki Kürtlere hakaret ediyor. Ama Kürtçe yapıyor, dolayısıyla devlet senin elindeki argümanları alıyor. Üniversitede bölüm açıyor, gençlere "gelin Kürtçe öğrenin" diyor. İlkokullara Kürtçe seçmeli ders koyuyor. Senin politik olarak araçsallaştırdığın şeyi, argümanını elinden almaya çalışıyor.[1272]

TRT Kurdî siyasi aktörlerce protesto edildi ve halkın da protesto etmesi beklendi. Genel olarak TRT Kurdî için kullanılan argüman, "hükümetin göz boyama projesi, seçim propagandası" olduğu idi. Ayrıca "egemen söylemi yeniden ürettiği, Kürdü kendi dilinde yok saydığı, özne olarak görmediği" dile getiriliyordu. TRT Kurdî'nin boykot edilip izlenmemesine dair yapılan çağrılara orada çalışmama çağrısı da eklendi. Hatta TRT Kurdî'de program yapanlar ve çalışanlarla ilgili bir dışlama eğilimi de mevcuttu.

> Kurslar ve seçmeli derslerin Kürtçeye alan açtığına katılmakla birlikte TRT Kurdî'nin AK Parti propagandasına hizmet ettiğini düşünüyorum. Sonuçta egemenin elinde olan basın egemenin söylemini yansıtır. TRT1'de izlediğimiz haber programları, hükümet propagandası falan TRT Kurdî'de Kürtçe olarak karşımıza çıkıyordu. Yani Kürdün kendi varoluş hikâyesi, mücadelesi yok. TRT Kurdî'yi boykotu bu anlamda anlayabilirim. (…) Devlet bir yandan kendi Kürdünü yaratma politikasını da sürdürüyor. Devlet bunları siyasi aparat olarak kullanmayı amaçladı.

[1271] Cemal Atilla, 04.04.2019 tarihli görüşme
[1272] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme

> Daha çok Kürt hareketinin altını boşaltmak, Kürt hareketinin kadrolarının satın almak istedi. Ben bizim yakın mesai arkadaşlarımızın TRT Kurdî'ye geçmesini anlamlı bulmadım. Eleştirdim de ama onların dışlanmasına da karşı çıktım.[1273]

TRT Kurdî'de çalışanların dışlandıkları hatta "hain" ilan edildiklerine dair iddialar bu kanalda çalışanlar, hükümet yetkilileri ve basın tarafından sıklıkla dile getirildi. Köşe yazarı Mahmut Övür, sanatçı Nilüfer Akbal'ın dışlandığına dair iddialarını Sabah Gazetesindeki köşesine şu şekilde taşıdı:

> Nilüfer Akbal TRT Şeş'te çalışmanın bir bedeli olduğunu da söyledi. "İnan bizim işlerimiz durdu. Ben kitle örgütlerinin etkinliklerine, yurt dışında konserlere de çağrılırdım. Hâlâ istiyorlar ama bir yandan da 'korkuyoruz birkaç kendini bilmez slogan atacak, huzur bozacak' diye endişe ediyorlar. O yüzden konser alamıyorum. TRT Şeş nedeniyle boykot var. Bu boykot nedeniyle biz mesela Diyarbakır'a da gidemiyoruz. İmza günü yapmak istedik. Yapamıyoruz, çekiniyorlar.[1274]

Benzer şekilde TRT Kurdî'de program yapan sanatçı Rojîn de kendisine baskı yapıldığını hatta tehdit edildiğini iddia etti.[1275]

Öte yandan TRT Kurdî üzerine saha araştırması yapan Esra Arsan'a göre, boykot ve karalama kampanyalarına rağmen halkın azımsanmayacak bir kesimi TRT Kurdî izlemektedir. Esra Arsan özellikle AK Partiye oy veren önemli bir kesimin yayımlanan programları beğendiğini dile getirmektedir.

> (...) Türkiye'de geniş bir Kürt kitle yoğunluklu olarak bu kanalı izliyor, beğeniyor ve iktidarın kendilerine aktardığı sosyal, siyasal, kültürel gerçekliğe eleştirel bakıyor olsa da, bu devlet gerçekliğiyle büyük bir sıkıntısı yok. Bu kitlenin daha çok seçimlerde AKP'ye oy veren Kürtler olduğunu söylemek doğru olacaktır. (…)

Araştırmanın bir diğer bulgusuna göre Türkiye Kürtleri ağırlıklı olarak Avrupa'dan ve Kuzey Irak'tan yayın yapan Kürtçe kanalları izliyorlar. Bu kanallar arasında Sterk TV, Med Nuçe TV gibi diasporadan yayın yapan ve siyasal Kürt kanalları MED TV ve ROJ TV geleneğini sürdüren kanallar ilgi görmektedir.[1276]

TRT Kurdî'deki İslamiyet üzerine yapılan programların yoğunluğu Esra Arsan'a göre kendisini başta Müslüman sonra Kürt diye tanımlayan önemli bir kesimce olumlu kabul edilmektedir. Daha seküler Kürtler ise bu durumu "halkın dini duygularının sömürüsü" olarak görmektedir. Diğer yandan TRT Kurdî'nin dilinin MED TV ve ROJ

[1273] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1274] Mahmut Övür, 'TRT Şeş'te çalışmanın bedeli', **Sabah Gazetesi**, 26 Ekim 2010,
[1275] https://www.gazeteciler.com/haber/nilufer-akbala-trt-ses-boykotu/182067 (s.e: 09.03.2020)
[1276] Esra Arsan "TRT Şeş ve Kürtler", **Evrensel Gazetesi,** 20.03.2015

TV geleneğini sürdüren kanallara göre daha sade olduğunu ileri sürenler de mevcuttur. MED TV'nin dilinin aşırı standardize bulup, bu dili halk tarafından benimsenmediğini TRT Kurdî'nin dilinin daha halk dili olduğunu ve bu yüzden özellikle yaşı ileri olanlarca TRT Kurdî'nin tercih edildiğini iddia edenler de var.

> Mesela Diyarbakır'da bir arkadaşım çok iyi Kürtçe bilir, akademik Kürtçesi de çok iyidir. Çocuklarına her gün rüşvet veriyormuş, her gün yarım saat Med TV izlesinler diye. Bir sürü hediye veriyorum, rüşvet veriyorum, izlesinler diye. Daha sonra TRT 6 açıldı, çocukları kaldıramıyorum, dedi. Niye, çocuk orada ninesinden, annesinden dinlediği Kürtçeyi duydu. Öbürleri ne yaptı, Med TV'de, Roj TV'de Türk Dil Kurumunun bir başka versiyonunu uyguladılar.[1277]

AK Partili Kürt siyasetçiler hükümetin gerçekleştirdiği icraatları yeterli bulmadıklarının altını çizmekle birlikte BDP/HDP'li siyasetçilerin yapılan reformları desteklememelerini eleştirmektedirler. 23. Dönem AK Parti Diyarbakır Milletvekili Abdurrahman Kurt bu konuya dair görüşlerini şöyle ifade etmektedir:

> O zaman HDP muhalefeti şuna dönüştü. TV yayını 3 saat olsun istiyorlardı, çünkü yarım saatti, biz 24 saate çıkardık. O zaman tümüyle kötüleyen, engelleyen bir muhalefet çizgisi izledi. Bunu sahada birebir yaşadık. Biz onlara şöyle diyorduk: Yapılmayacağını bildiğiniz halde, bizi zorda bırakmak, bizi küçümsemek için muhalefet ediyorsunuz. Örneğin ana dilde eğitim istiyorlardı, bunu söyleyenler Anayasa değişikliği gerektiğini, AKP'nin bunu tek başına yapmaya gücü olmadığını biliyorlardı. Bunu zorlayarak AKP'nin yaptığını küçültmeye çalıştılar. Bu muhalefet tarzı AKP'yi sahada demoralize ediyordu.[1278]

Abdurrahman Kurt, BDP'li siyasetçileri AK Parti'nin yaptığı reformları küçümsemek ve boşa çıkarmaya çalışmakla eleştirmektedir. Bu şekilde davranmalarının AK Partiyi daha fazlasını yapmaktan alıkoyduğunu da eklemektedir. 23. Dönem AK Parti Batman Milletvekili Emin Ekmen daha sert bir eleştiri getirerek, BDP'li aktörlerin AK Parti tarafından yapılan icraatların kendi tabanlarını zayıflatacağı ve kendi mücadelesini boşa çıkaracağından endişelendiğini dile getiriyor:

> (…)Mücadelelerinin çıkış noktası ne; Kürtçenin konuşulamıyor olması. Eğer Kürtçe devlet tarafından özgürleştiriliyorsa, bu benim mücadelemi boşa çıkarmak için yapılıyor, o zaman ben buna direnmek zorundayım, deniyor. (…) Hiçbir Kürt aktör, TRT6'da program yapmak bir yana konuk olarak bile katılmadı. Ne oldu, oradan bireysel olarak "arkadaş siz yanlış yapıyorsunuz, bizim bu süreci desteklememiz lazım" diyen, örneğin tiyatrocu Murat Batki, yazar Muhsin Kızılkaya TRT6'ya konuk oldukları için hain ilan edildiler. Sanatçı Rojin tehdit

[1277] Yılmaz Ensaroğlu, 20.03.2018 tarihli görüşme
[1278] Abdurrahman Kurt, 21.03.2018 tarihli görüşme

> edildi. Önce konuk oldular, hain ilan edilince bunlardan uzaklaştılar, TRT6'da program yapar oldular. Seçmeli ders olarak Kürtçe konulduğunda PKK ve HDP bir kampanya ile bu derslerin seçimini engelledi. Doğu, Güneydoğu, Batman, Mardin, Diyarbakır istatistiklerine bakın, Hazreti peygamberin hayatını seçenler yüzde 70, Kürtçeyi seçenler yüzde 5. Bu rakamların hepsi var. Çünkü seçmeli Kürtçe dersinin Kürdün gündelik hayatına girmesinin "Kürtlerin mücadelelerini zayıflatacağını, Kürtlerin taleplerini gevşeteceğini, onlara dair ilgi ve alakayı azaltacağını" düşündüler. [1279]

Emin Ekmen'in de belirttiği gibi Kürt siyasi hareketinin protesto ettiği bir başka hamle de günlük hayatta kullanılan dil ve lehçelerin ilköğretim kurumlarında seçmeli ders olarak öğretilebilmesine dair yapılan düzenlemeydi. 30 Mart 2012 tarihinde Eğitim Kanununda yapılan değişiklik ile öğrencilerin seçmeli olarak okuyacakları derslerin Milli Eğitim Bakanlığınca belirlenmesi karara bağlandı. MEB Talim ve Terbiye Kurulu daha sonra, "İlkokul ve Ortaokul Haftalık Ders Çizelgesi"nde Kürtçenin de yer aldığı "Yaşayan Diller ve Lehçeler" dersinin seçmeli olarak haftada 2 saat verilmesini karara bağladı. Bu dilleri öğretecek öğretmenlerin üniversitelerin Yaşayan Diller Kürsüsü tarafından bir yıllık tezsiz Yüksek Lisans Programı ile yetiştirilmesine karar verildi.[1280] Kürt dil ve Eğitim Hareketi'nin bu dersleri boykot çağrısı yapmasına rağmen, 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında 24 bin 373 öğrenci Kurmancî ve Zazaca derslerini seçmeli ders olarak seçti.[1281] Ancak altyapı tamamlanmadan yani öğretmen atanmadan başlatıldığı için çoğu okulda dersi verecek öğretmen bulunamadı. Bazı okullarda okulun başka ders kadrosunda bulunan öğretmenler Kürtçe bildiklerini beyan ederek, bu dersi verebildiler. Milli Eğitim Bakanlığı daha sonraki süreçte de çok az sayıda Kürtçe öğretmeni atadı. Bu nedenle bu girişimin aslında "sembolik bir girişim olduğu" pek çok çevrece dile getirildi. Uygulamada çıkarılan aksaklıklar da bu fikrin pekişmesinde önemli bir rol oynadı. Öğrencilere yaz tatilinden önce seçtirilen seçmeli ders listelerinde çoğu okulda Kürtçe yer almadı. Pek çok okulda ise seçmeli derslerin neler olacağı okul idaresi tarafından belirlendi.[1282] 2013-2014 yılında kaç öğrencinin Kürtçe seçtiği bakanlık tarafından açıklanmaması da tepki çekti.[1283] 2015-2016 eğitim ve öğretim döneminde seçmeli Kurmancî 71 bin 616, Kirmançkî 6 bin

---

[1279] Emin Ekmen, 24.05.2018 tarihli görüşme
[1280] https://www.milligazete.com.tr/haber/1089983/artuklu-universitesi-kurtce-ogretmeni-yetistirecek. Erişim: 9.5.2019
[1281] Radikal, 11.10.2013 http://www.radikal.com.tr/turkiye/atanamayan-kurtce-ogretmenleri-mutsuz-1155106/ Erişim: 9.5.2019
[1282] Bianet 3.10.2013 http://bianet.org/bianet/kultur/150363-bir-akp-klasigi-kurtce-ogretmenlerine-dair-her-sey Erişim: 9.5.2019
[1283] http://www.egitimciyiz.com/secmeli-haksizlik-kurtce-dersi-ve-ogretmenleri.html/ Erişim: 9.5.2019

315 olmak üzere toplamda 77 bin 931 öğrenci bu dersi seçti. Milli Eğitim Bakanlığı'nı 2012-2019 yılları arasında Kürtçe seçmeli dersi için sadece 59 kişiye (Kurmancî 48, Kirmançkî 11) kadro tahsis etmiştir.[1284]

Eğitim Sen Diyarbakır 2 No'lu Şube Eş Başkanı Recep Şimşek, "öğretmen-materyal eksikliğinin giderilmemesi ve okul idarecilerinin engelleyici tavırları yüzünden, seçmeli dil derslerinin okullardan fiilen kaldırıldığını" ifade etmektedir. Şimşek, okul idarecilerinin yasal bir hak olmasına rağmen, öğrencilerin seçmeli ders olarak Kürtçeyi seçmelerine engel olduklarını, yeterli bilgilendirmede bulunmayarak, velileri yanlış yönlendirdiklerini dile getiriyor: "Velilere yeterli sayıda başvuru yok ya da bu dersin eğitimini verecek öğretmen yok denilerek bu tercihlerinden vazgeçmeleri minvalinde bir eğilimleri var. Milli Eğitim'deki anlayış dersin önemsizleştirilmesi üzerinedir. Bu tavır okula da yansıyor".[1285]

Seçmeli ders listesine Kürtçe dersini koymayarak, öğrenciye bu dersi alamayacağı algısı yaratmakta okul yöneticilerince denenen yıldırma taktikleri arasında sayılıyor.[1286] Ailelerin ısrarı üzerine dersi verecek öğretmenin bulunamayışı, derslik yetersizliği, materyal azlığı gibi gerekçelerle geçiştiriliyor. Bazı yöneticilerin velilere "çocuğun Kürtçeyi ne yapacak? Onu evde öğrenir. Burada İslamı öğrensin, Hz. Muhammed'in hayatı dersini alsın, iyi bir Müslüman olsun" gibi telkinlerde bulunduğu da iddia ediliyor. [1287]

Okulların önemli bir kısmı öğretmen, derslik ve materyal eksikliği yüzünden bu dersi açtırmamaya çalışmaktadır. Bu da bu uygulamanın hükümetçe altyapısı oluşturulmadan başlatıldığını işaret etmektedir. Üniversitelerin Kürt dili ve kültürü anabilim dallarından mezun olan öğretmenlerin hükümetçe atanmamaları da hükümetin bu icraatına yeterince önem vermediğini göstermektedir. Zira bu bölümlerden mezun olan kişiler bu işte uzman olarak yetiştirildiler. Mezun olan dokuz yüz[1288] öğretmen atama beklerken ve velilerin talepleri varken atanmamaları farklı

[1284]"Seçtirilmeyen seçmeli ders: Kürtçe", **Evrensel Gazetesi,** 09.09.2019
[1285] "Seçtirilmeyen seçmeli ders: Kürtçe", **Evrensel Gazetesi,** 09.09.2019
[1286] M. Xalid Sadînî "Seçmeli ders olarak Kürtçe'nin imtihanı (1)" **Independent Türkçe,** 9 Ocak 2020 https://www.independentturkish.com/node/115011/t%C3%BCrkiyeden-sesler/se%C3%A7meli-ders-olarak-k%C3%BCrt%C3%A7e%E2%80%99nin-imtihan%C4%B1-1 (s.e:10.03.2020)
[1287] M. Xalid Sadînî "Seçmeli ders olarak Kürtçe'nin imtihanı (2)" **Independent Türkçe,** 13 Ocak 2020 https://www.independentturkish.com/node/116646/t%C3%BCrkiyeden-sesler/se%C3%A7meli-ders-olarak-k%C3%BCrt%C3%A7e%E2%80%99nin-imtihan%C4%B1-2 (s.e:10.03.2020)
[1288]"150 Bin Öğrenci Seçti Ama 900 Kürtçe Öğretmeni Hala Atanmadı", **BIANET,** 02.10.2013, https://m.bianet.org/bianet/toplum/150351-150-bin-ogrenci-secti-ama-900-kurtce-ogretmeni-hala-atanmadi (s.e:10.03.2020)

çevrelerce "samimiyetsizlik" olarak dile getirilmektedir. Mezunlar bu durumu protesto etmek ve kamuoyu yaratmak amacıyla sık sık basın açıklaması yapmışlardır.[1289] Dersler için yeterince materyal temin edilmediği de az sayıda atanan öğretmenlerin dile getirdiği önemli bir sorun.[1290] Bununla birlikte atanamayan öğretmenler sadece basın açıklaması yapmakla kalmayıp 2014 yılında atamaların geçiştirilmesini protesto etmek için açlık grevi de yaptılar.[1291]

Genel uygulamalar dışında, bazı okullarda okul yöneticilerinin bireysel tavırları da bu dersin seçilmesine engel teşkil etmektedir. Şırnak'ın Kumçatı beldesinde bulunan bir ilköğretim okulunda okuyan öğrenci ve velilerinin bildirdiğine göre, öğrenciler seçmeli olarak Kürtçe dersini seçmek isteyince, okul idaresince engellendiler. Aktarılana göre okul müdürü seçmeli ders formuna Kürtçe dersi seçmek istiyorum şeklinde yazan öğrencileri yanına çağırarak , "Ben sizi buraya Kürtçe öğrenmeniz için getirmedim, zaten biliyordunuz" diyerek azarladı ve Kürtçe dersi seçemeyeceklerini söyledi. Bunun üzerine veliler okul idaresi hakkında Milli Eğitim Müdürlüğü'ne şikâyet dilekçesi vereceklerini dile getirdi.[1292]

İdari uygulamalar açısında durum böyleyken, Kürt siyasi aktörleri ise Kürtçenin seçmeli ders olarak ilköğretim 5.sınıftan itibaren verilecek oluşunu ilk günden itibaren sert bir dille eleştirdiler. Dönemin BDP Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş, Kürtçe seçmeli ders uygulamasını aşağıdaki demeciyle eleştirdi.

> Şimdi bir yasağın bir psikolojik sınırın aşınması açısından, Kürtçe seçmeli ders önemlidir. Biz olmasın demiyoruz olsun. Ama Türkiye'nin batısındakiler için önemlidir onlar Kürtçeyi öğrensinler istiyoruz. (…)Ama Kürt çocuğu için beşinci sınıftan sonra haftada iki saat ders Kürtçe öğrenebilirsin demek. 'Ben beş sene seni asimile edeceğim, beş sene seni Türkleştireceğim, beşinci sınıftan sonra da Kürtçeyi yabancı dil gibi sana seçmeli olarak vereceğim' demektir. Sen beş sene çocuğa Türkçe eğitim verdikten sonra zaten asimilasyon süreci tamamlanıyor. Altıncı sınıfta vereceğin Kürtçe çocuğun ana dili olarak kalmaz ki. Artık hesap budur. (…)Kürt halkının talebi ana sınıfından üniversiteye kadar Kürtçe eğitimdir.[1293]

[1289]"150 Bin Öğrenci Seçti Ama 900 Kürtçe Öğretmeni Hala Atanmadı", **BIANET,** 02.10.2013,
[1290] ""Kürtçe-Kurmancî Dersi Kapanır Korkusundan Tayin Bile İsteyemiyoruz", **BİANET,** 18.02.2020 https://bianet.org/bianet/diger/220090-ders-kapanir-korkusundan-tayin-bile-isteyemiyoruz
[1291]" Kürtçe öğretmenleri 19. gününde açlık grevini sonlandırdı", **İlkehaber,** 13.09.2014 https://www.ilkehaber.com/haber/kurtce-ogretmenleri-19-gununde-aclik-grevini-sonlandirdi-30659.htm (s.e: 10.03.2020)
[1292] 'Kürtçe Seçmeli Ders'e Müdür Engeli", **ZAZAKİNET,** 21.02.2015 http://www.zazaki.net/haber/kurtce-secmeli-derse-mudur-engeli-1843.htm (s.e: 10.03.2020)
[1293] "Demirtaş, Yüksekova'da Kürtçenin Seçmeli Ders Olmasını Eleştirdi", **Haberler.com,** 13.06.2012 https://www.haberler.com/demirtas-yuksekova-da-kurtcenin-secmeli-ders-3704738-haberi/ (s.e:10.03.2020)

Eşzamanlı olarak pek çok Kürt Kurumu temsilcisi tarafından demeçler verildi. Bu demeçlerde Kürt çocuklarının Kürtçeyi seçmeli ders olarak öğrenmesinin kabul edilemez olduğuna vurgu yapıldı[1294] ve bunun asimilasyon politikalarının sürdürülmesi anlamına geldiği kaydedildi.[1295]

Kürtçenin seçmeli ders olarak ilköğretimlerde verilmesine dair yasal düzenleme Kürt siyaseti tarafından, esas talebin anadilinde eğitim olduğu gerekçesiyle eleştirildi. Ardından yapılan tüm açıklamalar bu minvaldeydi. 2012 yılının Eylül ayında yapılan okul boykotu çağrısında öne çıkan mesaj seçmeli dersin kabul edilemeyeceği idi. [1296] Bu mesaj giderek seçmeli derse karşı daha net bir tavır alınmasına yol açtı. Kürtlerin seçmeli dersi de boykot etmesi ve bu derse başvurmamaları istendi. Bu boykot çağrısının ne kadar etkili olduğu, bu dersi almak isteyip de boykot çağrısı yüzünden almayanların oranına dair bir saha çalışması olmasa da genel kanı siyasal hareketin bu tavrının velilerin bu konuda ısrarcı olmamasına veya duyarsız kalmasına yol açtığı yönündedir.

Boykot tavrı pek çok çevre tarafından eleştirildi. Eleştirilerin ortak paydası ise bunu bir fırsata çevirmek gerektiği şeklindeydi.

> Seçmeli ders meselesinde de yazmıştım, bunu dil aktivizmi için bir fırsata dönüştürmek çok mümkündü. Bunu yapmadılar, bunun yerine "biz istemiyoruz, biz seçmeli dersi kabul etmiyoruz, ana dilde eğitim istiyoruz" dediler. Devlet açısından bu adımların atılması önemliydi, devlet ne kadar araçsal yaklaşsa da bunlar başlangıç olabilirdi. Anadilde eğitimin ötelenmesi hedefleniyordu, ama çok da öyle olmayabilirdi, senin çalışman sonucu, bu adım pratikte ana dilde eğitime doğru gidebilirdi. Kürtler o dersleri sahiplenseydi, yüz binlerce aile bu derslere başvurmuş olsaydı, devlet bu konuda bir ikileme düşecekti, ya geri dönecekti, ya da bu adımlara karşılık verecekti.[1297]

Benzer şekilde Süleyman Çevik de bu fırsatın Kürt siyasetçilerince iyi değerlendirilmediğini dile getirmektedir. Çevik, "Kürtlerin en büyük partisinin seçmeli dersleri teşvik etmesi durumunda binlerce öğrencinin bu derslere başvuracağını ve böyle sistemi tıkayacağını ifade etmektedir. [1298]

Pek çok kişi dil için açılan alanların boykot yerine, lehte kullanılması ve dönüştürülmesi gerektiğine inanıyor.

[1294] "Dersa hilbijarî dewama pişaftina Kurdan e", **Azadiya Welat,** 13.06.2012. s.5
[1295] "Dersa hilbijarî dewama pişaftina Kurdan e", **Azadiya Welat,** 13.06.2012. s.5
[1296] "Kurdan ders da dewletê", **Azadiya Welat,** 18.09.2012
[1297] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1298] Süleyman Çevik, 13.04.2018 tarihli görüşme

> Kürtler seçmeli ders fırsatını değerlendiremediler. Doğrusu, bu yöndeki adımları bir kazanım olarak kabul etmek, ama eksikliği konusunda sürekli talepkâr olmak. Demokrasi mücadelesi buydu, bunu yapmak gerekiyordu. Evet, hükümet çocuklara seçmeli ders olarak Kürtçe okutulması için hak verdi, ama bunun kullanılmaması için de elinden geleni yaptı. Başvuru süreleri dar tutuldu, duyurular yapılmadı, öğretmenler atanmadı. Burada hiç teşvik edici bir tavır yok, tanıdık, mevzuata koyduk, ama gerisi yok. Ama Kürtler yine de bu alanı kullanmalıydı.[1299]

Hacı Sayın "bu derslerin özellikle büyük metropollerde geniş kitlelerce seçilmesi gerektiğini, bu sayede zihinlerde yasaklı olduğu ortamlarda Kürtçenin normalize edilebileceğini" ifade ediyor:

> Düşünün Kürt çocukları hâlâ dillerinden utanıyorlar, Kürtçe konuşurlarsa başlarına bir şey gelebilir diye endişe ediyorlar ama birden okuduğu okulda Kürtçe konuşan bir öğretmen ona ders veriyor. Bu oldukça özgüven artırıcı olurdu. Aynı şekilde Türk çocukları için de bu tabu yıkılmış olurdu. Bir de bu kadar yoğun bir asimilasyon kıskacında çocukların Kürtçe öğrenmesi asimilasyona karşı direnci artırırdı. Evet, belki yeterli olmazdı ama bu kadar yoğun asimilatif saldırının altında bulduğunuz her şeye tutunmalısınız. Bu fırsatı değerlendirememek basiretsizlikti.[1300]

Seçmeli derslerin boykotuna, en azından yeterince kullanılmadığına dair eleştirilerin ortaklaştığı fikir bu durumun hükümeti sıkıştırmak için bir fırsata çevrilebilir olmasına dairdir.

Tartışmanın iki tarafı da ciddi argümanlara sahip ancak yine de binlerin seçmeli ders için dilekçe vermesindeki mobilizasyonun etkisi azımsanacak gibi değil. Asimilasyonun bu derece hızlı ilerlediği böylesi bir dönemde açılan her alanın asimilasyona karşı bir direniş mekanizmasına dönebileceğini söylemek de hem sosyo-dilbilimsel literatürden hem de Kürt dil aktivizminin süregelen pratiklerinden yola çıkarak mümkündür. Asimilasyonun Kürtçe üzerindeki etkisine dikkat çeken kaynaklardan daha önce bahsedilmişti. Okullarda alınacak seçmeli dersler az da olsa asimilasyonun yükselen ivmesini durdurabilir, çocukların anadillerinden uzaklaşmasına engel olabilirdi. En büyük etkisi ise Kürt çocuklarının kendi anadillerine karşı geliştirdikleri "yetersiz", "medeniyet dili değil", "köyün/evin dili", "bir işlevi yok" gibi olumsuz algıların giderilmesine katkıda bulunacaktı. Çocukların

[1299] Vahap Çoşkun, 02.03.2018 tarihli görüşme
[1300] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme

özgüvenlerini güçlendirecekti. Bu da Kürtçenin sembolik değerinin artmasına yol açacaktı.

Bu konuya dair önemli bir saha çalışması Rawest Araştırma Merkezi'nce yapılmıştır. Diyarbakır, Mardin, Urfa, Van, Ağrı, Bingöl, Şırnak ve Tunceli illerinde; 3-13 yaş arasında çocuğu olan 1537 ebeveynle gerçekleştirilen araştırmada velilerin ortaokullarda seçmeli anadili dersi hakkında ne bildikleri sorulmuş: % 32 oranında kişi "seçmeli dersin olmadığını", % 38 oranında kişi "olup olmadığını bilmediklerini", % 30 oranında kişinin "seçmeli dersin olduğunu bildiğini" ifade etmiştir. [1301] Bu araştırmadan anlaşılıyor ki % 70 civarında velilerin bu dersten haberi bile yok.

Boykot oklarının yöneldiği bir diğer alan ise başta Mardin Artuklu üniversitesi (M.A Üniversitesi) olmak üzere çeşitli üniversitelerde Yaşayan Diller Enstitüsü altında açılan Kürt dili ve kültürü Ana Bilim Dallarına yönelikti. Kürt dili ve Kültürü Bölümlerine boykot çağrısı, açılacağının hükümetçe ilanıyla birlikte yapıldı.

10 Eylül 2009'da YÖK Genel Başkanı Mardin Artuklu Üniversitesi'nde "Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü"nün açılacağını açıkladı. Bu isim altında daha sonra pek çok üniversitede enstitü açıldı.[1302] Hatta lisans programı başlatıldı ancak enstitünün adı değişmedi. Yaşayan Diller olarak kaldı. 20 Milyondan fazla insanın anadili olan, Federe Kürdistan'da resmi dil ve eğitim dili olarak kullanılan bir dilin yaşayan diller adı altında çalışılması önemli eleştirilere neden oldu.

Yaşayan Diller Enstitüsü 2010 yılı yaz aylarında 3 aylık bir eğitim programı ile Kürtçe eğitmenlik sertifikası vererek eğitime başladı, daha sonra 2010-2011 eğitim-öğretim yılında 20 tezli yüksek lisans öğrencisi ile devam etti.[1303] Sonrasında tezli ve tezsiz Yüksek Lisans programlarında yüzlerce öğretmen yetiştirildi. 2011-2012 Eğitim-Öğretim yılında da Kürt dili ve kültürü lisans öğrencileri almaya başlandı. Daha sonra farklı üniversitelerde de bu isim altında enstitüler açıldı. 2010 yılında yüksek lisans için ilk başvuru yoğun bir ilgi gördü ve 235 kişi başvurdu. Aralarından yirmi kişi sınavları geçip, okumaya hak kazandı.[1304] Daha sonra bu ilgi katlanarak arttı. 2012 yılında açılan Kürtçe öğretmenliği için tezsiz yüksek lisans programına Mardin ve Bingöl'deki üniversitelere toplam üç bin aday başvurdu. Mardin Artuklu

[1301] https://rawest.com.tr/wp-content/uploads/2020/02/Ebeveyn_Ana_Dil_Arastirmasi.pdf (s.e: 22.03.2020)
[1302] https://m.bianet.org/bianet/siyaset/116995-universitede-kurtce-icin-yasayan-diller-enstitusu-acilacak
[1303] https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/universitede-kurtce-egitim-38793.htm (s.e: 11.03.2020)
[1304] https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/universitede-kurtce-egitim-38793.htm(s.e: 11.03.2020)

Üniversitesine 500, Bingöl Üniversitesine de 140 kişi kabul edildi.[1305] Bu rakamlar bu alana ilginin yoğun olduğunu gösteriyor ki birazdan değinileceği gibi bu bölümler üzerinde de hareketin boykot çağrısı vardı. Sınav günü Mardin Artuklu Üniversitesine başvuran 2 bin 582 kişiye Yaşayan Diller Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Kadri Yıldırım aşağıdaki sözlerle hitap etmiştir.

> (…)Tekçi zihniyetler yüzünden faiziyle birlikte birikmiş borcunu bir seferde ödeme güçlüğü çeken, bu yüzden de bu borcunu taksitlere bağlayan devlet ilk taksitini bugün seçmeli ders olarak Mardin Artuklu Üniversitesi'nde ödüyor. Bunun son taksiti anadille eğitimdir. Bu son taksitin ödenmesinde de ev sahipliği yapmaya talibiz.[1306]

Kadri Yıldırım konuşmasında hem hükümete hem de Kürt siyasi hareketine mesaj vermiştir. Hükümete esas talebin anadilinde eğitim olduğunu, bundan vazgeçilmeyeceği fakat bu adımın da kıymetli olduğunun farkında olduklarını söylerken, Kürt siyasetçilerine anadilinde eğitimin kendi talepleri de olduğunu ve mücadelede kendilerinin de var olduğunu iletiyordu. Bu, Kürtçe meselesinin her türlü pratikte politik bir yanının olduğunu gösteren bir anekdottur. Başka herhangi bir üniversitenin herhangi bir bölümünün açılışında yetkili kişi konuşmasını açılan bölümün sunacağı hizmetlerle sınırlandırabilecekken, Kadri Yıldırım'ın konuşması bundan daha fazlasıdır. Ve politik mesajlar içermektedir.

Üniversitelerde Kürt dili ve kültürü dalına olan ilgi müzakere sürecinin sonuna dek artarak devam etti. Örneğin M. A. Üniversitesi Kürt Dili Ve Kültürü Lisans Programı'na 2013 yılında 445 gibi yüksek bir taban puanıyla öğrenci alınmasına rağmen, 47 kişilik öğrenci kontenjanının tamamen dolduğunu belirtti. Aynı yıl Kürt dili ve Kültürü Bölümü Muş Malazgirt Üniversitesi ve Bingöl Üniversitesinde de açıldı ve 41'er kişilik kontenjanla lisans programına öğrenci aldı. Toplamda o yıl 3 üniversitede toplam, 129 kişi, Kürt Dili ve Kültürü Bölümü'nde okuma hakkı kazandı.[1307]

Yaşayan Diller Enstitülerinde daha sonra doktora programı da açıldı. 2015 yılında Muş Alpaslan Üniversitesinde başlayan program, daha sonra Bingöl ve Dicle

---

[1305] https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/universitede-kurtce-egitim-38793.htm(s.e: 11.03.2020)

[1306] "500 Kişilik Kürtçe Seçmeli Ders Öğretmenliğine Rekor Başvuru", **haberler.com,** 28.07.2012 https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/universitede-kurtce-egitim-38793.htm (s.e: 11.03.2020)

[1307] "Kürt Dili Edebiyatı Bölümü yoğun ilgi", **haber7com,** 01.08.2013 http://www.haber7.com/egitim/haber/1057630-kurt-dili-edebiyati-bolumu-yogun-ilgi

Üniversitelerinde de başlatıldı.[1308] Bu üniversiteler doktora programlarını sürdürmektedir.

Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalları Kürt çalışmalarına önemli katkılarda bulundu. Her şeyden önce alana Kürtçe yazılmış onlarca tez kattı.[1309] Bu tezlerin yazımı sırasında Kürt dili akademik literatür açısından oldukça gelişti. Üniversitelerde yapılan konferanslar, panel ve sempozyumlar yine akademide Kürtçenin sesinin duyulmasına katkıda bulundu. Yine Rusya Milli Kütüphanesi arşivinde bulunan ve Aleksander Jaba'ya ait olan Kürdoloji koleksiyonu kopyalanarak, Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Ana bilim Dalı Bölümü'ne ulaştırıldı. Bu Kürt çalışmaları için önemli bir kaynak yarattı.[1310]

Daha önce de belirtildiği gibi Kürt Siyasi çevreleri, Kürtleri üniversitelerde açılacak Kürtçe kürsüleri protesto etmeye davet etti. Kadri Yıldırım, kurucularından biri olduğu Mardin Artuklu Üniversitesi, Yaşayan Diller Enstitüsü'ne karşı yürütülen boykot pratiğini şu şekilde dile getirmiştir:

> Muhalif Kürt Siyaseti şu söylemlerde bulundular: "Bunlar devletin ekmeğine yağ sürüyorlar; devlet bunları devreye koyarak Kürtlerin anadille eğitim talebini erteleyip Kürtleri oyalıyorlar; bu iktidar tarafından atanan bu üniversite rektörleri ve idarecileri tek tipçi zihniyete sahip öğrenci ve öğretim elemanı alarak bizi tasfiye etme amacını güdüyorlar". Özellikle KURDÎ-DER kendine yakın yetişmiş elemanlarını bize gelmemeleri yönünde uyarıyor ve gelmek isteyenleri adeta aforoz ediyordu.[1311]

Kadri Yıldırım'ın bu sözleri Kürt dili ve kültürü kürsülerine karşı yürütülen protestonun özeti şeklindedir. 2009 yılında Diyarbakır'da gerçekleşen TZP-Kurdî kongresinde üniversitelerde açılacak Kürt dili ve Kültürü Bölümlerine karşı nasıl bir tavır alınacağı konusu tartışıldı ve delege ve hareketin sözcülerinden bir kısmının protesto edilmesi gerektiğine dair argümanları aşağı yukarı Kadri Yıldırım'ın yukarıdaki alıntıda belirttiği gibiydi. Bazı delegeler ve sözcüler "hükümetin bu

---

[1308] "MŞÜ'de Kürt dili ve kültürü Bölümüne Doktora Programı Kabul Edildi", **Hürrüyet.com.tr,** 24.06.2015 https://www.hurriyet.com.tr/msu-de-kurt-dili-ve-edebiyati-bolumune-doktora-programi-kabul-edildi-37133005 (s.e:11.03.2020)

[1309] 12.10.2020 tarihi itibariyle Yüksek Öğretim Kurulu'na bağlı Ulusal Tez Merkezine kayıtlı 287 adet Kürtçe yazılmış tez bulunmaktadır. Bunların 286'sı Yüksek Lisans Tezi iken, biri Zafer Açar tarafından Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü'nde yazılmış doktora tezidir.

[1310] "Rusyadaki Kürdoloji arşivi (Aleksander Jaba nın arşivi) Kürt araştırmacı ve öğrencilerine ulaştırıldı." **Ufkumuzhaber,** 16.01.1014 http://www.ufkumuzhaber.com/rusyadaki-kurdoloji-arsivi-27544h.htm (s.e:11.03.2020)

[1311] "'Anadilde eğitim şart ama" **Yüksekova haber,** 09.08.2013 https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/anadilde-egitim-sart-ama-109217.htm (s.e: 11.03.2020)

hamlelerle Kürt halkını oyalamayı, gözünü boyamayı hedeflediğini, bu tür uygulamalarla esas talebin üstünü örtmeye çalıştığını" dile getirdiler. "Bu sebeplerle hükümetçe bu bölümlerde çalışmak üzere görevlendirileceklerin de hükümetin bu amacına hizmet edeceğini ve kesinlikle boykot edilmesi gerektiğini" savundular. Buna karşılık bazı delege ve sözcüler ise "bunun Kürt diline bir alan açacağını, bir şans vermek gerektiğini tam tersine başkalarına bırakmak yerine bu alanı kendilerinin doldurması gerektiğini" ileri sürdüler. Tüm bu tartışmaların sonucunda kongreden boykot kararı çıktı. Hareket kendi üyelerini "bu oyuna alet olmamaya çağırdı".[1312]

Kadri Yıldırım kendilerine dair ileri sürülen bir başka argümandan şöyle bahsediyordu: "Bu çevreler bizim alacağımız öğrencileri devletin onayından geçireceğimizi, muhalif kimseleri bölüme almayacağımızı iddia ediyorlardı. Bunlar Kürt diline gerçekten emek verenleri almazlar. İslamcı devletçi kişileri alırlar" şeklinde değerlendiriyorlardı.[1313]

Kadri Yıldırım aynı söyleşide benzer argümanların hükümet yetkililerince de ileri sürüldüğünü hatta bazı yetkililerin kendisini arayıp gönderdiği listelerdeki isimleri programa kabul etmesini istediğini belirtmiştir. Bu listeyi ret edince kendisine ve enstitüye yönelik baskı uygulandığını da eklemiştir.[1314]

Birinci yetkili ağızdan verilen bu bilgiler Yaşayan Diller Enstitülerinin nasıl bir ikili baskı ortamında açıldığını ve çalışmalarını sürdürdüğünü göstermektedir. Açılan her alan hegemonik bir çatışmaya da kaynaklık etmektedir. Bir yandan iktidarın kendi hegemonyasını yeniden üreteceği bir alan, bir yandan muhalefetin bu hegemonyaya karşı çıkarken ürettiği hegemonik söylem.

Kadri Yıldırım kendilerinin bu baskılara rağmen doğru bildiklerini uyguladıklarını eklemektedir:

> Biz ise Kürdolojiyi Kürt halkının bir emaneti ve kazanımı olarak kabul ettik ve bu emanete ihanet etmemek için bu çatışmalı süreçte şu veya bu kesimin emir kulları gibi hareket etmedik. Objektif ve akademik duruşlar sergilemeyi tercih ettik. (…) sadece akademik ve objektif bir etik doğrultusunda hareket ettik; kapıyı özellikle kimseye kapatmadık ve özellikle kimseye de açmadık. Sınav ve değerlendirmeler sonucunda bu kapıdan içeri girmeye hak kazananlar girdiler, hak etmeyenler girmediler.[1315]

[1312] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1313] "'Anadilde eğitim şart ama" Yüksekova haber, 09.08.2013
[1314] "'Anadilde eğitim şart ama" Yüksekova haber, 09.08.2013
[1315] "'Anadilde eğitim şart ama" Yüksekova haber, 09.08.2013

2013 müzakere süreci ile birlikte Kürt siyasetçilerinin özelde de TZP-Kurdî aktivistlerinin başta Artuklu Üniversitesi olmak üzere Kürt dili ve Kültürü Kürsülerine karşı tavrında bir esneme oldu. Birlikte iş yapabilme alanları araştırılmaya başlandı. Öncelikle Kadri Yıldırım konferans, dil çalıştayı gibi pek çok çalışmaya davet edildi.[1316] Yine Kürtçe eğitim verecek bir üniversite kurmak amacıyla farklı çevrelerden insanların bir araya gelerek kurdukları Mezopotamya Vakfı'nın çalışmaları bu konuda çatı rolü üstlendi. Kadri Yıldırım ve diğer akademisyenler üzerinden üniversite ile bir bağ kurulmaya başlandı.[1317] TZP-Kurdî'nin bu yakınlaşması nedeniyle bu kürsüler üzerindeki boykot da resmi olarak açıklanmasa da kaldırılmış oldu. TZP-Kurdî çatısı altında çalışan çeşitli kurumlardan aktivistler Kürt dili Edebiyatı bölümüne başvurdular, bu bölümlerin Yüksek Lisans ve Doktora programlarından mezun oldular. [1318] Öte yandan bu üniversitelere baştan beri boykot çağrısı yapılmasına rağmen, bu çağrı TZP-Kurdî için çalışan bazı aktivistler de dahil pek çok kişi tarafından kabul edilmemiş, itiraz sesleri yükselmiş, yine TZP-Kurdî için çalışan bazı aktivistler de dahil yüzlerce kişi bu bölümlere başvurmuştur. Bu bölümlerde eğitim alanların ve yapılan akademik çalışma ve entelektüel faaliyetlerin de etkisiyle bu bölümler halkın gözünde meşru bir pozisyon kazanmıştır. Kürt siyasetinin bu meşruiyeti görmeme ihtimali kalmamıştır. Bu bağlamda Kürt siyasetince çok geniş bir yelpazede inşa edilmeye çalışılan hegemonik söylemin yer yer kendi kitlesince oluşturulan bir direnişle karşılaşabildiğini, böylesi durumlarda hareketin söyleminin tabanı tarafından yeniden şekillendirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu bölümlerin akıbetiyle ilgili olarak, 2016 yılında yaşanan gelişmelerin M.A. Üniversitesi'nde yükselen Kürdoloji çalışmalarını sekteye uğrattığı iddia edilmektedir. 2016 yılında ülke genelinde yaşanan akademisyen ihraçları M.A. Üniversitesini de etkilemiştir. Bu üniversiteden ihraç edilen akademisyenlerden altısı Kürt dili ve Kültürü Anabilim Dalındandır.[1319] M.A. Üniversitesinden KHK ile uzaklaştırılan akademisyen Selim Temo, müzakere sürecinin bitmesinden sonra üniversitede yeni rektörle beraber bazı değişikliklerle aşamalı olarak nitelikli akademisyenlerin

[1316] Mehmet Şahin, 02.08.2019 tarihli görüşme
[1317] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1318] Kendi tanıklıklarım
[1319] "Altı Kürt Akademisyen İhraç Edildi", **Basnews,** 07.01.2017

azaltıldığını daha sonra KHK'larla beraber üniversitenin tamamen eleştirel düşünenlerden arındırıldığını ileri sürmektedir. [1320]

Kadri Yıldırım bu ihraçlar öncesinde öğretim üyeliğine ara verip HDP'den milletvekili seçilerek parlamentoya girmişti. Bu ihraçlar üzerine yaptığı açıklamada hükümete yönelik şunları dile getirdi:

> Son darbe, her seferinde siyasi rant elde etmeye çalıştığınız Mardin Artuklu Üniversitesinin Kürdoloji bölümüne vurduğunuz darbedir. Artuklu Kürdoloji hocalarını ihraç etmek bir Kürt dilkırım darbesidir. Artuklu Kürdoloji hocalarını ihraç etmekle beni o zaman eleştiren Kürt siyasetini haklı çıkardınız. (…)Demek ki siz bizi kullandınız, demek ki samimi değildiniz, demek ki açtığınız bu bölümlerin birer tabela bölümleri halinde kalmasını tercih etmişsiniz.[1321]

Burada Kadri Yıldırım ile ilgili küçük bir anekdot anlatmak gerekir. Yıldırım, 2013 yılında Tezsiz Yüksek Lisans Programından mezun olan beş yüz öğrenciye hitaben yaptığı konuşmada, "Artuklu Üniversitesinde yürütülen Kürdoloji çalışmalarının da pek çok şey gibi müzakere sürecine bağlı olduğunu" ifade etmiştir; "Bu barış ilerlemezse ne Kürdoloji kalır ne Türkoloji kalır. Bunu kesinlikle bilelim."[1322]

Kadri Yıldırım'ın farklı dönemlerde verdiği demeçler Hükümet ve Kürt siyasi hareketinin dil üzerinden sürdürdükleri polemiklere, kendi hegemonik söylemlerini üretmeye dair pratiklerine ve iki tarafında dil siyasetinin dönemsel sıçrama ve savrulmalarına tanıklık eden önemli beyanlardır. Kürt dili ve Kültürü Anabilim Dalları halen Muş Alparslan Üniversitesi, Bingöl Üniversitesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Dicle Üniversitesi, Mardin Artuklu Üniversitesi bünyesinde Lisans, Yüksek Lisans ve/veya Doktora programlarıyla sürmektedir.[1323] Yukarıdaki alıntılardan da anlaşılacağı gibi müzakere sürecinin sona ermesi Kürt dili için açılan pek çok alanın yeniden daralmasına yol açtı. Kürt siyasal hareketinin 2000'lerde değişen dil siyasetiyle beraber TZP-Kurdî, DTK ve belediyelerce Kürtçenin kamusal alana taşınması çabaları ve devletin değişen dil siyasetiyle beraber Kürtçe için açılan yeni alanların Kürt dili açısından oluşturduğu olumlu atmosferle Kürtçenin azalmaya yüz

---

[1320] "KHK ile ihraç edilen Selim Temo: Derste ihvan metinleri okutuluyor", **Cumhuriyet,** 23.02.2017

[1321] "Kadri Yıldırım: Kürdoloji hocalarını ihraç etmek bir Kürt dil kırım darbesidir", **Demokrathaber,** 11.01.2017 https://www.demokrathaber.org/siyaset/kadri-yildirim-kurdoloji-hocalarini-ihrac-etmek-bir-kurt-dil-h78144.html (s.e: 16.03.2020)

[1322] "Kürdoloji de Türkoloji de barış sürecine bağlı", **Yüksekove Haber,** 09.08.2013 https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/anadilde-egitim-sart-ama-109217.htm (s.e:17.11.2019)

[1323] http://serbestiyet.com/yazarlar/abdullah--kiran/kurt-dili-mezunlari-gardiyan-bile-yapilmazken-814288 (s.e:16.03.2020)

tutmuş sembolik değerinde gözle görülür bir artış yaşanmaktayken, müzakere sürecinin bitmesiyle bu yükseliş belirsiz bir süre için durdu.

4.2.4 Müzakere Sürecinden Sonra: Bir Çatışma ve Cezalandırma Aracı Olarak Dil

2013 yılının Mart ayında başlayan müzakere süreci 2015 yılı yazında çatışmasızlığın sona erdirilmesi ile son buldu. 2015 yılının Mart ayından itibaren girilen genel seçim atmosferi HDP ve AK Partinin birbirlerine karşı yürüttükleri seçim propagandasına dönüştü.[1324] 2015 yılında HDP'nin parti olarak parlamentoya girebilmesi, AK Parti'nin tek başına iktidar olamaması seçim çekişmesini derinleştirdi. Hükümet ve Kürt siyasal hareketinin arasında 2014 yılında Kobanê üzerinden başlayan gerginlik de devam etmekteydi.[1325] 2015 yılının yaz aylarında iki taraf da çatışmasızlığı sona erdirdiklerini ilan ettiler. O tarihten itibaren ülkede yeniden bir çatışma ortamı baş gösterdi.[1326] Çatışmasızlığın sona ermesiyle Kürt dili açısından olumlu yönde seyreden bazı gelişmeler, duraklama dönemine hatta yer yer gerileme dönemine geçti.

Öncelikle çatışmasızlığın sona ermesiyle beraber artan kutuplaştırıcı söylem, toplumda sadece Kürt siyasal hareketine değil, genel olarak Kürtlere karşı da bir tepkiselliğin oluşmasına yol açtı. Bu tepkisellik yer yer sözel ve fiziksel şiddet şeklinde tezahür etti. Bu şiddet bazı Kürtlere sadece Kürtçe konuştukları için uygulandı. 2015 yılının Eylül ayında İstanbul Kâğıthane'de otobüs beklediği sırada telefonda 'Kürtçe konuştuğu için' altı kişinin bıçaklı saldırısına uğrayan 21 yaşındaki Sedat Akbaş hayatını kaybetti. Sedat Akbaş'ın akrabası Suat Akbaş olayı şöyle anlatmıştır: "Polisin verdiği bilgiye göre, olay ülkücülerin olduğu bilinen bir kıraathanenin yakınlarında bulunan otobüs durağında gerçekleşmiş. Saldırganların ülkücü olduğu belirtilmiş. Saldırganlar, Kürtçe konuştuğu için öldürdüklerini ifade etmiş."[1327] 19 yaşındaki Şirin Tosun Sakarya'nın Adapazarı ilçesinde Kürtçe konuştuğu için önce 6 kişi tarafından linç edildi, ardından başından silahla vuruldu ve hayatını kaybetti. Ailesiyle birlikte fındık toplamak için mevsimlik işçi olarak Adapazarı'nda bulunan Şirin Tosun,

---

[1324] "Çözüm Sürecinin Başından Bugüne Kadar Yaşadığımız 112 Olay", https://listelist.com/cozum-sureci/ (s.e: 17.03.2020)

[1325] Harun Ercan, "Çözüm sürecinin bitişi ya da AKP'nin Ortadoğu politikası", 6 Kasım 2015 https://tr.boell.org/tr/2015/11/06/cozum-surecinin-bitisi-ya-da-akpnin-ortadogu-politikasi (s.e: 17.03.2020)

[1326] "Çözüm Sürecinin Başından Bugüne Kadar Yaşadığımız 112 Olay", https://listelist.com/cozum-sureci/ (s.e: 17.03.2020)

[1327] "Kağıthane'de bir genç 'Kürtçe konuştuğu için' bıçaklanarak öldürüldü", **DİKENcomtr,** 08/09/2015 http://www.diken.com.tr/kagithanede-bir-genc-kurtce-konustugu-icin-bicaklanarak-olduruldu/ (s.e:19.03.2020)

arkadaşıyla gittiği çarşı merkezinde Kürtçe konuştuğu için 6 kişinin linç girişimine maruz kaldı ve başından silahla vurularak öldürüldü.[1328] Benzer şekilde 74 yaşındaki Ekrem Yaşlı göz ameliyatı olan eşine hastanede refakatçilik yaparken Türkçe bilmeyen eşiyle Kürtçe konuştuğu için aynı odada bulunan başka hastanın yakını tarafından fiziksel şiddete maruz kaldı. Saldırgan Kürtçe konuşmalarına tepki göstererek, "Burası Türkiye Cumhuriyeti Devleti" diyerek Ekrem Yaşlı'yı soda şişesiyle darp etti.[1329] Benzer bir olay Sakarya'da yaşandı. Sakarya'da saldırıya maruz kalan 43 yaşındaki Kadir Sakçı yaşamını yitirirken 16 yaşındaki oğlu da aynı saldırıda ağır yaralandı. Kürtçe konuşan baba ve oğula "Kürt müsünüz, Suriyeli mi?" diye soran saldırgana, baba ve oğlun "Kürdüz" demesi üzerine belindeki tabancayı çıkarıp ateş ettiği anlatılmaktadır. Baba Kadir Sakçı yaşamını yitirdi, oğlu ise ağır bir şekilde yaralandı. Bu saldırıyla ilgili açılan dava sonuçlandı, saldırgana müebbet hapis cezası verildi.[1330] Kürtçe konuşmak fiziksel saldırıya maruz kalmaya yol açabildiği gibi sembolik şiddete de yol açmıştır. 2016 yılında Nazilli'de Üniversitede okuyan Hakkârili Kürt öğrenci Pınar Çetinkaya ailesiyle telefonda Kürtçe konuştuğu için oda arkadaşlarının tepkisine maruz kaldığını dile getirmiştir. Oda arkadaşının şikâyeti üzerine yurt yönetiminin kendisini yurttan attığını ve bursunun kesildiğini ekleyen Pınar Çetinkaya daha sonra yurda eşyalarını almaya gittiğinde Jandarma Komutanlığınca gözaltına alındığını da eklemiştir.[1331]

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Kürtler için kamusal alanda, caddede, sokakta Kürtçe konuşmak daha önce anlatıldığı gibi dönem dönem korkularak yapılan bir pratik olmuştur. Çoğu Kürtün hayatında en az bir kere Kürtçe konuştuğu için fiziksel veya sözel şiddete maruz kaldığını anlatan bazı çalışmalar vardır[1332]. İlkokula başladığında Türkçe bilmediği için dayak yiyen Kürtler, askere gittiklerinde aynı sebeple dayak yiyen Kürtler, cezaevlerinde aynı sebeple dayak yiyen tutuklu ve

---

[1328] "'Kürtçe konuştuğu için' linç edilen 19 yaşındaki genç hayatını kaybetti", **T24 İnternetgazetesi,** 14.10.2019 https://t24.com.tr/haber/kurtce-konustugu-icin-linc-edilen-19-yasindaki-genc-hayatini-kaybetti,843682 (s.e:17.03.2020)

[1329] "74 yaşındaki Ekrem Yaşlı Kürtçe konuştuğu için saldırıya uğradı", **GerçekGündem,** 16.10.2019 https://www.gercekgundem.com/guncel/126609/74-yasindaki-ekrem-yasli-kurtce-konustugu-icin-saldiriya-ugradi (s.e: 17.03.2020)

[1330] "Sakarya'da Kürtçe konuştuğu için öldürülen babanın katiline müebbet hapis" **TİGRİSHABER,** 06.12.2019 https://www.tigrishaber.com/sakaryada-kurtce-konustugu-icin-oldurulen-babanin-katiline-muebbet-hapis-60031h.htm (s.e: 17.03.2020)

[1331] "Kürtçe Konuştuğu için yurttan atıldı iddiası!", **Egedesonsöz,** 13.05.2016 http://www.egedesonsoz.com/haber/Kurtce-konustugu-icin-yurttan-atildi-iddiasi/926558 (s.e: 19.03.2020)

[1332] Örnek olarak: Vahap Çoşkun, M. Şerif Derince, Nesrin Uçarlar, **Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri**, Diyarbakır: 2010, DİSA

yakınları Kürtler kadar sokakta veya çarşıda Kürtçe konuştuğu için şiddete maruz kalanlar da azımsanmayacak kadar azdır. Bu tür olaylar ülke içinde şiddet sarmalının arttığı zamanlarda çok daha fazla yaşanmaktadır. 2000'li yıllarda hükümetlerce yapılan reformlar Kürtçenin Türkler açısından da kamusal görünümü artırmış, özellikle çatışmasızlık döneminde Kürtçeye karşı toleransın düzeyi artmıştır. Ancak müzakere sürecinin sonlanması ve gerilimin yeniden yükselmesi bu tür olayları yeniden yaşanır kılmıştır.

2000'li yıllarda büyük metropollerde Kürtçeyi daha sık duymanın birden fazla sebebi vardır. Her şeyden önce 90'larla birlikte metropoller, tarihinin en büyük Kürt göçüne maruz kaldı ve göçen Kürtler toplu halde geldiler ve aynı mahallelere birlikte yerleştiler. Nüfustaki Kürt oranı artınca ister istemez Kürtçe daha fazla duyulmaya başlandı. Bir de bu gelenler geniş aileleri ile birlikte geldikleri için kültürel devamlılık sağlayabildiler. Kendi aile üyeleri olduğu için mahallenin diğer kesimleriyle iletişim kurmaya derhal ihtiyaç duymadılar ve Türkçe bilmeyenler Türkçe öğrenmekte acele etmediler, Kürtçe konuşmaya devam ettiler. Köyleri zorla boşaltıldığı için göçenlerin büyük bir kısmı politik kimliğe sahip Kürtlerdi veya bu boşaltma sırasında politikleşmişlerdi. Kürtçe konuşmak onlar için politik bir tavırdı aynı zamanda. Yukarıda belirtildiği gibi hükümetçe yapılan reformların Kürtçeye dair algıları olumlu yönde etkilemesiyle de Kürtçe İstanbul gibi büyük metropollerde daha görünür olmaya başladı.[1333] Müzakere sürecinin bitmesinin Kürtçeye etkilerinden biri kamusal alanda Kürtçeye olan tepkiyi yeniden canlandırması oldu. Ancak yine de bu meselede tamamen 90'lara dönüldü denilemez, bu metropollerde hâlâ Kürtçe Türkçeden sonra en çok konuşulan ve duyulan ikinci dildir. Kürt nüfusunun yüksekliği, Kürtlerin büyük bir kısmımın politik olması, hâlâ Türkçe bilmeyen Kürt yaşlıların olması gibi sebeplerle henüz bu durum sürmektedir. Bu durumu değiştirecek şey asimilasyon politikalarının sürmesi ve yeni neslin Kürtçe konuşamaması olacaktır.

Kürt dili 2000'li yıllarda yükselen bir çizgiyle kaybettiği sembolik değerini artırırken müzakere sürecinde bu artış biraz daha ivme kazandı. Ancak müzakere sürecinin sona ermesiyle Kürtçenin yükselen değeri tekrar gerilemeye başlamıştır. Öncelikle TZP-Kurdî'ye bağlı tüm kurumların kapatılmasıyla beraber örgütlü dil aktivizmi duraksama dönemi yaşamaya başladı.

[1333] Kendi tanıklıklarım

> TZP-Kurdî koca bir dil aktivizmi ağıydı. Aktivist ve Kürtçe hocası olarak çalışan yüzlerce gönüllüsü vardı. Pek çok şehir ve ilçede meclisler şeklinde örgütlenmişti. Dolayısıyla tabandan yükselen talepler derhal duyuluyor, eylemliliklere dönüştürülüyordu. Yine meclislerden gelen delegelerden oluşan kongrelerde alınan kararlar bu yüzlerce gönüllü tarafından pratiğe geçiriliyordu. Kurslar aracılığıyla bize gelen gençlerin önemli bir kısmı dönemsel destekçimiz oluyordu. O dönemde gerçekleşen tüm etkinliklerde yanımızda oluyorlardı. TZP-Kurdî'ye bağlı kurumların kapatılması bu ağın belki de geçici süreyle de olsa dağılmasına yol açtı. Dile dair yapılacaklar bu ağ olmadan hızlı ve efektif bir şekilde yayılmaz bir süre. [1334]

KHK'larla kurumların kapatılması, sadece örgütlü dil aktivizmini dağıtmakla kalmadı aynı zaman da bu alanda çalışmaya dair bir kaygıyı da beraberinde getirdi. Çünkü KHK'larla kapatılan kurumların yöneticilerine davalar da açıldı: "Bu davalar ceza ile sonuçlanmadı sanırım ama yine de insanlar arasında bir kaygıya yol açtı. Daha önce çalışmalarımıza sık sık katılan arkadaşların kuruma gelişleri seyreldi."[1335]

KURDÎ-DER'lerin ve enstitülerin kapatılmasının ardından bir süre pek çok il ve ilçede dil kursları kalmadı. İstanbul'da İstanbul Kürt Enstitüsü'nün kapatılmasından sonra daha önce bu kurumda Kürtçe eğitimi alan genç bir kadro Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine araştırma yapmak ve Kürtçe dil atölyeleri yapmak üzere Kürt Araştırmaları Derneği(KAD) adı altında bir kurum kurdu.[1336] Bu kurum dil atölyelerini sürdürdü. Daha önce İstanbul Kürt Enstitüsü (İKE) Başkanlığı yapmış olan Sami Tan, "KHK'lar sonrasını dil atölyelerine katılımın azaldığını bunun sebebinin barış sürecinin yerini çatışmalı ortama bırakması olduğunu" belirtmektedir. [1337]

15 Temmuz Darbe girişiminin ardından yaşananlar insanlar da bir tedirginliğe yol açmış görünmektedir. Kurumların kapatılması fiziksel olarak dil aktivizminin bir süre askıya alınmasına yol açmış, aynı zamanda yukarıdaki alıntılarda vurgulanan tedirginlik insanların kapanan kurumların ardından hızlı bir şekilde yeniden dernek vb. mekânlar açma refleksini göstermelerine bir süre için engel olmuştur.

> Normalde politik Kürtler aşrı örgütlü ve örgütçülerdir. Dolayısıyla olağanüstü durumlarda hızlı refleks geliştirirler. Ancak bu sefer insanları ekmekleriyle korkuttukları için, tedirginlik biraz daha arttı. İlginç bir şey 90larda bu işin sonunda hapis vs. de vardı ama bu alanda çalışanlar pek pes etmezdi. Yani tabi bu da geçici bir süreçtir, er ya da geç dil aktivizmi yeniden canlanacaktır. Ama durum bu şekilde şu anda İstanbul'da açılan Kürt Araştırmaları Derneği

[1334] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme
[1335] Eyüp Subaşı, 04.04.2019 tarihli görüşme
[1336] Eyüp Subaşı, 04.04.2019 tarihli görüşme
[1337] "Çözüm süreci' Kürtçe'yi de vurdu! Kaynak: 'Çözüm süreci' Kürtçe'yi de vurdu!", **TİGRİSHABER,** 21.09.2018, https://www.tigrishaber.com/cozum-sureci-kurtceyi-de-vurdu-51172h.htm (s.e: 19.03.2020)

> dışında, kapatılan dil derneklerinin yarattığı boşluğu doldurmak üzere henüz yeni dernek veya kurumlar açılmadı.[1338]

90'larda bu alanda çalışan temel kadronun sayısının az olması ve daha çok profesyonel aktivistlerden oluştuğunu görmek gerekir tabi ki. 2000'lerde dil aktivizmi daha kitleselleşmiş ve farklı iş kollarında çalışan pek çok meslekten kişinin iş saatleri dışında katkıda bulundukları bir alan olmuştur. Dolayısıyla kurulacak derneklere başvuranlar bu çalışanlardan olacak ve bu çalışanların üzerinde bir süreliğine bir tedirginlik olduğu gözlemlenmektedir. Dil aktivizmi yeniden kriminalize olmuştur: "Bu süreçte işlerinden olan, açığa alınan pek çok dil aktivisti oldu. Hatta kapatılan bazı kurumların yönetiminde devlet memurları vardı ve bunlara da dava açıldı. Bu durum insanların bir süre beklemesine yol açtı haliyle."[1339]

Süreçten sonra gelişen uygulamaları TBMM'ye taşıyan HDP Milletvekili Kadri Yıldırım, hükümetin uygulamalarına dair şunları dile getirmiştir:

> Çözüm süreci buzdolabına konulunca Kürtçe de derin dondurucuya kondu. (…)Barış ve çözüm süreci birçok olumlu yanlarının yanı sıra Kürt dili, Kürt edebiyatı ve Kürt tarihi alanlarında da resmi bir şekilde adımların atıldığı ve Kürtçeye hizmetlerin yapıldığı bir süreç oldu. (…) Belediyelere iki dilli bir faaliyet imkânı doğmuştu o sıralarda. Hem tabelalar iki dilliydi hem de kendi bünyelerinde belediyeler birtakım iki dilli faaliyetlerde bulunuyorlardı. Oysa şimdiki belediyelerin haline baktığımız zaman kimi kayyumlar tarafından Kürtçe tabelalar tamamen indirilmiş kimileri tarafından da yeniden o kadar küçük harflerle yazılmıştır ki bu küçük harflerle yazılan tabelayı okumak için âdeta mikroskop ve teleskoplara ihtiyaç duyulmaktadır. Evet, nereden nereye gelindi. Seçmeli Kürtçe dersi konuldu barış ve çözüm sürecinde ama şimdi bir okulda "Kürtçe konuşma" şeklinde talimatlar tahtaya yazılıyor ve öğrencilerin Kürtçe konuşmaması için etki altında bırakıldığı bir atmosfer oluşturuyor.[1340]

Alıntıların tümü çözüm sürecinin sonlanmasının ardından yükselen çatışmalarla ve darbe girişiminden sonra yapılan uygulamalarla Kürt dili aktivizminin ve dile dair yapılan çalışmaların bir süreliğine sekteye uğradığına dairdir. Ancak süreç takip edildiğinde bunun günümüze kadar sürmediğini görmek de mümkün 2019 yılından itibaren Kürt dili üzerine yapılan çalışmaların yeniden ivme kazandığı görülmektedir. Bir sonraki başlık altında makro siyasetin 2019'da dil çalışmalarını yeniden canlandırma girişimlerine ve tabanda meydana gelen dilsel pratiklere bakılacaktır.

[1338] Sami Tan, 13.03.2018 tarihli görüşme

[1339] Hacı Sayın, 22.03.2019 tarihli görüşme

[1340] HDP Siirt Milletvekili Kadri Yıldırım'ın Meclis Genel Kurulunda devam eden bütçe görüşmelerinde yapmış olduğu konuşmadan alıntıdır. 13.12.2017, https://www.hdp.org.tr/tr/guncel/haberler/kadri-yildirim-cozum-sureci-buzdolabina-konulunca-kurtce-de-derin-dondurucuya-kondu/11340 (s.e: 19.03.2020)

4.2.5 Kürt Dilinin Direnişi: Tabandan Yükselen Direniş Pratikleri

Kürtçe hiç bitmeyen bir roman.[1341]

Nûbihar dergisi yayın yönetmeni Süleyman Çevik Kürtçe yayıncılığın tarihinin ele alındığı bir söyleşisinde müzakere sürecinin bitmesinin ardından gelişen süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

> Çözüm sürecinde Kürtçe yayımlarda olumlu bir yükselme olmuştur. Kürdoloji bölümlerinin, TRT Kurdî'nin, Anadolu Ajansı'nın Kürtçe haberler yapmaya başlaması. Devletin eliyle birtakım kitaplar basılmış olması, Kürtçe seçmeli diller arasında yer verilmesi gibi birçok adımlar atıldı. Bu dönemde Kürtçe yayıncılık iyi bir noktaya geldi. 5 yıl boyunca sürekli bir yükselme oldu. Çözüm sürecinin bitmesinden sonra 90'lı yıllara dönüldü. İnsanlar artık çaresizlik içinde ne yapacağını araştırmaya başladı. Çünkü her an işten atılabilirim, soruşturma açılabilir, soruşturma aileme kadar uzanabilir korkusu, özellikle 15 Temmuz darbe girişiminden sonra millette korku ve sinme duygusu hâkim oldu. 2016'dan 2018'e kadar Kürtçe yayıncılık için çok kötü geçti. Fakat 2019'da bir kıpırdama oldu. İnsanı karanlık bir odaya atarsın sonra gözleri karanlığa alışır ve görmeye başlar. İnsanlar biraz bu ortama alıştı.[1342]

Süleyman Çevik, "insanlar karanlığa alışmaya başladı" diyerek süreci özetlemiştir. 2018, özellikle 2019 yılı itibariyle Kürt dili çalışmaları yeniden canlandı. Kapatılan KURDÎ-DER'lerden sonra yaşanan kısa süreli sessizlikten sonra Mezopotamya Dil ve Kültür Araştırma Derneği (MED-DER) adı altında 2018 yılında başta Diyarbakır'da daha sonra Mardin, Batman ve Van'da[1343] Kürtçe üzerine çalışmalar yürütmek ve Kürtçe dil atölyeleri düzenlemek amacıyla dernekler kuruldu. Diyarbakır MED-DER'in eş başkanı Mehmet Esen kendisi ile yapılan bir röportajda KURDÎ-DER'lerin kapatılmasını eleştirerek bu alanda oluşan ihtiyacı karşılamak için MED-DER ismiyle bir dernek kurduklarını açıklamıştır. Dil kursları verdiklerini belirten Esen "bu kursların Kürtçe meselesini çözmeye yetmeyeceğini, Kürtlerin kendi anadillerinde eğitim almadan bu sorunun çözümünün mümkün olmadığını" eklemiştir. [1344] Bu dernekler faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ancak henüz KURDÎ-DER'ler kadar etkili bir güce dönmemişlerdir. Zira KURDÎ-DER'lerin arkasında TZP-Kurdî gibi daha geniş bir ağ vardı ve daha fazla şehir ve ilçede örgütlüydü.

[1341] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[1342] "Süleyman Çevik 28. yılında Nûbihar'ı anlattı: Kürtçenin rönesansı", **Gazeteduvar,** 09.03.2020 https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2020/03/09/suleyman-cevik-28-yilinda-nubihari-anlatti-kurtcenin-ronesansi/ (s.e: 31.05.2020)

[1343] "Diyarbakır - MED-DER, Kurmanci ve Zazaca'dan sonra Soranice de kurs açıyor", **rudaw.net,** 25.12.2019 https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/251220197 (s.e: 22.03.2020)

[1344] "MED-DER: Hedefimiz onlarca sınıf", **Yeni Özgür Politika,** 08.09.2018

2018 yılında Kürt dili açısından yaşanan bir diğer gelişme ise Kasım ayında farklı Kürt çevrelerinin bir araya gelerek bir dil platformu oluşturmaları oldu. Halkların Demokrasi Partisi (HDP), Demokratik Bölgeler Partisi (DBP), Özgürlük ve Sosyalizm Partisi (ÖSP), Kürdistan Demokrat Partisi–Bakur (PDK), Kürdistan Demokrat Partisi-Türkiye (PDK-T), Kürdistan Sosyalist Partisi (PSK), Kürdistan Özgürlük Partisi (PAK), İnsan ve Özgürlük Partisi ile Azadî Hareketi temsilcileri, düzenledikleri Dil Çalıştayı ile Kürt dilinin geliştirilmesi, resmi dil olması ve okullarda öğretilmesi amacıyla "Kürt Dili Platformu" kurduklarını açıkladılar. Dil Çalıştayı'nın sonuç bildirgesinde, iki temel muhataba hitap edilmiştir. Hükümetten Kürt dilinin eğitim dili ve resmi dil olmasının önündeki engellerin kaldırılması ve anayasal güvenceye alınması talep edilirken, Kürt halkından dilsel haklarına sahip çıkması ve Kürtçeyi hayatının temel dili yapması istenmiştir. [1345] Platform daha sonra çeşitli toplantı, konferans ve basın açıklamaları yaptı. Ancak halkla direk temas kuracak sokakta örgütlenen bir eylemliliğe geçilmedi.[1346]

Bu platform çalışmalarına devam ederken yine Diyarbakır'da daha geniş katılımla Dil ve Kültürler adıyla bir ağ çağrısı yapıldı. (Dil ve Kültürler Ağı) Çağrıda oluşturulacak ağın siyasi partilerden bağımsız, dil meselesi ile ilgili inisiyatif almak isteyen bağımsız kişilerden oluşacağı mesajı verildi. Geniş katılımlı çalıştaydan önce, 2019 yılının Aralık ayında, daha az kişiyle yapılan bir toplantıyla ağın kurulacağı kamuoyu ile paylaşıldı. Açıklama şöyleydi:

> Dil hassasiyeti ve kültür konusunda bir farkındalık yaratmak, sahiplenme duygusunu güçlendirecek bir çalışma yapmayı amaçlıyoruz. Sivil alandaki kurum ve şahısların, dil kültür alanında hassasiyeti olanlar, sadece üretimi olanlar değil, bu konuda etki gücünü artırabilecek her alanda kullanım oranını artıracak bir çalışma hedefliyoruz.[1347]

Sivil bir çalışma olacağına yönelik vurgusuyla siyasi partilerce inşa edilen Kürt dili Platformundan ayrıştığı görülmektedir. Ancak platform bileşenlerinden bir kısmı

[1345] "Kürt Dili Platformu sonuç bildirgesini açıkladı", **Gazetekarınca,** 13.11.2018 https://gazetekarinca.com/2018/11/kurt-dili-platformu-sonuc-bildirgesini-acikladi/ (s.e: 20.03.2020)

[1346] "Kürt Dili Platformu: Kürtler derhal anadiline, kültürüne sahip çıkmalı", **Demokrathaber,** 21.02.2019 https://www.demokrathaber.org/guncel/kurt-dili-platformu-kurtler-derhal-anadiline-kulturune-sahip-cikmali-h113223.html (s.e: 20.03.2020)
"Kürt Dil Platformu: Asimilasyondan vazgeçin", **gazeteduvar,** 15.05.2019 https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2019/05/15/kurt-dil-platformu-asimilasyondan-vazgecin (s.e: 20.03.2020)
"Kürt Dili Platformu: Kürtçe dil derslerini tercih edin", basnews, 02.01.2020 http://www.basnews.com/index.php/tr/news/kurdistan/571379 (s.e: 20.03.2020)

[1347] "Diyarbakır'da Dil ve Kültür Ağı", **Amerikanınsesi.com,** 24.11.2019 https://www.amerikaninsesi.com/a/diyarbakirda-dil-ve-kultur-agi/5179056.html (s.e: 21.03.2020)

kurulan bu ağdan rahatsızlıklarını kamuoyu ile paylaştılar. HDP ve BDP " Kürt dili Platformunda kalıp çalışmalara desteğe devam edeceklerini" açıklamalarına rağmen, rahatsızlıklarını dile getirenler, bu ağın HDP ve BDP çevresince platforma alternatif olarak, kendi iktidar alanlarında çalışmayı sürdürmek için kurulduğunu ifade ettiler.[1348] Bu iddiaya yönelik kamuoyuna duyurulan cevap niteliğinde bir açıklama yapılmamıştır.

Düzenlenen geniş katılımlı çalıştaya herhangi bir kurum veya siyasi parti adına katılım gerçekleşmedi. Herhangi bir kurumda çalışanlar veya bir kuruma üye olanlar da kurum kimliği ile değil kendi isimleriyle katıldılar.[1349] 11-12 Ocak 2020 tarihlerinde aralarında; yazar, akademisyen, eğitimci, yayıncı, iş insanları, kadın dernekleri ve kültür sanat kurumu üyelerinin de bulunduğu 300 kişinin katılımı ile düzenlenen çalıştayda, ilk çağrıda "Dil ve Kültürler Ağı" olarak duyurulan ağ ismi değiştirildi ve "Kürt dili ve Kültürü Ağı" oldu. İsim değişikliğine katılımcıların itirazı ve bu şekilde değiştirilmesi gerektiğine dair ısrarı sebep oldu.[1350] Sonuç bildirgesinde, "Tüm sivil toplum kuruluşlarına, Kürt dili ve kültürü için düzenlenen çalışmalara güç katmaları, tüm siyasi partilere siyaset dillerini Kürtçeye çevirmeleri, asimilasyon politikalarına karşı çalışmalarını ana dilinde yapmaları ve Kürt dilinin gelişip korunması çabalarına destek vermeleri" çağrısında bulunuldu. Aynı şekilde Kürt halkına da "dillerine sahip çıkmaları ve Kürt dilinin gelişip korunması çabalarına destek vermeleri" çağrısı yapıldı. [1351] Kürt Dili ve Kültürü Ağı, kuruluş ilanından bir ay kadar sonra, 21 Şubat Anadili gününde bir basın açıklaması yaptı. Açıklamada Kürt dilinin resmi bir statüye kavuşması için sivil ve demokratik yöntemlerle mücadele edileceğinin altı çizildi ve Kürt halkı bu mücadeleye destek olmaya çağrıldı.[1352] Ayrıca 21 Şubat'ta #herrojkurdi (#hergünkürtçe) hashtag'i ile sosyal medya ağı Twitter üzerinden bir kampanya yürütüleceği duyurusu da yapıldı, bu kampanyaya destek istendi. Kampanyaya yoğun bir ilgi gösterildi. Kürt diline dair mesajlar, posterler ve videolarla geniş bir katılım

---

[1348] Sait Aydoğmuş, "Dil ve Kültür Politikasında İki Farklı Çizgi: Ulus İnşası mı, Entegrasyon mu?", **rûpelanû,** 19.03.2020, http://www.rupelanu.org/dil-ve-kultur-politikasinda-iki-farkli-cizgi-ulus-insasi-mi-entegrasyon-mu-661yy.htm (s.e: 21.03.2020)

[1349] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme

[1350] Fuat Önen, 24.07.2019 tarihli görüşme

[1351] "Kürt Dili ve Kültür Ağı'ndan, "Kürt dilinin gelişim ve korunmasına destek verin" çağrısı", **independentturkçe,** 13.01.2020 https://www.independentturkish.com/node/116876/haber/k%C3%BCrt-dili-ve-k%C3%BClt%C3%BCr-a%C4%9F%C4%B1ndan-k%C3%BCrt-dilinin-geli%C5%9Fim-ve-korunmas%C4%B1na-destek-verin (s.e:20.03.2020)

[1352] "Ji bo kurdî daxwaza statûyê kirin ", **erojname,** 20.02.2020 https://e-rojname.com/bs-nuce/80697/ (s.e: 20.03.2020)

sağlandı. Celadet Bedirxan'dan "Evi yıkılası Kürtler! Ya Kürdüm demeyin, ya da Kürtçe konuşun!" gibi alıntılar paylaşıldı. Farklı yazar ve siyasetçilerin dile dair sözleri paylaşıldığı gibi anlık veya öncesinden ağ tarafından üretilen sloganlar Kürtçe şiirler de paylaşıldı. "Çocuklarınızı Kürtçe Büyütün!", "Kürtçe Konuşun, Yazın, Okuyun!", "Kürtçe Resmi Dil Olmalı!", "Hayat Kürtçe Güzeldir!", "Dilin ve Kültüründen Utanma!" gibi sloganlar paylaşıldı. Bu hashtag hâlâ sürmekte, Kürt diline dair bir şeyler paylaşanlar bu hashtag'i kullanıyorlar.[1353] Tıpkı Kürt Dili Platformu gibi bu ağın da neler yaptığını, önüne koyduğu hedeflerin ne kadarını pratiğe geçireceğini gözlemleyebilmek ve değerlendirmek için henüz çok erken.

Müzakere sürecinin bitmesinden sonra Kürt dili alanında gerçekleşen bir başka olay ise 2019 yılının Şubat ayında Mezopotamya Vakfı tarafından yayımlanan *Rêbera Rastnivîsê* (Doğru Yazım Kılavuzu)[1354] oldu. Bu kılavuz Türkiye, İran, Suriye, Kürdistan Federe Bölgesi ve Avrupa'dan Kürt dil bilimcilerinin katılımıyla Diyarbakır, Mardin ve İstanbul'da gerçekleştirilen çalıştayların sonucunda kolektif olarak yazılmıştır. Rehber, dil bilgisi kuralları, özel ve cins isimlerin yazılması, noktalama işaretleri, yazım kuralları ve anlatım bozuklukları konusunda standart bir dil oluşturmak adına kurallar öne sürmektedir. Kitabın amacını katılımcılar şu şekilde ifade etmiştir:

> Kürtçenin standardize edilmesi ile dilin resmi bir statü kazanması çalışmalarının yanı sıra dilin kurumsallaşması ile resmi veya gayrı resmi bağlamlarda dilin geniş bir sosyal, kültürel ve dilsel zeminde kabul edilmesi ve dile disiplin kazandırmak.[1355]

Bu çalışma, İsveç'te yaşayan dilbilimci Mustafa Aydoğan'ın 2013'te yazdığı yazım kılavuzu esas alınarak ve bu kılavuzun her bölümü tek tek tartışılıp, bazı değişiklikler yapılarak oluşturulmuştur. Vakıf tarafından yayımlanan haliyle kılavuzda genel olarak Celadet Bedirxan'ın attığı zemin üzerinden son otuz yılda farklı çevrelerin katkılarıyla (Paris ve İstanbul Kürt Enstitüsü yayınevleri vs.) konsensüs oluşan yazı dili esas alınsa da bazı konularda bu konsensüsün dışına çıkılmış ve yeni kaideler sunulmuştur. Örneğin bulunma hali olan ve Türkçe karşılığı "de/da" olan edat (ör: sınıfımda, cebimde), yazı dilinin yaygınlaştığı son otuz yılda hemen hemen tüm çevrelerce Celadet Bedirxan'ın koyduğu kural esas alınarak, "di….. de" olarak kullanılmıştır.

[1353] https://twitter.com/hashtag/herrojkurdi?src=hashtag_click (s.e: 20.03.2020)
[1354] Komxebata Kurmancîyê, **Rêbera Rastnivîsînê**, Diyarbakır: Mezopotamya Vakfı yy, 2019
[1355] "Dünyanın dört bir yanındaki 18 Kürt dilbilimciden İmla Klavuzu kitabı", **Nêrînaazad.org.,** 20.02.2019, https://m.nerinaazad.org/tr/news/life/culture/dunyanin-dort-bir-yanindaki-18-kurt-dilbilimciden-dil-birligi-kitabi (s.e: 26.04.2020)

Ancak vakıfça hazırlanan rehberde ise "di….. da" olarak değiştirilmiştir. Örneğin: "di fêrgehê de" değil "di fêrgehê da" (sınıfta) olacak denilmiştir. Bu rehber uzun bir süre Kürtçe ile profesyonel olarak ilgilenen kişi ve kurumlarca gündemde tutuldu. Rehbere farklı kişilerce eleştiriler getirildi. Bu eleştirileri özetlemek gerekirse şunlar dile getirilebilir. Rehberin yazı dilinde oturmuş ve geniş bir konsensüs oluşmuş bazı kaideleri değiştirmesi en çok eleştirilen konu oldu. Çalışmada bazı konularda yapılan kaide değişikliklerinin sebebi dilbilgisi açısından değerlendirilirken, bazılarında ise hangi formun daha yaygın kullanıldığı esas alınmıştır. Rehber "dilin sadeleşme meyilini kabul etmeyerek, bazı durumlarda dilbilgisini esas alarak artık bu dili konuşanların büyük çoğunluğunca kullanılmayan formları tercih etmiştir". Bu durum değerlendirme yazılarının önemli bir kısmında eleştirilmiştir. Rehber, "fazla doğrucu olmakla"[1356], "koyduğu kurallar konusunda yeterince ikna edici olmamakla"[1357], "yazım kılavuzu olarak çıkmasına rağmen, rehberin kendisinin metin içinde bu kurallara uymamasıyla"[1358] "resmi bir kurumdan mahrum bir dile, bilimsellikten uzak bir müdahalede bulunmakla"[1359] "katılımcıların Kürtçe konuşulan tüm yöreleri temsil etmemesiyle[1360]" de eleştirilmiştir. Bu tartışmalar hâlâ sürmektedir. Öte yandan temsilcileri bu çalışmanın içinde yer alan bazı kurum ve yayınevleri bundan sonra yayımlarını bu rehberi esas alarak yayımlayacaklarını duyurmuşlardır; İstanbul Kürt Enstitüsü, Mezopotamya yayımları. Fakat henüz Avesta, Lîs gibi önde gelen yayınevlerinden bu rehberi esas alacaklarına dair herhangi bir açıklama gelmemiştir. Bu rehberde öne sürülen önerilerin Kurmancî yazı dilini ne kadar etkileyeceği zamanla anlaşılabilecektir. Ancak genel olarak temel eleştiri bu rehberin sunduğu birtakım radikal değişikliklerin, şu dönemde sunulmasının yanlış olduğuna dairdir. Burada yöntemsel olarak sunulan eleştirilerin yanında, pratiğe dair eleştiri daha yaygındır; Tüm Kürtlerce kabul gören resmi bir otoritenin / Dil kurumunun yokluğunda bu tür radikal öneriler tüm çevrelerce kabul görmeyecektir ve bu da birden fazla imla düzeninin yayılmasına yol açacaktır. Kürtçe okuma yazmanın oranı bu kadar düşükken, bu karmaşa yeni Kürtçe okur-yazar adaylarının kafasını daha da karıştıracaktır. Tüm Kürtlerce kabul gören resmi bir otoritenin yokluğunda bunun

[1356] Hüsein Muhammed, https://zimannas.files.wordpress.com/2020/02/husein-muhammed-1.pdf, (s.e: 26.04.2020)
[1357] Ergin Öpengin, https://zimannas.files.wordpress.com/2020/02/ergin-opengin.pdf (s.e: 26.04.2020)
[1358] Marif Yılmaz, http://www.rupelanu.com/hizrek-li-ser-pirtuka-rebera-rastnivisine-ya-komxebata-kurmanciye-4974h.htm(s.e: 26.04.2020)
[1359] Yaşar Eroğlu, https://e-rojname.com/bs-nerin/78191/(s.e: 26.04.2020)
[1360] Qasimê Xelîlî, https://zimannas.wordpress.com/2020/02/12/6-rexne-li-rebera-rastnivisine/ (s.e: 26.04.2020)

yapılmasını doğru bulmayanların bu açıklaması, akla daha önce bahsettiğim bir anekdotu getirmekte. Kemal Burkay alfabedeki farklı kullanımlar konusunda şöyle demiştir: "Biz onlara uyup öyle kullanmaya başlarız ama ya sonra onlar bu görüşlerinden vazgeçerlerse?"[1361]

Mezopotamya Vakfı'nın yayımladığı imla kılavuzuna dair tartışmalar bir süre daha devam edecektir. Etkilerini değerlendirmek için ise henüz erkendir.

4.2.5.1 Sosyal Medyanın Dil Aktivizminde Yeri…

Yukarıda bahsedilen #herrojkurdî hashtag'i Kürtçenin korunması ve kullanımının yaygınlaştırılması için açılan onlarca hashtag'den bir tanesi. Bu hashtag bir inisiyatif tarafından başlatılmıştır ancak bundan çok daha geniş katılımın sağlandığı ve sivil girişimlerin sonucunda gelişen hashtag'ler de vardır. Bu anlamda sosyal medya Kürtçe için örülen geniş bir direniş ağı olmuştur.

> Ancak Kürtçe öyle direngen ki sivil aktivistlerin elinde kendisine yeni bir direniş alanı kurdu. Sosyal medya üzerinden yürütülen dil kampanyaları geniş kitlelere yayılması açısından çok önemli. Siz dil hareketini dağıtıyorsunuz, Kürtler yeni alanlar açıyor. Kürtçe hiç bitmeyen bir roman![1362]

Ağır baskı dönemlerinde tabandan gelen basınçla açılan, yaşamda kalma (*survival*) alanları otoriteyi zora sokacak yeni direniş biçimleri olarak inşa edilmektedir. Bu bağlamda sosyal medyada Kürtçeye dair yürütülen bu kampanyaları bu alanlardan biri olarak tanımlamak ve bunu bir çeşit dil aktivizmi olarak işaret etmek mümkündür. Daha önce sosyal medyada yürütülen dil aktivizmine Kürtçe konuş kampanyaları üzerinden değinilmişti. Shengul Ogur (@zeraqe0) isimli kullanıcının paylaşımı sosyal medya üzerinden yürütülen Kürtçe aktivizminin ana fikrini yansıtmaktadır.

> Twitterı Kürtçe için direniş alanı yapalım. Twitinizi Kürtçe yazın ve dilinizi savunun. Twitlerinizle dilinize hayat suyu olun. Zor değil, kararınızı verin ve parmaklarınızı Kürtçeye alıştırın. Her Kürtçe kelime ile parmağınızdan kıvılcımlar uçuşsun.[1363]

Sosyal medya üzerinden yürüyen dil aktivizminin temel amacı Kürtçeyi bir direniş alanı olarak kurmaktır.

[1361] Kemal Burkay ile görüşme,"Li ser hin pirsen gramera Kurdî hevpeyvîn", Çira Dergisi (İsveç'te Kürt yazarları Derneğinin Dergisi), sayı:11, 1997

[1362] Tahir Baykuşak 13.12.2018 tarihli görüşme

[1363] Shengul ogur (@zeraqe0) isimli kullanıcının 15.01.2020 tarihli twitter paylaşımı. (kendi çevirim) (s.e: 21.03.2020)

> Her Kürt oturduğu yerden mücadele edebilir. Kürtler konuşmasın diye her türlü zulüm reva görülmektedir. Bu yüzden Kürtçe konuşmak direniştir! İsyandır! Onların dilinde konuşmak ise teslimiyettir. Teslimiyet Kürde yakışmaz![1364]

Sosyal medya üzerinden geliştirilen aktivizmin bir boyutu Kürtçe yazmaya özendirmek, bu daha önce de bahsedildiği gibi dilin kaybolması endişesiyle ortaya çıkan bir refleks. Sosyal medya üzerinden aktivizm yapanlar bunun için çabalamaktadır. Öte yandan Kurdînûs'ları takip ederek Kürtçelerini geliştirdiklerini dile getiren bir kesim de mevcut. Bu anlamda sosyal medya aktivistleri bir yandan Kürtçe yazma ve okumanın yaygınlaşmasına katkıda bulunurken öte yandan, Kürtçe eğitmenliği rolü de üstlenmektedirler. Amaç Kürtçe dil bilincini geliştirmektir. M. A. Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Ümran Aran, dijital aktivizmi, bugün dünyada en yaygın aktivizm türü olması sebebiyle önemli bulduğunu, Kürtçe için sosyal medyada yürütülen kampanya ve etkinliklerin bir farkındalık oluşturduğunu, Kürtçeye özendirdiklerini belirtmektedir. "Bazen 'Kürçe yazmaya twitter sayesinde başladım' gibi ifadelerle karşılaşıyorum sosyal medyada, bunlar güzel şeyler."[1365] Sosyal medya üzerinden Kürtçe okur-yazarlığın arttığını yapılan paylaşımlardan takip etmek mümkün.

> Kürtçe bilen ancak okuma yazmada zorluk çeken dostlara önerim hemen bir Twitter hesabı açıp #kurdinus (sadece Kürtçe paylaşım yapan) hesapları takip etmeleri. İnanılmaz derecede faydalı olacak buna emin olun. Var olsun Kurdînûs hareketi.[1366]

Sosyal Medya üzerinden Kürtçelerini geliştirdiklerini belirten insanlar genelde zaten az çok Kürtçe bildiklerini bu mecradaki paylaşımları takip ederek Kürtçelerini geliştirdiklerin ifade ediyorlar. Diğer kullanıcılardan gelen Kürtçe yazma baskısıyla da Kürtçe yazmaya çalışarak yazı diline daha hâkim olduklarını ekliyorlar.

> Tamam öğrenebiliriz, fakat Twitter olmasaydı ben yazı dilini öğrenemezdim, Allahtan var, bu platformda sadece Kürtçe paylaşıyoruz.[1367]

Sosyal medyanın Kürtçe öğrenmeye katkısının düzeyini araştıran bir alan çalışması olmamakla birlikte özellikle gençlerin sosyal medya sayesinde yazılı Kürtçeye aşina hale geldiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. 2008-2009 yıllarında Bilgi

---

[1364] Meso Rojaciwanan (@MesoRojaciwanan) isimli kullanıcının 28.11.2019 tarihli twitter paylaşımı. (s.e: 21.03.2020)
[1365] Ümran Aran, 16.03.2020 tarihli yazılı mülakat
[1366] Mustafa Demir Parlayan güneş (@mstfmusic) isimli kullanıcının 18.01.2020 tarihli twitter paylaşımı. (s.e: 21.03.2020)
[1367] Fawaz Rengzerî Parlayan güneş (@jerhati) isimli kullanıcının 22.01.2020 tarihli twitter paylaşımı. (s.e: 21.03.2020)

Üniversitesi'nde Kürtçe ders vermeye başladığımda sosyal medya kullanımı bu kadar yaygın değildi. Kürtçe bilip yazı dilini öğrenmek için ders alanlar bir Kürtçe metne ilk baktıklarında epeyce panikliyorlar, ilk başta anlamakta zorlanıyorlardı. Çoğu Kürtçe yazı dili ile ilk kez karşılaşıyorlardı, örneğin alfabeyi bilmiyorlardı. "x", "q" gibi harflerin nasıl okunacağını bilmiyorlardı. Fakat son yıllarda yazı dilini geliştirmek için derslerime gelen öğrencilerin artık okumakta sorun yaşamadıklarını görüyorum. Bunu sorguladığımda öğrenciler de sosyal medyadan öğrendiklerini veya aşina olduklarını teyit ediyorlar.[1368]

Sosyal Medya üzerinden yaptıkları paylaşımlarla Kürtleri Kürtçe okuma ve yazmaya teşvik edenlerin yanı sıra, sosyal medya, Youtube ve Whatsapp gibi farklı internet kanalları üzerinden Kürtçe öğretimine başlayanlar var. Bu kanallar üzerinden Kürtçe ders veriyorlar.

13 bin 500 takipçisi olan Şex Zelala ji Fîne (@zelaleeeeee) isimli Twitter kullanıcısı Twitter üzerinden Kürtçe dersler veriyor, sorulara cevap veriyor, sesli ve görsel materyaller hazırlayıp paylaşıyor. Takipçi sayısı oldukça fazla ve tüm paylaşımları yüksek oranda etkileşim içindedir. Sayfasında sabitlediği paylaşımında şunları ifade etmiştir:

> Yeni gelen arkadaş hesabıma hoş geldin burada sadece Kürtçe konuşacak ve duyacaksın. Her şeyden önce lütfen bu paylaşımın altındaki mesajları okuyun. Bu mesajlarda çalışmanın yöntemleri yazmaktadır. Ayrıca kitap, video ve farklı kaynaklar mevcuttur. Benim çalışmalarım ve yazılarım da vardır.[1369]

Bu kullanıcı dil eğitiminde destek olacak görsel ve işitsel materyaller hazırladığı, dile dair sorulara cevap verdiği gibi takipçilerinin ve takip ettiklerinin Türkçe paylaşımlarına sert bir dille cevap verip sık sık Kürtçe yazma çağrısı yapıyor. Kürtçe yazanların yazım hatalarına da müdahale ediyor. Youtube kanalı üzerinden Kürtçe ders veren bir başka isim ise Gulsuma Demir. Gulsuma, Youtube kanalı aracılığıyla İngilizce olarak Kürtçe dersi veriyor. Hazırladığı görsel materyallerini ve dersleri de sosyal medya hesapları üzerinden paylaşıyor. Dilbilimi mezunu olan Gulsuma dersleri İngilizce vermesinin sebebini daha fazla ilgi çekmesiyle ve iki dilin aynı dil ailesinden gelmesi sebebiyle bu şekilde anlatmanın daha kolay olmasıyla açıklıyor. Takipçi sayısı on binin üzerinde olan Gulsuma derslerine gösterilen ilginin yoğunluğundan

[1368] Kendi tanıklıklarım
[1369] Şex Zelala ji Fîne (@zelaleeeeee) isimli Twitter kullanıcısının 27.01.2020 tarihli paylaşımı. (s.e: 22.03.2020)

bahsediyor. Pek çok takipçisinin kendisine yaptığı işten ötürü teşekkür ettiğini, ondan Kürtçe öğrendiklerini ekliyor.[1370]

Kürtçe öğretmek için yola çıkan Kurdêngundî (@kurdgund1) ve Perwerdeya Kurdî (@perwerdeyakurdi) isimli Twitter kullanıcıları ise Whatsapp grupları üzerinden Kürtçe dersi verdiklerini duyurdular. Bir yıldan fazladır süren bu derslerle onlarca kişiye Kürtçe ders verdiklerini ifade ediyorlar.

> Çarşamba günü Whatsapp üzerinden 780 kişiye Kürtçe ders vermeye başladık. Tümü başlangıç seviyesi, yani hiç Kürtçe bilmeyenler ya da çok az bilenler. İnsan isterse olur. Biz kimiz? Hiçbir parti ve ideolojiye bağlı olmayan yurtsever Kürtleriz. Yani biz bağımsızız.[1371]

Öğrencilerinden gelen dönütlere bakıldığında bu eğitimden yararlananlar oldukça fazla.

> Benim ismim Yılmaz. Farqîn Hocanın öğrencisiyim. Bir yıl önce bir cümle bile kuramıyordum. Fakat Kurdêngundî sayfasını tanıyıp, Whatsapp'tan Kürtçe ders verdiklerini öğrenince ben de bir gruba katıldım. Kısa bir sürede dilimin geliştiğini fark ettim. Çok sevindim. Bugün üçüncü seviyeye geçtim. (…) Farqîn hoca ve tüm diğer hocalara çok teşekkür ediyorum. Nasıl ki onlar Kürt ulusu için mücadele ediyorlarsa, ben de ömrümün sonuna kadar mücadele edeceğim.[1372]

Sosyal medya üzerinden yayılan Kürt dili aktivizminin ne kadar geniş bir kitle üzerinde etkili olduğuna dair bir alan çalışması bulunmamaktadır. Bununla birlikte kendisini kurdînûs olarak tanıtan ya da başkalarınca böyle adlandırılanların ve Kürtçenin yaygınlaşması için sosyal medyada çalışma yürütenlerin yaptıklarını bir çeşit dil aktivizmi olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bu pratik Kürtçenin yaşamda kalma mücadelesi verdiği bir alan olarak inşa olmaktadır.

4.2.5.2 Kürtçe Okuma Grupları

2006 yılında Mardin'de bir grup okurun bir araya gelmesiyle oluşan ilk okuma grubu "Saeta Rexneyê" (Eleştiri Saati) adı altında toplanarak, Kürt edebiyatından seçtikleri eserleri değerlendirmişlerdir.[1373] Bu grubun 2008 yılına kadar süren etkinlikleri o dönem kamuoyuna çok fazla yansımadığı için (sosyal medyanın olmayışından kaynaklı olabilir), bilinen ilk okuma grubu İstanbul'da 2009 yılında kurulan "Şêwira Xwendinê" isimli okuma grubudur. Faaliyetlerini 2017 yılına kadar sürdüren gruba,

---

[1370] https://justpaste.it/5h8h4https://facebook.com/haberyeniozgurpolitika/posts/144460097049999?__tn__=K-R (s.e: 22.03.2020)
[1371] Perwerdeya Kurdî (@perwerdeyakurdi) isimli twitter kullanıcısının 02.03.2020 tarihli paylaşımı. (s.e: 22.03.2020)
[1372] kurdêngundî (@kurdgund1) isimli twitter kullanıcısının 18.01.2020 tarihli paylaşımı. (s.e: 22.03.2020)
[1373] Çetoyê Zêdo, 25.03.2020 tarihli yazılı mülakat

Seyr-î Mesel tiyatro grubuna ait mekânda, A. Rahman Çelik ve Çêtoyê Zêdo gibi hem tiyatro hem de edebiyatla ilgilenen genç aydınlar öncülük etmiştir.

İstanbul Okuma Grubu iki haftada bir toplanıp farklı bir Kürtçe kitabın analizini yapmaktaydı. Grubun kurucularından Çêtoyê Zêdo ve grubun diğer üyeleri başlıca amaçlarının eleştirel edebiyata katkıda bulunmak olduğunu dile getirmişlerdir. Kürt edebiyatının eleştirel bir okumaya ihtiyaç duyduğunu, "bir eser ya çok iyidir ya da çok kötü" şeklinde süregiden değerlendirme yazılarının artık geride kalması ve bunun yerine eleştirel yöntemlerle yapılacak metin analizlerinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[1374]

Daha sonra 2012 yılında Diyarbakır ve Kızıltepe'de kurulan okuma grupları hızlı bir şekilde yayılmış ve pek çok şehir ve ilçede kurulmuştur. Diyarbakır okuma grubunun kurucularından Dawid Yeşilmen kuruluş hikâyelerini şöyle anlatmaktadır;

> Sanırım 2012 senesiydi. İstanbul Okuma grubunun faaliyetlerini internet üzerinden takip ediyorduk. İstanbul Okuma Grubundan bir arkadaşla Diyarbakır'da sohbet ederken, bize siz de başlatsanıza böyle bir faaliyet dedi. Bizim de aklımıza yattı ve o gün hangi kitapla başlayacağımıza karar verip, iki hafta sonra başladık.[1375]

Okuma gruplarının üyeleri genellikle amaçlarını eleştirel okumayı geliştirmek, Kürtçe yayıncılığa ve Kürt edebiyatına katkıda bulunmak olarak açıklamışlardır.

> Bizler, yüreğinde Kürtçe sevgisi taşıyan bireyler olarak, yeni romanlar yazılmasını teşvik etmek, yazılmış romanların değerini ortaya çıkarmak ve kendimizi geliştirmek amacıyla bu toplulukta birleştik. Kürtçe okumayı seven herkesi aramızda görmek istiyoruz.[1376]

Okuma gruplarının amaçları arasında vurguladıkları bir başka husus ise asimilasyon politikalarına set koymak olmuştur. Diyarbakır'da 2016 yılında kurulan Amed Okuma Grubu üyesi Seyhan Şaşmaz okuma grubunu Kürt diline yönelik asimilasyon politikalarına karşı durmak için kurduklarının altını çizmiştir. Kürt dilinin bu türden edebi çalışmalarla ve Kürtçe konuşmayla geliştirilebileceğini eklemiştir. 15 Temmuz'da yaşanan darbe girişiminin ardından ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) kapsamında dil ve kültür kurumlarının kapatılmasından sonra Amed Okuma Grubu'nu oluşturduklarını belirten Şaşmaz okuma gruplarına dair şunları ifade etmiştir:

[1374] "şêwir tamarên wêjeya kurdî ye", xewname.blogspot, 19.03.2016
[1375] Dawid Yeşilmen, 27.04.2020 tarihli yazılı mülakat
[1376] "Siirt Celaldet Elî Bedirxan Okuma Topluluğu, Rasıl Hacer'de Toplanacak", **Ufkumuzhaber,** 26.04.2014 http://www.ufkumuzhaber.com/siirt-celaldet-eli-bedirxan-okuma-toplulugu-rasil-hacerde-toplanacak-31194h.htm (s.e: 23.03.2020)

> (…)Toplum kendi dilini, konuşarak ve edebi çalışmalarla koruyabilir. Üzülerek söylüyorum ama gençlerimiz Kürtçe kitaplardan ve Kürt yazarlardan habersiz. (…) Kürtçe yüz yıldır aynı saldırı altında. Bu nedenle Kürt dilinin ve Kürt edebiyatının geliştirilmesi gerekiyor. Artık sadece konuşmak çözüm değil. Gençler artık bu bilinçle hareket etmeli. Kürtçe, gençlerin dili olmalı. Kürt gençleri kendi diline ve yazarlarına sahip çıkmalıdır. [1377]

2017'de İstanbul'da kurulan bir başka okuma grubunun üyelerinden Hanifi Ronak ise "Kürtçelerini geliştirmek ve okuma yazmayı daha iyi kullanmak amacıyla böyle bir oluşuma gittiklerini" ifade etmiştir. "Kürt Araştırmaları Derneği'nde Kürtçe ders aldıklarını ve dernekte ders gören kursiyerlerle bir grup oluşturma kararı aldıklarını belirten" Ronak, "İstanbul'da yaşamaları nedeniyle Kürtçe konuşma ve yaşama konusunda sıkıntılar yaşadıklarını" belirtmiş ve "Kürtçe okuma ve yazmayı her alana taşımak için bu tür etkinliklerin etkili olduğunu söylemiştir. [1378]

Farklı okuma gruplarından katılımcıların dile getirdiği amaçlar arasında dil kullanımının yaygınlaşması ve Kürtçe okuma-yazma oranının yükseltilmesi yoluyla asimilasyona karşı set çekmek, Kürtçe edebiyata okuyarak katkıda bulunmak, Kürtçe edebiyatında eleştirel okuma kültürünü geliştirmek. Okuma grupları bu bağlamda aşağıdan gelen bir dil aktivizmi örneği sunmaktadır. Farklı şehir ve ilçelere yayılması ise toplumsal etkisini göstermektedir. Bu gruplar aynı zamanda etkileşim içindedir. Ortak etkinlikler düzenlemekte fikir alışverişinde bulunmaktadır. Bu gruplar kitlelere ulaşabilmek için panel ve seminer gibi dışarıya açık etkinlikler de düzenlemişlerdir. Ayrıca grup üyelerinin okunan kitaplarla ilgili yaptıkları yazılı değerlendirmeler grupların blog sayfalarında yayınlanmakta ve bu yolla geniş kitlelere ulaşmaktadır.[1379] Bu anlamda Kürtçe eleştirel metin analizine katkıları önemlidir. Hatta bazı okuma grupları daha sonra kendi yayımlarını çıkarmaya başlamışlardır. Bunun en iyi örneği Diyarbakır Okuma Kulübü ve Kızıltepe Okuma Grubunun birlikte yayımladıkları *Wêje û Rexne*[1380] dergisi oldu. 2014 yılında yayın hayatına başlayan dergi Kürt edebiyatı açısından önemli yayımlardan birisidir. Eleştirel metin analizlerine ve Kürt edebiyatına dair farklı teorik okumalara yer veren dergi bu alanda yeni bir pencere

---

[1377] "Kürt gençleri diline ve yazarlarına sahip çıkmalı", **mezopatamyahaberajansı,** 04.01.2020 http://mezopotamyaajansi23.com/tum-haberler/content/view/81651 (s.e: 23.03.2020)
ayrıca bknz: https://krd.riataza.com/2019/07/24/hevpeyvina-bi-koma-xwendine-ya-amede-re/ (s.e: 24.03.2020)
[1378] "Kürtçe Okuma Grubu", **Yeniözgürpolitika,** 18.09.2018
[1379] http://komaxwendineaqosere.blogspot.com/
[1380] Edebiyat ve Eleştiri

açmıştır. Bu dergi edebiyat alanında eleştirel ve teorik okuma kültürünün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. [1381]

Diyarbakır Okuma Grubunun kurucularından Dawid Yeşilmen, derginin yayına başlama hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

> 2013 yılına kadar okuma grubumuz toplantılarını sürdürdü. O zamana kadar sadece kitapları okuyarak ve değerlendirerek geçiriyorduk vaktimizi. (…) Birkaç arkadaş Kürtçe kitaplar üzerine eleştirel tanıtım metinleri yazmaya başladık. Bunun üzerine bir gün dedim ki neden bir dergi çıkarmıyoruz? Dergiyi çıkarma bu fikri bu şekilde oluştu.[1382]

Dawid Yeşilmen Diyarbakır okuma grubunun kendileri için bir okul gibi olduğunu ve grubun gücünün azımsanmayacağını belirtiyor. Kürt dili ve edebiyatı açısından önemli birkaç işin başlangıcının bu grup sayesinde olduğunu dile getiriyor.

> Kürt dergicilik tarihinde önemli bir yeri olan edebiyat eleştiri dergisi *Wêje û Rexne* bu grubun ürünüdür. Pirtûka Kurdî isimli Kürtçe kitap satan ilk internet sitesi bu gruptan bir arkadaşın yaptığı önemli işlerden birisidir. Bawer Berşev bir gün pirtukakurdi.com isimli bir site açacağını söyledi, günlerce yol yöntem üzerine tartıştık fikir alışverişinde bulunduk ve sonunda siteyi kurdu.[1383] Bu grupta faaliyetlerimizi sürdürürken bazılarımız yüksek lisans okumaya başladı, bazılarımız doktora çalışmasıyla akademik hayata devam etmekte. Bu grup bizlere çok şey kattı.[1384]

Dawid Yeşilmen'in Diyarbakır Okuma Grubu üzerinden anlattığı gibi bu okuma gruplarının katılımcılarından bazıları edebiyat alanında eleştirel yazıları ve/veya edebi eserleri ile Kürt edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmaya devam etmektedirler. Bu anlamda dil aktivizmine tabandan gelen bir soluk katmış, bu aktivizmin devamını getirecek kadrolar yaratmıştır.

4.2.5.3 Kürt Dili ve Edebiyatına Amatör Dokunuşlar: Fanzinler

Wejê û Rexne ve daha pek çok Kürtçe dergi yayımlanmış ve yayımlanmaktadır. Bu dergilerin Kürt dili ve edebiyatına katkıları önemlidir. Bu bölümde profesyonel olarak bazı çevrelerce veya kolektiflerce çıkarılan dergilerden çok tabandan yükselen Kürtçe aktivizmine örnek oluşturduklarını düşündüğüm fanzinlerden bahsedeceğim.

[1381] (Derginin tanıtım yazısından), "Wêje û Rexne (Edebiyat ve Eleştiri) Dergisi'nin ilk sayısı çıktı", **diyarbakırsanatmerkezi.org,** http://www.diyarbakirsanat.org/w-je--rexne-edebiyat-ve-elestiri-dergisi-39-nin-ilk-sayisi-cikti/c690/default.aspx (s.e: 24.03.2020)
[1382] Dawid Yeşilmen, 27.04.2020 tarihli yazılı mülakat
[1383] Bu internet sitesinin kurucuları daha sonra "Dara Yayınları" ismiyle bir yayınevi de kurdular.
[1384] Dawid Yeşilmen, 27.04.2020 tarihli yazılı mülakat

Fanzinler genellikle satış amacı gütmeyen, fotokopi ile çoğaltılan ve elden dağıtılan yayımlardır. Düzensiz periyodlarda çıkması, serbest yazılardan oluşması ya da amatör kalemlere yer verilmesi de bu yayın grubunun özelliklerindendir. Fanzinler edebiyattan siyasete geniş bir yelpazede farklı konulara yer verirler. İlk Kürtçe fanzinin 2002 yılında Diyarbakır'da bir grup genç tarafından çıkarılan *Kulîlk* (Çiçek) isimli fanzin olduğu belirtilir. Bu dergi daha sonra *Kulîlka Ciwan* (Genç Çiçek) isimli dergiye dönüşmüştür.[1385] Fanzinlerin özellikle gençler arasında yaygınlaşması ise 2010 yılından sonrasına denk gelmektedir. 2010 yılında İstanbul Üniversitesi öğrencilerince başlangıçta fanzin şeklinde çıkarılan, daha sonra profesyonel yayına geçen *Pêngav* (Adım/Atılım) dergisi önemli örneklerinden birisidir.[1386]

Pêngav dergisinin yayımlandığı dönemde yayın kurulu üyesi olan Kenanê Nado derginin amacını "İstanbul'da öğrenim gören ve Kürtçeye karşı olan hassasiyetleri nedeniyle ortak bir paydada buluşmuş öğrenciler olarak Pêngav dergisi etrafında birleşip Kürtçemizi geliştirmek ve daha fazla bilinçlenmek amacıyla böyle bir çalışmanın içine girdik" şeklinde özetliyor.

2013 yılında İstanbul'da yine bir grup üniversite öğrencisi tarafından *Jehr* (Zehir) isimli bir fanzin çıkarıldı. Öğrencilerin çoğu İstanbul Üniversitesi'ndendi. Derginin editörlerinden Mem Gewez bu fanzinin, üniversite öğrencilerinin kurduğu okuma grubunun ürünü olarak çıktığını, bu grupta yapılan edebiyat eleştirilerinin, bir dergi çıkarma fikri oluşturduğunu ifade etmektedir. Gewez amaçlarının "Kürt edebiyatına ve dergiciliğine katkıda bulunmak, Kürt edebiyatı ve gençler arasında bir köprü oluşturmak" olduğunu ifade etmiştir. [1387]

Jehr ismiyle çıkan Fanzin, ilk sayılarında araştırma yazılarından edebi yazılara geniş bir içeriğe sahipken, üçüncü sayıdan itibaren sadece Kürtçe kısa öykü ve Dünya Edebiyatından öykü çevirilerine yer veren bir dergi formuna büründü. Mem Gewez gençlerce yürütülen bu tür çalışmaların etkisinden bahsederken, "Bu dergi ve fanzinlerin edebiyatın dinamo güçlerinden biri"ni oluşturduğunu; "Kürtçe yazarların yetişmesine katkıda bulunduğu"nu ifade etmektedir.[1388]

[1385] Sîdar Jîr, "Du kovarên kurdî jı nava rûpelên fanzîn(kulîlk)ekê derketın; kulîlka cıwan û kovara W", http://diyarname.com/news.php?Idx=6979 (s.e: 24.03.2020)
[1386] http://diyarname.com/news.php?Idx=6752 (s.e: 24.03.2020)
[1387] Mem Gewez, 27.04.2020 tarihli yazılı mülakat
[1388] Mem Gewez, 27.04.2020 tarihli yazılı mülakat

2015 yılına gelindiğinde üniversite öğrencilerince çıkarılan dergilerin sayısı artmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi öğrencileri *Vejîn* (Diriliş), Muş Alparslan Üniversitesi öğrencileri *Med-Zêr* ve Bingöl Üniversitesi öğrencileri de *Laser*[1389] isimli fanzinleri çıkarmışlardır.

Vejîn'in yayın kurulunda yer alan Erol Şaybak, "Fanzin denilince genellikle akla ilk etapta dergilerden farklı olarak şekli bir amatörlük geliyor. Sadece şekil olarak değil içerik olarak de fanzinler çok farklı. *Nûbihar* gibi dergiler ciddi yazılar istiyorlar, fakat fanzinde yazarken böyle bir derdimiz yok" diyerek gençlerin fanzini tercih etme sebebini yazarken kendilerini daha özgür hissetmelerine bağlamıştır. Şaybak devamında "Yazarların ciddi dergilere yazılar yazarken kendilerine uyguladıkları oto sansürden sonra bir de birtakım gramer kaygıları nedeniyle sansüre maruz kaldıklarını" ifade ederek, "Kürt edebiyatında sansür ve oto sansürün fanzin kuşağı yazarlarıyla ortadan kaldırılabileceğini" eklemiştir.[1390] Gençlerin yazarken hem fikri olarak sansürlenmek istemediklerini hem de "dil bekçisi bir editör" tarafından baskıya maruz kalmak istemediklerini dile getirerek aslında dilbilgisi kurallarına sıkı sıkıya bağlı kalınması ısrarının gençleri yazmaktan soğuttuğuna dair de mesaj vermektedir. Bu alıntı bu anlamıyla hem bu basıncın yarattığı duyguyu hem de fanzinlerin altında yatan "asi ruhu" anlamak açısından önemlidir.

Bingöl Üniversitesi öğrencilerinin çıkardığı *Laser* dergisinin yazarlarından Nihal Kayışkıran, *Laser* gibi çalışmaların iyi birer iletişim aracı olduğunu ifade etmiş ve "Biz *Laser'i* kültürümüzü ve dilimizi yaşatmak için bir araç olarak görüyor ve destekliyoruz" demiştir. Kayışkıran, derginin Kürtçeyi canlandırmak, yaşatmak ve tanıtmak amacı güttüğünü, diğer yandan genç Kürt yazarlarının tecrübe kazanmasını sağladığını da eklemiştir.[1391]

Muş Alparslan Üniversitesi öğrencilerinden Erkan Semo çıkardıkları *Med-Zêr* fanzinine dair "Bir edebiyat sadece dergilerle varlığını sürdüremez. Fanzinler de edebiyat tarihimizdeki yerini alsın. Dergiler için belirli bir sürede çıkma şartı var fakat

---

[1389] Sel (zazaca)
[1390] Ömer Faruk Baran, "Kürtler'de yeni dönem: FANZİNLER!" **Rudaw Gazetesi,** 01-06-2015 https://www.rudaw.net/turkish/culture/010620152 (s.e:24.03.2020)
[1391] "Öğrencilerden Kürtçe Edebiyat Dergisi: Laser ", **biamagcumartesi,** 09.12.2017 http://bianet.org/biamag/toplum/192253-ogrencilerden-kurtce-edebiyat-dergisi-laser (s.e: 24.03.2020)

fanzinde yok. Çalışmalarımızı tamamladıkça fanzinimizi çıkaracağız”[1392] diyerek fanzinlerdeki serbest formatın cazibesine vurgu yapmaktadır.

İstanbul Üniversitesi öğrencileri tarafından Mayıs 2017’de çıkarılmaya başlanan *Hawar* isimli fanzini yayımlayan öğrencilerden Mahsum Öncü, aynı üniversitede okuyan arkadaşlarıyla fanzin çıkartma kararı aldıklarını daha sonra Marmara ve Bilgi üniversitelerinden öğrencilerin de kendilerine katıldığını belirtmiştir; “Bu baskı ortamında bizler dilimiz, kültürümüz için neler yapabiliriz diye tartıştık. Yaptığımız konuşmalarda Fanzin fikri ortaya çıktı”. [1393]

Fanzinler özellikle gençlerce asimilasyona karşı kurulan alanlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Amaçlardan birisi de yukarıdaki alıntılarda olduğu gibi dilin gelişimine katkıda bulunmak, kendi dillerini geliştirmektir. Gençlerin bunu fanzin aracılığıyla yapma fikirleri ise fanzinlerin daha serbest ve amatör bir yapıya sahip olmasıdır. Gençler belirli kalıplara bağlı kalmak istememektedir.

> Herhangi egemen bir dilde yapılacak bu tip çalışmalar sadece kültürel-sanatsal-ebedi faaliyetlerken, Kürtçe risk altında olduğundan bunları aynı zamanda dil aktivizmi olarak da değerlendirebiliriz bence. (…)Bu gençler daha yüksek bir amaç için, grup çıkarları için, anadillerini yaşatmak için ekstra bir çabayla, zor şartlar altında, kendi ceplerinden koyarak, hiçbir maddi kazanç gözetmeden bu işleri yapıyorlar.[1394]

Özellikle 2016 sonrası yani Kürt dili ve kültürü üzerine çalışan kurumların kapatılmasından sonra yayına başlayan fanzinlerin yayın kurulu üyeleri ve okuma gruplarının üyeleri yaptıkları faaliyetlerin “Kürt dili üzerinde yürütülen baskıların bertaraf edilmesi” amacına daha fazla vurgu yapmaktadır. Bu da 2016 sonrası ortaya çıkan girişimlerin daha reaktif ve direniş amaçlı olduğunu göstermektedir. Zira müzakere sürecinde kurulan okuma grupları edebiyatın yaygınlaştırılması ve okuma kalitesinin artması gibi amaçlara daha fazla vurgu yapmaktadır.

Müzakere döneminin sona ermesiyle yukarıda ele alınan alanlar dönüşerek direniş alanları halini aldı ve bu alanlar belli ölçüde dilin yaşam damarlarını besledi. Bahsedilenlerin yanı sıra gelişen farklı pratikler de mevcuttur. Örneğin Kürtlerce İstanbul ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerde açılan bazı kafelerde Kürtçe programlar yapılmakta Kürt şair, yazar ve araştırmacılar Kürt gençleriyle buluşturulmaktadır. Bir

---

[1392] Ömer Faruk Baran, “Kürtler’de yeni dönem: FANZİNLER!” Rudaw Gazetesi, 01-06-2015
[1393] “Üniversite öğrencilerdem Hawar fanzini”, **mezopotamyaajansı,** 20.12.2017 https://mezopotamyaajansi.com/KULTUR-SANAT/content/view/9140 (s.e: 24.03.2020)
[1394] Umran Aran, 16.03.2020 tarihli yazılı mülakat

dönem üniversite konferans salonlarında gerçekleşen bu etkinlikler, 2016 sonrası politik atmosferin etkisiyle üniversitelerde zayıflamıştır. Kürtler bu duruma böylesi bir alternatif yaratarak, Kürtçeye yaşam alanı açmaya devam etmiştir.

4.2.6 Değerlendirme

XX. yüzyılın başında çağdaşları gibi Kürt aydınları arasında da ulusal bilinç gelişmeye başlamış, özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Kürtleri ulusal bir kimlik etrafında toparlamaya çalışmışlardır. Dönemin önde gelen aydınlarının çoğu Osmanlı İmparatorluğunun sürgün uygulamaları nedeniyle ve/veya yüzyıllardır olduğu gibi o dönemde de İstanbul'un bilim, kültür ve sanatın üssü; entelektüeller arasında gelişen aydınlanma hareketinin de merkezi olması sebebiyle bu amaçlarını gerçekleştirmek için ağırlıklı olarak İstanbul'da mevzilenmişlerdir. Dönemin Kürt aydınları yayımladıkları yayın organlarında Kürt halkı arasında bir ulusal bilinç, hatta Osmanlı Devletinin son döneminde, ulusal bir kalkışma yaratma kaygısı ile hareket etmektedir. Çıkardıkları süreli yayımlarda kalemleri ile halkı etrafında toparlayacakları bir ulusal kimlik inşa etmeyi hedeflemekte ve bu kimliği gurur duyulacak bir tarih, ortak vatan algısı ve dil gibi temel elementler etrafında somutlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu aydınlar için dilin geliştirilmesi ve birleştirilmesi önemlidir. Özellikle 1. Dünya Savaşından sonra örnekleriyle verildiği gibi dönemin aydınları dilin standartlaştırılmasının ve çağın gerekliliklerini yerine getirebilmesinin öneminden bahsetmektedir. 1920'lerde *Jîn* dergisinde Kurdiyê Bitlîsî'nin Dr. Frich imzasıyla yayımlanan "Kürtler" isimli kitapta Kürtlerin Turanî bir kavim ve Kürt dilinin bir kelimeler toplamı olduğuna dair tezlerine karşılık Kürtlerin kadim bir halk olarak ve Kürtçenin de kadim bir İranî dil olarak varlığını ispata girişmiştir. Böylelikle yaklaşık yüz yıl sürecek bir süreci de başlatmıştır: Kürtler yüz yıl boyunca ayrı bir etnisite olarak varlıklarını ve dillerinin "kadim bir medeniyet" dili olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Kürt dil aktivizmi bir anlamda varlığının inkârına isyan ve varoluşunun kanıtlama hareketidir. 1960'larda DDKO davasının sayfalarca süren savunmaları da bu ispat mücadelesinin bir parçası olarak kayıtlara geçecektir. Bu durum Kürt hareketinin kitleselleştiği 1970'lere kadar sürecek, Kürtler sürekli kendilerini Türklere anlatma gereği hissedecektir. Günümüze kadar düşük seviyede devam etse 1970'lerle birlikte Kürt aydınları örgütlü ve kitlesel gücün etkisiyle daha öz güvenli bir şekilde Kürtlüklerini dile getirecek ve halk arasında bir kültürel aydınlanmayı başlatacaktır. Bu kültürel aydınlanmanın merkezi 1980'lerde Avrupa'ya taşınacak ve gerçek

anlamda bir dil aktivizminin de temelini oluşturacaktır. 1980'li yıllarda Avrupa'da gelişen kültürel dirilişin merkezi 1990'larla birlikte İstanbul'a, 2000'li yıllarla birlikte de Diyarbakır'a taşınacaktır. 2000'li yıllarla birlikte dil ve kimlik meselesi öncelikle Kürt siyasi hareketinin gündemine girecek, bu konuda makro siyasi söylemde birtakım dönüşümlere sebep olacaktır. Dünya ve ülke düzeyinde dönüşen politik ve toplumsal konjonktürün etkisiyle Kürt siyasal hareketinde yaşanan söylemsel değişiklik Türkiye'de dil aktivizminin yükselmesine yol açmıştır. Kürtler artık dillerinin varlığını ispat etmeye ayırdıkları enerjilerini, yerellerde elde ettikleri hegemonyanın da desteğiyle, dilin kamusal alanda inşasına ayırmaya başlamışlardır. Bundan sonra dili görünür kılmak, kullanımını yaygınlaştırmak ve resmi dil olarak inşa etmek Kürt dili aktivizminin başat meseleleri haline gelecektir. Kürt dil aktivizmi dönem dönem hâkim siyasetin desteği dönem dönem ihmali ile ilerlerken, tüm bu makro siyaset tabanda farklı sosyo-dilbilimsel algı, davranış ve pratikler yaratmıştır. Taban makro siyasetin her türlü dil seferberliğine cevap vermiş ve dil aktivizmini kitleselleştirmiştir. Yer yer ise siyasetin bu konudaki yetersizliğini yüzüne vurarak, makro siyaseti belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Bu anlamda karşılıklı bir belirleyicilikten bahsetmek mümkündür. Taban dil meselesinde sosyo-dilbilimsel çeşitlilik göstermektedir. Tabandan gelen dalgaların tamamının makro siyasetçe belirlendiğini söylemek yanlış olacaktır zira makro siyasetten umudunu kesmiş ve/veya tamamen bağımsız bir dil aktivizmi hattından da bahsedilebileceği görülmektedir. Kürt dili bir yandan devasa bir asimilasyon çarkının içinde öğütülmekteyken, diğer yandan aktivistlerce çeşitlendirilen hayatta kalma stratejileri ile varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2015 yılına kadar sürdürdüğü dil siyasetini, süreklilik ve kopuşlarıyla, sebep, uygulama, sonuç ve yansımaları üzerinden incelerken, eşzamanlı olarak Kürt kültürel ve siyasi aktörlerinin dil meselesine dair geliştirdikleri söylem ve pratiklerini de analiz etmiştir. 2015 yılından çalışmanın sona erdiği 2020 yılına kadar olan süre ise iki tarafın geliştirdiği sosyo-dilbilimsel pratikler açısından kısaca özetlenmiştir.

Resmi dil politikaları ulus inşasında kaçınılmaz olarak kabul görür. "tek devlet, tek ulus, tek dil" şiarı pek çok devlet tarafından kabul edilegelmiştir. Dil, ulusal kimlik ve ulusal gururla ilintili sembolik işlevi açısından da ulusal aidiyetin öznel öğelerinin inşası ve kalıcılaştırılmasında önemli bir rol oynar. Bu yüzden de bir ülkede konuşulan diller arasından birini resmi dil olarak belirlemek bir dilin dayatılmasından öte yeni bir kimlik, kültür, eğitim ve sadakat anlayışının inşası demektir.[1395] Kamusal alanda devletin seçtiği dilin kullanılması tüm vatandaşlara aynı zorunluluğu dayattığı veya aynı fırsatları sunduğu için tüm vatandaşların eşit kılındığına dair argüman, vatandaşların bir kısmının anadillerinin farklı olduğu durumlarda eşitlikten çok ayrımcılığa tekabül ettiği gerçeğiyle yanlış bir argümandır.[1396] Bir dilin resmi dil olarak ilan edilmesi diğer dillerin reddini de beraberinde getirir çünkü diğer dillerin kamusal alanda yaşam bulmasının önü kesilmiş olur. Kamusal alanda yer alamayan bir dilin, konuşulması yasalarla yasaklanmamış olsa bile asimilasyondan etkilenmemesinin mümkün olmadığı ve aslında ölüme terk edildiği daha önce de bahsedildiği gibi pek çok sosyo-dilbimci tarafından kabul edilen bir gerçekliktir. Bir ülke sınırları içinde konuşulan mevcut dillerin resmi statüsü etnik bir çatışmanın doğrudan nedeni olabileceği gibi, başka nedenlerden kaynaklanan çatışmanın dolaylı sonucu şeklinde de ortaya çıkabilir. Bu bağlamda aynı siyasal ünite içinde dil planlaması aracılığıyla dillerin statüsünü belirlemek, modern devletler açısından kritik bir öneme sahiptir.[1397]

[1395] Will Kymlicka ve Frangois Grin, "Introduction: Assessing the Politics of Diversity in Transition Countries" içerisinde **Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries**, der. Farimah Daftary ve Frangois Grin. Budapest: Local Government and Public Reform Initiative, Open Society Institute,2003, s.11

[1396] Noelle Higgins, "The Right to Equality and Non-Discrimination With Regard to Language" **E-Law: Murdoch University Journal o f Law,** 2003, Vol:10, No. 1 <http://www.murdoch.edu.au/elaw/issues/vl0nl/higginsl01.html> (s.e: 25.08.2019).

[1397] Jonathan Pool, "The Official Language Problem", **American Political Science Review**, Vol 85, No 2. 1991, ss.495-96

Bu çalışmada incelendiği gibi erken cumhuriyet döneminde geliştirilen dil ve eğitim politikalarının temel amaçlarından biri ülke sınırları içinde mevcut tüm etnik kimliklerin Türklüğe asimilasyonunu sağlamak ve neticede tek bir etnik kimlik şeklinde tahayyül edilen Türk ulusunun inşasının önündeki engelleri bertaraf etmektir. Cumhuriyetin ilk döneminde Türk resmi söylemi, Türkiye'de Kürt olmadığını ileri sürmüş ve bu söylemin "ispatı" ve kabul edilmesi adına eğitim kurumlarından, tarih kurumlarına, politik ve askeri mekanizmalara kadar pek çok alanda sembolik ve fiziksel baskı uygulamıştır. Kürtlerin varlığı tüm siyasal ve entelektüel aktörlerin ağız birliği ile inkâr edilmiştir. Bu sistematik inkâr politikası, homojen, Türkçe konuşan bir ulus devlet yaratma çabasının tezahürüydü.

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden bu süreç Kürtler için zora dayalı asimilasyon yoluyla Türkleştirme, dolasıyla Kürtçe için de zamana yayılmış bir dilkırım süreci olarak okunabilir. Kürtlerin geleneksel sosyal yapısı 'geri ve çağdışı' şeklinde adlandırılarak yeniden dizayn edilmeye girişilmiştir. Dilin, kültürün ve geleneklerin bu şekilde tarif edilmesi iktidara tüm uygulamalarında 'meşruiyet' kazandırmıştır. Devlet'in dil ve eğitim üzerinden yürüttüğü asimilasyon ve Türkleştirme politikaları zora dayalı ve dışlayıcı bir karaktere sahiptir. Kürtlerin asimilasyonuna yönelik pratikler örnekleriyle ifade edildiği gibi askeri harekâtlar, zorunlu yerinden etmeler, olağanüstü kanunlar, özel yönetim rejimleri, bölgeye özel hukuki düzenlemeler, dil ve kültür üzerindeki olağanüstü yasaklar şeklinde tezahür etmiştir.

Ulus-inşa süreçlerinde ulusal dil politikası geliştirmek sık rastlanan bir pratiktir. Bu dil politikası ile o ülkenin sınırları içindeki tüm dillerin kamusal alanda kullanımını düzenleyen bir dil planlaması geliştirilir. Bu dil planlamasının iki ayağı olan korpus ve statü planlaması Türkiye'de de uygulanmıştır. Resmi dile yükseltilecek dilin normlarını belirleme, o dili kullananların dilbilimsel davranışlarını etkileme, dil kodlarının edinimi, yapısı veya işlevsel olarak tahsisi konusunda bir dizi dilbilimsel pratik barındıran korpus planlaması, Türkiye'de alfabenin değiştirilmesi, yabancı kelimelerin Türkçeden çıkarılması ve yerine öz Türkçe olduğu iddia edilen kelimelerin tahsis edilmesi, İstanbul ağzının resmi dile atanarak taşranın ağızlarının küçümsenmesi gibi çok keskin hamlelerle icra edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti en başından beri kamusal alanın yegâne dili olarak Türkçeyi kurgulamış ve bunu yaparken ülkede yaşayan dillerin tümünü bir dizi yasal düzenleme ve yasaklarla yer yer sertleştirilmiş bir şekilde baskılamıştır. Bu anlamda düzenleyici bir dil siyasetinden

çok yasaklayıcı bir dil siyaseti izlemiştir. Hangi dilin resmi dil olarak seçileceği, kamusal alanda hangi dilin veya dillerin kullanılacağı, eğitim dilinin hangi dil veya diller olacağının belirlendiği statü planlamasından da Kürt dili önemli ölçüde etkilenmiştir. Zira tüm bu adı geçen alanlara Türk dili atanırken, Kürtçenin bu alanlardan silinmesi hedeflenmiştir. Bunun için yer yer ağırlaştırılmış tedbirler alınmıştır. Kürtçenin kamusal alandan yok edilmesi hedeflendiği gibi, evin dili olarak konuşulmaması için bile bir dizi tedbirler geliştirilmiştir.

Dilsel olarak heterojen bir yapıya sahip olan ulus devletlerde uygulanan bu yasaklayıcı dil siyaseti, Türkiye'de hiçbir zaman "Kürt dilinin yasaklanması" şeklinde açık bir düzenleme ya da açık bir yasaklanmış diller listesi ile icra edilmemiştir. Bu çalışmanın sunduğu raporlar ve belgelerle ifade edildiği gibi Kürde Kürt demeden ya da Kürtçeye dil demeden uygulanmıştır. Bu tutum devletin herhangi bir azınlık dilinin varlığını söylem düzeyinde bile kabul etmekten kaçındığını ortaya koymaktadır. Zira varlığını kabul edip resmen tanımayabilir, ama bu şekilde daha radikal bir inkâr politikası uygulamaktadır.

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren izlenen bu politika özellikle Kürtçe için bir dilkırım politikası olarak tezahür etmiştir. Dilkırım bir dilin kullanımının geliştirilmemesi ya da yasaklanması sonucunda yok olmasını tarif eder.[1398] İlgili literatür bir dili tamamıyla ya da kısmi bir şekilde yok etmeyi ve/veya bir dil ya da dil değişkeninin doğal gelişimini engellemeyi amaçlayan eylemlerin dilkırım olarak nitelendirilebileceği veya dilkırıma yol açan etkenler olabileceğini ileri sürülmektedir.[1399] Bu eylemler şu şekilde sıralanır:

> Bir dil veya dil değişkeninin konuşanlarını öldürmek, Bir dil veya dil değişkeninin organik ve doğal gelişimini önlemek gayesiyle baskıcı tedbirler almak, Baskı yoluyla iki dilli bir topluluğu tek dilli gruplara dönüştürmeye çalışmak, Herhangi bir etnik-dilsel grubun rızasının dışında kamuya açık okullarda öğretilme, televizyon, radyo, basın gibi kitle-medya organlarında kullanılma hakkını ret etmek, Bir etnik-dilsel grubun taleplerine karşın ilgili grubun kültürel faaliyetlerine ve dili muhafaza çabalarına moral ve malzeme desteği sağlamayı reddetmek.

Cumhuriyetin ilk döneminde uygulanan dil politikasında baskıcı tedbirler de dahil bu eylemlerin çoğunun izini sürmek mümkündür. Bu anlamda, tezin ilgili bölümünde

---

[1398] Tove Skutnabb Kangas, **Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights**? NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.
[1399] Erdem, M; Bosnalı, S; Koca, S, (2016), ss. 23-24

yapılan uygulamalarla örneklendirildiği gibi, bir dil kırımının hedeflendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında uygulamaya geçirdiği resmi tek-dillilik, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin akabinde kurulan yönetim tarafından yoğunlaştırılarak sürdürüldü. 1980'ler Türkiye tarihinde Kürt kimliğinin kırılması, Türklük içinde eritilmesi için yapılan uygulamaların ağırlaştırıldığı yıllardır. Bu uygulamaların başında da dilin kamusal ve hatta özel alandan silinmesine dair ağır baskı pratikleri gelmektedir. 1980 askeri darbesinin ardından hazırlanan 1982 anayasası "yasayla yasaklanan dil" ibaresi içeriyor ve yasaklanan dillerde fikir beyanını cezalandırıyor ve Türkçe dışındaki dillerin eğitimde anadili olarak kullanılmasını imkânsız hale getiriyordu. 22 Ekim 1983'te çıkan 2932 sayılı yasa ise Kürtçenin kullanımını Kürtçenin adını zikretmeden yasaklıyordu. Bu yasa Kürtçe yapılabilecek her türlü etkinliği yasaklıyor, bu dildeki plak, teyp ve görsel-işitsel bütün malzemeleri yasadışı hale getiriyordu. 1980'ler gündelik hayatta da Kürtçe üzerindeki baskıların ağırlaştırılmasına tanıklık etmiştir. Bu çalışmada örneklendirildiği gibi bu uygulamalar direk Kürt kimliğini hedef alan ve bu kimliği yok etmeyi hedefleyen şiddet pratikleriydi.

1990'lı yıllarda devletin dil siyasetinde, dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın öncülüğünde gelişen dönüşüm Kürt Dilinin "Kültürel haklar", "bireysel haklar" çerçevesinde ele alınmaya başlamasına yol açmış ve yeni bir dönem başlatmıştır. 2932 sayılı yasanın kaldırılması ve dolayısıyla Kürtçe müzik ve yayıncılığın önünün açılması Cumhuriyet'in yasaklayıcı ve inkârcı dil siyasetinde kısmi özgürlükçü ve kabullenici bir siyasete dönüşümünün başlangıcıdır. Bu dönüşümle beraber Türkiye'de yalnızca Türklerin değil diğer etnisitelerin de var olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Bu dönem ayrıca yasaklayıcı dil siyasetinden düzenleyici dil siyasetine geçişin de başlangıcıdır. Özellikle 2000'li yıllarda Türkçe resmi ve eğitim dili olarak yerini muhafaza etse de devlet diğer dillerin ne ölçüde ve hangi alanlarda görünür olabileceğine dair düzenlemelere girişmiştir.

2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi devletin dil siyasetinde bir takım değişikliklere gidip, ya da kendi açıklamasıyla reformlar yapıp, Türk Dili dışındaki dilleri kamusal alanlarda görünmez kılan yasaklar ve kısıtlamaları kaldırarak Kürtçeyi medya, siyaset, hukuk ve eğitim alanında kısmen görünür kılmıştır. Bu

reformlar Kürtçenin Türkiye kamuoyu açısından bir tabu olmaktan çıkıp, normalleşmesine hizmet etmiş, Kürtçeyi kısmen de olsa kamusallaştırmıştır.

Bu çalışmada bu reformlar detayları ile anlatılmış, hangi siyasal konjonktürde gerçekleştikleri de yine geniş bir yelpazede incelenmeye çalışılmıştır. Bu incelemenin sonucunda bu reformların en temel motivasyonunun Türkiye'nin 1999 yılında Avrupa Birliği'ne aday statüsü kazanması olduğu tespit edilmiştir. Bu statünün gereklilikleri arasında Türkiye'nin azınlık hakları, insan hakları ve kültürel haklar konusunda adım atması da vardı ve 2000'li yıllar bu gereklilikleri yerine getirmek adına yapılan reformlarla başladı. Özellikle AK Parti döneminde Kürtçe üzerindeki yasaklar peyderpey kaldırıldı.

Bu reformların bir başka motivasyon kaynağı ise AK Parti hükümetince ülkede huzur ve istikrarı sağlamak olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu reformların AK Parti'nin pragmatist siyaset anlayışının bir tezahürü olduğu söylenebilir. Ülkede huzur ve istikrarın önündeki engellerin en büyüğü Kürt meselesidir ve bu mesele çözümleyecek olan partiye ciddi bir kitlesel destek sağlayacaktır. AK Parti bu meselenin çözümüyle hem Türk seçmeninden ciddi bir destek kazanacak hem de tek başına iktidar olabilmesi için kritik önem taşıyan Kürt seçmeninin de teveccühünü kazanacaktır. AK Parti Kürt meselesini çözmek için ekonomik kalkınma ve refahı hedef almanın yanı sıra kültürel hakları da güçlendirmeyi planlamıştır. Bir başka deyişle kültürel hakları geliştirerek Kürt meselesini çözmeyi hedeflemiştir. AK Parti Hükümeti'nin Kürt meselesinde attığı adımlar özellikle muhafazakâr Kürtlerin kendisine olan desteğini artırmıştır. Yine aynı pragmatist siyaset anlayışının bir başka tezahürü Irak Bölgesel Kürt Yönetimi ile kurulan yakın ilişkidir. Bu yakın ilişki Türkiye'nin bölgede söz sahibi olmasını sağladığı gibi ülke ekonomisine katkıda da bulunuyordu. Ayrıca dönem dönem adım atılacağının ilanı ülkede çatışmasızlığı sağladığı için ekonomiyi ve refah düzeyini etkiliyor, tüm bunlar AK Parti'nin toplumsal desteğini artırıyordu.

Bu reformların toplumsal bir dirençle karşılaşmamasının bir sebebi AK Parti'nin geniş bir toplumsal yelpazeye hitap edebilme kabiliyeti olmasıyken, bir diğer sebebi reformların AB süreci gibi tüm toplumsal kesimlerin uzlaşabileceği bir düzlemde başlamasıydı. Toplumun bu düzenlemelere açık olmasının Öcalan'ın 1999'da yakalanmasıyla başlayan çatışmasızlık sürecinin de etkisi vardı. Kürt siyasal hareketinin değişen söylemiyle ayrılıkçılıktan çok Türkiye sınırları içinde bir çözüm

önermesi AK Parti'nin bu meseledeki motivasyonunu artıran sebeplerdendi. Bu çatışmasızlık ortamı Hükümetin reformları topluma anlatabilme konusunda elini güçlendirmiş, Kürt hareketiyle çözüm önerileri konusundaki kısmi ortaklaşma da buna katkıda bulunmuştur.

Hükümeti meselenin çözümüne yönelten önemli etkenlerden bir diğeri ise hâkim Kürt siyasal hareketinin 2000'li yıllarda legal siyasetin de katkısıyla çok geniş bir kitlesel desteğe sahip olmasıydı. Kürt hareketi sokağı yönlendirebiliyordu ve bu yönlendirmeyle sokaktan dil haklarına dair talepler yükselmekteydi. Türkiye'nin demokratikleşmesini hedefleyen bir hükümetin sokağın dile dair taleplerini önceden kullanılmış baskı metotları ile kontrol etmesi mümkün değildi. Bazı reformların yapılması yükselen Kürt muhalefetinin argümanlarını etkisizleştirmeyi de olası kılacaktı. Nitekim söz konusu olan Kürtler ve Kürtçe olduğunda meselenin bir anda hükümet değil devlet meselesi olduğunu bu anlamda gizli MGK toplantılarında alınan kararların belirleyici olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Cengiz Çandar'ın dönemin Genelkurmay başkanı İlker Başbuğ'la söyleşisini hatırlatacak olursak, Başbuğ yıllar sonra TRT6'in kendi önerisi olduğunu söylemiş, amacın Kürtlerin Roj TV yerine devletin kanalını izlemesini sağlamak olduğunu belirtmiştir.[1400]

AK Parti hükümetinin iktidara geldiği 2002 yılından 2015 yılına kadar bahsedilen motivasyonlarla gerçekleştirdiği reformların Kürt dili için açtığı alanlara ve bu dile katkısına bakıldığında her şeyden önce Kürtçenin belirli alanlarda görünürlüğünü ve kamusallaşmasını sağladığını söylemek mümkündür. Kürtçe 2000'li yılların başından itibaren medyadan siyasete pek çok alanda görünür kılınmıştır. Tüm çalışma boyunca incelendiği gibi bu görünür kılmanın iki temel öznesi vardır. Bir yandan Kürt siyasi ve entelektüel aktörleri bunun için yoğun bir çaba harcarken, Hükümet de gerçekleştirdiği bir dizi reformla bunu mümkün kılmıştır. Kürtçenin görünür kılındığı alanların başında medya gelmektedir. 1991 yılında Özal'ın yaptığı reformlarla yazılı basında kalkan yasaklar, 2000'li yıllarda Radyo ve Televizyonlarda da kaldırıldı. Böylelikle başta devletin televizyonu olan TRT olmak üzere pek çok televizyon ve radyo kanalında Kürtçe artık görünür hale geldi. Yapılan düzenlemelerle Kürtçe siyasetin dili olarak kullanılmaya başlandı ve böylelikle seçim konuşmalarından parti örgütlenme faaliyetlerine Kürtçe siyasette de görünür hale geldi. Halka Kürtçe hitap edenler ceza almamaya başladı. Hukukta Kürtçenin görünür kılınması anadilinde savunma hakkının

[1400] Cengiz Çandar, **Mezopotamya Expresi: Bir Tarih Yolculuğu,** İletişim Yayınları, İstanbul: 2016

sağlanması ile mümkün olurken, cezaevlerinde Kürtçe mektuplaşma ve telefon konuşması hakkı da burada Kürtçeyi görünür kıldı. Eğitim de ise Kürtçe seçmeli dersler ve Kürt Dili ve Kültürü ana bilim dalları üzerinden Kürtçe bir statüye kavuştu. Tüm bunlar, Kürtçenin görünür kılınmasını ve Türkiye halkının gözünde kısmen normalleşmesini sağlamıştır. Kısmen demekte fayda var, çünkü özellikle çatışmanın yoğun olduğu dönemlerde bu çalışmanın da ortaya koyduğu gibi dil hâlâ bir gerilim hattıdır. Üniversitelerde Kürt dili kürsülerinin açılması ile bu dilde yazılmış onlarca tez ve araştırma yazısı Kürtçe akademik dilin gelişmesine ve Kürt dili, kültürü ve edebiyatı üzerine önemli eserlerin yazılmasına yol açmıştır. Bu durum pek çok kişi ve çevrece ileri sürülen "Kürtçe eğitim dili olmak için yeterli değildir" argümanının boşa çıkarılmasına katkıda bulunmuştur, fakat hala bu argümanı açık veya kapalı savunan önemli sayıda insan da mevcuttur.

2000'li yıllarda gerçekleşen reformların kısıtlılıklarına bakıldığında bu konudaki en önemli hususun Kürt dilinin gelişmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için gereken tedbirlerin alınmamış olmasıdır. Bu reformların Kürtçeye kısmi bir kamusal alan açması dilin devamlılığını sağlamaya ve ölmesini engellemeye yetecek adımlar değildir. Sosyo-dilbilimsel açıdan bakarak Kürtlerin Türkçeye asimile olmaya devam ettikleri ve Kürtçenin gerekli koşullar oluşturulmadıkça bu asimilasyona karşı direnç gösteremeyeceğini söylemek mümkündür.

2000'li yıllarda yapılan reformlarla birlikte Kürtçenin inkârı ve pek çok alanda kullanımının yasaklanmasını getiren uygulamalar sona erse de devlet henüz Kürtçenin ölmesini engellemek için gerekli tedbirlerin tümünü almış değildir. Kürtçenin resmi bir statüsü olmadığı gibi Kürt çocukları anadilinde eğitim hakkından mahrumdur. Hükümetin 2000'lerde gerçekleştirdiği reformlar Kürtçenin bireysel haklar çerçevesinde kamusal alanın belirli ve sınırlı kısımlarında kullanımına olanak sunmuştur. Ancak literatür Kürtçenin aşağıya doğru seyreden ivmesinin yukarıya doğrultulabilmesi için kolektif kimlik olarak anayasal güvenceye alınması gerektiği ve kullanım alanının genişletilmesi, kullanımının yaygınlaştırılması için sıkı tedbirlerin alınması gerektiği konusunda uyarmaktadır.

Yaygın tanımıyla dil ölümü; konuşanların kuşaklar boyu devam eden süreçte kendi dillerini terk ederek tamamıyla başka bir dilin konuşanı hâline gelmeleridir. [1401] Dilin

[1401] David Crystal, **Dillerin Katili,** çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil yy, 2015, ss.13-15

canlılığının dayandığı etkenler arasında şunlar sayılır: kuşaklar arası dil aktarımı, konuşan sayısı, konuşanların toplam nüfus içindeki oranı, dil alanlarının kaybı, yeni dil alanlarına cevap verememe, dil eğitimi ve okuryazarlık eğitimi, bu eğitimler için malzeme, konuşanların kendi dillerine karşı tutumları, dil politikaları, dokümantasyon miktarı ve kalitesi. Bu etkenler içinde en kritik olanı, kuşaklararası dil aktarımının kesilmesidir.[1402] Eğer kuşaklar arasında güçlü bir dil aktarımı (*language transfer*) gerçekleşmiyorsa, o dili konuşan sayısı ve de dili kullanma alanları zamanla azalır ve daralır. Kuşaklararası aktarım ne kadar güçlü ve sürekli ise dillerin yaşamsallığı da o kadar güçlü ve sürekli olur. Fishman, dili alt kuşaklara aktarma sürecinde ortaya çıkan kırılmanın şiddetini, derecelendirerek saptamaya yarayan bir ölçek sunar. Bu ölçek, düzey sayısı büyüdükçe kırılmanın şiddetinin artığını söyler:

Düzey Betimlenişi

1 Dil eğitimde, çalışma hayatında, kitle iletişim araçlarında ve ulusal çaptaki yönetim işlerinde kullanılmaktadır.

2 Dil yerel ve bölgesel kitle iletişim araçlarında ve yönetim işlerinde kullanılmaktadır.

3 Dil yerel ve bölgesel çalışma hayatında (topluluğun) hem içindekiler (*insider*) hem de dışındakiler (*outsider*) tarafından kullanılmaktadır.

4 Yazı eğitim yoluyla aktarılmaktadır.

5 Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve toplum içinde yazılı olarak etkin biçimde kullanılmaktadır.

6 Dil bütün kuşaklar tarafından sözlü olarak kullanılmaktadır ve çocuklar tarafından ilk dil olarak öğrenilmektedir.

7 Çocuk sahibi kuşak dili kendisinden yaşlı olanlarla konuşacak kadar bilmektedir ama onu çocuklara aktarmamaktadır.

8 Dilin tek konuşucuları büyük ebeveynlerdir.[1403]

Fishman'in ölçeğinde kuşaklararası kopukluğu ve dolayısıyla tehlikede olma düzeyini, dillerin ne çapta (ülke genelinde veya bölgesel) kimler tarafından (yaşlılar, ebeveynler, çocuklar) ve ne gibi işlevlerle (eğitim, iş hayatı, yönetim işleri vb.) kullanıldığına göre düzey düzey belirlenmektedir.

Bu kavramsal çerçeve eşliğinde bakıldığında Kürtçe için Türkçeye asimile olması ve zamanla yok olmasına dair ciddi bir tehlikenin varlığından bahsetmek mümkündür. Sosyopolitik Saha Araştırmaları Merkezi'nin 7-12 Ocak 2020 tarihleri arasında Doğu

---

[1402] Matthias Brezinger, "Preface",içerisinde. **Language Diversity Endangered**, der. Matthias Brezinger , Newyork: De Gruyter Mouton, 2007, ss. x-xı

[1403] Joshua A. Fıshman, **Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages.** Clevedon (England) & Philadelphia: Multilingual Matters, 1991

ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde yer alan; Diyarbakır, Şırnak, Şanlıurfa, Adıyaman, Batman, Iğdır, Dersim ve Kars gibi 16 ilde ve bu illere bağlı 49 ilçede bir saha araştırması gerçekleştirmiştir. Bu illerde Sosyoekonomik ve Kültürel durum ile Anadil kullanımı arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla yapılan çalışma 5600 kişi ile hanelerde yüz yüze görüşülerek tesadüfi anket tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma grubunun % 78,7'si etnik kimliğini "Kürt" olarak tanımlarken, % 13,9'u "Türk" ,% 4,6'sı "Arap, % 0,7 si farklı kimliklerden olduklarını dile getirmişlerdir. % 2,1'i ise bu soruya yanıt vermek istememiştir. Araştırma grubuna ev içinde genellikle hangi dili kullandıkları sorulmuştur. % 65,8'i Kurmancî, % 26,6'sı Türkçe, % 4'ü Arapça ve % 3,6'sı Zazakî yanıtlarını vermişlerdir. Yani hanelerinde Kürtçe (Kurmancî-Zazakî) konuştuğunu söyleyen toplam % 69,4'lük bir kesime ulaşılmıştır. Aynı gruba sokakta genellikle hangi dili konuştukları sorusu yöneltilmiş; % 57,4'ü Kurmancî, % 38,2'si Türkçe, % 2,4'ü Arapça ve % 2'si Zazakî yanıtlarını vermişlerdir. Sokakta Kürtçe konuştuklarını söyleyenlerin toplam oranı % 59,4'dür. Resmi Kurumlarda ise araştırma grubunun % 88,1'i Türkçe konuştuğunu beyan ederken; sadece % 11,7'si Kurmancî, % 0,1'i Arapça ve yine % 0,1'i Zazakî konuştuklarını söylemişlerdir.

Bu sonuçları incelediğimizde % 78,7'lik bir dilimin kendisini etnik açıdan Kürt olarak tanımlamasına rağmen, evlerinde Kürtçe konuşma oranı % 69,4 şeklinde tespit edilmiştir. Bu oranlara göre kendisini Kürt olarak tanımlayanların % 88,18'i evlerinde Kürtçe konuşmaktadır. İlk bakışta asimilasyonun bunca yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda Kürtçe konuşma oranı yüksek gelse de araştırma bulgularının devamında evlerinde Kürtçe konuşanların yaş aralığı karşılaştırmasına bakıldığında yaş azaldıkça Kürtçe kullanım oranının düzenli olarak eksildiği görülmüştür. Örneğin hane içinde 18-24 yaş grubunun; % 68,2'sinin Kürtçe konuştuğu ancak 65+ Yaş grubunun; % 74,3 oranında olduğu belirtilmiştir. Konuşulan dil ile eğitim durumu için yapılan karşılaştırmalı tablo çalışmasına göre ise okur-yazar olmayanların % 76,4'ü evde Kürtçe konuşurken, Üniversite ve Yüksekokul mezunlarının ise % 61,5'i evde Kürtçe konuştuklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla eğitim durumunun seviyesinin artmasıyla evde Kürtçe konuşma oranının düştüğü görülmektedir. Araştırma nesiller arası dil aktarımında ciddi bir kopukluğu vurgulaması açısından önemlidir. Yaşlı nüfusun Kürtçe konuşma oranının genç nüfusa göre daha yüksek olması bu tehlikeyi işaret etmektedir. Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi bu bir dilin ölümünün

başlıca sebeplerinden birisidir. Yine eğitimli kuşağın Kürtçe konuşma oranının daha düşük olması da başka bir tehlikeye işaret etmektedir. Okullaşma oranının artması ve çocukların okula gönderilme oranının yükselmesiyle bu oranın daha da düşeceği aşikârdır. Ergin Öpengin'in 2012 yılında yaptığı bir araştırmada da benzer bulgular tespit edilmiş, bunlara ek olarak kentlerde Kürtçe konuşma oranının köylerde Kürtçe konuşma oranına göre düşük olduğu tespit edilmiştir. Kürtlerin şehir merkezlerine göçünün yoğunluğuna dikkat çeken araştırmacı bu durumun Kürtçenin asimilasyonunu hızlandıracak faktörlerden biri olduğunu ifade etmektedir. Her ne kadar Kürtçe konuşmayı yaygınlaştırmak adına inşa olmuş bir dil aktivizminden bahsetmek mümkünse de fiziki olarak var olan bu koşullara karşı bu aktivist damarın asimilasyonu engellemekte etkili olması mümkün değildir.

Fishman'in yukarıda bahsedilen ölçeğinde dilin tehlikede olma düzeyini, dillerin ne çapta (ülke genelinde veya bölgesel) kimler tarafından (yaşlılar, ebeveynler, çocuklar) ve ne gibi işlevlerle (eğitim, iş hayatı, yönetim işleri vb.) kullanıldığına göre düzey düzey belirlenmektedir. Dilin kullanım alanlarının belirli bir bölgeyle, yöreyle sınırlı olması, yalnızca konuşma dili olarak kullanılması, eğitim dili olmaması, kurumsal olarak öğretilmemesi gibi görünümlerle kuşaklararası aktarmadaki kopukluk derecesi artmakta, dilin çocuklara öğretilmeyip yalnızca yaşlılar tarafından kullanılıyor olmasıyla da en şiddetli dereceye ulaşılmaktadır. Bu bilgiler eşliğinde Kürtçe için yok olma tehlikesinin mevcut olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ölçeğe göre Kürtçe son aşamaya yakındır ancak şimdilik 6 ve 7. aşamaların arasında ifade edilebilecek bir düzlemdedir. "Dilkırım" ve "dil ölümü" üzerine yapılmış araştırmaları yansıtan tüm literatür bu durumun tersine doğru işleyen bir sürece evrilmesinin başlıca yolunun yukarıda da değinildiği gibi tehlikede olan dilin eğitimde kullanılmasına ve resmi bir statüsünün bulunmasına işaret etmektedir.

Azınlık dillerine karşı resmi tutumların taksonomisini yapan araştırmacılar; bir devletin, dil kırımından resmi dil olmaya uzanan ölçekte farklı tutumlar takınabileceğini ifade etmişlerdir. Bu tutumlar arasında direk "dili öldürmeye teşebbüs" ve "dilin ölmesine izin vermek" vardır.[1404] Devletin 2000'li yıllarda dönüşen dil siyasetinde dili öldürmeye teşebbüs etmese de ölmesini engelleyecek tedbirleri

[1404] Erdem, M. 2016, s.24 Erdem, M; Bosnalı, S; Koca, S, 2016, ss. 23-24

almayarak ve gelişmesini desteklemeyerek "ölmesine izin verdiği" gözlemlenmektedir.

Çalışma boyunca ifade edildiği gibi 2000'li yıllarda Kürtçenin kısmi kamusallaşması ve görünürlüğünün artırılmasının iki temel aktörü vardır; siyaset, eğitim, hukuk ve medyada Kürtçenin kullanımı önündeki engelleri kısmi de olsa kaldıran AK Parti Hükümetleri ve bu alanların açılması için koşulları zorlayan, açılan alanları dönüştürmeye çabalayan, bu alanlara yerel yönetimler, dini mekânlar, pazarlar ve sokaklar gibi yeni alanlar ekleyen Kürt siyasi ve kültürel entelektüelleri.

Çalışmada incelendiği gibi 20. yüzyılın başında çağdaşları gibi Kürt aydınları arasında da ulusal bilinç gelişmeye başlamış, Kürt aydınları özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Kürtleri ulusal bir kimlik etrafında bir araya getirmek için çaba sarf etmişlerdir. Dönemin önde gelen aydınlarının çoğu Osmanlı İmparatorluğunun sürgün uygulamalarından dolayı ve/veya yüzyıllardır olduğu gibi o dönemde de İstanbul'un bilim, kültür ve sanatın üssü; entelektüeller arasında gelişen aydınlanma hareketinin de merkezi olması sebebiyle bu amaçlarını gerçekleştirmek için ağırlıklı olarak İstanbul'da mevzilenmişlerdir. Dönemin Kürt aydınları Kürt halkı arasında ulusal bir bilinç oluşturmayı, hatta Osmanlı Devletinin son döneminde, ulusal bir kalkışma inşa etmeyi amaçlamaktadırlar. Çıkardıkları süreli yayımlarda kalemleri ile halkı etrafında toparlayacakları bir ulusal kimlik inşa etmeyi hedeflemekte ve bu kimliği gurur duyulacak bir tarih, ortak vatan algısı ve dil gibi temel bileşenler etrafında somutlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bu aydınlar için dilin geliştirilmesi ve birleştirilmesi önemlidir. Özellikle 1. Dünya Savaşından sonra örnekleriyle verildiği gibi dönemin aydınları dilin standartlaştırılmasının ve çağın gerekliliklerini yerine getirebilmesinin öneminden bahsetmektedir. Örneğin 1920'lerde *Jîn* dergisinde Kurdiyê Bitlîsî, Dr. Frich imzasıyla yayımlanan "Kürtler" isimli kitapta Kürtlerin Turanî bir kavim ve Kürt dilinin bir kelimeler toplamı olduğuna dair tezlere karşılık, Kürtlerin kadim bir halk olarak ve Kürtçenin de kadim bir İranî dil olarak varlığını ispata girişmiştir. Böylelikle Bitlîsî yaklaşık yüz yıl sürecek bir süreci de başlatmıştır: Kürtler yüz yıl boyunca ayrı bir etnisite olarak varlıklarını ve dillerinin "kadim bir medeniyet" dili olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Kürt dili aktivizmi bir anlamda varlığının inkârına isyan ve varoluşunu kanıtlama hareketidir. 1960'larda DDKO davasının sayfalarca süren savunmaları da bu ispat mücadelesinin bir parçası

olarak kayıtlara geçmiştir. Bu durum Kürt hareketinin kitleselleştiği 1970'lere kadar sürmüş, Kürtler sürekli kendilerini anlatma, varlıklarını ispatlama gereği hissetmiştir.

1970'lerle birlikte Kürt aydınları örgütlü ve kitlesel gücün etkisiyle daha öz güvenli bir şekilde Kürtlüklerini dile getirmiş ve halk arasında kültürel ve politik bir aydınlanma yaratmayı hedeflemiştir. 1970'ler Kürt aydınlarının Türk solu ile yollarını ayırarak, müstakil bir yapılanmaya gittikleri, Kürt ulusunun kaderini tayin hakkını tartıştıkları yıllar olarak farklı Kürt gruplarından oluşan yeni hareketlerin doğuşuna tanıklık etmiştir. Bu hareketlerin kültürel zemini, siyasal bilincin yayılması ve halkın mobilize edilmesi için bir temel hazırlamıştır. Cumhuriyet sonrası Kürt aydınlarının farklı dönemlerde geliştirdiği söylem incelendiğinde 1970'lerde Kürtçenin daha görünür olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bütün hareketlere yayılmasa bile bu dönem Kürtçenin siyaset, edebiyat, bilim ve felsefe dili olarak geliştirilmesi gerektiği fikri Cumhuriyet döneminde ilk kez yüksek sesle söylenmeye başlamıştır. Dönemin Kürt hareketleri müzik grubu kurmak, tiyatro oyunları sergilemek gibi kültürel etkinliklerle Kürtler için kültürel bir alan açmayı da hedeflemişlerdir. Kültürel alan hem ortak bir ulusal bilinç ve kimlik yaratmak, hem de harekete yeni üyeler katmak için etkin bir mücadele aracı olarak tüm ulusal hareketlerde ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde Kürt siyasal hareketinde de bu durum gözlemlenmektedir. Ancak dönemin tanıklarının aktardıklarından ve incelenen dokümanlardan anlaşıldığı üzere bu dönem dilin, Kürt kimliğinin sürdürülebilirliği açısından önemi aydınlarca ihmal edilen bir konu olmuştur. Bunun başlıca sebebi dönemin aydınlarının eğitimlerini ve temel okumalarını Türk dili ile gerçekleştirmeleridir. Siyasi literatüre anadillerinde değil Türkçede hâkimdirler. Bu da örgütlenme dili olarak Türkçeyi seçmelerine neden olmuştur. Güncel siyasetin ivediliğinde Kürtçe yazı dilini öğrenmeye ve geliştirmeye vakit ayırmamışlardır. Ayrıca Marksist literatürden beslenen bu aydınlar, Kürtlüğe dair dil, kültür gibi bazı meseleleri "milliyetçilik yapmak olarak" kabul etmişler ve mesafeli durmuşlardır. Bu durum bu aydınların önemli bir kısmının 1980 darbesiyle Avrupa'ya gitmesiyle değişmiştir.

1970'lerde başlayan kültürel aydınlanmanın merkezi 1980'lerde Avrupa'ya taşınmış ve daha görünür bir dil aktivizminin temeli atılmıştır. Avrupa'ya göç etmek zorunda kalan aydınlar bir süre Avrupa'da siyasal faaliyetlerini sürdürmeye çalışsa da bu faaliyetler, aydınların, uzun bir süre ülkeye dönememesi ve halktan uzak olması sebebiyle marjinalleşmeye ve bir sürgün hareketine dönüşmeye başlamıştır. Sözü

edilen aydınlar politik faaliyetlerin kısıtlılıkları ve kendi topraklarından kopuk olmanın yaratabileceği köksüzleşme kaygısıyla Kürt dili ve edebiyatı alanında araştırmalara başlamışlar ve daha sonraki yıllarını bu alanın gelişmesine vermişlerdir. Avrupa'da bu dönemde yeşeren edebi eserler, tarihi incelemeler, dil araştırmaları ve politik müziğin yarattığı kültürel altyapı daha sonra 90'lı yıllarda öncelikle İstanbul'da ve akabinde Kürt şehirlerinde yayılacak Kürt dili aktivizminin dayanaklarından biri olmuştur.

1990'larda Kürtçe üzerindeki yasakların kısmen kaldırılmasıyla birlikte özellikle Kürt kültürel aydınlarının öncülüğünde Kürt dili aktivizmi hattı inşa edilmiştir. Bu dönemde Kürtçe gazete ve dergiler yayımlanmaya başlamış, Kürtçe kitap yayımlamak üzere yayınevleri kurulmuş, Kürtçe edebi eserler yayımlanmaya başlamış ve Kürt kültürünü ve dilini geliştirmek üzere çeşitli kurumlar kurulmuştur. 1990'larda çıkan yayımlar incelendiğinde Kürt dilinin yapısı, grameri ve tarihi ile profesyonel bir şekilde ilgilenen aydınların öncülüğünde gelişen bir dil aktivizminden bahsetmek mümkün ancak yine bu aydınların metinleri ve tanıklıkları derinlemesine incelendiğinde bu aktivizmin bu dönemde kitleselleşmediği toplumsal karşılık bulmadığı da anlaşılmaktadır. Yine bu dönemde dil aktivizminin hâkim siyaset tarafından sahiplenilmediği de açıkça görülmektedir. Hâkim Kürt siyaseti 1970'lerde olduğu gibi bu dönemde de dil meselesini daha sonra ele alınacak tali bir mesele olarak görmüştür. 1990'larda dil çalışmalarına önem verenler/aktif olarak katılanlar, Kürt dilinin yok olma tehlikesi altında olduğunu düşünen/bunun için önlem alınması gerektiğinde ısrar edenler, dilin yok olmasını ulusun yok olmasıyla yakından ilişkilendirenler, siyasi aktörlerden çok, kültürel elitlerdir. Bu aydınlar çalışmada tartışıldığı gibi köken ve düşünce olarak çeşitlilik sergilemektedirler; 1970 ve öncesi kuşağının farklı politik yapılarından gelenler ve 1990'larda yetişen yeni kuşak aydınlar.

Kavramsal tartışmanın yapıldığı bölümde belirtildiği gibi etnik hareketlerin hangi sembolleri ön plana çıkaracakları ve söylemini ne üzerinden inşa edeceği konjonktürel de bir meseledir. Zira ulusal ve uluslararası dinamikler bu süreçte etkilidir. Sosyalist blokun henüz çökmediği 80'lerde ulusal kurtuluş mücadelelerini sosyalist perspektiften kurmak daha anlamlı gelirken, bu bloğun çökmesi ve özellikle Sovyetler Birliğinden umudun kesilmesi süregiden ulusal hareketleri etkilemiştir. 70'lerin sonunda tarih sahnesine çıkan hâkim Kürt siyasal hareketi için de durum böyledir. Dil

ve kimlik haklarını ön plana çıkaran bir ajanda oluşturması Avrupa Birliği'nin Türkiye'de dil ve kimlik hakları ile yakından ilgilendiği 2000'li yılları bulacaktır.

Bu çalışmada tartışıldığı gibi 2000'li yıllarla birlikte dil ve kimlik meselesi öncelikle Kürt Siyasi Hareketinin gündemine girecek, bu konuda makro siyasi söylemde bir takım dönüşümlere sebep olacaktır. Dünya ve ülke düzeyinde dönüşen politik ve toplumsal konjonktürün etkisiyle Kürt siyasal hareketinde yaşanan söylemsel değişiklik Türkiye'de dil aktivizminin yükselmesine ve kitleselleşmesine yol açmıştır. Kürtler artık dillerinin varlığını ispat etmeye ayırdıkları enerjilerini, yerellerde elde ettikleri kısmi iktidarın da desteğiyle, dilin kamusal alanda inşasına ayırmaya başlamışlardır. Bundan sonra dili görünür kılmak, kullanımını yaygınlaştırmak ve resmi dil olarak inşa etmek Kürt dili aktivizminin başat meseleleri haline gelmiştir.

Bu çalışmada 2000'li yıllarda Kürt dili aktivizminin kitleselleşmesinin öyküsü, dönemin siyasi ve konjonktürel analizi ile birlikte incelenmiştir. Bu dönemin Kürt dili aktivizmi, ilgili bölümde tartışıldığı üzere, çok aktörlü ve çok katmanlıdır. Farklı siyasal çevreler ve yönelimlerden gelen çeşitli politik ve kültürel aktörlerin yanı sıra, tek motivasyonu bu dili geliştirmek olan sivil kişi ve gruplar bu aktivizmi çok aktörlü kılarken; farklı yönelimler, inşa, örgütlenme ve dili işlevselleştirme biçimleri Kürt dili aktivizmini çok boyutlu kılmaktadır. Kürt dili aktivizmi birleşik, tutarlı ve uzlaşmacı bir stratejik hattan çok, çeşitli ideolojik ve politik motivasyonların yönlendirdiği çoklu stratejik (*multiple strategic*) bir hattır. Bu aktivizmin seslendiği iki muhatap vardır; "dili ölüme terk eden/asimile eden/ üzerinde tahakküm kuran devlet" ve "diline sahip çıkması gereken Kürt halkı".

Kürt dili aktivizmi, devletçe uygulanagelen dil politikalarından kaynaklanan ve Türkçenin lehinde Kürtçenin aleyhinde gelişen dil kaymasının yönünü değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu hedef Türkçenin pragmatik ve sembolik egemenliğiyle mücadeleyi içermektedir. Bu mücadelenin pragmatik boyutu Kürtçenin eğitim ve yönetim dili olarak kullanılabilmesi için gerekli alt yapı çalışmalarının oluşturulmasını, sembolik boyutu ise asimilasyon yolu ile azalmaya yüz tutmuş Kürtçe kullanımını yaygınlaştırmak ve Kürtçenin kaybettiği sembolik değerini kazanmasını sağlamaktır.

Dolayısıyla Kürt dili aktivizmi bir yandan Kürtçenin resmi bir statü kazanması için bir mücadele hattı oluştururken, diğer yandan geniş ölçekli dil planlama stratejilerine girişmiştir. Bu mücadele hattı, kitlesel dilekçeler vermekten nüfus dairelerine isim

değişikliği için başvurmaya, anadilinde eğitim talepleriyle kitlesel yürüyüşlerden okul boykotlarına bir dizi sivil eylem üzerinden kurulmaktadır. Öte yandan bu hattın bir diğer ayağını ise makro siyaset oluşturmaktadır. Kürt siyasi aktörleri hükümeti Kürt diline resmi bir statü kazandırılması için zorlamak adına siyaset geliştirmektedir.

Sözü edilen bu hatta Kürt dili hâkim Kürt siyasi hareketi ve devlet arasında bir gerilim, çatışma ve müzakere alanı olarak kurgulanmıştır. İki taraf da dil meselesini çatışma çözümünün merkezine almakla birlikte devletçe dil meselesine dair gerçekleştirilen icraatların, talepleri karşılamadığı gerekçesiyle bu mesele bir gerilim alanı olarak kalmaya devam etmiştir. Süregelen pratiklerden de anlaşılacağı gibi aynı zamanda olası bir müzakere sürecinde de merkezi konulardan biri olacaktır.

Kürt dili aktivistlerinin geliştirdikleri geniş ölçekli dil planlama stratejileri bu çalışmanın ana eksenlerinden birini oluşturmaktadır. Baskı altındaki etnik dilleri canlandırmak adına geliştirilen dil stratejileri, ironik bir şekilde, kendi baskı ve iktidar alanlarını oluşturabilmektedir. Tüm dil hareketlerinde böyle olmasa da[1405] azınlık dili aktivistleri genellikle bir dizi standart okuryazarlık normları empoze ederek, dillerinin gerçeklik, geçerlilik ve bütünselliğini göstermeye çalışırlar. Yani aynı zamanda dilbilimsel çeşitliliği engelleyen bir tutum alabilmektedirler. Kürt dili aktivistlerince geliştirilen stratejiler de yer yer egemen dil siyaseti ile örtüşmektedir zira aynı sembolik kaynaklar kullanılmaktadır. Bununla birlikte, kendine has özellikler de barındırmaktadır.

Çalışma boyunca incelendiği gibi dil planlaması farklı alanlarda bir dizi faaliyeti içermektedir. Başlıcalarını saymak gerekirse: 1) Dilin kullanımını yaygınlaştırmak ve dile yeni fonksiyonların tahsis edilmesi (dilin öğretim aracı veya resmi bir dil olarak kullanılması gibi), işlevselliğini değiştirmek/geliştirmek adına yürütülen faaliyetleri işaret eden statü planlaması. 2) Genellikle yeni stillerin ve sözcüksel öğelerin geliştirilmesi gibi dilbilimsel sistemde değişiklikleri hedefleyen faaliyetleri konu alan korpus planlaması. 3) Uzun-süreli dil planlaması aktiviteleri için önemli olan psikolojik arka planın oluşturulmasını amaçlayan saygınlık planlaması. 4) Dilin yayılması ve öğrenilmesi için harcanan çabaların tümü olan edinim planlaması.[1406]

[1405] Rebecca Posner, "Language Conflict in Romance", içerisinde Romance Linguistics and Philology. Vol. 5: Bilingualism and Liguistic Conflict in Romance, der. Rebecca Posner, Berlin: Mouton de Gruyter, 1993, ss.41-76
[1406] Deumert, A (2000) ss. 384- 418

Bu bağlamda Kürt dili aktivizmi yukarıda sözü edilen tüm planlama alanlarını hedeflemiştir. Statü planlaması çerçevesinde Kürtçenin eğitim dili ve resmi dil olması adına bir mücadele alanı inşa etmiş, aynı zamanda belediyelerde Kürtçe hizmet vererek dilin kamusal alanda işlevselliğini değiştirmeyi hedeflemiştir. Korpus planlaması çerçevesinde Kürtçenin eğitim dili ve idari dil olarak geliştirilmesi adına dil bilgisel çalışmalardan, terminoloji oluşturmaya bir dizi faaliyet geliştirilmiştir. Yine saygınlık planlaması çerçevesinde Kürt dilinin itibarını ve görünürlüğünü artırmak adına çalışmada detaylandırıldığı gibi bir takım stratejiler geliştirilmiştir. Son olarak edinim planlaması dahilinde, Kürtçenin kullanımının yaygınlaştırılması için Kürtçe dil atölyeleri yürütülmüş, ders materyalleri hazırlanmıştır.

Çalışma boyunca bu alanlarda yapılan çalışmalar motivasyonları, imkân ve kısıtlılıkları açısından incelenmiştir. Her şeyden önce bu anlamda Kürt dili aktivizmi Kürtçenin düşmekte olan sembolik değerini yükseltmeyi başarabilmiştir. Örnekleriyle anlatıldığı gibi zamanında "Kürtçe konuşmaktan utanan" Kürtler, artık "Türkçe konuştuğu için özür dilemektedir". Kürtçeye dair "yetersiz, eksik, akademik olamaz" algısı Kürtçe yayımlanan akademik çalışmalar ve araştırmalar aracılığıyla değişmeye yüz tutmuştur.

Dil aktivistleri standart yazı dili ile çoklu fayda amaçlamaktadır. Standart dil, Kürtçe eğitim verebilme ve yaşamı Kürtçe kurabilmek için elverişli bir araç ve Kürtçenin yüksek dilbilimsel performans gösterebileceğine dair bir sembol olacaktı. Kürtçenin hem egemenin hem de Kürtlerin gözünde rüştünü ispatlaması gerekmekteydi. Özellikle 2000'li yıllarda Kürt dili aktivizmi bu amacına ulaşmış görünmektedir. Başarılı olduğu bir başka konu ise Kürtçeyi görünür kılmak olmuştur. Özellikle belediyeler aracılığı ile yapılan faaliyetler, Kürtçenin kamusal alanda görünür kılınmasına katkıda bulunmuştur. Kürtçenin yazı dili olarak geliştirilmesi, görünür kılınması, sembolik ve pragmatist değerinin yükseltilmesine dair tüm bu girişimler halk arasında farklı dil pratik ve algılarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Standart dil, kısmen bir başka iktidar biçimi inşa etmiş, dili bu haliyle konuşamayanlar üzerinden bir tür sembolik şiddet oluşturmuştur. Standart dil çalışmaları, dili konuşan bağlı etnisitenin üyelerinin yeni ve otoriter dile yabancılaşmasına yol açabileceği literatürce dile getirilmiştir.[1407] Dilde saflaştırma, prestijli bir azınlık dili oluştururken, yetkilileri

[1407] John Earl Joseph, "Superposed Languages and Standardization", **Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata,** 1985, sayı:1-3, ss.39-51

otoriter kılar. Çalışmada örneklendirildiği gibi bu otoriteye karşı yer yer direniş mekanizmaları geliştirilmiş, standart dilin hegemonyası aşağıdan aşındırılmaya çalışılmıştır. Zira standartlaştırma pratiklerinin hedeflendiği gibi Kürtçe konuşmayı yaygınlaştırmakla birlikte azalmasına da yol açtığı gözlemlenmektedir. Standart dili bilmediği için Kürtçe konuşmaya çekinen Kürtlerin varlığı bu durumun göstergesidir. Bu durum merkez ve periferinin iletişimine özgüdür. Standart dile sosyo-dilbilimsel olarak uzak olan dilsel gruplar bu dile karşı cephe alabilir veya arkasını dönebilirler. Toplumu üniter bir yapı olarak sürdürmek için merkezden gelen çabalar her zaman hegemonik olarak deneyimlenecektir. Üzerinde anlaşma sağlanmaya çalışılan standart biçim, yok olmak üzere olan bir dil için bile zorlayıcı bir deneyim olacaktır, zira hegemonik bir inşa sürecidir.

Bu anlamda geliştirdikleri dilsel stratejiler yer yer egemen dil stratejileriyle örtüşürken, Kürt dili aktivistleri, Kürtçe öğretiminde yeni stratejiler geliştirerek hem egemen dil siyasetine meydan okumuş hem de tabandan bir direniş geliştirmiştir. Bu bağlamda bazı dil öğretmenleri ve dilbilimciler "Doğru dilbilgisi kuralları ile yazılmış, saf ve yöreselliğinden kurtarılmış standart Kürtçe yazmaya karşı çıkan, yöresel özelliklerin korunmasında sakınca bulmayan hatta destekleyen" bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Bu sosyo-dilbilimsel yaklaşımın ardında iki farklı motivasyon mevcuttur. Birincisi yöresel farklılıkların yok edilmesiyle dilin ruhunun/doğallığının yok edileceğine ve daha yapay bir dil oluşacağına dair kaygıdır; yöresel farklılıkları savunmak dilin otantikliğini koruyacaktır. Bir diğer motivasyon ise daha pragmatik bir kaygıdır; arındırılmış standart bir dilin Kürtçe okuma ve yazmaya çalışanların cesaretini kıracağından duyulan endişe; konuşmacı bu standart dilde kendinden bir şey bulamayınca uzaklaşabilir kaygısı. Kürtçe dil dersi veren öğretmenlerin aktardığından ayrıca Kürtçe öğrenenlerin de kendi yörelerinden kelime ve kalıplarla standart dile katkıda bulunduklarını öğreniyoruz. Bu da standart dil inşasını çok aktörlü kılmaktadır; uygulayıcılar ve üzerinde uygulananlar. Kürtçe pratiğinde üzerinde uygulananlar da bu inşanın aktif özneleri/aktörleridir.

Çalışma boyunca tartışıldığı gibi Kürt dili aktivizminin ana hatlarından birini Kürtlerin Kürtçe konuşma, okuma ve yazmaya yönlendirilmesi çabası oluşturmaktadır. Bu çabaların farklı motivasyonları ilgili bölümlerde anlatılmıştır ancak esas motivasyonu ölmekte olduğu düşünülen dilin canlandırılmasıdır. Dilin ölümüne dair kaygılar ve Kürt dilinin saldırı altında olmasına dair endişeler, dilin varlığı için o dili doğal olarak

kullanan etkileşim ağlarının varlığına işaret eden dilin canlılığı (*vitality*) özelliği ile ilişkilidir.[1408] Bu bağlamda dilin yaşayabilmesi için günlük olarak yaşayan konuşmacıların olması son derece önemlidir. Miroslav Hroch, yükselen ulusun varlığının dilinin kaybıyla tehlikeye girdiğini hissettiği sosyopsikolojik faktörden bahseder.[1409] Bu his, seçkinler için, yani ulus kurucular için çok güçlü bir uyarıcı olmaktadır. Bu hissiyatla Kürt dili aktivistleri Kürtleri dilin ölmemesi için mücadeleye, dile sahip çıkmaya çağırıyorlardı.

Çalışmada incelendiği gibi bu çağrılar Kürtçenin Kürt kimliğindeki yerine dair tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu tartışmanın iki hattı gözlemlenmektedir: Kürt olmak için Kürtçe konuşmak gerekir diyenlere karşı; Kürtlüğün, Kürtçeden öte bir kimlik olduğuna vurgu yapıp, dil olmadan da Kürt olunabilir diyenler. Bu bağlamda bu çalışma çeşitlenen "Kürt kimliği" tanımını incelemiş ve ortaya çıkan çoklu tariflere örnekler vermiştir. Günümüzde Kürtlerin Kürtçe konuşup konuşamamasından bağımsız olarak "Kürt dilinin" Kürt kimliğinin tanımında özel sembolik bir konuma sahip olduğu bu çalışmanın vardığı sonuçlardan birisidir. Kuşkusuz dilsel kimlik, ulusal kimliğin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Dilsel kimlik bu çalışmada, bir dili nesnel olarak iyi bilmekten çok, öznel bir dil bilincini yansıtmaktadır; yani kasıt o dili anadili olarak ve etnik kimliğin önemli bir parçası olarak algılamaktır. Bu bağlamda Kürt dili özellikle 2000'li yıllarda Kürtler için ulusal kimliğin giderek daha önemli bir bileşeni ve etnik direnişin sembolü haline gelmiştir.

Bu çalışma, özellikle yazı dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için çalışacak ve geniş çevrelerce kabul gören akademik bir otoritenin yokluğunu; dil aktivizminin yer yer siyasetin gölgesinde kalmasından dolayı müstakil bir hareket olarak yeterince gelişememesini; dönem dönem dil adına yapılan çalışmaların başta devlet otoritesince olmak üzere çeşitli çevrelerce kriminalize edilmesini Kürt dili aktivizminin sınırlılıkları olarak tespit etmiştir.

Kürt dili aktivizmi kâh hâkim siyasetin desteği kâh ihmali ile ilerlerken, tüm bu makro siyaset tabanda farklı sosyo-dilbilimsel algı, davranış ve pratikler yaratmıştır. Taban makro siyasetin her türlü dil seferberliğine cevap vermiş ve dil aktivizmini kitleselleştirmiştir. Yer yer ise siyasetin bu konudaki yetersizliğini yüzüne vurarak,

---

[1408] Joshua A. Fishman, The Sociology of Language. Rowley, Mass.: Newbury House, 1972, s. 21

[1409] Miroslav Hroch, The social interpretation of linguistic demands in European national movements, Florence: European University Institute, 1994, 33

makro siyaseti belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Bu anlamda karşılıklı bir belirleyicilikten bahsetmek mümkündür. Taban dil meselesinde sosyo-dilbilimsel çeşitlilik göstermektedir. Tabandan gelen dalgaların tamamının makro siyasetçe belirlendiğini söylemek yanlış olacaktır zira bu çalışma, makro siyasetten umudunu kesmiş ve/veya tamamen bağımsız bir dil aktivizmi hattından da bahsedilebileceğini ortaya koymuştur. Kürt dili bir yandan devasa bir asimilasyon çarkının içinde öğütülmekteyken, diğer yandan aktivistlerce çeşitlendirilen hayatta kalma stratejileri ile varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan haklarının geliştirilmesine yönelik tartışmalar ulus devletlerin ulusal kimlik söylemlerinde revizyona gitmelerine yol açmıştır. Zira ulus devletlerin ortaya çıktığı ve toplumların türdeş/homojen şekilde tasavvur edildikleri modern dönemlerin aksine farklı kültürel grupları içinde barındırdığı gerçeği daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandı ve hasıraltı yapılacak bir mesele olmaktan uzaklaştı.[1410] Ulus devletin sınırları içinde kalan topluluklar işaret edildiği ve/veya kılınmak istendiği gibi homojen bir kitle olmaktan çok daha heterojen bir yapı olarak tasavvur edilmeye başlandı. Modern ulus devletler meşruiyetlerini onu oluşturan topluluğun bir duygudaşlık üzerinden dayanışmasına dayandırmıştır. Ortaya çıktıkları 19. yüzyıldan itibaren ulus devletler bu dayanışmanın sağlanması adına bir dizi uygulamalar ve yaptırımlar sergilemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle Avrupa'da, gelişen insan hakları söylemleri dayanışmanın sadece kültürel birlik temelinde olabileceği fikrini aşındırmış farklı kültürlerin de bir arada dayanışma ve duygudaşlık içinde yasayabileceği tahayyülünü geliştirmiştir. Bu durum farklı etnik, kültürel, dilsel, dini ve cinsel kimliklerin canlanmasını sağlamıştır. Demokrasinin yurttaşlıkla olan ilişkisinin yanında kültürel hakların geliştirildiğinde güçleneceği düşüncesi[1411] milli kimliğin çoklu kimliklerle beraber yeniden yorumlanmasını sağlamıştır. Ulus devletlerin sınırları içinde bulunan farklı grupların ulusal kimlik tarifini değişime zorlayan talepleri sonucunda aşağıdan gelen baskılar mevcut tariflerin aşınmasına hızlandırmıştır.

1960'lardan itibaren gelişen kimlik temelli siyaset, farklı kültürlerin kendini ifade edebilecekleri, değerlerini yaşatabilecekleri imkânların oluşmasını sağlamıştır.

[1410] Anthony Giddens, **Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi,** çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul:Paradigma Yayınları, 2000, s.150

[1411] Alain Touraine, **Modernliğin Eleştirisi**, çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.411

Avrupa'da yeni göç hareketleri ulus devletlerin sınırları içinde var olan kültürel çeşitliliğe yenilerini de eklemiş dolayısıyla sınırlar içinde yer alan farklı etnik gruplar arasında kimlik bilinci daha da gelişmiştir. Etnik kimlikler küreselleşmeyle beraber gelişen çok yönlü iletişim/etkileşim sayesinde sınırları aşan tanınırlığa erişmişlerdir. Bu durum ulus devlerin kuruluş miti olarak önem arz eden milli sembollere olan bağlılıklarda azalmaya sebep olurken, etnik-yerel aidiyet oluşturacak sembollerde canlanma ve geleneklerin yeniden inşa edilmesine yol açmıştır.[1412] Etnik hareketler, küreselleşmeden şu şekillerde etkilenir: küreselleşme, hükümet ve yönetenlerin düşüşünü hızlandırır ve ulus ötesi ilişkiler etnik hareketlerin istekliliğini ve hedeflerini ilerletmenin yolunu açar ve hükümetin bunlarla mücadele etme ve şiddet uygulayarak baskı yapma gücünü azaltır. Örneğin, Zapatista hareketi bu ilişkileri kullanarak hızla küresel bir harekete dönüştü. Dahası, bazı durumlarda, küreselleşmenin sonuçları bu çatışmalara neden olur. Hawaii yerli hareketi Amazon yağmur ormanlarının yok edilmesiyle başlamıştır.[1413]

Ulus devletler demokratik gelişmelerle beraber dünyada kültürel hakların korunması konusunda ortaya çıkan hassasiyet nedeniyle kültürel talepler konusunda daha müsamahakâr olurken, siyasal talepler çok daha çetin mücadelelere ve yer yer silahlı çatışmaya kadar gidebilmektedir. Gurr ve Harff, 20. yüzyılın ikinci yarısında etnopolitik grupların üç türlü talebine karşılık çoğulcu toplumların hükümetlerinin dört çeşit davranış modeline rastlanmakta olduğunu ifade ederler: çevreleme, eritme, çoğulculuk ve kamusal iktidarın paylaşımı. Çevreleme (bölgesel otonomi), azınlıkları ayrı ve eşit olmayan şartlarda tutmaya yönelik bir stratejidir. Eritme azınlığı kendi kimliğinden vazgeçip baskın topluluğun dil ve değerlerini kabul etmesine yönelik bireyselci bir stratejidir. Çoğulculuk, bir başka adıyla çok kültürlülük, azınlıkların kolektif hak ve çıkarlarına daha fazla ağırlık vermektedir. Çevreleme "aynı ve eşitsiz" anlamına geliyorsa, çoğulculuk da "eşit fakat ayrı'" kimlikleri kültürel kurumların içinde barındıran bireysel ve kolektif hakları ifade etmektedir. Kamusal iktidarın paylaşımı çok kültürlü toplumlarda grup ilişkilerini düzenlemenin bir başka alternatifidir. Devlet yönetimi etnik toplulukların iç birliği ile gerçekleşmekte olup, bu

[1412] Cevat Özyurt, **Küreselleşme Sürecinde Kimlik ve Farklılaşma,** İstanbul: Açılım Kitap, 2017 s.154
[1413] J.A. Schultz, **Globalization in the Field of Culture and Politics,** Scientific Cultural Publishing: Tehran, 2007,s. 210

toplulukların her biri hükümette orantılı temsile sahip oldukları gibi hepsinin kendi çıkarlarıyla ilgili politikaları veto etme hakkı da bulunmaktadır. [1414]

Bu çerçevede Kürt dili üzerinden meseleye baktığımızda, meselenin taraflarının değişen dönüşen küresel konjonktürden etkilendiği tespitini yapmak mümkündür. Türkiye Cumhuriyetinin dil politikaları incelendiğinde değişen uluslararası konjonktüre göre şekillendiği, başlangıçta modern ulus devletin bir gereği olarak Kürtçeyi baskılamak üzerinden geliştirdiği politikalarını 1990'lardan itibaren küreselleşme ve gelişen neoliberal politikaların etkisiyle esnettiği çalışma boyunca incelenmiştir. Özellikle 2000'li yıllarda gerçekleştirilen reformlar, 21. yüzyılda uygulaması imkânsızlaşan modern-ulus devlet politikalarının esnetilmesi demekti. Bir yandan dönemin yukarıda bahsedilen küresel özellikleri, yine daha önce değinildiği gibi özellikle AB yolunda devlete uluslararası sözleşmeler üzerinden yapılan baskı ve Ortadoğu'da dönüşen dengeler, diğer yandan mevcut politikaların aşağıdan gelen, Kürt hareketinin etkili olduğu sokağın baskısıyla aşındırılması bu reformların gerçekleştirilmesinde önemli roller oynamıştır. Öte yandan çalışma boyunca vurgulandığı gibi AK Parti hükümetlerinin başta Kürtlerin olmak üzere halkın desteğini kazanma isteğinden kaynaklı pragmatik kaygısı da süreci belirleyen faktörlerden olmuştur.

Kürt siyasi hareketine bakıldığında ise 2. Dünya savaşında sonra ortaya çıkan çoğu etnik hareket gibi bağımsızlıkçı bir söylemle yola çıkmış; ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve ezilen ulusların mücadelelerinin dünya sosyalist devrimine katkıda bulunacağı tezlerinden hareketle sosyalist bir yönelim göstermiştir. Dönüşen küresel konjonktürden etkilenerek sınırlar içinde özgürlükler ve demokratik hakların genişletilmesi ve akabinde bölgesel özerklik talepleriyle devam etmiştir.

Dünyadaki bazı etnik çatışmaların, ulus devletin kuruluş mottosu olan tek dil, tek devlet fikrini sarstığını, Bask ve Katalan örneklerinde olduğu gibi bazı ulus devletlerin hâkimiyeti belirli sınırlar içinde azınlıklarla paylaşmaya gittiği görülmektedir. Ancak Türkiye üzerinden bakıldığında hâlâ, Gurr ve Harff'ın işaret ettiği hükümetlerin dört çeşit davranış modelinden eritmeyi hedeflediği gözlemlenmektedir.

Kürtçe dil meselesi hem toplumu hem de yönetim biçimini dönüştürebilecek bir güce sahipken, yapılan reformların dönüştürücü ve demokratikleştirici etkileri

[1414] Ted R.Gurr - Barbara Harff. **Ethnic Conflict in World Politics.** Oxford 1994

kalıcılaştırılmadı, kırılgan en ufak bir çatışma halinde eskiye dönebilecek boyutta tutuldu. Kymlica ve Pföstl otoriter rejimlerin yaptığı reformların dönem dönem azınlık seçkinlerine devletin otoriter ve anti-demokratik yapısına meydan okumamaları karşılığında verilen rüşvet olarak görüldüğünü ifade eder.[1415] Demokrasi ve insan hakları alanında yapılacak daha geniş reformların olanağı olarak değil, otoriter yönetimlerin harcı olarak görüldüğünü ekler. Azınlık seçkinlerinin taleplerini daha dönüştürücü ifadelerle dile getirdikleri yerlerde bile devletlerin azınlıklarla ilgili düzenlemeleri, daha geniş sosyal ve politik dönüşümlere yol açmadan sağlamayı başardığını belirtir. Bu durum Türkiye için de benzer niteliktedir. Türkiye'de 2000'li yıllarda geliştirilen reformlar daha geniş sosyal ve politik dönüşümlere ve merkezi otoritenin bölgesel olarak paylaşılmasına fırsat verecek şekilde değil, merkezi otoritenin gücünü etkilemeyecek şekilde, hatta yer yer daha da güçlendirmek kaygısıyla uygulanmıştır. Kymlica azınlıkların kimlik haklarının sağlanmasının ulus devletlerde geniş sosyal ve politik dönüşümlere olanak tanıyan bir süreç olabileceğini, toplumda özgürlük anlayışını pekiştirebileceğini ve demokrasi kültürünü geliştirebileceğini ifade etmektedir. Kalıcı düzenlemeler demokrasinin de kurumsallaşmasına yol açacaktır. Zira azınlıkların kimlik haklarının gasp edilmesi toplumda demokrasi anlayışının gelişmemesinde en önemli etkenlerdendir.[1416] Türkiye'de 2000'li yıllarda azınlık dilleri konusunda yapılan reformlar geniş kitlelerce umutla karşılanmış, toplumsal barışın tesisinde ve demokrasi geleneğinin kurumsallaşmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmüştür. Ancak bu düzenlemeler kısmi bir soluk olmasına rağmen bu dönüşümü sağlamaktan uzak kalmıştır.

Lijphart, derin bölünmüş toplumlarda demokrasinin, gücün/yetkinin tekelleşmesi yerine paylaşıldığında, merkezileşmesi yerine devredildiğinde/dağıtıldığında mümkün olacağını ifade eder.[1417] Günümüzde etnik çatışmaların önlenmesinin merkeziyetçi yönetim anlayışının terki ve yerellerin güçlendirilmesi; kısmi veya tam otonomi ile mümkün olduğu anlayışı gelişmiş olsa da Türkiye için bu tartışma henüz içselleştirilmemiştir, dolayısıyla Kürtçe dil meselesi bu potansiyele sahipken köklü bir

---

[1415] Eva Pföstl ve Will Kymlicka, "Minority politics in the Middle East and North Africa: the prospects for transformative change" **Ethnic and Racial Studies**,2015, Vol. 38, No. 14, ss. 2489–2498

[1416] Eva Pföstl ve Will Kymlicka, 2015, ss. 2489–2498

[1417] A. Lıjphart, "The wave of power-sharing democracy", içerisinde **The Architecture of Democracy: Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy,** der.A. Reynolds,37–54. Oxford: Oxford University Press, 2002, ss.3754

toplumsal dönüşüme ve demokrasinin kurumsallaşmasına yapabileceği maksimum katkıyı sağlayamamıştır. Kürt dili bu çalışmanın ortaya koyduğu gibi bir gerilim alanı olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak kendine has dönüştürücü bir potansiyele sahip olduğu için her an gerilimin kaynağı olmaktan çıkıp, yeniden bir müzakere aracına dönüşebilir.

KAYNAKÇA

Anter, Musa, *Hatıralarım*, İstanbul: Aram Yayınları, 2011

Abidin, Zeynel, *1900'den 2000'e Kronolojik Kürtler, Kronolojik Albüm*, İstanbul: Özgür Bakış, 2000

Ağırdır, Bekir, *Kürtler ve Kürt Sorunu*, Konda Araştırma, Kasım 2008

Aksu Koç, Ayhan; Erguvanlı, Taylan, *Türkiyede Okul Öncesi Eğitimi: Hizmete Duyulan İhtiyaçların Belirlenmesi ve Çocuğun Dil Yetisi Düzeyinin Değerlendirilmesi,* İstanbul: AÇEV Anne Çocuk Eğtimi, Ocak 2002

Akşin, Sina, *Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e)*, İstanbul: Kültür Koleji Yayınları, 4, 1994,

Alakom, Rohat, *Xoybûn Örgütü ve Ağrı Ayaklanması*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2011

Alter, Peter, *Nationalism*, London: E. Arnold, 1989

Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004

Aneta, Pavlenko; Blackledge, Adrian, "Introduction: New Theoretical Approaches to the Study of Negotiation of Identities in Multilingual Contexts", *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*, der. A. Pavlenko, Clevedon: Multilingual Matters Limited, 2003

Annadınç, İmran, *İmam Hatip Mektepleri Meslek Dersleri Öğretim Programları ve Bu Programların Hazırlanmasında Etkili Olan Anlayışlar (1924-1930)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Haziran 2019

Annamalai, E, "Use of Language Rights by Minorities", *Rights to Language: Equity, Power and Education*, der. R. Phillipson, 2000

Arar, İsmail, *Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Belleten, Cilt: XLV/I – Sayı: 177, Yıl: 1981 Ocak

Aren, Sadun, *TİP Olayı 1961-1971*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1993

Aslan, Şükrü (der.), *Herkesin Bildiği Sır: Dersim*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010

Aslan, Şükrü; Yardımcı, Sibel; Arpacı, Murat; Gürpinar, Öykü, *Türkiye'nin Etnik Coğrafyası: 1927-1965 Ana Dil Haritaları*, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Yayınları, 2015

Ayan Ceyhan, Müge; Koçbaş, Dilara, *Çiftdillilik ve Eğitim; TESEV Raporu, Kürt Sorununun Çözümüne Dair Bir Yol Haritası: Bölgeden Hükümete Öneriler*, LAS Projesi Türkiye Raporu İstanbul, Aralık 2011

Aydın, Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Gündoğan yayınları, Ankara: 1993

Badıllı, Kemal, *Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri-Kurmancca Lehçesi*, Ankara: Ankara Basım ve Cilt Evi, 1965

Baker, Colin, *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*, Bristol: Multilingual Matters, 2011

Bali, N. Rafet, *Bir Türkleştirme Serüveni: Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri (1923-1945).* İstanbul: İletişim Yayınları, 2005

Bedirxan, Celadet Alî *Günlük Notlar (1922-1925),* der. Malmîsanij, Stockholm:1995, İstanbul: Avesta Yayınları, 1997

Bedirxan, Emîr Celadet; Lescot, Roger, *Kürtçe Dilbilgisi,* İstanbul: Doz Yayınları, 2004

Bedirxan, Kamuran Ali, W. G. Elphinston & C. Persson, "The Emir Jeladet Ali Bedr Khan The Passing Of A Kurdish Prince (1952), *Memoriam, Journal Of The Royal Central Asian Society,* sayı: 39:1, ss.91-96

Beramendi, Justo G, "Identity, Ethnicity and State in Spain: 19th and 20th Centuries," der. William Safran, Ramon Maiz, *Identity and Teritorial Autonomy in Plural Societies,* London, Frank Cass, 2000

Beşikçi, İsmail, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan,* Paris: Instıtut Kürde De Paris, 1990

Beşikçi, İsmail, *Doğu Mitinglerinin Analizi,* Ankara: Yurt Kitap Yayınları, 1992

Beşikçi, İsmail, *PKK üzerine Düşünceler Özgürlüğün Bedeli,* İstanbul: Melsa Yayınları, 1992

Bill, Ashcroft; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen, *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*, New York: Routledge, 1989

Bill, Ashcroft; Griffiths, Gareth; Tiffin, Helen, *The post-colonial Studies Reader,* London: Routledge, 1995

Bourdieu, Pierre, *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları,* İstanbul: Metis Yayınları, 2016

Bourdieu, Pierre, *Language and Symbolic Power,* Cambridge: Harvard University Press, 1991

Bourdieu, Pierre, *Sociology in Question* London: Sage, 1993

Bourdieu, Pierre; Wacquant, L, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları: İstanbul. 1992: 142-143

Bourse, Halime Yücel; Bourse, Michel, *İletişim Bilimlerinin Serüveni,* Ayrıntı Yayınları:

İstanbul, 2012

Boyik, Eskerê, *Dağ Çiçekleri Şiirler Türkçe Kürtçe,* İstanbul: Özgürlük Yolu yy, 1979

Brezinger, Matthias, "Preface",içinde. *Language Diversity Endangered,* der. Matthias Brezinger, Newyork: De Gruyter Mouton, 2007, ss. x-xı

Brezinger, Matthias, *Language Diversity Endangered,* Newyork: De Gruyter Mouton, 2007

Britton, Celia M; Glissant, Edouard, *Postcolonial Theory : Strategies Of Language And Resistance. Charlottesville,* Va.: University Press of Virginia, 1999.

Bruinessen, Martin Van, "Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness", *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism içerisnde,* der. Abbas Vali, USA: Mazda Publishers, 1980,

Bucholtz, Mary, "Why be normal?": Language and identity practices in a community of nerd girls." *Language in Society,* 1999, 28(2), 203-225.

Bulut, Faik, *Türk Basınında Kürtler,* İstanbul: Evrensel Basın Yayın, 2010

Bulut, Selahattin, *Bir Yalnız Adam Edip Karahan,* İstanbul: Elma Yayınları, 2005

Celep, Cevat, *Halk Eğitimi,* Ankara: Anı Yayınları, 2003

Celîl, Celîlê, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler,* Özge yy, Ankara: 1992

Cemal, Hasan*, Kürtler,* İstanbul: Everest Yayınları, 2015

Coban, Melih, "Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği", *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı*, cilt.3, s.667-675

Combs, Mary Carol & Penfield, Susan D, "Language Activism And Language Policy" içinde *The Camridge Handbook of Language Policy*, der. Bernards Spolsk, Camridge: Camridge University Press, 2012, ss.461-474

Cooper, Robert L. *Language planning and social change.* Cambridge: Cambridge University, 1990

Copeaux, Etienne, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993), Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine,* çev. Ali Berktay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998

Costa, Xavier, "Festive Traditions in Modernity: The Public Sphere of the Festival of the 'Fallas' in Valencia (Spain)". *The Sociological Review*, sayı: 50, 2002, ss. 482–504

Coşkun, Vahap; Derince, M.Şerif; Uçarlar, Nesrin, *Dil Yarası: Türkiye'de Eğitimde Anadilinin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri,* Diyarbakır: DİSA Yayınları, 2010

Crystal, David, *Dillerin Katili,* çev. Gökhan Cansız, İstanbul: Profil Yayınları, 2015

Cummins, Jim *Bilingualism and Special Education: Issues in Assessment and Pedagogy,* Clevedon: Multilingual Matters; 1984

Cummins, Jim, *Empowering Minority Students,* Sacramento: California Association for Bilingual Education, 1989

Çağlayan, Handan, *Aynı Evde Ayrı Diller,* DİSA Yayınları, 2014

Çalışlar, Oral, *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu* İstanbul: Pencere Yayınları, 1993

Çandar, Cengiz, *Mezopotamya Expresi: Bir Tarih Yolculuğu*, İletişim Yayınları, İstanbul: 2016

Çavuşoğlu, Naz, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları,* 2. Baskı, İstanbul: Su Yayınları, 2001

Çeğin, Güney; Şirin, İbrahim(der.) *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014

Çiçek, Cuma *Zimanek Çima Tê Qedexekirin? Polîtîkayên Zimanî û Rewşa Kurdî li Tirkiyeyê Ji Înkarê Ber bi Nasînê,* İstanbul: Peywend Yayınları, 2013

Çiçek, Cuma, *Süreç*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018

Çolak, Yılmaz "Language Policy and Official Ideology in Early Republican Turkey" *Middle Eastern Studies,* vol: 40, 2004, No. 6, ss.67-91.

De Varennes, Fernand, ''Language Rights as an Integral Part of Human Rights'', Dell Hymes, " Model of Interaction of Language and Social Life" içinde *Directions in Sociolinguistic: the ethnography of communication.* der. J. Gumperz and D. Hymes. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1972 ss.35-71

Demir, Eyüp *Yasal Kürtler,* Tevn Yayınları, İstanbul, 2005

Deumert, Andrea A "Language Planning and Policy",içinde *Introducing Sociolinguistics* der. R. Meshtrie / J. Swann / A. Deumert, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000

Doğanoğlu, Mustafa, "Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) VE Siyasal Ayrışma", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 71, No. 3, 2016

Dr. Frich, *Kürdler, Tarihi ve İçtima'i Tedkikat* (Istanbul: Aşair-i Muhacirin Müdiriyet-i Umumiyesi, 1334)

Dunaway, Wilma A "New Theoretical Directions for the 21st Century World-System", *Conference of the Political Economy of the World System,* Westport, Conn: Praeger 2003

Dunaway, Wilma A, "The Southern Fur Trade and the Incorporation of Southern Appalachia into the World-Economy", *Review* (Fernand Braudel Center), Vol. 17, No. 2 (Bahar, 1994), ss. 215-242

Dündar, Fuat, *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 2000

Dündar, Tahir, *Muhalefetin Bastırılması Açısından İstiklal Mahkemeleri,* Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Diyarbakır: 2014

Earl, J. John, "Superposed Languages and Standardization", *Studi Italiani di Linguistica Teorica e Applicata,* 1985

Eastman Carol; Reese, Thomas, "Associated language: How language and ethnic identity are related", *General Linguistics,* 1981, 21(2), 109-116.

Ekinci, Tarık Ziya, *Türkiye'nin Kürt Siyasetine Eleştirel Yaklaşımlar*, İstanbul: Cem Yayınları, 2004

Ekinci, Yavuz, "Ez bi wêjeya kurdî mezin bibûma, min ê ji dêvla tirkî bi kurdî binivîsanda", *Dîwar Dergisi,* Mart 2013, sayı:3

Epözdemir, Şakir, *Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi, 1968/Antalya Savunması*, İstanbul: Peri Yayınları, 2005

Er, İbrahim Halil, *Eğitim Üzerine Tezler,* Ankara: Sage Yayınları, 2019

Erbay, Vecdi (der), *İnatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012

Erdem, Mevlüt; Bosnalı, Sonel; Koca, Selcen, *Tehlikedeki Türk Dilleri I: Kuramsal ve Genel Yaklaşımlar,* Cilt 1, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016

Ergün, Mustafa, *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1982, ss.50-52

Eric, Anchimbe; Mforteh, Stephen, *Postcolonial Linguistic Voices : Identity Choices and Representations.* Boston : De Gruyter Mouton 2011

Eriksen, Thomas Hylland, *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives,* London: Pluto Press, 1993

Eroğul, Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi,* Ankara: İmge Kitabevi, 1990

Ertop, Konur, "Atatürk Devriminde Türk Dili", *Türk Dili Dergisi* Ankara: TDK Yayınları, 1963

Fanon, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, İstanbul: Avesta Yayınları, 2007

Fanon, Franz, *Siyah Deri Beyaz Maske,* İstanbul: Sosyalist Yayınları, 1996 s.20.

Fırat, Ümit "Türkiye'de Modern Kürt Siyasetinin Doğuşu Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)", *Sokak Güzeldir/ 68de Neler Oldu?* içinde, der. Nadire Mater, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, s.365-367

Fırat,Bahar Şahin, *Öğretmenim Burada Bizden Bir şey Yok mu?, İstanbul*: Tarih Vakfı Yayınları, 2010

Fishman, Joshua A; Agheyisi, Rebecca, "Language attitude studies a brief survey of methodological approaches" *Anthropological Linguistics,* Vol. 12, No. 5 (May, 1970), ss. 137-157

Fishman, Joshua A, *The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society.* Rowley, Mass.: Newbury House, 1972

Foucault, Michel, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977,* der. Colin Gordon, New York: Pantheon Books. 1980

Fuccaro, Nelida, "Kurds and Kurdish Nationalism ain Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity", *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* içinde, der. Abbas Vali, USA: Mazda Publishers, 1980

Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism,* Oxford, UK and Cambridge, USA: Blackwell. 1983

Gezik, Erdal, *Dinsel, Etnik ve Politik Sorunlar Bağlamında: Alevi Kürtler,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2014

Giroux, Henry, *Border Crossing. Cultural Workers and the Politics of Education, New York and London: Routledge, 1992*

Gök, Fatma; Şimşek, Soner; Can, Banu, *Kürt Meselesi Okulda Nasıl Yaşanıyor: Toplumsal Barışın İnşasında Öğretmenlerin Rolü,* Helsinki Yurttaşlar Derneği: İstanbul, 2013

Göldaş, İsmail *Kürdistan Teali Cemiyeti,* İstanbul: Doz Yayınları, 1991

Green, Rosina Lippi, *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in United States,* London and Newyork: Routledge, 1997

Guibernau, Montserrat, "Nationalism and Intellectuals in Nations without States: the Catalan Case" Barcelona, 2003, *Political Studies:* 2000 cilt 48, ss. 989-1005

Guibernau, Montserrat, "Nationalism and Intellectuals in Nations without States: the Catalan Case" Barcelona, 2003, *Political Studies:* 2000 vol 48, 989-1005

Gurr, Ted R; Harff, Barbara, *Ethnic Conflict in World Politics***.** Oxford:Westview Press, 1994

Gutierrez, Ramon A, *When Jesus Came, the Corn Mothers Went Away***,** Stanford University Press, 1991

Gülmez, Mehmet, *Dersim ra ve Dare Estene Seyit Rıza,* İstanbul: Zed Yayıncılık, 1996

Gülmez, Nurettin, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Harfler Üzerine Tartışmalar*, İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2006,

Güneş, Cengiz, *Türkiye'de Kürt Ulusal Hareketi Direniş Söylemi,* Ankara: Dipnot Yayınları, 2013

Haav, Kristi, *What are the repercussions of using language as a political tool by national elites?,* Budapeşt: Central European University, 2006

Hagège, Claude, *On the Death and Life of Languages.* New Haven & London: Yale University Press, 2009

Hassanpour, Amir, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil, 1918-1985,* İstanbul: Avesta Yayınları, 2005

Haugen, Einar, "Dialect, Language, Nation", *American Antropologist*, sayı:: 68, 1966, ss. 922-935

Hayes, Carleton J, *Milliyetçilik: Bir Din, İstanbul,* İz Yayınları: İstanbul, 1995

Hepkon, Zeliha, "İktidarın gör dediği: 1935 yılı Türk basınında Tunceli Kanunu", içinde *Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* der. Şükrü Aslan, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010, s.375

Higgins, Noelle, "The Right to Equality and Non-Discrimination With Regard to Language" E-Law: *Murdoch University Journal o f Law,* 2003, Vol:10, No. 1

Hobsbawm, Eric J, *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality,* Cambridge: Cambridge University Press. 1991

Hopkins, Terence K, Wallerstein, Immanueli "Patterns of Development of the Modern World- System", *Review* (Fernand Braudel Center), Vol. 1, No. 2 (Sonbahar, 1977), ss. 111-145

Jongerden, Joost; Akkaya, Ahmet Hamdi, *PKK Üzerine Yazılar,* İstanbul: Vate Yayınları, 2015, ss.133-134

Jongerden, Joost; Akkaya, Ahmet Hamdi "The Kurdistan Workers Party and a New Left in Turkey: Analysis of the revolutionary movement in Turkey through the PKK's memorial text on Haki Karer", *European Journal of Turkish Studies,* sayı:14, 2012

Joshua A. Fıshman, *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages.* Clevedon (England) & Philadelphia: Multilingual Matters, 1991

Joshua A. Fishman, *The Sociology of Language.* Rowley, Mass.: Newbury House, 1972

Kalman, M. *Belge, Tanık ve Yaşayanlarıyla Ağrı Direnişi,* İstanbul: 1997

Kamusella, Tomasz, "Language as an instrument of nationalism in Central Europe", *Nations and Nationalism* 7 (2), 2001, ss. 235-251

Kangas, Tove Skutnabb, *Linguistic Genocide in Education or Worldwide Diversity and Human Rights?,* NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.

Kangas, Tove Skutnabb Chyet, Michael, Hassanpour, Amir, "Non-Education of Kurds: A Kurdish Perspective", *International Review of Education,* sayı: 42, 1992, ss. 367-379

Kangas, Tove Skutnabb, *Bilingualism or Not: The Education Of Minorities,* Clevedon: Multilingual Matters ltd, 1981

Kangas, Tove Skutnabb, Language and Self-Determination" içinde *Self-Determination: International Perspective, der.* Donald Clark, & Robert Williamson, London: The Macmillan Press and New York: St.Martin's Press, 1996, ss. 124-140.

Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi,* İstanbul: 1999, İletişim Yayınları

Kapmaz, Cengiz *Öcalan'ın İmralı Günleri,* İstanbul: İthaki yy, 2011

Karaduman, Alev, *Anlıyorum Ama Konuşamıyorum,* İstanbul: İletişimyy, 2015

Karamuk, Ziya, *Cumhuriyet'in Ellinci Yılında Milli Eğitimimiz***,** İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi; 1973

Karpat, Kemal, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012,* İstanbul: Timaş Yayımları, 2012

Keskin, Mesut, "Zazacadaki Alfabe Sorununa Bir Bakış ve Çözüm Önerisi", *I. Uluslararası Zaza Dili Sempozyumu Kitabı,* Aralık 2011, Bingöl: Bingöl Üniversitesi yy, Ss.327-349

Kısacık, Raşit, *Rizgarî ve Ala Rizgarî,* İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2010

Kingsbury, Benedict, Indigenous Peoples' içinde *International Law: A Constructivist Approach to the Asian Controversy,* 92:3 AJIL 419, 1998

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye,* 26. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000

Kotan, Mümtaz "Tarihin Karartılması Eylemi Üzerine Somut Bir Örnek: DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları)", *Bîr Dergisi,* sayı:6, Kış 2007

Kösedağ, Mehmet Sena, "Darbe Dönemlerinde Basın Alanında Yapılan Yasal Düzenlemelerin Gazetelere Yansıması", *Turkish Studies Social Sciences,* Volume: 14, Issue 3, 2019

Kubilay, Çağla "Türkiye'de Anadillere Yönelik Düzenlemeler ve Kamusal Alan: Anadil ve Resmi Dil Eşitlemesinin Kırılması", *İletişim Araştırmaları,* 2005 • 2(2): 55-86

Kupchan, Charles A "Introduction: Nationalism Resurgent", içinde *Nationalism and Nationalities in the New Europe, der*. C.A. Kupchan Ithaca, NY: Cornell University Press.1995

Kurubaş, Erol, *1960'lardan 2000'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu***,** Cilt: 2, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

Kurubaş, Erol, *Sevr ve Lozan Sürecinden 1950'lere Kürt Sorunun Uluslararası Boyutu,* Cilt:1, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004

Kutlay, Naci, *49'lar Dosyası,* İstanbul, Fırat yy. 1994

Kutlay, Naci, *Anılarım*, İstanbul: Avesta, 1998

Kutlay, Naci, *Kürt Kimliğinin Oluşum Süreci***,** Dipnot Yayımları, Ankara, 2012

Kymlicka Will; Grin, Frangois, "Introduction: Assessing the Politics of Diversity in Transition Countries" içinde *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries,* der. Farimah Daftary ve Frangois Grin. Budapest: Local Government and Public Reform Initiative, Open Society Institute,2003, s.11

Kymlicka, Will, "Modernity and National Identity" *Ethnic Challenges to the Modern State.* (der.) Shlomo.Ben-Ami, Newyork: Macmillan Publishers, 2000

Kymlicka, Will; Patten, Alan, *Language Rights and Political Theory,* New York: Oxford University Press, 2003

Kymlicka, Will, *Çokkültürlü Yurttaşlık,* İstanbul: Ayrıntı yy, 2000

Lecours. Andre, “Ethnonationalism in the West: A Theoretical Exploration”. *Nationalism and Ethnic Politics,* sayı: 6, c. 1, 2000

Lewis, E. Glyn, *Bilingualism and Bilingual Education,* Oxford: Pergamon Press. 1981 s.262

Lewis, Geoffrey, *Trajik Başarı Türk Dil Reformu,* Çev: Mehmet Fatih Uslu, İstanbul: Çeviribilim yy, 2016

Loomba, Ania, *Kolonyalizm ve Postkolonyalizm,* Çev. M. Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayımları. 2000,

Malmîsanij; Lewendî, Mahmûd, *Li Kurdistana Bakur û li Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992),* Ankara: Özge yy, 1992

Maraşlı, Recep, “Rızgarî’nin Sosyalist Hareket ve Kürdistan Ulusal Kurtuluş Mücadelesindeki Yeri Üzerine Bir Deneme”, *Mesafe Dergisi,* Bahar 2010, ss. 68-93

Mavi, İbrahim, *Türkiye’de Demokrasi ve Darbeler,* Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Ünivseritesi, 2010

May, Stephen, ‘‘Language Policy and Minority Rights’’, içinde *An Introduction to Language Policy: Theory and Method,* der. Thomas Ricento, Blackwell Publishing, 2006

Milroy James; Milroy, Lesley *Authority in Language, Investigating Standard English,* London/Newyork: Routledge, 1999

Milroy, James “Language ideologies and the consequences of standardization”, *Journal of Sociolinguistics* 5/4, 2001, ss.530-555: Blackwell Publishers Ltd. 2001

Mutman, Mahmut, “Postkolonyalizm: Ölü Bir Disiplinin Hatıra Defteri” *Toplumbilim*, No. 25, Ekim 2010

Nebez, Jemal, “The Kurdish Language From Oral Tradition to Written Language”, Jemal Nebez sunumu, 28.11.1993 Paris: “The Kurdish language toward the year 2000”. Paris Kürt Enstitüsü ve Sorbonne Üniversitesince düzenlenen konferans: http://www.rojavatv.org.uk/Kurdish_Language.pdf

Negro, Silvia Dal, “Language Contact and Dying Languages”, *Revue française de linguistique appliquée*, 2004/2 Vol. IX, s.48

Nelson, Carl; Grossberg, Lawrence, *Marxism and the Interpretation of Culture,* Chicago: University of Illinois Press, 1988

NGŨGI, Thiong’o wa, *Decolonising the mind: the politics of language in African literature*, London: James Currey. 1986

Noel, Edward William Charles, *Kürdistan 1919 Binbaşı Noel’in Günlüğü*, İstanbul: Avesta yy, 1999

Nuri, İhsan, *Ağrı Dağı İsyanı,* İstanbul:Med yayımları, 1992

Obelkevich, James “Proverbs and Social History”, *Wise Words: Essays on the Proverb Wolfgang Mieder,* içinde, New York: Garland Publishing, 1994

Olson, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı,* Özge Yayımları, Ankara: 1992,

Önen, Fuat, *Jiyan û Helwest,* İstanbul: Peri yy, 2013

Önen, Fuat, *Ray, Raman, Bîranîn,* İstanbul: Peri yy, 2012

Önen, Ronayi, *Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943),* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2012

Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri,* Ankara:1984, ss. 233-241

Özkırımlı, Umut, *Milliyeçilik kuramları: Eleştirel bir bakış,* Ankara: Doğu Batı Yayımları, 2009

Öztürk, Saygı, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu,* İstanbul: Doğan Kitap, 2012

Pamukçu, Ebubekir, *Dersim Zaza Ayaklanmasının Tarihsel Kökenleri,* İstanbul: Yön yy 1992

Pavlenko, Aneta; Blackledge Adrian(der.), *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts,* Clevedon: Multilingual Matters Limited.2003

Pool, Jonathan "The Official Language Problem", *American Political Science Review*, Vol 85, No 2. 1991, ss.495-96

Rannut, Mart, "Beyond Linguistic Policy: The Soviet Union Versus Estonia", içinde *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination,* (der.)Skutnabb-Kangas, Tove; Phillipson, Berlin ve New York: Mouton De Gruyter, 1994

Recento, Thomas, *Introduction to Language Policy: Theory and Method,* , Blackwell Publishing, 2006

Robert Phillipson, *Linguistic imperialism,* Oxford: Oxford University Press, 1992

Ronî, Miraz, *Xebatên Rewşenbîrîya Kurdî Li Bakur,* İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü yy, 2019

Hroch, Miroslav, *The social interpretation of linguistic demands in European national movements,* Florence: European University Institute, 1994

Sadoğlu, Hüseyin, *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil politikaları***,** İstanbul: Bilgi Üniversitesi yy, 2003

Sadoğlu, Hüseyin, "Türkiye'nin Yakın Dönem Dil Politikaları", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* Şubat 2017, Cilt:3, Sayı 1

Said, Edward, *Kültür ve Emperyalizm,* Çev. N. Alpay, İstanbul: Hil Yayımları. 1998, s. 80

Said, Edward, *Şarkiyatçılık***,** İstanbul: Metis yy, 2008, s.12

Sancar, Mithat, “Kendi Olmayı Yasaklamak: Anadil ve Dilekçe”, *Birikim Dergisi*, sayı :155 Mart 2002

Sarı, Muhammed, “Atatürk Dönemi’nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* Yıl 7 Sayı 14 (Güz 2011), ss.87-113

Sekban, M. Şükrü, *Kürt Meselesi.* Ankara: Kon Yayımları, 1979

Shabad, Goldie; Gunther, Richard, “ Nationalism, and Political Conflict in Spain”, içinde *Comparative Politics*, vol. 14, sayı: 4, York: Temmuz., 1982, ss. 443-477

Smith, Anthony, *National Identity,* London: Penguin Books, 1991

Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı,* İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1997

Spivak, Gayatri C, “The Rani of Sirmur: An Essay in Reading the Archives”, *History and Theory, 24* (3), 1985, ss. 247-272.

Sterling, Polly, *Identity in Language: An Exploration into the Social Implications of Linguistic Variation,* Texas A&M University, 2000

Susan, Ervin Tripp, “An Analysis of the Interaction of Language, Topic and Listener” içinde *Readings in the Sociology of Language*, der. Joshua Fishman, Paris: Mouton,1968: 192- 211

Şafak, Mahsum, *KADEK Kuruluş Kongresi,* İstanbul: Mem Yayımları, 2002

Şahin, İsmet; Gülmez, Yener Social sources of failure in education: The case in east and southeast Turkey, *Social Indicators Research* 49, ss.83–113 (2000).

Şemo, Ereb, *Kürt Çoban- Şivanê Kurd (Türkçe Kürtçe),* İstanbul: Özgürlük Yolu yy, 1977

Tan, Altan, *Kürt Sorunu,* İstanbul: Timaş Yayımları, , 2011

Tan, Sami, *Reziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmanci,* İstanbul: İstanbul Kürt Enstitüsü yy, 2005

Tejel, Jordi, *Syria’s Kurds, History, Politics and Society,* London: Rouledge, 2009, s.17

Temel, Celal, *1984’den Önceki 25 Yılda Kürtlerin Silahsız Mücadelesi,* İstanbul: Beşikçi Vakfı yy, 2015

Theo Goldberg, David; Quayson, Ato, *Continuous Present: A Conversation,* Oxford: Blackwell Publishing, 2002

Todorov, Tzvetan, *On Human Diversity: Nationalism, Racism, and Exoticism in French Thought,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993

Toprak, Zafer, “Tip Kongreleri, Kürt Sorunu Ve E. J. Hobsbawm”, *Toplumsal Tarih Dergisi,* Sayı: 236, Ağustos 2013, Ss.56-62

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler* vol. 1 Istanbul: Hürriyet Vakfı Yayımları, 1984

Uçarlar, Nesrin, *Between majority power and minority resistance : Kurdish linguistic rights in Turkey,* Lund University, 2009

Ulaş, Bülent, *Jeopolitik: Türkiye'nin milli güvenliği ve Avrupa Birliği üyelik süreci,* İstanbul: Başlık yy, 2011

Uzun, Mehmed, *Ruhun Gökkuşağı,* İthaki yy. 2005

Ülkütaşır, M. Şükrü, *Atatürk ve Harf Devrimi,* Ankara: Türk Dil Kurumu yy, 1973

Üstel, Füsun, *İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931).* İstanbul: İletişim yy, 2004

Üstel, Füsun, *Makbul Vatandaş"ın Peşinde- II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi* İstanbul: İletişim Yayımları, 2005

Vali, Abbas (der.) *On the Origins of Kurdish Nationalism,* USA: Mazda Publishers, 1980

Vanlı, İsmet Şerif, *Survey of the national question of Turkish Kurdistan with historical background,* Lozan: Hevra 1971

Wade, Peter, "Racial identity and nationalism: a theoretical view from Latin America", *Ethnic and Racial Studies,* 2001 24:5, 845-865,

Wallerstein, Immanuel; Hopkins, Terence K, "Patterns of Development of the Modern World-System" *Fernand Braudel Center,* sayı. 1, No. 2, sonbahar, 1977, ss. 111-145

William J. Samarin, "Self-annulling Prestige Factor Among Speakers of a Creole Language in Bright", *Sociolinguistics.* The Hague: Mouton, ss. 188-213

Xabier, Arzoz, ''The Nature of Language Rights'', *JEMIE*, 6 (2), 2007

Yayman, Hüseyin, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası, SETA Raporu,* Ankara: Seta Yayımları 2016

Yıldız, Ahmet (der.), *Cumhuriyetin Demokrasiyle İmtihanı,* İstanbul: Etkileşim Yayımları, 2012

Yıldız, Ahmet, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene: Ulusal Kimliğin Etno- Seküler Sınırları (1919-1938),* İstanbul: İletişim Yayımları, 2004

Yılmaz, Mehmet, "Herhal ji ber "hema wisa"yê bi zimanê xwe nanivîsim!", *Dîwar Dergisi,* Mart 2013, sayı:3

Yücel, Müslüm, *Kürt Basın Tarihi Tekzip,* İstanbul: Aram Basın yayın, 1998

Yüksel, Murat, "Ulus-devletin Dersim'le Teması", içinde *Herkesin Bildiği Sır: Dersim,* der. Şükrü Aslan, İstanbul: İletişim yy, 2010, s.357

Zana, Mehdi, *Prison No. 5: Eleven Years in Turkish Jails.* Watertown Mass; Blue Crane Books, , 1997

Zana, Mehdi, *Vahşetin Günlüğü*, Melsa yayımları, 1992, İstanbul: s.240

30 Eylül 2013 Demokratikleşme Paketi Neler Getiriyor? Ankara: T.C Başbakanlık Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, 2013

Türk Ocakları 1926 Senesi Kurultay Zabıtları, İstanbul: Kader Matbaası, 1927

Türk Ocakları 1928 Senesi Kurultayı Zabıtları, Ankara: Türk Ocakları Matbaası, 1929

Türkiye'de Siyasi Reform Uyum Paketleri ve Güncel Gelişmeler, Ankara: T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Haziran 2007

Ocak - Aralık 2002 Türkiye İnsan Hakları Raporu, İnsan Hakları Derneği, 21 Şubat 2003

Resmi Belgeler

2510 sayılı İskân Kanunu, Kanun No: 2510, Resmi Gazete: 21/06/1934, Sayı: 2733

3 Ağustos 2002 tarihli Üçüncü Uyum Paketi, Resmi Gazete: 09.08.2002, sayı:24841

Basın Kanunu, Resmi Gazete: 24.07.1950, Sayı:7564, No: 5680, Kabul tarihi: 15.07.1950

DTP Siirt Milletvekili Osman Özçelik'in Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi 24.11. 2008, https://www2.tbmm.gov.tr/d23/2/2-0355.pdf (s.e: 9.12.19)

Millet Mektebi Teşkilatı Talimatnamesi, yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih: 24/11/1928 Sayı:1048, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1048.pdf (s.e:11.06.2020)

Nüfus Hizmetlerine ait Kuruluş, Görev ve Çalışma Yönetmeliği, yayımlandığı Resmi Gazetenin Tarihi: 3.5.1977 https://www.hukuki.net/kanun/713269.35.text.asp

Seçimlerin Temel Hükümleri Ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun İle Milletvekili Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No: 5980 Kabul Tarihi: 08.04.2010 R.G.Yayım Sayısı : 27548 R.G.Yayım Tarihi : 10.04.2010

Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri TBMM online arşiv: https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y (s.e:12.05.2020)

Şark Islahat Planı Hazırlanmasına Dair Kararname, Başvekalet Kalemi Mahsus Müdüriyeti, (Gayet Mahremdir) Tarih:24 Eylül 1925, Karar No: 2536

TBMM Genel Kurul Tutanağı 21. Dönem 3. Yasama Yılı (2001 yılı Eylül- Ekim tutanakları)

TBMM Genel Kurul Tutanağı, 23. Dönem 4. Yasama Yılı, 75. Birleşim 18/Mart /2010 Perşembe https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?P4=20605&P5=H&page1=16&page2=16 (s.e: 08.03.2020) 59'uncu Birleşim 18 Şubat 2009 Çarşamba https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c039/tbmm23039059.pdf (s.e:17.05.2020)

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 23 Cilt: 39 Yasama Yılı: 3, 59'uncu Birleşim 18 Şubat 2009 Çarşamba Online arşive: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c039/tbmm23039059. pdf (s.e:17.05.2020)

TBMM Tutanakları, 3. Dönem 8. Cilt 133. Birleşim - Sayfa 632

TBMM Tutanakları, 9. Dönem 1. Cilt 14. Birleşim - Sayfa 292, 28.06.1950 https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir?sayfa=292:293&v_meclis=1&v_donem=9&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=014 (s.e: 03.04.2020)

TBMM Zabıt Ceridesi Altmış Beşinci İnikat (1934, Haziran 7) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/bitstream/handle/11543/957/200305499.pdf?sequence=1&isAllowed=y (s.e:12.05.2020)

TBMM Zabıt Ceridesi, On Dördüncü İnikat 5 Kânunuevvel 1927 Pazartesi,

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c001/tbmm03001014.pdf (s.e:13.05.2020)

TC Resmi Gazete, 2 Kânunusani 1936 Perşembe Sayı: 3195, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3195.pdf (s.e:03.06., 2020)

TC Resmi Gazete, 5 Aralık 2003, Sayı : 25307 Tarih: 13 Mart 2014, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/03/20140313.htm (29.02.2016)

TC Resmi Gazete, 7 Ağustos 2003, Perşembe, Sayı : 25192, https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2003/12/20031205.htm#4

(son erişim: 26.11.19)

Temel Hak ve Hürriyetlerin Geliştirilmesi Amacıyla Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Kanun No. 6529, Kabul Tarihi: 2/3/2014, yayımlandığı Resmi Gazete: 13 Mart 2014 PERŞEMBE tarihli, 28940 sayılı

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Resmi Gazete, sayı:63, 06.03.1340, 1924

Tunceli Vilâyetinin idaresi hakkında kanun Kanun No: 2884 Kabul tarihi : 25/1211935

Türk Harflerinin Kabul Ve Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun Numurası: 1353 Kabul Tarihi : 1/11/1928, Yayımlandığı Resmi Gazete: Tarih : 3/11/1928 Sayı : 1030 Yayımlandığı Düstur : Tertip : 3 Cilt : 10 Sayfa : 3

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası Kabul Tarihi: 27/5/1961, Yayımlandığı Resmi Gazete: 31 Mayıs 1961 Çarşamba, Sayı: 10816

T*ürkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun,* Kanun No: 4709, Kabul Tarihi:03.10.2001, *yayımlandığı Resmi Gazete*: 17 Ekim 2001, sayı:24556

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı Web Sitesi; https://www.ab.gov.tr/30573.html (son erişim; 16.122017)

Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf (s.e: 16.05.2020)

Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu Yayımlandığı Resmi Gazete: 2 Kânunusani 1936 Perşembe Sayı: 3195

Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi ile Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun'da yapılan değişikliklerin yayımlandığı Resmi Gazete: 7 Ağustos 2003, Perşembe, Sayı : 25192

Taranan Süreli Yayımlar

Kurdistan Gazetesi (1898-1905)

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi (1908-1909)

Roj-î Kurd (1913-1914)

Jîn Dergisi, (1918-1919)

Hawar Dergisi (1932-1943)

Dicle Fırat Gazetesi (1962-1963)

Roja Newe (1963)

Deng Dergisi (1963-1965)

Çira (1965)

Yeni Akış (1965-1966)

Roja Welat Dergisi (1977-1979)

Özgürlük Yolu Dergisi (1975-1979)

Xebat (1976-1977)

Jîna Nû Dergisi (1979-1980)

Têkoşîn Dergisi (1979)

Rızgarî Dergisi (1976-1979)

Tîrêj Dergisi, (1979-1981)

Hêvî Dergisi, (1983-1992)

Serxwebûn Dergisi (1982-)

Özgür Halk Dergisi (1990-2000)

Welat Gazetesi (1992-1994)

Azadiya Welat (1996-)

Rewşen dergisi (1992-1996)

Nûdem Dergisi (1992-2001)

Görüşmeciler Listesi

1-Abdullah Keskin (yayıncı, editör/ Avesta Yayımları)

1967 Mardin doğumludur. Azadiya Welat Gazetesinde gazetecilik ve köşe yazarlığı yapmıştır. 1993 yılında Kürtçe ve Kürtlere dair kitap yayımlamak üzere Avesta yayınevini kurmuştur. Yayınevi hâlâ varlığını sürdürmektedir. **Görüşme tarihi:** 20.06.2019 / İstanbul

2-Abdurrahman Kurt (Siyasetçi/ 23. Dönem AK Parti Diyarbakır Milletvekili)

1968 Diyarbakır doğumlu. Yüksek İnşaat Mühendisi; Yıldız Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nü bitirdi. Yüksek lisansını Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tamamladı. Diyarbakır Tarih, Kültür ve Turizm Derneği ile Diyarbakır Turizm Derneği Kurucu Üyeliklerinde bulundu. **Görüşme tarihi:**21.03.2018 / İstanbul

3-Cemal Atilla (Kurmancî&Kirmanckî Eğitmeni, Çevirmen / Geoaktif Kültür Merkezi)

Muş Varto'lu. Kürtçe yayınevi Doz'da çalıştı. İngilizce, Kürtçe ve Türkçe dillerinde çeviri yapmaktadır. Kürtçe ders vermektedir. **Görüşme tarihi:**04.04.2019 / İstanbul

4-Cuma Çiçek (Akademisyen)

1980 yılında Diyarbakır'da doğdu. 2009-2014 yılları arasında Paris Politik Etütler Enstitüsü'nde (Institut d'Etudes politiques de Paris - Sciences Po.) Siyaset Bilimi Anabilim Dalı'nda, Siyaset Sosyolojisi ve Kamu Politikaları/Eylemleri alanında doktorasını tamamladı. Birikim, Praksis, İktisat Dergisi, Turkish Studies, Dialectical Anthropology dergilerinde Kürt meselesi, Kürt İslâmcılığı, yerel yönetimler, bölgesel eşitsizlik, sınıf ve kimlik ilişkileri, çatışma çözümü ve toplumsal barış inşası konularında makaleleri yayımladı. **Görüşme tarihi:**05.05.2018 / İstanbul

5-Cemal Taş (Araştırmacı, Yazar / Tîj Yayımları)

1960 yılında Dersim'de doğdu. 1974 yılında İstanbul'a yerleşti. Yaklaşık yirmi yıldır Dersim'de sözlü tarih çalışmaları yapıyor. Bu süre içinde ana dili olan Kırmancki ile yazım hayatına başladı. Çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri ile iki kitabı bulunuyor. Tîj yayınevi editörlerinden. **Görüşme tarihi:**14.04.2020 / İstanbul

6-Çetoyê Zêdo (Yazar, Tiyatro Yönetmeni)

1981 Mardin doğumlu. Van Yüzüncüyıl Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği ve İstanbul Üniversitesi Dramaturgi mezunu. Dramaturg ve tiyatro yönetmeni olarak tiyatro dünyasında

yer almıştır. Kürt Tiyatro Tarihi üzerine yazdığı bir araştırma kitabı ve çocuk kitapları vardır. 2010 yılında İstanbul'da kurulan Kürtçe Okuma Grubu'nda yer almıştır. **Yazılı mülakat tarihi:**25.03.2020

7-Dawid Yeşilmen (Editör, Çevirmen, Akademisyen)

1984'te Mardin'in Dargeçit ilçesinde doğdu. Mardin Artuklu Üniversitesi Kürt dili ve Kültürü Bölümü'nde yüksek lisansını tamamladı. Hâlen Essen-Duisburg Üniversitesi'nde "Modern Kürtçe Edebiyatta Gayrimüslim Azınlıkların Temsili" başlıklı doktora tezini yazmaktadır. Wêje û Rexne dergisinin editörlerinden, Diyarbakır Okuma Kulübü'nün kurucularındandır. **Yazılı mülakat tarihi:**27.04.2020

8-Deniz Gündüz(Yazar, Çevirmen, Editör, Kirmanckî Eğitmeni / Vate Çalışma Grubu)

Muş Varto'lu, Kirmanckî/Zazaca üzerine dil standardizasyonu çalışması yapan Vate Çalışma Grubu üyesi. Vate Dergisi Editörü. Vate yayınevi sahibi. Kirmanckîde yazılımş iki romanı, bir öykü, bir de dil dersi kitabı yayımlanmıştır. **Görüşme tarihi:**19.04.2018 / İstanbul

9-Emin Ekmen (Siyasetçi / AK Parti 23. Dönem Batman Milletvekili)

1975 Batman doğumlu. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Batman Barosu Yönetim Kurulu Üyeliği ve İnsan Hakları Komisyonu ile Kadın ve Çocuk Hakları Komisyonu Başkanlığı yaptı. Tema Vakfı'nın Temsilciliği, Batman Çevre Gönüllüleri Derneği Yöneticiliği, Günışığı Derneği Yönetim Kurulu Başkanlığı, Herkes İçin Spor Federasyonu Batman Temsilciliği ve Batman Mazlum-Der Kurucu Üyeliği görevlerinde bulundu. **Görüşme tarihi:**24.05.2018 / Ankara

10-Eyüp Subaşı (Kurmancî, Soranî Eğitmeni / İstanbul Kürt Enstitüsü, Kürt Araştırmaları Derneği)

Adıyaman doğumludur. Kürt Araştırmaları Derneği Eşbaşkanı, Kurmancî ve Soranî dil dersleri vermektedir. Mardin Artuklu Üniversitesi Kürt dili ve Kültürü Anabilim Dalı Yüksek Lisans mezunudur. **Görüşme tarihi:**04.04.2019 / İstanbul

11-Fırat Sayın (Kurmancî, Soranî Eğitmeni / İstanbul Kürt Enstitüsü, Kürt Araştırmaları Derneği)

Ağrı doğumludur. İstanbul Kürt Enstitüsü'nde Kürtçe dil eğitmenliği yapmaktadır. **Görüşme tarihi:**22.03.2018 / İstanbul

12-Fuat Önen (Siyasetçi)

Mardin Derik doğumludur. 1970'lerde Doğu Devrimci Kürt Dernekleri İzmir seksiyonu kurucu üyesidir. 2005 yılında kurulan ve 2012 yılında çalışmalarını durduran TEVKKURD

(Kürt Ulusal Birlik Hareketi) kurucu üyelerindendir. Bağımsızlıkçı Kürt muhalif siyasetin bilinen isimlerindendir. **Görüşme tarihi:**24.07.2019 / İstanbul

13-Hacı Sayın (Kirmanckî Eğitmeni / Kürt Araştırmaları Derneği)

Diyarbakır Dicle doğumludur. İstanbul Kürt Enstitüsü ve Kürt Araştırmaları Derneği'nde Kirmanckî eğitimi vermiştir. **Görüşme tarihi:**22.03.2019/ İstanbul

14-Haydar Diljen (Çevirmen, Editör, Yazar Kurmanckî ve Kurmancî Dil Eğitmeni / Vate Çalışma Grubu)

1954 Urfa Siverek doğumludur. Türk Dili ve Edebiyatı mezunudur. 1973-1978 yılları arasında TÖB-DER yöneticiliği yapmıştır. 1980 darbesiyle İsveç'e göç etmek zorunda kalmıştır. İsveç'te dil üzerine çalışmalar yapmış, özellikle çocuklar ve ergenler için Kirmanckî ve Kurmancî ders kitapları hazırlamıştır. Vate çalışma grubunun aktif üyelerindendir. **Görüşme tarihi:**02.08.2019 / Diyarbakır

15-Hıdır Eren (Zazaca Eğitmeni, Yazar / ZAZADER)

Dersim'in Ovacık İlçesi, Zeranıge köyünde doğdu. Öğretmen Okulu mezunudur. 15 yıl köy öğretmenliği yaptıktan sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünü okudu. Ardından aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler enstitüsünde Sosyoloji yüksek lisansı yaptı. 2011 yılında bir grup arkadaşıyla İstanbul'da Zazaların ilk kurumu olan ZAZA-DER'in kurdu. Ders notlarından oluşan "Dersê Zazaki" "Zazaca Ders Kitabı" adlı kitapların yazarıdır. **Görüşme tarihi:**18.04.2020 / İstanbul

16-Hişyar Özsoy (Akademisyen, Siyasetçi / 25 ve 26. Dönem HDP Bingöl Milletvekili)

1977 Yeniköy, Bingöllüdür. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü bitirdi. Teksas-Austin Üniversitesinde Siyasal Antropoloji alanında yüksek lisans yaptı. Michigan Üniversitesinde siyaset sosyolojisi, siyasi ve kültürel antropoloji, Orta Doğu tarihi ve siyaseti konularında dersler verdi. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesinde Dış İlişkiler Koordinatörü ve siyasi danışman olarak çalıştı. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde Avrupa Birleşik Solu grubunun başkan yardımcısıdır. **Görüşme tarihi:**03.06.2018 / Ankara

17-İbrahim Gürbüz (İsmail Beşikçi Vakfı)

1955 Kars Sarıkamış ilçesinin kızıl köyünde doğmuştur. Kimya Mühendisliği mezunudur. 12 eylül 1980 darbesiyle KAWA örgütü üyeliğinden tutuklandı. 1991 yılında kurulan Mezopotamya Kültür Merkezi'nin başkanlığını yaptı. 1992 tarihinde Musa Anter, İsmail Beşikci, Feqi Hüseyin, Cemşid Bender, Yasar Kaya, Abdurrahman Dürre Ve Süleyman İmamoğlu ile birlikte İstanbul Kürt Enstitüsü'nü Kurdu. İsmail Beşikçi Vakfı kurucularındandır. **Görüşme tarihi:**05.05.2018 / İstanbul

18-İrfan Amida (Şair, Yazar ve Çevirmen)

1968'de Mardin'e bağlı Qesrê köyünde doğmuştur. Dicle Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezundur. 2014 yılında Artuklu Üniversitesi, Kürt dili ve Kültürü Bölümü'nde yüksek lisans yaptı. 1991-1992 yılları arasında Mezopotamya Kültür Merkezi Kürt kültürü ve folkloru alanında çalıştı. İlk yazılarını ve şiirlerini o dönemde *Rewşen dergisi*nde yayımladı. Kürtçe dört şiir kitabı yazmıştır. İki de roman yazmıştır. *Azadiya Welat*, *Evrensel* ve *Özgür Gündem* gazetelerinde yazmıştır. **Görüşme tarihi:**16.03.2018 / Mardin

19-Mehmet Şahin (Kürtçe Eğitmeni / TZP-Kurdî; Kürt dili ve Eğitimi Hareketi)

Kürt dili ve Eğitimi Hareketi çalışmaları içinde yer almış, bir dönem sözcülüğünü yapmıştır. **Görüşme tarihi:**02.08.2019/ Diyarbakır

20-Mem Gewez (Kürtçe Dergi Editörü, Kürt dili Eğitmeni / İstanbul Kürt Enstitüsü, Kürt Araştırmaları Derneği)

İstanbul Kürt Enstitüsü ve Kürt Araştırmaları Derneği'nde Kürtçe eğitmenliği yapmıştır. "Jehr" isimli Kürtçe derginin editörlüğünü yapmıştır. **Yazılı mülakat tarihi:**27.04.2020

21-Milkiye Birtane (Siyasetçi / BDP 24. Dönem Kars Milletvekili)

1964, Kars'ın Başköy köyünde doğdu. Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi İngilizce Bölümünü bitirdi. Kürt dili Araştırma ve Geliştirme Derneğinin Kurucular Kurulunda ve Kibele Kadın Kooperatifinin kuruluşunda görev aldı. Kadın Akademisi Başkanlığı görevini üstlendi. Azadiya Welat gazetesinde köşe yazarlığı yaptı ve birçok sivil toplum kuruluşunda görev aldı. Kürt dili ve Eğitim Hareketi'nde aktif olarak çalıştı. **Görüşme tarihi:**20.07.2018/ Diyarbakır

22-Sami Tan (Dilbilimci, Yazar, Dil Aktivisti / İstanbul Kürt Enstitüsü)

1968 Adıyaman doğumludur. Azadiya Welat gazetesinde gazetecilik yapmıştır. Daha sonra çeşitli gazetelerde köşe yazarlığı yapmıştır. Kürt dili, Tarihi ve Kültürü üzerine araştırma yazıları yayımlayan ZEND isimli derginin editörlüğünü yapmıştır. İstanbul Kürt Enstitüsü'nde 90'lı yıllardan itibaren dilbilimci olarak çalışmış, dönem dönem yönetiminde yer almıştır. Kürt dili üzerine yaptığı çalışmaları dilbilgisi kitabı olarak yayımlanmıştır. 2006 yılında kurulan TZP-Kurdî (Kürt dil ve Eğitim Hareketi) sözcülüğü yapmış kuruluşundan, dağılışına kadar aktif rol üstlenmiştir. Farklı platformlarda kolektif dil standartlaştırılması ve terminoloji çalışmalarına katılmıştır. **Görüşme tarihi:**13.03.2018/ İstanbul

23-Selahattin Bulut (Yazar, Kitabevi Sahibi / Medya Kitabevi)

Mardin, Deriklidir. 1990'lardan beri Kürtçe ve Kürtler üzerine yazılmış kitaplar satan bir kitabevinin sahibidir. 1980'lerde Diyarbakır Cezaevinde kalmıştır. Kürtçe roman ve öykü yazarıdır. **Görüşme tarihi:**21.04.2018/ İstanbul

24-Semra Acar (Kürtçe Eğitmeni / İstanbul Kürt Enstitüsü, Kürt Araştırmaları Derneği)

Malatyalıdır. İstanbul Kürt Enstitüsü ve Kürt Araştırmaları Derneği'nde Kürtçe Eğitmenliği yapmıştır. bu kurumlarda dönem dönem yöneticilik de yapmıştır. **Görüşme tarihi:**14.03.2018/ İstanbul

25-Süleyman Çevik (Gazeteci-Yazar, Yayıncı / Nûbihar Yayınevi)

1965 yılında Diyarbakır'ın Çermik ilçesine bağlı Tulikê Fatê köyünde doğdu. Marmara Basın Yayın Yüksek Okulu mezunudur. 1992'de kurulan Nûbihar Yayımları kurucu üyesidir. Yine 1992 yılında yayın hayatına başlayan Nûbihar Dergisinin yayın yönetmenliğini yapmıştır. **Görüşme tarihi:**13.04.2018/ İstanbul

26-Tahir Baykuşak (Kürtçe Eğitmeni / İstanbul Kürt Enstitüsü)

Diyarbakır Silvan doğumludur. Dicle Üniversitesi Sınıf Öğretmenliği mezunudur. İstanbul Kürt Enstitüsü ve Kürt Araştırmaları Derneği'nde Kürtçe Eğitmenliği yapmıştır. 2013- 2015 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi'nde Seçmeli Kürtçe dersi vermiştir. **Görüşme tarihi:**13.12.2018/ İstanbul

27-Umran Aran (Mardin Artuklu Üniversitesi Arş. Gör, Yazar, Çevirmen, Editör)

Mardin, Kızıltepelidir. Mimar Sinan GSÜ, Matematik mezunudur. Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans programı mezunudur. Halen Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda doktora çalışması yapmaktadır. Zarema isimli Kürtçe akademik derginin yayın kurulunda yer almış, Kund isimli Kürtçe derginin editörlüğünü yapmıştır. **Yazılı mülakat tarihi:**16.03.2020

28-Vahap Çoşkun (Akademisyen/ Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi)

Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş, sonrasında aynı üniversitede yüksek lisans yapmış, doktorasını Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde yapmıştır. Şu an Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Vahap Coşkun, insan hakları, demokrasi, Kürt Sorunu ve bunun hukuki yansımaları üzerine çalışmalarıyla tanınmaktadır. Coşkun, 3 Nisan 2013'de Adalet ve Kalkınma Partisi Hükûmeti tarafından açıklanan ve barış sürecini yönetecek olan 63 kişilik Akil İnsanlar listesine İç Anadolu Bölgesinden girmiştir. Dilin korunması ve dil hakları meseleleri üzerine çalışmalar yürüten

Diyarbakır Siyasal ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün yönetim kurulu başkanlığı yapmıştır. **Görüşme tarihi:**02.03.2018/ İstanbul

29-Yılmaz Ensaroğlu (Araştırmacı Yazar, STK Yöneticisi)

1959 Ağrı doğumludur. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi mezunudur. 1978- 1980 yıllarında Öz Gıda İş Sendikasında Genel Sekreterlik ve Genel Başkanlık yapan Ensaroğlu, 1992'de İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneğinin (MAZLUMDER) Genel Yönetim Kurulu üyesi olmuştur. 2005-2009 yılları arasında İnsan Hakları Ortak Platformu Yürütme Kurulunda yer aldı. Siyaset Ekonomi Toplum Araştırmaları Vakfı (SETA)'da Hukuk ve İnsan Hakları Direktörü olarak yer almıştır. Çözüm Sürecinde 63 kişilik Akil insanlar listesine Güneydoğu Anadolu Bölgesinden girdi, Akiller Heyeti Güneydoğu Anadolu Grubu Başkanı olarak çalıştı. 2016 yılında Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun Başdanışmanı olarak çalışmıştır. **Görüşme tarihi:**20.03.2018/ Ankara

30-Zana Farqînî (Kürtçe-Türkçe Sözlük Yazarı, Dilbilimci / İstanbul Kürt Enstitüsü

1967 Diyarbakır Silvan doğumludur. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Lisans ve Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Yüksek Lisans programı mezunudur. 1990'larda Mezopotamya Kültür Merkezi bünyesinde müzik çalışmaları yürütmüş, Azadiya Welat gazetesinde gazeteci, yazar olarak çalışmıştır. İstanbul Kürt Enstitüsü'nde kuruluşundan itibaren çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Hazırladığı Kürtçe-Türkçe sözlük şu ana kadar yazılmış en kapsamlı sözlüktür. 2016 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde Dili Geliştirme ve Yaygınlaştırma Müdürlüğünde çalıştı. **Görüşme tarihi:**19.03.2018/ İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

Ronayi ÖNEN BAYKUŞAK 1999 yılında Marmara Üniversitesi Eğtim Fakültesi Lisans Programı ve 2012 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programından mezun oldu. Yüksek Lisans tez başlığı şu şekildedir: Kürt Ulusunun Söylemsel İnşasında Dilin Rolü: Kürtçe Dergi Hawar Üzerine Bir İnceleme (1932-1943).